

Монгол улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар
УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ

ДУРТГАЛ, ДУРСАМЖ

Улаанбаатар
2014

Эмхэтгэсэн: Т.Лхагваа /Доктор, (Ph.D) профессор/

Цаасны хэмжээ: B5

Хэвлэлийн хуудас: 50 хх

Хэвлэсэн тоо: 500 ш

«Арилдад» ХХК-ийн хэвлэх үйлдвэрт эхийг бэлтгэж хэвлэв.

ДУРТГАЛЫН УДИРТГААД

Удирдлагын академийн түүхт ойг тохиолдуулан үе үеийн багш, ажилчид, удирдлагын дурсамжийн эмхэтгэлийг нэгтгэн хэвлэж байгааг үлэмж утга учиртай ажил хэрэг гэж ойлгож байгаа юм. Түм буман манлайлагчдыг бэлтгэн бойжуулснаараа тус сургууль, түүний багш нар түүхэн гавьяат үйлс бүтээсэн юм. Тэд өөрсдөө үе үеийн оюуны түүчээлэгчид байсан, цаашдаа ч ийм л байх болно гэдэгт эргэлзэхгүй байна. Дуртгал гэдэг бичлэгийн хамгийн амьд агаад сонирхолтой, үнэмшилтэй төрөл болох нь энэхүү номноос тодрох байх гэдэгт итгэж байна.

Удирдлагын манлайлагчдыг бэлтгэх ариун үйлс мөнхөд дэлгэрч явах болтугай.

Удирдлагын академийн
захирал

Профессор Ц.Баатартогтох

ӨМНӨТГӨЛ

Уг нь Удирдлагын академийн ойг 1924 онд байгуулагдсанаар тэмдэглэж байсан юм.

Удирдлагын академийн захиргаа ойгоо тэмдэглэх асуудлаа яриад шинэ цагийн Монгол улсад төрийн түшээ бэлтгэж эхэлсний 100 жил хэмээн тогтжээ. Гэтэл энэ ч бас учиргүй үгүйсгээд байхааргүй үндэслэлтэй ажээ. Энэ нь нэгд, уг сургууль анхнаасаа л ганцаараа дагнан төр, нийгмийн хэмжээний удирдах ажилтан бэлтгэх зорилгоор байгуулагдаж энэ үүргээ гүйцэтгэж ирсэн, хоёрт, 1921 оны хувьсгалын дараа байгуулагдахдаа урьдах уламжлалуудаа залган үргэлжлүүлсэн гэсэн санаа дүгнэлтэд тулгуурлажээ. Богд хаант Монгол улс байгуулагдан, төр засгаа эмхлэхдээ хуучин түшмэдүүдээ хэрэглэсэн юм. Төр улсыг сэргээн тунхаглах үйл хэргийг ч төрийн түшээ, эх орончид гүйцэлдүүлсэн юм. Тэдэнд шинэ залуу халаа шаардлагатай болсон бөгөөд тэдгээрийг юуны урьд иргэний боловсрол олгох хүрээнд бэлтгэж ирсэн аж. Олноо өргөгдсөн хоёрдугаар оны (1912.03.27) цагаан сарын шинийн есөнд язгууртны хөвгүүдээр хүрээнд сургууль байгуулах тухай Дотоод хэргийн эрхлэн шийтгэх яамнаас Богд хаанд айлтгал бичиг илгээж, «...аливаа бага нас, ван гүн, тайж, тэдний хөвгүүд, дүү нар арван наснаас дээш хорин насанд үл хүрснийг салган авч, ...манай яамны газарт суулгаж, Монгол, Орос, Манж, Хятдын зэрэг олон үсэг, бичиг сурган боловсруулж, тэднийг 20 нас хүрсэн цагт татан буцааж явуулбаас болох, үл болох явдлыг хичээнгүйлэн» болгоохыг хүсэмжилснийг Богд хаан ёсоор болгогтун хэмээн улаан бийрээр цохжээ. Лүндэнг ёсоор сийрүүлэн дөрвөн аймгийн чуулган, дарга, жанжин дөрвөн яаманд явуулж, гүйцэлдүүлсэн байдаг. Мөн бага, дунд сургуулийн дүрмийг боловсруулан улсын дээд, доод хуралд өргөн мэдүүлж батлуулжээ.*

Гадаад яамны** дэргэдэх Орчуулагчийн сургуулиас улбаалан иргэний сургуулиудыг төгсөгчдийг улмаар боловсруулан төрийн албанд хэрэглэсэн байдаг. Орчуулагчийн сургуулийн сурагчдаас хожмын төр, улс төрийн томоохон зүтгэлтнүүд ч төрсөн нь бий.***

* Монголын автономит засгийн үед төрийн сургуулийн хэргийг хөгжүүлэх талаар авч явуулсан зарим дэвшилт арга хэмжээний тухай, УБ., 1958, 6-7 дахь тал

** Энэ үед Гадаад хэргийг эрхлэн шийтгэх яам боловсрол гэгээрлийн хэргийг эрхлэн гүйцэтгэж байв.

*** МАН-ын дарга (МАХН) Ц.Дамбадорж, дэд дарга Жадамба, хожмын Монгол улсын Ерөнхий сайд Х.Чойбалсан, төр, намын зүтгэлтэн Гүрсэд, Насанбуян нар суралцаж төгссөн болно. Мөн энэ сургуульд хожим Намын болон нам улсын Төв сургуулийн багш Ц.Цэвэгжав,

Удирдлагын академи, түүний уламжилсан сургуулиудыг дүүргэгчид хэдэн арван мянгад хүрсэн агаад тэд улс нийгмээ өөрчлөх үйлсэд ямагт манлайлж явсныг түүх гэрчилнэ. Нам, төр ч сургуулийн хөгжилд онцгой анхаарч, ихэнх тохиолдолд өөрсдөө оролцож, удирдан залж явсан байдаг. Тус сургууль 1924 онд байгуулагдахдаа л удирдлагын зориулалттай, тусгай статустай зохион байгуулагдсан, энэ нь 1990 он хүртэл ямар нэгэн хэмжээгээр үргэлжилсэн. Тус сургуулийг 10 удаа өөрчлөн байгуулсан шийдвэрийг бүгдийг нь дээд, удирдах байгууллагууд гаргасан юм. Сургалтын агуулга, түвшин, шахалт шаардлага, дэг журам бүгд л тусгай гэсэн категори хамаарч байв..

Анх нээхдээ л намын Төв хороо шийдвэр гаргаж, ИТХ-ны дарга, Ерөнхий сайд, УБХ-ын Тэргүүлэгчдийн дарга нар нээлтэд нь оролцон хичээл зааж байв. 1941 онд шинэ хүчний дээд сургуулийн нээлтэд тэр үеийн намын Төв хорооны Тэргүүлэгчид, Ерөнхий сайд нар оролцож, сургуулийн захирлаар нь ИТХ-ны Тэргүүлэгч, нарийн бичгийн дарга, агаад Ерөнхий сайдын нэгдүгээр орлогчоо (Ч.Сүрэнжав) ажиллуулж (1953 он хүртэл), улмаар МАХН-ын Төв хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Ю.Цэдэнбал, намын ТХ-ны нарийн бичгийн дарга нар (Н.Лхамсүрэн, Д.Төмөр-Очир) багшлаж, бүр тэнхимийн эрхлэгчийн үүрэг гүйцэтгэж байв. Тэд өөрсдөө элсэлтийг гардан зохион байгуулж, хичээлийг нь зааж, төгсөлтийн шалгалтыг нь авч байсан юм. Энэ сургуульд үе үеийн шилдгүүдээ багшлуулж байсан. Тэд нийгмийг өөрчлөхөд хошуучилж явсан манлайлагчдыг сургаж, бойжуулснаараа үлэмжийн гавьяатай. Иймээс ойгоороо багш нарынхаа дуртгалыг хэвлүүлэх шийд гаргасан нь зүйд нийцнэ. Дуртгал бол амьд, сонирхолтой хэлбэр.

Урьд нь дуртгал, дурсамжийн хэд хэдэн ном гарсан байна.* Энэ удаад дээрх номуудад орсон дуртгалыг давхардуулсан оруулаагүй, мөн төгсөгчдийн дурсамжийг аваагүй болно.

Урьдах хэвлэлүүдийг бэлтгэх үед ахмад багш нар, амьд гэрчүүд нь байсан учраас баялаг баримтад тулгуурлажээ. Энэ удаад дээрх номуудад орооогүй, нэлээд эртний цаг үед хамаарах хүмүүсийн дуртгалыг урьд хэвлэгдээгүй учраас түүвэрлэн оруулав. 20-иод оны эцсээс 1937 он хүртэл уг сургуулийн багш, хичээлийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан тэр үеийн том сэхээтэн Ц.Цэвэгжавын** талаар түүний отгон

Эрдэнэбат хаан нар багшлаж байв.

* Ууган дээд сургууль, УБ, 1974, Ууган дээд сургууль II, УБ, 2004, Хүрэлсүх Д. Бид намын дээдийнхэн. УБ. 2012

** Цэвэгжав бол 1920-иод оны эцсээс 1937 он хүртэл тус сургуулийн хичээлийн эрхлэгч, орлогч захирлын албыг хашихдаа бүхнийг гардан хариуцаж, их үйлсийг амжуулсан, буянт

хүү, манай нэрт дуун хөрвүүлэгч Ц.Хасбаатрын дургалыг хэвлүүлэв.

Чойжил* тус сургуулийн захирлын албыг (1933-1934 он) хэсэг хугацаанд гүйцэтгэх тэр цагт учирч байсан сонин содон явдлууд болон, аавынхаа тухай нэрт зохиолч Чимидийн бичсэн дурсамж өгүүлэл нэн сонирхолтой. Гэтэл Монголын нэрт хуульч, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн асан, профессор Ч.Энхбаатар «Би өвөөгийнхөө замаар явж байгаа хүн» хэмээн гарчигласан дургалдаа 3 үеэрээ энэ гэгээн сургуультай холбогдсоноо бахархаж дурссан нь энэхүү номын үнэ цэнийг өргөж байгаа юм.

Ц.Довжаев гэх үлэмж гавьяатны тухай өөрийнх нь биш ч зээ охиных нь дургалыг оруулах нь Шинэ хүчний дээд сургуулийн түүхийг тодруулахад тустай гэж бодсон билээ.** 133 хүний дургал багтсан энэхүү эмхэтгэлд багш, удирдах ажилтнуудын зэрэгцээ ажилчдын дурсамжыг оруулсан болно.

Удирдлагын академи олон арван жил нам, төр, нийгэм, аж ахуйн удирдагч, манлайлагчдыг бэлтгэхдээ 10 янзаар нэрлэгдэж, өөртөө 4 томоохон сургууль, сургалт-эрдэм шинжилгээний бүтцийг нэгтгэн хамруулсан байдаг.***

Намын Төв хорооны шийдвэрээр НДС-ийг өөрчлөн Эдийн засгийн дээд сургуулийг байгуулан ажиллуулж байгаад 1963 оноос МУИС-д шилжүүлжээ. ШХДС нь байгуулагдахдаа дээд сургууль хэмээн нэрлэгдэн, сургалтын агуулга, стандартаа боловсронгуй болгосоор 1953 оноос бүрэн дээд сургуулийн диплом олгодог болсон юм. НДС 50-иад оны эцсээс эхлэн дипломын дараах сургалт явуулж, 1990 он хүртэл гадаад,

үйлстэн билээ. Тэрбээр Монголын анхны хүний их эмч Ишханд, эрдэмтэн Пунцагноров, орчуулагч, эрдэмтэн Хасбаатар багш, Эрдэнэчимэг нарын эцэг юм. Эхнэр Карма нь бүхний ээж болсон гайхмаар сайхан сэтгэлтэй, ажилсаг бүсгүй байж. Тэрээр нам, улсын төв сургуульд эмнэлэг, цэцэрлэг байгуулж, түмэн бодисын хичээл зааж, зоо парк ажиллуулдаг байсан гэдэг.

* Чойжил бол төр, цэргийн нэрт зүтгэлтэн, комиссиар цолтой хүн байв. Тэр үеийн комиссиар цол бол одоогийн дэслэгч генералтай дүйх цэргийн цол ажгуу.

** Ц.Довжаев 1943-1953 онд НШХДС-ийн орлогч захирал, хичээлийн эрхлэгчээр ажиллахдаа сургуулийг үндсэндээ дагнан удирдаж байсан зүтгэлтэн юм.

*** Намын (Түр), I.II.III Төв сургууль (1924-1932), Нам, улсын Төв сургууль (1932-1941), Намын шинэ хүчний дээд сургууль (1941-1953), Намын дэд сургууль (1954-1959, 1963-1990), Улс төрийн дээд сургууль (1990-1991), Төр, нийгэм судлалын академи (1991-1994), Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт (1994-1999), Удирдлагын академи (1999 оноос хойш) хэмээн нэрлэгдэж байв. 1934 онд Ардын их сургуулийг НУТС-д, 1994 онд ТНСА, Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт, Удирдлагын хөгжлийн институт, Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төвийг ТЗУХИ-д тус тус нэгтгэн зохион байгуулагдсан болно.

дотоод, их дээд сургууль төгсөгчдийг дахин бэлтгэсэн байна. Ийнхүү бараг зуун жил тасралтгүй үйл ажиллагаагаа явуулахдаа цаг үеийн бодлого, зорилго, зорилтын дагуу хичээлийнхээ агуулгыг өөрчилж ирсэн байх тул өнөөдрийн үнэлэмжээс харвал наанатай, цаанатай, зөрчилтэй гэж болохоор зүйл байдаг л юм. Марксизм-Ленинизм гэх онолоор зэвсэглэсэн удирдах хүн түүнийгээ л хэрэгжүүлнэ. Иймээс бодлогын сөрөг үйлдлийг хэрэгжүүлэн биежүүлэхэд бас ч гэж оролцсон байдаг. Гэхдээ ХХ зуунд гарсан дэвшилд энэхүү удирдлагын сургууль түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн байна. Энэ үүднээс энэхүү дурсамж, дуртгалуудын үнэ цэнэ үлэмжхэн байх болно гэж молхи би бээр мунхаглана.

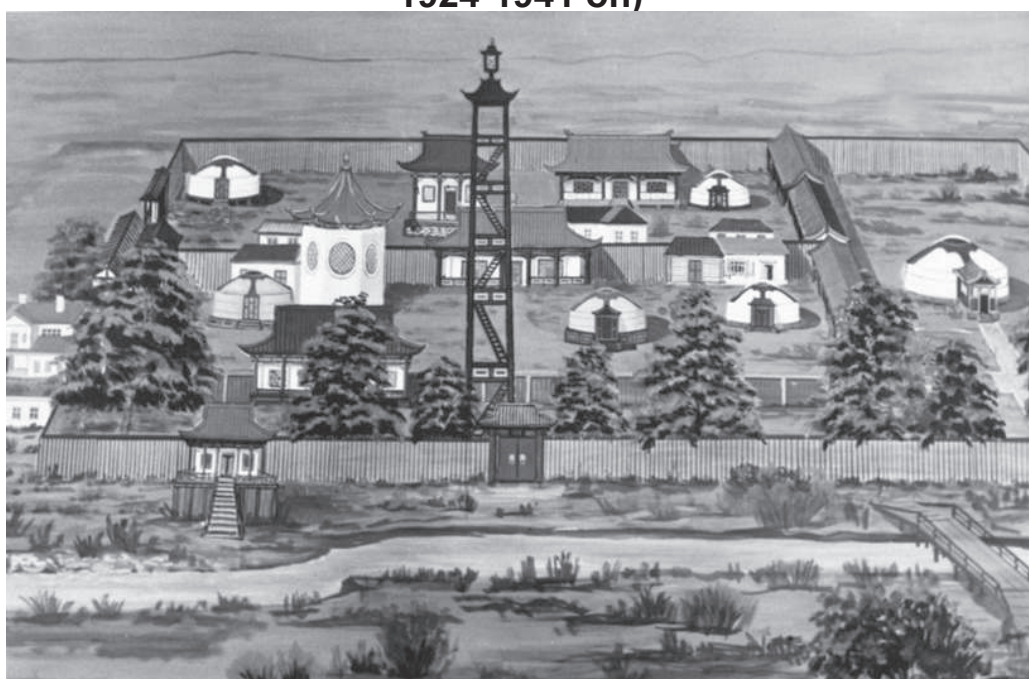
Энэхүү эмхэтгэлийг бэлтгэхэд гүн туслалцаа үзүүлсэн судалгааны туслах ажилтан С.Наранцэцэг болон дуртгалаа өгсөн багш, ажилчиддаа талархснаа илэрхийлье.

Дуртгал авахаар ажиллаж байсан бүх багш нар, ажилчдад зар мэдээлэл хүргэсэн боловч бидэнд ирсэний хэмжээнд хэвлэлд бэлтгэсэн бөгөөд алдаа мадаг гарсан байх аваас уучлал хүсч, та бүхний үнэт саналыг хүлээн байгааг болгоон соёрхоно уу.

Доктор (Ph.D), проф.
Халзад овогт Тогоочийн Лхагваа

**ШИНЭ ҮЕИЙН НАМ, УЛСЫН УДИРДАХ
АЖИЛТАН БЭЛТГЭХ СУРГУУЛЬ**
(Намын түр, нэг, хоёр, гуравдугаар төв сургууль,
1924-1941 он)

Ц.ХАСБААТАР

Утга зохиолын шүүмжлэгч, орчуулагч
Соёлын гавьяат зүтгэлтэн

М.Ломоносовын нэрэмжит Улсын их сургууль болон 1965-1968 онд ЗХУ-д Нийгмийн ухааны академид суралцаж төгсчээ. 1968 онд «Монголын орчин үеийн роман үүсч хөгжсөн нь» сэдвээр хэл бичгийн ухааны дэд докторын зэрэг хамгаалжээ. 1953 оноос Улсын хэвлэлийн газарт ерөнхий редактор, 1957-1960 онд «Цог» сэтгүүлийн эрхлэгч, 1960-1965 онд «Энх тайван, социализмын асуудал» сэтгүүлийн монгол хэвлэлийн эрхлэгч, 1968-1971 онд «Үнэн» сонины соёлын хэлтсийн эрхлэгч, 1971-1973 онд МУИС-ийн монгол хэл, уран зохиолын тэнхмийн эрхлэгч, МАХН-ын Төв хорооны үзэл суртлын хэлтэст зөвлөх, 1978-1989 онд МАХН-ын Түүхийн институтын марксизм-

ленинизмийн зохиолын орчуулгын редактор зэрэг алба ажлыг 50 шахам жил хашжээ. Судлал, шүүмжийн «Орчин үе, уран зохиол», «Утга зохиолын тухай бодол», «Уран зохиолын учир», «Судлал, шүүмжлэл», «Реализмын тухай», «Уран зохиолын тэмдэглэл» уран нийтлэлийн «Ардын эрхт төр минь», «Найрамдлын наран үүрд мандаг» болон эрдэмтэн, зохиолч С.Дуламтай хамтран «Утга зохиолын онолын үүд» ном бичиж хэвлүүлсэн байна. А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Ж.Байрон, Абай Кунанбаев, С.Маршак, А.Твардовский зэрэг дэлхийн болон Оросын сонгодог зохиолчдын олон бүтээлийг орчуулсны дотор Италийн алдарт зохиолч Данте Алигьерийн «Тэнгэрлэг туульс»-ыг бүтнээр нь орчуулж, Монголын уншигчдыг дэлхийн сонгодог уран зохиолын сор болсон бүтээлтэй эх хэлээрээ танилцуулсан байна.

* Цэвэгжав бол Намын төв сургуулийг байгуулагдах цагаас 1937 он хүртэл 10 гаруй жил тус сургуулийн хичээлийн эрхлэгч, дэд захирал, газарзүйн багшаар ажилласан, Монголын анхны газарзүйч, боловсролын зүтгэлтэн хүн юм. Тэрбээр нэрт эрдэмтэн Пунцагноров, Хасбаатар нарын эцэг юм.

Бидний удам судрыг царс мод гэвээс түүний үндэс нь буриад гарлын сэхээтэн Цэрэндоржийн Цэвэгжав, түүний гэргий Карма нар билээ.

Цэвэгжав 1893 онд одоогийн Автономит Буриад Улсын Шинэст гэдэг газар малчин ард Цэрэндоржийн гэрт мэндэлжээ. Тэр бага наснаасаа мал аж ахуй эрхлэхийн зэрэгцээ бие даан суралцаж байгаад Петербург хотын Шанявскийн ардын их сургуульд суралцаж төгсжээ.

Манжийн дарлалыг түлхэн унагасны дараа автономитын үеийн анхны сургуульд багшилж байв. Ардын хувьсгал ялсны дараа МАХН-д элсэж, анхны Оюутны сургууль, Цэргийн ерөнхий сургууль, Нэгдүгээр дунд сургуульд багш, захирал, улмаар 1937 оныг хүртэл Нам ба улсын төв сургуульд багшаар тасралтгүй ажиллаж байгаад өөрийн шавь Х.Чойбалсангийн удирдан явуулсан их яргалалд өртөж амь насаа харамсалтайгаар алдсан юм.

Ц.Цэвэгжавын хөдөлмөр бүтээлийг үнэлж төр засгаас Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон, Ардын хувьсгалын 15 жилийн ойн хүндэт тэмдэг, ангийн буу, виктрол зэрэг үнэ бүхий зүйлээр удаа дараа шагнаж байжээ.

Түүний гэргий Карма одоогийн Автономит Буриад Улсын Хорид аймагт мэндэлжээ. Хөдөө нутагт эцэг эхийн гар дээр бойжоод Дээд - Үд хот орж дунд сургуульд суралцаж байв. Ц.Цэвэгжавтай гэр бүл болж автономит засгийн үед Нийслэл хүрээнд ирсэн юм. Ардын хувьсгалын дараа МАХН-д элсэн орж намын даалгавраар Цэргийн анхны эмнэлэгт доктор Шастины сувилагчаар ажиллаж байв. Улмаар 1950-аад оныг хүртэл Намын сургууль, хүүхдийн анхны цэцэрлэг, Хүүхдийн амбулатори зэрэг байгууллагад сувилагч, хүмүүжүүлэгчээр ажиллаж байгаад 1952 онд нас баржээ.

Өвөг эцэг минь хэлмэгдсэнээс хойш олон жилийн турш аав ээж, ах эгч нар маань энэ тухайд ус балгасан мэт дуугай явцгаасан. Хамаатан саднаараа цуглан баяр ёслол тэмдэглэж, ам халах үедээ хүртэл хэлмэгдлийн тухай ярихдаа ихээхэн болгоомжилж, хүүхэд биднийг холдуулж, хаалга үүдээ хаадаг байж билээ.

Тэгэхээс ч аргагүй цаг байсан байх. 1937 оны хэлмэгдлээс хойш 15 жилийн дараа төрсөн миний бие хуртэл дунд сургуульд суралцаж байхдаа эцэг буюу өвөг эцэг Барон Унгерны цэрэгт явж байсан эсэх гэх мэт асуулттай анкет бөглөж байснаа санах юм.

Амьдралынхаа туршид бидэнд буян хишгээ харамгүй хайрласан Ц.Ишханд эгч маань өөрийн эцгийн дурсгал - хичээлийн товчлолуудыг бүх насаараа нууцлан хадгалж байсныг таалал төгссөнийх нь дараа олсон билээ. Энэ бол Дотоод яам, ногоон малгайтнууд түүнд хичнээн их аймшиг төрүүлдэг байсныг харуулах тодорхой нэгэн жишээ юм.

Мэргэжлийг нь өвлөн авсны хувьд шарлаж гандсан хуудсуудыг уншиж суухдаа өвөг эцэг маань хичнээн суу ухаантай, өндөр мэдлэг боловсролтой хүн байсныг нь сая л бүрэн дүүрэн ойлгож, бишрэн шүтэж, аюумшигт хэлмэгдэлд өртөөгүй бол хичнээн ихийг туурвин бүтээх байсан бол доо гэж бодохоос гол минь харлаж байсан.

Дараахан нь Карма эгч маань миний элэнц Цэрэндоржийн эдэлж явсан хээ угалз бүхий гахайн арьсан бичгийн сав өгсөнийг би нандин шүтээн болгон хадгалж явдаг. Элэнц маань мал аж ахуй эрхлэхийн зэрэгцээ амт чанараар гайхагддаг омуль загасны наймаа үсэргэж, Байгаль нуурын эргээр өөрийн зохиосон дуугаа хангинатал дуулсаар давхиж явжээ.

«Наян боошиг омлийгоо
Наймааллаа гэж зүүдэлнэм
Хорин боошиг омлийгоо
Хожлоо гэж зүүдэлнэм...»

Аливаа юм эхтэй, бас төгсгөлтэй байдаг болохоор хатуу ширүүн захиргаадалтын үе төгсөж ардчилал ирлээ. Энэ үед алдах онохын аль аль нь ихэдсэнээс багадаагүй байх. Ямар ч болов бид өвөг дээдсийнхээ тухай айж ичилгүй ярьж бичих бололцоо нээгдсэн нь яахын аргагүй ардчиллын үр шим мөн билээ.

Шинжлэх ухаан, соёл боловсрол, анагаах ухааны аль ч салбарт «анхны» гэсэн алдартай хүн ганц л байх учиртай. Гэтэл өвөг эцэг Ц.Цэвэгжав маань Монголын дээд мэргэжил эзэмшсэн анхны газарзүйч, эмэг эх Карма анхны сувилагч, анхны цэцэрлэгийн сурган хүмүүжүүлэгч. Өвөг эцгийн минь төрсөн дүү Сэржмядаг манай улсын дипломтой анхны их эмч, Сэжидмаа эгч маань анхны эм найруулагчдын нэг, аптекийн ууган ажилтан байв. Товчхон хэлэхэд тэд тухайн үеийн сэхээтний сор байжээ.

Шинэ Монгол улсын сургууль төдийгүй музей, концерт, жүжиг ший, тэр байтугай одоо хүртэл нийслэл хотод ч байхгүй зоопарк хэмээх амьтны хүрээлэнтэй холбогдох түүхийн хуудсуудыг сөхвөл бидний өвөг дээдсийн нэр алдар лавтай тодорно.

Монгол оронд алим жимс анх ургуулсан төрийн шагналт Э.Шагдар, давтагдашгүй олон сайхан бүтээл туурвисан ардын зураач Ү.Ядамсүрэн, геологи - эрдэс зүйн ухааны доктор Ж.Дүгэрсүрэн ах, академич, доггор, гавьяат эмчээс эхлээд хүртэж болох цол гуншинг авч дуусгасан Б.Рагчаа ахын маань эрдэм боловсрол, уран бүтээлийн гарааг өвгөн аав маань эхлүүлжээ.

Газарзүйч П.Цолмон: Монголын анхны газарзүйч, багш Ц.Цэвэгжав

Манжийн дарлалыг тулхэн унагасны дараа Монгол оронд шинжлэх ухаан, мэдлэгийг дэлгэрүүлэх эх үүсвэр тавигдсан билээ.

Богд хаант Монгол улсын ганцхан бага сургуульд үндэсний багш нараас гадна Хаант оросоос мэргэжилтэн нарыг залан авчирч одон орон, дэлхийн байдал, тоо бодлого заалгаж байсны дотор Ц.Цэвэгжав гэдэг багш байв.

Би багш Цэвэгжавыг хань ижилгүй, зүүн Сэлбэ голын хөвөөнд Козины бариулсан модон байшинд ганцаараа оршин сууж байсан тэр үеээс эхлэн таних болсон юм. Тэр үед багш маань хуа торгон дээлтэй, бүрх малгайтай, ногоон бажгар дурдан бүс ороосон, ширвээ хар сахалтай тун залуухан, намхан хархүү байсан.

Тэр үед хэсэг буриад нар Богдод мөргөхөөр хойноос Нийслэл хүрээнд ирэв. Тэд өдөр болгон Богдын ордонд очих боловч мөргөл маргааш гэж хэлүүлээд сар шахам хүлээлгэж билээ.

Мөргөх өдөр ирэхэд Богдын хайстай ордны баруун талд орших хоёр давхар улаан байшингийн өвөрт буриадууд эгнэн зогсож, Богдод өргөх 20 морь, дөрвөн дугуйтай, бүрэн хэрэглэлтэй гоёмсог тэрэг, бас бус зүйлийг ордны ард байлгав.

Удалгүй Богдын донир хаалгач ордноос гарч сунтгийн адис тавих урт оосрыг ордны цонхоор гаргаж ирэв. Тэр үед Богд өөрөө үзэгдээгүй, далд байсан. Даншиг өргөсний дараа буриадууд сунтагт мөргөн тэдний толгой дээр хүчтэйгээр цохиж өнгөрөөж байснаас өөр зүйл болоогүй. Ингэж үнэтэй цайтай зүйлээ өргөж байхад Богд биечлэн хүлээн авсангүй гэж Ц.Цэвэгжав маш дурамжхан байж билээ.

Ардын засгийн эхэн үед Ц.Цэвэгжав гуай Тагар, Бальжрон багшийн хамт одоогийн Хөдөлмөр, нийгэм хангамжийн хороо, гутлын дэлгүүр байгаа газар эсгий гэр барьж, эрэгтэй, эмэгтэй цөөн хэдэн хүүхдийг цуглуулан сургууль байгуулж монгол бичиг, тоо бодлого зэрэг хичээлийг заадаг боллоо.

Удалгүй бид нийслэлийн анхны бага сургуулийн сурагчид болсноо санаж байна. Тэр үед багш Цэвэгжав Ардын цэнгэлдэх хүрээлэнд олон нийтийн ажлыг удирдан хийлгэж олон ястан үндэстний дуу хөгжим, концерт тоглуулж байснаас гадна «Жигдэн ноён», «Авжаа удган» зэрэг томоохон жүжгийг найруулан тавьж, олон түмэнд үзүүлж, орлогыг нь МОПР-ын байгууллагад шилжүүлэн өгдөг байлаа.

1923 онд Нийслэл хүрээний анхны дунд сургуульд биднийг суралцаж байхад Цэвэгжав багш бид нарт дэлхийн байдал, хими, физикийн хичээл заадаг байв. Багшийн хичээл орох цагийг бид тэсгэлгүй хүлээн, түүний ярих өгүүлэхийг маш анхааралтай сонсож, дараа нь багш маань нэгэнт заасан зүйлээ самбар дээр бичиж өгдөг, түүнийг нь бид дэвтэртээ хуулан авдаг байсансан. Бас хичээлтэй холбогдсон зураг зуруулна. Тэр үед сурах

бичиг ч байхгүй, бүх хичээлийг муутуу буюу тайлан цаасаар өөрсдийн хийсэн дэвтэр дээр хуулан авч цээжилдэг байсан юм даа. Эдгээр хичээлийн дотроос би хими, физикийн хичээлийг бусдаас илүү сонирхдог байж билээ.

Багш маань хичээлээ заахын өмнө өнгөрсөн хичээлийг заавал лавлан асууж дүн тавьдаг заншилтай байсан. Хэн муу сул байвал тэр хүүхдийг дэвтрийг нь бариулан буланд зогсоож байгаад хичээлээ тогтоосон хойно сая суулгана. Багш маань огт уурлаж уцаарладаггүй, үргэлж тайван, ярих дуу нь төдийлөн чанга биш, тогтуун жигд ярина. Голчлон суран бүстэй монгол дээл, саравчтай кепка малгай өмсөж бичгийн сав барина. Манай сургууль давхар байшинд орж хоёрдугаар давхарын зүүн хойт талын хоёр өрөөнд хими, физикийн кабинетыг үзэсгэлэнтэй сайхан засаж, манай сургуулийн мужааны багшийн урлаж хийсэн маш сайхан европ маягийн шүүгээг зэрэгцүүлэн өрж, гадаадаас авчирсан хичээлийн үзэсгэлэнг байрлуулан тавьсан нь гоц үзэмжтэй байж билээ.

Багш Цэвэгжав хичээлийг тун сонирхолтой заадгаас гадна Тасганы овоо, Туул голын шугуй, Далан давхар, Самбалхүндэв болон бусад газар сурагчид биднийг дагуулан явж байгалийн элдэв зүй тогтлыг тайлбарлан, ургамал ба чулууны дээжийн цуглуулга хийнэ.

Санаанд тодхон хадгалагдаж үлдсэн нэг явдлыг дор сийрүүлье.

Нэгэн өдөр манай сургуулийн хүүхдүүд нийслэлийн хойт талын уулаар аялал хийх зуур хүн оршуулах газраас нэгэн гавлын яс олж авсан юм. Түүнийг ширээн дээр тавьж цагаан фосфор түрхээд оройн цагаар уг гавлын яснаас гэрэл туяа цацарч байгааг хүмүүст үзүүлж, мухар сүжигтэн чөтгөрийн гал гэж үздэг байсныг багш маань бидэнд тайлбарлаж өгдөг байсан билээ. Багш Цэвэгжав мухар сүжиг, бурангуй үзэл суртал, шашны эсрэг ухуулга явуулж, хөдөлдөггүй гэрэл зураг - диапозитивыг үзүүлж тайлбарладаг байсан юм.

Бас огторгуйн том дуранг хашаан дотор зоож саран дээрх уулс ба од мичид дурандаж, нарыг үзэхдээ бүдэгрүүлэгч хар шилийг дурандаа хийж харуулдаг байлаа.

Зарим үед багш маань энэ огторгуйн дурангаа аваад Оюутны сургууль ба Зүүн хүрээнд очиж лам нарт үзүүлэн шинжлэх ухааны үнэнхүү тайлбарыг тэдний дунд хийдэг байж билээ. Сүүлдээ дурангийн доторх галт шил нь алга болж хэрэглэх аргагүй боллоо. Үүнийг лам нар үгүй хийсэн нь лавтай. Тэрхүү дуран бүр сүүлд хүртэл дунд сургуулийн үзмэрт хадгалагдаж байсан билээ.

Одоо дурсан санахад янз бүрийн сонирхолтой зүйлийг ард түмэнд үзүүлж, цэргийн наадам болох үеэр хими, физикийн үзэгдэл зэрэг

сонирхолтой зүйлсийг таниулан сурталчилдаг байсныг бодоход түгээмэл эрдэмтэй хүн, шинжлэх ухааныг сурталчлагч, ухуулагч байж.

Ишдорж багшийг Берлин хот явсны дараа, 1920- оод оны сүүлчээр, Цэвэгжав багш анхны дунд сургуулийн захирал байгаад МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын төв сургуулийн орлогч захирал, багшаар ажиллах болсон билээ. Энэ нь феодалын хөрөнгийн хураасан, МАХН-ын VIII-р Их хурал хуралдсан, гадаад, дотоодын дайсны өнгөлзөлгөө, харгис толгой лам нарын бослого, Намнан ба Төгс буянтын хүрээний лам нарын бослого гарсан, түүнийг дарахаар Элдэв-Очир дарга очоод шархдаж байсан үе байв. Энэ хэцүү үед Намын Төв Хороо, тухайлбал Элдэв-Очир дарга Намын төв сургуулийн хичээл сурлагын ажилд их анхаарал тавьж газарзүйч, багш Цэвэгжавыг сургуульдаа шилжүүлэн авч ажиллуулах болсон билээ.

Тэр үед миний бие Франц улсын Парис хотод суралцаж байгаад Улаанбаатарт дөнгөж ирээд байхад нэг өдөр МАХН-ын Төв Хороонд дуудан аваачиж, Тэргүүлэгчдийн хуралд оруулж, дарга нар олон асуулт асууж танилцсаны дараа Намын төв сургуульд ажиллуулах болгосонд дагалт бичиг зэргийг Төв хорооноос аваад Намын төв сургуульд очиж, багш байсан Ц.Цэвэгжавын албан тасалгаанд орж хэрэг учраа ярив. Жинхэнэ захирал улаан хэмээх Балдан ажлаар явсан, орлогч нь албан ажлаа явуулж байсан учир Цэвэгжав багш намайг дагуулан хичээлийн байр, сурагчдын суудаг байшин, клуб ба багш нарын байдаг байраар оруулж танилцуулаад намайг саяхан Москва хотын КУТВ-ийн сургууль төгсөөд ирсэн залуухан, эхнэргүй Адьяа, Бөхөөбаяр, Дэлгэр нарын гурван багштай нэг өрөөнд хамт суулгах болов. Ийнхүү би 1933 оны VIII-р сарын эхэн үеээс Намын төв сургуулийн багш болж, улмаар Цэвэгжав багштайгаа хамт ажиллах болсон билээ.

Эхний үед тоо бодлогын багш байхдаа багшаас үргэлж семинар заавар авч хичээлээ заадаг байсан. Би багшийн мэргэжлийн сургуульд сурч байгаагүй тул багш Цэвэгжавын тусламжийг авахаас өөр аргагүй байв.

Багш маань ганц бие намайг өрөвдөж, сургуулийн хашааны баруун талд орших жижигхэн байшиндаа аваачиж гэргий Кармаараа амттай сайхан монгол хоол хийлгэж идүүлдэг байсан. Тэр үед багшийнх их охин Ишханд, дараах хүү Пунцагноров, бага охин Эрдэнэчимэг нарын гурван хүүхэдтэй байв.

Охин Ишханд нь хотын орос сургуулийн бага ангид суралцаж, бусад нь гэртээ байх бөгөөд хааяа сурагчдыг дагалдан гүйлдэж тоглоно.

Хожим нь би тэдний хүргэн болж, дүү Сэжидмаатай нь дэр нийлүүлсэн. Тэр үед багшийн дүү Сэржмядаг Эрүүлийг хамгаалах яамны Эх нялхсыг хамгаалахын их эмчээр ажиллаж байсан, монголын анхны дипломтой их эмч байхад нь манай гэр бүл эгчтэйгээ хамт Эх нялхсын хашаанд оршин сууж байлаа. Энэ үед эгчийн охин Карма, манай хүү Эрдэмбилэг нар маань нялх бага байж билээ.

Бид хоёр ажилтай байсан учир Намын сургуулийн сурагч Мядагмаагийн охин Дагзмаа гэдэг нэгэн хүүхдээр хүүгээ харуулдаг байв. Гадаадаас ирэхэд эцэг минь өөд болсон, орох оронгүй болоод байхад Намын сургуульд намайг багшаар авч, багш Цэвэгжав тасралтгүй сургаж, үргэлж манайханд тусалж, энэрэн үздэг байсан.

Зөвхөн надад ч бус, аль ядуу зүдүү хүнд багш тусалдаг байв. Жишээ нь сургуульд суралцаж байсан Э.Шагдар (төрийн шагналт)-ыг өөрийн дэргэд багш болгон авч, ургамал судлалыг гүнзгийрүүлэн судлуулж, дагалдуулан багшлуулж байсан ба сурагч Шаравыг мөн дэргэдээ ажиллуулан дээд тооны ухаан зааж, улмаар багшаар ажиллуулав.

Багш Цэвэгжав Намын сургуульд дэлхийн байдал, ботаник (ургамал судлал) ба зоологи (амьтан судлал) заадаг байсан. Тэр үед монгол сурах бичиг байхгүй, заах хичээлийг зөвхөн орос хэлнээс хөрвүүлэн авч конспект хийдэг байлаа. Тэр конспектоос бас товчлол бичээд түүндээ тохирсон үзүүлэн таниулахыг өөрөө цаас, шавар, папье - маше (цаасан шуумаг), мод, картон ашиглан хийж өнгийн будгаар будаж бүр гоё үзэмжгэй болгоно. Тэгэж хийсэн үзүүлэнг хичээлийн тэнхимийн хананд хадах ба хичээл давтах үеээр сурагчид байрандаа аваачиж хэрэглээд буцааж авчирна. Үзүүлэн бүхнийг төрөлжүүлэн хийдэг, улирал дуусч шалгалт болох үеэр өдий төдий үзүүлэн таниулахыг сургуулийн клубт тавих ба зөвхөн нэг улирлын үзүүлэх материал 30-40 ширхэг болдог байсан байхаа.

Бид ч гэсэн багш Цэвэгжавыг дуурайн түс бүрдээ үзүүлэн таниулах бэлтгэдэг болсон бөгөөд цаасан дээр зурж хийсэн үзүүлэн таниулах зүйл бүр ч үзэсгэлэнтэй байлаа. Тэр үед сурагч байсан Ү.Ядамсүрэн (ардын зураач) үзүүлэн таниулах зүйлийг зурахаас гадна нам, засгийн удирдагч нарын 8-10 ширхэг өнгөт хөрөг зургийг зурж улаан буландаа жагсаан байрлуулж өндөр үнэлэлт авч байсныг би одоо тодхон санаж байна.

Багш Цэвэгжав олон нийтийн ажлыг үргэлж удирдан явуулна. Бөмбөгөр ногоон театрт Намын сургуулийн сурагчдаар ший концерт тавиулах, улсын баяр наадмын үеэр суртал ухуулгын ажлыг улаан буланд хийх ба амьд үзүүлэнг Төв цэнгэлдэх болон хот хорооны клуб, улаан буланд тавих арга хэмжээг байнга зохионо. Энэ суртал ухуулгын ажилд сургуулийн багш нарыг татан оролцуулдаг байж билээ. Бас Гандан,

хүрээний лам нарын дотор таниулгын ажлыг байнга явуулж, тэднийг хар болгох, ажилд оруулахыг хичээдэг байлаа. Түүнчлэн гантель өргөх, гуйлт харайлтын гэх мэт биеийн тамирын тэмцээнд багш сурагчдыг оролцуулна. «Голын цэнгэлдэх»-ийг анх байгуулах үед багш Цэвэгжавын удирдсан тус сургуулийн бүх сурагчид голлон газар шорооны ажил, хайс барих, суудал засах ажилд тусалж байсныг бас дурьдалтай.

Багш Цэвэгжав амьтны цуглуулга хийх маш сонирхолтой. Хэрэм, усан гахай, туулай, шувуу зэргийг өвөлд гэртээ авч байдагсан. Одоо бодоход амьдралыг нь судалж байсан хэрэг байх даа. Сургууль маань улсын хэмжээний, аймаг бүрээс ирсэн сурагчид суралцаж байсан учир тэдэнд ховор ургамал, элдэв чулууны дээжийг захин авчруулж, өөрөө ч хөдөө явбал цуглуулга хийнэ.

Цэвэгжав нь багш төдийгүй Судар бичгийн хүрээлэн, Шинжлэх ухааны хүрээлэнд зөвлөлтийн мэргэжилтэн А.Д.Симуков, М.Большаков нарын хамт Монгол орны газрын зургийн бүдүүвч, хошуудын хуучин гар зургийг эмхлэн нэгтгэж, солбилцолд оруулан торлох, зурах ажлыг эрхлэн хийхийн зэрэгцээ огторгуйн дуранг хэрэглэн од мичдийн солбилцдыг гаргаж, холбогдох бичиглэлийг хийж байв.

Мөн хожим нь А.Д.Симуковын Монгол орны газрын зургийг хэвлүүлэхэд Ц.Цэвэгжав бэлдэн оролцож байсан зэргээс үзэхэд манай орны үндэсний анхны газарзүйч байсан нь гарцаагүй. Түүнчлэн Шинжлэх ухааны хүрээлэнгээс Богдын ногоон ордонд зөвлөгчөөр ажиллуулахад дотор нь байрлуулан тавьсан элдэв зүйл, үзмэрийг амьтан судлал, ургамал, угсаатны зүй, шашин мөргөлийн зүйл хэмээн төрөлжүүлж, чоно, үнэг, хярс, шувуу зэрэг амьтан тэжээн олон түмэнд сонирхуулан үзүүлдэг байв. Энэ олон үзмэр бүхэнд карт хаяг зүүж бүртгэл хөтлөх үеэр багш биднийг оролцуулан туслуулдаг байсан. Музейн ажлыг хэдэн жил хавсран гүйцэтгэж байлаа.

Хааяа танил дотно нөхөдтэйгээ учирч элдвийг ярилцахын хамт эгшигт хайрцаг тавьж дуу дуулах, хөгжимдөх үеэр багшийн дуулах дуртай дуу бол «Хэрээстэйхэн хээр» хэмээх морины тухай дуу байв.

Багш Цэвэгжав айл хэсэж явахыг огт сонирхдоггүй, хамаатан садныхаараа ч тун цөөн ордог байлаа. Тэр үед тус сургуульд ЗХУ-аас уригдаж ирсэн багш Коняев байн байн орж ирж улс төр, дэлхий дээр болж байгаа үйл явдалтай холбогдолтой сэдвээр ярилцаж байсан ба МАХН-ын Төв Хороонд Суртлын хэлтсийн дарга, орчуулагч агсан Б.Дугаржав Намын төв сургуульд багшлах үеэрээ багш Цэвэгжавын үргэлж очдог, яриа хөөрөө болдог дотны нөхөр нь байсан юм. Түүнчлэн зохиолч Буяннэмэх гэрт нь ирж элдвийг ярилцаж байж билээ. Багшийн гэргий Карма намын

гишүүн, Намын төв сургуулийн сувилагчаар ажиллаж байлаа. Карма гуай багш хоёрынх эв найртай, тусархаг, их боловсролтой, хөгжилтэй айл байсныг тод санаж байна.

Нэгэн өдөр Цэвэгжав багшийн хүү Пунцагноровын төрсөн өдрийг тохиолдуулан Дугаржав Г.Байроны 3 боть, бас Р.Амундсены зурагтай гоёмсог ном зохиолыг бэлэг болгон өгч, түүнийг нь ээж Карма нь уншиж, үлгэр домог, сонирхолтой зүйлийг хэлж, ярьж өгдөг учир Пунцагноров тэр номноосоо салахгүй тэврээд явдаг байсан. Ээж Карма нь яггүй сургууль боловсролтой, орос хэл бичигт нэвтэрхий сайн, хүүхдүүдээ сургаж хүмүүжүүлэхийг ихэд хичээнэ. Тэднийх ганц бор морьтой, олон хүүхдээ суулган зах орж хоол хүнсээ авдаг байлаа. Түүнээс биш эд хогшил, хөрөнгө байгаагүй юм.

Удалгүй Цэвэгжав багшийнх хүүтэй болж Хасбаатар гэдэг нэр өглөө. Хасбаатар өсөж торнин 1-р арван жилийн сургууль, улмаар ЗХУ-д М.Горькийн нэрэмжит Утга зохиолын дээд сургуулийг төгсөж, одоо утга зохиолын нэрт шүүмжлэгч, орчуулагч, эрдэмтэн болжээ. Эднийхээс эгч Ишханд нь МУИС-ийг төгсөж одоо Анагаах ухааны дээд сургуулийн багшаар 30 гаруй жил багшилж байгаа ба нөхөр Б.Рагчаа нь гавьяат эмч байгаа. Бас охин Эрдэнэчимэг нь МУИС-ийг төгсөж математикийн багшаар олон жил ажиллаж байна.

Түүний нэртэй холбогдсон ном зохиол олон байсны дотроос дунд ба тусгай сургуульд үзэх сурах бичиг, улсын 15 жилийн ойгоор хэвлэгдсэн 10 хх ном, олон тооны гар бичмэл байсныг санаж байна.

Ц.Цэвэгжавын багшлах үеэр сургуульд суралцаж байсан зарим нөхдөөс Улсын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн орлогч дарга Н.Жагварал, Улс төрийн товчооны гишүүн, Сайд нарын Зөвлөлийн 1-р орлогч дарга Т.Рагчаа, БНМАУ-аас Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсад суугаа элчин сайд Б.Жаргалсайхан, ардын зураач Ү.Ядамсүрэн, гавьяат эмч Б.Рагчаа, Эрдэнэбаатарын Шагдар нарын олон хүн нам, улсдаа хөдөлмөрлөж байгаа болно.

Ц.Хасбаатар: 1937.IX.10 Тэгэхэд би долоон настай байжээ. Юмны учир начрыг мэдэхгүй гэнэн балчир нас. Тэр орой бүрхэг бүүдгэр, намрын салхи сэвэлзсэн уйтгартайхан орой байлаа. Би галуу, тахиануудаа нөмөр хашлаганд нь оруулаад зогсож байтал баруунтайгаас, өнчин ганц модны тэртээгээс аав эжий хоёр ирж явнаа. Би урдаас нь хар хурдаараа гүйж очлоо. Тэр хоёр их л юм ярилцсан бололтой, санаа зовнингүй байдалтай байсан шиг санагдана. Эжий: «Энэ хүү маань л бага байна даа» гэж хэлж байсан нь санаанд үлджээ.

Тэр шөнө манай жижигхэн байшингийн хаалгыг сүртэй нь аргагүй нижигнэтэл балбалаа. Тэр түгшүүрт чимээ одоо болтол чихэнд минь сонсогдох шиг. Хожим сонсоход Дотоод яамны хоёр хүн аавыг дайчлан баривчлахаар ирсэн нь тэр юмсанжээ.

Хүүхдүүд бид ч сэрчихлээ. Ижий сандарч тэвдээд алчуур саван, энэхэн тэрхнийг бэлдэж байсан. До яамны хоёр хүн байн байн тамхи уугиулж, аавын бичгийн тасалгааг тамхиныхаа хайрцгаар битүүмжилж лацдаад явсан нь санаанд бүүр түүрхэн үлджээ. Аав, ээж, яамны хоёр хүн юу юу ярилцаж байсныг огт санахгүй байна. Тэр үед би цочирдон айсандаа болоод элий балайдуу болчихсон байсан юм болов уу, бүү мэд. Аавын баривчлагдахад түүний хамаг юмыг До яамныхан битүүмжлэн лацдаж, дараа нь хурааж авсан болохоор зарим нэг хичээлийн конспект, ургамлын хатаамлаас өөр юу ч бидэнд үлдээгүй.

Тэгээд л аавыг минь аваад явчихсан. Тэр шөнөөс хойш би аавынхаа дүр төрхийг дахин хараагүй. Эжий минь л тэр цөвүүн бэрх цагийн хамаг хүнд хэцүүг ганцаараа үүрч гарсан даа. Эжий минь аавыг Дотоод яамны шоронд хоригдож байхад нь эргэлт оруулахаар очлоо, оочирт удаан зогслоо гэж ярьдагсан. Хожим нь би Оросын яруу найрагч Анна Ахматова өөрийн хүү эрдэмтэн Л.Гумилёвыг шоронд хоригдож байхад нь эргэлт оруулахаар очоод оочирт зогсож байсан тухайгаа 1940 онд бичсэн «Төгсгөл» гэдэг шүлгийг орчуулж суухдаа хөөрхий эжийгээ дурсан санаж билээ.

«Зовсон хүмүүс царай алдаж
Зовхин дороос нь айдас тодорч
Шаналал зовлон нүүрий нь сийчиж
Шаантаг бичиг шиг болохыг үзлээ.
Мушгиа үс нь хархан байснаа
Мөнгөн цагаан болохыг үзлээ ...
Би зөвхөн өөрийнхөө төлөө
Бишрэн сүслэн зальбирал үйлдээгүй
Өршөөлгүй бат хэрэмний дагуу
Өвлийн хүйтэнд ч, зуны халуунд ч
Хамт надтай зогсож байсан
Хамаг хүний төлөө л залбирна ...
Хожмын өдөр энэ оронд
Хөшөө надад босгохоор болбол ...
Гурван зуун цагийн туршид
Гунихарч зогссон энэ газарт
Эрлэгийн хаалгыг нээж өгөөгүй
Энэ газарт хөшөөг минь босгоорой!»

Эжий минь аавын хувь заяа ямраар шийдэгдсэнийг, эсэргүү байсан юм уу, үгүй юм уу, чухам ямар хэрэгт холбогдсоныг ч огт мэдэхгүй байсаар насан өөд болсон. Нас барсан гэсэн албан ёсны мэдэгдэл нэгэнт аваагүй болохоор шоронд ч юм уу, аль эсвэл хаа нэгтээ цөллөгөнд ч юм уу амьд мэнд яваа байх гэж битүүхэндээ найдаж, горьдлого тасралгүй байсаар, амьд л байгаасай гэж дотроо залбиран залбирсаар нүд аньсан байх гэж надад бодогддог юм.

Гэтэл 29 жилийн дараа 1966 онд БНМАУ-ын Дээд шүүхийн тогтоолоор аавын шийтгэгдсэн хэргийг хэрэгсэхгүй болгож ялыг цагаатгасан гэсэн албан ёсны хариуг бид авсан. Ганц миний эжий ч биш, манайх шиг өнчрөн хоцорсон олон айл өрх хэдэн арван жилийн туршид, баривчлагдаад сураг нь алдарсан хүнээ чухам яасныг мэдэхгүй шаналсаар, хүлээсээр байсан билээ.

Намайг 1953 оны хавар Москвагийн Их Сургууль төгсөөд ирэхэд эжий минь өнгөрчихсөн байсан. Тэгээд би Баруун Наранд нутаглуулсан газар дээр нь очсон. 1952 оны намар намайг Москва руу сургуульдаа буцаж явахдаа эжийнхээ хэлж байсан үгийг эргэж нэг саналаа. Эх хүний зөн совингоор отгон хүүтэйгээ дахин хэзээ ч уулзахгүй гэдгээ мэдэрсэн байж дээ гэж эргэж нэг бодлоо.

Хожим нь яруу найрагч Н.Байтемировын «Эжий» гэдэг шүлгийг хөрвүүлэхдээ эжийнхээ булшийг анх эргэж очиход төрсөн уй гашуу, гуниг цөхрөлийг тэр орчуулгадаа шингээхийг хичээсэн юм. Тэр шүлгийн зарим бадгийг дор сийрүүлбэл:

«Мах цусны чинь тасархай
Хажуу дэргэд чинь зогсож байвч
Магад минийхээ дуу хоолойг
Хайрт ижий минь сонсохгүй ээ, та ...
Хөшөө чулууны нь дэргэд зогсоод
Хөөрхий хүү нь мэлмийрэн байгааг
Буурал ээжийнхээ булшийг орхиж
Буцаж харих үедээ хүү нь
Тэргүүнээ дарж гүнээ мэхийн
Тэсгэлгүй гуниглан гиюүрч байгааг
Элэгдэж хуучирсан булшин дунд хэвтээ
Эжий минь зайлуул, яаж мэдэхэв дээ.
Ажиллан зүтгэсэн чинь үнэлэшгүй
Алжаан зүдэрсэн чинь цаглашгүй
Ачийг чинь хариулж амжсангүй
Амьдад чинь уулзаж чадсангүй».

1938 онд Үлгэр жишээ бага сургуульд суралцаж байх үедээ би пионерийн гишүүнд элсэх юм боллоо. Баяр хөөртэй л байсан байлгүй. Тэгсэн чинь нэг багш эгнэж жагссан олон сурагчдад хандаж «Эсэргүү нарын хүүхдүүд урагшаа нэг алхаад!» гэж ширүүн дуугаар командаллаа. Би урагшаа нэг алхаад олон нөхдөөсөө онцгойроод зогсож байхдаа чухам юу бодож байснаа одоо санахгүй байна. Лав л аятайхан байгаагүй байх.

Тэр багш: «Одоо та нар харьцгаа, пионерт элсүүлэхгүй!» гэж эрс шулуун хэлснийг санаж байна. Хөөгдөгсдийн дунд зохиолч М.Ядамсүрэнгийн хүү манай ангийн Зориг байсан байх.

Хожим мянга есөн зуун тавиад онд Москвад МАХН-д элсэхэд хүртэл намын үүрийн хурлаар шинэ гишүүдийг хэлэлцэх үед Олон улсын харилцааны дээд сургуулийн нэг оюутан «Эцэг чинь хувьсгалын эсэргүү ямар ямар хэрэг хийсэн бэ?» гэж сүрдүүлэн мохоох аястай асууж байсан.

1937 оны намар баривчлагдсанаас хойш аавын тухай ямар ч сураг чимээ гараагүй, ямар хэрэгт холбогдсон нь, тэр ч байтугай үхсэн амьд нь ч мэдэгдэхгүй байсан юм чинь би юугаа хариулах билээ

Ж.ДҮГЭРСҮРЭН

Ууган геологич, геологи, минерологийн ухааны анхны доктор,
НУТС-ийн багш

Таван толгойн нүүрсний орд, Охин хөтөл, Налайхын орд, Зүүнбаянгийн газрын тосны ордыг шинжлэн нээлцэж, Хөвсгөлийн Хорьдол сарьдаг, Аранзан Зэст, Эрдэнэт, Багануур, Цайдан тугалтай нурууг шинжлэн судалж, Монгол улсын уул уурхай, ашигт малтмал, эрдэс баялгийг судалсан анхны ууган хайгуулчдын нэгэн, Ардын засгийн анхны бага, дунд сургуулийн сурагч, Анхны пионер (1921-1926) Герман, Францад сураар одсон анхны 35 сурагчийн нэгэн, Францад сурсан анхны оюутан, сэхээтэн (1926-1929), Монгол улсын нийслэлийг Хархорумд шилжүүлэхийг анхлан хөндөж байсан Шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн жинхэнэ дарга (1941-1946), Улсын геологийн фондын анхны дарга (1957 он), МУИС-ийн Геологийн тэнхимийн анхны эрхлэгч (1961,) Монгол улсын Цаг уурын хороон дарга зэрэг алба хашиж байсан.

Ашигт малтмалын 30 гаруй орд нээсэн, Монголын бүх насны нүүрсний ордны геологи судалгаа сэдвээр дэд эрдэмтэн хамгаалсан. Орос-Монгол толь, Геологийн сурах бичиг, зохиосон.

МАХН-ын төв Хорооны тэргүүлэгчид Франц, Герман улсад суралцаад ирсэн гучаад сурагчтай уулзаж тус бүрийн яриаг сонсон харилцан ярилцсаар бидэнд урин зетэй үгийг хэлж, сануулга заавар өгсөн юм.

Тэндээсээ бид ардын гэгээрүүлэх яаманд очвол миний биеийг Мал тариалангийн яаманд өгч, хөдөө хамтралын сургагчаар явуулах болсон гэж нөхөд хэлэлцэв. Сайд Эрдэнэ Батухаанд бараалхан орвол чамайг хөдөө явуулахыг больсон, Судар бичгийн хүрээлэн буюу Намын төв сургуульд оруулахыг завдан буй гэв. Тэгтэл утас хангинаж сайд, нэгэн хүнтэй ярилцаад одоо чи Намын төв сургуульд багшаар ажиллах болно гэлээ.

Тэндээс Намын төв сургуульд хүрэлцэн очиж захиралтай нь уулзах гэсэнд байсангүй. Орлогч нь хашааны гаднах байранд буй гэнэ.

Очвол хуучин дунд сургуульд манай багш байсан Цэвэгжав байлаа.

Багшийн үүрэгт ажлыг нэгэнт хүлээн авсан болохоор сургуулийн машинаар явж түр байрласан айлаасаа чемоданаа авчирч багш нарын нийтийн байранд суух боллоо. Тэнд КУТВ-ын сургуулийг төгсөж ирсэн хэдэн багш байв.

Маргааш өдрөөс нь эхлэн зуны амралтаар амарч байгаа сурагчдад тоо бодлогын хичээл зааж эхэллээ. Би өөрөө улс төрийн амьдралаас илэрхий хоцорсон тул тус орны хөгжилтэй танилцахаар номын санд сууж элдэв ном сонин уншдаг байлаа. Намын төв сургуульд ирсэнээс хойш үйлдэж хийсэн юм төдий л ихгүй, гэсэнч чадах чинээгээр оролдож байлаа.

МАХН-ын Төв Хорооны шийдвэрээр Ардыг гэгээрүүлэх яамны дэргэд Ардын Дээд Сургуулийг 1932 оны эхээр анх нээн байгуулж дээд мэргэжлийн боловсон хүчнийг бэлтгэх суурь дэвсгэрийг тавив. Түүнд хот хөдөөнөөс ядуу дунд ардын хөвгүүд, охид 100 гаруй хүнийг элсүүлэн аваад сургуулиж байв. Хоёр жилийн хугацаатай байгуулсан тэр сургуульд Монгол хэл бичиг, тоо бодлого, дэлхийн байдал, түмэн бодис, эдийн засгийн ухаан, нийтийн түүх, ЗХУ-ын түүх, олон улсын байдал зэрэг хичээл үздэг, биеийн тамир цэрэгжилтийн сургууль хийдэг байв.

Ардын дээд сургуульд ЗХУ-аас урьж ирүүлсэн хэд хэдэн багш байсан тэдэн дотроос хичээл ангийн эрхлэгч бөгөөд улс төрийн хичээл заадаг багш нь Жеренцов байлаа. Хичээлийг Ардыг гэгээрүүлэх яамны байрлаж байсан дан дүнзэн байшин, мөн хашаан доторх жижиг сууцанд хийдэг байлаа.

МАХН-ын төв хорооны шийдвэрээр Ардын дээд сургуулийг 1934 онд Намын төв сургуультай нэгтгэн Нам, улсын төв сургууль болгон улс төрийн анги, хоршоо, худалдааны ба эдийн засгийн салбар ангитай байгууллаа.

Ардын дээд сургуулийг сэдэн байгуулж дээд мэргэжлийн боловсон хүчнийг бэлтгэх зорилго тавьсан нь урагштай санаачлага байсан боловч сурагчдын бэлтгэл нөөц нимгэн, сургуулийн тоног төхөөрөмж гэхээр юм бараг байсангүй, суурьшил бэхжилтийг олж автлаа бэрхшээл үзэх нь их байсан тул тийнхүү нэгтгэжээ.

Ардын дээд сургуульд суралцаж байсан нөхдийн дотроос одоо бэлтгэл хурандаа Л.Санждорж, партизан Жамсран, намын ажилтан Жадамбаа нарын зэрэг олон нөхөд нам улсдаа нэр төртэй ажилласаар байна.

Намайг тийнхүү намын төв сургуульд ажиллаж байх үед намын боловсон хүчнийг бэлтгэх, нам улсын аппарат болон хөдөө орон нутгийг шилдэг боловсон хүчнээр хангах нэн чухал шаардлагатай байсан.

Тэр үед сургуульд суралцах хугацаа хоёр жил, багш ажилчид 20-иод, сурагчид 120-д хүрч байв.

1934 оны хавар сургуулийнхаа 10 жилийн ойг угтаж 100-аад нэрийн 1512 номтой номынхоо санг тохитой засаж карт дансыг журамлан хөтөлж, уншлагийн өрөөг тохижуулан багш сурагчдынхаа хичээл хүмүүжилд зориулж билээ. Үүнээс гадна улаан булан клубээ нийтийн хүчээр гоёж засахад Ү.Ядамсүрэн (одоо БНМАУ-ын ардын зураач) өнгө будаг хосолсон арваад том хөргийг маш үзэмжтэй зурж жаазалж тавьсан байлаа.

Манай сургууль бүх төрлий хичээлийн программтай болж, сурагчдын хичээл сурлагийн ажил улам сайжирч онц сайн ба сайн сурагчдын тоо эрс нэмэгдэн сул сурлагатай сурагч гэж бараг байхгүй боллоо. Хотын доторх олон сургуулиудын дотор манай сургууль аль ч талаараа манлайд явдаг боллоо.

Би тэгэхэд 25 настай байсан, 1934 онд МАХН-нд элссэн юм. Намын сургуулиас олж хүртсэн амьдралын практик, онолын үндэс бол миний ажил хөдөлмөр дээр, цаашид сурч боловсроход их тус болсон билээ.

Ишдорж багш

Сүхбаатар Чойбалсан нар хувьсгалын их хэргийг үүсгэн монгол орныг гадаад дотоодын дайснуудаас чөлөөлөх гэж ЗХУ-ын тусламж дэмжлэгийг авахаар Эрхүү хотод очоод байх үедээ Ишдоржийг ажиллуулж байсан гэдэг.

Ишдорж бол ядуу буриад айлын гэрт төрсөн. Дээд-Үд орчмын «Явллага» гэдэг газар нутагшиж байжээ.

Боловсрол гэвэл семинарт суралцсан хүн. Орос, монгол хэл бичгийг багаасаа эхлэн махруу суралцаж сайн орчуулагчийн зэрэгт хүрчээ.

Ишдорж гэж түүний эцгийн нэр, Ишдоржийн Базарыг манайхан тэгж нэрлэх болжээ. Улаанбаатарын дунд сургуульд багшлан, бидэнд хичээл зааж байхдаа гучаад нас хүрсэн, дунд зэргийн нуруутай, ширвээ сахалтай, үс нь тас хар ширүүн, нүдний харц дөлгөөн, хөмсөг өтгөн, явдал түргэн, ярих хэлэхдээ тавиун, зарчимч шаардлагатай, ойлгоцтойгоор ярьдаг тийм хүн байсан.

Бидэнд тоо бодлого, монголын түүх, үсгийн дүрэм, зургийн хичээл зэргийг заадаг байсан. Зургийн хичээл заахдаа янз бүрийн юмны дүрс сүүдэр гаргаж зурахыг их л анхааруулдаг байсан. Тэр үед Намхайцэрэнг (Төрийн шагналт, ардын зураач) гойд анхааран, юм их зуруулдаг, болохгүй бол ингэж зур, гэж их л чармайн заадаг байсан.

Монголын түүхийг сайн мэддэг, хичээлээ энгийн яриагаар заах тул сурагчид бүхэн үлгэр сонсох мэтээр ихэд анхааран сонсдог байлаа. Бас үзүүлэн таниулах аргыг үргэлж хэрэглэдэг. Зарим зүйлийг өөрөө дүрслэн зурж үзүүлдэг байсан. Хүнд юм сургахын тулд уйгагүй чармайн ажилладаг тул сурагч бүхэн И багш гэж хүндэтгэн багшаасаа айх эмээх нь аргагүй

их байдагсан. Ер нь И багшийн барааг хармагц ямар ч дүрсгүй хүүхэд чимээ аниргүй дув дуугүй болж суудагсан. Сурагч бүхэн багшийн хэлсэн үгийг ширхэг дараалан тусгаж багшийн явах суухыг хүртэл дууриаж явдаг байлаа.

ХУАСАЙ ДУГАРЖАВ* **НШХДС-ийн төгсөгч (Өвөрмонгол)**

Монгол улсад суралцахаар очсон нь

Хөлөнбуйрын газрын орны өөртөө засах Засгийн газар байгуулагдсан 1945 оны 10 дугаар сарын 01-ний өдрийн үдийн хойно Эрхэмбат даргын байрны өрөөнд Эрхэмбат дарга өөрөө гарын тэмдэг дарсан кадр хүмүүжүүлж өгөхийг хүссэн бичгээ Лхамсүрэнд шууд гардуулан өгөв. Лхамсүрэн болон түүний дагалт хэдэн хүмүүн Хайлаараас машинд сууж мордлоо. Тэр үед би чухам хэн хэн суралцахаар явахын сайн мэдээгүй байсан. Үзүүр бүрдийн баруун биед хүрээд хоёр машины нэг нь Манжуур зүг, нөгөө нь Намгүрээр явах болоход би урдуур явах машинд суугаад Намгүрт хоноод маргааш эрт ойрхон байсан гэртээ орж Монгол суралцахаар очих явдлаа хэлээд тэр өдөртөө Алтан эмээлд хүрч хонов.

* Монгол улсын гавьяат багш, доктор, проф. Б.Намсрайн дурсамж: «80-аад оны сүүлчээр миний бие Намын Дээд Сургуулийн улс төрийн, эдийн засгийн тэнхмийн багш байх үед Их сургуулийн япон хэлний багш нутгийн өвгөн ах Я.Шаарийбуу гуай уулзая, Зүүн Хөлөнбуйрын Хайлаараас Хуасай Дугаржав гэдэг хүнтэй очно, танай сургууль төгссөн, дипломоо авахаар хөөцөлдөж яваа юм гэлээ. Ингээд сургууль дээр ирж дэд захирал Д.Норовсамбуутай уулзаж ярилцлаа. Дугаржав гуай дипломоо авахыг хүссэн өргөдлөө гаргууллаа. Харин Норовсамбуу захирал маань ийм хүн төгссөн тухай архивийн баримт бий эсэхийг мэдэхгүй тул энэ уулзалтын дараа өргөдөлд дурьдсан хамт суралцаж байсан гэх Дамдинжав (ТХ-ны хэлтсийн дарга асан), биднийг Хөлөнбуйраас Монголд авчирсан гэх Лхамсүрэн (Гадаад явдлын яамны сайд асан) нартай зориуд хүн томилуулж уулзуулах боллоо. Манай гэр тэр үед 3 дугаар хороололд байсан, түүний өмнөхөн уулзаж танилцаад удаагүй байсан болохоор Лхамсүрэн гуайтай уулзаж лавлах үүргийг би авлаа. Лхамсүрэн гуай «Өө тийм, 5-6 барга залуусыг би машиндаа суулгаж авчирсан юм, манайхыг бодоход зарим нь японд дээд сургуульд суралцсан боловсролтой залуус байсан юм, тэгээд надтай уулзана гэж байгаа бол дагуулаад ирээрэй, би уулзана, надад эмээх зүйл байхгүй, дээхэн үед тэдний зарим нь дипломатч Жаргалсайхантай уулзая гэсэнд өөрөө Халх голын барга хүн атлаа айгаад хүлээн авч уулзаагүй байна лээ» гэх мэтээр ярилаа. Ёр нь Нянтайширийн Лхамсүрэн гуай бол маш сэргэлэн, ой дурсамж сайтай, эсэргүү хэрэгт холбогдож байсан болохоор нэлээн шүүмжлэлтэй яриатай, дээр үеийн түүхэн үйл явдлын талаар огт сонсож дуулаагүй нарийн ширийн зүйл ярьдаг хүн байлаа. Харамсалтай нь би яриаг нь тэмдэглэж аваагүй болохоор одоо ой дурсамжиндаа л найдахаас өөр аргагүй байна. НДС-ийн багш гэдгийг надаас асуугаад яриа өдөж, тэнд ажиллаж байснаа, таних хүмүүсээ асууж анх танилцсан юм.

Алтан эмээлд хүрсний дараа Лхамсүрэн дарга Монголд суралцахаар очих хүсэлтэй хүмүүсийг цуглуулж яриа хийв. Надаас гадна Далантай Малиян (хожим нь манлай болов), Соёлжав, Дамдинжав, Пунцагдаш зэрэг хүмүүс байв. Лхамсүрэнгийн ярианы гол нь, та нарыг Монголд суралцахаар очихыг зөвшөөрнө. Та нарыг явсан хойно гоминдан орж ирээд гэр бүлд чинь зовлон учруулж магадгүй. Та нар нууц ажлаар дахин харьж ирээд бие үрэгдэх учир ч дахин гарч болно. Хэрвээ ямар хүчирдэл (бэрхшээл) тохиолдовч хамаагүй заавал суралцахаар очих гэвэл очиж болно. Хэрвээ хүчирдэлээс айвал очихгүй ч байж болно гэх мэт их хатуу чанга үг хэлжээ. Гэвч нэг ч хүн хүчирдлээс айна гэсэн санал хэлсэнгүй сайн дураар суралцахаар очно гэж зориггоо илтгэв.

Алтан эмээлээс Лхамсүрэн даргын машинаар явж Баянтүмэн (хожим нь Чойбалсан хот болов), Өндөрхаан гэх хоёр газарт нэг нэг хоноод 10-р сарын 8-ны өдрийн орой Улаанбаатар хотод хүрэв. Туул голын хөвөөн дээр зогсож, нүүрээ угааж, тоосоо гөвөөд шууд Сүхбаатар нэрэмжит Намын шинэ хүчний дээд сургуульд хүрч буув.

Энэ бол даруй 2 жил хэртэй амьдарч суралцсан сургууль болно.

«Г» групп (дугуйлан) байгуулж хичээл эхэлсэн.

10-р сарын 9-ний өдөр тус сургуулийн намын ерөнхий үүрийн дарга (Шүжи) Балжинням биднийг дагуулж хотоор тойруулаад, бас Ардын кино театрт кино үзүүлэв.

10-ны өдрөөс эхэлж, тус сургуулийн дэд захирал Добжаев гэдэг Зөвлөлтөөс томилж ирүүлсэн буриад хүн биднийг албан өрөөндөө нэг нэгээр дуудаж аваачаад, хүн бүрийн сургуульд суралцсан байдал ба ажил үйлс, нэр, нас, сурах хүсэл эрмэлзэл зэргийг асууж ярилцав. Хэдэн хоногийн дараа МАХН-ын Төв хорооны заавраар бидний зургаан хүнийг тусгай нэг дугуйлан болгож «Г» групп гэж нэрлээд энэ сургуулийн жинхэнэ сурагч болгов. Добжаевын албан өрөөнд хичээл эхлээд сурагчдын байранд хуваагдан орж хамт суух болов. Хүн бүрт гадуур, дотуур шинэ хувцас, хөнжил, дэвсгэр, гар нүүрний алчуур, саван, шүдний сойз, татах тамхи болон үзэг харандаа, дэвтэр зэрэг юмыг өгөв. Дэвтэр нь бүр хатуу хавтастай бөгөөд их сайн чанартай хийсэн байв.

Академийн наян жилийн ойн үеэр тус сургуулийн түүхийг бичиж байсан Тойвгоо элдэв зүйл асууж ярилцаж байхад тус сургуульд гаднаас, тухайлбал, Хөлөнбуйрын газраас 5-6 залуу суралцаж байсан юм байна, түүнийг түүхэндээ оруулаарай гэсэн чинь тийм сураг байдаг, хэн хэн хэдийд суралцсан бэ гэж надаас эргүүлэн асуухад нь би бас ярианы тэмдэглэлгүй, нэр усыг нь мартсан байж билээ. Ийм учраас өвгөн Хуасай Дугаржавын «Гүн зузаан он жил» гэсэн номондоо тус сургуульд суралцаж байсан тухай бичсэн дурсамж манай сургуулийн түүхэн нэг хэсгийг судлахад бас нэгэн хэрэглэгдэхүүн болох болов уу гэсэн үүднээс энэхүү хэсгийг монгол бичгээс кирилл үсэгт буулгалаа» гэжээ.

Биднийг Монгол улсын намын төв хорооноос ийм хурдан заавар гаргаж жинхэнэ сурагч болгон суралцуулсан явдал бол төв хорооны Улс төрийн товчооны гишүүн бөгөөд Суртал ухуулгын хэлтсийн дарга Лхамсүрэнгийн сайных юм. Тэр өөрийн биеэр яг биднийг дагуулан авчирч шууд сургууль дээр хүргэж өгсөн билээ. Хэрэв тэгээгүй бол ийм амархан зөвшөөрөгдөхгүй байж мэднэ. Шилийн гол зэрэг газраас сурахаар ирсэн өдий төдий хүмүүс хэдэн сараар хүлээж байгаад сая сургуульд орж чадсан билээ.

Бидний шинэ дугуйлан байгуулж хичээл эхлээд төдий л удаагүй байхад Цахарын зохиолч Сайчингуа манай дугуйланд орж суралцав. Бид түүнийг угаас танина. Бид хоёул японд байхдаа нэг байранд сууж байсан бөгөөд тэр Токиа их сургуульд суралцаад 1940 онд буцаж ирсэн юм. Буцахдаа надад нэгэн хос уянга бичиж өгсөн байлаа. Тэр нь үймээний үед сүйджээ. Энэ нөхөр Монголоос буцаж ирэхдээ нэрээ Сайнцогт гэж хэлсэн бөгөөд энэ нэрээрээ зохиол бүтээл бичиж нэрт зохиолч болсон билээ. Манай дугуйланд бас Дугарсүрэн (Дэмчигдонров вангийн хүү) ба Дэлгэрцогт гэж хоёр хүн ирж, бүгд 9 хүн болов. Дэлгэрцогт 1946 оны 1-р сард сургуулиа төгсөлгүйгээр харьж явсан юм.

Сургуулийн байдал

Сүхбаатарын нэрэмжит Намын шинэ хүчний дээд сургуулийг уг нам нь Нам ба Улсын төв сургууль гэж нэрлэж байсан. 1941 онд Намын шинэ хүчний дээд сургууль гэж өөрчлөөд нам засаг хийгээд олон нийтийн байгууллагуудын удирдах боловсон хүчнийг хүмүүжүүлэх төв болгон өргөтгөсөн юм. Тус сургууль бол хуучны Ар Богд гэдэг Жавзундамба хутагтын зуны ордон болох Туул голын хойт биеийн нарийн голын хажууд орших ордны барилгыг ашигласан билээ. Иймээс гэр бараа нь баахан хуучин маягтай харагдана.

Сургуулийн зохион байгуулалтын байдал нь доорх мэт.

Сургуулийн захирал Сүрэнжав Намын төв хорооны гишүүн бөгөөд бас Засгийн ордны (газрын) мал тариалангийн яамны ажлыг хавсарч байв.

Сургуулийн дэд захирал Добжаев-Сурган хүмүүжлийн ажлыг гол хариуцдаг. Түүний нарын бичиг нь Будаев.

Дэд захирал Дамбийжалцан-Аж ахуйн ажлыг гол хариуцдаг. Аж ахуйн хамаарагч ажилтан Ёндон. Сургуулийн номын сан нэг ажилтантай.

Сургуулийн эмнэлэг 1 эмч, 1 сувилагч хэдэн хүний орон тоотой, манай Г группийнхэн 1945 оны 10-р сараас 1946 оны 6-р сар хүртэл хичээл хийв.

Гол хичээл нь: Большевик намын түүх-Заах багш Жалангаржав, МАХН-ны түүх- Заах багш Чимэд,

Энгэльскийн Дюрингийн эсэргүүцэх өгүүлэл-Заах багш Добжаев,

Суртал ухуулгын тухай-Заах багш Лхамсүрэн

Олон улсын аж ахуйн тухай-Заах багш Төртогтох

Монгол шинэ үсэг-Заах багшийг нь мартжээ.

Үүнээс гадна хичээл эхэлмэгц хамгийн түрүүнд Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин ба Сүхбаатар, Чойбалсангийн түүхийн тухай сурав. Бас Лосол багшийн бичсэн Эх орны дайн, Зөвлөлтөөс Германы фашистыг эсэргүүцсэн дайнаар гол болгосон дэлхийн 2-р их дайны тухай зэрэг болно.

Олонхи хичээлд тусгай найруулсан сурах бичиг байхгүй, «Большевик намын түүх» гэсэн ном байж, багшийн тайлбарласныг тэмдэглэж авах хэрэгтэй. Манай есүүл хэдийгээр бүр монгол бичгээ мэддэг боловч ер нь тэмдэглэж амжихгүй. Тэгээд багшийг гуйж алгуур яриулж байгаад тэмдэглэж авдаг ийм нэг жишээ буй, Чимэд багшаас МАХН-ын түүхийн хичээлийг зааж байхад, Төв циркийн уран сайханч Цэнд-Аюуш (уран нугалбарын нэртэй тоглогч) нар тус сургуулийг тойрон үзэхээр ирээд манай дугуйланд бас ирж үзэв. Тэгэхэд нь Чимэд багш маш хурдан яриад, бид нэг ч бичиж амжсангүй. Тэднийг явсан хойно Чимэд багш «гаднаас хүн ирээд үзэж байхад хуучин шигээ удаан ярих нь муухай гээд хурдан ярьсан юм. Та нар л лав бичиж авч амжсангүй байхаа» гээд дахин аажуу ярьж өгчөө.

Зарим нэр томъёог ойлгоход бас их хэцүү (хүчирдэж) байлаа.

Жишээлбэл, «Баян тариачин» гэх нь большевик намын түүхэнд «помешик» гэж оросоор бичдэг. Энэ нь монголын хүмүүсийн ярианд бол нударган баян гэнэ. Энэ мэтийн нэр томъёоны асуудал нэлээд гарч байв.

Өвлийн нэгэн орой Лхамсүрэн гуай болон Добжаев захирал хоёул манай дугуйлангийн оройн давтлаганд ирээд манай суралцаж байгаа байдал зэргийг ойлгох янзтай асуухын хамт «Танай Монгол улс ч гээд мал аж ахуйгаа гол болгосон улсаа, мөн баячууд байгаа биз дээ» гэхэд тэр «манай малчдын баян ядуу хоёр харилцан тусалж ажиллана. Мөлжлөг байхгүй. Гэтэл танай нударган баячууд хүнийг хөлсөлдөг болохоор мөлжлөгтэй» гэв.

Бас нэг удаа Лхамсүрэн багш «Германаас ЗХУ-ыг довтолсны дараа Сталин манай үйлс үнэн, бид ялна» гэж хэлсэн. Тэгээд ч ялсан гэж ярихад нь би тэр ч нэг л хэлсэн үг биз дээ. Дайн эхлэхэд бид ялна гэж бид яаж мэдэх юм бэ гэхэд Лхамсүрэн багш за за большевик намын түүхийн 4-р бүлгийг үзсэний дараа ярьж гэсэн билээ. Большевик намын түүхийн 4-р бүлэгт диалектик материализм ба түүхийн материализмийн тухай өгүүлдэг юм.

Мөн өвлийн 11-р сард нэгэн өдөр биднийг өөр газарт шилжүүлж хичээл хийлгэв. Сүүлээр ойлгоход Өвөрмонголоос ирсэн Буянмандах, Гаапунгаа, Төмөрбагана гэдэг хүмүүс манай сургуулийг үзэхээр очсон тул биднийг

түр зайлуулсан байжээ. Түүний дараах нэг гарагийн өдөр Лхамсүрэн гуай намайг хайж ирээд «Буянмандах, Гаапунгаа нарыг таних уу» гэхэд нь би танина гэв. Тэгээд намайг дагуулаад хотын баруун талд байгаа нэг их хашаанд очиж Буянмандах, Гаапунгаа, Төмөрбагана нартай уулзуулав. Бид хамт үдийн хоол идэх зуур би Хөлөнбуйрын төлөөлөгчид Монгол улсад тусгай ирсэн боловч Зөвлөлт, Хятадын гэрээг үзээд нийлэх учрыг хэлэлцэлгүй буцсан юм. Одоо би өөрөө энд ирээд сургуульд суралцаж байгаа тухайгаа ярилаа. Хожим бодоход энэ нь бараг миний амаар энэ учрыг хэлүүлэх гэсэн явдал билээ.

Анхны шалгалт

1945 оны 12-р сарын сүүлч манай дугуйлангийн сурагчид тус сургуулийн бүх нэгдүгээр ангийн сурагчидтай хамт большевик намын түүхийн шалгалтанд оролцох болов. Энэ явдал нь миний бодол санаанд маш хүнд дарамт болсон юм.

Учир нь бид большевик намын түүхийг үзэж эхэлсээр сая хоёр сар гаруй л болж байгаа. Гэтэл Монголын сурагчид багаасаа эндэх сурган хүмүүжлийг хүртэж ирсэн бөгөөд зарим нь өдий төдий жил намын ажил хийгээд ирсэн хүмүүс болно. Жишээлэхэд, тэдний дотор Засгийн Газрын гэгээрүүлэх яамны дэд сайд, Залуучуудын эвлэлийн төв хорооны дарга, аймгийн Намын Хорооны даргаас аваад сургуулийн багш, эмэгтэйчүүдийн холбооны төв хорооны ажилтан, цэргийн ноён зэрэг хүмүүс байна.

Ийм хүмүүстэй хамт шалгуулаад лав муугаан үзүүлэх болно. Хичээлээ илүү үзэж давтаж гэхэд сургуулийн дүрэм ёс чанга, хичээллэх, давтах ба унтах босохоос аваад хоол цай ууж идэхэд хүртэл бүр тогтсон цагтай юм. Иймээс зөвхөн орой унтахаар хэвтэсний хойно бага сага сууж цээжилж байлаа.

Тэдний шалгалтын арга бол олон сэдвийг нэг, нэг цаасанд дармалдан бичиж гаргаад ширээн дээр үсгийг нь хандуулан дугуйлуулан тавина. Сурагчид очоод нэг хуудсыг нь авч, өөр ширээн дээр сууж бэлтгээд багш нарын өмнө зогсож ярина. Хэд хэдэн багш нар зэрэгцэн сууж, чиний ярихыг сонсохын хамт заримдаа бас асуулт тавьж хариулуулаад дүн тавина.

Би нэг хуудсыг нь аваад ширээнд очиж суугаад сэдвээ үзэхэд хичээлд заасан агуулга тархины энд тэндээс орж ирэх шиг сэтгэл төрөв. Ярих ээлж болохоор багш нарын өмнө очиж зогсоод, оногдсон сэдвээ хэлээд хариултыг нь ярьсны дараа удалгүй онц сайн дүн авсан мэдэгдэл гарав. Ингэж нэг удаагийн шалгалтыг өнгөрөөж, сэтгэл санааны дарамтаас хэлтэрсэн билээ. Манай бусад нөхөд ч зүгээр сайн шалгуулсан болохоор «баргын сурагч сүрхий» гэсэн үг гарсан юм. Бидний сурах урам зориг нэн их нэмэгдэв.

Хоёр дахь хугацаа (курс)

Тэндэхийн сургуульд өвлийн амралт байхгүй. Аргын улирлын шинэ жил болоход сая хэдэн өдөр амралт тавина. Тэр өвөл хотод өвчин гарлаа гээд сурагчдыг хот оруулахгүй болохоор бид өдөр бүр Богд ууланд гарч наадаад өнгөрсөн билээ.

Нэг сарын шинийн хэдэн болмогц ангиуд ба манай дугуйлан залгаад хичээлээ хийв. 5 сарын эх болоход бусад ангиуд амраад олонх сурагч нь ухуулах бригад байгуулж, хэд хэдээрээ нэг дугуйлан болж, майхан авч аймаг сумаар хэдэн сар явдаг. Манай дугуйлан л уг ёсоороо хичээл хийгээд 6 сарын сүүлч болоход нэг удаагийн шалгалт хийж, онц буюу сайн сурч тав, дөрөв гэсэн үнэлгээ авсанд шагнал олгож хөхүүлэв.

1945-1946 оны хичээлийн жилийн эцсийн сурлагийн дүнтэй холбогдуулан 1946 оны 6 сарын 19-ний өдөр Намын дээд шинэ сургуулийн захирал Сүрэнжаваас МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Сүхбаатарын нэрэмжит шинэ хүчний дээд сургуулийн тусгай хүмүүсийн жилийн эцсийн сурлагийн дүнгийн тухай тушаал гаргаж нийтлэв. Түүний агуулга нь доорх мэт...

1945-1946 оны хичээлийг тусгай курсэд төлөвлөгөө ёсоор энэ оны 6 сарын 18-ны өдөр төгсгөв.

Тус курсын сурлагын амжилт нь тэмдэг ба хүний тоогоор 94,4 хувь нь онц ба сайн сурлагын амжилтыг үзүүлж, цаашид 3-р ангид дэвшин суралцах бэлтгэлтэй болсныг тэмдэглэж тушаах нь:

1945-1946 оны хичээлийн жилд тусгай курсийн программт хичээлийг амжилттай төгссөн оюутнуудыг дараагийн төгсөх 3-р курст дэвшүүлсүгэй. Үүнд:

1. Далантай 2. Дамдинжав 3. Дугаржав 4. Дугарсүрэн, 5. Манлай, 6. Пунцагдаш, 7. Сайчунгаа 8. Соёлжав
2. Хичээлийн эцсийн шалгалтанд онц, сайн сурлагийн дүн үзүүлсэн оюутан Дугаржавыг таван зуу \500\, сайн суралцсан оюутан Соёлжав, Сайчунгаа, Пунцагдаш, Дугарсүрэн нарыг тус тус хоёр зуун \200\ төгрөгөөр шагнасугай.
3. Тус курсын нийт оюутнуудаас өөрсдөө хичээнгүй ажиллагаагаар ийнхүү сурлагийн өндөр амжилт үзүүлсэнд талархал хүргэж ирэх 1946-1947 оны хичээлийн жилд үүнээс илүү сурлагын өндөр амжилт гаргахыг анхааруулсугай.

Монгол улсын 25 жилийн ойн баяр

1946 оны 7-р сарын 11-ний өдөр Монгол улс байгуулагдсаны 25 жилийн ойн баярын өдөр болно. Энэхүү баярын өдрийг тэмдэглэх хөдөлгөөнийг нэлээд ихээр хийсэн юм.

Манай хэдэн сурагчдыг гар үйлдвэрийн наадмын талбайд гаргах павилион \үзэсгэлэнгийн\ тайлбарлагчаар очуулах болов. Энэ наадмын хугацаанд тэр үзэсгэлэнгийн байшинд очиж, үзэгчдэд дэлгэн үзүүлж бүхий юм ба гар үйлдвэрийн артелийн түүх болон хөгжиж ирсэн байдлыг тайлбарлаж өгөх ажил болно. Бидний хүн бүрт хэдэн арван төгрөг өгөв. Бид наадмын талбайд шинээр барьсан өөрийн сургуулийн монгол гэрт хонох ба хоол унд иднэ.

Миний үзсэн нэг сонин учир гэвэл наадмын талбайд очихын өмнө гар үйлдвэрийн артелийн үүдэнд дан гэрийн хаалга мэтийн будагтай модны зүйлийг ачсан морин тэрэгнүүд зогсож байлаа. Тэгтэл нэг өндөр биетэй орос хүн гарч ирээд «энэ ачсан тань болж байгаа юм уу, жийрэг мийрэг нь ямар юм, будаг шунх нь холгогдож хоцрохгүй юм уу» гэх зэргээр хэлснийг нь сонсоод үнэхээр сайхан монгол үг хэлж байна гэж бодсон билээ.

Бас нэг сонин гэвэл 7 сарын 10-ны өдөр театрт 25 жилийн ойг тэмдэглэх их хурал хийхдээ бас биднийг оруулсан байлаа. Тэгэхэд би хуралд оролцсон олны дотроос гэнэт Шаарийбуу, Лхаваанчүхэр хоёрыг олж харлаа. Тэгээд наадмын дундуур тэдний сууж байгаа монгол гэрийг эрж олоод учирч ярилцсаны дүнд 1945 оны намар буюу өвлөөр Монгол улсын нутагт нүүж орсон баргачуудын байдлыг олж мэдсэнээр барахгүй миний гэр Монгол улсад ороогүй гэсэн баттай сургийг олж сонсоод, маш их санаа амарсан билээ.

Зуны амралт

Улсын наадмын дараа 7-р сарын 17, 18-ны өдөр Улаанбаатараас хойш байх Сэлбийн амралтын газарт биднийг очвол 21 хоног амруулав. Энэ амралтын газрын гал тогооны гэр нь байшингаас гадна бусад нь бүр монгол гэр болох бөгөөд нэг гэрт гурван хүн сууна. Амралтын газрын ёс дүрэм нь бас их чанга. Унтах, идэх ба амрах цаг нь бүр тогтсон, бусад чөлөөт цагт нь наадаж тоглож болно. Гэвч бичиг үзээд суухыг зөвшөөрөхгүй. Би дэмий наадаж тоглох дургүй болохоор «15 настай Капитан» гэдэг зохиолыг хээр сууж байгаад үзэж өнгөрөөсөн билээ.

Тэр амралтын газарт их сургуулийн сурагч, багш нар олон ирж, адил бус хоногоор амардаг билээ. Гарагийн зургаа буюу долооны өдөр ажилчид бас ирж амарна. Зарим амралтын өдөрт нам засаг ба цэргийн том дарга нар ч ирж амардаг байлаа.

Амралтын газарт нэг эмч, нэг сувилагчтай эмнэлгийн монгол гэр байлаа. Тэнд өвчин үзүүлэх хүн төдий л байхгүй, харин сувилагчаас нэг хундага үзэмний архи олж уух гэж гуйдаг хүмүүс цөөнгүй буй. Үзэмний архийг тэнд эмчилгээ буюу тэжээлийн нөхвөр зүйл болгож хэрэглэдэг гэнэ.

Энэ амралтын газарт байх үед миний хувьд нэгэн онцгой учир гарсан юм. Пунцагдаш нөхөр нэг удаа хот орж ирээд надад нэгэн гунигтай мэдээ хэлж өглөө. Тэр хэлсэн нь, Лхамсүрэн багшийн хэлэхээр «Чиний эхнэр Даганцэрэн өвчин хүрсэнд лам нар буруу эм өгөөд үхүүлчихэж гэнээ. Чамд бүү хэлээрэй гэсэн юм.» гэв. Би сонсоод бид 20-н жил хамт амьдарсан юмдаа. Дахин уулзаж чадахгүй болж гэж сэтгэлдээ их гутарлаа. Гэвч нэгэнт өнгөрсөн учир болсон тул яах ч арга байдаггүй тул тэгэсхийгээд л өнгөрсөн. Энэ сургийг нөгөө талаар манайхан халхад нүүж орсонгүй гэсний бас нэг баталгаа болжээ.

Амралтын газраас буцаж ирсэний дараа Пунцагдаш, Манлай хоёр сургуулийн тарвага алахад оролцоод, нэлээн хэд хоног явжээ. Дугарсүрэн гэртээ харьж, Сайчингуа өдөр туж монгол улсын зохиолч нартай хамт явж, орой болоход сая байрандаа харьж ирээд хоол идэж хонодог байлаа.

Хоёрдугаар анги болсон нь

1946 оны 9 сараас 1947 оны 7 сар болтол бид тус сургуулийн хоёрдугаар ангид суралцав. Энэ ангид орж суралцсан хүмүүс нь Сайчингуа, Дамдинжав, Пунцагдаш, Манлай, Соёлжав, Дугарсүрэн, Дугаржав зэрэг 7 хүн болно. Гол хичээл нь Большевик намын түүх багш Жалангарав, МАХН-ын түүх багш Чимэд, Гүн ухааны хөгжлийн түүх багш Лодойдамба, Улс төрийн эдийн засгийн ухаан багшийг нь мартжээ. Мал аж ахуйн багш Аюурзана, Эх орны дайн багш Лосол, Дарвимизмийн онол багш Авирмэд.

Хичээл заах аргын талаар их дэлгэрэнгүй юм. Жишээ нь, Большевик намын түүхийг заахдаа орос улсын нэлээд эртний түүхээс эхэлж заадаг. Анх тариачин анги гарч, хожим нь хөрөнгөтөн анги буй болохын дагуу пролетари анги буй болов. Тэгээд тариачин анги ба газрын эзэд анги, ажилчин анги ба хөрөнгөтөн ангийн хооронд зөрчил мөргөлдөөн үүссэн. Эхэндээ багаж хэрэгслийг эвдэх зэрэг ангийн ухамсаргүй тэмцэл хийж байсан. Хожим нь намын удирдлагаар ухамсартай тэмцэл хийх болсон. Урт хугацааны тэмцлийг өнгөрөөж, эцэс сүүлдээ октябрийн хувьсгалын ялалт олсон ба түүнээс хойш намын дотоод, гадаадад зөрчил, тэмцэл, ялсан ба ялагдсан явдал гарсан гэх мэтчилэн их дэлгэрэнгүй ярьдаг.

Ч.ЧИМИД

Орчуулагч, зохиолч

Яруу найрагч, жүжиг кииноны зохиолч, орчуулагч, Монгол улсын төрийн шагналт зохиолч Ч.Чимид 1927 онд Амгаланбаатар хотноо сэхээтний гэр бүлд төржээ.

Бага дунд сургуульд сурч улмаар 1950 онд Монгол улсын их сургуулийг суралцаж төгсжээ. МЗЭ-ийн 1977 оны шагналтан. 1976 онд М.Горькийн нэрэмжит шагнал хүртсэн. Ази Африкийн зохиолчдын «Лянхуа» шагналыг 1980 онд нэхэж олгосон. МУИС-д багш, «Үнэн» сонин, МЗЭХ, МонЦаМэ-ийн орлогч дарга, «Монгол улс» сэтгүүлийн ерөнхий эрхлэгч хийж байсан. Ч.Чимид нь 1937-1938 оны үеэс уран зохиол оролдож түүний анхны

шүлгүүд 1938 оноос нийтлэгдэж эхэлсэн бөгөөд түүний яруу найргийн түүвэрүүд 1947, 1949, 1959 онуудад хэвлэгдсэн байна. Гол бүтээлүүд нь: «Би монгол хүн» /1959/, «Эрин цаг» /1964/, «Шүлэг найраглал» /1969/, «Морьтон ардын дуу» /1976/, «Сэтгэлийн дуудлагаар» /1964/, «Маш нууц» /1978, «Хавар намар» /роман/ 1962, «Магеллан хаагуур гарсан бэ» /1975/, «Холбоо тууж» зэрэг болно. Тэрбээр А.С.Пушкины «Евгений Онегин», «Л.Н.Толстойн «Дайн ба энх» болон Либко, Шекспир нарын олон сонгодог зохиолыг яруу сайхан орчуулсан байна.

Магеллан хаагуур гарсан бэ?*

1. ЭХ

Би одоо ээжээсээ ах болжээ. Миний эх Гүнсэн 1949 онд дөчин гуравтай нас барсан юм. Хүн эхийгээ мөнх юм шиг санаж явдаг хойно доо. Нэг ч удаа ээжтэйгээ тогтуун ярьсангүй, бага залуу насны нь тухай сонссонгүй. Над шиг хүн ховорхон л байх. Үнэнээ хэлэхэд ээж аавын амьдрал жаргалын тухай мэдэхээсээ эрт балар цагийн үлэг гүрвэлийн тухай арай л дэлгэрэнгүй мэдэх юм даа.

Миний эх уул нь одоогийн Ховд аймгийн хүн. Эцэг Наваан нь тавдугаар хороонд байж байгаад 1938 оны зун нас барсан юм. Эх нь Төмөр гэдэг хүн байсан, 1943 онд нас барж билээ.

* Бага зэрэг товчлон, намын сургуультай холбогдол бүхий хэсгийг энд оруулав. (Т.Л)

Миний нагац эцэг Наваан урьд залуудаа барилдаж явсан, нүсэр том биетэй, сайхан эр байсан юмдаг. Манайхыг намын сургууль дээр байхад морьтой очихдоо холоос танигддаг юмсан. Яагаад гэвэл морь их жижигхэн, унаж яваа хүн нь айхавтар сүртэй харагддаг байсан юм. Өвөг эцэг маань унгас ноос тээвэрлэж наймаалан амьдарч байсан болохор «Унгасны Наваан» гэж нэршжээ. Би бол ээжийг дууриан «ажаа» гэж дууддаг байлаа. Ажаагийнх хэдэн сарлагтай, унах морьтой, зун намын сургуулиас зүүн тийш хөлийн модчины наахна зусдаг, өвөл нь Улаан нүдэн гэдэг ганц хайнагаа үлдээгээд малаа Улиастай, Гачуурт руу гаргадаг байлаа. Улаан нүдэн гэдэг нь улаанаар эргэлдсэн нүдтэй хайнагийн үнээ, өвөл хаврын зургаан сард сүүгээр тасална ч гэж ярьдаггүйсэн. Тэр хайнагийг үхэхэд манайхан бүгдээрээ их уйлж байсныг санаж байна.

Миний эмээ Төмөр хэзээний Ховдын хүн. Түүний дүү болох Дорждэрэм гэдэг хүн Хатанбаатар вангийн цэрэгт явж, баатар цол хүртэж байсан түүхтэй. Дэрмаа баатар 1950-иад оны-үед нас барсан. Магсаржавын цэрэгт явж цагаан намынхантай байлдаж байсан учир партизаны үнэмлэхтэй, хэд хэдэн одон медальтай байсан юм. Тэгээд ч эмэг эх маань баатар ванг сайн таньдаг, гэр орноосоо хол яваа тэр хүний уранхай хагархайг нь оёж шидэж өгдөг байжээ. Энэ тухай манайхны гэр зуурын домог яриа байдаг юм. Тэр яриа дээр үед Ховд хязгаараар ч яригдаж байсан байж магадгүй. Ямар ч гэсэн манай ажаагийнх Ховдоос нүүж, Хөвсгөлд очиж Жалханз хутагтын шавь болж байжээ...

Эжий Амгаланд байхдаа тэр үеийн алдарт хөгжимчин Ишдулам гуайд шавь орж, хэдэн дуу шанзанд оруулж сурсан байжээ. Гэвч тэрнийгээ бусдад мэдэгдээгүй л хүн дээ. Манай гэрт зүүн орны хөндийд нэг сайхан шанз байх. Гаднын хүн харахад аливаа нэгэн айлд байдаг хэрэггүй хэр нь хаяж болдоггүй новш шиг харагддаг тэр шанз, үе үе хамгийн хэрэгтэй зэмсэг болдог байлаа. Эжий ганцаараа байхдаа юмуу, эсвэл хүүхэд бид нартайгаа байхдаа тэр шанзыг хааяа шудран дуулдаг байлаа. Гойд сайхан хоолойгүй ч гэсэн эвлэгхэн дуулдаг хүн байжээ. Эжийгийн минь тэр байдал авьяас билэгтэй, ёс төртэй монгол бүсгүйн цэвэр ичимтгий дүр болон миний санаанд оршжээ.

Намын сургуулийн хашаанд нүүж очсоноос хойш бичиг сурах гэж оролдож байсныг нь санаж байна. Сонин нь ааваар заалгахаасаа зовдог байсан юмуу, юм хум уншиж байгаад гаргахгүй үгээ надаас асуудагсан.

Сүүлдээ олон нялх нойтон хүүхдэд дарагдаж, бие нь ч муудсансан. Арван хүүхэд төрүүлснээс хэдийг нь өсгөсөн. ...

...Их наадмын шуугиан түрхрэн өнгөрч Москвад ирмэгцээ элчин сайд агсан Ядамжав гуайнд очиж ар гэр, эх эцгийн амар мэндийг лавлавал

элчин сайд түүний гэргий агсан Дорж гуай нарын царай нь барайж нүүр буруулаад дуугарч өгсөнгүй. Харин тэднийд цай уугаад сууж байсан Чулуун гэдэг шуудан зөөгч эр дуу алдсан нь:

-Чи чинь мэдээгүй юу? Муу эх чинь...

Намайг хотоос гарснаас хойш хоног удаагүй байхад муу эх минь таалал төгсчээ. Энэ тухай их наадамд очсон монголын төлөөлөгчид мэдэж байсан боловч надад хэлсэнгүй.

- Чухал үүрэг биелүүлж яваа хүнд ийм мэдээ гэнэт сонсгож болохгүй... Москвад байгаа Элчин сайдын Яамныхан эргэж ирсэн хойно нь хэлэг. Би эндээс үүрэг өгнө. Та нар харин хэлэх хэрэггүй гэж манай төлөөлөгчдийг явахын өмнө маршал Чойбалсан захисан ажээ.

Маршал өөрөө бага балчиртаа эхийгээ мөн л уулзаж чадалгүй алдсан хүн болоод эхээ тэгж алдахын зовлонг болон ард нь үлдсэн үр нь хичнээн гашуудан, өөрийгөө зэмлэн шаналдгийн зовлонг сайн мэдэх учир тэр тухай намайг гадаад улсад явах үес гэнэт хэлэхийг хориглосон ажээ.

Манайхан ч тэр үгэнд нь ороод хэн нь ч надад тэр эмгэнэлт явдлын тухай дурссангүй. Хөгжмийн зохиолч Б.Дамдинсүрэн, кино зурагчин Жигжид зэрэг ний нуугүй ярьж сурсан олон сайхан нөхөд явсан хэр нь нэг нь ч үг алдсангүй. Их наадамд оролцсон хүүхнүүд ч цухуйлгасангүй. Заримтай нь хоршоо дэлгүүрээр явахдаа ээжийдээ авах юм сонгож, энийг авах уу, тэрнийг авах уу гэж зөвлөж явсны минь яана....

2. Намын сургууль

1933 оны өвөл манай аав намын сургуулийн багш болов. Тэр үе бол улс орны амьдралд нэлээд онцлог үе байлаа. 1932 онд баруун хэдэн аймагт гарсан эсэргүү бослого дөнгөж дарагдаад МАХН-аас шинэ эргэлтийн бодлого хэрэгжүүлж байсан цаг санжээ. Нам нэгэнт гарсан алдаа дутагдлаас өөрийн дадал ёсоор дүгнэлт хийж, 1932 оны долдугаар сард бүх гишүүд байгууллагад зориулан анхаарал бичгийг гаргаж, МАХН-ын Төв Хорооны гуравдугаар онц бүгд хурлын шийдвэрийг тунхаглан толилуулсан бөгөөд нам улсын боловсон хүчний тоо цөөн онол улс төрийн бэлтгэл сул байсан нь аливаа алдаа завхралын нэгэн уурхай нь байсан гэдгийг цохон тэмдэглэсэн юм. Тэмдэглээд ч барахгүй уул салбарын ажлыг цэгцлэн хөтлөх талаар гүнээ анхаарч намын сургуулийг өргөтгөн, нам ба улсын төв сургууль болгож, багшлах хүчээр бэхжүүлэх, сурагчдын бүрэлдэхүүнийг сайжруулах зэрэг олон талын арга хэмжээ авч байсан үе билээ.

Сургуулийн нэрийг өөрчилсөн боловч «Намын сургууль» гэдэг нэрээрээ хэвшсэн, бүгдээр тэгж ярьдаг байсан болохоор би ч гэсэн тухайн үеийн өнгө зүсийг хадгалахын тул аанай л тийнхүү нэрлэж явах нь зүй биз.

Намын сургууль өөрийн ач холбогдол, нэр сүрээр тухайн үедээ хамгийн том сургууль байсныг өгүүлэх юун.

1930-аад оны үед МАХН-ын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга агсан нөхөр Элдэв-Очир уул сургуульд суралцаж байсан тул намын сургуулийнхан ихэд бахархаж «Элбэрэлт намын удирдагч Элдэв-Очир тэргүүтэй...» олон хүн тус сургуулийг төгссөн тухай сургуулийнхаа дуунд оруулан цууриатуулж байдаг байлаа.

Нэр бүхий сургууль МАХН-ын Төв Хорооны шууд удирдлага халамжийн дор байдаг. Төв Хорооны гишүүд тэргүүлэгчид байнга очиж, ажил явдлыг нь хянаж шалгаж байдаг байсан юм. Улсын бага хурлын дарга Амар, ерөнхий сайд Гэндэн, бүх цэргийн жанжин Дэмид зэрэг хүмүүсийг би анх намын сургуулийн хашаан дотор л үзсэн юмдаг. Тэр үед Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга байсан Лувсаншарав гэдэг ширвээ хар сахалтай, ширүүн харцтай, янхигар хөх хүн намын сургууль дээр бас байн байн ирдэг байлаа. Яагаад ч юм, багш сурагчид түүнээс их айдаг, өөр хоорондоо «ширүүн хар багш» гэж нэрлэдэг байж билээ.

Намын сургуулийн захирал Рэнцэн гэдэг хүн байлаа. Гол ажил нь Мал тариалангийн Яамны сайд учир сургууль дээр хааяа нэг ирдэг, өдөр тутмын ажлыг орлогч захирал Баатарын Сэрээтэр гэж Завхан аймгийн Түдэвтэй сумнаас гаралтай, мухар толгойтой туранхайвтар бор хүн эрхэлдэг байсан юм.

Ер нь намын сургуулийн захирлаар миний мэдэхээс л дандаа төв байгууллагын удирдах хүн томилогдож байсан нь бас л уг сургуулийн зиндаатай холбоо бүхий хэрэг биз. Жишээлбэл, Сэрээтэр гуайг Завхан аймгийн даргаар томилогдсоны дараа зохиолч М.Ядамсүрэн орлогч захирлаар, үйлдвэрчний төв зөвлөлийн дарга Элээ намын сургуулийн захирлаар тохоон томилогдож байхыг би мэдэх юм.

Ер нь 1933-1934 онд намын сургууль нь зөвхөн сургах боловсруулах үүрэг гүйцэтгээд зогсохгүй, тусгай бэлтгэл сургууль байгуулагдах үеийг хүртэл ЗХУ-ын дээд сургуульд явах оюутныг бэлтгэх, ялангуяа Дорнодын хөдөлмөрчдийн коммунист дээд сургуульд (КУТВ) суралцах хүмүүсийг бэлтгэх их ажлыг бас хийж байсан байна. 1930-аад оны үеэс КУТВ-т суралцаж байсан туркийн яруу найрагч Назым Хикмет хожим нь надад ярихдаа Элдэв-Очир, мөн намын ахмад гишүүн, сэтгүүлч Б.Банзрагч зэрэг хүмүүстэй цуг суралцаж байснаа ярьж билээ. Мөн тэр үеийн КУТВ-ийн тухай нэгэн романдаа бичихдээ монгол оюутны тухай оруулан бичсэн байдаг билээ.

Элдэв-Очир гуай ч гэсэн 1930-аад оны дундуур хүнд өвчтэй, явах хөдлөх чадвар мөхөс байсан ч гэсэн 1934 оны билүү 1935 оны билүү зун

Намын сургуулийн дэргэдэх довцог дээр гэр майхан бариулж зусаж байсан нь санаанд байдаг юм. Бодвол, цагтаа сурч байсан сургуулийнхаа дэргэд зусаж, орж гарч байгаа хүмүүсээс сурлага ажлынх нь сонин сонсч суух сэтгэлд нь таатай байсан байлгүй. Ер нь их л нэртэй, хүндтэй сургууль байсан юм даа.

Уул сургууль нь монголын эцсийн хаан YIII богд Жавзандамба хутагтын Хайстай хэмээх ордноо байрлаж байсан юм. Манайхыг нүүж очиход Туул голын наахан талд байгаа цэцэрлэгт том хашааны хойд биеэр урт цагаан байшин-клуб, хичээлийн байр, түүний баруун хажууд хөндлөн нэг байшин-эрэгтэйчүүдийн байр, чанх урд нь хятад маягийн нэг байшин-эмэгтэй сурагчдын байр, зүүн урд талд нь өндөр довжоотой европ маягийн байшин, мөн гал тогооны газар, агуулах зэрэг хэд хэдэн байшин, хашааны гадна талд европ маягийн хоёр давхар байшин, хэдэн дан байшин байлаа.

Цэцэрлэгт нь улиас, нарс, монос зэрэг мод тарьсан байж билээ. Одоо тэр цэцэрлэгийг нэлээд тэлж нэмэрлэсэн харагддаг юм. Тэнд хоёр хөөрхөн сэхээвч байсансан. Хятад маягийн хийцтэй модон сэхээвчийн дотор тал нь шил тольтой байж билээ. Бас цэцэрлэгийн хойд хэсэгт нь элээ хооллож байсан өндөр цамхаг байсан.

Түүнийг нураахыг би үзсэн юм. Тэр жилийн намрын нэг орой хятад ажилчид ирж, том гэр бариад, гал өрдөж мантуу жигнэж, хоол хийж байгаад наргицгаасан юмдаг. Өндөр цамхгийн гуя мод, тулгуур шат, довжоо дээр нь цаасан дээр хятад үсгээр сараачин бичсэн элдэв бичээс наагаад, цөмөөрөө тэр өндөр цамхгийг тойрон зогсож түг түгхийтэл мөргөж байсан нь санаанаас гардаггүй юм. Маргааш өглөө нь нурааж гарсан юм. Удсан ч үгүй тэр хавьдаа хамгийн өндөр сүндэрлэж байсан цамхаг ор сүүдэр ч үгүй болж билээ.

3. Цэвэгжав багшийн шүлэг

Намын сургуулийн багш нар дундаас хамгийн ахмад нь Цэвэгжав багш байсан шиг санагдах юм. Хамгийн эрдэмтэй нь бас л тэр хүн байлаа. Хашааны гадаа талд хэдэн өмгөр өрөөтэй байшинд суудаг байв. Эхнэр Карма гуай сургуулийн бага эмч хийдэг, өөрөө түмэн бодисын хичээл заадаг, үүнд ургамал судлал, амьтан судлал, хими, физик, анатоми цөм л багтаж байж дээ. Тэдний том охин Ишханд, хүү Пунцагноров хоёр орос сургуульд явдаг байлаа. Дараах охин Эрдэнэчимэг нь надтай чацуу, дүү Хасбаатар нь бага. Бид хэд сургууль соёлын бараа харах арай болоогүй байв. Бас манай улсын анхны эмч агсан Сэржмядагийн охин Карма тэднийд өсөж хүмүүжиж байлаа.

Цэвэгжав багшийнх, багш сурагч нар ямагт үймэлдэж байдаг хэзээний л хүнтэй, олонтой айл байх. Би бас тэднийхээс салахгүй санаатай.

Хүүхдүүдийн жижиг өрөөнд олон сайхан ном байх. Цэвэгжав багш завтай цагтаа биднийг суулгаад тэр олон номноос уншиж ярьж өгдөг байсан юм. Бас Карма гуай орос маягийн хоол хийдэг, талх боов барьдаг болохоор миний «саатдаг» ч аргагүй биз. «Робинзон Крузо» гэдэг нэрийг би анх Цэвэгжав багшаас сонссон, «Котлет» гэдэг үгийг Карма гуайн амнаас сонссон билээ.

Цэвэгжав багш дунд зэргийн нуруутай, халимаггүй, харин бавгар сахалтай хүн байж билээ. Тэр үеийн буриад сэхээтний хэв шинжит дүр төрх тийм ч байсан юм даг. Өвлийн цагт үстэй дээл өмсөнө. Сахлаг үстэй малгай чихийг нь буулган өмсөж, том эрээн ороолтоор хүзүүгээ орооно. Зун бол тавьдаг өмд, орос шаахай, урт цагаан цамцтай явдаг сан. Цамцаа «кавказ бүс» гэж тэр үед нэрлэгдэж байсан олон унжлагатай нарийн суран бүсээр даруулан бүсэлдэг байв. Үг яриа нь цэцэн цэлмэг, уран хошин, тэгээд ч Цэвэгжав багшийн хичээлд сурагчид их дуртай, хүүхэд бид ч яриагийг нь чагнах дуртай байлаа. Тэрнээс гадна, ном зохиол их уншсан, мэдэхгүй юм гэж бараг байхгүй хүн байжээ. Өөрөө бас шүлэг зохиол оролдоно.

Сургуулийн нэг үдэшлэг дээр

-Одоо өвгөн сурагч Хасбаатар шүлэг уншина гэж зарлах сонсдов. «За байз, Хасбаатар гэж ямар сурагч байдаг билээ» гэж бодох хооронд хөшиг нээгдэхэд тайзны голд тавьсан сандал дээр Цэвэгжав багшийн бага хүү Хасбаатар зогсож байв. Түүнийг хармагц танхим дүүрэн инээд болов.

Хөвч хангайн модон дотор

Хүр хүр гишгилж явтал урьдаас Хөх чоно гарч ирээд

Хүүе чамайг иднэ гэв

Хүчит зэвсгээр зэвсэглэсэн

Хүний хүү шүү би гээд

Хөх чоныг алав гэж Хасбаатар уншив.

Энэ шүлэг бол Цэвэгжав багшийн зохиосон шүлэг байлаа. Бас түүний зохион найруулсан нэгэн жүжгийг сурагчид тоглож байсныг би санаж байна. Жүжгийн үйл явдлыг мартжээ. Харин зарим сурагчид негр болж нүүрээ хөөгөөд будаад, зарим нь хөрөнгөтөн болж хатуу цаасаар Цэвэгжав гуайн хийсэн хувин шиг хар цилиндр малгай углаад багш нарын орос хувцаснаас гуйж түүж өмсөөд гарч байсан нь санаанд байна. Тэгээд үйлдвэрчин олон ажил хаяж, улаан туг барьж жагсаад, тайзан дээр тэрийтэл тэрийтэл өнхөрсөн «өдөн дэрэн гүзээтэй» хөрөнгөтнүүдийн хажуугаар жагсан өнгөрч байгаагаар уул жүжиг төгсөхөд үзэгчид нижигнэтэл алга ташин «Дэлхийн хувьсгалын төв коминтерн мандтугай!» гэж сүртэйеэ хашгирч байсан нь одоо ч гэсэн чихэнд сонсдон авай.

1933 оны зун Карма гуай Эрдэнэчимэг бид хоёрыг хөтлөн хааны ордонд зусаж байсан Сүхбаатарын нэрэмжит цэцэрлэгт аваачиж оруулав. Хааны ордны давхар хашаанд гурван хэсэг байранд манай цэцэрлэг байрлаж байсан юм. Одоо тэр гурван байранд цөмд нь музей байгаа. Биднийг байрлаж байхад одоогийн музейн үзмэр болсон хааны жууз тэрэг, зарим эд хогшил, зураг хөрөг дэл сул хэвтэж л байсан юм.

Ноднин Кубад явж байхдаа би тэр цэцэрлэгээ эргэн саналаа. Эрх чөлөөт арал дээр бас л хуучны ноёд баядын орд шилтгээнийг хүүхэд саатуулах газар, цэцэрлэг болгосон байж билээ. Аливаа хувьсгал залуу зандан байхдаа тусгайлсан байшин барилга барьж тохижуултлаа ард олны үр хүүхдэд аль өөдтэй орд харшийг шилжүүлэн өгдөг ажээ. Ардын хувьсгал нь Монголын ч байг, Кубын ч байг-дарлагч ноёлогч нарыг үлдэн хөөгөөд, зөвхөн жинхэнэ ардын балчир үрсийг хамгийн хэргэмтэй ямбатай давхарга болгодог нь илэрхий. Энэ зүй тогтол цааш цаашдын хувьсгал бүрт хамаатай байх биз.

Тэр цэцэрлэгт Карма гуай, манай ээж хоёрын хэн завтай нь Эрдэнэчимэг бид хоёрыг хүргэж өгдөг, орой нь угтан авдаг байлаа. Хүүхэд төдий л олон байгаагүй. Бодвол зуу орчим байсан болов уу. Тэр үеийн хүүхдүүдээс сэтгүүлч Э.Түмэнжаргал, Ж.Дэсээжалбуу нарыг л би лав таньж байна. Бидний байсан цэцэрлэг одоогийнхоос онцын ялгаагүй. Цагийн хуваарь ч адилхан. Багш хүмүүжүүлэгч нар нь харин туршлага нимгэн байсан байж болзошгүй. Гэвч тэр үед бид тийм юм мэдэх ч биш, анхаарах ч биш.

Орой цэцэрлэгээс тараад гэртээ ирэхдээ бүхэл бүтэн өдрийн сонин гэж барагдахгүй яриатай ирнэ. Цэвэгжав багш тэр сонинг яриулах их дуртай. Дараа нь өөрөө элдвийн сонин юм ярьж өгнө. Би түрүүн дурсаад өнгөрсөн Робинзон Крузогийн түүхийг Эрдэнэчимэг бид хоёрт хэдэн удаа хэсэг хэсгээр нь цувуулан ярьж өгсөн юм.

Би бүр санаж байна. Нэг орой тэднийд ороход ширээн дээр хөх хавтастай, зузаавтар ном байсан юм. Олон зурагтай. Тэр зурагнуудыг үзэхэд урьд өмнө бараагий нь хараагүй усан онгоц, мод хадтай газар, шовгор малгайтай, арьсан хүрэмтэй өвгөн, хар арьстай хүн зэрэг сонин зураг их харагдаж байв. Хүүхэд бид тэр номны зургийг ихэд шохоорхон үзэж байгааг Цэвэгжав багш мэдээд, зургийг нь тайлбарлах журмаар зохиолын үйл явдлаас ярьж өгөв.

Маргааш нь би цэцэрлэгтээ очоод хамт байдаг нөхөддөө уул зохиолоос юу тогтоосноо ярьж өглөө. Тэгээд орой болгон Цэвэгжав багш тэр номыг дуустал зохиолын үйл явдлаас ярих, би тэрнийг тогтоож аваад маргааш нь нөхдөдөө ярьдаг байв. Мартсан хэсэг байвал санаанаасаа

зохиож, Робинзон, Баасан хоёрын тулалдсан дээрэмчдийн тоо цөөн санагдвал «шороо шиг олон», «нүгэлтэй олон» болгоод ярьдаг болов. Ингэж Цэвэгжав багшийн нэг хоёр хүүхдэд ярьсан зүйл цаашаагаа нэг хэсэг хүүхдийн хүртээл болдог байлаа. Тэр бүхний дунд нэгэн хэлхээ нь болж явснаа би бас бахархан санах билээ.

Тэгтэл ч намар болж, Сүхбаатарын цэцэрлэг хот руу, өвлийнхөө байранд нүүх болов. Эрдэнэчимэг бид хоёр гэр хол тул цэцэрлэгээс гарлаа. Цэвэгжав багшийнд бүр өдрийг өнгөрөөж үе үе яриагий нь чагнах бөгөөд тэр бүхнийг цуг тоглодог хүүхдүүд, гэр орныхон ч тэр байтугай намын сургуулийн зарим сурагчдад хүртэл дам ярьж гайхуулдаг байлаа. Тэгэхдээ, яг Цэвэгжав багшийн ярьснаар тэр болгоныг тогтоохгүй, эвлүүлж хэлж чадахгүй учир санаанаасаа «буудах» явдал цөөнгүй тохиолдож байсан нь юмыг өсгөн буюу хувирган бодох, зохион сэтгэхийн анхны дасгал болж өгсөн болов уу гэж бодох бүлгээ.

4. Бичиг сурсан минь

Намын сургуульд хэл бичгийн багш байсан манай аав намайг үе үе хичээлдээ дагуулан явдаг байв.

Хичээлд суух гэдэг бол миний хувьд тийм ч хэцүү үүрэг биш бололтой. Ээж аав хоёрын хэдэн өдрийн турш надад сэнхрүүлэн тайлбарласнаар миний гол үүрэг юу вэ гэвэл аавын зааж өгсөн сандал дээр хөдөлгөөнгүй чимээгүй суух л байлаа. Тэгж суухаас би бэрхшээдэггүйсэн. Уйдталаа тоглосон дүүтэйгээ хоосон гэрт түгжүүлж сууснаас элдвийн зураг хөрөг хананд нь хадаастай ангид, олны дунд сууж байх нь хол дээр ажээ. Ангид ормогц ханан дээр байгаа зураг чимгийг сонирхон харна. Хойгуур өмнүүр суусан олон танихгүй ах эгч нарыг ар өврөөс нь сайн харж авна. Тэгсээр байтал өөрийн эрхгүй уйдаад, бие чилээд ирнэ дээ. Босмоор, гүймээр санагдана. Аав, ээж хоёрын олон хоногийн өмнөөс сануулсан бүхэн санаанд орж нэг хэсэгтээ нам гүм суухад хүрнэ. Дараа нь яах учраа олохгүй цонхоор харваас сургуулийн том хашаа эзгүй, энд тэндгүй бужигнаж байдаг олон сурагчид цөм хичээлдээ оржээ. Уг нь эндхийн сурагчид дандаа том улс боловч үймээд шуугиад ирэхээр хүүхэд биднээс онцын ялгарах юмгүй харагддагсан.

Сурагчдын байр, гуанз, агуулах зэрэг хэдэн байшингийн дунд талын цасанд дарагдсан энэхүү талбайг хичнээхэн ширтэх билээ. Цас чахрах чимээ гарч, усны тэрэг гуанз чиглэн ирж яваа харагдав. Усчингийн том хээр морь, тэргэн дээрх модон торхыг нь баахан ажиглав. Холоос харахад, Жаамаа усчин, хээр морь хоёр хоорондоо ярьж яваа юм шиг харагдана. Хэн хэний нь амнаас уур савсаад, морь нь толгой хаялан ямар нэгэн юманд түүртэн үглэн явах шиг... Энэ дэвтэрт хэвлэгдэж байгаа «Монгол

домог» туужийн гол баатрын дүрийг бүтээхдээ би Жаамаа өвгөнөөс төрж байсан сэтгэгдэл тэргүүтнээс үндэслэн авсан зүйл их бий гэдгийг цухас тэмдэглэе.

30-аад оны үед нам ба улсын төв сургууль эл улсынхаа дотор хамгийн том, чухал сургууль нь байжээ. Ер нь зиндаагаа алдаагүй л яваа юм. Хожим нь Шинэ хүчний дээд сургууль гэж байхдаа ч, Намын боловсон хүчний дээд сургууль гэж байхдаа ч алдаагүй. Одоо намын дээд сургууль гэдэг маань манай ахмад дээд сургуулийн нэг нь болоод байна.

Манайхыг анх нүүж очсон тэр үед сурахаар ирж байсан охид, хөвгүүдийн дотор бичиг үсэг бага мэддэг буюу ер мэддэггүй улс цөөнгүй тохиолддог байсан юм. Голцуу хөдөө орон нутгийн идэвхтнүүд, үнэхээрийн ядуу ардын үр сад ирж суралцдаг байжээ. Тэдний ихэнх нь аманцар хэлэмгий, ажилсаг хичээнгүй, тэр үеийн хэллэгээр ёстой «гал улаан» хувьсгалч нар байсан юм. Илтгэл тавих, үг хэлэхдээ их сүрхий дээ. Хэрэв тэгэх боломж гарах юм бол эзэн Чингисийн үеийн монгол улсын байдал, манж хятадын дарлал шарын шашны бурангуй суртал, гадаадын «капитаалын» өнгөлзлөгөөс оруулж байгаад, барууны нугалаа, зүүний хэлбэрлийг дэлгэрэнгүй шүүмжлээд, шинэ эргэлтийн бодлогыг дэс дараалан тайлбарлаад сална ч гэж байхгүй дээ. Тэр үеийн нам, улсын идэвхтэнг эргэн санахад, тэд нарын бичгийн боловсрол нимгэн байсан болоод ч тэр юм уу, эсвэл харж хуулах ном, сонин цөөн байсан болоод тэр юмуу цаг үе нь түгшүүртэй давчуу тэвдүү байсан болоод ч тэр үү, ном бичгээс ишлэл татаж, бичиж бясалгасан юм өндөр дугаар дуудах дургүй, ой сайтай цээж зузаантай, цэцэн цэлмэг илтгэгч нар элбэг байсан шиг санагддаг юм.

Аавын заах хичээл, анги ангид адилгүй. Заримд нь бичиг үсэг эхнээс нь заана. Заримд нь давтан үзнэ. Зарим ангийнхан бичиг үсэгт нэгэнт боловсорсон учир ном зохиол унших, тайлбарлах зохиох, бичих найруулан засах дасгалыг хийнэ.

Аав хичээл заах зуураа надад хааяа харандаа цаас өгнө. Хүүхэд юм оролдоод суувал арай дээр байдгийг хэн ч мэднэ. Тэгээд ч тэгдэг байсан байлгүй. Би цаасан дээр юм зурна. Аавын самбар дээр бичиж байгаа үсэг, үе, үгийг дуурайлган зурна. Бичнэ гэж ярих болоогүй дөнгөж л дуурайлган зурж байсан үе шүү дээ. Ингэж ч бас цагийг нөхцөөдөг байлаа.

Тэгж байтал 1934 оны хавар долоотой байхдаа би гэнэт их халуурав. Яггүй өвчин туссан бололтой, олон хоног хэвтлээ. Чухам ямар өвчинг бүү мэд бодвол хүүхдийн «нормын хэдийн» нэг байсан биз. Өвчин иларь болж байсан үеэс би орчин тойрноо мэдэж эхэлсэн болохоос хүнд байх үеийг төдий л санахгүй билээ.

Намайг намын сургуулийн узбек (тэгэхэд чантуу гэж ярьдаг байсан даа) доктор өглөө болгон шахуу ирж үздэг байлаа. Тэр узбекийн овгийг Рахматов гэдэг байлуу, мартжээ. Сахалтай боловч залуу хүн байсан юм даг. Эхнэр нь бол бага залуу, зангаар бол бүр ч хүүхдээрээ хүн. Цэвэгжав багшийн том охин Ишхандтай үерхдэг байлаа. Ишханд тэгэхэд хотын орос сургуулийн 6-7 дугаар ангид л явж байсан байх. Одоо их эмч, багш, анагаах ухааны дэд эрдэмтэн болчихоод явна. Узбек докторын эхнэр нь Ишхандтай үргэлж нийлдэг, тоглодог байж билээ. Бодвол, нутаг орноо их санадаг, гиюүрдэг байсан байлгүй. Ямар сайндаа л хүүхэдтэй үерхэж байв гэж дээ.

Узбек доктор, түүний хэлмэрч сувилагч Карма гуай (Цэвэгжав багшийн гэргий) хоёр намайг эдгээх гэж олон хоног эмнэж, сахиж байсныг би сүүлд нь дуулсан юм. Зүйл бүрийн гашуун эмний хажуугаар Карма гуай надад чихэртэй хуурай жимс чанаж өгдөг байлаа. Тэр л ёстой санаанд нийцсэн таатай ганц эм байсан билээ.

Гэвч гашуун нясуун эм зөвхөн узбек докторынхоор хязгаарлагдахгүй байсан юм. Үдээс хойш аавыг хичээлтэй цагаар манайд нэгэн лам ирж судсыг минь барьж үзээд ширхэг тун уулгадаг байв. Хөгшин ээжийн сүжиглэдэг тэр ламыг Сандуйжав гэдэг байсан юм. Лам гуайн эмийг ч ууна. Узбек докторынхыг ч ууна. Дуртай юм гэвэл Карма гуайн чансан жимсний шүүс, лам гуайн заавраар гурилыг нь хайрч хэрчсэн хонины махан шөл хоёр л байлаа.

Ингэж тэгсээр байтал би бүүр эдгэлээ. ...

5. Намын сургуулийнхан

Намын сургуулийн сурагчид монгол нутгийн олон газрын, олон аавын хүүхэд байсан юм. Тэр үед аймаг сумдын холбоо хэлхээ одоотой адилгүй хэл яриа, дадал заншлын зөрөө их байжээ. Зарим сурагчдын нэр хүртэл инээдтэй. Төмөр-Ухана гэж нэртэй сурагч байсан юм. Эмээл ч гэж байсан. Тэр хоёр хичээлдээ жаахан тааруу. Бүх сурагчдын нэг хурал дээр орлогч захирал илтгэхдээ хэрэв энэ хоёр сурагч дүнгээ засахгүй юм бол, бас иймэрхүү сурлагатай улс нэмж гарах юм бол тийм хүмүүсийг

- Төмөр-Ухана дээр эмээл тохож мордуулаад аймаг сум руу нь буцаана шүү гэж шогоор шүүмжилж байсан удаа бий. Харин жич хэлэхэд тэгэх хэрэг гараагүй, хэн хэн нь сургуулиа төгсгөж билээ.

Боловсролын талаар ч тэр үеийн сурагчид жигдгүй байсан юм. Нам улст хэдэн жил ажиллачихсан туршлагатай, мэдлэгтэй сурагчид ч байсан. Хөдөө орон нутгаас юм суръя гэж зүтгэж ирсэн гэнэн хонгор улс ч байсан. Намын сургуулийн хар бор ажил хийдэг аж ахуйн ажилчид, гуталчин тэрэгчин нараас ч сургуульд орж суралцдаг байлаа.

Дамчаа гэж сурагч байсан. Тэр бол намын сургуулийн хар ажилчин байгаад сурагч нь болсон хүн...

Сургуулийн гуталчин Шаравдорж 1935 онд сурагч болоод 1937 онд хугацаанаас өмнө төгсч билээ. Тэр үед цэргийн нэлээд дарга нар улс төрийн хэрэгт хилсээр хэлмэгдэж удирдах дарга нар дутагдсан тул намын сургуулиас хэсэг хүн цэрэгт шилжүүлсэн юм. Тэгэхэд жил гаруйхны өмнө гуталчин байсан Шаравдорж гуай алтан «шоргоолж» зүүж, цэргийн дээд тушаалтны шар эмжээртэй хувцас өмсөөд нисэх бригадын комиссар болж байсан юм. Түүгээр ч үл барам, 1934 оны үеэс хилийн чанадаас хэсэг чантуу ирж суралцаж байсан юм. Тэд нар сургуулийн цэцэрлэгт хивс дэвсэж завилан суугаад эрээн гүцтэй цай ууж байгаа нь олонтаа харагддаг байлаа. Нэг л өдөр ирсэн, нэг л өдөр үзэгдэхээ байсан цэцэрлэгт хивс дэвсэж завилан суугаад эрээн гүцтэй цай ууж байгаа нь олонтаа харагддаг байлаа. Нэг л өдөр ирсэн, нэг л өдөр үзэгдэхээ байсан

Шинэ сурагчид гэж намар ихэнхдээ хөдөөний идэвхтэн ирдэг тул зарим нь эхлээд тун бүрэгдүү байдаг сан. Архангайгаас ирсэн Байдий гэдэг хүн тээхийн машинаас буугаад намын сургуулийг хүнээр заалгаж хашааны гадаа очсон хэр нь энд тэндгүй бужигнаж байгаа гоё цэвэрхэн хувцасласан сурагчдыг хашааны завсраар харж, тэднийг бодоход уранхай дээлтэй, туранхай царайтай яваадаа ичингүйрэн бэрэвшээж хэнээс юу гэж асуухаа мэдэхгүй сургуулийн наадах жалганд хоёр өдөр шөнийг өнгөрөөж байжээ. Тэгээд өлсөх цангахын эрхэнд сургуулийн хашааны гадаа байгаа хоёр давхар байшинд ороод нэг айлын үүд татсан нь яг манайх таарчээ.

Аав тэр хоёр юу гэж ярьж, яаж учраа ололцсон юм бол? Ямар ч л гэсэн тэр бүтэн сайн өдөр бид нар голын музей үзэх байсан, тэр хөдөөний залуу бидэнтэй цуг явж музей үзлээ. Аав гэртээ ирээд, түүнийг дагуулан явж байранд оруулж өгсөн юм.

Байдий дараа нь манайханд их дасаж, үргэлж орж гарч байдаг байв. Танилцаж дассан хойноо түүний ярьсан нь:

- Тэр өдөр би их айж явсан шүү. Хөдөө байхдаа хот газар хулгайч луйварчин байдаг гэж дуулсан, тэгээд хаана аваачаад цохичих бол доо гэж бодож явсан гэж ярьж билээ.

Гучаад оны үеэр хулгай зэлгий элбэг байсан нь үнэн байх, хөрөнгөө хураалгасан ноёд баядын танхай хүүхдүүд хамтрал коммун гэж улс амьтан үймж, нийгмийн хийгээд сангийн мал хөрөнгө хариуцаж байсан хүмүүсийн анхаарал муу, туршлага багатайг далимдуулж хулгайлах бүрэлгэх явдал дэвэрсэн ажээ. Хулгайн мал хот суурин газрын зах зээл дээр хуримталж, ашиг харсан залихай этгээд завшин даварч, луйвар, панз нэг хэсэг газар авч байжээ. Тэр үеэр «Шөнийн буг», «Цоожтой хаалганы цаана» зэрэг

жүжиг гарч иймэрхүү байдлыг зохих ёсоор шүүмжлэн эсэргүүцэж, улс олон нийтийн байгууллага ч тодорхой тэмцэл өрнүүлсэн юм, дийлсэн ч юм. ...

Хамгийн гол нь эрдэм номтой болж эхэлнэ дээ. Намын сургууль тэр талаар шаардлага хатуутай. Сурагчдыг аж ахуйн ажилд ч сургана. Идэшний мал нядлах, мод цэцэг тарих, түлээ мод бэлтгэх бүх ажилд сурагчид оролцдогоор барахгүй, хот орны хэмжээний ажилд ч их оролцоно. 1934 оны хавар Аж үйлдвэрийн комбинат ашиглалтанд орох гэж бэлтгэж байхад багш, сурагчид тогтмол очиж, барилга байгуулалт, угсралтын ажилд оролцдог байсан юм. Аж үйлдвэрийн комбинатын нээлтийн цуглаанд намын сургуулийнхан бүрэн очсон. Багш нарын авгай хүүхэд хүртэл явсан, туг далбаа бариад, цөмөөрөө энгэр дээрээ улаан тууз зангидан хадаад очсон...

Намын сургуульд эмэгтэй сурагчид цөөнгүй байсан. Тэд сургуулиа төгсөөд эрэгтэйчүүдийн адил нам улсын ажилд идэвхийлэн зүтгэж, эх орондоо шинэ нийгэм байгуулах үйлст хувь нэмрээ оруулцгаасан юм. Тэдний нэг нь Баасан гэдэг хүн байлаа. Тэр эмэгтэй аж үйлдвэрийн комбинат дээр субботник хийж явах үеэсээ түүний тоног төхөөрөмжийг сонирхон, дараа нь уг үйлдвэрийн ажиллаж байхыг үзэж, иймэрхүү үйлдвэрийн ажилчин болохсон гэж мөрөөддөг болжээ. Сургуулиа төгсөөд хариуцлагатай ажилд томилоход нь «Үгүй би ажилчин болно» гэж зүтгэсээр байгаад комбинатын ажилчин болсон юм. Дурлаж мөрөөдөж байж очсон болоод ч тэр биз, угийн хөдөлмөрч хичээнгүй хүн болоод ч тэр биз, мөдхөн тэргүүний ажилчны нэг болж, улс орондоо нэртэй хүндтэй хүн болж билээ. Баасан гуай олон жил ажилчин нөхдөө төлөөлөн улсын бага хурлын гишүүн явсан юм. Улсын 25 дугаар бага хурлаас Зөвлөлт Холбоот Улсын Батлан хамгаалах хорооны даргын нэр дээр явуулсан захидлын дор Баасан гуайн гарын үсэг бас байдаг билээ. Ер нь намын сургуулийнхан өөрийн сургуулийн нэр төрийг сайн сайхан хадгалсаар ирсэн, хадгалж ч явна. Тэд бол манай ахмад үеийн дайчин хувьсгалч нөхөд юм. Тэр үеийн сурагчдаас одоо нөхөр Т.Рагнаа БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн нэгдүгээр орлогч даргаар ажиллаж байна. Анагаах ухааны дэд эрдэмтэн профессор Б.Рагчаа, ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн, төрийн шагналт Э.Шагдар, Ардын зураач Ү.Ядамсүрэн зэрэг хүмүүсийн нэрийг манай орон даяар мэднэ. Дэлхийн хоёрдугаар дайны үед нам, улсын төв болон орон нутгийн байгууллагын удирдах ажилтны дотор нам ба улсын төв сургуулийг төгсөгчид цөөнгүй байжээ. Тэр нөхөд дайн дажны хүнд бэрх үед ч гэсэн энх цагийн бүтээн байгуулах хөдөлмөрийн үед ч гэсэн нам ард түмнийхээ төлөө нэр төртэй зүтгэж, сургууль төгссөн үнэмлэхээ «хавтас» гэж үзэлгүй, харин ч хоёр дахь батлахаа гэж нандигнан эрхэмлэж явсан юм. Одоо ч тэгж байна.

6. Уран зохиолын дугуйлан

Уран зохиолд дур сонирхолтой болоход аав их тус дөхөм үзүүлсэн билээ. Аав өөрөө ном зохиолд дуртай, намын сургуулийн уран зохиолын бүлгэмийг удирддаг байсан нь уул бүлгэмийн хичээл сургуульд суух боломжийг надад олгосон юм. Намын сургуулийн хүмүүс нэлээд байлаа. Жишээлбэл, Цэрэн-Очир гэж махлаг шар багш байсан юм. Түүний бичсэн шүлгээс «Цаг» гэдэг шүлэг нь тухайн үедээ их алдаршиж байсан юм. *«Өдөр ч бол чис час Шөнө ч бол чис час Энд ч бол чис час Тэнд ч бол чис час Саатав чи, бушуу яв Хождов чи, тургэн оч гэж Хэлсээр байдаг байсан биш үү?»*

...Тэр үеийн сурагч, залуус шүлэг зохиол, дуу хөгжим, биеийн тамир сонирхох нь даанч их. Хувьсгалт агуулга, хэлбэрээр анх үүсэн хөгжиж байсныг ч хэлэх үү, намын IX их хурлаас соёл боловсролыг хөгжүүлэх талаар тусгай шийдвэр гаргасныг ч хэлэх үү, бас шинээр өсөн төрж байгаа ардын сэхээтний нас залуу, авьяас хурц, алжаах зүдэхийг мэддэггүй үе нь байсан болоод бүхнийг сонирхох, шинийг эрэлхийлэх нь тэр үеийн залуучуудын нэгэн онцлог шинж болж байлаа. М.Горькийн утга зохиолд нэвтрүүлэхийг сурган захиж байсан идэвхтэй зарчим манай нийгмийн амьдралын зарчим болон хөгжиж байсан үе асан тийм ч учраас уран зохиол, ший жүжиг, дуу хөгжим зураг урлагийн бүлгэм идэвхтэй ажилладаг, долоо хоног бүр олон нийт ший жүжигтэй байдаг байсан юм. Радиотой болсноос хойш намын сургуулийнхан радио нэвтрүүлэгт идэвхтэй оролцдог байлаа. Нэг оройны нэвтрүүлгээр манай аав «Сийлэн бөөр» гэдэг дуу дуулах болсон тул би хот руу цуг очив.

Хивс дэвссэн нэгэн цэлгэр өрөөний цаад хананы тэнд ширээ байв. Тэр ширээн дээр тавьсан тоонолжин төмөртэй, цагаригийн урд талд бүсгүй хүн сууж байлаа. Яг таван цаг болоход нэвтрүүлэг эхлэв.

Эмэгтэй нэвтрүүлэгч аль хэдийний танил болсон дуугаар мэдээ, өгүүлэл уншиж гарав. Алдарт хөгжимчин Ишдулам гуай ирж удирддаг хуур, хөгжмийн бүлгэмийнхэн нэвтрүүлэгчийн ар талд нь хивсэн дээр сууцгааж байлаа. Дуугарч хөдөлж болохгүй гэсэн тул эхлээд цөмөөрөө нам гүм суув.

Нэвтрүүлэгч эмэгтэй үе үе юу дуулах, хөгжимдөхийг зарлахад зохих хүмүүс босож дуулна, хөгжимдөнө. Нэлээд болсны дараа амьтны бие хөшиж, зарим нь сэмхэн суниах, эвшээлгэх харагдаж байв. Сүүл сүүлдээ нэлээд адсаж хоорондоо шивнэлдэх, бие биенээ оролдон инээх ч явдал гарав.

Нэвтрүүлэгч хүүхэн үе үе эргэн муухай харж, хааяа үймэхгүй байхыг сануулан, загнаж ч байв. Тэгж загнаж байгаа нь цаанаа дуулдаж байгаа

байх, Сэрээтэр захирал маргааш цөмийг нь «манивийлдана даа» гэж бодохоос миний ч гэсэн айдас хүрч суув.

Маргааш нь гэтэл юу ч болсонгүй. Харин ч радиогоор их сайн дуулсан гэж цөмөөрөө магтуулсан билээ. Тэгээд би радиогоор сайн үг, сайхан дуул нэвтэрдэг, харин зэмлэх, загнах үг нэвтэрдэггүй юм байна гэж бодлоо. Гэвч нэвтрүүлэгчийн хурууны үзүүр урдах нэгэн товход хүрэхэд тэгээд байдгийг таагаагүй гарч иржээ.

Намын сургуулийн авьяастан дотроос гоц ялгарч байсан хүний нэг бол Ү.Ядамсүрэн гуай юм. Сургуулийн улаан буланд зориулж намын төв хорооны тэргүүлэгч гишүүдийн хөргийг зурж дээлийн дурдан үнэмлэхээр шагнуулж байхыг нь би үзсэн...

7. Миний мэддэг Буяннэмэх

Намын сургуулийн арван жилийн ой 1934 оны намар боллоо. Тэр ойд оролцсон олон хүний дотроос яруу найрагч С.Буяннэмэх, Ө.Лувсан хуурч хоёрыг тодхон санаж байна. Тэр ойн хурлын дараа том будаалга боллоо. Түүнд нам засгийн удирдагчид ч оролцсон юм. Сургуулийн багш, сурагчид ажилчид ч цөм оролцсон юм. Би бас яаж байгаад ч юм тэр будаалгад оржээ. Улаанбулангийн тайзан дээр зассан ширээний ард нам'засгийн удирдагчид, багш нар суулаа. Тэр үеийн найрын ширээн дээр хонины ууцнаас гадна чанасан өндөг, лаазтай загас заавал байдаг байлаа. Хужаа тогооч нар том том цагаан төмпөнгөөр уур савссан бууз зөөж оруулсаар байв. Найр нэлээд жигдэрч, албан ёсны хэдэн хундага өнгөрч байхад тайзан дээрх ширээн дээрээс нүдэндээ шилтэй цагаан царайтай цэнхэр чисчүү дээлтэй хүн босож гуншаадуу, цахар аялгуугаар сургуулийн ойд зориулсан шүлэг уншиж эхлэв. Тэр хүнийг босож ирэхэд нийтээр хөгжин алга ташиж «Буяннэмэх! Буяннэмэх» хэмээн хоорондоо шивнэлдэхэд урьд өмнө нь сонссон тэр нэрийн эзэн миний анхаарлыг соронзон мэт татсан билээ. Намын сургуулийн ойд зориулсан тэр шүлэг нь С.Буяннэмэхийн 1935 онд хэвлэгдсэн «Холбоо шүлгийн цоморлогт» орсон билээ. Дараа нь Лувсан хуурчийн ээлж боллоо. Лувсан хуурч тайзан дээр биш, сурагчдын дунд доор сууж байсан юмсанж. Хажуу талын ширээн дээр уур савссан буузтай төмпөнгийн дэргэд сандал тавив. Том хар хуур барьсан шанааны яс төмбийсөн, хөнхөрдүү туранхай өвгөн тэр сандал дээр суугаад хуураа дааж ядах мэт урагш тонгойж, нэг хоёрхон хөрөөдөхөд хуур нь олны шуугианыг даран хүнгэнэв. Тэр өвгөн хуурныхаа ая өнгөнөөс шал ондоо шингэн нарийн дуугаар «Өнчин цагаан ботго» өөрөө зарлаад уул аялгууг дарж эхэлбэл том гуулин бортоготой хуур нь сүр жавхлантай эгшиглэж, түмэн бээрийн их говь цэлийн ирэх шиг боллоо...

Тэр зун манайх ажаагийнхаас хэдэн сарлаг аваад намын сургуулийн зүүн довцог дээр зусав. Нэгэн өглөө үхрээ бэлчээгээд иртэл аав цагаан савтай сүү өгч айлд хүргэж өг гэв. Голын цэнгэлдэхийн урд дэнж дээр байгаа хэдэн гэрийн онцгойдуу жижиг гэрийг зааж өгөв.

Савтай сүүгий нь бариад тэр айлд очив. Зуны сайхан өглөө, үүд нь онгорхой гэрт орвоос хар пүүсүүгээр хийсэн хүрэм, нимгэн өмдтэй зөөлөн хилэн шаахайтай хүн эрүүндээ тулган барьдаг хуур дараад зогсож байв. Намайг орж очлоо гэж төдий л тоосонгүй. Нөгөө хөгжмөө дарсаар байлаа. Би энэ айлд орж ирсэн эсэхээ мэдэхгүй, гайхаш болж байтал хөгжмөө буулган,

- Аан, Чойжилын хүү юу? гэв.

- Тиймээ... аав сүү явуулсан юм.

- Аль вэ, нааш нь гэж гуншаадуу хэлээд барьж ирсэн сүүгий минь юулж, бичиг цаас новширсон ширээн дээр байсан бавгар тавгаас хэдэн чихэр авч өгөв. Орж ирэхэд урьд өмнө нь үзсэн юм шиг харагдаад байсан хүн, яах аргагүй нөгөө зохиолч Буяннэмэх байлаа...

...Тэр жил ч юмуу, тэрнээс өмнө ч юм уу, Буяннэмэх намын сургуулийн сурагч Халтархүү гэдэг хүүхэнтэй суужээ. Халтархүү ээжийтэй дотночилж хичээл сургуулийнхаа зав зайгаар манайд үргэлж орж гарч байдагсан.

Намын сургуулийн сурагч учир дотор байранд суудаг, Буяннэмэх ажил албандаа захирагдаад, хотод суудаг байв. Намын сургуулийн дэглэм хатуу, сурагчдад тэр болгон чөлөө олдохгүй. Тэгээд Халтархүү манайхаар их орж гардаг болоод ч тэр үү, аав Буяннэмэх хоёр ч дотно болсон уу, дараа намраас нь манайхаар Буяннэмэх үзэгдэх нь их болсон юм.

Намын сургуулийн сурагчид орой болгон хашааны төвд жагсаж, анги байрын дарга нартаа бүртгүүлдэг байв. Тэр үеэр захиргаа, олон нийтийн байгууллагаас хэлэх, зарлах зүйлээ хэлж зарлаж гүйцээнэ. Дараа нь цөмөөрөө «Монгол интернационал» дуулаад байр байрандаа орцгооно. Үүнийг оройн тооллого гэдэг байсан юм. Оройн тооллого өнгөрч сурагчид амарсан хойно Халтархүү манайд орж ирэхэд Буяннэмэх аанай л хүлээж суудаг байлаа. Өглөө сурагчид босохоос өмнө Халтархүү байрандаа очдог, Буяннэмэх ажилдаа явдаг байсан юм. Үүнийг сурагч багш нар цөм мэддэг байсан боловч барьцаалдаж яриа дэгдээсэн хүн гараагүй юмдаг. Буяннэмэх ингэж намын сургууль дээр олон танилтай, дотно холбоотой байсан нь тус сургуулийн утга зохиолын ажилд их тус болж байсан нь ...

Ер нь намын сургуулийн ажил явдалд тэр үеийн сэхээтэн их тусалдаг байжээ. Ишдулам гуай, хэдий нас ахисан боловч хаа хол Амгалангаас ирж хөгжим дууны бүлгэмийнхэнд тусална. Багшийн сургуулийн багш нар их ирнэ. Цэвэгжав багшийн найз Буддаарий багш ирж олон нийтэд оролцон,

шанам малгай тавьж шар дээл өмсөөд Х.Намсрай гуайн «Өвгөн гэлэнгийн үгийг» сурагчдад уншиж элгий нь хөшөөдөг байлаа.

1935-1936 оны үед зохиолч М.Ядамсүрэн гуай намын сургуулийн захирал байлаа. Тэр үеийн нэртэй зохиолч сурагчдын сурлага хүмүүжил, гоо зүйн өсөлтөд зохих нэмэр үзүүлсэн нь мэдээж. Түүний гэргий Ичинхорлоо гуай жүжгийн бүлгэмийнхэнд багагүй тусалж байсан юм. Намын сургуулийнхан «Самъян ноён» С.Буяннэмэхийн «Харанхуй засаг», Ш.Аюушийн «Говийн хүүхэн Гүндэгмаа», М.Ядамсүрэнгийн «Цоожтой хаалганы цаана», Д.Нацагдоржийн «Учиртай гурван толгой», «Би биш» зэрэг тэр үед улсын төв цэнгэлдэх хүрээлэнгийн тайзан дээр тавьж байсан жүжиг бүхнийг өөрснөө найруулан тавьдаг байсан юм.

Зургийн бүлгэмийн ажилд Соёлтой багш овоо тусалдаг байсан. Намын сургуулийг төгссөн сурагч бүр тухайн үедээ мэдлэг боловсрол сайтай, уран сайхан, гоо зүйн тодорхой ойлголттой гарч байсныг хэлэхгүй өнгөрч яахан болох билээ. ...

8. «Танайд юм шүгэлчихэж»

1934 оны намар намын сургууль дээр анхны радио цэг бий болов. Мэдээжийн хэрэг, орлогч захирал Сэрээтэр гуайнд хамгийн түрүүн дугуй хар репордуктор тавигдлаа. Хойд талын нь авдар дээр, жаазтай зурагны нь урьд талд одоогоор бол айл амьтны телевизороо тавьдаг суурин дээр дотогшоо хонхойсон таваг шиг хар юм тавигдах нь тэр дээ. Ер нь тэр үеийн аж байдалд радио нэвтрэн орохдоо одоогийн телевизороос дутахгүй их шуугиан дэгдээсэн юм. Нийтээрээ соёл багатай, орчин ертөнцтэйгөө дөнгөж харилцан эхэлж байсан тэр үед радиогийн ач холбогдол, үр нөлөө телевизороос их байсан биз.

Орой болгон таван цагт «алио, алио, радио хорооноос ярьж байна» гээд нэвтрүүлэг эхэлдэг байлаа. Багш ажилчдын хэдэн хүүхэд ч яахав, одоогийн телевизоргүй айлын хүүхэд шиг, Сэрээтэр гуайнд цуглана. Тэгээд л хоёр гурван цаг сууж нэвтрүүлгийг эхнээс нь аваад дуусан дуустал сонсоно.

Эхлээд ч бүх нэвтрүүлгийг чагнадаг байлаа. Сүүлд нь бас уран сайхан, уран зохиолын нэвтрүүлгийн хуваарийг гадарлаж, чагнаа гэсэн юмаа орж чагнадаг болов. Яг л одоогийн телевизорын программ анддаггүй хүүхэд шиг боллоо.

Хамгийн их чагнах дуртай нэвтрүүлэг бол уран зохиолын нэвтрүүлэг байсан юм. Ялангуяа зохиолч С.Буяннэмэхийн уянгалуулан уншдаг шүлэг, уран хошин зохиолыг чагнах их дуртай. С.Буяннэмэх зохиолыг үндсэндээ дөрвөн аялгуугаар уншдаг байлаа. Тэр нь манай дээр үеийн шүлэг дуудах уламжлалт хэлбэр байсан юм. ...

Намын сургуулийн зүүнтэйд довцгийн дор нууцхан нэгэн булаг байдаг байлаа. Тэндээс ус зөөж ууна. Боргилсон тунгалаг устай, мэлтэрсэн хар нүд шиг сайхан булаг. Уснаас нь хаврын цас, намрын хяруу үнэртэнэ. Уухад газрын хөрсний хүйт ташиж, өвсний үндэс амтагдана. Булаг руу тонгойн харах их сонин Хуруу дарам газар торгон шороо бужигнаж, огторгуйн түг түмэн эрхэс орчин хуйларч байх шиг харагдана. Гэвч нарийвчлан харваас газрын хөрсний ус боргилон гарч байгаа нь тэр билээ. Газар дэлхийн минь уураг сүү шүүрэн гоожиж байгаа нь тэр ажээ. ...

... Дашчойнхорын хийдийн цамд аав бид хоёр очив. Аав тэнд сүсэгтэн олны дунд ухуулга таниулга хийх даалгавартай явжээ. Намын сургуулийн захирал М.Ядамсүрэнгийн хар тэргээр Ядамсүрэн гуай бид хэд хийд рүү очив. Аав машинаас буухдаа эгшигт хайрцаг бариад буув. Биднийг очиход сүмийн гадаа цам жахар нь эхэлчихсэн байж билээ. Аав сүмийн намхан хэрэм өөд авиран гарч хэрэм дээр хөндлөн суугаад хоёр өвдөгнийхөө хооронд эгшигт хайрцгаа хавчин пянз тавьж эхлэв. Ичинхорлоо гуай «Гуалин гуа» дуулав. Төмөр дуучин «Дөмөнг» дуулав. Цам үзэж байсан улс ханаран ирж эгшигт хайрцаг сонирхон дуучны ур чадварыг магтан шуугилдаж байлаа.

... Тэгээд тэрхүү 29-ний өдөр манай сургуулийн хашаанд аав гэнэтхэн ирээд «Маршал Чойбалсан дээр хоёулаа очъё, дуудаж байна» гэхэд нь миний айсан цочсоныг хэлэх юун.

Маршал Чойбалсан аав бид хоёрыг албан өрөөндөө хүлээж аваад миний бичиж оролдсон зарим шүлгийг уншсан тухайгаа ярьж, намайг сурдаг сургуулийнхаа тухай шүлэг бич гэлээ.

Би нэгэн том ширээний ард сууж чадан ядан хэдэн үг холбож бичээд өгвөл бугуйныхаа цагийг харав. Тэгээд уншиж гүйцсэнийхээ дараа

-Таван минут бичлээ гэхэд зүгээр л бичиж гэв.

Тэгээд аавтай баахан ярив. Хувьсгалын өмнө монголын багачууд хүүхэд сүм хийдийн газар сууж, хий дарагдан, ямар ч эрдэм боловсрол сургууль соёлгүй тарчлан зовж байсан тухай, намайг авьяасын минь дагуу хөгжүүлэх тухай, Пушкин, Горький зэрэг зохиолч шиг болохын төлөө оролдох хэрэгтэйг чухалчлан ярив. Тэгээд 100 төгрөг, дурсгалын зүйлээр шагнав.

Энэ мартагдашгүй учрал миний амьдралын замыг шийдсэн билээ. Маршал Чойбалсангийн уулзсан өдрөөс хойш би зохиолч больё гэж шулуудсан юм.

Одоо 30 гаруй жилийн дараа тэр учралыг эргэн санахад монголын олон мянган хүүхдийн дотроос балчир намайг олж хараад, замыг минь шууд зааж өгсөн тэр хүнд би гүнээ талархаж явдгаа хэнээс нуух билээ.

Тэр бяцхан хүүгийн шүлгийг одоо би ч өөрөө тоохгүй, шүлэг гэж ч нэрлэхгүй. Үнэндээ маршал Чойбалсанд яагаад ч юм магтах сэтгэл төрж, гүн найдлага хариуцлага надад хүлээлгэсэнд би өөрийгөө балчир гэлгүй зоригжин 1947 онд анхныхаа шүлгийн түүврийг хэвлүүлэн монголын утга зохиолын эгнээнд дайчин болон орсон юм. Энэ бол миний амьдралд тохиолдсон хамгийн аз жаргалтай үйл явдал байв.

**МАХН-ЫН ТӨВ ХОРООНЫ ДЭРГЭДЭХ
НАМЫН ШИНЭ ХҮЧНИЙ ДЭЭД СУРГУУЛЬ
(1941-1953 он)**

Н.Ц.ДОБЖАЕВ*

МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын шинэ хүчний Дээд сургуулийн анхны дэд захирал

Манай гэр бүлийн архивт миний эмээ Намсалмаа Цыреновнагийн цорын ганц дүү, миний нагац ах Николай Цыренович Добжаевын зурагтай олон цомог хадгалагдаж үлдсэн байдаг. Эдгээр зургууд түүний МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын шинэ хүчний Дээд сургуулийн дэд захирлаар ажиллаж байсан үе болох 1941-ээс 1950 онуудад хамаардаг. Тэр нас барсанаас хойш бараг 40 жил (тэр 1975 онд нас барсан) өнгөрчээ. Харамсалтай нь, энэ хүний ер бусын хувь заяаг ухамсарлан ном бичих хүсэл түүний удмын нэг болох надад саяхнаас орж ирсэн юм.

Түүний тухай би юу дурсан санадаг вэ?

Верхняя Березовка хэмээх газарт байдаг түүний зуслангийн ойролцоо түүнтэй хамт зугаалдаг байсан үетэй миний хувийн дурсамж холбоотой. Намайг долоон настай байхад түүнтэй хамт явж яргуй түүцгээж, би баглаа цэцэг түүчихээд илүү гоё цэцэг бүрхсэн талбай байгааг олж хараад барьсан цэцгээ хаяхаар шийдлээ. Тэр үед ах маань намайг зөөлхөн хориглоод: «Тэгж болдоггүй юм» гэж хэлж билээ. Маш их цэцэг харсан болохоор надад бага зэрэг гомдолтой байсан. Тэр цагаас хойш байгаль дээр цэцэг бут хэзээ ч зүгээр таслахаа больсон юм. Тэр миний хувьд өвөө минь байсан (түүнд өөрийн төрсөн ач хүүхдүүд гэж байгаагүй), түүний намын зүтгэлтэн буюу сурган хүмүүжүүлэгч байсан гавъяаны талаар би хэзээ ч бодож байгаагүй. Том болсон хойноо ч түүнээс амьдралынх нь тухай асуух бодол толгойд орж байсангүй.

Улаанбаатар дахь Удирдлагын Академид зочилсон минь

Би ах дүү, төрөл төрөгсдийнхөө амнаас түүний намтрыг ерөнхийд нь сонсож мэдэж байсан. Гэхдээ түүний Монголд ажиллаж байсан үеийн

* Миний бие 2014 оны зун цагт эрхэм нөхөр Самбуу, бас УА-ийн Дондовоор зуучлуулан Наталья Антоновна Атутова гэх Оросын иргэн Буриад бүсгүйтэй уулзсан юм. Тэр эмэгтэй НХШДС-ийн дэд захирал асан Довжаевын зээ охин байж. Тэрээр Удирдлагын академийн ойн номонд дурсамжаа оруулахыг хүссэний дагуу орос хэлнээс орчуулан оруулав.(Т.Л)

амьдрал, үйл ажиллагааны талаар ихийг мэдэх хүсэл минь намайг өмнө нь МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын Дээд сургууль байсан Удирдлагын Академи рүү (Улаанбаатар хотод) 2012 онд хөтөлж ирсэн юм. Үнэнийг хэлэхэд би Академийн хүйтэн том байр руу бага зэрэг болгоомжилсон, хулчийсан байдалтай орсон юм. Монголд бүх зүйл өөрчлөгдсөн, танай төрөл саданг хэн ч мэдэхгүй, хэн ч дурсахгүй байгаа, шинэ цаг ирсэн шүү дээ, үүнтэй хамт шинэ баатрууд гарч ирсэн гэх мэт зүйл гэнэт надад хэлбэл яах билээ гэж бодогдлоо.

Залуухан нарийн бичгийн дарга хүүхэн миний үгэнд их сэтгэл хөдөлсөнгүй бололтой: «Энэ миний төрөл садангийн хүн, дээр үед танайд ажиллаж байсан, би Улаан-Үдээс зорьж ирлээ...» гэж хурдхан хэлэхэд ажилдаа дарагдсан тэрээр «Захирал гадагшаа явчихсан байгаа, орлогч дарга бас алга байна» гэв. Жаахан балмагдаад хүлээн авах өрөөнөөс гарч коридорт зогсчихоод явах гэж яаралгүй, одоо цааш нь яах вэ гэж бодож зогслоо. Миний ихээхэн санааширч зогссон дүр төрх тэр үед Очирын Дондов багшийн анхаарлыг татсан байлаа (түүний нэрийг би хожуухан мэдэж авсан). Тэрээр өөрийнхөө өрөөнд уриалгахан хүлээж аваад намайг сонсож, миний ярианд ихээхэн анхаарал хандуулсан юм. Ингэж Удирдлагын Академийн багш нартай хамтран ажиллах ажиллагаа минь эхэлсэн билээ.

Дараа нь 2013 онд Очирын Дондовтой уулзахад тус сургуулийн 85 жилийн ойд зориулан профессор Тогоочийн Лхагваагийн бичсэн ном, альбомыг бэлэглэсэн. Эдгээр номнуудаас уг сургуулийн талаар, Монголын төр засгийн амьдралд энэ сургууль ямар ач холбогдолтой болох талаар ерөнхий төсөөлөлтэй болж билээ. Намын Дээд сургуулийн үүсэлтэй миний ах Добжаев холбоотой, түүний хувь нэмэр их байсан гэдгийг одоо сайн мэдэж авсан бөгөөд үүнийг манай гэрт хадгалагдсан олон зургууд гэрчилдэг.

Добжаевын гэр бүлийн тухай мэдээ

Миний ах Николай (Дугар-Цырен) Цыренович Добжаев ам бүлдээ миний эмээ Намсалмаагийн дараагийн хоёр дахь хүүхэд болж 1909 онд Орос Монголын хил дээрх Алтанбулаг хотод (БНМАУ) төржээ. Түүний эцэг Будаев Цырен-Дондок буриад хүн байсан бөгөөд Кижинганы тал нутгийн хүн байжээ. Ээж Бальжит бол Сэлэнгийн монгол удамтай байсан. 1918 онд ээж нь нас барж, гэр бүлд нь хүнд гарз учирлаа. Цырендорж хоёр хүүхэд болох Намсалма (миний эмээ), Дугар-Цырен хоёрыг аваад төрсөн нутаг Кижинга руу буцаж явахаар шийджээ.

Уншигч авгай таны анхаарлыг дараах нөхцөл байдалд хандуулъя. Миний ахыг төрөх үед нь Дугар-Цырен гэж нэрлэсэн, харин идэр насанд

нь Николай гэж нэрлэх болсон ба энэ нэрээрээ бүх л амьдралаа туулжээ. Харин түүний охиныг Эмилия Дугаровна Добжаева гэж үргэлж дууддаг байсан, өөрөөр хэлбэл, түүний овог нь буриад нэрээрээ үлдсэн юм.

Ингээд Цырен-Дондок нутаг буцаж, Кижинги рүү хүрч очоогүй байхдаа Тугнуй-д нас баржээ. Тугнуйн дацан дээр ирсэн 8, 10 настай хоёр хүүхдийг Мухоршибирск дүүргийн Цолга тосгоны Санжимитупов Добжай гэдэг үр хүүхэдгүй гэр бүл үрчилж авчээ. Дугар-Цырен ах Добжаев гэсэн овог авч, харин Нансалма эмээ Цыренова гэсэн овгоороо үлджээ.

Кяхтад амьдарч байх үедээ Дугар-Цырен ах орос, буриад, монгол бичиг үсэгт суралцаж, хуучин монгол бичиг сайн мэддэг болсон нь түүний байгалаас заяасан мохошгүй авъяастайг гэрчилнэ. Кяхтад сүмийн дэргэдэх сургуульд явжээ. Миний эмээ Намсалма бас энэ сургуульд сурч байсан. 1925 онд тэрээр Верхнеудинскт ирж, тэндээс Эрхүүгийн рабфак-д /бэлтгэл факультетэд/ сурахаар илгээгдэж, тус сургуулийг 1928 онд төгсөн буриад-монгол хэлний багш болоод Усть-Ордынскийн 2-р шатны сургуульд (1928-30 он) ажиллаж эхэлжээ. 1930 онд түүнийг Верхнеудинскийн долоон жилийн буриад сургуульд ардыг гэгээрүүлэх комиссараар томилон шилжүүлж, 1931–1932 онд Монгол бэлтгэл факультетэд ажиллуулсан байна.

Монгол бэлтгэл факультетэд ажиллаж байх хугацаандаа Антонина Константиновна Попик багштай танилцаж, дараа нь түүнтэй гэр бүлээ зохион насан туршдаа хамт амьдарчээ. Ингэж гэрлэснээр 1933 онд Эмилия Дугаровна Добжаева охиноо төрүүлжээ. Түүний эцгийнхээ тухай өгүүлсэн олон дурсамжууд энэ өгүүллийн үндсийг бүрдүүлж байгаа юм.

Дотоод хэргийн ардын комиссарын газарт алба хашсан нь. Өвчлөл ба эдгэрэлт.

1932 онд түүний амьдралд гэнэтийн эргэлт боллоо. Харахаас идэвхтэй, хуучин монгол бичиг сайн мэддэг, бичиг үсэг сайтай тэрээр Улсын нэгдсэн улс төрийн байгууллага болох Дотоод хэргийн ардын комиссарын газрын хараанд өртжээ. Түүнийг ямар ч тайлбаргүйгээр энэ байгууллагад ажилд авч, Монголд ажиллуулахаар илгээжээ. Дараа нь 1934 онд Москвагийн Дотоод хэргийн Ардын комиссарын газарт байнгын албанд томилсон байна. Албан ажлынхаа зэрэгцээгээр Дорно дахины судлалын дээд сургуульд монгол хэлний ангид эчнээгээр суралцжээ.

Түүний эрүүл мэндэд энэ бүхэн ихээхэн ачаалал өгч, сүрьегээр өвчилсөн, түүнийг Крымийн өмнөд хэсэгт орших Мисхор хотод «Коммунист» гэдэг сувиллын газарт эмчилсэн байдаг. Гэхдээ энэ хангалтгүй байсан, өвчин идэвхжсэн учир энэ үйл явцыг хурдан зогсоохын тулд нэмэгдүүлсэн шим тэжээлт хоолоор хооллон төрсөн нутаг руу

нь буцаах цорын ганц арга байна гэж үзжээ. Түүнийг Улаан-Үд хот руу шилжүүллээ. Верхняя Березовка дахь айргийн эмчилгээний эмнэлэгт түүнийг тухайн үедээ нэрд гарсан Дульбеев гэдэг эмч эмчилжээ. Хоолны хатуу дэглэм, амралт, хангалттай нойр, тамхинаас татгалзсан (тэр хэзээ ч архи, согтууруулах ундаа хэрэглэж байгаагүй) зэрэг нь үхлийн ирмэгээс түүнийг холдуулсан байна. Өвчний голомтыг дарж, өвчнөө ялсан бөгөөд тэр цагаас хойш хэзээ ч дахиж өвдөөгүй юм.

Тэр Улаан-Үд хотын хүнсний агуулах хариуцсан ажилтанаар ажилд орж, халдашгүй нөөцийг хариуцан ажиллалаа. 1937 оны 8 сард Дотоод хэргийн Ардын комиссарын газарт орох үедээ хийж байсан багшийн ажилдаа эргэн орох боломж олгожээ. Эхлээд дунд сургуульд багшилж, дараа нь 1939-1940 онуудад Монгол бэлтгэл факультетэд ажилласан байна.

Монгол бэлтгэл факультетийн тухай товч мэдээ.

Улаан-Үдийн Монгол бэлтгэл факультет 1930 оны нэг сард нээгджээ. Факультетийн анхны суралцагчид бол Монголоос ирсэн 75 залуус, нэмэх нь Тувагаас ирсэн 10 залуу байлаа. Суралцахаар ирсэн хүмүүсийн бэлтгэл харилцан адилгүй байлаа. Иймээс ирээдүйн оюутнуудыг бэлтгэлийн түвшингээр нь: бичиг үсэггүй /боловсролгүй/, бичиг үсэг багатай /бага боловсролтой/, бичиг үсэгтэй /боловсролтой/ гэсэн гурван бүлэгт хуваажээ. Үүнд нийцүүлэн сургалтын төлөвлөгөө боловсруудаг байв. Эхний жилүүдэд сургалтыг монгол хэл дээр явуулж байсан. 1936 онд сурган хүмүүжүүлэх зөвлөл шийдвэр гаргаж, хоёрдугаар курсаас эхлэн ерөнхий эрдмийн хичээлүүдийг орос хэл дээр заахаар болжээ. Бэлтгэл факультетийн оюутнууд буриадын залуустай хамтран баяр ёслолоо тэмдэглэж, музей театр үзэн, фабрик заводаар орж, Буриад-Монголын дурсгалт газруудаар аялал экскурс хийдэг байлаа. Буриад-Монгол улсын Засгийн газраас тохилог дотуур байр, байгаль шинжлэл, физик, хими, математикийн чиглэлээр сайн тоногдсон 14 танхимтай сургалтын корпус барьж өгчээ. Суралцагчид шаардлагатай сургалтын гарын авлагыг үнэ төлбөргүй авдаг байлаа. Монгол суралцагсадтай ажиллахад туршлагатай сурган хүмүүжүүлэгчдийг урьж байсан ба гол төлөв монгол хэл мэддэг хүмүүс байсны нэг нь Николай Цыренович Добжаев байв.

Монгол бэлтгэл факультетийнхэн дотор авъяаслаг охид хөвгүүд олон байсан ба бэлтгэл факультетаа төгссөний дараа тусгай дунд болон дээд сургуульд элсэн орж, хожим нь алдарт эрдэмтэн мэргэд, соёлын ажилтан, нийгэм-улс төрийн зүтгэлтэн болсон нь бий. Улаан-Үдийн бэлтгэл факультетийг төгссөн анхны төгсөгчдийн дотор Монголын Шинжлэх ухааны академийг хорь гаруй жил удирдсан академич Базарын Ширэндэв, МАХН-

ын ерөнхий нарийн бичгийн даргыг удаан хугацаанд хашсан Юмжаагийн Цэдэнбал нар байсан юм. Исай Альман багшийн хэлсэнээр бол Ширэндэв гар бөмбөг маш сайн тоглодог байсан, ер нь монголын сагсан бөмбөг болон гар бөмбөгийн багууд хотдоо хамгийн шилдэг нь байсан байна.

1940 оны 9 сард монгол бэлтгэл факультет Монгол багшийн сургууль болон өөрчлөгджээ. 1941 оны зун энэ сургуулийг Улаанбаатар хот руу шилжүүллээ. Кабинетүүдийн тоног төхөөрөмж, лаборатори, номын санг монгол ардын хувьсгалын 20 жилийн ойг тохиолдуулан ЗХУ-аас БНМАУ-ын засгийн газарт бэлэг болгон өргөн барьжээ. Дээр дурдсанчлан, эдгээр багш нарын дотор монгол хэлийг гайхалтай эзэмшсэн Добжаев багш байлаа. Монгол бэлтгэл факультетэд тэрээр иргэний түүх, ЗХУ ба БНМАУ-ын Үндсэн хууль, түүх заах аргын хичээлүүдийг зааж байсан байна. Монгол бэлтгэл факультетийн 10 жилийн ойг тохиолдуулан БНМАУ-ын Засгийн газраас Николай Цыренович Добжаевыг БНМАУ-ын Алтан баярын бичиг, үнэт бэлэг болох бугуйн цагаар шагнаж байжээ.

Добжаевын охин Эмилия Дугаровна өөрийн дурсамждаа тэр үеийн байдлыг дүрслэн буулгасан байдаг. Тэрээр бичихдээ: «хичээлийн байр Советская гудамжны 56 гэсэн хаягт байдаг байлаа, зун цагт суралцагсдыг голын цаана «Дээд Берёзовка» –гийн дотуур байртай сургуулиас доош одоогийн морин тойруулгын, тэр үед засгийн газрын зуслан байсны эсрэг талд байрлах Монгол бэлтгэл факультетийн зусланд аваачдаг байсан. Суралцагсадтай хамт

зусланд бүх сурган хүмүүжүүлэх баг гэр бүлээрээ, гуанзны ажилчид, аж ахуйн ажилчид ирдэг байлаа. Зуслан дээр багш бүр сүүдрэвчтэй, тусдаа хаалгаар ордог өрөөнд гэр бүлээрээ суудаг байж билээ. Зунд спортын хичээл, ярилцлага, лекц, аялал явагддаг байв. Орой болоход том асар тавцан дээр цугларна. Энд эгшигт хайрцаг эгшиглэж, бүжиглэн дуулдаг байлаа» гэжээ.

Миний үзэж байгаагаар, Буриадын нутаг дэвсгэр дээр ажиллаж байсан Монгол бэлтгэл факультетийн үйл ажиллагаа нь монгол-буриадын харилцааны түүхэнд, ах дүү хоёр орны түүх соёлд томоохон үйл явдал болсон бөгөөд энэ нь ах дүүгийн олон талт холбоо харилцааг өргөтгөх ихээхэн сонирхлыг татаж байжээ.

Дэлхийн хоёрдугаар дайны эхлэл

Дайн эхлэхэд Николай Цыренович Добжаев бусдын нэгэн адилаар фронт руу явах дуудлагаа хүлээж, гэр бүл дотор шаардлагатай бэлтгэл ажлаа аль хэдийнэ хийчихсэн байлаа. Гэтэл цэргийн командаас түүнийг болон хэд хэдэн хүмүүсийг нөөцөд үлдээж байгаа бөгөөд гэр бүлээрээ нэг сарын дараа удаан хугацаагаар явахад бэлэн байх ёстой, тийм болохоор аян замын бэлтгэлээ хангаж, байраа гэрээний дагуу буцааж тушаан үлдсэн эд зүйлсээ хадгаламжид үлдээх хэрэгтэй болсон юм. Хаашаа, яах гэж явж байгаа тухай тушаал дараа нэмж ирэх ёстой байв.

Охин Эмилия Дугаровнагийн дурсаж байгаагаар, томилолтоор явж байсан бүх хүмүүс багш нар байсан бөгөөд тэд БНМАУ руу явсан байна. Германы зүгээс хийж байгаа түрэмгий дайны эхэн цагийг үл харгалзан ЗХУ ба Монголын төр засгийн хамгийн том хүрээнд тухайн үед байсан намын сургуулийг намын дээд сургууль* болгон өөрчлөх тухай шийдвэр гаргаж байжээ. Ерөнхийдөө цоо шинэ хэв шинжийн сургууль байгуулах тухай яриа байлаа.

Монголд ирэх үеэр нь томилолтоор явж байсан бүх хүмүүс зөвлөлтийн элчин дээр ирж ярилцлагад ороход тэдэнд бүгдээрээ ямар ч солилцоогүйгээр хэдий хугацаагаар шаардлагатай байна, тэр хугацаагаар ажиллах болно шүү гэдгийг анхааруулан сануулсан байна. Добжаевыг МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуулийн дэд захирлын албан тушаалд томилов. 1941 оны 9 сард МАХН-ын Төв хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга, нөхөр Ю.Цэдэнбал, тэр үед Намын дээд сургуулийн захирлыг давхар хашиж байсан хоёрдугаар нарийн бичгийн дарга, нөхөр Сүрэнжав нарт Добжаевыг танилцуулжээ.

Намын дээд сургуульд ажиллаж байсан нь

Эмилия Дугаровна өөрийн дурсамжиндаа бичихдээ: «...Намын сургууль Туул голын ойролцоо (төв хийдээс холгүй) байрладаг байлаа. Энд тохилог иж бүрэн суурин боссон байлаа, сургалтын, унтлагын корпусууд, гаунз, номын сан, багш ажилчдын орон сууц, дорнын загвартай сүүдрэвч, бүжгийн талбайтай горхи урсдаг цэцэрлэг байсан» гэжээ.

Сурган хүмүүжүүлэх хамт олон үндсэндээ монголын шилдэг сурган хүмүүжүүлэгчдээс бүрдэж байлаа. МАХН-ын Төв хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга Ю.Цэдэнбал өөрөө улс төр, эдийн засгийн лекц уншдаг бөгөөд шалгалтын комиссын байнгын дарга байсан, намын Төв хорооны хоёрдугаар нарийн бичгийн дарга Сүрэнжав МАХН-ын түүх, харин Төв хорооны нарийн бичгийн дарга Ширэндэв бүх нийтийн түүхийн хичээлийг тус тус ордог байжээ.

* Нам, улсын Төв сургуулийг Намын шинэ хүчний дээд сургууль болгон өөрчилснийг хэлж байна.

Эмилия Дугаровнагийн бичсэн дараах мөрийг инээхгүйгээр уншиж болдоггүй юм, «тэр үед Цэдэнбал их залуу, гадаад дүр төрх сайтай, тэгээд ганц бие байж билээ. Намын сургуулийн хашаан дотор түүний машин орж ирэхэд гуанзны хүүхэн, тэр үед орос эмэгтэйчүүд тэнд ажилладаг, цонх руу зүтгэж түүнийг дахиад нэг харах гэж тэмүүлдэг байлаа» хэмээн дурссан байдаг.

Намын дээд сургуулийн үйл хэргийн байдлыг элчин сайдын яамны зөвлөхүүд хариуцаж байсан. Намын сургуульд урлаг соёлын нэрт зүтгэлтнүүд ажиллаж байсан, жишээлбэл, алдарт бүжигчин Тамара Ханум гэх мэт.

Монголын төр засгийн удирдагч нар сургууль дээр

Энэ үеийн (1941-1949 онууд) Намын Дээд сургууль нь намын боловсон хүчний бэлтгэлийг үлэмж дээшлүүлсэн юм. Түүнийг төгсөгчид өндөр дээд төрийн болон намын удирдах албан тушаалд ордог байлаа. Сургалт эрхэлсэн дэд захирал Николай Цыренович Добжаев энэ ажилд ажилласныхаа төлөө Зөвлөлтийн «Агуу их Эх орны дайнд баатарлаг гавъяа байгуулсаны төлөө» медаль, БНМАУ-ын ерөнхий сайд Чойбалсаны шийдвэрээр «Хөдөлмөрийн гавъяаны Улаан тугийн одон», мөн Алтан гадас одон медалиудаар тус тус шагнагдаж байжээ.

Сургуулийн номын санд

Буриадын шинжлэх ухааны төвд ярилцлага өгсөн минь

Иймэрхүү бага зэрэг хагас албархаг хэв маягаар би Добжаевын тухай бичихээр шийдэж байсан юм. Гэтэл 2013 оны зун энд заавал ярих шаардлагатай болсон зарим нэг үйл явдал тохиолдлоо. 2013 оны зун Хятадын Өвөр монголын Автономит улсын хэл шинжлэлийн судалгааны экспедици буриад аялгуу цуглуулах ажлаар Оросын шинжлэх ухааны академийн Сибрийн салбарын Буриадын шинжлэх ухааны төв дээр ирсэн юм. Цуглуулга хийх ажлыг ярилцлага хэлбэрээр авч, тухайн хэлээр яригч хүн гучин минутын туршид юуны ч тухай мөн өөрийнхөө тухай, ажлынхаа талаар, үлгэр ч ярьсан хамаагүй, гол нь буриад хэлээр, ямар нэгэн монгол, орос хэлний оролцоогүйгээр ярих ёстой байлаа. Би урилгыг дуртайяа хүлээн авч, өөрийнхөө боломжийг ашиглахыг оролдов. Төрсөн хэлээ итгэлтэй сайн мэдэх ямар ч хүнд орос үг ашиглахгүйгээр нэг сэдвээр тасралтгүй ярина гэдэг нэлээд хүнд ажил гэдэг нууц биш байлаа.

Ярилцлагынхаа сэдвээр Николай Цыренович Добжаевын намтар сонгож авсаныг таахад хэцүү биш. Ярилцлагандаа түүний Монголд ажиллаж байсан үеийн тухай ярьж, тэр үеийн зургийг харуулсан юм. Дараа нь экспедицийн удирдагчийн сонирхлыг миний сэдэв, зураг ихээхэн татсаныг олж мэдлээ. Тэрээр Өвөр монголоос зурган дээрх оюутнуудыг хайж эхэлсэн байна, учир нь 40-өөд оны дунд үед намын сургуульд энэ бүсээс бүлэг оюутнууд суралцаж байжээ. Би энэ тухай огт бодож байгаагүй бөгөөд ямар нэг тайлбар өгч тусалж чадахгүй байсан, учир нь

тэр зурган дээрээс зөвхөн өөрийнхөө ахыг, тэр үеийн Монголын коммунист манлайлагчид болсон Чойбалсан, Ю.Цэдэнбал нарыг таньж байсан юм.

Ярилцлага авах үйл явцыг зохион байгуулсан манай талаас бүх зүйл хуваарийн дагуу явж байгаа болохоор асуудлаа өндөрлөх сануулга өгсөн юм. Тэгээд ч энэ асуудал надаас их хугацаа аваагүй. Өвөр монголд сурдаг оюутнуудтай холбоотой орос хэл дээрх ямар нэг эх сурвалж байхгүй гэдгийг сайн ойлгосон болохоор энэ чиглэлийн судалгаанд ямар нэг хүч зарцуулахыг оролдоогүй, тэгээд ч би мэргэжлийн түүхч биш, зүгээр л төрөл төрөгсдийнхөө талаар бичиж байгаа эгэл жирийн хүн шүү дээ. Хэрвээ боломж олдох юм бол Өвөр монголын түүхчидтэй уулзах үедээ энэ асуудлыг хөндөнө гэж өөртөө шийдвэр гаргасан. Ийнхүү энэ асуудлыг тодорхойгүй ирээдүй рүү хойшлуулсан билээ.

Аюурын Самбуутай уулзсан минь

Тэр зун, 8 сард Монгол-Японы их сургуулийн багш, миний эртний танил Аюурын Самбуу Улаан-Үд хотод ирсэн юм. Түүнтэй Добжаевын амьдралын талаар бичих санаатай байгаагаа, тухайлбал, түүний Улаанбаатарт ажиллаж байсан үеийн талаар бичих гэж байгаагаа, Өвөр монголын оюутнуудын талаар ярилаа. Самбуу миний санааг дэмжин боломжийнхоо хүрээнд бүх талын тусламж үзүүлэхээ амласан, жишээ нь, тэр үеийн сургуулийн багш, курсантуудын төрөл төрөгсөдтэй уулзуулахаар амласан юм. Ердөө хоёр, гурван долоо хоногийн дараа тэр над руу маш богино, тэхдээ намайг маш догдлуулсан захиа илгээсэн. Тэр захиандаа: «Би чиний ахын тухай ёстой сонин зүйл ярьж өгье. Тэр гайхалтай хүн байсан юм билээ. Уулзахдаа энэ талаар ярьж өгье» гэжээ.

Тэгээд намар 10 сард Улаанбаатарт ирж, Самбуутай уулзахад надад «34 онд хэлмэгдсэн эр» гэсэн ном өгч, товч агуулгыг яриад тийм тийм хуудсуудыг анхааралтай уншаарай гэж хэлэв. Яг энэ номон дээр Өвөр монголын Автономит улсын экспедицийн удирдагчид болон бусад олон хүмүүст тавьсан миний ахтай холбоотой, энэ намын сургуультай холбоотой асуултын хариу байсан нь гайхалтай байлаа. Самбуу өөрөө уг номыг зохиогчтой танил, хэд хэдэн удаа уулзаж байсан ба энэ номыг олон удаа уншсан байсан, харин тэр зун надтай ярилцсанахаа дараа тэр номонд миний ах Николай Цыренович Добжаевын талаар бичсэнийг ойлгосон байжээ.

Номын гол баатар – Соёлжав* Намын дээд сургуулийн 1947 оны төгсөгч.

Харин номыг зохиогч нь японы зохиолч Хосокава Гоко бөгөөд энэ номоо 2007 онд хэвлүүлжээ. Энэ номыг дараа нь Монгол-Японы их

* Энэхүү Соёлжав нь Өвөрмонголын НШДС-д суралцаж, төгссөн хэдэн оюутны нэг болой.(Т. Л)

сургуулийн оюутнууд Япон хэлнээс монгол хэлэнд орчуулж, 2010 онд Улаанбаатар хотод хэвлүүлэн гаргажээ.

Уг номын гол баатар Соёлжав бол Өвөр монголоос 40-өөд онд Намын дээд сургуульд суралцахаар ирж байсан оюутны нэг байлаа. Түүний бүх амьдралын түүх энэ номонд оржээ. Зохиолч Хосокава маань Соёлжавыг биечлэн таньдаг байсан ба олон жилийн турш ойр харьцаатай байжээ. Номыг гол баатар Соёлжавын яриа хэлбэрээр зохиолч Хосокава бичжээ.

Номын нэр ч («34 онд хэлмэгдсэн эр») гол баатрын хувь заяаны эмгэнэлийн тухай хэлж өгнө. Үнэхээр, 22 настай Намын дээд сургуулийн төгсөгч байхдаа Соёлжав Монгол, Хятадын цөллөг, шоронд гүтгэлгээр орж, 34 жил суугаад 56 насандаа суллагджээ. Тэр өнгөрсөн зууны 40-өөд оны дунд үед Намын дээд сургуульд суралцахаар Хөлөнбуйр аймгаас ирсэн бүлэг оюутны нэг байсан.

Тэр дурсахдаа, сургууль Туул голын эрэг дээр байрлаж байсан бөгөөд хотын төвөөс 30 минут алхах газар байсан. Тэднийг ирэх үед багш нар хүлээн авч, сургууль, байртайгаа танилцуулсан. Оюутнуудад бүх зүйл бэлэн байлаа байр, гуанз хоёр нэг байранд хамт байсан. Шинээр ирсэн хүмүүсийн хувьд тэдний дассан савхны оронд хутга, сэрээ ашиглаж байсан нь дасахад жаахан хэцүү зүйл байсан юм. Унтлагын өрөөнүүдэд ор байсан. Төр улсаа байгуулах хүнд хэцүү үеийг туулж байсан тэр үед энэ сургууль дээдсийн сургууль байв. Энэ сургууль шинэ Монгол улсад хүрэлцэхгүй байсан ирээдүйн төрийн удирдагчдыг бэлтгэхэд алжаа чиглүүлж байсан юм. Соёлжавын анхны сэтгэгдлийг дүрслэхэд уншигч та гайхах хэрэггүй. Зургийн цомог дотор гуанз, унтлагын тасагтайгаа хамт байгаа зураг байна, би энэ номноос тайлбар авсан, өөрөөр хэлбэл, тэр зургийг тэр үеийн оюутнуудын нүдээр харахад нэг хэсэгтээ тэр үе дотор, тэр газар дотор орсон мэт болж билээ.

Олзлогдсон цэргийн хувцастай япон хүүхэн

Цааш нь илүү сонирхолтой болсон, тэхдээ зарим тайлбар хийх хэрэгтэй. Тэр үед Улаанбаатар хот дахь олон барилга байгууламж, түүний дотор сургуулиудын барилгыг Сибирээс баривчлан Монголоор дамжуулан оруулж ирсэн, эзлэгдэж олзлогдсон япон цэргийн хүчээр барьж байлаа, учир нь сургуулийн нутаг дэвсгэр дээр чичрэм хүйтэнд ч майхан дотор амьдардаг олзлогдсон цэргүүд байрладаг байв. Соёлжавын дурсаж байгаагаар, тэдэнтэй харьцахыг оюутнуудад нэн хатуу хориглодог байжээ. Соёлжав Хайлаараас ирсэн, олзны цэргүүдийг ч тэндээс авч ирсэн болохоор тэдний дотор танилтайгаа таарах вий гэж эмээж, тэдэн рүү огт харахгүй явж өнгөрдөг байв.

Ингээд нэгэн сайхан өглөө хичээл рүүгээ яарч явахдаа Соёлжав Добжаевтай тааралдаж, яаран мэндлээд цааш явах гэв. Николай Цыренович түүнийг зогсоогоод: «Хүлээ дээ, чи Маньчжураас ирсэн шиг билээ? Чи тэгвэл япон хэл мэдэх үү?» гэж асуув. «Тийм ээ» гэж хэлэхдээ түүний хажууд томдсон хувцастай, нүдэн дээгүүрээ лав буулгасан саравчтай малгайтай, харцаараа газар ширтсэн япон цэрэг байхыг олж харлаа.

- Энэ япон цэргээс түүнийг эмэгтэй юу, эрэгтэй юу гээд асуугаад өгөөч?

- Юу? гэж хэмээн гайхан олзны цэргээр тэгж даажигнаж болох уу даа гэж бодлоо. Добжаев Соёлжавыг удаж байгаа явдалд уурлан бухимдаж эхэлсэн байна.

- Би чамд сая хэллээ. Чи зүгээр л асуугаад өг, тэгээд боллоо.

Хоолойгоо аятайхан болгож засаад Соёлжав асуулаа: «Чи эрэгтэй юу, эмэгтэй юу?». Тэр япон амьсгалаа хураагаад үхсэн мэт болж, хариу хэлэхгүй байв. Гэтэл хэдэн агшны дараа эмэгтэй хүний нарийхан хоолой сонсдож «Тийм ээ, би эмэгтэй» гэж хэлэх нь тэр. Маш их гайхсан Соёлжав үүнийг дэд захиралдаа орчуулан хэлж, «Тийм ээ, энэ үнэн хэрэг дээрээ эмэгтэй юм байна» гэжээ.

Нөхрийг нь баривчлах үед энэ хүүхэн эрэгтэй хүний хувцас өмсөн сайн дураар олзлогдсон гэдэг нь байцаалтын дараа тодорхой болжээ. Сибирээс хүнд хэцүү зам, бэрхшээлийг туулан Монголд иржээ. Николай Цыренович тэр цэргийн араас хэдэн өдөр ажиглалт хийж, таамаглалаа баталсаны дараа өөрөө яахаа ч мэдэхгүй болж байсан юм.

Гурвуулаа хэсэг хугацаанд дуугүй зогслоо. Энэ залуу хүүхэн юу эс бодсоныг таахад бэрх. Ингээд Добжаев Соёлжавд би чамайг бүтэн өдрөөр орчуулагчаар авлаа гэж хэлжээ. Ингээд эмэгтэйг гуанзанд оруулаад хоолложээ. Тэр маш их өлссөн, тэхдээ түүний хөдөлгөөн Соёлжавд уяхан, аятайхан санагджээ. Тэр өдрөө түүнийг тусад нь өрөөнд орууллаа. Орой нь эмэгтэй оюутнуудын хурал болж, Добжаев тэдэнд япон эмэгтэйн тухай ярьж өгөөд тэднийг хувцаснаасаа өгч, гоо сайхны зүйлсээсээ хуваалцахыг хүсчээ. Энэ үе бол дайны дараах хүнд бэрх үе, Орос Монгол бүх юм хомс тачир байсан үе гэдгийг санах хэрэгтэй. Хожим нь энэ эмэгтэй япон цэргийн олзлогдогсдын сувилагчаар ажиллахаар томилогдсон байна.

Дараа нь сонсож байхад яг үүнтэй адил тохиол гарч байжээ. Тэр эмэгтэйг Какура гэдэг байв. Дайны дараа эх орондоо эргэж ирээд тэрээр Улаанбаатарт хэрхэн олзонд байсан тухайгаа дурсан ном бичжээ. Удахгүй энэ номын агуулгын талаар мэдэх байх гэж найдна.

Энэ тохиолдол Соёлжавыг гайхширалд оруулж байсан, өөрийнх нь толгой дээр унасан аймшигт амьдралыг өөрийн биеэр туулахдаа ч Добжаевын тэр агшинг насан туршдаа мартахгүй санаж байсан учир үүнийг өөрийн номондоо оруулах хэрэгтэй гэж үзсэн байна.

Энэ үнэлж баршгүй баримтуудаар би урам зориг орж гартаа байгаа бүх зургийн цомгийг анхааралтай судалж эхэллээ. Тэгтэл яг 1947 оны төгсөгчид дотроос нөгөө Соёлжав гэх залуу, Хайлараас ирсэн Манлай, Пунцагдаш, Дугаржав нарын зургийг олсон юм. Тэр үед би хичнээн их баярлаж байсныг уншигч та төсөөлж байгаа биз ээ. Ингэж өнгөрсөн зууны 40-өөд оны хоёрдугаар хагаст амьдарч байсан янз бүрийн хүмүүсийг холбож өгсөн эрээн шигтгээ гарч ирсэн юм.

Дүгнэлт

Аз тохиосон ховор нөхцөл байдлаар япон зохиолчийн ном Оросд амьдарч байгаа миний гарт орж, түүнд энэ фото зургууд хадгалагдаж үлдсэнийг гайхаад ханашгүй юм. Мэдээж, бүх гол баатрууд нөгөө ертөнцөд очсон. Гэвч би энэ гайхамшигт өнгөрсөн үеийг туулсан гол баатруудын дурсгалд зориулан зохиолч Хосокава Гокотой, Соёлжав, Манлай, Пунцагдашийн төрөл төрөгсөдтэй уулзана гэж найдаж байна.

Маш олон материал энэ өгүүллийн гадна үлдлээ. Ирээдүйд илүү их болно гэдэг нь эргэлзээгүй. Сүүлийн үед түүх судлалд судалгааны өвөрмөц судлагдахуун бол хүмүүсийн дурсамж, өөрөөр хэлбэл тэдний санаа бодол, тэдгээрийн амьдарч байсан цаг үе, зууныг хүртэж мэдрэхээр болоод байгаа гэдгийг нэмж хэлье. Энэ үүднээс Николай Цыренович Добжаевын тухай бичсэн миний өгүүлэл хэн нэгний тодорхой анхаарал татах байх. Хэрвээ ингэвэл би их баярлах болно.

Р.БАДМААРАГ, Л.ЦЭНДСҮРЭНГИЙН ТУХАЙ*

НДС-ийн багш, төгсөгч

Бидний аав Бадмаараг нь 1923 онд Засагт хаан аймаг одоогийн Завхан аймгийн Яруу сумын нутагт ард Рагчаагийн 13-р хүү болон төрсөн. 1934-1939 онд бага, 1939-1942 онд Багшийн сургуульд суралцаж төгсжээ. 1942-1944 онд Улсын Хэвлэлийн Төв Газар хянагч, редактор, 1944-1954 онд Багшийн сургууль, 1945-1951 онуудад Намын Дээд Сургууль, Бээжингийн Их Сургуульд багш, 1954-1958 онд МУИС-д оюутан, 1958-1961 онд «Пионерын үнэн» сонины эрхлэгч, 1961-1963 онд ЗХУ-ын Коммунист Намын Дээд Сургуульд суралцаж төгссөн.

1963-1969 онд «Намын амьдрал» сэтгүүлийн хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга, 1969-1970 онд БНМАУ-аас ЗХУ-д суугаа Элчин сайдын яамны дэргэдэх намын хорооны зааварлагч, 1970-1982 оноос МҮЭ-ийн Төв Зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга, 1982-1983 онд УБДС-ийн ҮЭ-ийн нэгдсэн хорооны дарга, 1985-1988 онд Багануур дүүргийн ҮЭ-ийн Хороонд зааварлагч, 1988-1990 онд Багануур дүүргийн ҮЭ-ийн ахмадын хорооны анхны даргаар ажиллаж байгаад тусгай тэтгэвэрт гарсан.

Бидний аав Рагчаагийн Бадмаараг нь 1945 оны 10 дугаар сараас 1951 оны 12 дугаар сар хүртэл Намын шинэ хүчний дээд сургуульд Монгол хэлний багшаар ажиллаж байсан. Аав маань энэ цаг хугацаагаа сургууль, хамт олноо дурсан санаж, олон сайхан хүмүүстэй нөхөрлөж, оюунлаг, эрдэмтэн багш нартай хамтран ажиллаж байснаа бахархан ярьдаг байлаа. Аав минь Ц.Готов (БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн нарийн бичгийн дарга), Ж.Батмөнх (МАХН-ын Төв Хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга), н.Чойжамц (хичээл анги), н.Батаа (эмч) зэрэг хүмүүстэй олон жил нөхөрлөсөн билээ.

Аав маань ахмад багш Цэдэнжавыг их хүндэтгэдэг байсан. Аав маань «Намын дээд сургууль» миний амьдралын цаашдын замыг зааж өгсөн, энэ үед 3 хүү төрж, өсөж хүмүүжсэн, буян хишгээ хайрласан өлзийтэй сургууль

* Б.Бадмаарагийн Болд, Цолмон нарын дурсамж

шүү хэмээн байнга дурсдаг байлаа. Бид ч гэсэн энэ сургуульд аав ээж хоёрын минь их хөдөлмөр, зүтгэл шингэсэн, бидэнд ч гэсэн зөв хүмүүжил, мэдлэг боловсрол олгосон ачтай сургууль гэж хүндэтгэн дээдэлж явдаг.

Аавыг маань сайхан бичдэг, үгийн найрлага зүй сайтай, лекцийг маш их ойлгомжтой, чадварлаг, сайхан уншдаг гэж багш, оюутнууд нь үнэлж, дурсан ярьдаг юм. Аав лекц унших чадвараа «намын дээд сургуульд» багшилж байхдаа олж авсан хэмээдэг төдийгүй багшийн мэргэжлийг ямагт дээдэлж үздэг байсан. Энэ санаа, хүсэлтээ үр хүүхдүүддээ зөвлөснөөр үр хүүхэд, түүний гэр бүл, ач, бэр нар нь удам дамжсан багш нар, Боловсролын Тэргүүний ажилтнууд, докторууд болж, аав ээжийнхээ сургаалийг биелүүлсэн нь Намын дээд сургуультай бидний амьдрал салшгүй холбоотойг илтгэдэг.

Аавын минь тухай нэрт сэтгүүлч М.Чойжил дурсахдаа «Манай Намын шинэ хүчнийг бэлтгэх дарханы газар болсон энэ сургуулийн ариун хүрээлэнд шинээр орж ирсэн та бүхэнд халуун баяр хүргэн, хичээл сурлагын өндөр амжилт хүсье гээд сургуулийн дотоод дэг журмын талаар орлогч захирал С.Жалан-Аажав ярьж, анги даасан багш Р.Бадмаараг болсныг танилцуулав. Сургуулийн цэнхэр хашаан дунд барьсан хэдэн дан байшингийн дэргэд биднийг жагсаагаад Р.Бадмаараг багш нэр дуудан бүртгэж, дотуур байранд оруулж байлаа» гэж аавыг минь дурсдаг юм.

«Р.Бадмаараг багшийн хүүхэд үү» гэж МАХН-ын Төв Хорооны нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байсан Балхжав даргыг хэлэхэд тэр үеийн хүмүүсийн хүмүүжил, өндөр боловсрол, харилцааны соёлыг би биширч байсан.

Аав Намын дээд сургуульд багшилж байгаад БНХАУ-ын Бээжингийн Их Сургуульд Монгол хэл, бичгийн багшаар томилогдон ажилласан юм. Миний аав ээж хоёрыг нэр төртэй боловсон хүчин бэлтгэхэд боловсролын салбарт бодитой хувь нэмрээ оруулсан гэж хамт олон нь хөдөлмөрийг нь үнэлэн дурсахад бид аав ээжээрээ бахархах, омогших сэтгэгдэл төрдөг.

Миний эцэг Р.Бадмаараг нь Улсад 30 гаруй жил ажиллаж «Алтан гадас» одон болон бусад медалиудаар шагнуулсан юм.

Бидний ээж Лувсан Цэндсүрэн нь 1928 онд Улаанбаатар хотод төрж бага, дунд сургууль, Багшийн сургууль, УБДС-д суралцаж төгссөн. 1944 оноос Ардын Боловсролын Яаманд

орчуулагч, 1958-1976 онд Намын Дээд Сургуульд багшаар ажиллаж байгаад 1976 онд өвчнөөр нас барсан.

Ээж маань Намын дээд сургуульд орос хэлний багш, ахлах багшаар тасралтгүй 18 жил ажилласан. 1958 оны намар Намын дээд сургуулийн багш нарын 36 айлын орон сууц ашиглалтанд ороход манайх тус байранд нүүж очсон билээ.

Тус байранд Э.Батмөнх, Ц.Готов, Ч.Жүгдэр, Чойжамц, Чойвон, Авирмэд, Минис, Нямжав, Баяндалай багш нар, эмч Батаа амьдардаг байсан. Тэд их нийтэч, бие биендээ тусалдаг, эвсэг, найрсаг хамтран ажилладаг байлаа. Хүүхдүүд нь хүртэл хамт тоглож, найзууд болсон.

Ээж маань багаасаа Орос сургуульд сурч байсан болохоор орос хэлийг маш сайн эзэмшсэн. Орос хэл дээр байнга сонгодог бүтээлүүдийг уншдаг байлаа. Хүүхдүүддээ орос ардын үлгэр, ном их уншиж, ярьж өгдөг байсан. Миний ээжийг оросоор яг орос хүн шиг ярьдаг, хичээлээ чадварлаг заадаг, уншсан номноосоо жишээ татаж, оюутнууддаа хичээлээ ойлгуулахыг хичээдэг, их санаачлагатай, нэр хүндтэй багш байсан гэж багш, оюутнууд нь дурсан ярихад би ээжээрээ бахархах сэтгэгдэл төрдөг. Ээж маань Намын дээд сургуулийн захирал Хурметбек гуайн хөдөлмөрч занг их үнэлдэг байсан.

Намын дээд сургуулийн захирал Хурметбек, намын хорооны дарга Батаа, проректор Сүрэнхорлоо, хичээлийн эрхлэгч Чойжамц, багш Нямжав, Баяндалай, Дашдондог, Дэнсмаа, Л.Цэндсүрэн, Зандраабал, Камбар нар байна.

Ээж минь Намын дээд сургуульд Дашдаваа, Дашдондог, Октябрина, Дорж багш нартай нэг тэнхимд хамтран ажиллаж, дотно сайхан нөхөрлөдөг байсан.

Миний ээж гурван хүүгээ өсгөн хүмүүжүүлэхийн зэрэгцээ аавтай минь хамт Намын дээд сургуульд багшилж байсан нь бидэнд багш болох эх суурийг тавьж өгсөн гайхамшигтай сайн ээж, халамжтай, сайхан хань байсан юм.

Ээжийн минь хөдөлмөрийг төр, засгаас өндөр үнэлж, «Алтан гадас» одон болон бусад ойн медалиудаар тус тус шагнасан.

Буян хишгээ хайрласан удирдлагын сургуулиа хайрлаж явцгаая.

**МАХН-ЫН ТӨВ ХОРООНЫ ДЭРГЭДЭХ
НАМЫН ДЭЭД СУРГУУЛЬ**
(1954-1959, 1963-1990 он)

Ж.БАТМӨНХ

МАХН-ын Төв хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, БНМАУ-ын
АИХ-ын тэргүүлэгчдийн дарга, Сайд нарын зөвлөлийн дарга*

Жамбын Батмөнх нь хөдөөгийн малчин ардын гэрт 1926 онд арван баядын нутаг, Увс аймгийн Хяргас суманд малчин ард Очирын хүү болон мэндэлжээ. Ардын сургуулийн босгыг алхахдаа ах Жамбын ам бүлд багтаж, ахаараа овоглох болсон байна. Ж.Батмөнх төрөлх Увс нутагтаа 7-р ангийг 1945 онд төгсөж, тэр намраа Улсын их сургуулийн хоёр жилийн бэлтгэл ангид элсэн суралцжээ. Ж.Батмөнх нь 1947-1951 онд тус сургуулийн эдийн засгийн ангийг дүүргэж, дээд боловсрол эзэмшсэн байна. Тэр цагаас эхлэн МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль, 1958 он хүртэл Монгол Улсын Их Сургууль, Улсын багшийн

дээд Сургуульд багш, орлогч захирлаар ажиллажээ. Дараа нь ЗХУ-ын коммунист намын Төв Хорооны дэргэдэх Нийгмийн ухааны академид суралцан, 1961 онд «Улс ардын аж ахуйг төлөвлөгөөтэй тэнцвэртэй хөгжүүлэх хууль ба БНМАУ-ын улс ардын аж ахуйн төлөвлөлт» хэмээх сэдвээр эдийн засгийн ухааны дэд эрдэмтний зэрэг хамгаалсан байна. Тэрээр 1962-1973 он хүртэл Эдийн засгийн дээд сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч, орлогч захирал, захирал, МУИС-ийн орлогч захирал, захирал, 1973 оноос Намын Төв Хорооны Шинжлэх ухааны боловсролын хэлтсийн эрхлэгчээр томилон ажиллуулжээ. 1974 оноос БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн орлогч дарга, 1974 оны 6 сард хуралдсан Ардын Их Хурлын ээлжит чуулганаар БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн дарга, 1984-1990 онд МАХН-ын Төв Хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн даргаар томилогдон ажиллажээ.

Ж.Батмөнх МАХН-ын Төв хорооны улс төрийн товчоог бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ огцруулах шийдвэр гаргаж, ажлаа өгч тэтгэвэртээ гарч, 1997 онд нас баржээ.

* Тэрээр 1952-1956 онд Намын дээд сургуульд ЗХУКН-ийн түүхийн багш, 1962-1963 онд Эдийн засгийн дээд сургуулийн орлогч захирлаар ажиллаж байсан юм. Энэхүү эмхэтгэлд Ш.Батмөнхийн хань А.Дариймаа гуайн дуртгалаас хэсэгчлэн оруулав. Уг дурсамж Ж.Батмөнх «Хүч хэрэглэж хэрхэвч болохгүй» УБ. 2001 номонд хэвлэгдсэн болно. (Т.Л)

Тэрээр А.Дариймаатай ханилан сууж, насан эцэслэх хүртлээ ханилан суусан билээ. Ж.Батмөнх бол Монгол төрийн нэрт зүтгэлтэн юм.

... 1950-1951 оны хичээлийн жил эхлэсэн тэр намар, өвөл Батмөнх бид хоёрын харилцаа урьдынхаараа үргэлжлэн улам дотно болсон юм. Тавин нэгэн оны хавар Батмөнх маань их сургуулийн төгсөх улсын шалгалтад бэлтгэж зав чөлөө муутай байсан боловч миний хичээлд туслах, цуг кино, жүжиг үзэх боломжоо алдалгүй долдугаар сард улсын шалгалтаа амжилттай өгөөд их сургуульдаа багшлах болсон боловч намар нь шинээр байгуулагдсан Багшийн дээд сургуульд багшаар томилогдож билээ.

Намайг сургуулиа төгсөхөөс өмнө Батмөнх маань,

- Би бяцхан ч гэсэн байр сууцтай, эрхлэх ажилтай боллоо. Чи минь ч сургуулиа төгсөх нь байна. Хоёулаа айл гэр болж «тоонотой гэрт толгой холбож, тогоотой хоолондоо хошуу холбох» цаг болж байгаа юм биш үү? гэхэд нь би,

- Яараад яах вэ, би нэгэнт малын бага эмчийн мэргэжилтэй болж шуу байгаа юм байна, томилсон газарт нь, аль ч аймагт яах вэ, болдогсон бол Дорнод аймагтаа ганц хоёр жил ажиллаж туршлагажаад ирвэл өөрт ч, улс оронд ч хэрэгтэй бус уу! Чи бид хоёр залуу байна. Нэгэнт ингэж дассан юм чинь айл гэр болох маань баталгаатай гэж би боддог гэж хэлсэн билээ.

Техникумаа төгсөхөд намайг Дорнод аймагт малын бага эмчээр томилов. 1952 оны зун ХААЯ-ны томилолт аваад Дорнод аймагт очиход минь хүргэн ах Шарав-Иш тус аймагдахь «Үнэн» сонины сурвалжлагчаар ажиллаж байсан болохоор би санаа амар тэдэнтэйгээ байлаа. Намайг аймгийн төв дэх «Хөдөлмөр» нэгдэлд их эмчийн орон тоон дээр малын ахлах бага эмч гэдгээр ажиллуулах болов. ...

Нэг өдөр Батмөнхийнхөө илгээсэн захидлыг аваад үзвэл, Намын дээд сургуульд шилжин ЗХУКН-ын түүхийг зааж байгаа. Дашдондог ах орос хэлний багшаар мөн сургуульд ирсэн, хамт ажиллаж байна гэжээ. Захидлынхаа төгсгөлд намайг Улаанбаатарт шилжүүлэхээр хөөцөлдөж байна гэснээ «Урьдын ерөөл байвал л даа хөө, удаан түргэн ч яамай даа хө» гэжээ. Батмөнхийнхөө ингэж хошигнож байдгийг мэддэг мөртлөө дотор палхийгээд «удаан түргэн нь ч яамай» гэдэг нь хэзээ ч яах вэ гэсэн үг байна гэж бодоод уйлмаар ч болох нь тэр. Гэтэл айл гэр болъё гэхэд нь хариулж байсан үг минь толгойд сэрдхийгээд орж ирлээ. Тэр үед айл гэр болоход маань хэн ч саад хийхгүй байсан. Би ч сургуулиа төгсгөөд хотын мал эмнэлэгт ажиллаж болох л байсан даг. Би л гэж мулгуу толгой хайрт хүнийхээ үгэнд оролгүй энд ингэж мунгинаж явна. Хохь нь, бас хэдэн жил ч үргэлжлэх юм бүү мэд гэсэн бодолд автаж өөрийгөө зэмлэхэд хүрлээ.

Гэвч «Улаанбаатар шилжүүлэхээр хөөцөлдөж байна» гэсэн үг нь сайхан горьдлого төрүүлэн тэр дорхноо үзэг цаас авч Батмөнхдөө хариу захидал бичлээ. Түүндээ түрүүний хөөцөлдөхгүй яасан юм гэж арай л бичээгүй, уулзан золгож амьдралаа зохиохын хүслэн болж байгаагаа, намайг татаж авах гэж хөөцөлдөж байгаад нь баярласнаа илэрхийлэн бичиж билээ.

Үнэхээр Батмөнх минь Хөдөө аж ахуйн яамны орлогч сайд Балжинням гуайтай уулзан, «Миний гэр бүлийн хүн-Дариймаа Дорнод аймагт хоёр жил ажиллаж байна. Нэг гэр бүлийн хоёр хүн тус тусдаа аж төрөхөд хэцүүг та мэдэж байгаа. Би өөрөө очих гэхэд Намын Төв Хорооны шийдвэрээр Намын дээд сургуульд саявтар очоод багшилж байна. Нааш нь шилжүүлэх талаар арга хэмжээ авч өгөхийг хүсье» гэж гуйжээ. Уг хүсэл мөрөөдөл маань «удаан түргэн нь ч яамай» биш, учиргүй түргэн бүтэж би 1954 оны хавар нийслэлд шилжиж ирсэн юм.

Намайг Улаанбаатарт ирснээс хойш төдий удалгүй бид хоёрын олон жилийн оргилсон хүсэл биелж 1954 оны долдугаар сард Намын дээд сургуулийн «Богдын сэрүүн ордон» нэртэй хоёр давхар цагаан байшингийн нэг өрөөнд ёстой л тоонотой гэрт толгой холбон, гал голомтоо бадраан Батмөнхийнх гэдэг айл болж билээ. Би ч хотод ирээд Хөдөө аж ахуйн яамны дэргэд 1954 онд шинээр байгуулагдсан мэргэжил дээшлүүлэх курсын хичээлийн эрхлэгчээр ажиллав. Газар зохион байгуулах, агроном, хонь ямааг цахилгаанаар хяргах зэрэг анги бүхий Бадарч захиралтай мэргэжил дээшлүүлэх курс гэдэг маань хөдөө аж ахуйн техник мэргэжлийн сургуулийн «ТМС»-ийн анхны суурь шүү дээ. Хойтон жил нь манайх ганц өрөөнөөсөө Намын дээд сургуулийн хоёр өрөө, гал тогоотой байранд шилжин орж ахуй амьдралаа тохинуулсан билээ. Тэнд биднийг амьдарч байхад Батмөнхийн эгч Хувьт төмөр замд ажилд орсон гээд гурван настай Эмээдээ гэдэг хүүгээ дагуулж ирсэн юм

Нялх хүүхэд дагуулаад төмөр замын ажилд явна гэдэг хэцүү, орон байраа олтол энэ хүүг нь гэртээ байлгавал яасан юм бэ гэж Батмөнхөд хэлэхэд,

-Чи л өөрөө хүүхэд цэцэрлэгт өсгөхөөс залхуурахгүй бол яахав гэсэн юм. Тэр үед би 3-4 сар болсон хүүхэдтэй байхдаа автобуснаас хоцрохгүй гэж гүйж яваад ойчсон билээ. Тэгээд нэгдүгээр амаржих газарт намайг аваачиж «цэвэрлэнэ» гээд л сүйд болсон. Тэр үед би элдвийг бодоо ч үгүй, дахиад хүүхэд олохгүй гэдгээ ч мэдээгүй дээ. Эмээдээ хүү манайд үлдсэн үед хороо хорины бүртгэл гэдэг тун чанга. «Юун хүүхэд гараад ирэв» гэж энээ тэрээ болоод шалгаагаад байхлаар Эмээдээ нэртэй нь ойролцоо ч юм уу гэж бодоод Нямаа гэж нэрлэн Батмөнхийн гэсэн овогтойгоор бүртгүүлж гэрчилгээ авсан юм.

Ш.БИРА

НДС-ийн багш

Монгол улсын хөдөлмөрийн баатар, доктор, профессор, академич

Ш.Бирагийн дуртгал Анх Зөвлөлт Холбоот Улсын Москвагийн Их сургуульд «Олон Улсын харилцаа»-ны мэргэжлээр аспирантурт суралцаж байгаад дуудагдан ирж 1953 оны намраас эхлэн Намын дээд сургуульд багшлах болсон юм. Энэ үед Намын дээд сургуульд шинээр багшлах болсон хэд хэдэн залуучуудын хамт нэг өдөр ажилаа эхэлж байлаа. Тэдний дотор хожимгоо нэр төртэй эрдэмтэд, нам, төрийн томоохон зүтгэлтэн болцгоосон Ж.Батмөнх, Төмөр-Очир, Камбар, Лүгэв нар байсан юм. Бидний гэр ойролцоо байдаг бөгөөд бид ажилдаа явахдаа хамт алхаж, зарим үед дугуйгаар ирж очдог байсансан. Тэр цагаас

эхлэн хорин хэдхэн настай залуу багш Намын дээд сургуульд «Олон Улсын харилцаа»-ны хичээл зааж эхэлсэн билээ. Намын дээд сургуулийн суралцагчдын сургалтанд намын бодлого, нам төрийн ажилтнуудад гадаад орон, олон улсын харилцааны асуудлаар өргөн мэдлэг эзэмшүүлэх, энэ талаар түлхүү судлуулах ойлголттой байсан юм. Олон улсын харилцааны хичээлээр дэлхийн олон улсын байдал, гадаадын нэрт дипломатчдын талаар, улс хоорондын дипломат харилцаа, дайн байлдаан, гэрээ хэлэлцээрийн асуудлуудыг заадаг байсан бөгөөд сонсогчид маш их сонирхон идэвхийлэн суралцдаг байсан.

Манайд тухайн үед гадаад орон дэлхийн олон улсын байдлын талаар мэдээ, мэдээлэл бага байдаг байсан төдийгүй гадаад орны талаарх мэдлэгтэй болох, Монгол орныг гадаад ертөнцөд сурталчлах ажилд ихээхэн анхаарал хандуулж ажиллаж байсан цаг. Намын дээд сургуульд сурч байсан сонсогчдын хувьд нилээд хэсэг нь урьд нам, төрийн томоохон алба хашиж байсан (тухайн үед Гадаад Хэргийн Яаманд ажиллаж байсан Санжмятав, Худалдааны Яаманд ажиллаж байсан Цагаандорж) зэрэг ахмадууд, мөн түүний зэрэгцээгээр Ч.Жүгдэр (сүүлд Философийн ухааны томоохон эрдэмтэн болсон), Содномгомбо, Дамдин, Ц.Балхаажав зэрэг сэргэлэн залуучууд маш сайн суралцдаг байсан. Тэд хожимгоо нэр төртэй эрдэмтэд, нам төрийн томоохон зүтгэлтнүүд болсон юм. Анх ахмадуудын

өмнө гарч хичээл заахад ихээхэн сандардаг байсан ч дараа дараачийн хичээлээс зүгээр болсон.

Миний хувьд тус сургуульд багшлах болсноороо багшлах дадлага, туршлага хуримтлуулах, өөрийгөө хөгжүүлэх, сурч мэдэх сайхан боломж бүрдсэн. Олон улсын харилцааны хичээл нэгдүгээр байрны дугуй танхимд ордог байлаа. Хэдийгээр тухайн үед хэт намчирхсан, улс төржсөн, үзэл сурталжсан байсан ч сонсогчдын хувьд сурах эрмэлзлэл, идэвх санаачлага их сайтай, байнгын асуултын хариултын дунд хичээл явагддаг байсан юм. Тусгай мэргэжилтэн гэхээсээ илүүтэйгээр дипломатч, намын боловсон хүчин бэлтгэдэг байсан бөгөөд одоогийнх шиг улс төр судлал гэж орохгүй үүний оронд намын байгуулалт, Марксист-Ленинист философийн хичээл судалдаг байлаа. Тэр үеийн оюутнууд идэвх санаачлагатай шинийг сурч мэдэх хүсэл эрмэлзлэлтэй байсан, өнөөгийн оюутнууд шиг хэтэрхий чөлөөтэй идэвх муутай байгаагүй. Сургалт, хүмүүжлийн тухайд лекц, семинар, шалгалт шүүлэг маш өндөр шаардлагатай, чанартай, элдэв ар өврийн хаалга байдаггүй, багш шавийн харилцаа маш сайхан байдаг байсан.

Тухайн үеийн нийгэмд хэрэгцээтэй боловсон хүчнийг бэлтгэж чаддаг. сургадаг, ажиллуулдаг захиргаадлын талын арга хэмжээ маш өндөр байдаг байсан. НДС-д 1953-1957 он хүртэл ажилласан тухайд, суралцагчдын үндсэн үүрэг бол хичээлдээ шамдан, хичээнгүйлэн суралцахаас гадна хүмүүжлийн (ерөнхий боловсролын) ажлууд, үдэшлэг тэр үеийн том дарга нартай уулзалт зохион байгуулж идэвхтэй хамрагдана. Аливаа юманд ямар нэгэн зохион байгуулалт, бодлого, чиглэл, сонирхол заавал хэрэгтэй байдаг шиг тийм л дэг жаягтай байсан. Сургуулийн материаллаг бааз маш сайн хангагдсаны дээр сургуулийн ойр орчныг цэцэрлэгжүүлэх, цэвэрлэх, хоггүй цэвэрхэн байлгах, мод тарих, ойжуулах ажилд нилээд анхаарч идэвх сонирхолтой оролцдог, аль болох сургуулиа олигтой, өнгөтэй өөдтэй байлгахыг оролддог байлаа. Лекц, хүмүүжлийн яриа, хувийн зохион байгуулалтын талаар их анхаарч ач холбогдол өгч ажилладаг байсан. Тухайн үед юм ховор, хязгаарлагдмал байсан ч их дэг жаягтай, идэвх санаачлагатай байсан санагдана. Дэлхийн хөрөнгөтөн орнуудын сургалтын программ байгаагүй ч өөрийн өвөрмөц онцлог, өөрийгөө хязгаарласан тийм л байдлаар сургалтаа явуулдаг байсан. Дутагдалтай тал нь орос хэлнээс өөр хэл үздэггүй байсан бөгөөд хөрөнгөтөн орны нааштай талыг тусгаж авна гэхээсээ илүүтэйгээр дэндүү туйлшран шүүмжилдэг байлаа. Социализм, коммунизмын онолыг шашны номлол шиг л өгдөг байсан. Хоол ундны тухайд багш, ажилчид бүгд л сургуулийнхаа оюутны гуанзанд хооллодог. Дотуур байранд суудаг сонсогчид бараг л цэргийн зохион байгуулалтай, эмх цэгцтэй, ариун цэвэрч байсан.

Нэгэн сайхан дурсамж бол ЗХУ-ын Коммунист намын ХХ Их хурлын тухай Хрущёвын илтгэлийн талаарх лекцийг анх удаа НДС-ийн багш нарыг хамруулан тус сургууль дээр зохион байгуулсан явдал юм. Тэр илтгэлд Хрущёв бүлээрлийн үе эхэлсэн, ЗХУ-ыг нээлттэй болгосон, хэлмэгдэл, нэг хүнийг хэт шүтэх үзлийг шүүмжлэх асуудлын талаар маш том асуудал дэвшүүлсэн байлаа. Энэ гэнэтийн сонин мэдээллийг багш нарт өгснийг дийлэнх хүн маш нааштайгаар хүлээн авч тайвширцгааж байсан. Уг үйл явдал надад гүнзгий сэтгэгдэл төрүүлж, тэр хурлын нөлөөгөөр би эрдэм шинжилгээний ажлын зам мөрд орсон хүний нэг юм. Уг хурлаар хуучин Социализмаар хөгжиж болохгүй гэдгийг айхтар харуулсан байсан. Энэ бол миний НДС-д ажиллаж байсан үеийн сонин содон дурсамжийн нэгэн хэсэг юм.

Ц.БАЛХААЖАВ

НДС-ийн багш

Монголын шинжлэх ухаан, боловсрол, улс төрийн
нэрт зүтгэлтэн, академич

Завхан аймгийн Цагаанчулуут сумын нутагт 1928 онд төрсөн. 1937-1938 онд сумандаа зуны түр сургууль, 1939-1941 онд бага, 1941-1942 онд бүрэн бус дунд, 1948-1952 онд НШХДС, 1959-1964 онд Москвагийн Улсын Их Сургууль, 1967-1970 онд Москвад Нийгмийн Ухааны Академид суралцсан. Философич мэргэжлийн багш.

1970 онд Москвад дэд эрдэмтний зэрэг, 1999 онд Улаанбаатарт Шинжлэх Ухааны докторыг зэргийг философийн ухааны сэдвээр хамгаалсан. 1999 онд профессор цол, 2002 онд Монголын Үндэсний Академийн Гишүүн-Академич, мөн Боловсролын Шинжлэх Ухааны

Академийн Жинхэнэ гишүүн-Академич цол хүртсэн. Sc-D.

1945-1948 онд төрсөн нутагтаа бичиг үсгийн болон бага сургуулийн багш, 1952-1955 онд Намын дээд сургуульд багш, 1955-1959, 1964-1967, 1970-1972 онд Монголдоо Нийгмийн Ухааны Институтэд эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, тасаг хэлтсийн эрхлэгч, 1972-1990 онд МАХН-ын Төв Хороонд Үзэл суртлын хэлтэс, Намын байгууллагын хэлтэс, Гадаад харилцааны хэлтсийн эрхлэгч, Төв хорооны нарийн бичгийн даргын алба хашсан. Олон арван ном бүтээл туурвисан эрдэмтэн.*

Намын дээд сургууль философийг тун их цаг гарган судлуулдаг байсан нь учиртай гэж бодно. Ганц марксист философийг дагнуулдаггүй., философийн түүхийн анхны мэдэгдэхүүнд суралцагчийнхаа оюуныг дасгах үндсийг тавьдаг байсан явцад миний яваандаа философиор мэргэжих хүслийн түлхүүр олдсон байх. Тус сургуулийн багш Д.Төмөр-Очир бол Монголын анхны мэргэжсэн философич буюу Москвагийн улсын их сургуулийн философийн ангийг Монголоос анх төгсч, дараа нь дээд

* Тэрээр 1948-1952 онд НХШДС-ийг төгсч, 1952-1955 онд Намын дээд сургуульд багшлаж, МАХН-ын түүхийн хичээл зааж байлаа.(Т.Л)

эрдэмтний зэргийг залган хамгаалсан хүн. Тэр хүн шиг философи мэддэг, түүн шиг философийн олон лекц номоо хэвлүүлэх юмсан гэдэг хүсэл ч түүнийг сонссон цөөнгүй хүнд төрөө байлгүй.

Үүнээс хэдхэн жилийн дараа энэхүү Төмөр-Очир гуай НТХ-нд нарийн бичгийн дарга байхдаа урьд нь НДС-ийг төгссөн бид тавыг / Содномгомбо, Нансал, Пүрэв, Цэрэн/ өөрийнхөө суралцаж философи болсон Москвагийн их сургуулийн мөн ангид зориуд илгээн суралцуулсан юм. Биднийг 1959 онд явахад тэрээр «Монголд мэргэжлийн хүмүүс их хэрэгтэй, түүний дотор философичид хэрэгтэй байна. Манай одоогийн хоёр, гурван дээд сургуульд /МУИС, ЭЗДС, НДС/ мэргэжлийн философич багш нар алга. Олигтойхон суралцаад ирээрэй» гэж билээ. Хүн бэлтгэх хэрэгцээ үнэхээр улсынх байжээ. 17,18 насны хүүхдүүдийг бодвол өтөлсөн бөгөөд Эх орондоо улс төрийн дээд сургууль төгсөөд бас ч гэж бага зэрэг ажлын дадал олсон хашир оюутнуудад суралцахын арга эв, муу санаа нэлээд байсан болохоор мэргэжлийн философич болох үүргээ бид нар биелүүлээсэндээ бахархдаг юм. Тэнд байгалийн ухааны математик, физик, хими, биологи, психологи мэдлэгийн үндсийг дээд мэргэжлийн программаар философитойгоо уялдуулан дахин судлуулсан явдал намайг л лав тодорхой ухааны чиг баримжаа лавхан авахад яахын аргагүй тусалсан юм.

Аристотель, Платон, Гераклит, Демокритаас эхлээд натура-философичид, схосластикууд, нэрт философичид: Гарвей, Спиноза, Декарт, Лейбниц, Дидро, Гольбах, Гегель, Кант, Бекон, Шопенгауэр, Оуэн-ээр дамжин Маркс, Энгельс, Ленин, Тойнби, Фрейд, Маркузе зэрэгтнийг хүртэлх философи улс төрийн үзэл бодол, номлол, үндэслэлийг Библи, Канон, Кораны түүхтэй хослон судалж, шалгалтуудыг нь давна гэдэг чухамдаа оюутан хүний зүрх сэтгэлийн албан журмын дуудлага байжээ.

Том том эрдэмтэд, профессорууд, оюутан, ажилтан, үйлчлүүлэгчид үймэлдэн язганасан хамт олон дунд эрдэм номын мөр хөөн, мөнгөтэй мөнгөгүй, халуун хоолтой, хоолгүй аж төрж дэлхийг болон Зөвлөлт орныг багшаас, номоос сонсч, бодож бясалгаж явсан цаг хуучирдаггүй юм билээ.

Тэгэхэд оюутан хүнд улс төр хэрхэн хүрч, олон үндэстэн, ястны тэр аугаа их айлын нөхцөлд газар газрын аавын хөвгүүд, охидтой бужигнан 5 жил болохыг залуу насны зол жаргал гэхгүй бол юуг хэлэх вэ?

Тус сургуулийн факультет-анги бүр нь үнэндээ манай нэг их, дээд сургууль мэт том байсныг яана. Номын санд тархиа гашилтал сууж орхиод өвлийн шөнө сургуулийнхаа мөсөн гулгуурын талбайд хэд эргэлдээд авах, хаврын өглөө Москва голын эрэг дээр дэвтрээ барин зогсохын аль нь ч сайхан л байжээ.

Тийм атугай ч Дорнын цэлмэг хөх тэнгэрийг хараа, сэтгэл хоёртоо буулгаж ядан, Эх орны зүг оюун бодлоо чиглүүлэхийг юутай ч зүйрлэх аргагүйсэн. Тэр мөчид Туул голоор урсаж ирсэн салнаас сургуулийнхаа түлээг буулгах буюу ширэг шороо үүрэн газар тэгшилж, уулнаас зулзган ногоон модыг зөөж сургууль орчноо цэцэрлэгжүүлж явсан цаг минут, өдөр, хоног оюун бодлыг эзэмдэнэ. Нэрээ ч орчноо ч гоёж гангалахаар нийслэлийнхэн маань жил бүр нэгээс хоёр сар субботик хэмээх биеийн хөдөлмөр эрхэлж, зүлэг ногоо суулган, мод тарьж, барилга барьж, газар шорооны ажил мөн ч их хийдэг байж билээ. Одоо харахад тэр аяараа бахархал болжээ.

Бид ч үнэндээ улс төрийг судалж, ажил хөдөлмөртэй холбож ямарч төсөл, хөтөлбөр гэлгүй аж төрж байсан улс юмуу даа. Үүнийгээ бид л зөв ойлгож, үнэлэхгүй бол бусад хэн байх билээ. Намын сургуулиа дахиад л жаахан дурсъя. Тэндээ багш боллоо гэсэн маань улс төрийн амьдрал руу шууд л хөтлөн орсон хэрэг байлаа. Нэг ангийнхан минь тэнд ч намын ажил, энд ч төрийн ажил очлоо, ийм тийм аймаг, газарт лектор, зарим нь нэгдэл, сангийн аж ахуй, үйлдвэрийн дарга ч гэх шиг. Захидал бичвэл гадаад, дотоодын шинэ сонин юм, энд тэндхийн содон үйл явдлуудын хувь заяаны тухай л бие биеэсээ асуун сонирхоно. Бид цөм дэлхийг үл анзаарах түгжигдмэл харанхуй амьтад байсан гэж үү?

Миний хувьд багш л гэдэг ерөнхий нэр. МАХН-ын түүхээр мэргэжих чиглэл өгч С.Авирмид багшийг дагалдуулсан болохоор улс төрийн судлалд өөрийн эрхгүй оров. Намын эрмэлзэх арван зүйлийн онолын үндэс нь юу, гол зорилго нь юу, хэрхэн хэрэгжих арга механизмтай байв, ямар үр дүнгээр дууссан бэ? гэх мэтийг сайн мэдэх хэрэгтэй, сайн судалж нотлох ч хэрэгтэй аж. МАХН-коммунист байсан уу? Үндэсний ардчилсан хөдөлгөөнийг энэ нам хэрхэн удирдсан бэ? Монгол улс Орос оронтой ямар холбоотой, Октябрийн хувьсгал Монголд ямар нөлөө үзүүлсэн, Бодоо, Данзан гэж хэн бэ?, Сүхбаатар яагаад нэр хүндтэй жанжин байсан бэ? гэх мэт асуулт өдөр тутмын тулгарсан бөгөөд зөв онож шийдэх хариулт шаардана. Түүх гэдэг шинжлэх ухаан мөн ч, намын түүх гэдэг улс төрийг зонхилдог юм.

Өнөөдрийн хүнд хэлсэн бүхнийг маргааш заавал сэлбэж сайжруулсан байх учиртай.

Сурч байхдаа онц сурлагатны дансанд хэдэн жил нэр орж сар бүр 450 төгрөгний нэмэгдэл авч байсан нь багшлах үед 880 төгрөг болж өссөний гор удалгүй гарч эхэлсэн юм. Дээр нь бас ангид байгаа настайвтар оюутнууд багшаа, багшаа гээд л зовлонг минь үл ойлгохыг яана.

Намын дээд сургууль өөрийн бүхий л орчин нөхцөлөөр багшаасаа ч, оюутнаасаа ч улс төр шаардаж байсан явдал нэгэн онцлог билээ. Эдийн засаг, түүх, философийн үндсэн хичээлүүд ч яая гэхэв, дээр нь дипломатын түүх, дэлхийн улс орнууд, боловсон хүчний асуудал, намын ажил гэх мэт хичээлүүд цөм л улс төр хөндөнө.

Жишээ нь: дипломатын түүхийг Д.Лодойдамба, Ш.Бира нар заана. Улсын шалгалтуудыг ихэвчлэн Намын Төв Хорооны баталсан тусгай комисс авна. Аль хичээлийг, аль номыг цээжилж барах вэ дээ. Нэр байна, хор байна хичээж бэлтгэнэ.

Тэр үеийг дэмий юм их үздэг, хоосон догматик цээжилдэг, багш, шавийн алинаас нь ч авах юм байхгүй мэтээр одоогийн залуу бүү ойлгоосой гэж л иймэрхүү зүйл нуршиж байна. Одоотой адилхан мэдээллийн олон сувгаар мэдлэг олох боломж тэр үед байгаагүй нь үнэн боловч хүн яаж номтой ажиллах дон тусахын эх үүсвэр энэ үеэс гаралтай ч байж болно гэж санадаг. Улсын бусад их, дээд сургуулиуд ч ялгаагүй шаардлага өндөр байжээ. Гэвч хэн юу олж авсанд л хамаг учир бий.

Тэр үед надад суусан улс төрийн үзэл бодол маань надтай цуг эргэлдсээр 40-өөд жил болжээ. Суурь нь болсон уг үзэл бодол хамхуул өвс мэт над дээгүүр хийсэж өнгөрөөгүй, харин уураг тархиар орж гаран тэнд олон дахин буцалсан ч байж магадгүй.

Энэ хугацаанд дэлхийд болон манай улсад улс төрийн олон үйл явдал болсон нь мэдээж. Тэр бүхнээс би ч нүүрээ бууруулалгүй, аль болохоор учрыг тунгаан ухаарах оролдлоготой явж ирсэн. Үүний дүнд хувьдаа хатуу мэдэрч авсан нэгэн зүйл бол: тогтож хэвшсэн буюу үнэмшил итгэл болсон үзэл бодлыг ямар ч хүн тийм ч амархан өөрчлөн сольж, арилжааны бараа адил гүйлгэж болдоггүй, тэгэх тусмаа шинийг хоромхон зуур уургалан барьж албаар чихэж болдоггүй гэсэн ойлголт билээ.

Уураг тархины үйл ажиллагааны хууль ч ийм байдаг төлөвтэй. Харин ертөнцийг үзэх цогцолбор үзэл нь сайн бүрэлдэн тогтоогүй буюу үзлийн тогтолцоо нь төдий л хэвшээгүй хүмүүс бол хаашаа ч холбирон гүйх боломжтой.

Томчуудыг харъя л даа. Философичдоос Гегель, Кант, Фейербах, Маркс, Энгельс, Ленин, улс төрч удирдагчаас Черчилль, Аденауэр, Трумен, Гитлер, Тито, Сталин, Ганди, Мао Цзедун, Шарль Деголь, намынхнаас Хонеккер, Долларес, Живков, Марше, Арисменди, Корвалан, Куньял цөм л өөр өөрсдийн үзэл бодол, байр суурь, зарчим дээр туйлбартай зогссоор нэгэн амьдралаа элээжээ. Тэднийг цорын ганц, ганц юмнаас дүүжилсэн, өөрөөр бодох, сэтгэх чадалгүй хүмүүс байсан гэвэл үнэмших хүн гарах болов уу.

Залуусын тухайд, тодруулбал 20 орчим насныхны хувьд асуудал өөр өө. Тэд бол сонголтын бэлчир олон зам дээр зогсож ертөнцийг, амьдралыг харж, өөрийг сорих хэрэгцээтэй байдаг учир хувь заяанд нь хөндлөнгөөс нөлөөлөх хүчин зүйл цөөнгүй. Тэр мөчийг өнгөрмөгц байдал өөрчилөгдөж үзэл бодолд нь тогтвор орж, амьдралд барих алсын чиг шугамдаа итгэх итгэлийн сууриа тавина.

Үзэл бодлын төлөвшилд сургууль, хичээл номын нөлөө асар ихийг өгүүлэхдээ хамт олны уур амьсгал, дүр төрхийн учир холбогдлыг дутуу үнэлж болохгүй буюу. Жишээлэхэд НДС-ийн багш сонсогчийн бүтцийг цухас дурдаж болно. Тэнд сонсогчид нь гэхэд урьд ямар нэгэн удирдах ажил хийж явсан хот, хөдөөгүй, энд тэнд юм их үзсэн хүн голлодог байв. Цэргийн өндөр цол бүхий хүн ч их байлаа. Манай ангид Дугар, Лувсанбалдан, Жамбалдорж гуай нарыг хурандаа цолтон гэдэг. Хөхөө, Сэржготов, Түвдэн гуай гэсэн гэрээр суралцагсад мөн л манай ангийнхан байлаа.

Бид хэдгүйгээр хориод насны чулчрай нар мөртөө нэг үеийнхэн юм шиг нас сүүдрээ мартаад тэдэнтэйгээ улс төр, ажил ярьж ач тач үзэлцэнэ. Тэд ажил гэж юу, Эх орон гэж юу, дайн дажин гэж юу, засаг захиргаа, ёс төр гэж юу болохыг бидэнд өдөр тутам хэлж өгнө.

Багш нарийн талаар гэвэл, Цэдэнбал, Сүрэнжав, Ширэндэв гуайгаас эхлээд яамдын сайд, Төв Хорооны хэлтэс, тасгийн дарга нар, нэрт хүмүүс үе үе лекц уншина. Мөн долоо хоног алгасалгүй нийтийн лекц явна. Мэдэх мэдэхгүй асуултыг ч хөвүүлнэ. Ширэндэв гуай лекц уншихдаа аяархан дуутай, тамхиа хэд сороод унтраах мөртөө 2-3 өгүүлбэрийн дараа дахиад асаана. Хөдөө аж ахуйн сайд агсан буурал Балжинням гуай, Дондогийн Цэвэгмид гуай нар бол лекторын ур чадвараар гойд учир бидний амыг ангайтал уншина шүү дээ.

Их зохиолч Цэндийн Дамдинсүрэн гуай бол үг өгүүлбэрээ удаан холбоно, эвлүүлэг хэллэг хоёр нь гоц гойд бус учраас анхаарал татах талаар тааруухан. Гэвч хэлсэн зүйл нь нарийн бөгөөд заримдаа ёжтой. Нэг удаа тэрээр лекц уншиж байгаад: «Би олигтой ярьж чаддаггүй, харин Та нар унших нь дээр байх» гэж билээ. Үнэндээ уран сэтгэмжийн Монгол жинхэнэ хэллэг найрлагаар Дамдинсүрэн гуай онцгой байж дээ. Түүний «Буурал ээжий», «Алтан загас», «Хоёр настай Ро», «Зугаацахаар мордсон нь» мэт зохиол, орчуулгыг нэг удаа уншихад л бараг цээжинд ороод ирдэг тийм увдистайг би хувьдаа мартдаггүй. Мөн ч уран, мөн ч сайхан даа.

Ийм улсын нэг хэлсэн үг ч атугай улс төрийн гүн утга агуулсан байх учир бий. Дамдинсүрэн гуайн «Мөчит дөрвөн хөлтний мөр нь гараагүй оргил, мөгөөрсөн нимгэн хоолойтны дуу нь хүрээгүй оргил» гэсэн үгийг гагцхүү байгалийн дүрслэл гэж ойлговол эндүүрэл болох буйзаа.

Эргэцүүлэн бодоход аливаад өөрийн оргил буй. Тэр оргилд хүрэх жишил бүхэн хязгаартай. Төрийн эрх мэдлийн буюу элдэв үйл явдлын оргил бүхний дүр төрх өвөрмөц тул кавказын тэр оргил шиг оргилд асар их хүч хөдөлмөр, эрмэлзэл тэмцлээр хүрнэ гэдгийн утга санааг эндээс олж болох буйзаа.

Тулгын чулууны эцсийн санааг 50-иад оны эхээр дүүргэсэн нэгэн сургуулийнхаа тухай товч сэтгэгдэлээр ийнхүү дурсъюу:

1. Тусгай мэргэжлийн чиглэлтэй бусад сургуулийг бодвол НДС тухайн үедээ улс орныг удирдах, нийгэм-улс төрийн суртлыг дэлгэрүүлэн түгээгчдийг бэлтгэх гол газар байв.
2. Тус сургуулиас төгсч гарсан хүмүүсийн дийлэнх олонхи нь Эх орон, ард түмний төлөө шударга үйлсэд амьдралаа тууштай зориулсан гэвэл хилсдэхгүй.
3. Тэр хүмүүс эдүгээ ахмадын эгнээнд зүй ёсоор шилжсэн ч гэсэн тэдэнд ажил, амьдралын арвин баян туршлага сургамжийн өв бий, түүнийг улс орон, хойч үе нь чадах чинээгээр авч үлдэх нь чухал.
4. Хүү, охин, ач зээгийн сэтгэлд Эх эцэг, өвөөгийн ачийг хариулах бодол санаа хэзээ ямагт уяатай явдаг шиг НДС одоо байгаасан бол улс төрийн суурь мэдлэг анх өгснийх нь өгөөжийн тайланг дуртайяа гарган илтгэх сэтгэл өвөрлөж явна.
5. Одоо уг сургуулийн буурин дээр буюу суурь дээр мөн л тэр үеийн утга бүхий төр засаг, удирдлагын том сургалт явагдаж, хүн бэлтгэж буй нь сэтгэл татсаар буюу.

Б.ХУРМЕТБЕК

**Доктор, профессор, НДС-ийн захирал
(1963–1980)**

Б.Хурметбек 1923 онд одоогийн Баян-Өлгий аймгийн Улаанхус сумын нутаг Согог голын орчим малчин ард Байтазагийн наймдугаар хүү болон төржээ.

Б.Хурметбек эцэг эхийн гар дээр хүмүүжээд 1935 онд сумын бага сургуульд орж суралцан төгсөөд 1940 он хүртэл бага сургуулийн багш, захирал зэрэг ажил хийж байгаад 1940 онд Баян-Өлгий аймаг байгуулагдахад аймгийн эвлэлийн хорооны зохиолын хэлтсийн эрхлэгчээр 1942 оны эх хүртэл ажиллажээ.

1942-1944 онуудад Намын шинэ хүчний дээд сургуульд орж суралцаж онцсайн дүнтэй төгсөөд 1954 он хүртэл сургуульдаа багшилжээ. 1954-1957 онуудад ЗХУКН-ын ТХ-ны дэргэдэх Намын дээд сургуульд суралцаж төгсөөд Намын дээд сургуульд багш, тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаад 1958-1959 онуудад Намын Төв Хорооны үзэл суртлын хэлтсийн орлогч эрхлэгч, 1960-63 онуудад Увс аймгийн намын хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн даргаар ажиллажээ. 1963 оноос 1980 онуудад МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулийн захирлаар ажиллаж байв. Б.Хурметбек МАХН-ын сүүлчийн их хурлуудад төлөөлөгчөөр оролцож, Намын Төв Хорооны орлогч гишүүнээр удаа дараа сонгогдож БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын депутатаар 1951, 1960 онуудад сонгогдож байжээ.

Захирал Хурметбекийн намын байгууллага ба тус сургуулийн удирдах ажилд олон жил үр бүтээлтэй ажиллаж ирснийг нам, засаг өндрөөр үнэлж Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон, “Алтан гадас” одонгоор 3 удаа, В. И. Лениний мэндэлсний 100 жилийн ойн медаль болон бусад медалиар шагнажээ.

Миний бие Ховд аймгийн Улаан-Хус сумын 3 дугаар багийн түр сургуулийн багшаар ажиллаж байсан 1940 оны зун сумынхаа намын үүрт нам ба улсын төв сургуульд явуулж суралцуулж өгөхийг хүссэн өргөдлөө гаргаж, намын үүрээрээ батлагдан тус сумын намын үүрийн ахмад гишүүн

Б.Магауя, Б.Хамза нарын хамт нутгаасаа анх удаа нийслэл Улаанбаатар хот орохоор маш баяртай мордож билээ. Гэгэл казах, урианхайн үндэсний аймаг байгуулах тухай нам засгийн тогтоол гарч, үндэсний боловсон хүчний хэрэгцээ их байгаа учрыг аймгийн намын хороо тайлбарлан ойлгуулж ажилд эргүүлэн томилсон тул бидний хүсэлт тэр жилдээ биелэгдсэнгүй.

Ирэх жил нь нам ба улсын төв сургууль МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Шинэ хүчний дээд сургууль болж байгуулагдсан тухай мэдээ, сургуулийн нээлтэн дээр нам, засгийн удирдагчдын хэлсэн үгийг олж уншиж тус сургуульд заавал элсэж суралцах гэсэн миний хүсэлт улам ч өрнөсөн юм. Шинэ тутам байгуулагдсан Баян-Өлгий аймгийн эвлэлийн хороонд зохион зааварлах хэлтсийн эрхлэгчээр 2 жил ажиллаад 1942 оны хавар шинэ хүчний дээд сургуулийн хоёрдох элсэлтээр сургуулийнхаа алтан босгыг алхах завшаан надад олдсон юм.

Тийнхүү 1942 оны хавар сурагчаар нь элсэж 2 жил суралцсаныг оролцуулбал (энэ завсар цөөн жил, өөр газар ажилласнаа хасаад) тус сургуулийн өнгөрсөн 50 жилийн яг тэн хагаст нь би энд сурч ажиллаж амьдарч байгаа болохоор хэрэв найруулан бичиж чаддагсан бол сургуулийнхаа баатарлаг түүхийн олон талтай баялаг амьдралаас хойч үеийнхэнд сонин болгож дурсч хэлэх зүйл надад багагүй байгаа билээ. Юуны өмнө сургуулийн минь 18 настай байсан балчир залуу цаг нь санагдаж байна. Энэ бол МАХН-ын гурав дахь программ батлагдаад байсан үе, БНМАУ-ыг тунхаглаад төдий л удаагүй мөн л 18 дахь жилдээ явж байсан үе болохоор зөвхөн сургууль төдийгүй улс маань ч шинэ тулгар байлаа. Улс орны түүхэн хөгжлийн онцлогоос шалтгаалан бараг юм болгоныг түүний дотор ардын боловсролын системийг ч хувьсгалын жилүүдэд цоо шинээр үүсгэн бий болгох давхар давхар зорилт нам ардын засгийн өмнө тулгарсан юм. МАХН-улс орноо капитализмыг алгасуулан “товчилсон замаар” социализмд хүргэх хувьсгалт дайчин зорилго дэвшүүлэн тавьж нэг ёсондоо түүхийн онгон атрыг хагалсан билээ. Одоо үед атар газрыг эзэмшиж арвин их ургац хураан авахад залуучуудыг уриалан дуудаж байгаагийн нэгэн адил бидний үеийн залуучуудыг нам ардын хувьсгалын ялалтыг хамгаалан бэхжүүлж, шинэ амьдралыг цогцлон байгуулах түүхийн атрыг хагалах тэмцэлд уриалан дуудаж байлаа. Атар газар эзэмшигчдийн гавьяаг үгүйсгэж болохгүй боловч түүхийн атрыг хагалагсадтай эн зэрэгцүүлэн тавьж хэрхэн болох билээ. Учир юу гэвэл одоогийн залуучууд атрыг эзэмшиж авч байгаа ургац бол түүхийн атрыг хагалж зам тавьсан ахмад үеийнхний хувьсгалт тэмцэл, эрэлхэг хөдөлмөрийн зүй ёсны үр дагавар нь мөн юм.

НДС-ийн туулж өнгөрүүлсэн түүхэн үйл ажиллагааны нэг гол онцлог нь МАХН-аас өгсөн үүргийнхээ ёсоор түүхийн атрыг хагалагчдын гол бөгөөд удирдах хэсгийг бэлтгэж хүмүүжүүлсэн явдал гэж хэлэхэд дэгсдэхгүй билээ.

Түүхийн атрыг хагалах нь тийм ч амар хялбар байгаагүй, үүний тулд асар их бэрхшээлийг даван туулж зөвхөн хуучныг халах төдийгүй шинэ нийгмийг бүтээж байгуулах хэрэгтэй байв.

Олон төрлийн бэрхшээлээс юуны өмнө сурахын даваа хүн бүрт тулгарч байв. Намын шинэ хүчний дээд сургуулийн 2-р элсэлтээр орсон манай ангийн 60 гаруй сурагчдын дийлэнх нь сум, багийн түр буюу бага сургууль төгссөн, голцуу эвлэлийн гишүүн, намын практик ажлын дадлага туршлага төдий л суугаагүй 20-25 насны залуучууд байж билээ. Долоодугаар ангийн боловсролтой хүмүүс хуруу дарам цөөн байв. Манай ангийн хамгийн ахмад нь болох Аюуш, Гүнтэвсүрэн Гомбосүрэн, Базийжав нар маань 30 орчим настай байжээ. Иймд хоёр жилийн хугацаанд эрдэм номд шамдан сурахын хамт амьдрал практикаас цуцалтгүй сурч, биесээ нам, улсын удирдах ажилтан болгож бэлтгэх хэрэгтэй байв.

Дээд сургуульд сурахад наад талаар шаардагдах хэлний бэлтгэл маань хичнээн нимгэн байсныг нэг баримтаар хэлэхэд байгалийн хичээлээр туулай бол “хивдэг амьтан” гэж хэлэх гээд “живдэг амьтан” гэж хариулж багшийнхаа инээдий нь хүргэж байснаа санаж байна. Казах хэл дээр 3 жилийн хугацаатай бага сургууль төгсөөд тооны 4 арга, хуучин Арав бичиг үсэг мэдэх төдий бэлтгэлтэй ирсэн надад “онцсайн сур” гэж сурагчаар батлахдаа Төв Хорооноос өгсөн үүрэг тийм ч хялбар биелүүлэх үүрэг биш байлаа. Гэвч бид сурахын бэрхшээлийг эрдэмтэн багш нарынхаа ачаар даван туулж сайн ба онцсайн суралцаж сургуулиа амжилттай төгсөцгөөсөн юм. Тэр цагт багш нар маань бидэнд “зориг бол бүгдийг шийдвэрлэнэ” гэж сургамжилдагсан. Уг сургамж үгийн учир утгыг тэр цагт өргөн утгаар нь ойлгох мэдлэг надад байсангүй. Тэгэхдээ энэ бол эрдэм сурахад хатуужил тэсвэр хэрэгтэй гэсэн үг гэж ойлгоод бүтэн сайн өдөр ч чөлөө авч хотоор явахыг өөртөө хатуу цээрлэж онолын гол хичээлүүд, ялангуяа Бүх Холбоотын Эв Хамт (Большевикуудын) Намын түүхийн товч суралцахын ном, улс төр эдийн засгийн ухааны хичээлээр МАХН-ын Төв Хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга нөхөр Ю.Цэдэнбалын уншсан лекцийн тэмдэглэлийг Туул голын эрэг, Богд уулын хадны ёроолд сууж утга санааг ойлгох гэж оролдоод болохоо байхад нь заримдаа бүхэл бүтэн хуудсаар нь цээжилдэгсэн. Тэгсээр байтал монгол хэлээр чөлөөтэй ойлгож, бичдэг, бас хичээл номынхоо учир утгыг нь ч бага зэрэг ойлгодог боллоо. Тэгээд би сургуулийнхаа 20 жилийн ойгоор 1944 онд төгсөөд Баян-Өлгий

аймагт зориулан үндэсний удирдах боловсон хүчнийг бэлтгэх зорилгоор МАХН-ын ТХ-ноос тус сургуульд тэр жил нээсэн казах ангид хичээл заах багшаар анх нутгаас хамт ирсэн нөхөр О.Тлейханы хамт томилогдов. Намын сургуулийн сургалтын төлөвлөгөөгөөр үзэх бүх хичээлийг бид хоёр хуваан авч үндэсний хэл дээр заадаг байлаа. Би бага ангид нь нь дэлхийн байдал, байгалийн хичээл, ахлах ангид нь эртний түүх, дундад зууны түүх, шинэ ба шинэхэн түүх, Бүх Холбоотын Эв Хамт (Большевикуудын) Намын түүх заадаг байлаа. Заах хичээлээ шөнөжингөө монголоос казах хэл дээр орчуулж өдөр бүр голцуу 4-6 цаг хичээл заадаг байлаа. Сургуулийн удирдлага, хамт олны тусламж дэмжлэгээр намын дээд сургуулийн багшийн нэр хүндтэй өндөр албыг хаах боломжтой болсон юм. Ялангуяа Бүх Холбоотын Эв Хамт (Большевикуудын) Намын түүхийг бидэнд зааж улмаар дараа нь намайг энэ хичээлийн багшаар дагуулж сургасан багш, хайрт нөхөр С.Жалан-Аажавын үзүүлсэн их тусламж дэмжлэгийг багш шавийн харилцааны халуун сэтгэлээр одоо ч дурсан тэмдэглэж байна. Өөрийн бяцхан дурдатгалд энэ бүхнийг дэлгэн ярьж буйн учир нь элсэгчдийн бэлтгэлийн төвшин бага, мэргэжлийн ганд ч тэнхимгүй, орон тооны арваадхан багштай байсан учир тэр үед сургуулийн ажилд хичнээн их бэрхшээл тааралдаж байсныг хэлэх гэсэн юм. Тэр бэрхшээлийг даван туулж амжилтанд хүрэхэд суралцагчид болон нийт сургуульд тус болсон шийдвэрлэх ач холбогдолтой гол хүчин зүйл бол МАХН-ын Төв Хорооноос тавьж байсан байнгын анхаарал, халамж, удирдлага, туслалцаа байлаа. Элсэгч бүрийг МАХН-ын Төв Хорооны тэргүүлэгчдийн хурлаар хэлэлцэн баталж, нам засгийн удирдагчид өөрснөө лекц уншиж, комисс толгойлон анги дэвших ба улсын шалгалт авдаг байлаа. Элсэгчдийн дийлэнх нь дээр үгүүлсэн ёсоор боловсролоор бага, бас хувийн өмчтөний гаралтай төдийгүй, дийлэнх нь өөрснөө жижиг хувийн өмчтөн хүмүүс байсан тэр цагт МАХН-ын Төв Хорооны санаачилга, удирдлагатайгаар тус сургуульд тогтоосон төмөр мэт хатуу сахилга бат, сургуулийн дотоод дэг журам нь сургуулийн ажилд ч, сурч гарсан хүмүүст ч маш их үр дүнгээ өгсөн арга хэмжээ болсон юм. Ажилчин ангийн үзэл, шинжлэх ухааны социализмыг гүнзгий сайн эзэмшихийн зэрэгцээ мөнхүү ажилчин ангийн учраа мэдсэн сахилга батаар хүмүүжсэн удирдах ажилтан бэлтгэх явдал тэр үед манай орны амьдралд давамгайлж байсан мөнөөхөн жижиг хувийн өмчитний салан задгай байдал, урсгал нөлөөний эсрэг тэмцэж уг нөлөөг арилгах, ажилчин ангийн сахилга батыг орон даяар тогтоон бэхжүүлэх намын үйлст чухал нэмэр хандив болсон билээ.

Чухам иймээс ч сургуулийн маань тэр балчир ахуй цагаас эхлэн тогтсон хувьсгалт сайхан уламжлал, хичээл хүмүүжлийн ажлын үндсэн

чиглэл, гол агуулгыг тодорхойлж байсан марксизм-ленинизмийн сургаал, пролетарийн интернационализмын зарчим хийгээд нам, ард түмний эрх ашигт хэлбэрэлтгүй чин үнэнч байх үзэл санаагаар оюутан сонсогчдоо хүмүүжүүлэх явдал одоо ч ач холбогдлоо алдаагүй, улам ч агуулга хэлбэр нь гүнзгийрэн батжиж хөгжсөөр байна. МАХН-ын Төв Хорооноос байнга тавьж байгаа анхаарал халамжийн ачаар сургуулийн багшлах боловсон хүчний хүртэмж, сургалтын материаллаг бааз, багш, оюутан, ажилчдын ахуйн хангамжийн хэмжээ тэртээ 30 гаруй жилийн өмнө бидний сурч байсан үетэй зүйрлүүлэхийн аргагүй өөр болжээ. Тус сургууль эдүгээ ерөнхий боловсролын дунд сургууль, тусгай мэргэжлийн техникум, дээд сургууль төгсөгчдийг элсүүлэн авч нам-улс төрийн дээд боловсрол олгодог улс төрийн дээд сургууль болтлоо өсч хөгжлөө. Дийлэнх нь эрдмийн зэрэг цолтой, орон тооны олон арван багш нартай, шинжлэх ухааны төрөлжсөн хэд хэдэн тэнхим, эрдэм судлалын ажилтан, кабинет, олон зуун мянган ном бүхий номын сантай сургуульд үндсэн эх хэл дээр үзэх марксизм-ленинизмийн эх зохиолууд, сурах бичиг, үзүүлэн таниулах материалаар хангагдсан нөхцөлд манай одоогийн оюутнууд суралцаж байна. Ах дүү намуудын Төв Хороодын дэргэдэх, юуны өмнө ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх намын дээд сургуультай тогтоосон уламжлалт харилцаа, бүх талын хамтын ажиллагаа өргөжин хөгжиж байна. ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх НДС, НУА профессор-багш нараа ирүүлж лекц уншуулж, социалист байгуулалтын онол практикийн чухал асуудлуудаар хамтарсан бүтээл туурвилцаж манай олон тооны багш нарын мэргэжлий нь ахиулан давтан сургаж байна.

Сургуулийн хөгжлийн хэтийн төлөвийг харахад бүр ч бахархмаар сайхан байна. ...

Ж.БОЛДБААТАР

НДС-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, Шинжлэх ухааны гавьяат
зүтгэлтэн, академич

1949 онд Булган аймгийн Бугат суманд төрсөн. Хулгана жилтэй. 1971 онд МУИС-ийн түүхийн салбар, 1979 онд Москвагийн нийгийн ухааны академи тус тус төгссөн. Түүхийн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор, академич. ШУТИС-ийн болон хэд хэдэн хувийн дээд сургуулийн хүндэт доктор, профессор. Өвөр Монголын их сургуулийн зочин профессор.

1971-1976 онд МУИС-ийн намын түүхийн тэнхимд багш, 1979-1991 онд Намын дээд сургуульд багш, тэнхимийн эрхлэгч, 1991-1994 онд МАХН-ын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга, дэд дарга, 1992-1996 онд Улсын Их Хурлын гишүүн, 1996-1997 онд ШУА-ийн Түүхийн

хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, 1997-2011 онд МУИС-ийн тэнхимийн эрхлэгч, Түүхийн судалгааны хүрээлэнгийн захирал, 2011 оноос Улаанбаатар дээд сургуулийн дэд захирал, МУИС-ийн Түүхийн тэнхимийн зөвлөх профессороор ажиллаж байна. 1998-2012 онд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр хоёр удаагаа томилогдон 14 жил шахам ажилласан. Түүхийн ухаанаар доктор (Ph.D) хамгаалуулах зөвлөлийн дарга. Монголын түүхчдийн холбооны ерөнхийлөгч.

Монгол улсын түүх, Монголын улс төрийн түүх, Монголын төр, хууль цаазны түүх голлон мэргэшсэн. Судалгааны ажил хийж, нэгэн сэдэвт зохиол болон сурах бичиг, ном товхимол 50, хамтын бүтээл 40 гаруй, судалгааны өгүүлэл 150 шахам, сурталчилгааны өгүүлэл 110-ыг бичиж, 100 гаруй ном, товхимол хянан нягталж, өмнөх үг бичсэн. Тэрбээр «Монгол Улсын түүх» (түүх, онол-аргазүйн асуудлууд), «Дэлхий дахины түүх» (I, II боть), «ХХ зууны Монгол Улсын түүхийн судалгаа, түүх бичлэг», «Хүннүгийн түүх, соёл», «Үлэмж их Чингис хаан» зэрэг бүтээлийг удирдан хийлгэж, эдгээр номын олон бүлэг, зүйлийг бичжээ. Олон улсын 40 гаруй хуралд оролцож, илтгэл тавьж ирсэн. Уран сайхны кино 2, баримтат кино 30 гаруйг бичиж, бусад уран бүтээлчидтэй хамтран тайзнаа амилуулсан байна. Түүний бүтээлүүд Англи, Орос, Япон, Хятад, Унгар, чех, Солонгос зэрэг хэлээр хэвлэгдсэн.

Шинжлэх ухааны 3 докторын зөвлөх, 23 боловсролын докторын эрдэм шинжилгээний удирдагчаар ажиллажээ.

Нам, улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэх үйлсэд хүчин зүтгэсэн минь

Москвагаас VII сарын эхээр гарч, наадмын өмнөхөн Улаанбаатарт ирлээ. Ирэнгүүт МАХН-ын Төв Хорооны боловсон хүчний хэлтсийн ажилтан Санжмятав гуайтай уулзав. Тэрбээр Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулийн МАХН-ын түүхийн тэнхимд багшаар очих болсныг мэдэгдэв.

1979 оны VII сарын 15-нд МАХН-ын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр Нийгмийн ухааны академи төгсөгчид, Москвагийн Намын дээд сургуулийн төгсөгчид орсон юм. Дарга нар амрах цаг болсон тул Намын Төв Хорооны Улс төрийн Товчооны хурал, Нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөний аль ээлж таарсанд оруулж, ямар ажилд томилогдсоныг батлаж байв. Академи төгссөн найман хүний орох ээлж Улс төрийн товчооны хуралдаанд таарав. Улс төрийн Товчооны хурлыг МАХН-ын Төв Хорооны ерөнхий нарийн бичгийн дарга, БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга Ю.Цэдэнбал даргалж байв. Биднийг МАХН-ын Төв Хорооны боловсон хүчний хэлтсийн эрхлэгч Б.Ламжав гуай хуралдаанд танилцуулав.

Дараа нь Ю.Цэдэнбал дарга:

- Боловсон хүчний хэлтсээс шинээр ажилд томилж буй хүмүүсээс асуух зүйл байна уу гэлээ. Гишүүд ам амандаа:

- Байхгүй гэв. Тэгтэл Цэдэнбал дарга:

- Намын дээд сургуульд хэн, хэн нь багшаар очиж байгаа билээ гэж асуухад Ламжав дарга: Адъяа, Болдбаатар гэхэд миний дотор палхийгээд явчихав. Учир нь Цэдэнбал дарга асуултаа оросоор тавьдаг, оросоор хариулна шүү гэж Санжмятав гуайн хэлсэн үг орой руу орж ирсэн хэрэг. Гол нь асуултыг сонсохгүй, ойлгохгүй будлих вий гэж айсан юм. Цэдэнбал дарга:

- Саяхан «Намын дээд сургуулиар боловсон хүчин бэлтгэх ажлыг сайжруулах тухай» Намын Төв Хорооны тогтоол гарсан. Ийм учраас Намын дээд сургуульд багшаар очиж буй та нөхдийн өмнө улам илүү хариуцлага оногдож байна гэж тэмдэглээд эдгээр нөхдийг тус тусын ажилд батлах уу гэхэд Улс төрийн Товчооны гишүүд бүгд гар өргөсөн юм.

Хурлаас гараад Ц.Адъяа бид хоёр Намын дээд сургууль руу очиход Б.Хурметбек захирал бид хоёрыг хүлээн авав. Тэрбээр:

- VII сарын 16-наас эхлэн НДС-д ажиллах тушаал гарсныг мэдэгдэж, VIII сарын нэгэн хүртэл ажиллаад 14 хоног амрана гэлээ. Бид хоёр хэд

хоног бага сага бичиг цаас боловсруулах, цэгцлэх ажил хийгээд амарсан юм.

Амралтын хэд хоногт МУИС-ийн багш, оюутны байрнаас НДС-ийн оюутны байранд нүүж ирэв. МУИС-ийн оюутны байрнаас ялгаатай нь гал тогоотой, бие засах газартай илүү тохилог нэг өрөө байлаа.

Хичээл эхлэхийн өмнөхөн тэнхимийн эрхлэгч, дэд эрдэмтэн, доцент Б.Дашцэвэг багш үндсэн 4 жилийн ангид МАХН-ын бүрэн курс, үндсэн хоёр жилийн ангид (дээд боловсролтой хүн элсэж, хоёр жил сурдаг Ж.Б.) хэд хэдэн сэдэв асуудал дэвшүүлж заахаар хуваарилав.

МАХН-ын түүхийн тэнхим дэд эрдэмтэн, доцент Б.Дашцэвэг, У.Нямжав, залуу багш Д.Мягмар МАХН-ын түүх, ахлах багш Ш.Лувсандорж БНМАУ-ын түүх, дэд эрдэмтэн, доцент П.Дорж ЗХУКН-ын Түүхийн хичээлийг заадаг байв. Тэнхимийн туслах ажилтнаар Д.Мядагмаа нар ажиллаж байв. Дараагийн жилүүдэд Дулмаа, В.Жанцансамбуу, Д.Алтай нар арга зүйчээр ажиллаж байгаад харин Д.Алтай нь дэвшин багш болсон юм.

Тэнхимийн эрхлэгч, дэд эрдэмтэн, доцент Б.Дашцэвэг шашны талаар МАХН-аас явуулсан бодлогыг судалдаг, нэлээд овсгоо самбаатай, хурал цуглаан дээр санаснаа шууд хэлчихдэг хүн. Намын хянан шалгах хорооны орлогч дарга Цэрэнсамба гуай НДС дээр ирэхэд «Намын эсрэг бүлгийхэн»-ийг цагаатгаж болдоггүй юм уу гэсэн маягийн асуулт тавьж, Намын хянан шалгахын анхааралд сүрхий өртсөн, түүнийхээ төлөө «баалуулах»-д бэлэн болчихсон байв. Тэрбээр МАХН-ын түүхийг олон жил заасан, баримт сэлт сайн мэднэ. Амьдралдаа овсгоотой, бэл суусан хүн.

Доцент У.Нямжав Намын түүхийг олон жил заасан, архив багагүй үзсэн Намын түүхийн нэвтэрхий толь мэт болсон «баруутан»-ыг судалдаг хүн байв. Энэ тухайд нэгэн зүйл хэлэхэд, Нямжав багш Сайншанд руу томилолтоор явжээ. Нэг купенд явсан хүмүүс ганц нэг лонх юм мулталж, хөзөр тоглосон байна. Халамцуу хүмүүс хөзрөөс болж маргалдаад нэг нөхөр Нямжав багшийг:

- Чи ёстой жинхэнэ дурак байна гэхэд Нямжав багш:

- Дурак нь дурак л даа. Гэхдээ МАХН-ын түүхийн 200 цагийн курс лекцийг цээжээрээ л уншдаг дурак даа гэсэн гэдэг.

У.Нямжав багш намайг хамт ажиллаж байхад «Алтан гадас» одонгоор шагнуулсан юм. Энэ нь түүний хүртсэн хоёр дахь «Алтан гадас» одон байлаа. Нямжав багш:

- Миний хоёр дахь «Алтан гадас» 50 жил зүтгэж байж авсан үнэтэй одон байгаа юм. Эхний «Алтан гадас» бол таван минутын дотор авсан одон. 5 минут, 50 жил их зөрөөтэй байгаа биз гэхэд Мягмар бид хоёр:

- Багш аа, ямар учиртай юм бэ? хэмээн шалгаав. Нямжав багш:

1945 оны дайнд маршал Чойбалсантай холбоо барих радио станцын даргаар оролцсон юм. Би сахилга алдаж, долоо хоног сахилгад суусан юм. Энэ хооронд миний туслах цэрэг маршалтай холбоо барих гэж өдөржин оролдоод чадаагүй учир намайг сахилгаас гаргаж, яаралтай холбоо барих тушаал өглөө. Аз таарахад 5 минутын дотор маршал Чойбалсантай холбогдов. Маш чухал мэдээ дамжуулсан гэж намайг сахилгаас гаргаад зогсохгүй, хорооноос шагнал урамшил хүртээсэн юм. Маргааш нь билүү маршал Чойбалсан онгоцоор ирэв. Тэгтэл хорооны штабаас намайг дуудлаа. Очтол намайг «Алтан гадас» одонгоор шагнасныг мэдэгдээд, маршал одонг минь өөрөө зүүж өгсөн юм даа гэж билээ. Нямжав багш маань залуу багш бидэнд үргэлж шинэ сонин хууч хөөрдөг, биднийг үлгэрлэн дагуулдаг сайхан хүн байлаа.

Ш.Лувсандорж багш Хотын намын хорооны дэргэдэх марксизм-ленинизмын их сургуулийн хичээлийн эрхлэгч байж байгаад НДС-д ирж «БНМАУ-ын түүх» зааж байсан. Намайг ирэх хичээлийн жил НДС-д уг хичээл орохоо больсон тул надтай сар гаруй ажиллаад МУИС-д шилжсэн юм. Хичээл эхэлмэгц МАХН-ын соёлын бодлого, үйл ажиллагаа» хэмээх лекц бичиж, тэнхимийн хурлаар хэлэлцүүлэхэд Лувсандорж багш: соёлын тухай олон эрдэмтдийн тодорхойлолтыг харьцуулан үзэж, өөрийнхөө үзэл бодлыг хэлж байгаа нь сайн боловч оюутанд тодорхой ойлголт өгөхгүй самгардуулах лекц болж гэж шүүмжлүүлж байж билээ. Тэрбээр хожим миний удирдлагаар доктор хамгаалсан, ШУТИС-ийн профессор.

Мягмар УБДС төгсөөд Дундговийн ХАА-н техникумд багшилж байгаад надаас хоёр жилийн өмнө НДС-д ирсэн залуу багш байсан. Бид хоёр тэнхимдээ залуу нь учир дотно нөхөрлөж, тэнхимдээ орой болтол сууж, юм хийдэг байв. НУА-д аспирантурт явахад нь би дэмжиж, «МАХН-ын үйл ажиллагаанд Намын их хурал, Төв Хорооны бүгд хурлуудын роль» (УБ.1985) номондоо цөөн хэдэн сэдэв бичүүлэн, нэр хамтатгаж хэвлүүлсэн билээ. Тэрбээр НУА-ийг амжилттай төгсөж, түүхийн ухааны дэд эрдэмтний зэрэг хамгаалж ирээд сургуульдаа эргэн ажилласан. Жаахан балгах дуртай болсноосоо болж, 1991 онд харамсалтай амь үрэгдсэн юм. П.Дорж багшийн тухай ШУКО-ын ажиллаж байснаа дурсах үедээ ярих болно.

Тэнхимийн арга зүйчээр ажиллаж байсан Дулмаа ТИС-д багш болж, 1990-ээд оноос Хан-Уул дээд сургуульд сургалтын албаны даргаар ажилласан. Одоо Эрдэнэт хотноо ажиллаж байна. Түүний дараа арга зүйчээр ажилласан. В.Жанцансамбуу НДС татан буугдсаны дараа Сүхбаатарын районд хэлтсийн дарга хийж байгаад ерөнхий боловсролын сургуульд удирдах ажилд шилжин, хэдэн жил захиралын алба хашсан. Одоо Сүхбаатар дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хуралд ажиллаж

байна. Тэрбээр хөөрхөн шогч хүн дээ. Манай сургуульд бүлтгэр нүдтэй, алцандуу явдаг хижээл насны ажилтан байх. Жанцансамбуу хэд хэдэн хүнд ончтой хоч өгөөд байхаар нь нөгөө хүнийг юу гэж хэлэх вэ? гэхэд шууд л

- Нүд бүлтэн, гуя алцан гэхгүй юу гэж билээ.

Д.Алтай сүүлдээ багш болж, улмаар НДС-д суралцан, түүхийн ухааны дэд эрдэмтний зэрэг амжилттай хамгаалсан. УБДС-декан хийж байгаад 2000-2004 онд УИХ-ын гишүүнээр сонгогдон ажилласан. Одоо Ардчилсан социалист эмэгтэйчүүдийн холбооны тэргүүн. Унаган орос хэлтэй, бас англи хэлэнд шаггүй, Монголын урьдаа барьдаг сэхээтэн бүсгүйчүүдийн нэг.

Зөвлөлтийн мэргэжилтэн, доктор, профессор А.А.Ермолаев багш намайг ятгаж шахаж Намын Төв Хороонд дахин дахин хэлж байгаад 1982-1983 оны хичээлийн жилд НДС-д шинээр байгуулагдсан ШУКО-ын тэнхимийн эрхлэгчээр томилуулсан юм. Би үндсэн 2 жилийн ангид МАХН-ын түүхийн хэдэн сэдэв заахын хамт ШУКО-ын лекц унших болов. Шинэ хичээл, өөр шинжлэх ухааны салбар эзэмших зорилт тулгарсны зэрэгцээ ШУКО-ын хичээлийг оросоор заах шийдвэр гарч, бүр ч хүнд байдалд орсон юм. Нойроо хасан сууж байж оросоор лекцийг бэлтгэнэ. Тэгээд уншихчаан болно. Хэрэг дээрээ оюутнуудыг баллаж, харин өөрөө орос хэлний хувьд өсөж байсан билээ. Мэргэжилтэн багш А.А.Ермолаев Намын Төв Хорооны манай сургуулийг хариуцсан ажилтан Т.Очирхүү нар хичээлд сууж бажгадуулна. Уг шинжлэх ухаанаа олигтой эзэмшээгүй, оросоор ярих дадал тааруу байсан боловч нэгэнт Намын Төв Хорооноос өгсөн даалгаврыг хэрэгжүүлэхийн төлөө бүхий л оюун билэг, хүч чадлаа дайчилан зүтгэж байсан билээ. Эсэргүүцэх ямар ч боломж байгаагүй. НДС-д болсон хурал цуглаан дээр дэд эрдэмтэн Ц.Отгон, дэд эрдэмтэн, доцент Э.Базаржав зэрэг хүмүүс «НДС төгссөн хүмүүс малтайгаа оросоор ярих уу», «НДС-ийн сонсогч нарыг орос хэл сургана гэдэг ус өрөмдөхтэй адил» гэх мэтээр шүүмжилж байж, намаас арга хэмжээ авахуулан, Отхон багш ХААН-ийн тоо бүртгэгчээр, Базаржав багш Нийслэлийн сурганы кабинетийн мэргэжилтнээр ажиллах шийтгэл хүлээж байсан юм. Тэр ч байтугай нэгэн хурал дээр орос хэлний Ш.Сүхээ багш үг хэлэхдээ орос хэлийг «харь хэл» гэж хэлсэнээс болж, намын хорооны даргад «Их Лениний хэлийг харилхлаа» гэж зэмлүүлж, батгүй этгээдийн дансанд бүртгэгдэж байсан билээ.

Тэр үед өмнө нь дээд сургууль төгссөн, орос хэл тааруу боловч удирдах авъяас чадвартай хүмүүсийг 6 сарын орос хэлний бэлтгэл ангийг дүүргэж байж, НДС-д сургуулийн үндсэн 2 жилийн ангид суралцуулж байв.

Намын Төв Хорооны нэгэн бүгд хурал дээр Цэдэнбал дарга «дээр

үеийн өндөр шаардлага» хэмээн асуудлыг дэвшүүлж, түүний дагуу сонсогчдод маш хатуу шаардлага буюу хагас цэргийн зохион байгуулалтыг тулгаж байсан юм. Өглөө 6 цагт сонсогчдыг босгож, гүйлгэн биеийн тамирын дасгал хийлгэх, тусгай хуваариар давтлага хийлгэх, сонсогчдын байранд тогтмол үзлэг хийж, архи дарс хэрэглэсэн сонсогчийг сургуулиас хасах зэргээр чангалж байж билээ. Энэ хатуу шаардлага НДС-ийн сургалтанд зарим ахиц гарсан боловч, хүний эрх, эрх чөлөө, ялангуяа чөлөөт сэтгэлгээ, ардчиллын наад захын зарчмыг зөрчиж байв.

МАХН-ын Төв Хорооноос НДС-д элсэгчдэд хатуу шаардлага тавьж байсан юм. Аймаг, орон нутагт явж, НДС-ийн багш нарын элсүүлж ирсэн хүмүүсийг Намын Төв Хорооны боловсон хүчний хэлтсийн эрхлэгч Б.Ламжав тэргүүтэй мандатын комисс шүүн хэлэлцэж эцсийн шийдвэр гаргадаг байв. Мандатын комиссын гишүүдэд Намын Төв Хорооны хэлтсүүдийн орлогч эрхлэгч нар ордог байв. Ялангуяа орос хэлний шалгалтыг нарийвчлан үзнэ. Шалгалт авсан багшаас нь асууж шалгаана. Нэгэн удаа Булган аймагт орос хэлний тэнхимийн эрхлэгч Дашдаваа багш бид хоёр элсэлтийн шалгалтын ажлаар явсан юм. Шалгалтанд Булган аймгийн нийтийн аж ахуй, үйлчилгээний удирдах газрын дарга Л.Жавзмаа оров. Тэрбээр санхүү эдийн засгийн техникум, ХААДС-ийн эчнээ төгссөн тул орос хэлний шалгалтын шаардлагыг хангахгүй байв. Аймгийн намын хорооны I нарийн бичгийн дарга Ц.Содномжамц гуай: -Жавзмаа удирдах авъяастай, сайн залуу аваад яв гэж шахлаа. Би:

- Та тэгвэл Ламжав даргатай яриатах гэхэд тэрбээр утсаа залгаад:

- Сайн байна уу, Ламжав даргаа. НДС-ийн ШУКО-ийн тэнхимийн эрхлэгч Болдбаатар багш ярья гээд байна гэж бултаад надад утсаа шилжүүлэв. Ингэнэ гэж бодоогүй байсан би тулгамдаж, Ламжав даргатай мэнд мэдэхчээн болоод:

- Лхамсүрэнгийн Жавзмаа гэж сайн залуу байна, орос хэлд сүрхийгүй юм, Содномжамц дарга элсүүлээд яваач гэж гуйгаад байна гэхэд Ламжав дарга:

- Төгсөөд аймгийн дарга хийж чадах хүн үү? гэж асуухад би ээрч мууран:

- Чадна, чадна гэж хэлэв. Тэгтэл дарга:

- Чи аймгийн дарга хийнэ гэж батламж өгч байгаа юм бол аваад ир гэж билээ. Тэгээд Жавзмаагийн материалыг бүрдүүлж авч ирлээ.

Мандатын комисс хуралдахад Намын Төв Хорооны нэгэн хэлтсийн орлогч эрхлэгч Жавзмаагийн орос хэлний материалыг үзээд:

- Нөхөр Болдбаатар элсэлтийн ажилд тун хариуцлагагүй хандсан байна. Энэ хүний орос хэлний шалгалтын материалыг хар л даа хэмээн догшров. Тэгтэл Ламжав дарга:

- Болдбаатар энэ хүний тухай надад танилцуулсан. Би элсүүлээд ир гэсэн юм гээд Болдбаатар чи энэ хүнийг төгсөөд аймгийн дарга хийнэ гэж батламж өгсөнөө санаж байгаа биз гэлээ. Нөгөө догширч байсан дарга тэр дороо номхорч, Жавзмааг орос хэлний 6 сарын бэлтгэлтэйгээр НДС-д элсүүлэхээр болж билээ. Миний батламж гаргаж Жавзмааг НДС-д элсүүлсэн нь оносон, үнэхээр итгэл дааж чадсан. Тэрбээр орос хэлний 6 сарын бэлтгэлтэй хийхдээ сүрхий ахиж, төгсөөд дүүрэг, аймгийн дарга, саяхан болтол Монгол Улсын ерөнхий аудиторoor ажиллаж ирсэн билээ. Эдүгээ дипломат ажилд шилжих бэлтгэл хийж байна. Номенклатура хэмээхүйд дутагдалтай тал байсан боловч бас ч сонгож шалгаруулж, үнэхээр тодруулж байж удирдах ажилд дэвшүүлж байсан юм шүү. Тэдний олонх нь хошуулагч, (лидер) болон тодорч байсан билээ.

Манай тэнхимийн зөвлөх доктор, профессор А.А.Ермолаев багш тус тэнхимийг хөл дээр нь босгоход чухал үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Ардын хувьсгалын 65 жилийн баяр наадмын (1986) жил шиг санагдаж байна. Профессор А.Ермолаевыг эхнэрийн хамт баяр наадам үзүүлэх үүрэг надад оногдов. Тэр жил ээж минь гайгүй чанартай саарал давуугаар гараа гаргаж, сайхан тэрлэг дээл хийж өгсөн юм. Наадмын нээлтэд тэр дээлээ өмсөж, бүрх малгай духтуулан, хромон гуталтай хэрдээ л дэгжин монгол эр нөгөө хоёроо дагуулан цэнгэлдэх хүрээлэнгийн баруун асрын хаалгаар очтол Зөвлөлтийн мэргэжилтнийг эхнэртэй нь саадгүй орууллаа. Харин тэнд шалгаж байсан хоёр, гурван сэргийлэгч хөлөөс минь толгой хүртэл сэжиглэнгүй хараад нэг нь

- Та энэ урилгыг хаанаас авсан бэ? гэж асуухад би:

- Миний бие НДС-ийн ШУКО-ын тэнхимийн эрхлэгч зөвлөлтийн мэргэжилтнээ наадам үзүүлэх гэсэн юм гэхэд нөгөө сэргийлэгч:

- Сэжигтэй л нөхөр байна гээд цаашаа гүйн оров. Ермолаев багш буцаж ирээд сэргийлэгч нарт намайг хэн болохыг сэргийлэгч нарт тайлбарлалаа. Тэд орос хэл

мэдэхгүй учир хоорондоо энэ орос өвгөн чинь юу яриад байна аа гэж хоорондоо ярилцлаа. Гэтэл ЗХУ-д дээд сургууль төгссөн ромбо зүүсэн ахмад гарч ирээд:

- Өө, Болдбаатар багш гэснээ Та нар юу хийгээд яршиг удаад байгаа юм. Түрэгхэн оруул гэсэн тушаал буулгалаа. Бид суудлаа эзлэв. Тэнд цугларагсдын дотор надаас өөр монгол дээл өмссөн эрэгтэй хүн алга. Наадмын эхлэл ёслол төгөлдөр болж, үндэсний бөхийн барилдааны нэгийн даваа эхэллээ. Би Ермолаев багшид оросоор бөх тайлбарлахад хүмүүс энэ нэг «хөдөөний» маягийн нөхөр бас оросоор ярьдаг л юм байхдаа гэсэн янзтай харж, чих тавьж байлаа. Үндэсний бөхийн нэгийн даваа эхлүүлээд, бид хэд морь үзэхээр гарлаа. Тэгтэл Намын Төв Хорооны үзэл суртлын хэлтсийн орлогч эрхлэгч тааралдаад мэнд ус ч үгүй эхнэртээ:

- Хараач, энэ хулигааныг гэлээ. Цааш хэд алхтал Намын Төв Хорооны боловсон хүчний хэлтсийн орлогч эрхлэгч тааралдаад:

- Чи чинь хөдөөний танхайчууд шиг халхалзаад, юу өмсчихсөн юм гэв. Харин эхнэр нь:

- Манай Болдоод монгол дээл сайхан зохидог юм байна. Чи ч гэсэн үндэснийхээ баяр наадмаар ядаж дээл өмсөж байвал яасан юм бэ? гэж намайг өмөөрөнгүй хэллээ.

- Морь харахаар очиход тааралдсан хүмүүс ч над руу нэлээд анхаарал тавин, тааралдсан зарим дарга нар тун таагүй байдалтай харж байв.

Манайх НДС-ийн багш нарын байранд байх. Наадам тарж, орой харьж явтал сургуулийн хажуугийн сандал дээр үйлчлэгч хэдэн авгай нар сууж байгаатай тааралдаж, амрыг эрж, баярын мэнд хүргээд цааш явтал тэд:

- Болдбаатар багш барилдаж байгаа юм болов уу. Монгол дээл өмсчихөж хэмээн хоорондоо ярилцаж байгаа нь чих цохьлоо.

Тэгээд монгол дээлээ тайлж, маргааш нь европ хувцас өмсөн, наадмын талбайд очиход хэн ч намайг анзаарахгүй байж билээ.

Профессор А.Ермолаевын дараа Горький хотын НДС-иас доцент В.К.Спицын зөвлөхөөр ирсэн. Тэрбээр их дэвшилт үзэлтэй, шинийг сэдэгч хүн байсан. Бидэнд мэргэжлийн гүн туслалцаа үзүүлэхийн зэрэгцээ маш хүнлэг, эгэл жирийн хүн байлаа. Зөвлөх багш нараас өөрчлөн байгуулалт, ил тод байдал, ардчлалын мөн чанарын талаар багш, сонсогчдод тухайн үедээ хамгийн орчин үеийн ойлголт өгдөг байв. Ийм учраас 1980-аад оны сүүлийн хагасаас манай тэнхимийн багш нар өөрчлөн байгуулалт, ардчилал, ил тод байдлын тухай радио, телевизээр ярих, сонин хэвлэлд асуудал дэвшүүлсэн нэлээд хурц өгүүллүүд нийтлүүлэх болсон билээ.

Миний хувьд монголын радиогийн суртлын редакцийн ажилтан Дуузтай хамтран цуврал нэвтрүүлэг хийж, МАХН-ын Төв Хорооны хэд хэдэн хэлтсийн намын үүр, Гадаад явдлын яам, Нийгмийн аюулаас хамгаалах яам, Төмөр зам зэрэг олон газар «Өөрчлөн байгуулалт, ардчилал, ил тод байдал» сэдэвт лекцийг уншсан юм. «Үнэн» сонинд: «Ардчилал, ил тод байдал, ажлын арга барил» (1988. VI 11.14 №195), «Хөдөлмөр» сонинд «Ардчилалаас айх хэрэггүй» (1988. IX.27. №197), «Хүмүүжүүлэгч» сонинд «Өөрчлөн байгуулалтын зоримог шинэ алхаа» (1989. IV.10. №18), «Шинэчлэлийн тухай өгүүлэгүүд номонд «Ардчилал, ил тод байдал, ажлын арга барил» (УБ.1989) зэрэг өгүүлэл нийтлүүлж, ардчилал шинэчлэлийн үйл хэрэгт ард иргэдээ уриалан дуудаж байсан билээ.

Ёстой л насны аагиар дөл мэт асаж байсан цаг. Дээр дурьдсан бүхнээс «Хөдөлмөр» сонинд бичсэн «Ардчиллаас айх хэрэггүй» (Бодол,

эрэгцүүлэл) хэмээх өгүүлэлийг тухайн цагийн уншигчид онцгой таалан хүлээн авч байсан юм.

1988 оны хавар надад нэгэн баярт үйл явдал тохиолдсон юм. Миний гэргий С.Оюунчимэг МАХН-ын Төв Хорооны Намын байгууллагын хэлтсийн нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байсан тул ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Нийгмийн ухааны академийн докторантурт ЗХУКН зардлыг нь дааж, МАХН-аас хоёр хүн суралцуулах болсон тухай мэдээллийг анх түрүүн сонсоод, надад хэлсэн.

Би энэ үед МАХН-ын Төв Хорооны Улс төрийн Товчооны гишүүн, Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга Ц.Намсрай гуайн «Энх тайван, социализмын асуудал» сэтгүүлд бичих «Интернациональное и национальное» хэмээх өгүүллийн эх нооргийг хийж, тэр өгүүлэл тус сэтгүүлд нийтлэгдэн ихэд үнэлэгдэн байсан. Намсрай даргатай сайн танилцаж, надад гайгүй сэтгэгдэлтэй болсон байв. Би Г.Миеэгомбо захиралтай уулзаж, Нийгмийн ухаан докторантурт хоёр хүн явах юм байна, намайг явуулж өгөөч гэж гуйлаа. Миеэгомбо багш:

- Энэ жилийн хувьд чамайг явуулах боломжгүй байх. Чамаас өмнөх Ч.Чимэд, Б.Намсрай гээд олон багш байна гэв. Ингээд сургуулиас дэмжлэг авахгүй нь тодорхой болов.

Миний толгойд Ц.Намсрай даргатай уулзаж, өргөдөл өгөх бодол орж ирэв. Намайг багшаа гэж хүндэтгэж, халуун сэтгэлээр ханддаг Бадрах руу (Намсрай даргын туслах) утасдаж:

- Намсрай даргатай уулзмаар байна гэхэд Бадрах:

- Багш аа, дараагийн долоо хоногт цаг авч өгье гэлээ. Гэтэл таван минут болоогүй утас дуугарахад автал Бадрах:

- Намсрай дарга таныг одоо хүрээд ир гэж байна гэв. Би нам, ард түмний нэгдэл, намаас олон түмэнтэй тогтоосон холбооны талаар бичсэн хэдэн өгүүллээ санд мэнд цуглуулж, нэг хавтсанд хийгээд гүйж гартал аз болоход сургуулийн үүднээс нэг машин хотын төв рүү явах гэж байв. Тэр дороо л Төрийн ордонд хүрч ирж, Намсрай даргад бараалхав. Дарга нүдэндээ инээмсэглэл тодруулан, тун найрсаг угтаж:

- За, Болдоо, сонин юу байна вэ?

- Сонин юмгүй дээ. Нийгмийн ухааны академийн докторантурт хоёр хүн явуулах сураг сонслоо. Намайг тэр докторантурт суралцуулж хуваарьт оруулж өгөөч, энэ тухайд таниас дэмжлэг хүсэх гэсэн юм. Миний хийсэн зүйл гээд хавтастай материалаа сарвайхад:

- Би чамайг мэднэ. Чи сүүлийн үед их зүйл бичиж туурвиж байгаа. Чиний саналыг би дэмжинэ. Өргөдлөө бичээд Бадрахад өгчих гэв.

Даргын өрөөнөөс гараад Бадрахаас цаас авч, докторантурт суралцуулж өгөхийг хүссэн өргөдөл бичив. Тэгтэл Бадрах:

- Ямааны мах халуун дээрээ гэдэг байх аа. Та энд сууж бай гээд дарга руугаа орлоо. Намсрай дарга: «Боловсон хүчний хэлтсийн дарга Б.Ламжавт: НДС-ийн ШУКО-ын тэнхимийн эрхлэгч, дэд эрдэмтэн, доцент Ж.Болдбаатарыг НУА-ийн докторантурт суралцуулья» гэж цохсон байлаа. Бадрах:

- Би энэ өргөдлийг Ламжав даргад өөрийн биеэр өгнө. Та таг чимээгүй л хүлээж бай. VI сарын эхээр дуудах байх гэлээ. Үнэндээ ч мэх матаа нийлж, их атаархлын хөрөнгө үл тасран исэлдэж байсан тэр цагт загас мэт дуугүй байх нь чухал байв.

VI сарын 10-даар Г.Миеэгомбо захирал дуудаж:

- Чамайг НУА-ийн докторантурт суралцуулах болсон. Баяр хүргэе гэлээ. Би хачин их баярлаж байлаа. Ялангуяа намайг шууд дэмжсэн Ц.Намсрай даргад насан турш талархаж явдаг юм. Харамсалтай нь тэр ачит хүн идэр, ид цогтой насандаа тэнгэрт хальсан билээ.

Ер нь 1980-аад оны сүүлч үед Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулийн профессор, багш нар ид хүчээ авч, улс орныхоо нийгмийн сэтгэлгээний охь болж байсан юм. Философийн Б.Даш-Ёндон, Ц.Гомбосүрэн, Улс төрийн эдийн засгийн ухааны Ү.Чимэд, Б.Намсрай, Ж.Ядамсүрэн, Х.Батцэнгэл, Д.Ганболд, Салбарийн эдийн засгийн ухааны Ц.Адъяа, Ц.Аюурзана, Г.Цэдэндагва, Б.Эрдэнэсүрэн, Д.Цэрэндорж, ШУКО-ын Ч.Ган-Өлзий, Намын байгуулалтын А.Цанжид, Орос хэлний тэнхимийн Чулуундорж гээд оюун билгээ ид хөвчилсөн сайхан залуу эрдэмтэд улс орны цаашдын хөгжлийн асуудлаар шинэ санаа, оноо зоригтой дэвшүүлж байсан юм.

Чи хэн бэ? гэж асуухаасаа чиний нөхөд хэн бэ? гэж асуу гэсэн мэргэн мэргэн үг бий.

Миний удирдаж байсан ШУКО-ын тэнхимд дэд эрдэмтэн, доцент П.Дорж, доцент Х.Зандраавал, багш Ч.Ган-Өлзий, Д.Ганбат, П.Доржсүрэн, А.Пагма, Г.Чулуунбат нар ажиллаж байв.

П.Дорж багш олон жил армид улс төрийн ажил хийж байгаад НДС-д багшилж, ЗХУКН-ын түүх зааж байсан хүн. Тэрбээр орос эхнэртэй байсан. Үеийнхэн нь:

- Орос эхнэр авсан монголуудаас манай Дорж шиг сайхан бүсгүй дагуулж ирсэн хүн байхгүй гэж ярьдагсан. Орос эхнэр нь нутаг буцсаны дараа Намын дээд сургуульд суралцаж байсан Д.Өлзийдолгортой гэр бүл болсон. П.Дорж багш Өлзийдолгорыг эргүүлж байх үедээ ангид нь ороод түүнийг байхгүй байгааг үгүйлмэгц:

- Танай ангийн сонсогчдын тал нь хааччихсан юм бэ? гэж асууж онигоонд орж байсан гэдэг.

Дорж багш маш цэмцгэр, хувцасаа гойд тааруулж өмсдөг, нуруу туруу, царай зүс сайхан хүн байсан. Бас залуу, идэр багш нарт амьдралдаа тохиолдсон сонин хачин зүйлийг сургамж болгон ярьдагсан.

Дорж багш ЗХУ-д цэргийн дунд сургуульд суралцаж төгсөж ирээд армид хэсэг алба хааж, тусгай томилолтоор Дорноговьд ажиллажээ. Түүнийг аймгийн төв удирдах алба хаадаг, аймагтаа боловсролтой гэсэн сэхээтнүүдэд намын гэгээрлийн системийн шугамаар «Большевик намын түүх» заах туслах багшаар томилжээ. Жинхэнэ багш нь Аймгийн намын хорооны дарга С.Чойжамц гуай байсан гэнэ. П.Дорж багш унших лекцийн эх нооргийг бэлтгэж өгнө. Тэгтэл нэг лекцэнд марксизм «моод» (мода) болж гэсэн өгүүлбэр оржээ. Чойжамц гуай лекцээ сайн уншаагүй байсан юм уу, ярьж байсан зүйлийнхээ нарийн учрыг сайн мэдэхгүй байсан ч юм уу марксизм «мод» болж, хэд хэдэн удаа хэлээд орхижээ. Тэр хичээлд сууж байсан Дорж багш марксизм мод болж гэж хэлэх тоолонд яс хавталзаж суусан аж. Харин сонсогчид нь түүнийг анзаарч байгаа янзгүй, марксизм мод болно гэж байдаг л юм байлгүй гэсэн байдалтай бичиж байсан гэдэг. Чойжамц даргаас хичээлийн дараа хэн ч энэ тухай асуугаагүй аж.

1988 оны үе л юмсан. Нэг өдөр Дорж багш инээд алдсаар тэнхимдээ орж ирэв. Хэн нэг нь Дорж багшаас:

- Юу болсон бэ? Яагаад инээгээд байгаа юм бэ? гэж асуухад Тэрбээр:

- Сая II эмнэлгийн хамар хоолойн тасагт үзүүлэхээр очиход Ц.Дүгэрсүрэн гуай (Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга байгаад тэтгэвэрт гарсан) хүлээгээд сууж байна. Амар мэнд мэдээд ард нь очиж суутал Дүгэрсүрэн дарга хэд хэд эргэж харснаа:

- Чи намын сургуулийн Дорж мөн үү гэлээ. Би ч мөн гэтэл:
- Чи одоо юу хийж байна гэж асуужээ. Дорж багш:
- Намын сургуульдаа багшилж байгаа гэхэд Дүгэрсүрэн гуай:
- Багш гэж сайхан ажил юм аа, дэвших ч үгүй, буурах ч үгүй гэсэн гэдэг.

Доцент Х.Зандраавал гэж хамт олондоо нэр хүндтэй, залууст түшигтэй, хөгшин, залуу гэхгүй хэнтэй ч тоглоом шоглоом хийсэн сайхан хүн байсан юм. Тэрбээр олон жил «Олон улсын коммунист, ажилчны хөдөлгөөний түүх» заасан, ажилдаа маш хариуцлагатай хүн. Шалгалтанд унасан төгсөх ангийн нэг сонсогч дахин шалгалт өгөөд гайгүй дүн тавиулах санаатай:

- Багшаа би одоо төгсөх гэж байгаа шүү дээ гээд сурлагын дэвтрээ сарвайхад:

- Та нар төгсч байгаа юм биш, хугацаа чинь дуусаад явах гэж байгаа юм гэж гурав тавьчихсан гэдэг.

Хичээлийн жил шувтарч, профессор, багш нар амралтын цалин, илүү цагийн мөнгөө авахаар дугаарлан зогсож байв. Д.Мягмар Зандраавал багшид хандан:

- Та хичнээн жил л намын буянг эдэлж, илүү цаг хүртлээ. Авсан, идсэн тань хаашаа орчихдог юм яхийчхаад гэж яриа өдөв. Тэгтэл Зандраавал багш:

- Би авсан мөнгөө ганцхан талын халаасандаа хийчихээд байсан чинь ийм тохигор туранхай болчихсон юм. Нансал багш, Данаажав багш (нэлээд махлаг тарган хүмүүс байсан Ж.Б) шиг хоёр талдаа жигд хийсэн бол энэ хоёр шиг цулцайж, бөөрөлж байхгүй юу гэж хэлэхэд бөөн инээдэм болж байж билээ.

Зандраавал багш, орос хэлний Дашдорж багш хоёр их найз, бие биенээ ямагт явуулна. Нэг удаа сургуулийн гуанзанд хамт хоол идэж суутал Дашдорж багш:

- Зандраавал багш түүхийг худлаа зохиож яриад л амархан хоолоо олж идэж байгаа хөгшин шүү гэхэд Зандраа багш:

- «Ами», «яами»-гийнхаа дэргэд (орос хэлний дагавараар хэлж байна Ж.Б) дэргэд ч түүх ч жинхэнэ шинжлэх ухаан шүү гэж хэлээд мад тавьж билээ. Ийнхүү Зандраавал багш бол тун гүймэг ухаантай, наргиан хөгжөөнтэй хүн байсан юм.

Ч.Ган-Өлзий философийн суурь мэдлэг, сэтгэлгээ, орос хэл сайтай залуу багш байв. Тэрбээр 1992-1996 онд УИХ-ын гишүүнээр сонгогдон ажилласан. Одоо философийн ухааны доктор (Sc.D) болжээ. Москвагийн Их сургууль төгсөж ирсэн, унаган орос хэлтэй Д.Ганбат мөн А.Пагма, П.Доржсүрэн, Г.Чулуунбат нарын ЗХУ-д сургууль төгссөн, орос хэлээр дажгүй, чин зүтгэлтэй залуучууд байв. Хожим Д.Ганбат улс төр судлалаар доктор (Ph.D) хамгаалсан. Тэд маань айсуу цагийн өнгө төрхийг сайтар мэдэрч, 1990-ээд оны ардчилсан үйл явцад нэн идэвхтэй манлайлан оролцсон билээ.

Өөр тэнхимд ажиллаж байсан боловч «амь нэгтэй» байсан Ж.Ядамсүрэн Улаанбаатар хотын намын хорооны дарга, МАХН-ын нарийн бичгийн дарга, Нийслэлийн иргэдийн Хурлын дарга, Сонгуулийн ерөнхий хорооны дарга, Д.Ганболд Үндэсний дэвшлийн намыг үндэслэж, Монгол Улсын тэргүүн шадар сайд, УИХ-ын гишүүн, Төмөр замын хэрэг эрхлэх газрын дарга, Улаанбаатар хотын Засаг даргын орлогчоор, Энхбаатар хотын татварын газрын даргаар ажилласан юм.

НДС-ийн багш нар ер нь бараг л бүгдээрээ өөрчлөлт шинэчлэлийн төлөө байсан билээ. Нийгмийн амьдралын бүх хүрээг хамарсан өөрчлөлт хийх шийдвэр гаргасан МАХН-ын Төв Хорооны V бүгд хурлын (1988) шийдвэрийг боловсруулахад НДС-ийн багш нарыг нэлээд нь оролцсон юм. Намын Төв Хороо нийгмийн амьдралын бүх хүрээгээр хийх шинэчлэлийн бодлого боловсруулах комиссуудыг байгуулахад намайг БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн орлогч дарга Ч.Сүрэнгээр ахлуулсан намын нийгмийн бодлого боловсруулах комиссын нарийн бичгийн даргаар ажиллуулсан. Бид хэр чадлаараа л чармайж, намын нийгмийн бодлогын төвд хүнийг тавьсан төсөл боловсруулж өгсөн нь Намын Төв Хорооны V бүгд хурлын шийдвэрт бүрнээ туссан болой.

V бүгд хурлын дараа монголын нийгмийг шинэчлэх, ардчилах үйлсийг түргэтгэхийг олон түмэн хүчтэй шаардах болов. Ийм үед МУИС-аас нэг багш утасдаж, социал демократ хөдөлгөөний үүсэл, хөгжлийн тухай лекц уншиж өгөөч гэж хүсэв. Би ч зөвшөөрлөө. Одоогийн МУИС-ийн IV байрны нэг өрөөнд хэсэг залуус цугласан байлаа. Би цаг шахам ярьж, тэд янз бүрийн асуулт асууж байв. Энэ нь ардчилсан социалист хөдөлгөөн сууриа тавьж байсан хэрэг юм билээ.

Энд тэнд уригдаж лекц уншсаар байв. Шинжлэх ухаан мэдээллийн төвийн хурлын танхимд «Монголын нийгмийн ухааны хөгжлийн тулгамдсан асуудал» сэдвээр философийн ухааны дэд эрдэмтэн, доцент Д.Содномгомбо, эдийн засгийн ухааны дэд эрдэмтэн Д.Бямбасүрэн нарын зэрэг тав, зургаан эрдэмтэн их, дээд сургуулийн багш, ШУА-ын эрдэм шинжилгээний ажилтнуудтай чөлөөт ярилцлага хийсэн юм. Олон л асуулт гарсан. Нэг хүн босч:

- Нийгмийн ухааны сурах бичгүүдийг бид Зөвлөлтөөс шууд орчуулах юм уу, зохиомжлон орчуулж байна. Одоо үндэсний зохиогчдын сурах бичигтэй болох цаг болсон юм биш үү гэж асуухад би:

- Манай орны нийгмийн ухааны хөгжлийн түвшин үндэсний сурах бичиг зохиох хэмжээнд хүрсэн. Энэ чиглэлээр бид санаачлага гарган, зоригтой, эрчимтэй ажиллах цаг болсон гэж хариултал Д.Содномгомбо багш:

- Бид Зөвлөлтийн хэмжээнд хүрэх хаа байсан юм бэ? Залуучууд та нар хэрээ мэдэхгүй дэмий юм ярьж байна гэж намайг няцаав. Харин Д.Бямбасүрэн үг хэлэхдээ миний саналыг дэмжээд үндэсний сурах бичиг зохиох ажилд нэн даруй орохыг уриалсан билээ.

Удирдлагын хөгжлийн институт дээр лекц уншиж байтал нэг залуу хаалга шагайгаад дуудаад байв. Очтол Нийгмийн аюулаас хамгаалах яамны ажилтны үнэмлэх үзүүлээд:

- Манай хэлтсийн дарга НАХЯ-ны тэдэн тоот өрөөнд дуудаж байна. гэхэд би:

- Хичээлээ тараад очъё гэтэл тэрбээр:

- Та НАХЯ-ыг үл тоож байна уу. Одоо хичээлээ орхиод оч гэж тун дээрэлхүү байдлаар хэлэв.

Би хичээлээсээ шууд гарч, диспетчерт учраа хэлээд дуудсан газар очлоо. Үүдний жижүүрт үнэмлэхээ үзүүлээд

- Намайг энд дуудсан гэхэд жижүүр

- Хурандаа (нэрийг нь санахгүй байна) тэр хэлж байсан гээд өрөөний дугаарыг хэлж өглөө.

Тэр өрөөг шагайтал хижээл насны буурал хүн сууж байв. Би зөвшөөрөл аваад орлоо. Тэр дарга намайг суухыг урилаа. Хурандаа:

- ЗХУ, Европын зарим социалист орнуудад «неформальные организации» байгуулагдаж, ардчилал, ил тод байдал гэж ярих боллоо. Энэ талаар танаас асууж лавлах гэсэн юм гэв. Би ч өөрийнхөө мэдэж байгаагийн хэрээр энэ тухай тайлбарлав. Хурандаа дахин:

- Манайд ч энд тэнд ийм байгууллагууд үүсч, гудамж, талбайгаар ухуулах хуудас нааж байна. Саяхан УИХ дээр та тэдэнд лекц уншсан гэсэн мэдээлэл ирсэн гэж хэлэхэд би дотроо хэрэг бишдэж байгааг ойлголоо. Социал-демократ хөдөлгөөний тухай лекц уншсан гэдгээ ч хүлээгээд, «неформальная организация» байгуулах гэж байгааг мэдээгүй гэхэд хурандаа:

- Та ардчилал, шинэчлэлийн талаар их ярьдаг, бичдэг хүн болгоомжтой л байгаарай. Дахин ийм лекц унших болбол бидэнд мэдэгдээрэй гэж утсаа өглөө.

Тэндээс гараад дотроо «За, баларлаа даа. Докторантурт явах асуудал хэцүү боллоо доо» гэж бодов. Докторантурын эхний 3 сарын чөлөөгөө авч, ЗХУ-д очих хүртлээ хэзээ л явуулахгүй гэсэн шийд хэлэх бол гэж түгшиж байлаа. Гэвч алхам алхмаар ардчилалын урь орж байсны ачаар намайг докторантурт явахад хараахан хориг саад тавиагүй юм.

Докторантурын хугацаанд Москвад тус бүр 3 сарын хугацаатайгаар очиж ажиллан, 1991 оны I сарын 9-нд түүхийн шинжлэх ухааны докторын зэрэг хамгаалсан юм. (Эрдэм шинжилгээний зөвлөх, доктор (Ph.d), професор Ю.Н.Гаврилов). Миний докторантурын хугацаанд намын дээд сургууль Улс төрийн дээд сургууль болон өөрчлөгдөж, ШУКО-ын тэнхимийн оронд Улс төр судлалын төвийг 1988-1989 оны хичээлийн жилд байгуулж, уг хичээлийн бүрэн курсыг үндсэн ангиудад заах болсон юм. Ингэж надад Монголд анх удаа улс төрийн шинжлэх ухааныг дэлгэрүүлэх хувь тохиосон билээ. Энэ хэрэгт А.Цанжид томоохон хувь нэмэр оруулсныг зүй ёсоор тэмдэглэх хэрэгтэй юм.

1991 оны II сард намайг МАХН-ын Төв Хорооны нарийн бичгийн даргаар сонгосоноор тэр хичээлийн жилээ дуустал багшлаад, Улс төр судлалын төвийг А.Цанжидад хүлээлгэн өгсөн билээ.

Манай сургууль бол тухайн үедээ Монголын нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээний охь манлай болж байсан юм шүү. Эдүгээ Удирдлагын Академи болон өргөжиж, докторантурын сургалт ч эрхлэх болжээ. Би өөр газар ажиллаж байгаа боловч жил бүр тус сургуулийн докторантуудад цөөн цагийн лекц уншсаар байна.

Ж.ЯДАМСҮРЭН

**НДС-ийн багш, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга,
доктор, профессор**

1950 онд Архангай аймгийн Тариат суманд төрсөн. 1970-1974 онд Монгол Улсын Их сургуулийн Эдийн засгийн факультетийг Санхүү, эдийн засагч мэргэжлээр, 1979-1982 онд ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Нийгмийн ухааны академийн аспирантурыг Улс төрийн эдийн засгийн ухааны багшийн мэргэжлээр төгссөн.

1974-1990 онд МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуульд ассистент багш, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, 1990- 1994 онд МАХН-ын Төв Хорооны хэлтсийн орлогч эрхлэгч, эрхлэгч, Улаанбаатар хотын МАХН-ын Хорооны дарга, Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын дарга, МАХН-ын нарийн бичгийн дарга, 1994-2001 онд Монгол Улсын Үнэт цаасны хорооны анхны дарга, 2001-2006 онд Сонгуулийн ерөнхий хорооны даргаар ажиллаж байсан.

Ж.Ядамсүрэн Монголын багш нарын Ү их хурал, МАХН-ын XX, XXI, XXII их хуралд төлөөлөгчөөр оролцсон. МАХН-ын Төв Хорооны болон намын Бага хурлын гишүүнээр удаа дараа сонгогдож байв. Тэрээр МАХН-ын Төв Хорооны Тэргүүлэгч гишүүн, Удирдах зөвлөлийн гишүүний сонгууль хүлээн ажиллаж байв.

1990-1992 онд БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын депутатаар сонгогдон Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах, батлахад оролцсон байна.

1982 онд Эдийн засгийн ухааны докторын /Ph.D/ зэрэг хамгаалж, 1990 онд түүнд БНМАУ-ын СнЗ-ийн дэргэдэх Эрдмийн зэрэг цол олгох дээд комиссоос профессор цол олгожээ. 1999 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Төрийн захиргааны албаны Тэргүүн түшмэлийн тэргүүн зэрэг дэв олгосон байна.

Тэр 20 гаруй ном, нэг сэдэвт бүтээл, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээ, судалгааны 80 гаруй өгүүлэл хэвлүүлжээ.

Ж.Ядамсүрэн нь Ардын боловсролын болон Шинжлэх ухааны Тэргүүний ажилтан цол тэмдэг хүртсэн. Хөдөлмөрийн Гавъяаны Улаан тугийн одон, Алтан гадас одон, Ардын хувьсгалын 60, 70, 80 жилийн болон Монголын эзэнт гүрэн үүсч байгуулагдсаны 800 жилийн ойн хүндэт медалиар шагнагджээ.

Сэтгэлд уяатай он жилүүд минь

Удирдлагын академийн захирал профессор Ш.Түдэвээс анх 2004 оны 11 дүгээр сард сургуулийн маань 80 жилийн ой болно, тус сургуульд багшаар ажиллаж байсан үеийнхээ дурсамжийг бичиж ирүүлнэ үү? гэсэн хүсэлт авсан юм. Бичсэн зүйлээ өгч чадаагүй өнгөрсөн. Миний бие тус сургуулийн 50 жилийн ойг тэмдэглэн өнгөрүүлэхээр бэлтгэж байсан 1974 оны намар уг сургуульд багшаар очиж, 1990 оны 3 дугаар сар хүртэл ажиллах ховорхон хувь тохиосон билээ. Одоо бодоход тэр үед НДС-д багшилна гэдэг бол дөнгөж сургууль төгссөн миний хувьд тэр бүр олдохгүй хувь заяа байсан юм. Харин тухайн үедээ энэ талаар бодох сачийгүй явж. Түүнээс хойш сургуулийн маань хонх 35 жил тасралтгүй жингэнэж, сургуулиа дөнгөж төгсөөд очиж байсан миний тэргүүнд эдүгээ мөнгөн сор суужээ. Цаг хугацаа гэж мөн ч амархан өнгөрөх юм даа.

Дурсамж тэрлэхдээ тэр үеийн сургалт хүмүүжлийн гэхээсээ илүү амьдралд минь тохиолдсон зүйлээсээ түлхүү дурсахаар шийдлээ. Цаг үе өөрчлөгдсөн эдүгээ ингэж бичих нь дээр болов уу хэмээн мунхаглав.

Намын дээд сургуульд очсон минь

Д.Сүхбаатарын нэрэмжит цалинтай суралцаж их сургуулиа төгсөөд улаан диплом авлаа. Хөдөө нутаг руугаа явна гэж бодож байтал Миеэ багш маань тэнхимдээ багшаар авна гэв. Сургуульдаа үлдэж, УТЭЗУ-ны багшаар ажиллахаар боллоо. Ажлаа аваад Л.Занабазар багшийнхаа ажлыг цэгцлэх даалгавар авав. Ингэж байтал намайг Төв Хорооны боловсон хүчний нэг хүн дуудав. Миеэ багшид хэлтэл битгий оч гэж байна. Очсонгүй. Гэтэл гэнэт таяг тулсан жижгэвтэр биетэй туранхай бор «өвгөн» тэнхимд орж ирлээ. Ядамсүрэн гэж хэн бэ? гэж ихээхэн «хазгай» дуудлагаар асуув.

- Би байна гэлээ.

- Чи яасан том толгойтой хүн бэ? Төв Хороо дуудаж байхад очдоггүй гэж байна аа. Тэр үед би Төв Хороо (би ер нь мэддэггүй байв) гэж надад ямар хамаатай юм бол доо гэж дотроо бодонгоо:

- Би дуулаагүй ээ гэлээ. Тэрбээр намайг надтай хамт явна аа гэж байна. Намайг дагуулж хичээлийн төв байрны баруунд байх байшингийн өнцгийн хаалгад ороод: Бид хоёр Ордонд хүнтэй уулзана гэж хэлж

дуулдана. Хэнтэй уулзах талаар би сонссонгүй. Уул нь би хичээлдээ ирэхдээ, харихдаа тэр газрын урдуур өглөө, орой бүр гарна л даа. Төв Хороо, Засгийн газрын хөдөлмөрчид хүлээх байр гэсэн хаягтай. Учрыг сайн мэдэхгүй. Дараа нь Засгийн газрын ордоны баруун хаалгад очлоо.

Тэнд орох нь ээ. Би ер нь Ордонд орж үзээгүй. 1970-аад оны эхээр Ж.Самбуу гуайг таалал төгсөхөд биднийг цуваагаар Ордоны урьд хаалгаар оруулаад хойгуур нь нэвт гаргасан. Тэгэхэд бүдэг гэгээтэй, би юу ч мэдээгүй.

1 дүгээр давхарын баруун урьд талын нэг өрөөнд буурал хүн дээр орлоо. Мань хүн намайг зэмлэж байна аа. Хичнээн дуудав л гэнэ, хэнэггүй хүн л гэнэ. Тэгээд дарга дээр орно гэж байна. Би ч дахиад л зэмлүүлэх юм бодлоо. 2 дугаар давхарт гараад баруун талын нэг өрөөнд зөвшөөрөл авч орлоо. Халзан «өвгөн сууж байна. Царай руу ерөөсөө харахгүй байв. Саравчныхаа дээгүүр хөл рүү л хараад байв. Нөгөө буурал хүн товчхон миний талаар танилцууллаа. Миний талаар хэлээд байх ч юу байхав. Нэр ус, сургуулиа төгссөн л гэж лав хэлсэн. Надаас чи хаанахын хүүхэд вэ? хуучин засаг захиргаагаар гэж байна. Би тулгамдаад Цэцэнхан аймгийн Далайчойнхор вангийн хошуу гээд хэлтэл нүүр өөд хараад Цэцэнхаан гэнэ ээ, түүхээ мэдэхгүй ээ л гэж байна. Тэрээр дахиад:

- Чи орос хэл мэдэх үү? гэж байна.

- Би сайн мэдэхгүй ээ л гэлээ.

- Чи сургууль төгсчихөөд яагаад мэддэггүй юм бэ? гээд надад урдаа байсан улаан алаг ном өглөө «Партийная жизнь» гэж байв. Анх намайг харахад энэ сэтгүүл ном л санагдсан юм. Наадахаасаа унш гэж байна. Би ч эргүүлээд уншихчаа боллоо.

- За болно. Юу гэж байна гэж асуув. Би утгыг товч хэлэхийг оролдов. Гэтэл:

- Чи мэдэхээр л юм байна гэв. Дараа нь ярианаас нь намайг Намын дээд сургуульд УТЭЗУ-ны багшаар өгөх нь гэж мэдлээ. Буурал толгойтой хүн маань нэг эмэгтэй хүн дээр хамт яваа «өвгөн» бид хоёрыг дагуулж ороод НДС-д томилолт бич л гэж байна. Тэр хүн маань Н.Санжмятав гуай байсан юм билээ. Тэгээд нөгөө таягтай өвгөнтэй Ордоноос гараад УИС-ын баруун талаас НДС-руу явахаар Зайсангийн автобусанд суулаа. Тэнд очтол С.Төмөр-Очиртой тааралдав. Чи юу гэж явна гэтэл энд намайг философийн багшаар авна гэсэн гэлээ. Намайг УТЭЗУ-ны багшаар авна гэнэ гэж хэлээд бид хоёр баярлах янзтай. Ингэж л НДС-д очив оо.

Миеэ багшид маргааш нь очиж хэллээ. Гэтэл мань хүн бүр дургүйцэж билээ.

Намайг НДС дээр аваачдаг хазгай ярьдаг тэр таягтай хүн тус сургуулийн УТЭЗУ-ны тэнхимийн эрхлэгч доцент У.Камбар гуай байсан юм. Аминдаа тэнхимдээ багшаар авах гэж л хөөцөлдөж. Хожим нь тэр эрхэм хүн профессор цол хүртэж, Монгол Улсын гавъяат багш цол хүртэж билээ.

Манай тэнхимийнхэн

Би профессор У.Камбар гуайг хүндэлж явдаг. Уншсанаараа бол Монголд У.Камбар багш л байх аа. Даан ч тэр хүн өөрөө бичиж чадахгүй, орос, монголыг хольж бичнэ. Түүнээ болж байна гэж үзнэ. Бичих болохоороо 1 дүгээр ангийн хүүхдээс «бараг» дор шахуу, өөрөө түүнээ сайн бичсэн гэж ойлгоно. Нэг үгийг монголоор бичээд оросоор заавал давхар бичнэ. Хожим нь 1986 онд билүү дээ, бид хоёр нэг монографи хамтарч гаргасан.

Би НДС-д УТЭЗУ-ны тэнхимд ассисент багш боллоо. 2 жил болж, 1976 онд жинхэнэ багшаар батлагдсан. Энэ бол зөвхөн эрх зүйн хувьд тэр. Харин жинхэнэ багш болох нь өөр асуудал байсан юм билээ. Одоо ч өөрийгээ багш гэж хэлэхэд хүнд л байдаг юм. Манай тэнхимийн эрхлэгч доцент У.Камбар, багш нар нь дэд доктор Ү.Чимэд, багш Б.Намсрай, Х.Купария нар байв. Дээр нь би ирсэн хэрэг. Дараа нь Х.Батцэнгэлийг ассисент багшаар авсан. 1980-аад оны дундуур сүүлд Д.Ганболд, С.Энхбаатар, С.Жаргалсайхан нар маань багшаар ирж билээ.

1976 онд намд элсэх гэж хөглөлөө. Асуухгүй юмгүй асууна, мал төлийн нэр, нас шүд хүртэл асууна.

Ү.Чимэд багш намайг очсоноос хойш доцент цол хүртсэн. Хожим манай тэнхимийн эрхлэгч болсон. Сайн багш. Оросоос монгол хэл рүү орчуулахыг үзүүлнэ. Би Ү.Чимэд гуайгаас мөн ч их юм сурсан даа. Тэр үеийн УТЭЗУ-ны гол сурах бичгийг бид орчуулж, доцент Ү.Чимэд редакторлаж гаргасан юм. Б.Намсрай бас сайн багш, сайн орчуулна, сайн бичнэ. Чадал тэнхээ сайтай хүн. Энэ хоёр багшийг УТЭЗУ-ны мэргэжлээр анх удаа улс зориуд бэлтгэсэн юм гэсэн.

Х.Купария багш газар зүйн мэргэжлийн хүн. Ү.Чимэд гуайг юу хэлнэ дагана, юу л гэнэ түүнийг л хийнэ. Сүүлд 1979 оноос эдийн засгийн сэтгүүлд ажилласан.

Б.Хурметбек захирал манай тэнхимд харъяалагдана. Урьд нь УТЭЗУ-ын хичээл заадаг байсан гэсэн. Намайг очсоноос хойш лав хичээл заагаагүй. Тэнхимийн хуралд л хааяа ирж сууна. Профессор У.Камбар түүнээс ихээхэн эмээнэ.

У.Камбар багш надад томорч энэ сургуульд чинь Б.Элдэв-Очир, Н.Жагварал, З.Соль, Ү.Ядамсүрэн, Т.Рагчаа, Б.Ширэндэв, С.Жалан-Аажав,

С.Удвал нар сурч, Х.Чойбалсан, С.Янжмаа, Ц.Дамбадорж, Б.Цэрэндорж, А.Амар, Эрдэнэбатхаан, Ю.Цэдэнбал, Ч.Сүрэнжав, Төмөр-Очир нар хичээл зааж байсан. Би Ю.Цэдэнбал даргыг дагаж багш болсон хүн гэж ярина. Чи намайг дагаж багш болох ёстой гээд л. Мань хүн хичээл заахдаа заавал Дэлхийн улс төрийн карт самбарын өмнө өлгүүлнэ. Яриан дундаа ямар нэгэн улсыг нэрлэвэл намайг зураг дээр яг тэр үед түүнээ заа гээд л зогсоочихно. Бусад тэнхимийн үеийн нөхөд маань намайг Камбар багшийн махан указка гэж далдуур шоглоно, би ичнэ. Бусад тэнхимийн багш нар ингэхгүй байхад намайг л ингэх юм гэж дургүйцнэ. Аминдаа бусаддаа атаархана. Нэгэн удаа чадахгүй гэж хэлчихээд захирлын өрөөнд чирүүлж орж билээ.

Б.Намсрай багш 1976 оны хавар Москвад НУА-д аспирантурт явах болоод үдийн цайнаар сургуулийн удирдлага, тэнхимийн эрхлэгчид, өөрийн тэнхимийн багш нараа гэртээ оруулав. Тэнхимийн эрхлэгчид, орлогч захирлууд, манай тэнхимийнхэн түрүүлж очоод захирлыг нэлээд хүлээв. Захирал Б.Хурметбек ирдэггүй. Гэтэл захирал ирлээ. Бид ширээнд суув. Ц.Отхон багш Б.Намсрай багшид нэг шилэн стакан аваад ир гэж дуулдана. Б.Намсрай авчирлаа. Ц.Отхон багш Б.Хурметбек захирлын өмнө тавив. Захирал яаж байгаа нь энэ вэ? гэж асуух нь тэр. Ц.Отхон багш: Захирал аа, наадах чинь жиндээ пропорциональ юм гэлээ. Би ч ойлгосонгүй. Гайхасхийгээд. Тэгсэн чинь шил цагаан архи задлаад нөгөө стаканд дүүрэн хийчихэв. Захирал дуугүй байна аа. Бидэнд хундаганд хийж дүүргэв. Захирал Б.Намсрайд хандан хэдэн үг хэлж стакантай архиа «явуулав». Үлдсэн архийг стаканд нь хийхэд шил архи дуусав. Би тэгэхэд шил архи 2 стакан болдогийг мэдэж билээ. Хоолны өмнө дахин хундага өргөв. Дараа нь Б.Намсрай баярласнаа илэрхийлэв. Дахиад шил архи задалж стаканд хийгээд үлдсэнийг нь урьд нь тавьчихав. Мань хүн стакантайг дуусгалаа. Б.Хурметбек захирал одоо явъя, ажилтай гэж дуулдана. Бас л Ц.Отхон багш явахаасаа өмнө гээд үлдсэнг хийв. Б.Хурметбек захирал: за, би 14.00 цагаас Төв Хорооны Үзэл суртлын хэлтэс дээр ажилтай. Одоо болно. Ажлын цагаар үнэртүүлээ гэнэ гэж билээ. Түүнээс хойш Б.Хурметбек захирлын тэр үг үнэртэх тухай онигоо болсон байх.

Орос хэл газар авав

Намайг МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит НДС-д багшилж байхад 1979 онд Төв Хорооны тогтоол гарч НДС-ийн хичээлийг орос хэлээр явуулахаар шийдвэрлэсэн юм. Ер нь зөвхөн манай сургууль ч биш бүх салбарын удирдлага болон мэргэжилтнийг орос хэлийг төрөлх хэл шигээ мэдэхийг шаардаж байсан үе. Бүх хүнээс орос хэлний шалгалт авч байв. Энэ нь НДС-ийн зарим багш нарын эсэргүүцэлтэй

тулгарсан юм. Тэд орос хэл мэдэхгүйдээ дургүйцсэнгүй, харин орос хэлийг сайн мэддэг, оросоор чөлөөтэй улс байв.

1979 оны 4 дүгээр сард шиг санана. Багш нарын нэг хурал дээр Удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч дэд доктор Ц.Отхон гуай: орос хэлээр НДС-ийн оюутанд лекц уншина гэдэг бол урсаж байгаа усыг өрөмдөөд цоолохтой адил гээд хэлчихэв. Философийн тэнхимийн эрхлэгч дэд доктор Э.Базаржав гуай бас дэмжив. Тэр үеийн сургуулийн намын хорооны дарга МАХН-ын түүхийн багш Г.Лхамсүрэн гуай болсон, тэд дотроо жаахан зөрчилтэй байсан болов уу? Бас манай I проректор Ж.Цэдэнжав гуай Германаас дипломат албанаас ирээд Хичээл хүмүүжил эрхлэх болоод удаагүй байсан. Мань хүнийг «плох» Цэдэнжав гэнэ. Хорвоогийн жамаар нас өндөр болсон. Цагтаа МАХН-ын Төв Хорооны Үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгч явсан хүн. Сургуулийн зарим тэнхимийн эрхлэгч нар мань хүнд асуудал тавина. Ж.Цэдэнжав гуай мартчихна. Нэг хурал дээр Ц.Отхон гуай мань хүнийг шүүмжлээд «Сандал дээр малгай тавьсан, Цэдэнжав гуай сууж байгаа хоёр адил» гээд хэлчихэв. Бас энэ нь нэрмээс болж. Тэгээд энэ бүхэн нь Төв Хорооны Боловсон хүчний хэлтсийн даргад хүрчээ.

Тэр үед АИХ-ын нэгэн удаагийн сонгууль болж байв. Манай тэнд Ажилчны районд Б.Гүнжлхам, Л.Чимэддорж (хожим хөдөлмөрийн баатрууд болсон) гуай нэр дэвшин Г.Лхамсүрэн гуай сурталчилгааг нь хариуцаж байв. Намын хорооны дарга нэг өдөр намайг контортоо дуудан сурталчилгаа хийх даалгавар өгөнгөө одоо том дарга ирнэ. Эд нарыг болгоно доо гэж байна. Би тэр үед нарийн учрыг мэдээгүй юм. Б.Ламжав гуай сургууль дээр ирээд явав. Биш болжээ. Ц.Отхон, Э.Базаржав, Ж.Чунагсүрэн нарыг намаас хөөж, ажлаас нь халав. МАХН-ын Төв Хорооны Улс Төрийн Товчооны тогтоол гарав. Тогтоол нь НДС-ийн сургалтын чанарыг сайжруулах тухай л байх. Би одоо мартчихжээ.

Бөөн юм боллоо. Орос хэл газар авав. Зарим багш нараа явуулав. Тэр жил Г.Цэдэндагва бид хоёрын аз дайрч ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Нийгмийн ухааны академийн аспирантурт суралцахаар явж билээ. Үүнээс хойш НДС-ийн 4 жилийн болон 2 жилийн сургуулийн хичээлүүд орос хэл дээр явагдаж тэр үед орос хэлээр ярьдаг, гадаадад сургууль төгссөн хүмүүс ихэвчлэн элсэх болсон юм.

Нийгмийн ухааны академид явсан минь

1979 оны 5 дугаар сард НДС-ийн проректор Гавъяат багш Ж.Цэдэнжав гуай намайг дуудлаа. Тэр үед жирийн залуу багш ректор, проректорын өрөөнд орох нь өдрийн од шиг ховор л доо. Би энэ сургуульд томилогдож ирээд багш болох гэж нэг удаа орсон, проректор миний хичээлд суугаад «замечание» авахаар нэг орсон санагдана. Проректор дээр орсон чинь доогуур хараад нэг л бишээ. Чи суу. Сургуульд явах санаатай гэлүү гэлээ.

Загатнасан газар маажина гэгчээр би хурдхан тийм гэхив. Амьдрал ахуй, хүүхэд багачуул энэ тэр асууж байна. Тэгээд чи сургуулиас өмнө биеэ эмчлүүл. Чамд нэг эмгэг байна гэдэг байгаа. Би үгүй, цоо эрүүл гэлээ. Гэтэл чиний наад туранхай байж байгаа ч дээ. Эрүүл юм уу гэнэ. Би ер нь их туранхай, 180 см өндөр мөртөө 29 настайдаа 68 кг жинтэй байж билээ. Намын сургуульд багшилна гэдэг хэцүү л дээ. Тэр үед өдөрт 10-аад цагийн лекц уншина. Өдөр, эчнээ анги гээд зав гарахгүй. Заавал лекц бэлтгэсэн байна. Шөнийн талд сууна. Хоёр хүүхэд бага, цэцэрлэг яслид хүргэнэ. Туслах хүнгүй, Бүх ажлаа эхнэр бид хоёр л амжуулна. Туранхай байхаас яахав.

Ж.Цэдэнжав гуай надтай өөр юу ч ярьсангүй. Би гарлаа. Сургууль соёл яригдаж байгаа юм байна гэдгийг мэдлээ. Амьхандаа хүлээж байв. Гэтэл удаа ч үгүй шалгалт өгөхөөр болов. Тэнцэв. Энэ мэтээр намайг ажиллаж байх үед Намын дээд сургуулийн олон багш нар миний мэдэхийн Ү.Чимэд, Ж.Чунагсүрэн, Ц.Мөнхжаргал, Д.Дашпүрэв, З.Буузгар, Б.Намсрай, Ц.Аюурзана, Ш.Чунаг, Г.Цэдэндагва, Б.Эрдэнэсүрэн, Х.Батцэнгэл, Д.Мягмар, Д.Сэржамц, А.Цанжид, Ч.Ган-Өлзий, Ж.Өлзийсайхан, Д.Алтай, Н.Баяртсайхан, С.Энхбаатар, С.Одхүү нарын багш нар НДС-иас Москва хотод НУА-д суралцаж, доктор Ж.Болдбаатар, Ц.Гомбосүрэн, Ц.Адъяа, Ц.Баасанжав, Д.Гомбо нар ч тус академийг төгсөөд манайд ирсэн юм. Тэд эрдэм ном, цол хэргэмээ зузаалж, нэртэй сайн эрдэмтэд, шилдэг багш нар болж, сургуулиа сургууль шиг сургууль болгож, сургууль маань хүн бүтээдэг эрдэм номын нэг уурхай болж билээ.

Эдгээр нөхөд маань эдүгээ монголын нэртэй эрдэмтэд болжээ. Судалгаа шинжилгээний олон бүтээл туурвицгаасан даа. Тэдний маань оюуны тэнхээ монголын эрдэм номын ертөнцийн түүхийн хуудаст мөнхрөн үлджээ.

Абалкин багшийн өмнө хөлс урсав

Миний бие академид очихоосоо өмнө капитализм, социализмын улс төрийн эдийн засгийн ухааны курс лекцийг НДС-ийн бүх ангийн сонсогчид 4 жил дараалан уншсан сурах бичгийг цээжилчихсэн «шаггүй том амьтан» явав. УТЭЗУ-ыг өөрийгээ мэдэж байна л гэж боддог байлаа. Тэр үед анх академич А.М.Румянцевын удирдлагаар зөвлөлтийн шилдэг эрдэмтэн, доктор, профессорууд Төв Хорооны шийдвэрээр 70-аад оны эхээр капитализм, социализмын УТЭЗУ-ны 2 боть том сурах бичиг анх гаргасан юм. Тэр үнэхээр сайн сурах бичиг, боть бүр нь 40 гаруй хэвлэлийн хуудас зузаан. «Капитал» зохиолын логик, бүтцээр анх хийсэн сурах бичиг. Бас доктор, профессор И.И.Кузьминов удирдаж Төв Хорооны дэргэдэх НДС-ийн эрдэмтэн профессоруудын гаргасан бас нэг сайн сурах бичиг байсан

юм. Хожим нь манай тэнхимийнхэн Ү.Чимэд багшийн удирдлага дор тэр сурах бичгүүдийг бүгдийг орчуулж хэд хэдэн зузаан ном болгож гаргасан.

Би тэр хэдэн сайн сурах бичгийг бараг цээжилчихсэн байлаа. Аргагүй шүү дээ, нэг хичээлийн жилд тус бүрээр нь 2 удаа курс лекц уншина. 4 жил уншсан юм чинь.

Тэгээд залуу байсан үе. Улс төрийн эдийн засгийн ухаан буюу эдийн засгийн онолыг яг л тэр хэмжээгээр ойлгоно. Надаас өөр мэдэх хүн цөөхөн тоотой гэж дотроо бодно.

Академийн УТЭЗУ-ны тэнхим дээр тэр жил Герман, Польш, Унгар, Монгол улсаас нэг нэг аспирант, дээр нь Зөвлөлтийн бүгд найрамдах улсуудаас ихэвчлэн орос, кавказынхан 5-6 аспирант элсэж бид нэг групп болов. УТЭЗУ-аар В.С.Афанасьев, В.А.Медведев (хожим нь Төв Хорооны Үзэл суртал эрхэлсэн даргаар ажиллаж байв), Е.М.Примаков (ОХУ-ын СнЗ-ийн дарга асан), Л.И.Абалкин (ЗХУ-ын СнЗ-ийн I орлогч дарга асан), Г.А.Попов, Р.А.Белоусов, Г.А.Куликов, В.В.Цакунов, Г.Н.Сорвина, В.С.Дунаева нараар мэргэжлийн хичээл заалгаж байлаа. Эд бол шинжлэх ухааны бурхад, дэлхийн хэмжээний улс даа, яах аргагүй.

УТЭЗУ-ны семинар ярилцлага 4-6 цагаар орно. Би «их гайгүй». Багшийг асуухаар аспирантууд намайг хариулна л гэнэ. Би сурахаасаа хагас дутуу ярихыг оролдоно. Оросын нөхөд маань бүр таг. Аргагүй шүү дээ, тэд чинь аж ахуйн ажил, удирдах ажил хийж байсан, 40 хол гарчихсан, 20-иод жилийн өмнө янз бүрийн хэмжээнд сонссон улс. Тэдний үед олигтойхон нэг сурах ч байгаагүй. Социалист бусад орны нөхөд маань орос хэлд тааруу. Ганц хоёр үг хэлээд таг болчихно. Хурдан хугацаанд тэд хэлээ их сайжруулсан даа. Семинар ярилцлага удирдаж байгаа том эрдэмтэд юм асуухаар ганц хүн л өөрсдийнх нь бичсэн сурах бичигт байдаг зүйлээс алдаг оног тоть шиг давтаад байхаар яаж сайн байхав.

Нэг өдөр Абалкин Л.И. багш хичээл дээр Ядамсүрээн чи хүлээж бай. Чиний хэлэх гээд байгаа наад юм чинь сурах бичиг шүү дээ. Чи номын санд суу. Эх сурвалж унш гэдэг байна. Тэгэхэд миний нуруу руу хүйтэн хөлс асгарч, цамц норчих шиг болж, хүүхдийн хэлээр ёстой шараа болж билээ. Тэгж л би юу ч мэдэхгүйгээ нэг мэдэх шиг болсон. Түүнээс хойш мэднэ гэж боддогоо больж билээ. Шинжлэх ухаан чинь сурах бичиг биш гэдгийг ойлгосон доо.

Багш нар маань барууны том эрдэмтдийн зохиол бүтээлийг аль тэр үед орчуулаад цөөхөн хувь хэвлээд түүн дээрээ «Для научных библиотек» гэж бичээд номын сангийнхаа дотоод хэрэгцээнд оруулчихсан байсан юм шүү. Бидэнд А.Смит, Д.Рикардо, А.Маршалл, Т.Р.Мальтус, Ж.М.Кэйнс, Поул А.Самуэлсон, Д.Гэлбрэйт, М.Фридман зэрэг анхдагчдын болон орчин

үеийн барууны эдийн засагчдын бүтээлийг хэнийг нь л үзье гэвэл байна. Бид тэнд дээрх хүмүүсийн бүтээлийг анх орос хэл дээр нухсан юмдаг.

Л.И.Абалкин багш маань тэгэхэд УТЭЗУ-ны тэнхимийн эрхлэгч, В.А.Медведев багш Академийн захирал байлаа. Миний дээр нэр дурдсан багш нар, бас дээр нь нэрийг дурьдаагүй олон багш нар үнэхээр тухайн салбарын бурхад байж билээ. Даанч дэндүү боловсорсон улсууд байсан юм. Тэдний амнаас гарсан хий болгон мөн ч жинтэй дээ. Багш нар маань надад сайн байсан юм. Хожим нь том дарга болохоосоо өмнө Леонид Иванович, Евгений Максимович нар Монголд ирж хэд хонож билээ.

НДС-ийн «зүггүй» багш

НДС-д багшлах хугацаандаа УТЭЗУ-ны гол асуудлаар монографи, товхимол, гарын авлага, сурах бичиг бичив. Үүний дотор УИС-ийн Худалдааны эдийн засгийн факультетийн багш дэд доктор Н.Бүрэн агсантай хамтран их, дээд сургуульд үзэхээр «Зах зээл судлал» хэмээх сурах бичиг бичив. 1986 онд хэвлэгдсэн томоохон сурах. Гэхдээ социализмын үед тийм нэр устай сурах бичиг гаргах нь хэцүү л дээ. Үнэндээ зах зээл судлалын хичээлийн программ байгаагүй. Социализмын үед чинь социалист худалдааны тухай л ярина шүү дээ. Доктор А.Дамдин багшаа редактор гээд тавьчихав. Сурах бичиг гарсны дараа Үзэл суртлын хэлтэст нэг удаа очсон. Одоо хэн дээр очсонг нь хэлээд яахав. Цаг үеийн байдал тийм байсан юм чинь. Чи минь яагаад ийм юм хийчих вэ дээ гэж байна. Би: Өвгөн чинь 3 жил хойно ном үзлээ. Одоо чинь ийм болж, гол нь маркетингийн талаар ярьж байна. Харин би шүүмжилсэн гэлээ. Үгүй чи шүүмжлэх нэрээр хөрөнгөтний үзэл санаа тарааж байна гэдэг байгаа. Би ч юм хэлсэнгүй. Тэгсйгээд өнгөрөв. Энэ талаар өнөөг хүртэл хэнд ч яриагүй юм. Тэр үед сургуулийн захирал мэдчихвий гэж ихээхэн айж билээ.

1987, 1988 оны үе шиг санаж байна. Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга УТТ-ны гишүүн Ц.Намсрай манай сургууль дээр ирнэ гээд шөнө өдөргүй цэвэрлэгээ хийлгээд багш нарыг хүртэл амраадаггүй. 7 хоног бэлтгэл хийв. Ц.Намсрай дарга манай сургуулийг хариуцна. Ц.Намсрай дарга ирлээ. Анги танхимаар явж эцэст нь багш нартай уулзлаа. Би тэссэнгүй босоод: Дарга аа, Та хаана хэзээ очихоо наад туслахдаа битгий хэлж байгаач. Ер нь очих газраа шууд л оч л доо. Тэгвэл байгаа байдлаараа л байна шүү дээ. Багш, оюутан сонсогчгүй Таныг ирнэ гээд 7 хоног өдөр шөнөгүй цэвэрлэсэн юм. Төв Хорооны Улс Төрийн Товчооны гишүүн, нарийн бичгийн дарга, сургууль хариуцсан хүн очих өдөр судраа хэлэхээр захирал маань яаж зүгээр суухав. Захирлын буруу биш. Үзмээр бол шууд ирээд үзэх, хэн нэгний хичээлд суумаар бол шууд л суух хэрэгтэй шүү дээ гээд тавьчихав.

Гэтэл Ц.Намсрай дарга: Багш хүүгийн нэр хэн билээ? гэж байна. Нэрээ хэллээ. Тэгсийгээд тарлаа. Тэнхимдээ орсон чинь зарим багш хойноос дагаж ороод: За, Ядамсүрэн, чи өнгөрсөн. Одоо дулаан хувцас хунар, хөдөө ажиллах бэлтгэлээ хий гэж байж билээ. Намайг яагаа ч үгүй л өнгөрсөн.

1988 оны байхаа, хавар ШУА-ийн төв байранд одоогийн Төв номын санд монголын голлох хэдэн эрдэмтэд Монгол Улсын хөгжлийн үе шатны талаар анхны том хурал хийв. Тэр хурлаар капиталист бус хөгжлийн зам, социализмын материал-техникийн бааз байгуулсан зэрэг том асуудлууд яригдлаа. Би үг хэлэх төлөвлөгөөгүй. Тэр үед чинь урьдчилаад яв цав төлөвлөчихнэ. Хэн ярих бүх юм тодорхой байна. Хурлын дундуур би гараа өргөж байгаад үг хэлэхээр зөвшөөрөл авав. Тэгээд Монгол Улс феодализмыг алгассан л гэнэ. Социализмын материал-техникийн баазыг байгуулж байна л гэнэ. Миний бодлоор үйлдвэрлэх хүчний зохих хөгжлийг олж байж түүнд хүрдэг байх. Зарим талаар феодализмын харилцаанд, зарим талаар социалист үйлдвэрлэлийн харилцаанд байна. Тэр материал-техникийн баазыг байгуулж байгаа гэдэг нь худлаа. МАХН-ын программд өөрчлөлт оруулах нь зөв гээд тавьчихав.

Доктор Ж.Чунагсүрэн босоод: Ядамсүрэн! Чи МАХН-ын гишүүн, намын программ, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч байж МАХН-д гишүүнээр элссэн. Юу хэлж байна гэх аясын юм хэлэв. Дараа нь К.Зардыхан, Б.Лхамсүрэн нар намайг өмөөрөх талын үг хэллээ. Гэхдээ цаг зөөлөрсөн үе л дээ. Ингэж л хөглөж зүггүйтэж явлаа.

Багш хүний зорилгыг бага зэрэг ойлгосон минь

Би багшлах хугацаандаа хүн хийсэн хичээлийнхээ хэмжээ, уншсан номынхоо болон суусан цагийнхаа тоогоор эрдэм боловсролтой болдоггүй юм билээ гэдгийг ойлгосон. Хичээллэх арга нь зөв байна уу? үгүй юү? Хичээл зүтгэл хэвшил, заншил болж чадаж байна уу? үгүй юү? гэдэг нь гол асуудал юм шиг надад санагдсан

Ном сурах их унших нь сайн л даа. Утга учиргүй уншиж, ихээхэн боловсорч байна гэж бодвол эндүүрэл юм билээ. Ямарч хэрэггүй ийм боловсрол бол таньд их хэрэг болохгүй.

НДС-д багшлахдаа сүүлийн жилүүдэд би ер нь сонсогч оюутан нараар заасан хичээлээ цээжлүүлэхийг боддоггүй байв. Өөрийн болгож эзэмшээгүй хүн хичнээн цээжлээд хэрэггүй л дээ. Цээжилсэн хүнд дүн тавихдаа хойрго байв. Багш хүний үүрэг, зорилго гэж юу юм бэ? оюутан сонсогчид арга зүй, арга барил эзэмшүүлэхэд голлох хэрэгтэй юм шиг санагддаг. Багш хүн хүнийг сэтгэж сургахад л үйл ажиллагаагаа чиглүүлэх хэрэгтэй гэж боддог болсон. Хичээлийг сайн эзэмшсэн оюутан аливаа зүйлд хандах хандлага нь өөрөө тогтоод ирдэг юм. Амьдралын үй түмэн

тохиолдол бүрд тохируулж хүн удирдах авъяастай, сэтгэх, эргэцүүлэн бодох чадвартай удирдах ажилтан гаргахад л анхаарч ажилласан даа.

Нэгэн үдэшлэг дээр оюутнууд багш нартаа зориулсан хошин зураг зурсан байв. Миний зургийг зураад «яагаад Ядамсүрэн» гэж тайлбар хийсэн байв. Асуусан чинь: Та ер нь хүн яриулдаггүй, хичээл асуухаараа яагаад гээд биднийг үргэлж шоглодог хүн. Хичнээн сайн яриад Танаас хүссэн дүнгээ авахад хэцүү дээ. Тэгээд Таныг «яагаад» гэсэн юм гэж билээ.

Амьдралд түшсэн боловсрол үр өгөөжөөр хавьгүй их байдгийг хожим мэдсэн юм. Ямарч хүн ажилд суралцангаа хүмүүнлэг чанараа зүлгэж, хичээл зүтгэлээ тэтгэж чадвал зөв хэв ёсыг биедээ авч үүргээ хийгээд ажлаа сайн гүйцэлдүүлж чаддаг нь харагддаг. Үүнийг сурах бичгээс хялбархан олж авч чаддаггүй юм.

Зарим сонсогчид анх хэрхэн мэдлүүлсэн, У.Камбар багшид загнуулж, ректорын өрөөнд чирүүлж орж явсан, төл бойжуулахаар «малчин» болсон, лекц нэртэй сурах бичиг хуулснаа шалгуулж байсан, технологийн карт боловсруулж «хэрэглэсэн», оросоор хичээлээ заасан, зүггүйтэж ректорын чихэнд хүрсэн энэ тэр гээд ярьвал чиг мөн олон зүйл бий дээ. Нөхөд маань энэ талаар дурсах бизээ.

Хамтран ажилласан нөхөд минь

Миний бие 1974-1990 онд Намын дээд сургуульд ажиллаж хувь заяа, амьдралын зам мөрийн насан туршид дурсагдах сэтгэлд уяатай үл мартагдах хамгийн сайхан залуу үе энд өнгөрч билээ.

Энэ сургуульд хамтран ажилласан багш, лаборант, нарийн бичгийн дарга нар, номын санчид, аж ахуйн болон техник ажилтнууд зэрэг бүх нөхдөө ойн энэ мөчид эргэн санах, дурсахад сайхан байна. Намайг Намын сургуульд анх багшаар очиход У.Камбар, Р.Нансал, У.Нямжав, Ц.Отхон, Г.Чимэд, Д.Дашдаваа нар тэнхимийн эрхлэгчээр, Л.Чойжамц, Ү.Чимэд, Б.Намсрай, Д.Купария, Э.Базаржав, Ж.Чунагсүрэн, Ц.Мөнхжаргал, Д.Норовсамбуу, Ш.Чойжилжав, Д.Мангалжав, О.Ядамжав, Ц.Аюурзана, Г.Цэдэндагва, Б.Дашзэвэг, П.Дорж, Х.Зандраабал, Г.Лхамсүрэн, Ш.Лувсандорж, С.Цэрэнпагма, Н.Дулмаа, Д.Намдаг, Д.Даржаа, Д.Дашбал, Н.Балдандорж, Д.Даваахүү, Д.Дашдондог, Х.Дорж, З.Дашдорж, Ц.Чогдон, Л.Цэндсүрэн, Д.Дуламжав, Ж.Октябрина, Р.Чүлтэм нар багшаар ажиллаж байлаа. Тэр үеийн багш нарын олонх нь харааны шилээ хамар дээгүүрээ тохсон томчууд байв. Тэд багш нарынхаа тухай ярихдаа манай сургуульд чинь Ю.Цэдэнбал, Ч.Лодойдамба, С.Жаланаажав багшилж байлаа гээд л ярина. Ц.Аюурзана, Г.Цэдэндагва, Р.Чүлтэм бид 4 л дөнгөж сургууль төгсөөд ирсэн хүүхэд. Бид НДС-д залуучуудын салхийг хагалсан даа.

Биднээс хойш Х.Батцэнгэл, С.Энхбаатар, С.Жаргалсайхан, Н.Баяртсайхан, С.Одхүү, Д.Цэдэв, Д.Нэргүй, Д.Чулуунбат, Ц.Баатартогтох, Ч.Ган-Өлзий, Ц.Тунгалаг, Дулмаа, Д.Ганбат, Ж.Бямбадорж, Ж.Өлзийсайхан, Г.Ганболд, Ц.Даваадорж, П.Доржсүрэн, Р.Эрдэнэбаатар, Б.Төмөрбат, П.Увш, Л.Цэрэнчунт, Х.Магсар, Б.Туяа, Т.Ганцэцэг, Ж.Солонго, Ц.Ганболормаа нар сургуулиа дөнгөж төгсөөд л ирж билээ.

Өөр сургууль, байгууллагаас Ш.Түдэв, Р.Рэгзэндорж, Д.Ганболд, Д.Батаа, Б.Эрдэнэсүрэн, Д.Лувсанцэрэн, С.Доржсүрэн, Д.Сэржамц, Да.Цэрэндорж, Д.Мягмар, Д.Батбаяр, Д.Алтай, Д.Цэрэндорж, Ц.Эрдэнэсамбуу, Р.Раднаабазар, Г.Дугарсүрэн, Ш.Сүхээ, Ч.Пагважав, Н.Дамдинжав, Б.Чулуундорж, Г.Дулмаа, Ч.Цэнд, Л.Адъяа, З.Гулираанз, Балжинням зэрэг туршлагатай багш нарыг шилжүүлэн авч, сургуулиа төгссөн С.Данаажав, Д.Цэенпил, Л.Өлзийдолгор, Ш.Чунаг, С.Шааман, Ц.Мягмар, А.Цанжид, Д.Цогзолмаа, С.Тойвгоо, Д.Даариймаа, Д.Оюунцэцэг нараар багшийн армия нэмэгдүүлж билээ.

Сургуулийн захирлаар профессор Б.Хурметбек, Г.Миеэгомбо, орлогч захирлаар доцент Ж.Цэдэнжав, Б.Даш-Ёндон, Д.Норовсамбуу, Д.Бямбаа, Б.Цэрэннадмид, Ш.Чойжилжав, хичээлийн эрхлэгчээр Л.Чойжамц, Д.Лувсанцэрэн, Б.Эрдэнэсүрэн нар ажиллацгаасан юм. Тэд маань багш нараа бэлтгэх, сургуулийнхаа ном эрдмийн чадавхийг нэмэгдүүлэх, материаллаг баазыг бэхжүүлэхэд ёстой нойр хоолоо хасацгаасан улс даа.

Намайг ажиллах хугацаанд Зөвлөлтийн мэргэжилтэн, доктор, профессорууд А.Рубан, Г.М.Николаева, К.И.Ихсанов, А.А.Ермалаев, Ф.Л.Чусавикин, А.И.Царев, Я.Пашенко, В.П.Ходяев, В.С.Клюев, Л.Н.Сереженкова, В.И.Изосимова, К.Б.Рунова, Л.А.Черкасова, В.К.Спицын, В.А.Владимиров, А.С.Соболев нарын нөхөд ажиллаж билээ.

Миний ажиллаж байсан үеийн НДС бол Монголын шилдэг эрдэмтдийг багтаасан эрдэм номын уурхай байлаа. 150 гаруй мянган номтой уншлагын танхим, гэрээр ном олгох номын сантай, өрөө тасалгаа, арга зүйн кабинетуудаар бүрэн хангагдсан, мэргэжлийн 7 тэнхимтэй, эрдмийн зөвлөлтэй, тэргүүн туршлага арга зүйн төвтэй болсон байв. Багш нарын дийлэнх олонх эрдмийн зэрэг хамгаалсан, хаана эрдэм судлал, судалгаа шинжилгээний ажил хийнэ, эрдэм шинжилгээний хурал ном хаялцаан болно, манай багш наргүй явагдана гэж бараг үгүй байлаа.

Манай сургуулиас тэр үед Монгол Улсын гавъяат багш Б.Хурметбек, Ж.Цэдэнжав, У.Камбар, Х.Зандраабал, Г.Миеэгомбо нар төрж, төрөлх сургуулийнхаа нэр хүндийг өргөж, эрдэмтэн багш нараа баярлуулцгаасан юм. Хожим Г.Миеэгомбо багш минь Ардын багш болсондоо. Улс орны өнцөг булан бүрт бидний шавь нар ард олныхоо сайн сайхан амьдралын төлөө бие сэтгэлээ өгч манлайлан ажиллацгаасан.

Намын дээд сургууль төгсөгчдөөс Монгол Улсын Хөдөлмөрийн баатар, Ардын болон Гавъяат зүтгэлтнүүд, Төрийн шагналтнууд олон арваараа төрөн гарсан.

Биднийг НДС-д ажиллах хугацаанд ертөнц дахин нэлээд өөрчлөгдөж, Монгол улс ардчилал, зах зээлийн эдийн засагт шилжих сонголт хийж, нийгэм тэр аяараа өөрчлөгдөх үе эхэлсэн юм. Монголын нийгмийн эргэлтийн энэ үед НДС сайн бэлтгэгдсэн эрдэмтэд боловсон хүчинтэй болсон байлаа. Монгол улсад тэр үед нийгэм судлал, эдийн засгийн мэргэжлээр тэгж бэлтгэгдсэн эрдэмтэдтэй газар байхгүй байсан байх аа.

Тэр үеийн НДС-ийн багш нар бол нийгмийг шинэчлэх сэтгэлгээний тэргүүн эгнээнд явцгаасан. Б.Даш-Ёндон, Ш.Түдэв, Ж.Болдбаатар, Б.Намсрай, Х.Батцэнгэл, Ц.Аюурзана, Г.Цэдэндагва, Ц.Гомбосүрэн, Да.Ганболд, Ж.Чунагсүрэн нарын энэ цаг үед хийсэн бүтээсэн бүхэн энд чиглэсэн. Тэдний нэг хэсгийнх нь үйл ажиллагаа нийгмийг өөрчлөхөд гар бие оролцсоноор тодорхойлогдоно. Монгол орны хамгийн том улс төрийн хүчин МАХН-ыг шинэчлэх, нийгмийг өөрчлөхөд дотнын нөхөр профессор Б.Даш-Ёндонгийн оруулсан хувь нэмэр их, хэзээ нэгэн цагт түүх үнэлэх л болно доо.

НДС-ийн тэр үед бэлтгэгдсэн багш нараас 1990 оноос хойш Б.Даш-Ёндон, Ж.Чунагсүрэн, Ж.Болдбаатар, Ш.Чунаг, Ч.Ган-Өлзий, Н.Баяртсайхан, Г.Цэдэндагва, Д.Ганболд, Ж.Бямбадорж, Д.Алтай, А.Цанжид, Б.Эрдэнэсүрэн нар Ардын Их хурлын депутат, УИХ-ын гишүүнээр сонгогдож шинэ нийгмийн эрх зүйн үндсийг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд зохих хувь нэмрээ оруулсан юм. Багш нарынхаа зэрэгцээгээр бас олон шавь нар нь ч энэ үйл хэрэгт мөр зэрэгцэн хүчин зүтгэсэн. Эдүгээ хүртэл сургуулийнхаа гал голомтыг түшилцэж яваа доктор, профессор Ш.Түдэв, П.Увш, Б.Намсрай, С.Жаргалсайхан, Д.Сэржамц, П.Доржсүрэн, Р.Эрдэнэбаатар нар минь бусдын сэтгэл санааг ариусган гэгээрүүлж, залуу үедээ ухаарал хайрлаж, нарт ертөнцөд байхгүй нандин сайхан албаа үргэлжлүүлсээр явна.

Л.БААСАН

НДС-ийн багш, Төрийн байгуулалтын төвийн эрхлэгч, Монгол улсын гавъяат багш, хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор, профессор

Ураанхан овогт

Үндсэн захиргаа: Говь-Алтай аймгийн Дарви сум

Боловсрол: Дээд

Төгссөн сургууль: МУИС, 1967 он

Мэргэжил: Хуульч

Мэргэшил: Хөдөлмөрийн эрхзүй судлаач

Зэрэг цол: Хуульзүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор

Хөдөлмөрлөсөн байдал:

- Өвөрхангай аймгийн прокурорт мөрдөн байцаагч (1967-1970 он)

- Говь-Алтай аймагт орлогч прокурор (1970-1972 он)

- МУИС-д багш (1972-1984 он)
- Улсын дээд шүүхэд шүүгч (1984-1990 он)
- Удирдлагын Академид төвийн эрхлэгч (1990-1992 он)
- МУИС-д багш (1992-1993 он)
- Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Цэцийн орон тооны гишүүн (1993-1998 он)
- Отгонтэнгэр Их Сургуульд дэд захирал (1998 оноос)

Миний бие Монгол улсын үе үеийн нийгэм, улс төрийн зүтгэлтнүүдийг бэлтгэн гаргаж байсан Монгол улсын анхны дээд сургууль болох Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Шинэ хүчний дээд сургууль, МАХН-ын дээд сургууль, БНМАУ-ын СнЗ-ийн харъяа Төр нийгэм, судлалын академи, хожмоо Удирдлагын академи хэмээн нэрлэгдэж ирсэн хамт олны эгнээнд 1984 оноос «Намын байгуулалтын тэнхим»-д цагийн багшаар, 1990 оны 9 дүгээр сарын 1-ээс «Төрийн байгуулалтын тэнхим»-ийн эрхлэгчээр тус тус ажиллаж байсандаа сэтгэл өөг байдаг нэгэн. Эл сургууль үүсэж байгуулагдсан үеэсээ эхлэн Монгол улсад дээд мэргэжилтэй мэргэжилтэн бэлтгэх үйлсийг манлайлж ирсэн гэж болно. Үүнийг 1990 оны эцэс хүртэл МАХН (тухайн үеийн нэрээр)-ын бүх шатны боловсон хүчин, төрийн албан хаагчдыг эл сургуулиар бэлдэж байсан, хожмоо сэтгүүлчид, улс төр

судлаачид, удирдахуйн ухааны зэрэг олон салбарын мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх зэргээр Монголчуудын оюуны хөгжилд жинтэй хувь нэмэр оруулж ирсэн, сургалтын бааз сайтай, профессор багш, суралцагсад суралцах, мэргэжил эзэмшихийн тулд чанд журам, нэгэн зорилгоор ажиллаж, суралцдаг байсан зэрэг олон үйл ажиллагаануудаар тодорхойлж болно. Амжилт ололтын энэ чанар тус сургуулийн үйл ажиллагаанд одоо хүртэл уламжлан хадгалагдсаар байна. Төрийн мэргэшсэн албан хаагчдыг бэлтгэх, тэдний мэргэжлийг дээшлүүлэх чиг үүргийг өнөө үед зөвхөн Удирдлагын Академи гүйцэтгэж байгаа нь үүний нэгэн нотолгоо мөн.

Монголын үе үеийн нийгэм, улс төрийн зүтгэлтэн, төрийн албан хаагчдын чанд сахилга, зохион байгуулалт, эх орон ард түмнийхээ төлөө гэх эрмэлзэл, тус сургуулиас олж авсан боловсрол, мэдлэг, дадлага, дэг журамтай холбоотой. Нэгэн дурсамжийг санавал МУИС-ийн ахмад багш, түүх, улс төр судлаач Д.Лувсанцэрэн МУИС-д бидэнтэй хамт ажиллаж байхдаа ажлын цагийг чанд баримталдаг, маш эртэч, цэвэрч нямбай, настай багш атлаа өглөө эртлэн босож биеийн тамирын дасгал хийдэг, явган аялалаар Улаанбаатарын эргэн тойронг гүйцээсэн нэгэн байв. Залуу багш бид нар Лууяа багшаас та ийм өндөр настай атлаа (тэр үед багш 70 дөхөж байсан) бидэнтэй мөр зэрэгцээд, зарим үед биднээс илүү жавхалзаад байх юм. Нууц нь юунд байна вэ? гэж дамшиглахад багш маань «энэ нь миний сайных биш, би намын дээд сургуульд 1930-аад оны үед суралцаж байхдаа олж авсан дадалтай холбоотой. ЗХУ (тэр үеийн нэрээр)-ын мэргэжилтэн багш Довжиев (нэрийг би эндүүрсэн байж магадгүй) биднийг өглөө эрт дагуулан Туул голыг өгсүүлэн гүйлгэж гимнастик хийлгэж, дараа нь нойтон алчуураар хүзүү, цээжийг улайтал арчуулж хэвшүүлсэнтэй холбоотой. Би Намын сургуульд орохын өмнө Хөвсгөл, Архангайд төрийн бага тушаалын алба хашдаг, биеийн хувьд дорой нэгэн байсан бөгөөд Намын сургуульд суралцаж чанд дэглэм, шаардлаганд чанагдсан тул өнөөдөр та нарт магтагдаад байгаа байх» хэмээн хуучилдагсан. Энэ бол тус сургуульд суралцаж төгссөн жирийн нэгэн төгсөгчийн дурсамж. Тус сургуулийн сайн үйлс, үлгэр жишээний талаарх олон баримтуудыг дурсах нь миний хувьд илүүц биз ээ. Тус сургуулийн профессор багш нар, үе үеийн удирдлагуудын үлгэрлэн дууриах гайхамшигт чанаруудыг миний бие гайхан сонирхож «яавал эд нар шиг болох вэ?» гэж боддогсон. Орос, монгол, казакар хослуулан хичээл заадаг У.Камбар, хичээлийг орос хэл дээр заахын гайхамшигийг үзүүлдэг Зандраа, өөрийгөө болон суралцагсдыгаа оюуны хувьд онгодтойгоор цэнэглэдэг доктор Намсрай, Цанжид, Цэдэндагва болон бусад олон сайхан багш, эрдэмтдийн хүчин чармайлтаар тус сургуулийн сургалт,

эрдэм шинжилгээний ажил өндөр түвшинд явагддаг байсан тул төгсөгчид нь өндөр мэдлэгтэй, зохион байгуулах ур чадвартай, улс нийгэмд сайхан үлгэр жишээ, мөр үлдээсэн нь одоо ч дурсагдсаар байдаг билээ.

1990-1991 оны хичээлийн жилээс үйл ажиллагаа нь шинээр эхэлсэн «Төрийн байгуулалтын тэнхим»-д Ж.Бямбадорж (УИХ-ын гишүүн, УИХ-ын дэд дарга, Монгол улсын Үндсэн хуулийн цэцийн дарга асан, Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын дарга, Монгол улсын гавъяат хуульч) бид хоёр Лаборант Цолмон, Лхам нартайгаа хамтран тус сургуулийн их, дээд, дундын гэх мэт бүх ангиудад «БНМАУ-ын төр эрхзүйн үндэс», болон хуульзүйн мэргэжлийн бусад хичээлүүдийг өдөр бүр 8-10 цагийн нүсэр ачаалалтай зааж шалгалт, шүүлэг авах зэргээр ажилладаг байв. Ж.Бямбадорж бид хоёр эртний багш, шавийн холбоотой, бие биенээ сайн ойлголцдог тул нүсэр ачаалалд дарагдахгүйгээр сургалтыг зохион байгуулдаг байсан нь сонсогч, оюутнуудын сонирхолд нийцдэг байлаа. Тэр үеийн оюутнууд үнэхээр идэвхтэй, хичээл тасалдаггүй, хоцордоггүй байсныг өнөөдөр эргэн санахад бахархуштай.

Тус сургуулийн «Их дээдийн анги»-д хичээл заахад үнэхээр урамтай, ялангуяа семинар, дадлагын хичээлийн үед жинхэнэ эрдэмлэг ном хаялцал болдог байсан нь одоогоор миний санаанд тодхон байна. Эл байдлыг Чойжилсүрэн (Сүхбаатар, Баянхонгор аймгийн Засаг дарга асан) Чимэддорж (Өвөрхангайн МАХН-ын хорооны нарийн бичгийн дарга асан) нарын ангийн хамт олон сайн санаж байгаа даа. Суръя, мэдье гэсэн чин сэтгэл өвөрлөсөн энэ мэт оюутнууд өөрсдийгөө оюун боловсролын хувьд цэнэглэж байсан төдийгүй, хичээл заадаг багш нарыгаа хурцалж байдгийг Намын сургуулийн дээд боловсролтой мэргэжилтнүүдийг суралцуулдаг байсан «Их, Дээд»-ийн ангийнхан харуулж байсан гэдгийг зориуд тэмдэглэмээр байна. Суралцах их эрмэлзэл нь ирээдүйд ажиллаж амьдрахын угтал байсан тул миний үед суралцагсдын ажлын байрны захиалга сургуулиа дүүргэхээс жилийн өмнө ирчихсэн байдаг байв. Өнөөдөр ч тэд маань Монголын бүх нутагт төр, нийгмийн хариуцлагатай ажлуудыг хашсаар байна. Аймаг, нийслэл хаана ч манай төгсөгчид ажилласаар байна. Дундговийн Нийгмийн даатгалын хэлтсийн дарга Ч.Баяр, Булган аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын дарга Бат-Эрдэнэ, Дорноговийн Алтан ширээ сумын Засаг дарга Гочоо гэх мэтээр төр, нийгэм судлалын академи буюу миний ажиллаж байх үед төгссөн мэргэжилтнүүд Монгол улсын бүх аймаг, суманд ажилласаар байна.

Сургуулийн захиргаанаас явуулсан бодлого, дэмжлэгийн ачаар «Төрийн байгуулалтын тэнхим» судалгааны төв болон өргөжих болсон тул Монголын хүчтэй хуульчид, судлаачид энэ төвд ажиллаж эхэлсэн

юм. Үүнд Сарантуяа, Р.Эрдэнэбаатар, В.Удвал (сайд асан), С.Баяр (ерөнхий сайд асан), Г.Совд (Үндсэн хуулийн цэцийн анхны дарга асан) С.Нарангэрэл (Академич, УИХ-ын гишүүн асан), Ж.Амарсанаа (Академич, Үндсэн хуулийн цэцийн дарга), Ц.Оюунбаатар (УИХ-ын гишүүн) нар тус төвд ажиллаж байв. Манай багш нараас Монголын төрийн зүтгэлтнүүд олноор төрсөн. 1991 онд Ж.Бямбадорж Улсын бага хурлын гишүүнээр анх сонгогдсоноос хойш Улсын Их хурлын гишүүнээр С.Нарангэрэл, Ц.Оюунбаатар, Монгол улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр Г.Совд, Л.Баасан, Ж.Бямбадорж, В.Удвал, Ж.Амарсанаа, Улсын дээд шүүхийн шүүгчээр Ж.Цолмон дэвшин ажилласан, Академич (Ж.Амарсанаа, С.Нарангэрэл) Хуульзүйн шинжлэх ухааны доктор (Г.Совд, Л.Баасан, Ж.Амарсанаа, С.Нарангэрэл) хуульзүйн доктор (Ж.Бямбадорж) Монгол улсын гавъяат хуульч (Г.Совд, Ж.Амарсанаа, Ж.Бямбадорж) шинжлэх ухааны гавъяат зүтгэлтэн С.Нарангэрэл төрж гарсан зэрэг нь бидний бахархалд зүй ёсоор тооцогдох нь тодорхой.

Удирдлагын Академийн хамт олны бүрэлдэхүүн хэсэг болох «Төрийн байгуулалтын төв» бол Монголын сор болсон эрдэмтэд ажилладаг, төр, нийгмийн зүтгэлтнүүд өсөж өндийж, төрж гардаг өлгий мөн. Эл төвийн Тулгын чулууг Намын сургуулийн хичээлийн төв байрны 208 тоотод Ж.Бямбадоржийнхоо хамт тавилцсандаа баяртай байна.

Ц.ЭРДЭНЭСАМБУУ

НДС-ийн нийгмийн сэтгэл судлалын багш, философийн ухааны
доктор, профессор

1945 онд Архангай аймгийн Баян-Уул (одоогийн Эрдэнэбулган) суманд төрсөн. 1963 онд Архангай аймгийн Цэцэрлэг хотын 10 жилийн сургуулийг, 1968 онд Улаанбаатар хотод АУДэС-ийг, 1978 онд ОХУ-ын Москва хотноо Нийгмийн ухааны академийг тус тус төгссөн. Хүний их эмчийн мэргэжилтэй, улс төрийн дээд 1968-1976 онуудад АУДэС-ийн физиологийн тэнхимд багш, 1978-1992 онуудад МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль, Ардын Их Хурлын дэргэдэх Улс төрийн дээд сургууль, Улсын Бага Хурлын дэргэдэх Төр, нийгэм судлалын академид намын байгуулалт, нийгмийн сэтгэл судлалын багшаар ажиллаж байв. 1992-2003 онуудад

АУИС-д, 2003 оноос 2008 оны 7 сар хүртэл ЭМШУИС-ийн Нийгмийн эрүүл мэндийн сургуульд ажиллаж байв.

1981 онд «Философи ба нейрофизиологи дахь субъектив дүрийн асуудал» сэдвээр философи, социологи, эрхийн хүрээлэнд философийн ухааны докторын зэрэг хамгаалсан. Багшлах хугацаандаа ном, гарын авлага, товхимол 15, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл 56, эрдэм шинжилгээ-практикийн бага хурлын илтгэл 45, редакторласан ном, эрдэм шинжилгээний бичиг 6, шинжлэх ухааны хялбаршуулсан өгүүлэл 58, бүгд 180 гаруй материал хэвлэлд нийтлүүлжээ.

«Намын байгуулалт», «Улс төрийн ажлын сурган, сэтгэл судлалын үндэс», «Удирдлагын сэтгэл судлал», «Анагаах ухааны сэтгэл судлал, харилцааны соёл», «Бие хүний сэтгэл судлал», «Нийгмийн сэтгэл судлал» зэрэг 10 гаруй хичээлийн хөтөлбөр боловсруулахад оролцож, 50 гаруй сонсогч, оюутан, магистрантын курс, диплом, магистрын ажил удирдан хамгаалуулсан. 1999 оноос Био-Анагаахын салбар эрдмийн зөвлөлийн гишүүн, 2002 оноос АУИС-ийн анагаах ухаанаар магистрын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн гишүүнээр тус тус ажиллаж байв. 2003 оноос ЭМШУИС-ийн Биоанагаах- Нийгмийн эрүүл мэндийн салбар эрдмийн зөвлөлийн гишүүн, 2005 оноос НЭМС-ийн Эрдэмтдийн зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга, гишүүнээр ажиллаж байна.

Миний олон жилийн хөдөлмөр зүтгэлийг төр засаг өндөр үнэлж, 2002 онд «Алтан гадас» одон, 1984, 1991, 2001 онуудад Ардын хувьсгалын 60, 70, 80 жилийн ойн медаль, 1988 онд «Ардын боловсролын тэргүүний ажилтан», 2002 онд «Эрүүлийг хамгаалахын тэргүүний ажилтан» цол тэмдгээр тус тус шагнасан ба 1991 онд дэд профессор цол, 2001 онд АУИС-ийн профессор цол, 2003 онд профессор цол хүртсэн байна. 1972-1992 онд Намын Төв Хорооны «НТХ»-н дэргэдэх Намын Дээд Сургууль, УИХ-н дэргэдэх УТДС, УБХ-н дэргэдэх ТНСА-д багшаар 14 жил ажилласан.

Миний ажилласан хугацаанд сургуулийн минь нэр НДС, УТДС, ТНСА гэж гурван удаа, түүнийг удирдаж байсан захирал нь мөн гурван удаа (Б.Хурметбек, Г.Миеэгомбо, Я.Долгоржав) өөрчлөгдсөн юм. Энэ нь удирдах ажилтны залгамж халааг цаг цагийн шаардлагад нийцүүлэн бэлтгэх бодлого, зорилготой холбоотой байсных болов уу.

Хүний их эмчийн мэргэжилтэй намайг тус сургуульд нийгмийн сэтгэл судлалын багш болгохын тулд Москвад НУА-д 2 жил суралцуулж, улс төрийн дээд боловсрол эзэмшүүлсэн. Энэ дашрамд хэлэхэд ЗХУ-н НУА-ийг манай улсаас хүний их эмч гурав төгссөн түүхтэй. Түүний нэг болсондоо баярлаж бахархаж явдаг. Энэ нь надад тохиосон ховорхон завшаан, омогшин дурсах он жилүүдийн эхлэл болсон юм.

Намайг багшаар нэг жил ажилласны дараах жилд «Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын Дээд Сургуулиар нам, улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэх ажлын чанарыг сайжруулах арга хэмжээний тухай» НТХ-ны тогтоол гарсан. Уг тогтоолын дагуу 1979-1980 оны хичээлийн жилээс эхлэн зөвхөн үндсэн хоёр жилийн ангийн сонсогчдоос нам, төр захиргаа, эвлэлийн байгууллагын удирдах ажилтныг бэлтгэх, хичээлүүдийг үндсэнд нь орос хэлээр явуулахаар болсон билээ. Тэр үед дотоодын их, дээд сургууль төгссөн элсэгчид орос хэлний зургаан сарын бэлтгэл курст суралцан байж хичээлдээ ордог байв. Тэнхмийнхээ бусад багш нар, орос мэргэжилтэн нарыг хичээлдээ суулгачаад гадаадад их, дээд сургууль төгссөн, орос хэлний зургаан сарын бэлтгэл курст суралцсан дээд боловсролтой хүмүүст лекц орос хэлээр уншина гэдэг амаргүй ажил байсан юм даа. Үүнд их бэлтгэдэг байлаа.

Нам улсын удирдах ажилтныг бэлтгэх, мэргэжил дээшлүүлэх, хөдөө орон нутагт, суртал нэвтрүүлэгчдийн семинар зохион байгуулах, намын сургуульд элсэгчдийг урьдчилан шалгаруулахад намын байгуулалт, эдийн засаг, удирдлагийн тэнхимд ажиллаж байсан багш нар их төлөв зонхилох үүрэг гүйцэтгэдэг байв. Үүний үрээр би бусад багш нарын хамт хавар элсэлтээр, намар суртал нэвтрүүлэгчдийн семинараар бараг бүх аймагт

ажиллажээ. Энэ нь миний заах арга, багшлах ур чадвараа дээшлүүлэхэд их тус дөхөм болсон.

Нийгмийн улс төрийн тогтолцоо өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж байгаатай уялдан улс төрийн дээд сургууль нь 1990 оноос эхлэн улс төр судлаач-эрх зүйч, улс төр судлаач-эдийн засагч, улс төр судлаач-социологич мэргэжил олгох сургалтын хөтөлбөрөө өөрчилсөн. Ийнхүү улс төр судлал, хууль эрх зүй, эдийн засаг, социологийн хичээлүүдийг түлхий судлуулах, эрх зүйн тэнхим, социологийн тасаг шинээр ажиллуулах зэрэг нь тэр үеийн сургалтын ололттой тал, төрийн мэргэшсэн ажилтан бэлтгэдэг Удирдлагийн Академийн үндэс суурийн нэг болжээ.

Манай тэнхим социалист уралдаанд нэг бус удаа тэргүүн байр эзэлж байсан нь тэнд ажиллаж байсан хүмүүсийн сэтгэл зүтгэл, ажилсаг эвсэг уур амьсгалтай холбоотой. Манай тэнхимийн хамт олноос Ж.Бямбадорж, Г.Ганболд, Ш.Чунаг, А.Цанжид нар улсын их хурлын гишүүнээр сонгогдож, А.Цанжид Засгийн газрын гишүүн, Боловсрол, соёл шинжлэх ухааны сайдаар томилогдон их үр бүтээлтэй ажилласан. Үүний зэрэгцээ Ж.Бямбадорж, А.Цанжид, Ш.Чунаг гурав маань гавъяатууд болсон. Ололт амжилт, туршлага, зүтгэлээрэй гайхалтай хамт олон байсныг энэ бүхэн гэрчилнэ.

Улс төрийн дээд сургууль байгуулагдсаны эхэн үед Р.Вандангомбо, Ц.Ганхуяг нарын хамт «Өөрчлөн байгуулалтанд хэр итгэж байна (социологийн шуурхай судалгаа)», «Засгийн газар огцрох уу?» зэрэг сэдвүүдээр социологийн судалгаа хийж Ардын их хурлын депутатуудын санаа бодлыг нэгтгэж «Ардын эрх» сонинд нийтлүүлж байсан. Энэ нь цаг үеийн шаардлагад нийцэн ажиллахыг хичээж байсны нэгэн жишээ юм.

Нам төрийн ажилд багш нарыг оролцуулах, НТХ-ны хэлтэсүүд, орон нутгийн намын хороодтой хамтран зөвлөгөөн эрдэм шинжилгээ-практикийн бага хурал зохиох талаар сургууль минь маш их анхаардаг байв. Энэ нь багш нар хичээлээ амьдралтай холбох, сургалтын агуулга хэлбэрийг сайжруулах, заах арга, багшлах ур чадварыг дээшлүүлэхэд их тус дэмжлэг болж байлаа. Нэгэн жишээ хэлэхэд, 1987 оны 10 сард НТХ-ны намын байгуулалтын хэлтэс, НДС-тай хамтран «НАШБ-ын арга барилыг боловсронгуй болгож, дайчин чадварыг дээшлүүлэх арга зам» эрдэм шинжилгээ, практикийн бага хурлыг улсын хэмжээнд зохион байгуулж байв. Үүний зэрэгцээ НДС-ийн намын ажлын тэргүүн туршлага, арга зүйн төв багш нарыг хичээлээ амьдралтай холбон заахад нь зохих хувь нэмэр оруулсныг үгүйсгэх аргагүй.

Тус сургуульд элсэгчидийг багш нар орон нутагт нь очиж нийгмийн ухаан, орос хэлний урьдчилсан шалгалт авдаг байв. Дараа нь НТХ-ны

хэлтсийн эрхлэгч, орлогч эрхлэгч нарын бүрэлдхүүнтэй комисс элсэлтийн шалгалт өгсөн хүмүүсийг тус сургуульд элсүүлэх эсэхийг эцэслэн шийднэ.

Хүнийг дутуу судалсан гэх үндэслэлээр энэ хурлаас нилээд хүмүүс хасагдана. Аймгийн намын хорооноос шалгаруулж ирсэн нэг хүнийг нь хассаны дараа Удирдлагийн Академид одоо ажиллаж байгаа Д.Сэржамц, элсэлтийн комиссын дарга, НТХ-ны боловсон хүчний хэлтсийн эрхлэгч Ламжав гуайгаас «боловсон хүчнийг бүх талаар судлах хамгийн сайн арга юу байдаг юм бэ?» гэж асуухад «Хөлсийг нь гартал асууж ярилцах арга байдаг юм» гэсэн хариулт аваад гарч билээ.

Намайг 1983-1985 онд үндсэн хоёр жилийн ангид суралцагсдын анги даасан багшаар ажиллаж байхад «Манай ангийхан» орос хэлний тэнхимээс сургуулийнхаа 60 жилийн ойд зориулж В.Гоголийн «Байцаагч түшмэл» жүжгийг орос хэлээр тоглож, тэр үед тус сургуульд ажиллаж байсан багш нар, бусад оюутнууд шагшин магтаж байв. Жүжгийг ардын жүжигчин Э.Оюун гуай үзээд Монголд анх удаа орос хэлээр чадварлаг тоглолоо гэдгийг онцолж, өндрөөр үнэлсэн. Ангийн багш би ч гэсэн энэ жүжигт тоглосон «жүжигчид»-ээрээ, нийт ангийхнаараа одоо ч бахархаж явдаг юм.

Энэ бүхэн нь тэр үед тус сургуульд ажиллаж, сурч байсан хүмүүс нь цаг цагийнхаа хүүхдүүд байсныг гэрчилнэ.

С. ТОЙВГОО

НДС-ийн багш, Удирдлагын академийн ахмадын зөвлөлийн дарга,
Нийслэлийн хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах нийгэмлэгийн
гүйцэтгэх захирал

1948 оны 09 дүгээр сарын 15-ны өдөр Увс аймгийн Өндөрхангай сумын «Мандлын худаг» хэмээх газар төрсөн. 1956-1966 онд Увс аймгийн Баруунтуруун сумын 10 жилийн сургуулийг, 1966-1970 онд УБДС-ийг «Түүх газарзүйн багш» мэргэжлээр, 1983-1985 онд НДС-ийг төгсөж «Нам, улс төрийн дээд боловсрол эзэмшсэн. 1985-1991 онд МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулийн Намын түүхийн тэнхимд багшаар ажиллаж байв.

Миний өдий дайтай яваа нь Намын дээд сургуулийн ач буян юм шүү

Намайг 1949 оны шороон үхэр жилийн намрын дунд сарын шинийн 15-ны тэргэл сар мандсан тэр нэгэн орой ачит аав, ээжийн үр болон мэндэлсэн гэдэг юм. Энэ бол Засагт хан аймгийн Хан-Хөхий уулын Лу жанжин хэмээх соён гэгээрүүлэгч Лувсандондовын хошууны /Одоогийн Увс аймгийн Өндөрхангай сум/ «Мандлын худаг» хэмээх газар болой.

Миний эцэг эх бол жирийн малчин хүмүүс, гэхдээ тэд Чингис хааны төрийн цагаан сүлдийн үе дамжсан «Тугчийнхан»-ны удам судар юм. Миний хувьд Монголын Үндэсний түүхийн музейд 1963 оноос хойш хадгалагдаж байгаа Хан-Хөхий уулын хошууны эзэн Чингисийн төрийн цагаан сулд тугийг хадгалж хамгаалж байсан тугчдийн удмыг залгамжилж, 14 дэх үеийн «Тугч» хэмээгдэж яваагаа түүхэн хувь заяа гэж бодож явдаг юм. Энэ бол миний бахархал.

Энэхүү цагаан сүлд нь бидний үед уламжлагдсан монголчуудын түүхийн үнэт өв гэдгээрээ үнэ цэнэтэй төдийгүй эрдэмтэн судлаачдын анхаарлыг ихэд татаж байгаа бөгөөд ЮНЕСКО-ийн биет өвд бүртгүүлэх зүй ёсны шаардлага тавигдаж байгаа юм.

Бага, дунд, дээд сургууль төгссөн. Улсын Багшийн Дээд сургууль, Намын дээд сургууль, ЗХУ-д /хуучин нэрээр/ Нийгмийн Ухааны Академийг дүүргэсэн. Түүхч (РИО), Улс төр судлаач мэргэжилтэй.

Орон нутгийн намын байгуулалтын ажлын туршлагатай танилцах аялалд оролцогсод Хэнтий аймгийн намын хороо, захиргааны ажилтнуудын хамт 1987 он. Хэнтий Өндөрхаан

Намын сургуульд орох амаргүй даваа буюу элсэх дөхсөн минь

12 жил Төв аймгийн Заамар сумын сургуульд хичээлийн эрхлэгч, захирлаар ажилласны дараа /Ажил гайгүй байсных байх/ 1982 онд Төв аймгийн Намын хороо надад Намын Дээд Сургуульд элсэлтийн шалгалт өгч элсэхийг зөвшөөрсөн юм. 6-р сарын сүүлчээр Зуунмод хотод доктор Б.Дашзэвэг, багш Ц.Чогдон нарын бүрэлдэхүүнтэй шалгалтын комисс ирж шалгалт авсан юм. Хатуухан ч дүгнэдэг, хариуцлагатай сонгодог байсан үе шалгалтын босгыг давлаа. Дотоодын их, дээд сургууль төгсөгчдийг орос хэлний эрчимжүүлсэн 3 сарын давтан сургалт /Интенсивный курс/-д хамруулдаг байсан болохоор суралцах үүрэг аваад үлдсэн.

Элсэлтийн шалгалтаа амжилттай өгч зорилгодоо хүрсэн болохоор он гараад эрчимжүүлсэн сургалтанд явах бэлтгэл базаах бодолтой явж байв. Гэтэл 1982 оны 12-р сард Намын Төв Хорооны ээлжит бүгд хурал болж боловсролын асуудлаар НТХ-ны нарийн бичгийн дарга Адъяагийн илтгэлийг хэлэлцээд аймаг, орон нутгийн сургууль, боловсролын байгууллагын удирдах ажилтнуудыг өөр албан тушаалд дэвшүүлдэгийг тодорхой хугацаагаар зогсоох нь зүйтэй гэсэн шийдвэр гарч миний явах өнгөрч билээ. Ажлаа арай өгчихөөгүй байсан нь аз болов.

Хоёр дахь боломж буюу элссэн минь

Намын Дээд Сургуульд орох боломжгүй болсон тул намайг аймгийн Ардын Боловсролын хэлтсийн даргаар ажиллуулахаар дарга нар шийдэж байсан 1983 оны 10-р сарын эхээр намайг аймгийн Намын Хороон дээр бэлэн байлга гэсэн цахилгаан сумын намын байгууллагад ирсэн байв. Намын Хороон дээр очтол боловсролын даргын асуудал биш, харин Намын Дээд Сургуулийн элсэлтийн шалгалтанд оруулахаар дуудсан байв. Тэр хаврын /6-р сар/ сургуулийн элсэлт шаардлагын хэмжээнд явагдаагүй тул Төв Хорооны боловсон хүчний хэлтэс 10-р сард дахин элсэлт авах шийд гаргасан юм санж. Өмнөх жил нь явуулж чадаагүйг бодолцсон уу, өөр бэлэн гэхээр хүн олдсонгүй юу бүү мэд Намын Хорооны холбогдох дарга нар Төв Хорооны аймаг хариуцсан зохион байгуулагчтай санал нэгдэж, шалгалт өгүүлээд тэнцвэл намайг явуулъя гэж эргэлт буцалтгүй шийдсэн бололтой юм билээ. Багш Б.Дашзэвэг, Ц.Чогдон, Б.Туяа нар мэргэжлийн чиглэлээрээ шалгалт авахад ямар ч байсан босго давсан дүн гарч элсэх боломжтой болсон билээ.

Орос хэлний бэлтгэл дутаж тэвдэж явсан үе

Бидний үед бүх шатанд орос хэлний сургалт тийм ч их эрчимтэй биш байснаас их, дээд сургуулийг ойр зуурын мэдлэгтэй төгсдөг байсан болохоор Интенсивный курст сурах хүсэл над маш их байсан юм. Гэвч 1984 оны 9 сарын 01-нээс шууд явуулах Намын Хорооны шийдвэр гарсан байв. Учир юу гэвээс Нэгд: сургуулийн захирлаар ажиллах хүний асуудал цаг хугацаанаас шалтгаалаад судлагдаж шийдэгдээгүй, Хоёрт: 10-р сарын сүүлчээс боловсон хүчний суурьшлыг өөрчилж, шилжих хөдөлгөөн хийх ёсгүй /үүнийг 7-10-р сарын 01-ний дотор шийдэх журамтай/ байсантай холбоотой байснаас биш, миний орос хэлний мэдлэгийн түвшин боломжтой байсных биш юм. Тун хэрэгтэй сургалтаас ингэж хоцорсон нь тэр болой.

Хичээл эхэлсний дараа шийдэх асуудалтай тулгарсан минь

9-р сарын 01-ний өдөр сургуулийн хичээлийн шинэ жилийн нээлт уламжлал ёсоороо ёслол төгөлдөр боллоо. Анхны хичээлийн хонх дуугарч 2 давхрын /207 тоот/ танхимд «ЗХУКН-ын түүх» хичээлийг доктор /улаан/ П.Дорж багш орос хэл дээр ярьж өгдөг юм байна. Энэ цагаас эхлэн хэлний /эрчимтэй сургалтанд хамрагдаагүйгээс гарсан хэлний барьерийг даван туулах хүнд асуудалтай тулгарснаа мэдэрсэн юм. Үүнээс гарахын тулд олон хоног нойр, хоолоо хасаж чармайхаас өөр гарц байсангүй. Дөрвөн цагийн хичээл ороход ганц МАХН-ын түүхийг эх хэл дээрээ сонсож байв. Хагас жилийн шалгалтаар үр дүнг үзэхийн тулд их хичээж мэрийсэн. Дийлэхгүй бол нутаг буцъя даа гэж бодох үе ч гарсан. Эхний хагас жилийн

шалгалтаар 1-ээс бусад 4 хичээлийг онц дүнтэй шалгууллаа. Урамшлаа, зүтгэхээс өөр замгүйгээ улам бүр ухамсарлав. Нэг мэдэхэд 2 жилийг ардаа орхиж төгсөх хугацаа нэгэнтээ болсон байв.

1998 оны 2 сар

Төгссөн сургуульдаа багш болно гэж зүүдлээ ч үгүй явлаа

Төгсөх жилийн хавар 3-р сард нам, улс төрийн ажлын дадлагаар Сэлэнгэ аймгийн Алтан булаг суманд ангийн андууд Баттөмөр, Урансайхан, Чүлтэм нарын хамт явахын өмнөхөн проректор Б.Даш-Ёндон багш намайг дуудаж уулзсан юм. Тэрээр:

- За Тойвгоо чи төгсөөд хаана ажиллах саналтай байна вэ? гэхэд нь.
- Олон жил орон нутагт ажилласан, одоо боломж олдвол хотод суурьшмаар байна. Орон нутагт ажиллах сонирхолгүй байгаа гэвэл:
- Намын Төв Хорооны боловсон хүчний газраас чиний тодорхойлолтыг ирүүл гэсэн, орон нутгийн хүсэлт санал байгаа юм билээ гээд чухам хаанаас ирсэнийг хэлсэнгүй. Би ерөнхийд нь гадарлав. Хэнтий аймгийн дарга Н.Насан-Очир бид хэзээний танилууд түүний хүсэлт байх гэж таамаглав. Нэг их юм хэлж чадалгүй гарч, удалгүй Сэлэнгэ явсан билээ.

4-р сарын эхээр хичээл үргэлжилж хаврын шалгалт дөхөж байсан тэр нэгэн өдөр сургуулийн боловсон хүчин Ёндонжамц чамайг проректор уулз гэсэн гэв. Орвол Б.Даш-Ёндон багш:

- За хө хөдөө, орон нутагт ажиллах сонирхолгүй гээд байсан, хэвээр үү гэж асуухад:

- Тиймээ гэвэл:

- Саяхан Төв Хорооны тогтоол гарч манай сургуульд 4 жилийн үндсэн анги нээх болсон. Нэлээд хэдэн багш авах шаардлагатай болж байгаа чамайг намын түүхийн тэнхимд багшаар ажиллуулахаар яригдаж байна. Маргааш Төв Хорооны боловсон хүчний зохион байгуулагч ирнэ. Уулзана шүү гэв.

Боловсон хүчнийхээ нүүрийг улайлгах дөхөв

Маргааш нь боловсон хүчин Ёндонжамцын өрөөнд НДСургуулийг хариуцсан Төв Хорооны зохион байгуулагч Санжмятав гуайн дуудсанаар уулзав.

- Чамайг 4 жилийн анги нээгдсэнтэй холбогдуулан МАХН-ын түүхийн тэнхимийн эрхлэгч Б.Дашзэвэг багшийн судалж санал болгосноор төгссөний дараа багшийн ажилд томилох зорилгоор судалж уулзаж байна. Чи багшаар ажиллах сонирхолтой юу, чадах уу гэв.

Хариуд нь:

- Миний үндсэн мэргэжил-түүхч, түүхийн багш. Тэгэхээр таны асуултыг сайн ойлгохгүй байна. Багшлах сонирхолгүй, чадахгүй гэвэл би энэ мэргэжлийг эзэмшсэний хэрэг байхгүй шүү дээ гэтэл Санжмятав гуайн царай мэдэгдэм хувирч, сургуулийн боловсон хүчин таг болж царай нь улайх шахав.

Дахин уулзана гэснээр өнгөрсөн боловч намайг багш болгоно гэсэн бодлоо Санжмятав гуай өөрчлөөгүй нь боловсон хүчнийг таньдаг, юм үзэж нүд тайлсных байхаа гэж одоо хүртэл боддог юм.

НТХ-ны боловсон хүчний хэлтэс сургуулийн удирдлагуудын саналыг үндэслэн намайг багшаар ажиллуулах санал нэгдээд байсан үед зарим нэг багш үндсэн 2 жилийн ангид гадаад дотоодод мэргэжил эзэмшсэн түүхийн мэргэжлийн хэд хэдэн хүн төгсөж байснаас намайг сонгосонд эсрэг саналтай байгаагаа сургуулийн удирдлагуудад танилцуулсан байдаг. Захирал Г.Миеэгомбо, проректор Б.Даш-Ёндон, Намын Хорооны дарга Цэрэндорж нар дээр ээлж дараалан дуудагдаж шалгалтаас дутахгүй «шалгалт»-нд орж билээ. Тэд маань миний үндсэн мэргэжлийн суурь түвшинг эерэг үнэлсэн байх, тэр яриа нэг их газар аваагүй, 07 сарын 01-нээс эхлэн багшаар томилсон тухай Намын Төв Хорооны томилолтыг би хүлээн авсан юм. Гэвч миний багшлах ур чадвар, мэдлэгийн царааг шалгасан шалгалт, тандалт нэг хэсэг үргэлжилсэнийг нуух юун. Намын дээд сургуулийн өндөр боловсрол, өргөн мэдлэг, баялаг туршлагатай эрдэмтдийн эгнээнд нөгөө «тоон дотор үсэг цохиж явна» гэдэг шиг

хөдөөгийн 8 жилийн дунд сургуулийн захирлаас өөр албан тушаал хашиж яваагүй намайг оруулж багтаасаныг хэзээ ч мартагдашгүй их хувь зохиол, аз тохиол хэмээн баярлаж явдаг юм.

Намайг сурган хүмүүжүүлсэн эрдэмтэн багш нар, надад итгэл хүлээлгэсэн доктор, професор, Б.Дашцэвэг эрхлэгчтэй Намын түүхийн тэнхимийн хамт олон, тухайлбал доцент У.Нямжав багш Д.Мягмар, Д.Алтай, Д.Батбаяр, арга зүйч Р.Эрдэнэбаатар нарын ач байсныг мартдаггүй юм. Сургууль, тэнхимийн дэмжлэгтэйгээр хоёр жилийн дараа ЗХУКН-ын Төв Хорооны Нийгмийн Ухааны Академид /тэр үеийн нэр/ эчнээ суралцаж доктор, професор Н.И.Ганинийн удирдлагаар эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил хийсэн түүхтэй.

Намын сургууль бол суралцагсдад зөвхөн боловсрол олгоод зогсохгүй, нийгмийн зөв төлөвшилтэй, ажил хариуцах чадвартай, бүтээлч, ухамсартай сахилга баттай ажилтан болж төлөвших өргөн боломж олгож байснаараа бахархуштай.

Багшилсан эхний үед заах арга зүй, оюутантай ажиллах эв дүй, мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэх гээд өөртөө өндөр шаардлагатай ажиллах, шинийг эрэлхийх зэрэгт хамт олон, багш нарын туршлага, мэдлэг зөвлөмж их нөлөөтэй байлаа.

Монголын түүхийн хичээлийг бодит байдалд, ойлгомжтой хэлбэрээр заахын тулд хичээлд техник хэрэгсэл ашиглах, түүхэн үйл явдлын мөрөөр аялал зохиох, музейн үзмэрийг биечлэн үзүүлж, эрдэм шинжилгээний ажилтнуудтай хамтарч ярилцлага зохион байгуулах зэргээр хичээлийг итгэл үнэмшилтэй болгоход нэлээд санаачлагатай ажилладаг байснаа санаж байна. Хичээлийг зөвхөн анги танхимд бус бодит байдлаар үзүүлдэг байсан сургалтын энэ хөтөлбөрийг **«Явуулын хичээл»** хэмээн нэрлэсэн сургалтын шинэлэг хэлбэр болж байлаа. Музейн бодит үзмэр, түүхэн үйл явдлын мөрөөр явж хийдэг байсан болохоор **«явуулын»** гэж нэрлэгдсэн нь тэр юм.

Олон арван жилийн баялаг түүхтэй Удирдлагын Академийн үндэс суурь нь болох Намын Дээд сургууль бол тухайн үедээ нам, төрийн бүх шатны удирдах ажилтан бэлтгэдэг, давтан бэлтгэдэг ёстой эрдмийн уурхай байсан юм. Өнөөдөр түүний үргэлжлэл манай Академи нийгмийн ардчилал, шинэчлэлийн тэргүүн эгнээний удирдагч, манлайлан тэмцэгчдийг бэлтгэхэд жинтэй хувь нэмэр оруулж байгаад талархалтай байдаг.

Намын сургуулиар дамжин ажилласан амьдралын үеэ эргэн дурсах бүртээ туулж өнгөрөөсөн ажил, амьдралын сайн сайхан бүхнийг энэ сургуулийн ач буян гэж бишрэн хүндэтгэн явдаг юм.

Удирдлагын Академийн Ахмадын Зөвлөлийн даргын ажлыг 2011 оноос эрхэлж байна. Тэднийхээ төлөө хоёргүй сэтгэлээр хандаж ажиллах юмсан гэж бодож явна.

2013 онд Академийн хөрөнгө оруулалтаар «Төгөл» ахмадын амралт сувилалын газарт ахмадуудад зориулсан өрөө тохижуулж, өөрөө чадан ядан «Академийн буурлууд» шүлэг тэрлэж, МУГЖ Г.Тэрбишээр ая дан хийлгэснийг манай ахмадууд дуртай хүлээн авсан билээ.

*Удирдлагын академийн ахмадууд «Түүхийн жим» аялалд оролцогсод
(2011.06.25)*

Чадан ядан тэрлэсэн шүлгээ (дууны үг болсон) та бүхэндээ өргөн барьж байгааг болгоон соёрхоно уу.

Хөгжим: Г.Тэрбиш Хөгжмийн зохиолч МУГЖ

Шүлэг: С.Тойвгоо

Дуучин: О.Батцэнгэл

Академийн буурлууд

Залуу насны эрдэм чадлаа
Залгамж үедээ өвлүүлж үлдээсэн
Зааг хязгааргүй эрдмийн далайд
Залуурч болж хойчоо сургасан
 Амьдын жаргалдаа умбаж суугаа
 Академийн буурлууд азтай, хиймортой
Халуун сэтгэлийн энэрэл хайраа
Хойч үедээ харамгүй хайрласан
Хэмжээ хязгааргүй оюуны далайд
Хүчээ сорьж сэлүүрээн дэлгэсэн
 Амьдын жаргалдаа умбаж суугаа
 Академийн буурлууд азтай, хиймортой
Эргээд уулзахын итгэл дүүрэн
Энэрэл хайрын гэгээн бурхад минь
Эрдэм мэдлэгийн оломгүй далайд
Элээж балрамгүй мөрөө үлдээсэн
 Амьдын жаргалдаа умбаж суугаа
 Академийн буурлууд азтай, хиймортой
Саатан золгоод уулзах бүрдээ
Сэтгэлээ нээж хуучаа дэлгээд
Салаад явахын цагт хоргодон байж
Сайны ерөөл тавьж залбирсан
 Амьдын жаргалдаа умбаж суугаа
 Академийн буурлууд азтай, хиймортой.

Б.ЭРДЭНЭСҮРЭН

НДС-ийн багш, УИХ-ын гишүүн, доктор, профессор

Өсч дэвшихээр тэмүүлсэн цаг хугацаа

Та НДС-д хэдэн онд ажиллаж, ямар ажил алба гүйцэтгэж байсан бэ?

Би 1978-1991 онд НДС-д ажилласан юм. НДС бол миний хамгийн олон жил ажилласан үндсэн байгууллага. Би энд арга зүйч багшаар ажлын гараагаа эхлэн багш, тэнхим, төвийн эрхлэгч, хичээлийн эрхлэгч, эрдэмтэн нарийн бичгийн даргын албыг хашиж байлаа. Мөн сургуулийнхаа гадаад харилцаа, мэргэжил дээшлүүлэх салбарыг хариуцаж байлаа. Дээд боловсролын байгууллагад ямар ажил хийдэг вэ бараг тэр бүхнийг би хариуцан ажиллаж хүчээ өгсөн жилүүд байв.

За тэгээд НДС-д хэрхэн ажиллаж байв?

Тэр үед би ид залуу, алжааж ядрахыг мэдэхгүй эрч хүчтэй, бусдаас сурч мэдэхийг эрмэлзсэн өсч дэвшихээр тэмүүлсэн сайхан цаг байлаа. Удирдлагаас өгсөн үүрэг даалгаварыг биелүүлэх гэж үнэхээр их ачаалалтай, үр бүтээлтэй ажилласан даа. Олон давхар ажил хариуцна. Хичээл ангийн эрхлэгч байхдаа мэргэжил дээшлүүлэх болон гадаад харилцааны ажлыг давхар хариуцдаг байв. Төвийн эрхлэгч байхдаа эрдэмтэн нарийн бичгийн даргын ажлыг давхар хийх жишээтэй. Би НДС-д ажилласан хугацаандаа ер нь их ачаалалтай атлаа их үр бүтээлтэй байж бусдаас ихийг сурсан он жил юм шүү. НДС-д ажиллахдаа олж авсан дадлага, арга барил нь цаашдаа хүнд гологдохгүй ажиллах үндсийг тавьсан гэж би бахархан боддог юм.

Та ямар ямар хичээл заадаг байсан бэ?

Улс төрийн эдийн засгийн ухаан, Эдийн засгийн сургаалийн түүх, Аж үйлдвэрийн эдийн засаг, Удирдлагын ухаан гэх зэрэг олон төрлийн хичээл зааж байлаа.

Мөн эрдэм шинжилгээний бүтээлүүдээ энэ сургуульд ажиллаж байх үедээ бичсэн. Тэр үед найман ном, 100 гаруй өгүүлэл бичиж нийтлүүлсэн. За, тэгээд сургуулийн удирдлагын илтгэл, хэлэх үгийг бэлтгэсэн, сургуулиа өөрчлөх сайжруулах төсөл бичсэн гээд зөндөө юм бий.

Та НДС-д ажиллах хугацаанд онгод бадарсан хийж бүтээх санаа бодол оргилсон үе байлаа гээд байна даа?

Тэгэлгүй яах вэ. Ер нь НДС-д ажиллах хугацаанд би мэргэжлийн талаар өсөж, амьдрал ахуй маань ч дэгжин дээшилсэн. Би тэр үед орон сууцтай болсон. Мөн ЗХУКН-ын Төв хорооны дэргэдэх нийгмийн ухааны Академид суралцаж, эрдмийн зэрэг хамгаалсан.

НДС-д ажилласан боловсон хүчинд өсөж өндийх бололцоо маш их байсан гэж та хэлэх гээд байна даа?

НДС өөрөө гайхамшигтай байгууллага байлаа. Тэнд очих багш нарыг шилээд МАХН-ын Төв хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөгөөнөөр оруулан илгээдэг байлаа. Ү.Чимэд, У.Камбар, Ц.Отхон, Б.Намсрай, Э.Базаржав, Ч.Чунагсүрэн, Б.Даш-Ёндон, Нямжав, Б.Дашзэвэг, П.Дорж, Х.Зандраабал гээд эрдэмтэй чадалтай, дахин давтагдашгүй агуу содон хүмүүс ажиллаж байлаа. Энэ хүмүүсээс эмээж бас тэднийг дуурайж тэмүүлсэн нь өсөж дэвжихэд нөлөөлсөн.

Намын Дээд Сургууль багш нарт их өндөр шаардлага тавьдаг байсан. Боловсон хүчиндээ их өндөр ачаалал ногдуулна. Үүний хүчинд бид муугүй ажиллаж байлаа. Ганц жишээ хэлье. 1979 оноос сургалтаа орос хэл дээр явуулж эхэллээ. Орос мэргэжилтнийг хичээлд суулгачихаад багш нараар лекц уншуулдаг байсан. Үүнд их бэлтгэдэг байлаа. Амаргүй л ажил байсан юм даа.

Ид хөдөлмөрлөн бүтээх нас байжээ. Бас ажлын арга барил сайтай, баялаг туршлагатай Х.Хурметбек, Г.Миеэгомбо нар сургуулийг удирдаж, орлогч захирлаар Б.Даш-Ёндон, Ш.Чойжилжав, Д.Норовсамбуу, тэнхимийн эрхлэгчээр Ц.Отхон нар ажиллаж байлаа. Эдгээр хүмүүсээс их зүйлийг сурсан.

Болгарын Нийгмийн удирдлагын академийн хоёр орлогч захирлыг урьж Намын дээд сургуульд анхны хоёр компьютер тусламжаар авах гэрээ байгуулсны дараах зураг.

Суралцагч нар нь өндөр төвшний бэлтгэлтэй хүмүүс. Орон нутагт нам төрийн хариуцлагатай алба хашсан, цаашдаа хариуцлагатай ажил хийх хүмүүс суралцана. Тэдэнд хичээл заахад бэлтгэл хэрэгтэй байв. Намын Дээд Сургуулийн оюутнууд бусад сургуулийн оюутнуудаас нэг зүйлээр ялгаатай гэсэн яриа байлаа.

Тэр нь юу байсан гээч. Тэд нар хамгийн сайн мэддэг зүйлээ багшаас асуудаг, харин бусад сургуулийнхан мэддэггүйгээ асуудаг гэсэн яриа байсан юм. Багш нарт тавих шаардлагыг өндөржүүлэх гэж гаргасан яриа ч байж болох л юм.

МАХН-ын Төв хорооноос сургуулийн боловсон хүчин, материаллаг бааз, сурах бичиг, номоор хангахад онцгой анхаардаг байлаа. Энэ бүхэн хүн үр дүнтэй ажиллах чухал нөхцөл болсон.

Болгарын Нийгмийн удирдлагын академийн хоёр орлогч захирлыг урьж Намын дээд сургуульд анхны хоёр компьютер тусламжаар авах гэрээ байгуулсны дараах зураг.

Техник хэрэгслийн хангамж ямар байсан бэ?

Одоотой зүйрлэх аргагүй байжээ. Ер нь манайд техникийн дэвшил их хурдацтай нэвтэрч байна. Би хичээл ангийн эхлэгч байхдаа Болгараас Правец гэдэг хоёр компьютер авах гэж их л хөл болж байжээ. Болгарын намын сургуулийн орлогч захирал хоёр хүнийг монголд урин амрааж, оронд нь хоёр компьютер авчихаад их л баярлаж байсан үе саяхан. Хоёр компьютерээ ажиллуулах гэж одоогийн ШУТИС дээр багш нараа ирүүлэн хичээл заалгаж байв.

ШУТИС-д ч тэр үед компьютер цөөн байв. Дараа нь Монелийн компьютерээр сургуульдаа кабинет байгууллаа. Тэр үедээ түүнийгээ техникийн шинэчлэлт гэж үзэж байв. Би тэр үед Удирдлагын техник хэрэгсэл гэсэн хичээл зааж байв. Гар утас, факсын аппаратын тухай, машинаасаа утсаар шууд ярих бололцоотой гээд л хичээлээ заана. Сонсогчид их сонирхоно. Нэгдлийн даргад хэрэгтэй юм гэгцгээдэгсэн. Би тэр бүх техник хэрэгсэлийг үнэнийг хэлэхэд нүдээр харж, хэрэглэж үзээгүй байлаа. Номон дээрээс зургийг нь үзсэн төдий. Одоо бол гар утас, факсын аппарат хөдөлгөөнт холбоо ердийн хэрэглээ болжээ. Техникийн дэвшил ингэж нэвтэрч байна.

Та хувийн дээд сургуулийг хэзээ байгуулсан юм бэ?

Намын дээд сургуульд олон хичээл заадаг тул хувийн өмчийн талаар төсөөлөлтэй болсон байв. Тэгээд ч хувийн өмчийн талаар үндсэн хуулинд заалт орлоо. Тиймээс 1991 онд анхны хувийн дээд сургуулийг Монгол бизнес нэртэйгээр байгуулж, захирлаар нь есөн жил ажилласан юм. Анх хүн ойлгохгүй хэцүү байлаа. Хувийн сургууль хэрэгтэй юм уу үгүй юу гээд л эргэлзэнэ. Одоо энэ Монгол бизнес сургууль 700 гаруй оюутантай, таван багш ажилчинтай өөрийн гэсэн сургалтын цогцолбортой хоёр дахь удаагаа магадлан итгэмжлэгдсэн сургууль болж өргөжлөө. Эхлээд өмч хувьчлал, зах зээл төсөл боловсруулах арга барил гэх мэт асуудлаар хүмүүст зөвлөгөө өгөх маягаар хичээл зааж үйл ажиллагаагаа эхэлсэн юм. Манай сургууль эхлээд нийслэлийн мянгаад компанийн эзэд, захирал, менежерүүд сурч анхны мэдэгдэхүүн авч байлаа.

Энэ маань монгол орныг зах зээлийн эдийн засагт шилжихэд оруулсан бид нарын өчүүхэн хувь нэмэр гэж боддог.

Одоо энэ сургууль эдийн засагч, нягтлан бодогч, санхүүч, компьютер мэдээлэл зүй, татварын мэргэжилтэн зэрэг олон ангитай.

Та нэмж өөр юуны талаар хуучилмаар байна вэ?

НДС-ын багш нар сургалтаа амьдралтай их холбодог байв. Нам төрийн ажилд багш нарыг их оролцуулна. Намын их, бүгд хурлын шийдвэрийг задлаж ярьж бичнэ. Тэр маягаар одоо багш нар хууль болон төрийн бодлогыг задалж сурталчилбал нэн чухал байна. Тэр үеийн НДС шиг өндөр шаардлагатай, чадварлаг багш нартай сургууль Монголд буй болоосой гэж хүсэж, мөрөөдөж явдаг.

Ш.ЧУНАГ

НДС-ийн багш, Монгол улсын гавъяат багш, доктор, профессор

Миний бие 1942 онд Архангай аймгийн Цэнхэр сумын нутаг «Доод нуга» гэдэг газар Тогоохүүгийн Шаравын 2 дугаар хүү болон төрсөн. 1951-1954 онд Архангай аймгийн Төвшрүүлэх сумын бага сургууль, 1954-1961 онд Цэцэрлэг хотын 10 жилийн дунд сургуулийн 10 дугаар анги, 1961-1966 онд Хөдөө аж ахуйн дээд сургуульд тус тус суралцан төгссөн. Малын их эмчийн мэргэжилтэй. 1972-1974 онд МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуулийн /хуучин нэрээр/ үндсэн хоёр жилийн ангид суралцан улс төрийн дээд боловсрол эзэмшин, 1977-1980 онд ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Нийгмийн ухааны Академийн /хуучин нэрээр/ аспирантурт суралцан «Намын

ажилд шүүмжлэл, өөрийн шүүмжлэлийг өрнүүлэх талаар явуулж байгаа МАХН-ын үйл ажиллагаа» сэдвээр түүхийн ухааны дэд докторын зэрэг хамгаалсан. 1990 онд Эрдмийн зэрэг, цол олгох дээд Зөвлөлийн шийдвэрээр «доцент» цол хүртсэн. Намын түүх, намын байгуулалтын асуудлаар судалгааны ажил явуулж нэг сэдэвт зохиол, ном, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл зэрэг 100 гаруй бүтээл туурвисан болно.

1966-1970 онд Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан суманд мал эмнэлгийн салбарын эрхлэгч, малын их эмч, 1970-1972 онд мөн аймгийн Жаргалтхаан сумын намын үүрийн нарийн бичгийн дарга, 1974-1990 онд МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуульд багш, тэнхимийн эрхлэгч, намын ажлын тэргүүн туршлага, арга зүйн төвийн эрхлэгч, 1990-1992 онд Эрдэнэт хотын МАХН-ын хорооны дарга, 1992-1996 онд Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн, 1996-2006 онд Монгол улсын шинжлэх ухааны академийн Орлогч дарга, 2007-2012 онд Хөдөө аж ахуйн их сургуулийн Хүний нөөц, мониторингийн хэлтсийн дарга, Бодлогын мониторинг, үнэлгээ, хөгжлийн албаны ахлах мэргэжилтнээр ажиллаж байлаа.

Ардын хувьсгалын 50, 70, 80 жилийн ойн медаль, «Шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан» цол, тэмдэг, Хөдөлмөрийн хүндэт медаль, Алтан гадас одон, Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан тугийн одонгоор шагнагдаж, 2013 онд Монгол улсын гавъяат багш цол хүртсэн.

Одоо Монгол Ардын Намын дэргэдэх Ахмадын холбооны дэд тэргүүний сонгуультай.

Миний хувьд 1972-1990 он бол МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуульд суралцаж, багшилж, эрдэм номын мөр хөөж, нам, улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэх, давтан бэлтгэх, намын ажлын арга туршлагыг судалж дэлгэрүүлэх, намын ажлын онол, арга зүйн үндсийг боловсруулах үйлсэд хүчин зүтгэж ажилласан он жилүүд байсан юм. Монгол улсынхаа ууган энэ сургуулираа байнга бахархаж явдаг билээ.

Биднийг үндсэн 2 жилийн ангид суралцах үед сургалтын программд онолын суурь хичээлүүдээс гадна удирдахуйн ухаан, нам, төрийн байгуулалт, удирдлагын сурган, сэтгэл зүй, салбарын эдийн засгийн хичээлүүд түлхүү орж байсан ба хичээлүүдийг профессор У.Камбар, Ү.Нямжав, Ц.Отхон, Э.Базаржав, Б.Дашзэвэг, П.Дорж, Х.Зандраабал, доктор Ү.Чимид, Ж.Чунагсүрэн, Р.Нансал, Д.Норовсамбуу, Ш.Чойжилжав, Ц.Мөнхжаргал, Н.Балдандорж Д.Бямбаа нарын нэртэй эрдэмтэн багш нар зааж байлаа. Сургуулийн захирлаар бүх салбарын өргөн мэдлэг, туршлагатай, тулхтай, уул нуруу шиг түшигтэй, төр засагтаа нэр хүнд сайтай профессор Б.Хурметбек гуай, орлогч захирлаар багшийн ажилд үнэхээр гаршсан нэртэй эрдэмтэн, сурган хүмүүжүүлэгч, профессор Ж.Цэдэнжав, хичээл ангийн эрхлэгчээр сургалтын бүхий л үйл ажиллагааг ямарч давхардал, хий завсар гаргахгүйгээр явуулах нөхцлийг бүрдүүлэхдээ бүүр гарамгай болсон Л.Чойжамц багш нар ажиллаж байв.

Ийм хүчирхэг багийн хүчээр онолын өргөн мэдлэг, удирдахуй ухааны олон талт мэдээллийг олж авсан болно. Бид ч хичээлдээ үндсэндээ өдөр шөнөгүй мэрийнэ. Дээд сургуульд олж авсан онолын мэдлэгээ ч их гүнзгийрүүлсэн, Марксын «Капитал» хэмээх суут бүтээлийг хүртэл чамгүй нухсан шүү. Камбар багш асууж шалгааж өгнө гэдэг том даваа байв. Ер нь нарийн мэргэжил эзэмшсэн хүмүүст философийн талаар, эдийн засгийн ухааны талаар, нам, улсын ажлын арга барилын талаар шинэ мэдээлэл, мэдлэг олж авахад үнэхээр их ач тусаа өгснийг хэлэх хэрэгтэй. Ийм сургалт аль ч үед зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд энд үгүйсгэх үзэл хэрхэвч гаргаж болохгүй.

Миний хувьд төрөлх сургуульдаа багшаар үлдэх болсон. Манай сургуулийн удирдлага Б.Хурметбек, Ж.Цэдэнжав багш манай ангийн төгсөгчдийн нарын дундаас багш шалгаруулж авахаар судалгаа явуулж над дээр тогтож саналаа Намын Төв Хороонд тавьж, улмаар Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр оруулан батлуулсан

юм билээ. Ийнхүү миний бие МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуулийн багш гэдэг хариуцлагатай албыг 1974 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хаших болж шууд ажилдаа орсон. Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр Ц.Аюурзана, Ж.Ядамсүрэн бид гурав цуг орж багш болж байв.

Хурметбек захирал надад чи сургуулиа онцсайн дүнтэй төгслөө, шинэ мэдлэг олж авлаа, өмнө нь намын байгууллага толгойлон ажиллаж байсан туршлагатай. Ийм болохоор бидэнтэй хамтарч, эрдэм ухааны сайхан гэр бүлд багтаж сайн багш болоорой. Намын байгуулалтын тэнхимд багшаар ажиллана. Энэ тэнхим байгуулагдаад дөнгөж нэг жил болж байгаа, тэнхимийг сайн багш нараар бэхжүүлэх бодолтой байгаа. Хичээлийн бэлтгэлийг одооноос шууд хангаж эхлээрэй, тэнхимийн эрхлэгч Чимид багшийнхаа зөвлөлгөөг авч ажиллаарай. Сургуулийн захиргааны зүгээс дэмжиж туслана. Багш нарын байранд ороорой гэсэн зөвлөгөө өгч байсан юм.

Ингээд Г.Чимид багшаас заах хичээлийн сэдвээ авч лекцээ бичиж бэлтгэх төлөвлөгөөгөө батлуулан сууж эхэлсэн. Зуны халууныг хэлэх үү, ажлын шинийг хэлэх үү, унших зүйл ихийг хэлэх үү, тэнхимийн эрхлэгч сургуулиас хол төрийн ордонд суудгийг хэлэх үү нэлээд ачаалалтай 1974 оны зуныг өнгөрөөсөн билээ. Энэ зун бас манай сургуулийн 50 жилийн бэлтгэл хангах, засвараас эхлээд бүх ажил өрнөж, янз янзын ажилд их дайчлагдана. Гэхдээ тэр бүгдийг давсан. Намар хичээл эхлэхэд хэдэн лекцээ бэлтгэж багш нартаа үзүүлж, зарим сэдвийн лекцийг тэнхимийнхээ хурлаар хэлэлцүүлж нэмэлт засваруудаа хийж амжсан юм. Чимид багш тэр үед Намын Төв Хорооны гишүүн, «Намын амьдрал» сэтгүүлийн ерөнхий эрхлэгчийн ажилтай, тэнхимийн эрхлэгчийн үүргийг давхар хавсран гүйцэтгэж байсан юм. Чимид гуай өөрөө намын байгуулалтын чиглэлээр олон тооны ном бүтээл бичиж нийтлүүлсэн судлаач хүн байв.

Манай Намын байгуулалтын тэнхимд орон тооны багшаар ганцхан Д.Цэенпил багш ажиллаж байсан ба сургуулийн намын хорооны дарга Н.Балдандорж, эчнээ эрхэлсэн орлогч захирал Б.Бямбаа багш нар мөн давхар хичээл зааж байлаа. Энэ багш нар цөм туршлагатай, залуу хүнд туслах гэсэн сайхан сэтгэлтэй, хамтач сайхан хүмүүс байв. Тэр намар нь манай тэнхимд Монголын Хувьсгалт Залуучуудын Эвлэл /МХЗЭ/-ийн Төв Хорооны нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байсан Д.Цэрэндорж багш ирж тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж эхэлсэн ба дараа жил нь Сүхбаатар аймгийн намын хорооны үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан, сургуулийнхаа үндсэн 2 жилийн ангийг дөнгөж төгссөн Ц.Мягмар бас багшаар ирсэн. Ингэж намын байгуулалтын тэнхим овоо бэхжиж бүтэн орон тооны 4 багштайгаар ажиллаж эхэлсэн юм.

Багшлах энэ хугацаанд намын дээд сургуулийн үндсэн 4, 2 жил, сэтгүүлчийн 4 жил, нам, улсын хариуцлагатай ажилтны 2 жилийн ангиудад болон эчнээгийн ангид намын байгуулалтын хичээлийг зааж 6500 гаруй удирдах ажилтан бэлтгэхэд оролцсон ба Намын дээд сургууль дээр хичээллэдэг улс ардын аж ахуйн бүх салбарын удирдах ажилтны нэг сарын хугацаатай курс, хотын намын хорооны дэргэдэх улс төрийн оройн дээд сургууль, аймаг, хот, дүүрэг, тэдгээртэй адил эрх бүхий намын хороодын төрөлжсөн сургалт-семинаруудад хуваарийн дагуу багшилж нийтдээ 78000 гаруй нам, улсын ажилтан нарыг давтан сургах ажилд оролцсон билээ.

1980 оны 5 дугаар сард аспирантураа эрт төгсч ирээд Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр орж, намын дээд сургуульдаа хувиарлагдаж, сургуулийн ректоратын дэргэдэх Намын ажлын тэргүүн туршлага, арга зүйн төвийн эрхлэгчээр томилогдон ажилдаа шууд орсон юм. Нам, улсын ажлын талаар судалгаа явуулах, дүгнэлт гаргах, дэвшилттэй арга туршлагыг дэмжин дэлгэрүүлэх, судалгааны ажлын үр дүнг сургалтад нэвтрүүлэх, намын байгууллагуудад арга зүйн туслалцаа үзүүлэх үүрэг бүхий байгууллагыг байгуулах, үйл ажиллагааг жигдрүүлэх ажлыг хариуцан ажилласан. Төвийн ажилтнаар Аймгийн намын хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга, сургуулийн проректороор ажиллаж байсан Д.Бямбаа, Хэнтий аймгийн намын хорооны нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байсан Д.Гүрдорж, намын сургуулийн багш С.Шааман, манай сургуулийг төгсөгч Д.Дариймаа, Д.Удамбаараа нарын ажлын дадлага туршлагатай хүмүүстэй хамтран ажилласан билээ. 1984 оноос төвийн арга зүйч, туслах ажилтнаар Жадамбаагийн Цэцэгмаа ирж ажилласан ба С.Шааман, Д.Дариймаа нар удалгүй докторын зэрэг хамгаалсан. Манай төвийн ажилд сургуулийн захиргаа, Намын Төв Хорооны намын байгууллагын болон үзэл суртлын хэлтэс ихээхэн дэмжин тусалж байв. Аймаг, хотын намын хороодтой нэгдсэн төлөвлөгөө хуваарийн дагуу хамтарсан судалгаа явуулах, онол, практикийн бага хурал, семинар, уулзалт ярилцлага зохион байгуулах зэрэг олон талтай ажлыг хийж байлаа.

Энэхүү ажил нь надад эрдэм судлалын ажлыг цаашид үргэлжүүлэх, ном бүтээл туурвих, намын ажилтан, сонсогч нарт шинэ мэдлэг, мэдээлэл түгээхэд их тус дөхөмтэй байлаа. Сургалтын ажилд бүрэн хэмжээгээр оролцож, 1982-1984 онд намын байгуулалтын тэнхимийн эрхлэгчээр давхар хавсран ажиллаж, намын байгуулалтын багш Д.Цэнпил, Ж.Өлзийсайхан, Ц.Эрдэнэсамбуу, С.Шааман, Ц.Даваадорж, А.Цанжид, төр эрх зүйн багш Г.Ганболд, Ж.Бямбадорж, цэрэг, иргэний хамгаалалтын хичээлийн багш Б.Раднаабазар нартайгаа ойр дотно хамтран ажиллаж

байлаа. Намын байгуулалтын тэнхимийн туслах ажилтнаар Тогтохжаргал, Б.Бууваа, Г.Цэнд, О.Нацаг, Ё.Гэрэлмаа нар ажиллаж, тэнхимийн хамаг ажлыг нугалдаг, ар талыг даадаг байв. Манай тэнхимийн зөвлөх багшаар доктор, профессор Василий Николаевич Акимов, Кенес Ихсанович Ихсанов нар ажиллаж байлаа.

Мөн сургалтын бүхий л ажлыг үйлдвэрлэл практиктай холбоход чиглүүлж намын ажлын тэргүүн туршлага, арга зүйн төв, намын байгуулалтын тэнхимийн багш, ажилтан нар хамтран сонсогч, намын ажилтан нарын дунд жилийн нэгдсэн хуваарийн дагуу онол, практикийн бага хурал, уулзалт ярилцлага, семинар тогтмол зохион байгуулж байсны дээр хөдөлмөрийн баатар Г.Лодойхүү, Р.Минжүүр, Н.Намжиг, Ү.Аварзэд, Г.Батмөнх, Г.Гомбожав, Б.Дашням, Лхамжав, О.Дорлигсүрэн, С.Адъяаажав, Эрдэнэ сумын Норовсамбуу нарын зэрэг нам, аж ахуйн байгууллагын шилдэг дарга нараар хичээл заалгаж байлаа. Мөн Увс аймгийн Малчин, Баянхонгор аймгийн Баянбулаг, Баян-Өндөр, Говь-Алтай аймгийн Эрдэнэ, Төв аймгийн Жаргалант, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр, Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Уул зэрэг нам, аж ахуйн олон байгууллагын ажлын арга туршлагыг судлан нэгтгэн дүгнэж намын ажлын тэргүүн туршлага, арга зүйн «Мэдээлэл» сэтгүүлээрээ дамжуулан оюутан сонсогч, удирдах ажилтан нарын нийтийн хүртээл болгодог байв.

Нөгөөтэйгүүр сургалтын ажил зохион байгуулж оролцохын зэрэгцээ 1980, 1990-ээд онд шинэ тутам хөгжиж байсан Намын байгуулалтын хичээлийн сурах бичиг, гарын авлага материал бичиж нийтлүүлэх ажилд багш нарынхаа хамт идэвхитэй орж ажилласан. Үнэхээр зав зай гарган амралт алжаалыг мартан 10 гаруй жил уйгагүй зүтгэсэн бөгөөд энэ ч үр дүнгээ өгсөн билээ. Энэ хугацаанд түүх, намын байгуулалтын чиглэлээр судалгааны ажлаа үргэлжүүлэн явуулж нэг сэдэвт зохиол бүтээл, сурах бичиг, гарын авлага, шинжлэх ухааны хялбарчилсан ном зохиол 13-ыг /47.2 хх/ бичиж, 10 гаруй /95.0 хх/ ном зохиолыг редакторлахад оролцож, эрдэм шинжилгээний 90 гаруй өгүүлэл бичиж нийтлүүлсэн.

Намын дээд сургуульд ажиллаж байхдаа сургуулийн сургалт, эрдэм шинжилгээ, хүмүүжлийн олон талт ажилд сургуулийн намын хорооны товчооны гишүүн, Багш нарын намын үүрийн нарийн бичгийн даргын сонгууль хүлээн оролцож байсан ба Намын Төв Хорооны шугамаар намын байгууллагын нарийн бичгийн дарга нарын удаа дараагийн улсын болон бүсийн зөвлөлгөөн, уулзалт зохион байгуулах, намын анхан шатны байгууллагын дайчин чадварын үзлэг явуулах, аймаг, хотын намын хороодын бага, бүгд хурлын бэлтгэл хангах, улсын хэмжээний онол, практикийн бага хурал хийх, суртал нэвтрүүлэгчдийн семинар удирдах зэрэг ажилд багагүй цаг, хүчээ зориулж явлаа.

Намын дээд сургуульд нам, олон нийтийн сонгуульт ажил давхар эрхэлж хамт олныхоо дунд орон ажиллаж байсан нь мэдлэгээ бататгах, хүнтэй ажиллах эв дүйд суралцахад их тус нэмэр болж байсан гэж бодож явдаг. Сургуулийн намын хорооны товчооны гишүүнээр гурван ч удаа улиран сонгогдож, багш намын үүрийн нарийн бичгийн даргаар ажиллаж, сургуулийн 50 /1974 он/, 60 /1984 он/ жилийн ойн бэлтгэл хангах, багш нарынхаа мэргэжил мэдлэгийг дээшлүүлэх, залуу багш нарт ажлын дадлага олгох, тэднийг суртал ухуулга олон түмний ажилд оролцуулах талаар багагүй анхаарал тавин олон хэлбэрийн ажил зохиож байв. Намайг багш нарын намын үүрийн нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байхад намын үүрийн товчооны бүрэлдэхүүн их чадварлаг бөгөөд гишүүнээр Ш.Түдэв /Удирдлагын академийн орлогч захирал асан/, Б.Эрдэнэсүрэн/ УИХ-ын гишүүн асан/, Ж.Ядамсүрэн /Сонгуулийн ерөнхий хорооны дарга асан/, Ц.Адъяа /Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтын захирал байсан/ нар сонгогдон ажиллаж байсан. Энэ багш нар хариуцуулсан даалгаврыг үнэнхүү сэтгэлээсээ биелүүдэг байсныг бахархан хэлэх байна. Залуу багш нар тухайлбал намын байгуулалтын тэнхимийн Ц.Даваадорж, Ж.Бямбадорж, удирдлагын тэнхимийн Н.Баяртсайхан, эдийн засгийн ухааны тэнхимийн Да.Ганболд, С.Энхбаатар, орос хэлний тэнхимийн Дамдинжав нар санаачилан мэдээллийн цаг бий болгон хичээлийн завсарлагаанаар гадаадын хэвлэл, радиогоос уншсан, сонссон зүйлээ багш нартаа байнга мэдээлдэг байсныг багш нар дэмжиж идэвхитэй оролцдог байв.

Багш нарынхаа дунд тэдний ажлын арга туршлагыг харилцан солилцуулах үүднээс жил бүр гурван үеийн уулзалтыг уламжлал болгон зохион байгуулж байсны дээр Сэлэнгэ-Хиагт, Өндөрхөөн-Аварга тосон, Эрдэнэт хот-Булган, Хужирт-Бат-Өлзий-Хархорин-Хашаат зэрэг чиглэлээр багш нарын тойрон аяллыг хийж байлаа. Эдгээр аялал нь үнэхээр хөгжилтэй, мартагдашгүй дурсамжтай, багш нарыгаа ойртуулсан, эвсэг хамт олныг бүрдүүлсэн, шинэ соргог мэдээлэл олж авахуйцаар зохион байгуулагддаг байлаа. Нэг тойрон аяллын сонин сайхныг дараагийн зун хүртэл марталгүй хоорондоо ярьдагсан. Ийм болохоор багш нарын тойрон аялал тэдний сэтгэлд наалдацтай, хоногшсон арга хэмжээ болдог байжээ гэж бодож явдаг.

Мөн төв, орон нутагт намын дээд шатны байгууллагын үүрэг даалгавар, болон сургуулийнхаа оюутны үйлдвэрлэлийн дадлага удирдах, элсэлтийн шалгалт авах, намын байгууллагуудын туршлага судлахаар олон удаа томилолтоор ажиллаж, энэ дашрамдаа эх орны үзэсгэлэнт байгаль, түүх дурсгалт газар, ард түмнийхээ зан заншилтай танилцжээ. Улсынхаа бүх

18 аймаг, 2 хотод 3-5 удаа очиж, улсынхаа 330 гаруй сум нэгдэл, сангийн аж ахуйн 60 гаруй хувьд очиж ажиллах сайхан завшаан надад тохиосон билээ. Томилолт, аялал бүхэн надад шинэ мэдээлэл, шинэ санаа, шинэ ухаарал, ажлын эрч өгч байсныг дурьдахад таатай байна.

Өөрөөр хэлбэл МАХН-ын дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуультай амьдралаа холбосон бүтэн 18 жилийн хугацаа миний хувьд өөрийн улс төрийн боловсрол мэдлэгээ дээшлүүлэх, багшлах ажлын арга зүйд суралцах, өргөн мэдлэгтэй, нам, улсын ажлын арга барилыг эзэмшсэн удирдах боловсон хүчин бэлтгэхэд хувь нэмрээ оруулах, намын байгуулалтын чиглэлээр судалгааны ажил явуулах, намын байгууллагуудын үйл ажиллагааны түвшинг дээшүүлэхэд чиглэгдсэн он жилүүд болж өнгөрсөн. **Нэгдүгээрт**, Намын дээд сургууль маань нам, улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэх, давтан бэлтгэх сургалтын материаллаг болон хүний хүчин зүйл, оюуны чадавхи бүрдсэн байв. Сонсогчдын сурах эрмэлзэл, оролдлого, тэнд тавих шаардлага жигд өндөр байсан гэж хэлэх бүрэн үндэстэй. Сонсогчдын дунд ямар нэг аргаар сургуульд элсэх, ингэс тэгэхсийж байгаад сургууль төгсөх, диплом авах гэсэн хандлага даан ч байдаггүй байсан. Багш нарын зүгээс ч сонсогч нарт ялгавартай, ая тал засах гэсэн ойлголт байхгүй, сургалтын ажил ил тод, чанартай явагддаг байв. **Хоёрдугаарт**, Намын дээд сургуульд багш шалгаруулж авах, мэргэжил мэдлэгийг нь дээшлүүлэх, тэднийг анхаарч дэмжиж туслах тогтсон нарийн системтэй байлаа. Залуу багш нарыг үйлдвэрлэл дээр 6 сараас доошгүй хугацаагаар ажиллуулах, гадаадад сургалтад хамруулах, аспирантурт суралцуулах зэргээр дэмждэг уламжлалтай. **Гуравдугаарт**, Манай сургуульд суралцах боловсон хүчний нөөц хангалттай сайн байсан бөгөөд 1970, 1980-аад онд улс ардын аж ахуй, соёлын салбарууд тусгай дунд, дээд мэргэжил эзэмшсэн залуучуудаар үндсэндээ хангагдсан байв. Миний бие 1992-1996 онд Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдон ажиллаж байхдаа 1994 онд өөрийн олон жил ажил амьдралаа холбосон Намын дээд сургуулийн суурин дээр Төр, нийгэм, удирдлагын чиглэлээр сургалт, эрдэм шинжилгээний нэгдсэн байгууллага байгуулах асуудлыг боловсруулах ажлын хэсгийг ахлан ажиллаж, УИХ-ын дэргэдэх Төр, нийгэм судлалын академийг Засгийн газрын дэргэдэх Удирдлагын хөгжлийн институт, Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төв зэрэг байгууллагуудтай нэгтгэн өөрчлөн байгуулж, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт нэртэйгээр Засгийн газрын дэргэд ажиллуулах, төр, нийгэм, удирдлагын асуудлаар явуулах судалгааны ажлын хүрээг өргөтгөх, сургалт, судалгааны ажлын холбоог сайжруулах, төрийн мэргэшсэн албан хаагчдыг бэлтгэх, давтан

бэлтгэх ажлын хэмжээг нэмэгдүүлэх, сургалт, эрдэм шинжилгээний ажлын орчин нөхцлийг бэхжүүлэх чиглэлээр нэгдсэн арга хэмжээ гэсэн санал дүгнэлтийг боловсруулж, Улсын Их Хурлын чуулганаар хэлэлцүүлэн шийдвэрлүүлсэн билээ.

Ц.ЧОГДОН

НДС-ийн багш

Цэрэвийн Чогдон нь 1938 онд Увс аймгийн Малчин суманд төрсөн. 1961 онд Улсын Багшийн дээд сургуулийн Орос хэл, утга зохиолын ангийг онц дүнтэй төгсч 47 дахь жилдээ их дээд сургуульд багшилж байгаа манай ахмад туршлагатай Ардын гэгээрлийн тэргүүний ажилтан цолтой бүтээлч багш юм.

Энэ хугацаанд Ц.Чогдон нь Намын дээд сургууль, Анагаах ухааны их сургууль, Техникийн их сургуульд орос хэл, монгол бичиг, бусад дээд сургуулиудад англи хэл, орчуулга зэрэг хичээлийг заахын зэрэгцээ судлах, туурвих ажлыг тасралтгүй хийж ирсэн нь нэг сэдэвт ном зохиол 8, тодорхой хэлний болон хэлнүүдийн зэрэгцүүлсэн судалгааны өгүүлэл

10 гаруй, мөн сурталчилгааны өгүүлэл, орчуулга зэрэг нийт 50 гаруй хэвлэлийн хуудас бүтээл туурвисан.

Ц.Чогдон багшийн бүтээлийг бүхэлд нь авч үзвэл судалгаа шинжилгээний, сурах бичиг, гарын авлага буюу сургалтын, сурталчилгаа болоод өргөн олны боловсролд чиглэгдсэн гэсэн 3 хэсэгт хуваан үзэж болох юм. Түүний туурвисан ном сурах бичиг, гарын авлагаас «Оросоор сонин уншиж сурцгаая», «Албан бичгийн хэв загвар», «Анагаах ухаан ба орос хэл» зэрэг бүтээлүүд нь их дээд сургуулийн гадаад хэлний сургалтанд ашиглагдаж байна.

Ц.Чогдонгийн бүтээлээс үзэхэд тэрээр зөвхөн их дээд сургуулийн гадаад хэлний сургалтын асуудлаар төдийгүй ЕБС-ийн сургалт хүмүүжлийн олон талт асуудлаар 10 гаруй судалгаа болон сурталчилгааны өгүүлэл шүүмж эрэгцүүлэл, асуудал дэвшүүлсэн өгүүлэл бичжээ.

Ц.Чогдонд 1998 онд Нийгмийн ухааны дээд сургуулийн Эрдмийн зөвлөлийн хурлаас дэд профессор цол хүртээсэн бөгөөд 2000 оноос хойш өөрийн мэргэжлийн чиглэлээр Тэнгэр дээд сургууль, Гурван эрдэнэ дээд сургууль, Нийгмийн ухааны дээд сургууль, Оюу дээд сургууль, Евро-Ази дээд сургууль, Хөдөлмөрийн дээд сургууль, Хан-Уул дээд сургууль зэрэг их дээд сургуулиудад багшилсаар байна.

Би НДС-д сургуульд 1969 оны 10 сард багшаар ирж билээ. Тэр үеийн багш нарыг МАХН-ын Төв хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөгөөнөөр оруулж батладаг шалгууртай байсан юм. Урьд нь сонин, зурагтаар хардаг тийм том дарга нарыг бөөрөөр нь суугаад хуралдаж байхыг «амьдаар нь», тэгээд бүр намайг шалгахаар сууж байгааг хараад аргагүй айдас төрж, хоолой зангирч байж билээ. Намайг оросоор намтраа ярь гээд дараа нь Жагварал дарга анхааруулга өгч батлахад сая л нэг амьсгаа авч санаа амарсан хэдий ч ямар их өндөр хариуцлагатай газар очих нь вэ гэж сэтгэл түгшиснийг яана.

Намайг орос хэлний тэнхимд ирэхэд Д.Дашдондог гуай тэнхимийн эрхлэгч, олон ном бичсэн, нөмөр нөөлөгтэй, нөхөрсөг тусч, туршлагатай, сайхан зантай багш Х.Дорж, Цэндсүрэн, Октябрина, Дуламжав гэсэн ахмад багш нар, залуугаас З.Дашдорж байв. Хамгийн анхны хичээлд орох гээд хаалгыг нь нээхэд нэг л том том дарга нар бололтой томоотой хүмүүс, албархуу шинжтэй дуу шуу ч үгүй сууцгааж байгаа харагдахад айгаад буцаад явчихаж билээ. Хонгилд жаал зогсож байгаад дахиад хаалгыг нь нээж танайд ямар хичээл орох вэ? гэж асууж байж учрыг нь олж зориг орж байлаа.

Урьд нь коридортоо хивс дэвссэн тийм сургуульд ер орж байсангүй, сонсогчид нь үймүүлнэ шуугина гэж үгүй, гэрийн даалгавар хийхгүй гэхийн зовлонгүй, чадахгүй бол хуулаад л ирнэ.

Улс төрийн үг хэллэг, нэр томъёо ихтэй том том сэдвүүдийг цээжлүүлэх, зааж сургах гэж багш нар маань их хичээнэ. Сонсогчид ч их мэрийнэ. Урьд нь Образование гэдгийг Боловсрол гэж ойлгож байснаас Образование партии Нам үүссэн нь гэж таарч байсангүй. Строительство-бүтээн байгуулалт гэж ойлгож байснаас партийное строительство-Намын зохион байгуулалт гэж ер уншиж байсангүй. Ингээд 1969 оны Москвагийн тунхаг бичгийг монголоос орос руу орчуулж хэлний болон улс төрийн боловсролоо сайжруулж байлаа. Ийнхүү он жил өнгөрөх дутам багш нар нэмэгдсээр манай тинхэм 1984 оны үед 20-иод багш, заах аргачтай болсон байв.

Эрч хүчтэй, эрдэм чадалтай, өндөр боловсролтой, зохион байгуулах авъяастай, сайхан залуус Б.Туяа, П.Увш, О.Адъяа, Г.Цэнд, Н.Дамдинжав, Магсар, Балжинням нарын олон багш нар хүч түрэн орж ирлээ. Сургууль төгсөөд ирсэн Цэрэнчунт, Солонго, Ганцэцэг, Ганболормаа гээд л ...

Тэнхимийн эрхлэгчээр Д.Дашдаваа олон жил ажилласан, их ч зүйл хийсэн, эрдэмтэн багш, гүндүүгүй сайхан эр, даанч «олон найзууд», «хүндэтгэн хайрласаар» байгаад уруу татчихсан юм даа. УБДС-иас Пагважав СХУС-с Ш.Сүхээ бас Цогзолмаа, Оюунцэцэг нар ирж ажиллав.

Тэр үед орос хэлний интенсив курс гэдгийг манай Цэнд, Туяа хоёр яаж зохион байгуулж заахыг ёстой нэг үзүүлээд өгдөг байлаа. Сайхан ч хүүхнүүд, ухаалаг, цоглог дайчин, сайн чадалтай ч багш нар, яасан ч их эрч хүч, авъяас чадвар вэ? Цэнд ер нь сайн зохион байгуулагч, менежер гэдгээ ч НДС-с явсан дараагийн он жилүүдэд харуулсан юм.

Өнөө үед бол ч тэд хэлний сургалтын ЦЭТ төв байгуулчихсан, баяжчихсан, телевизээр яриад, рекламдаад олныг хошгоруулж байх байжээ!

1987 онд тус сургуулиас явах болоход над «МУ-ын үндсэн хууль» /оросоор/ хоёр номтой хамт өгөөд сургуулийн хүндэт дэвтэрт нэр бичихээр «хүндэтгэл» үзүүлж билээ. Ядруухан над мэтэд нэг сарын цалин хайрласан бол хүүхдээ эмчлүүлэхээр алсыг зорьж яваа надад мөн ч их хэрэг болох байсан юм.

Богинохон хугацаанд тэнхимийн эрхлэгч хийсэн боловч Н.Дамдинжав хожим нь хамт ажиллаж байсан багш нараа цуглуулж уулздагт бид баярлацгаадаг. Дамдинжав орос хэлээр үнэнхүү сайхан ярьдаг, сайн эзэмшсэн, сайхан ч хувцаслана, их сэргэлэн залуу.

Орос хэлэнд дэндүү их анхаарал тавьж дээрээс ихээхэн дарамт үзүүлдэг он жилүүд байлаа. Тэр үед зөвлөлтийн мэргэжилтэн Изосюмова В.И. Рунова, Серёженко И.И нар гайхаж «Та нар яаж ингэж ажиллаж чадаж байнаа» гэдэгсэн.

1983 онд бид 8 сарын 1 хүртэл зунжингаа орос хэлний сургалт явууллаа. Нэг өдөр намын хорооны даргаас сонсогчдыг цуглуулж байцаав. Миний хэлний группын даргаас та нар хэл зүйн алдаа их гаргаж байна хэн заадаг юм бэ? гэв. /тэр үед нэг группэд 2 багш хоёр төрлийн хичээл заана/ зөвлөлтийн мэргэжилтэн заадаг гээд сонсогч хариулахад дарга дув дуугүй боллоо. Хэрвээ миний нэрийг хэлсэн бол тэгээд л дуусаа. Чухам тэр үед Жагварал даргаас «НДС-д хөдөөний сэхээтэн орж сурч чадахгүй нь ээ» гэж ямартаа хэлж байхав дээ. Бүх хичээлийг /МАХН-ын түүхээс бусдыг/ оросоор заах Төв хорооны шийдвэрийг эсэргүүцсэн гэж эрдэмтэн багш Э.Базаржав, Отгон нар тус сургуулиас хасагдаж, намаас хөөгдөж байлаа. «Орос дэлгүүр» гэж болохгүй «мэргэжилтний дэлгүүр», орос хэлийг «харь хэл сурах» гэж хэлж болохгүй гэж өөлж байсансан.

Би 4 жилийн анги дааж байхад нэг сонсогч архи уугаад цагдаад баригдаж бөөн асуудал дэгдэв. Курсийн, намын дарга хоёр солигдож, би ангийнхаа өмнө үг хэлэх гээд чадахгүй уйлчихаж билээ.

3.Дашдорж бид хоёр тэнхмээсээ их үерхэнэ, бүхий л нууцаа ярина. Их ч ухаалаг зөвлөгөө өгнө, юманд их хүлээцтэй, няхуур нямбай, юмыг их бодож боловсруулж байж бичнэ. Монгол хэлний үг найруулгыг нэн их

эрхэмлэнэ. Маш их нөхөрсөг, эрдэмтэн найз минь даанч эрт биднийгээ орхин одлоо. Намайг НДС-д ирээд хэд хонож байтал МУИС-с ёстой л нүдэндээ галтай, нүүрэндээ цогтой, сэргэлэн цагаан залуухан багш ирж, оюутан сонсогчид, их чадалтай, хэлний авъяастай багштай боллоо гэж бахдан ярьж байлаа. Энэ нь одоогийн Удирдлагын академийн багш доктор, профессор, МУ-ын гавъяат багш Б.Намсрай байжээ.

Тэр цагаас хойш бид хоёр олон жил үерхэж явнаа. Намсрай юмыг их хурдан сэтгэнэ, аргагүй л цаг үеэсээ түрүүлж сэтгэдэг, сонгодог уран зохиол, шүлэг, онч мэргэн үгст их дуртай, бидний сонсоогүйг сонсчихсон, хэлж ярьдаг. Орос хэлийг маш сайн эзэмшсэн, олон ч ном орчуулсан, герман, англиар уншиж, ярьж, бичиж орчуулна. Нэг удаа дугуй зааланд бүх багш нарын хурал дээр уран илтгэх чадварын тухай яриа гарч захирал гэнэт түүнийг оросоор юу гэдэг вэ гэхэд тэр олны дотроос ганц Нааяа маань реторика гэж хэлж билээ.

Яриаг нь сонсож суухад их урамтай, хүнийг өөртөө татах увидастай, хэнээс ч айхгүй, хэлэх үгээ тэр хатуу цаг үед хэлээд хамгаалаад гардагсан. Тун ч шудрага даа. Дашдорж, Мангалжав, бид гурав Намсрайгаар герман хэл заалгаж байв. Өглөө хичээл эхлэхээс 1 цагийн өмнө ирээд хичээллэнэ. Ном, сурах бичиг их сургуулиас олж ирээд л бидэнд өгнө. Саяхан би Удирдлагын академиар ороход Намсрайн зураг хүндэт самбарт гурав байсныг харлаа. Оны шилдэг багш, гавъяат багш, тэнхимийн танилцуулгад. Сайхан байгаа биз. Энэ бол бидний бахархах хүмүүс!

Манай орлогч захирал Даш-Ёндон бол их номтой хүн, өндөр боловсролтой, ухаалаг удирдах ажилтан, маш их хөдөлмөрч биеэ хайрлахгүй сууна. Тэр үед аж ахуй хариуцсан захирал Цэрэннадмид, Чойжилжав нар мөн ч их зүйл хийсэн, аж ахуй, материалыг баазыг эрс дээш татаж бэхжүүлсэн гавъяатнууд байжээ. Номын санч Гүрсэд, Цэвэлмаа, Мөнгөн, Елко, Лхагвасүрэн, Шура нарын олон ажилсаг хүмүүс нүднээ харагдана.

Ажилд яаж шуу чанартай ханддаг талаар бас нэг зүйл санаад орлоо. 2004 оны үед юмсан. Ч.Эрдэнэчимэг багш, хуучнаас нэг цэвэрлэгч /Бурмаа/ эдийн засгийн тэнхимийг цэвэрлэдэг. Тэр эгч гэрийнхээ хивсийг л цэвэрлэж байгаа юм шиг мөлхөж байгаад арчидаг. Ёстой атаархмаар. Манайхыг нэг охин шүүрдсэн болоод орхичихно. Ширээний тоос хэвээрээ. Ийм л хүмүүс тэр үед ажиллаж нэргүй хөдөлмөрийн баатрууд, тооцоолохын аргагүй ажлыг үүргээ гэж нугалж явжээ. Тэдний энгэрт одоо гялайх юм юу ч байхгүй насыг өнгөрөөж, биеийг элээж гундуухан атлаа хэнд ч гомдоллохгүй хэн ч анзаарахгүй явна.

Тэр үед арын хаалгаар ирсэн чадваргүй багшийг дээрээс шалгаад явуулчихаж байсан, архиддаг заримыг нь шилжүүлж байсан, эргээд санахад хэт хуралдагсад болж хэн нэгнээ өөлж, нэг нэгнээрээ «оролдож» байсан хүйтэн уур амьсгалтай албархуу хуралд мөн ч их цаг зарсан даа.

6 сарын халуун өдөр өдөржин улсын шалгалт авч ядраад орой нь намын хуралд сууж байхдаа зүүрмэглэсэн настай багшийг өмөөрлөө гэж намын хорооны даргаас шүүмж сонсож анх удаа зүрхээр хатгуулж, сонсогчид онол, лекц, семинарт дарагдсаар орос хэлээ олигтой үзэж чадахгүй улсын шалгалт өгч байна гэж хэлснээс болж ректороос хатуу зэмлэл авч ахмад багш үлгэрлэх атлаа залуусыг уруу татаж, жудаггүй үг хэллээ гэж ад үзэгдэж явснаа санахад инээд ч хүрэх шиг. Мэдээж үүнийг тэд маань уншаад тэр муу чинь юун сүрхий энхийн цагаан тагтаа болчихов гэх биз ээ.

Хэдэн жилийн өмнө Цэрэнчунт багш «Та одоогийнхоор бол ардчилсан үзэлтэй зүйл ярьчихдаг байсан шүү» гэж над хэлж билээ. Нээрээ ч санаснаа хамаагүй хэлчихдэг, ялангуяа зарим нэгнийх нь дургүйг хүргэсэн үг хэлснээс адлагдаж явсан нь үнэн.

НДС-д хориод жил ажилласан би бүү хэл, хоёрхон жил сурсан сонсогчид тус сургуулийн дэг жаяг маш хатуу, өндөр шаардлагатай байсныг олон дурсамждаа бичсэн болохоор миний бие доторх амьдралын зарим эрээн бараанаас нь цухуйлгасан минь энэ. Одоо би энэ сургуулийнхаа ахмадын бүртгэлд ороод шан харамжийг нь хүртээд явж байна.

Тэр үед сургуулийн гадаа 3-4 машин зогсож байвал их л сүртэй харагддаг байлаа. Өнөөдөр 30-40 машин үргэлж зогсоно. Тэр үед хаалгаар ороход Д.Сүхбаатар угтдаг байсан, өнөөдөр Чингис хаан угтана. Тэр үед конспект, сурах бичиг, шохой төдхийхэнтэй ангид ордог байсан бол өнөөдөр багш бүр цүнхэндээ нөтбүүктэй, ширээндээ компьютертэй, ангид нь телевиз, олон арван дуу хураагууртай болжээ. Тэр үед манай тэнхимд эрэгтэй багш нар олон байсан бол одоо харин ховордсон амьтан болоо юу даа. Тэр үед бүгд л орос хэлтэй багш нар байсан бол одоо орос хэлтэй нь цөөн, англитай нь олонх болжээ. Тэр үед хөдөөгийн агаарт борлосон хөрслөг залуус их сурдаг байсан бол одоо дэгжин ганган охид, эмэгтэйчүүд, шаавай эрчүүд их харагдах болж.

Тэр үед сургалтын материалаа гараар бичээд, бичээчид өгч, тэр хорон дээр машиндаж, алдааг нь засаад дараа нь радатор гэж тос гоожсон булаар эргүүлнэ.

Одоо «олшруулах, хувилах» цехэд номоо барьж ороод жижиг үсэгтэй бол томруулж байгаад хэд л бол хэдэн хувиар олшруулчихна. Өндөр

хавцалын орой дээр жаргаж байгаа нарны туяанд зогсож байгаа гурван угалзтай тосон зураг «урлаг мөнх, нас богино» гэсэн шиг манай тэнхимд одоо хэвээрээ байгааг хараад их ажлын дараа түүнийг ширтэн хөдөө уужим тайван нутгаа гэжүүлэн сэтгэлийн таашаал авдаг байсан залуу цаг үеэ ахин нэг дурсаж билээ.

Д.ЦЭЭНПЭЛ НДС-ийн багш

1937 онд Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай сумын Цагаан-Овоо багийн нутаг Хонхтод төрсөн.

Миний аав Думын Дагдандорж шалмаг хөдөлгөөнтэй, хөнгөн цайлган сэтгэлтэй, сэргэлэн, ажилсаг хүн байлаа. Ах Аюур нь номтой, уран дархан, лам хүн дүүгээ хийдэд суулган бурханы ном сургах гэсэн боловч шогол тэвэрч номд гэгээрэхээс илүүтэй аж ахуйн ажилд суралцаж хоол унд бэлтгэх хог шороо цэвэрлэх ажилд гаршин, нямбай цэвэрч сайн тогооч болж хожмоо энэ байдал насан туршийн амьдралд нь хадгалагдан үлджээ. Сумын наадам болхоор аавыг маань наадмын гал тогоонд ажиллуулж хуушуур хийлгэдэг

байсан.

Миний аав 1930-аад онд нябо-гийн түр сургууль төгссөн, сумын хоршооны анхны нябо, худалдагч, агент, ганзага зэрэг ажлыг насан өөд болтлоо хийж явсан.

Миний ээж Бүрхэдийн Буд өндөр гоолиг нуруутай, нүүрэнд нь инээд баясал цалгисан, ая зан сайтай, айл хөрш, ахан дүүс нь Будын хийсэн будаатай цай өдрийн өл даадаг гэж хэлэлцдэг, борцтой будаатай цайгаараа олныг ундаалсан жирийн малчин монгол эмэгтэй байлаа.

Би ийм аав, ээжийн охин болж мэндлээд тэднийхээ хайр ивээлд бойжсон. Тэр үеийн малчин айлын хүүхдийн адилаар мал хариулах, сааль сүү, идээ цагаа бэлдэх, аргал, түлш түүх, оёдол үйл хийх, нүүдэл суудалд туслах зэргээр гэрийнхээ ажилд хамжаа болохын зэрэгцээ сум, аймгийн бага, дунд сургуульд суралцсаар 1957 онд 10-р анги төгссөн. Тэр жилдээ ЗХУ-д хэлний бэлтгэлд суралцахаар хуваарь авсан боловч хайрт аав ээж 2 минь 6 сарын дотор хорвоогоос хальж, хэдэн бяцхан дүү нар минь миний гар дээр хоцорсон юм. Бид наймуулаа миний ганц ах Дэмбэрэлнямбуу ХЗЭ-н ажилтан, багш хүн. Томилолтоор биднээсээ хол

* Энэхүү дургталыг Цэенпил багшийг УА-ийн ахмадын зөвлөлийн даргаар ажиллаж байх цагт, эртхэн цагт авсан байсныг нийтлэв. (Т.Л)

сууж биднийг алсаас зааж зөвлөдөг байв. Миний 6-н дүүгийн 3-нь орос хэл, физик, математикийн багш, 1-нь хүний их эмчийн мэргэжилтэй, 2 дүү маань ажилчин малчин болж амьдралын зөв замаар явж амьдарсан. Дүү нарын минь ажил амьдрал цэгцэрсэн нь үр хүүхдээ гэх эцэг эхийн сүүн сэтгэлд нэмсэн багахан ч гэсэн дусал болсон байх гэж өөртөө урамшиж явдаг билээ. Би ахуйн боломжоос шалтгаалан цаашид шат дараалан олон сургуульд суралцаж, мэргэжил эзэмшиж чадаагүй боловч бусдаас дутахгүй явахсан, хүний сурсан эрдмийг сурахсан, ямар ч ажлыг хийж чадна, хийе гэсэн хүсэл эрмэлзлэлтэй, дүү нараа сайхан өсгөж, сайн хүн болгохсон гэж бодож өөртөө их ачаа хариуцлага үүрэх ёстойгоо л мэдэж байсан. Ном эрдэм сурах гэсэн хүсэлдээ хөтлөгдөн хүн эмнэлгийн болон багшийн сургуульд (завсарлагатайгаар) суралцсан.

Ийм үед заяаны хань зам дээр гэдгээр хангай нутгийн нэгэн залуутай учирч дүү нараа ажил сургуультай болгон хувийн амьдралаа тохинуулж, цаашид ажил сургуульд орж, хүний дайтай явах боломж нээгдсэн. Миний хань Лут-Очирын Ёндон малын эмч мэргэжилтэй мал, мах бэлтгэлийн ажилд насаараа зүтгэж, олон түмнийг хүнсээр хангахад хувь нэмрээ одоо ч оруулсаар яваа нэгэн.

Бид хоёр 7 хүүхэд, 10 гаруй ач зээ гучтай, өнөр өтгөн айл гэр болж амьдарсан. Би намтартаа ийнхүү дурьдахын учир нь намайг хайрлаж ойлгож, дэмждэг сайн ханийн түшиг ачаар миний бие нийгэмд өөрийн байр сууриа олж, сэтгэл түвшин байж, өөрийн зорилго хүслээ төгс бус ч гэлээ биелүүлсэн гэж боддог. Ер нь хүн сайн сайхан явахад ханиа зөв олох, түүнийгээ хайрлаж, итгэж чадвал жаргал ирдэг гэдгийг бусдад хэлэх гэсэн билээ.

Би 1966-1970 онд Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын Дээд Сургууль, 1975-1977 онд ЗХУКН-ын Дээд сургуульд сурч төгссөн.

1958-1960 онд сумын сургуульд багш,

1961-1966 онд Дундговь аймгын намын хороонд тоо бүртгэгч, зааварлагч, тасгийн эрхлэгч,

1970-1991 онд НДС-д багшаар ажилласан. Улсад ажиллахдаа аль нэг ажлаас халагдаж байгаагүй нь тухайн газартаа ажилдаа тэнцэж, зохих нэр хүндтэй явсны баталгаа болов уу гэж санадаг юм.

Үүнийг нотлох нэгэн зүйл нь нам, олон нийтийн байгууллагад олон сонгууль хүлээж, чадал бололцоогоо дайчилж хоёргүй сэтгэлээр үндсэн ажлынхаа адилаар зүтгэж явжээ. Тухайлбал: Аймаг элчингийн болон хот, районы намын хорооны гишүүн (бүгд хурлын гишүүн), намын анхан шатны байгууллага (үүр хороо)-ын товчооны гишүүн, аймаг, хот районы эмэгтэйчүүд ҮЭ, МХЗЭ-н байгууллагын тэргүүлэгч г/м. Сонгуульт ажлын

үр дүнгээр тухайн байгууллагуудын тэргүүний ажилтан цол тэмдгээр шагнуулж байв. Тэр үед шагнал урамшууллыг одоогийнх шиг албан тушаалаар нь биш ажлын үр дүнгээр өгдөг байсан юм шүү. Би улсад 20 гаруй жил ажилласан болохоор ойн медалиудтай. Эхийн алдар 2-р одонтой, «Багшийн алдар» цол тэмдэгтэй. 2002 оноос Удирдлагын Академийн ахмадын зөвлөлийн даргын сонгуультай.

Ахмадуудаа дурсаж хүндэтгэж явах сайхан

Би Намын Дээд Сургууль, Удирдлагын Академийн орчинтой 40-өөд жил холбоотой яваагийн хувьд тэнд ажиллаж, амьдарч байсан, одоо байгаа хүмүүсийн тухайд өөрийн гэсэн дурсамжтай явдаг юм.

Юуны урьд оюутан байхаас ахлах багш болтол өөртөө үлгэр дууриал болгож явсан багш нар Б.Хурметбек, Ж.Цэдэнжав, Л.Чойжамц, У.Камбар, У.Нямжав, П.Дорж, Х.Зандраавал, Л.Цэндсүрэн, С.Цэрэнпагма, Г.Дулмаа нар болон бусад ахмадуудаа дурсахад сайхан байна, тэднээсээ зарим нэгнийх нь талаар хувийн сэтгэгдлээ хэлье. Намын Дээд сургуулийн ректороор Б.Хурметбек гуай олон жил ажилласныг ахмад, дунд үеийнхэн андахгүйдээ. Тэрээр тус сургуульд үздэг бараг бүх хичээлээр лекц унших, семинар ярилцлагын хичээл явуулах, оюутны курс дипломын ажил удирдах, багш нарын хичээлд суух, тэнхимийн хурал, багш нарын семинар, зөвлөлгөөнд суух зэргээр байгууллагын үндсэн ажилд биечлэн оролцдог, онол, улс төр, эдийн засгийн өргөн мэдлэгтэй хүн байв. Бусдыг тэвчээртэй сонсч, хүний жаргал зовлонг ойлгож тусалдаг хүнлэг, хамт олны сайн удирдагч, удирдах ажилтны зонхилох эрхэм чанарыг шингээсэн ухаалаг, өөрөөс нь суралцах олон сайхан дууриалтай хүн байсан шиг санагддаг юм. Үүнийг нутаг орныхон, бусад олон шавь нар, үр хүүхдүүд нь цааш нарийвчлан судалбал сургаалтай байж мэдэх юм даа.

Ахмад үеийнхнээс амар мэнд байгаа олон сайхан буурлууд бий. Өнөөдөр Удирдлагын Академийн харъяа Ахмадын байгууллагад НДС, Удирдлагын институт, Удирдлагын Академийн ахмадууд 60 гаруй хүмүүс байдаг. Тэдний дотор доктор Д.Сугарпил, Б.Дашзэвэг, С.Лувсандорж, Ц.Отгон, Ш.Жумдаан, С.Лувсанцэрэн, Р.Рэгзэндорж, (Монгол улсын гавьяат багш) зэрэг оюун эрдмийн далай болсон олны танил сайхан хүмүүс эрдэм номын ажлаа хийсээр, хойч үедээ үлдээх өв соёлоо бүтээсээр байгаа нь бидний бахархлын нэг мөн.

Миний үеийнхэн ч эдүгээ ахмадууд болж дээ. З.Дашдорж, Д.Норовсамбуу, Ц.Мягмар, С.Шааман, Д.Дуламжав, Д.Мангалжав, гэхчлэн олон олон сайхан эрдэмтэй номтой, шулуун шударга, нөхөрсөг, тусч хүмүүс маань сэтгэлд ойрхон байдаг юм. Эднийгээ дурсан суухад бас сайхан байнаа. Би Зундуйн Дашдорж багшийнхаа тухай зориуд онцолъё.

Нимгэн шар царайндаа инээмсэглэл тодруулан явах багш минь надад орос хэл заана. Жижигхэн цаасан дээр зайлшгүй мэдэх, цээжлэх дүрэм, үг өгүүлбэр бичиж өгөөд, түүнээ нэг бүрчлэн шалгана. Өөрийн бичиж, хийж буй ном, сурах бичгийн алдаа мэдгийг олуулах засуулахаар өгнө. Хүнд юм сургах гэж үнэнхүү хичээдэг, өөрөө маш шаргуу, бүтээлч ажиллана. Орос хэлний олон ном, сурах бичиг гаргасан. Одоо сургалтанд ашигладаг байх. Жинхэнэ багш хүн байсансан. Өнөөгийн үнэлэмжээр бол хэдийн гавъяат болсон доо. Би 1977 онд Москвад байж охиндоо зүрхний операци хийлгэхэд багш минь тэнд эрдмийн ажил хийж байхтай таарч, намайг нутагтаа ирэх буцах хооронд бяцхан охинд минь их л тусалж байсан нь үнэхээр сайхан, өгөөмөр сэтгэлтэй байсны нэгээхэн жишээ мөн. Манай гэрийнхэн үүнийг мартахгүй, талархаж явдаг.

Бусад багш, сургалт эрдэм шинжилгээ, үйлчилгээний хэсгүүдэд ажиллаж байсан олон хүн бий. Нэг сонирхолтой зүйл гэвэл, 1960-70 оны үед НДС-н үйлчилгээний хэсгийн ажилтан, ажилчид, багш нар «социалист хөдөлмөрийн төлөө» хөдөлгөөнд хамрагдан 2 жилээр үүрэг авч түүнээ биелүүлж «Социалист хөдөлмөрийн бригад»-ын цол тэмдэг, мандатаа авч, дахин дахин үүрэг авч, зорилт тавин хошой цолтнууд болж байсан нь хүмүүст мэдлэг мэргэжлээр өсөх, аж төрөх ёсны зөв хэвшил олох, зан суртахуунаар зохистой төлөвшихөд сайнаар нөлөөлж байв. Багш нар «Сэхээтний нөхөрлөл» байгуулан «Социалист хөдөлмөрийн хөдөлгөөн»-ийхэнд соёл гэгээрлийн тус дэм үзүүлж байсан нь харилцан ойлголцсон, бүтээлч хамт олон бүрдэхэд дөхөмтэй арга, ажил байсан. Ийм хөдөлгөөн нөхөрлөл дээрх он жилүүдэд орон даяар нэлээд амжилттай өрнөж байсан нь түүх, дурсамж болон үлджээ.

Манай ахмадуудын нэлээд хэсэг нь салбарын тэргүүний ажилтан цол тэмдэгтэн байдаг нь тэдний ямархан ажиллаж амьдарч байсны илэрхийлэл юм. Жишээ нь: Соёлын тэргүүний ажилтан Найдангийн Балжинням, Эрчим хүчний тэргүүний ажилтан Шагдарын Цэвэлмаа, Эрүүлийг хамгаалахын тэргүүний ажилтан Нямын Бумбадай гээд л алийг тоочиж барах вэ. 1990-ээд оноос хойш ахмадууд хаягдсан гэхэд хилсдэхгүй байх. Гэвч одоо өөр болсоон. Манай байгууллага (Удирдлагын Академи) хорвоогийн жам, цагийн эрхээр насжиж яваа тэдэндээ санаа сэтгэл, амьдрал ахуйд нь дэм өгөх талаар багагүй ажил хийж байна. Тухайлбал: 2002 онд Ш.Түдэв захирал байхдаа (түүхэнд анх удаа) сургуулийн ахмадын зөвлөл байгуулах тушаал гаргаж, ажиллах журам, сангийн эх үүсвэр батапж өгсөн. Түүнээс хойш ахмадууд маань өөрсдийг нь гэх эзэнтэй болж дараагийн захирал Т.Лхагваа, Г.Чулуунбаатар нар уг ажлыг улам баяжуулан хэрэгжүүлж ахмадуудаа баярлуулж явнаа. Одоо манай сургуулийн захиргаанаас

ахмадуудаа жилд 2 удаа (ОУ-ын ахмадын өдөр, билгийн тооллын цагаан сараар) хүлээн авч хүндэтгэл үзүүлж, агаар салхинд гаргах, санал хүсэлтийг нь сонсож, халуун дотно яриа үүсгэн баярлуулахын зэрэгцээ амьдрал ахуйд нь эд мөнгөний туслалцаа ч өгч байна.

Энэ бүгдэд ахмадууд өөрсдийгөө тоож хүндэлж хайрлаж байна хэмээн баясаж нас нь уртасч, эрүүл мэндээр сайжрах шиг болно. Ахмад насны хүн ихэвчлэн ганцаардмал сэтгэл гундуу явдгийг тэр бүр хүн ойлгодоггүй байх. Тиймээс хэн нэгэн өөрт нь зориуд хандан аядуу мэндлэх, дотночлон, утсаар ч бол ярилцах, хамт ажиллаж байсан танил хүмүүстэй нь уулзуулахад тун таатай, баярлаж хөөрч, залуу халуун нас, үр бүтээлтэй ажиллаж, нийгэмд, бусдад хэрэгтэй явсан үедээ эргэж очих шиг байдгийг хүмүүс анзаараарай.

Ийнхүү ахмадуудаа дурсаж, хүндэлж явах нь хүний агуу сайхан чанар, ёс жудаг гэдэгтэй ухаант хүмүүний санаа нийлнэ, нийлэх ч ёстой. Ингэж байж нийгэмд хүмүүс хоорондын эрүүл саруул, нөхөрсөг харьцаа байх болно гэдэгт би итгэдэг.

Ер нь амьдралын урт зам туулж, унаж босч явсан ахмад хүн бүрт өөрийн гэсэн ололт амжилт, туршлага, арга ухаан, жаргал, зовлон, сургамж байдаг болохоор амьд сэрүүн байхад нь үр хүүхэд хойч үе нь түүнийг нь мэдэх, өвлөж авах талаар санаа тавих ёстой гэдгийг тэднийгээ төлөөлөн хэлье.

Би яагаад багш нар болон хамт ажиллагсдынхаа талаар хувь хүний ч гэлээ төсөөлөл сэтгэгдлээ бичвээ гэхээр би оюутан байхдаа сургуулийн намын хорооны, багш болсон хойноо багш нарын намын үүрийн товчооны гишүүн, сургуулийн эмэгтэйчүүд, үйлдвэрчний байгууллагын удирдах сонгуультан байсан. Одоо тус сургуулийн ахмадын зөвлөлийн дарга учраас удирдах албаны болон жирийн хүмүүстэй уулзах шалтаг шалтгаан илүү өргөн боломжтой байсных болой.

Т.ДУЛМАА **НДС-ийн багш**

1940 онд төрсөн 1951-1961 онд ерөнхий боловсролын дунд сургууль, 1961-1966 онд УБДС-ийн орос хэл утга зохиолын ангийг төгсч орос хэл утга зохиолын багшийн мэргэжил эзэмшсэн.

Ажилласан байдал:

1966-1970 онд Баатар хот Москвагийн нэрэмжит 10 жилийн 33-р дунд сургууль

1970-1985 10 жилийн лаборатори 1-р дунд сургууль, 1985 -1991 онд Намын Дээд сургууль, 1991-2006 онд 10 жилийн лаборатори 1-р дунд сургуульд орос хэлний багшаар нийтдээ боловсролын системд 40 жил ажиллаж гавъяаныхаа амралтанд гарсан.

Сонгуульт ажил

Ажиллаж байхдаа 1970 оноос АБЯ-ны харъяа сурган хүмүүжүүлэх ухааны хүрээлэнгийн арга зүй эрдмийн зөвлөлийн гишүүнээр сонгогдон орос хэлний шинэ программ, сурах бичиг зохиох туршилтын ажилд оролцсон. 1975 онд Улаанбаатар хотын депутатаар, 1977 оноос монголын орос хэлний холбооны тэргүүлэгч гишүүнээр, 1982 оноос Улаанбаатар хотын ҮЭ-ийн бүгд хурлын гишүүнээр сонгогдон улмаар ҮЭ-ийн 12-р их хуралд төлөөлөгчөөр оролцсон. 1983 онд районы орос хэлний зөвлөх багшаар, 1997 онд анхны орос хэлний зөвлөх багшаар, 2002 онд дахин орос хэлний зөвлөх багшаар, орос хэлний секцийн ахлагчаар 27 жил, багш нарын ХЗЭ-ийн үүрийн дарга, сургуулийн намын үүрийн тэргүүлэгч гишүүн, НДС-ийн тэнхимийнхээ намын хэсгийн зохион байгуулагчийн сонгуулийг гүйцэтгэж байсан.

Амжилт

- 40 жил багшийн ажил хийх хугацаандаа 8-р ангийг таван удаа, 10-р ангийг дөрвөн удаа, НДС-ийн 4 жилийн ангийг дааж төгсгөсөн
- 1972 онд миний хичээл зааж байсан 10А анги орос хэлний зохион бичлэгийн анхны аварга анги
- 1977 онд миний уншлагын хичээл явуулдаг туршлагыг нийтийн хүртээл болгосон.

- 1981 онд миний хичээл заадаг 7-р ангийн сурагч Б.Сарантунгалаг орос хэлний олон улсын олимпиадаас алтан медаль
- 1982 онд Б.Батзориг, Б.Сарантунгалаг нар «Мы поедим в Артек» тэмцээнд 1-р байр эзлэн Артек зусланд амарсан
- 1995 онд хичээл заадаг 9-р ангийн сурагч Ундрах орос хэлний олон улсын олимпиадаас алтан медаль
- 1999 онд 7-р ангийн сурагч Ундрал хотын 7-р ангиудын аварга -2006 онд 9-р ангийн сурагч Сайнзаяа орос хэлний олимпиадаас дүүрэгт мөнгө, хотод алтан медаль
- 2000-2006 онд хичээл зааж байсан 7, 8, 9, 10-р ангийн сурагчид дүүрэг, хотод орос хэлний олимпиадын хүрэл, мөнгө, алтан медалийг багаараа болон хувиараа тогтмол хүртэж байсан.

Бүтээл

- 1979 онд «Зимние забавы», Как дети отдыхают летом» диафильм
- 1980 онд «Дидактические материалы для 7-ого класса»
- 1981 онд «Радуга-3» сурах бичгийн сурагчийн ном
- 1982 онд «Радуга-3» сурах бичгийн багшийн ном
- 1983 онд «Радуга-3» сурах бичгийн ажлын дэвтэр
- 1984 онд 5-р ангийн сурагчдад зориулан «рабочая тетрадь»
- 1985 онд «Дидактические материалы для 5-ого класса»
- 1985 онд «Русский язык I»
- 1986 онд «Русский язык II» гэсэн 1-2-р ангийн туршилтын сурах бичиг
- 2000 онд «Глобус V» 10-р ангийн сурах бичигт хамтран зохиогчоор
- 2004 онд 5-8-р ангийн орос хэлний тест
- 2003-2006 онд орос хэлний шинэ программ, стандарт боловсруулсан
- 1987 онд НДС-ийн багш нарын гарын авлага номонд «Интенсивный курс» гэсэн статья,
- 1980 оноос Улаанбаатар хот, дүүрэг, улсын семинарт 30 гаруй илтгэл, реферат бичиж оролцон, дүүрэг, хот, улсад мөн Өмнөговь, Дорноговь, Дундговь, Завхан, Архангай, Ховд аймагт явж үзүүлэх нээлттэй хичээл заасан.

Шагнал

- 1980 онд Улаанбаатар хотын анхны хөдөлмөрийн аварга багш -
- 1981 онд Ардын боловсролын тэргүүний ажилтан цол тэмдэгээр -1990 онд НДС-ийн хүндэт диплом -1993 онд Хөдөлмөрийн хүндэт медаль -
- 2005 онд Алтан гадас одон

- Ардын хувьсгалын 80 жилийн, Ардын боловсролын 80 жил, Залуу үеийг халамжлан хүмүүжүүлэгч, хүүхдийн төлөө болон Улаанбаатар хотын хүндэт тэмдэгээр шагнуулж байсан.

Эргэн дурсахуй...

Би 1985 онд Намын Дээд сургуулийн Орос хэл, утга зохиолын тэнхимд арга зүйчээр, 1986 оноос орос хэлний багшаар 1991 он хүртэл ажиллахад 10 жилийн 1-р сургуульд 20-иад жил ажиллаж өөртөө багагүй туршлагатай болсон гэж бодож байсан багш миний хувьд тэр тусмаа насанд хүрсэн хүмүүст орос хэл заах нь надаас өвөрмөц арга барил шаардсан сонирхолтой ажил байлаа 1986-1987 онд тэр үеийн ЗХУ-ын Коммунист Намын төв хорооны дэргэдэх нийгмийн ухааны академын хурдавчилсан сургалтын нэг сарын курст явж мэргэжил дээшлүүлэн ирээд үндсэн 4 жилийн 1-2-р курсийн сонсогчдод Интенсив курсийн хичээлийг анх удаа заахад дан хүүхдүүдтэй ажиллаж байсан надаас цоо шинэ арга барил, хариуцлага, хэлний өндөр түвшинг шаардаж байсан юм. Учир нь интенсивний курст нь сонсогчдоос дан орос хэлээр бүхий л үйл явцыг жүжигчилэн тоглож үзүүлдгээрээ жирийн хичээлээс онцлогтой байлаа.

НДС-д оюутнуудаас шалгалт авч байгаа нь

Би ч хамт ажиллаж байсан тэнхимийнхээ эрдэм мэдлэгтэй, өндөр соёлтой нэр хүндтэй эрдэмтэн, доктор, профессор, насаараа дээд

сургуульд ажилласан туршлагатай ахмад багш нар, дөнгөж дээд сургуулиа улаан дипломтай төгсч ирээд ажиллаж байгаа залуу багш нараасаа сурч, тэднээсээ хоцрохгүйг мэрийн өөртөө зорилготой, өндөр шаардлага тавин тэдэнтэйгээ мөр зэрэгцэн ажиллаж чадсандаа бахархаж явдаг. Энэ сургуульд ажилласан хугацаа маань миний хувьд дахин нэг их сургууль төгссөнтэй тэнцэх хүч чадал, мэдлэг нэмсэн юм. Тиймээс ч би дан боловсролын системд 40 жил үр дүнтэй ажиллаж, олон мянган шавь нар маань монгол улсын өнцөг булан бүрт нэр хүндтэй ажиллаж амьдарч байгаад нь сэтгэл хангалуун байдаг билээ. Манай орос хэлний тэнхимийн эрхлэгчээр чадалтай удирдан зохион байгуулагч, орос хэлийг төгс эзэмшсэн Дамдинжав, Чулуундорж нар ажиллаж байлаа.

Мэргэжилтэн багшийн яриа

Тэнхимийн багш нар маань бүгд л гавъяат багш, эрдэмтэн, доктор, профессор болцгоосон доо. Багш Ш.Сүхээ, О.Адъяа, Дашдорж, Пагважав, Увш, Гулираанз, Чогдон, Дуламжав, Цэнд, Туяа, Цэрэнчунт, Магсар, Солонго, Оюунцэцэг, Пэлжидмаа, Цэвэлмаа, Мөнгөнцэцэг нарыгаа ямагт дурсан санаж явдаг аа. Энэ л сургуулийс би насанд хүрсэн хүмүүст орос хэл заах арга барилыг олж авсан. Хэдийгээр цөөхөн жил ажилласан ч сэтгэлд дотно сургуулиа, хамт ажиллаж байсан тэнхимийнхээ багш нараа, хичээл зааж байсан сонсогчдоо, энд ажиллаж байсан бүх багш нараа, ажилчдаа дурсан санаж явдаг юм.

Н.БАЯРТСАЙХАН

**НДС-ийн багш, УИХ-ын гишүүн, Байнгын хорооны дарга,
Сангийн сайд**

1962 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1982 онд Оросын Холбооны Улсын Эрхүү хотын Улс, Ардын аж ахуйн дээд сургууль, 1992 он Москва хотын Удирдлагын академийг тус тус төгссөн. Хөдөлмөрийн эдийн засагч, улс төр судлаач, эдийн засгийн ухааны доктор. 1992 оноос өдгөөг хүртэл Улсын их хурлын гишүүн, 2006 оны 1 дүгээр сарын 27-ны өдрөөс 2007 оны 12 дугаар сарын 6 хүртэл Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Сангийн сайдаар ажилласан. Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан тугийн одон, алтан гадас одон, Ардын хувьсгалын 80 жилийн ойн медаль, Санхүү банкны тэргүүний ажилтан цол, тэмдгээр тус

тус шагнагдсан.

Аль ч аймагт очиход тэр үеийн шавь нараас маань байнга тааралддаг

Намын дээд сургуулийн захирлаар профессор Г.Миеэгомбо, дэд захирлаар философийн ухааны дэд эрдэмтэн, доцент Б.Даш-Ёндон гуай нар ажиллаж байлаа. Захирлууд хүлээн авч уулзав. Залуучууд дөнгөж сургууль төгсөөд хамгийн нэр хүндтэй, хариуцлагатай ажилтнууд бэлтгэдэг энэ сургуульд багшлахаар ирж байгаад баяр хүргээд «амьдрал сайн судлах, ажилдаа хурдан өсч бойжих хэрэгтэй» гэсэн зөвлөлгөө өгөөд гаргав. Намайг тэр жил шинээр нээгдсэн Үйлдвэрчний эвлэлийн удирдах ажилтны ангид хөдөлмөрийн эдийн засгийн багшаар, С.Энхбаатарыг улс төр, эдийн засгийн ухааны багшаар, С.Одхүүг гүн ухааны багшаар томиллоо. Тэр үед залуучуудыг ахмад хүмүүст хариуцуулан өгч ажил, амьдралд сургадаг нэг мундаг арга байсан. Энхбаатар бид хоёрын халамжлан хүмүүжүүлэгч багшаар нэрт эдийн засагч, профессор Камбар багш томилогдсон юм. Бид хоёр багшийг дагаж хичээлд нь суудаг, бас сургалтын зарим үзүүлэн таниулах, материалыг бэлтгэж өгдөг, багшийн зааж өгсөн номуудыг уншиж судалдаг байв. Багш долоо хоног бүр шалгалт, шүүлэг авна. Маш хатуу, өндөр шаардлагатай хүн байсан. Багш болохын тулд олон шат, дамжлагыг туулах учиртай байжээ.

Манай сургууль дээр удирдах ажилтнуудын мэргэжил дээшлүүлэх 45 хоног, сарын курс байнга хичээллэдэг байв. Одоо ч Удирдлагын академи энэ уламжлалыг үргэлжлүүлж байгаа юм билээ. Аймгийн намын хорооны нарийн бичгийн дарга, аймгийн АДХ-ын Гүйцэтгэх захиргааны орлогч дарга нар, сум-нэгдэл, үйлдвэр аж ахуйн газрын дарга, намын байгууллагуудын дарга нар гээд дандаа удирдах ажилтнууд ирж суралцана. Тэр хүмүүст тухайн үеийн нам, төр, засгийн өндөр албан тушаалтнууд ирж лекц уншдаг байсан. Д.Моломжамц, Ж.Батмөнх, С.Жалан-Аажав, Ц.Намсрай, Д.Содном, П.Жасрай, Д.Бямбасүрэн, П.Дамдин, П.Очирбат гээд дарга, сайд нар лекц уншина, асуулт хариулт хэдэн цагаар үргэлжилнэ. Сэтгэлгээний түвшин, мэдлэгийн цар хүрээ, далайц, дэвшүүлэн тавьж буй асуудлын хувьд П.Жасрай гуай, Д.Бямбасүрэн гуай хоёр сайд, дарга нараас эрс ялгаатай байсан. Энэ хүмүүсийн лекцэнд багш нар байнга сууж, бараг үг үсэг алдалгүй тэмдэглэл хөтөлдөг байсан. Одоо ч тэр үеийн дэвтрээ эргүүлж харах дуртай. Хэн нь юу ярьж байсныг энэ цагийн өнгөн дээр харьцуулан харж жишиж үзэхэд их сонин байдаг юм. Одоогоос 20 гаруй жилийн өмнө гээд бодоход улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжилтэй холбоотой үнэхээр жинтэй асуудлуудыг хөндөн ярьцгаадаг байсан. П.Очирбат гуай түлш, эрчим хүч, геологи, уул уурхайн салбарыг хөгжүүлэх талаар маш сонирхолтой ярьдаг байв. Лекц нь их сонин, бас хөгжилтэй болно. Ер нь уйдаахгүй шүү дээ. МАХН-ын Төв Хорооны үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгч байсан Ч.Түмэндэлгэр гуай монголчуудын аж төрөх ёс, ахуй амьдралыг дээшлүүлэх талаар сонирхолтой олон санааг дэвшүүлэн ярьдаг байсан. Бас Сайд нарын зөвлөлд ажилладаг байсан Дурбетхан гэдэг залуухан эр уран сайхан илтгэдэг, ганц ч цаас хардаггүй, асар их ухаантай, маш цэгцтэй ярьдаг хүн байв. Бараг хүүхдээрээ шахуу байсан надад энэ хүн хүндэтгэл, бишрэлийг зэрэг төрүүлдэг байлаа. Монгол орныхоо нийгэм, эдийн засгийн амьдралтай танилцах, байдлыг ойлгож мэдэхэд энэ лекцүүд үнэхээрийн том сургууль болсон юм. Дагалдан багшаар нэг жил ажиллав. Хичээл огт заалгаагүй. Гэтэл бас болоогүй байжээ.

Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Уул сумын «Бадрал» нэгдэлд нэг жилийн хугацаатай эдийн засагчаар томилон явууллаа. «Бадрал» нэгдэл ид мандан бадарч, улс даяар алдар цуу нь дуурсаж байсан үе. Нэгдлийн дарга нь хөдөлмөрийн баатар Үлэмжийн Аварзэд гуай байлаа. Томоо ширээний ард том халзан толгойтой, энгэртээ «Алтан соёмбо» зүүсэн баргил дуутай, бадриун эр сууж байх нь тэр. Нэгдлийн эдийн засагч Даваа гуайтай хамтран бүтэн жил ажиллав. «Бадрал» нэгдэл хөдөө аж ахуйн нэгдлийн хөдөлмөрийн хөлсний шинэ хэлбэрийг туршин нэвтрүүлж байсан юм. Бригадыг баг, хэсэг болгон зохион байгуулж, нэгдлийн бүтэц,

зохион байгуулалтыг шинэчлэн өөрчлөх их ажил хийгдэж байв. Мал аж ахуйн бригад хэт нүсэр, том байсныг задлан бэсрэг фермерийн аж ахуй маягийн хэсэг болгон аж ахуйн тооцоотой ажиллуулахаар туршиж байсан нь ирээдүйг харсан их сонирхолтой шийдэл байжээ гэж одоо боддог юм. Энэ зохион байгуулалтыг эрчимтэй хийж, хувьчлалын бодлогыг зөв тодорхойлон хэрэгжүүлж чадсан бол хөдөө аж ахуйг бүхэлд нь зах зээлийн харилцаанд их хялбархан, эрсдэл, хямрал багатай шилжүүлж болох байсан юм. Тэгсэн бол одоо хоршоо байгуулах гэж бүхнийг тэгээс эхлэн мунгинаж байхгүй байсан биз ээ.

Аварзэд баатар өөрөө мал зүйч мэргэжилтэй хүн болохоор малын үүлдэр, угсааг сайжруулах талаар их зүйл хийсэн байсан. «Бадрал» нэгдэл үнэхээр сайхан малтай байлаа. Би хэдий хөдөө өссөн хүн боловч нэгдлийн ажил, малчдын аж амьдралыг төдийлөн мэддэггүй байснаа энд л ойлгосон юм.

1984 оны хавар сургуулиас дуудлаа. Захирлын тушаалаар надаас шалгалт авах комисс байгуулагджээ. Дэд захирал Норовсамбуу гуай ахалсан комисс асуулт сугалуулан шалгав. «Бэлтгэх үү» гэхэд нь «Мэдэж байгаа зүйлээ шууд хариулъя» гэлээ. Надад хавь ойрд авч яваагүй «сайн» гэсэн дүн тавьсан юмдаг. Уур ч хүрэх шиг, намайг өөчилж гадуурхаад, хатуурхаад байгаа юм шиг санагдаж байсныг нуух юун. Тэгээд ректоратын хурлаар оруулан миний хоёр жилийн ажлын тайланг хэлэлцээд «Нэг жил дагалдан багш, нэг жил нэгдэлд эдийн засагчаар ажиллаж дадлагын хугацаанд үр дүнтэй ажилласан, амьдрал судалсан, олон ном уншиж судалсан, одоо багшлуулж болно» гэсэн дүгнэлт гарган МАХН-ын Төв Хороонд илгээх болсон. Удалгүй Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөгөөний шийдвэрээр жинхэнэ багшаар томилогдсон. Хамгийн гол нь хүсэн хүлээсэн өдөр ирж би лекц уншин, семинар удирдаж, бусад багш нарын нэгэн адил профессор багш нарын хамт олны нэгэн бүрэн эрхт гишүүн нь болов. Энэ бүх шат дамжлага нь залуу хүнийг ажил амьдралд сургадаг, их, дээд сургуулийн багшаар ажиллах хүнд онцгой анхаарал тавьж, бас аливаад хатуужуулан хүмүүжүүлж байсны нэг тод жишээ, ажлын арга хэлбэр юм гэж өнөөдөр ч бахархан дурсаж явдаг.

Намын дээд сургуульд 1989 оны хавар хүртэл ажилласан. Хөдөө аж ахуйн эдийн засаг, хөдөө аж ахуй дахь хөдөлмөр зохион байгуулалт, цалин хөлсний зохион байгуулалт, хөдөлмөрийн эдийн засгийн хичээлийг Үйлдвэрчний эвлэлийн ангид заасан. Эх орныхоо аль ч аймагт очиход тэр үеийн шавь нараас маань байнга тааралддаг. Одоо тэд ихэвчлэн сум, аймаг орны удирдах ажил хийж, ачааны хүндийг үүрэлцэн төр түмний үйлсэд зүтгэж яваа.

Д.ЗАНДАНШАРАВ

**НДС-ийн багш, Шинжлэх ухааны Үндэсний Академийн гишүүн,
академич, доктор, профессор**

Удирдлагын Академийн тулгуур баганын нэгний нь тухайд

Миний бие Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт байгуулагдаж үйл ажиллагаа нь төлөвшин жигдэрч эхэлсэн хоёр дахь жил нь буюу 1981 онд МАХН-ын Төв Хорооны Төлөвлөгөө, санхүүгийн байгууллага /Эдийн засаг/-ын хэлтэст эхлээд нийгмийн-бодлого /түүний дотор боловсролын салбар/-ын санхүүжилт,

төлөвлөлт, удирдлага, зохион байгуулалт цалин хөлсний асуудал хариуцсан зааварчлагчаар, дараа нь тус хэлтсийн орлогч эрхлэгчээр 1985 оны дунд үеийг хүртэл ажиллахдаа тус институттэй байнгын холбоотой байж, Удирдлагын хөгжлийн институт болон өөрчлөгдсөний нь дараа 1989 оны сүүлчээр эргэн ирж багшлан судалгаа-шинжилгээний ажил гүйцэтгэхийн хамт «Аж ахуйн тооцоотой сургалт-арга зүйн төв»-ийг, УХИ болон Төр, нийгэм судлалын Академи нэгдэж Төрийн захиргаа, Удирдлагын хөгжлийн институт (УХИ) болсны дараа уг төвийн суурь дээр «Менежментээр зөвлөлгөө өгөх төв» байгуулан институтийн орон нутгийн сургалтын танхимтай хамт төв болон танхимын эрхлэгчийн эрх, үүрэгтэйгээр удирдан ажиллаж байгаад 1996 онд байгуулагдсан Эвслийн Засгийн Газар тус институтэд өөрөө санхүүжүүлэх аж ахуйн тооцоотой нэгж байх шаардлагагүй гэж үзэн «бүтцийн өөрчлөлт» хийж уг төв ба танхимыг татан буулгасны улмаас миний бие төвийн ажилтнуудынхаа хамт халагдсан боловч төрөлх институт /Академи/-тэйгээ холбоо тасраагүй байна.

Институтийн профессор-багш, эрдэм шинжилгээний ажилтнуудын судалгаа-шинжилгээний үр дүнг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх, удирдах ажилтнуудын мэргэжлийн үйлдвэрлэлээс хөндийрүүлэлгүйгээр дээшлүүлэх, шинэ аргачлал, зөвлөмж боловсруулж туршин нэвтрүүлэх үүрэгтэйгээр байгуулагдсан «Аж ахуйн тооцоотой сургалт-арга зүйн төв» нь 1989-1993 онуудад манай орны янз бүрийн салбарын үйлдвэр, аж ахуйн 70 гаруй, төрийн захиргааны 16, олон нийтийн 5, бүгд 70 гаруй

байгууллагын удирдах, инженер-техникийн 3680 гаруй ажилтанд сургалт зохион байгуулж, манай оронд зах зээлийн харилцааны асуудлууд огт яригдаагүй байсан үед үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд чөлөөт болон зорилтот түрээс нэвтрүүлэх аргачлал боловсруулсан юм.

Тус төвөөс өөрийн үйл ажиллагаанд аж ахуйн дотоод тооцоог нэвтрүүлэн төлбөртэй ажилласны дүнд тэр үеийн ханшаар УХИ-д 1.7 сая төгрөгийн орлого оруулсан нь институтийн материаллаг баазыг бэхжүүлэх, профессор багш нарын хөдөлмөрийн хөлсийг тодорхой хэмжээгээр нэмэгдүүлэхэд тус болсон төдийгүй хамгийн гол нь сургалтыг үйлдвэрлэлд ойотуулах чухал ач холбогдолтой чиглэл байлаа.

Орон нутгийн сургалтын нэлээдгүй хэсгийг УХИ-ийн харъяа Дархан, Эрдэнэт хот, Дорнод аймгийн салбаруудыг түшиглэн явуулж байсан нь эдгээр салбарын үндсэн сургалтад институтийн багш нарыг оролцуулж, ингэснээр орон нутаг дахь салбар сургалтыг идэвхжүүлэх, нэр хүндийг нь өргөхөд тустай зүйл болж байсан нь тодорхой. Бас УХИ-ийн залуу багш нар орон нутагт, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний бодит хүрээнд биеэр очиж ажил, амьдралтай нь танилцан, олон жилийн хур туршлагатай багш нараас сургалтын болон боловсруулалтын арга барилыг өвлөн эзэмших сургууль болж байв.

Монгол орон зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж эхлэн, Удирдлагын хөгжлийн институт, Төр, нийгэм судлалын Академи нэгдэн Төрийн захиргаа, Удирдлагын хөгжлийн институт байгуулагдсан 1974 оны гуравдугаар сард «Аж ахуйн тооцоотой сургалт-арга зүйн төв»-ийн суурь дээр байгуулагдсан «Менежментээр зөвлөлгөө өгөх төв» нь өөрийнхөө гол үйл ажиллагааг Данийн засгийн газраас манай оронд хэрэгжүүлсэн нийгмийн бодлогын томоохон тусламжийн хөтөлбөрийн хүрээнд уг хөтөлбөрийн Монгол дахь суурин төлөөлөгчийн газар, ТЗУХИ-ийн өдөр тутмын удирдлага, чиглэмж, хяналтын дор «Монголд удирдлагын төвлөрлийг сааруулах, нутгийн удирдлагыг бэхжүүлэх нь» МОН-Ю-18 төслийг хэрэгжүүлэх ажлыг хариуцан гүйцэтгэсэн юм.

Менежментээр зөвлөлгөө өгөх төв, орон нутгийн сургалтын танхим нь орон нутгийн сургалт, судалгаанд ТЗУХИ-ийн профессор-багш, эрдэм шинжилгээний ажилтан нарыг өргөн хүрээтэй оролцуулахын хамт тус институтийн танхимуудтай байнга хамтран ажиллаж Монголын агаарын болон төмөр замын тээврийг удирдах газар, Батлан хамгаалах яам, Хилийн цэргийг удирдах газар, хүүхдийн байгууллагууд, арилжааны банкуудын удирдах, инженер-техникийн ажилтнуудын мэргэжлийг дээшлүүлэх төрөлжсөн түр дамжаануудыг зохих төлбөртэйгөөр зохион байгуулж, институтийн үндсэн ангиудын төслийн менежментийн хичээлүүдийг бараг

бүхэлд нь дагнан хариуцан зааж, сургалт-арга зүйн материалаар ханган ажиллаж байсан юм. Энэхүү түр хугацааны төрөлжсөн дамжаануудад УИХ-ын гишүүд, Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын ажилтнууд хүртэл хамрагдаж өөрсдөө суралцахын хамт төр, нийгмийн бодлогын асуудлаар тусгайлан цаг авч хичээл зааж байсан нь төрийн бодлогыг сурталчлах чухал хэлбэр болж байв.

Сургалтын эдгээр арга, хэлбэрийг Удирдлагын Академи эдүгээ ч баяжуулан хэрэглэсээр байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Гэвч тус Академи орон нутгийн сургалт болон зөвлөлгөө өгөх чиг үүргийг дагнан хариуцсан, мэргэжлийн өндөр ур чадвар, амьдралын баялаг туршлага эзэмшин хат суусан ахмад сурган хүмүүжүүлэгчид, орчин үеийн мэдлэгийн шимээс чамгүй хүртсэн, ирмүүн зориг, хүсэл, эрмэлзэл бүхий залуу боловсон хүчнийг зохистой хослуулсан, зах зээлийн зарчмаар ажилладаг бие даасан бүтцийг дахин бий болгох нь чухал ач холбогдолтой байж болох юм гэсэн саналтай явдгаа /ТЗУХИ/-д цөөнгүй жил багшилж, түүний сургалт үйлдвэрлэлийн салшгүй хэсэг болсон орон нутгийн сургалтын болон зөвлөлгөө өгөх төвүүдийг удирдаж явсан ахмад сурган хүмүүжүүлэгчийн хувьд илэрхийлэхэд зөвхөн үг нэмэрлэсэн зүйл гэж бодохгүй болов уу.

Д.ЛУВСАНЦЭРЭН

НДС-ийн багш, доктор профессор

Амьдралын их сургууль

Д.Лувсанцэрэн миний бие Удирдлагын Академид суурь болсон НДС-д 1979 онд хичээлийн эрхлэгчээр томилогдон очиж таван жил ажилласан юм.

Өнгөрсөн зууны 70-80-аад оны үед тус орны, ялангуяа, эдийн засгийг түргэн хурдацтай хөгжүүлэх төрийн бодлогын хүрээнд аж ахуй эрхлэх арга менежментийн салбарт үе шаттай хэд хэдэн томоохон шинэчлэлт, өөрчлөлтүүд хийгдсэн юм.

Энэхүү шаардлагаар төр засгаас 1979 онд тус Академийн сургалтын олон жилийн туршлага хийгээд тухайн чадавхид түшиглүүлэн, ялангуяа, гадаад оронд их болон мэргэжлийн дээд сургууль төгсөөд хот, хөдөөгүй ажиллаж байсан боловсон хүчнүүдийг дайчлан элсүүлж сургадаг хоёр жилийн сургалттай дээд анги нээж хичээллүүлэх арга хэмжээ авсан юм.

Улс орны хөгжлийн ийм цаг үеийн онцлог шаардлага тавигдаж байсан тэр үед миний бие тус Академийн нийт анги салбарын сургалтын үйл ажиллагааг зохион байгуулж ажиллах үүрэг даалгаврыг өөрийн нам, төрөөсөө хүлээн авч таван жил ажилласныгаа би вээр миний ажил-амьдралын нэгэн ээлжит «Их сургууль» байв гэж бодож, сэтгэж явдаг юм.

Энэ далиманд өөрийн зүгээс энд ажиллаж байхдаа гүйцэтгэж байсан зарим ажил үүргийн холбогдолтой зүйлсийг тоймлон товч дурьдья гэж бодож байна. Үүнд:

1. Миний бие уг ажлыг хүлээж аваад, юуны урьд, тэрхүү хоёр жилийн сургалттай дээд ангийн сургалтын ажлыг үндсэндээ бие даан хариуцаж, сургалтын төлөвлөгөө, хичээлийн хуваарийг зохицуулан зохион байгуулах, Академийнхаа профессор, багш нар, МАХН, төрийн удирдах дээд шатны, болон хариуцаж буй ажил, салбарынхаа үйл ажиллагаа, тавигдаж буй зорилт, онцлогийг сайн мэддэг албан тушаалтан, эрдэмтэн мэргэжилтнүүдийг урьж лекц уншуулж хичээл заалгах үүрэг, зорилтыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байв.

2. Тус Академи дөрвөн жилийн үндсэн ангитай байсан бөгөөд тэр ангид миний бие 1962 оноос /хэрэв андуураагүй бол/ бараг 70-аад оныг хүртэл «Санхүү зээл» гэдэг хичээлийг үндсэн биш багшаар зааж байв.

Энэ хичээл нь үндсэндээ санхүү-зээлийн ерөнхий онолын шинжтэй, Академийн сургалтад хамаарах бөгөөд мөнгө, санхүү, зээл, зээллэг зэрэг нь аль ч улс орны, аль ч цаг үед төрийн нийгэм-эдийн засгийн бодлого-хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх удирдлагын гол хэрэгсэл /хөшүүрэг/ болдог учраас тус Академийн сонсогчдын заавал үзэх нэг суурь онолын хичээл байсныг тэмдэглэе.

3. Миний бие хичээлийн эрхлэгчийн хувьд мөн хугацаанд үндсэн дөрвөн жилийн ангийн сургалтын төлөвлөгөөг зарим чиглэлээр хянан зохицуулах замаар хичээлийн хуваарийг урьд нь сар бүр хийж зохицуулдаг байсныг өөрчлөн хагас жилээр /хичээлийн улирлаар/ хөдөлгөөнгүй боловсруулж хичээллүүлдэг болгосон юм.

Энэхүү өөрчлөлтийн талаар Академийн тэнхимүүд, болон, профессор, багш нарын зүгээс эерэг, сайн үнэлгээ өгч байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй болов уу?

4. Надаас өмнө тус сургуульд хичээлийн эрхлэгчээр маш олон жил ажиллаж, ийм томоохон дээд сургууль-Академийн сургалтын ажил, үйл явцыг зохион байгуулах асар их мэдлэг, дадлага эзэмшсэн ахмад багш Чойжамц багштай, бүх хугацаанд хамтран ажилласнаа тун их үнэлэн дурсаж явдаг юм.

5. Академи нь үндсэн дөрвөн жилийн болон хоёр жилийн дээд ангид улс орны нийгэм-эдийн засгийн төрөл бүрийн салбарт хэд хэдэн жил үр бүтээлтэй ажилласан мэдлэг, чадвар, дадлага туршлага бүхий хүмүүсийг оюутан сонсогчоор, тусгай, чиглэсэн бодлого, арга хэлбэрээр элсүүлэн сургадаг сургууль тул профессор багш нарын багшлах арга зүй хичээлийн агууллагад тавигдах шаардлага ч тус орны бусад их болон дээд сургуулиудынхаас эрс өөр байсныг санаж байна.

6. Мөн үүний зэрэгцээгээр дөнгөж, их болон дээд сургууль төгссөн залуу хүмүүсийг ассистент багшаар шалгаруулан авч ажиллуулдаг байсан учраас залуу багш нартай ажиллах хэрэгтэй байсан тул тэдгээр залуу багш нарын хичээл дээр сууж тус дэм болох үүднээс бодож санагдсан санал, зөвлөлгөө өгч ажиллаж байсныг тэмдэглэе.

Энэ завсар, тус Академид миний ажиллаж байх үед ассистент багшаар ажиллаж байсан олон тооны залуус тус Академиас эрдэм номын гарааг эхлэн бусад их болон дээд сургууль хийгээд, улмаар төр улсын өндөр дээд албанд дэвшин өдгөө үр бүтээлтэй ажиллаж байгааг хэлэх хэрэгтэй.

Тэр үед ассистент багшаар ажиллаж байсан залуусаас өнөөдөр эрдэм, номын зэрэг цолтой, ард түмний итгэл найдварыг хүлээн УИХ-ын гишүүнээр сонгогдон төр улсаа түшилцэж яваа хүмүүс ч хэд хэд бий билээ.

7. Би, Академид ажиллаж байхдаа нэг удаа Москвагийн Нийгмийн ухааны Академаас зохион байгуулсан «Аж ахуйн нэгжийн удирдлага-менежментийн эрх зүйн асуудал» сэдэвт Олон улсын симпозиумд «Ууган дээд сургууль»-Удирдлагын Академийнхаа нэрээр оролцон илтгэл тавьж, улмаар Москвагийн «Оросын дуу хоолой» радиогийн Монгол хэлний нэвтрүүлгийн эфирээр уг симпозиумын үйл ажиллагаа, үр дүнгийн талаар эх орондоо шууд ярилцлага дамжуулснаа миний ажил, амьдралын нэг санаж явууштай агшин байв гэж бодож явдаг билээ.

8. Би Академид ажиллаж байхдаа тус байгууллагын Иргэний хамгаалалтын штабын ахлагчийн ажлыг давхар хариуцаж ажилладаг байсан бөгөөд нэг удаа Улсын иргэний хамгаалалтын газраас, яам төвлөх албан газруудын дэд дарга /орлогч сайд/ нарыг дайчлан сар орчмын сургалтад сууж, шалгалт өгч байв.

Миний бие өнөөдөр, манай орны ууган дээд сургууль-Академид ажиллаж байсан үеийнхээ дурсамж, сэтгэгдлийг товч, тоймлон бичиж буй мөчид тус сургуулийнхаа ойд улс орныхоо бүхий л салбарын удирдах ажилтны нөөцийн үндэс, суурийг тавьсан хийгээд мөн үед энэ чиглэлээр гүйцэтгэж ирсэн үүрэг, түүний ач холбогдлыг манай ард түмэн бодитойгоор үнэлж, баяр талархлаа хүргэж байгаа гэдгийг ойлгож байна.

Р.РЭГЗЭНДОРЖ

НДС-ийн багш, Монгол улсын гавьяат багш, доктор, профессор

Анхны дипломыг гардан авч байлаа.

Би 1944 онд Хэнтий аймгийн Баян сумынхаа бага сургуулийг дөнгөж төгсөөд 14 настайдаа бага сургуулийн багшаар хөдөлмөрийн гараагаа эхлэж Баян, Батноров, Дадал сумдын бага сургуулиудад таван жил багшилж байгаад 1949 онд Намын боловсон хүчний дээд сургуульд элсэн орох аз завшаан тохиолдсон юм.

Миний ах Ц.Чимиддорж, Б.Мөнх хоёр Намын сургуульд суралцаж төгссөн болохоор тэднийгээ ч дагаад тэрүү би намын сургуульд орж суралцах чин сэтгэлийн хүсэлтэй байсан. Тэгээд миний хүсэлтийг Хэнтий аймгийн намын хороо хүлээн зөвшөөрч элсэлтийн шалгалтанд оруулахад нь нэг нутаг хошууны Дашдондогийн

Цэрэн бид хоёр шалгарч намын сургуульд суралцах боломжоор хангагдсан юм.

Тэр үед намын сургуульд суралцахаар шалгарч ирсэн хүмүүсийг Намын төв хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр биеэр нь оруулж танилцан баталдаг байсан.

Аймаг хотоос шалгарч ирсэн бидний хэдэн залуучууд энэ зөвлөлгөөнөөр орж батлагдахад Ю.Цэдэнбал дарга Намын сургуулийн тухай товч танилцуулаад энэ сургуульд орж суралцах болсон та нарт баяр хүргэе, амжилттай сайн сураарай гэж үүрэг даалгавар өгч байж билээ.

Тэгээд бид намын сургуулийн алтан босгыг алхаж, тус сургуулийн бэлтгэл ангид хоёр жил суралцаад, үндсэн ангид дэвшин орж гурван жил суралцаад 1954 онд төгсөж билээ.

Би намын сургуулиа төгсөөд Архангай аймгийн эвлэлийн хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн даргаар томилогдон ажилласан. Дараа нь Архангай аймгийн намын хорооны үзэл суртал эрхэлсэн нарийн бичгийн дарга, Улаанбаатар хотын намын хорооны үзэл сурталын хэлтсийн эрхлэгч зэрэг албан үүрэг хэдэн жил хашижбайгаад 1960-1965 онд Д.Давгадорж (Одоо шинжлэх ухааны доктор, профессор) бид хоёр Намын төв хорооны нэр дээр Ленинградын улсын Их сургуулийн Философийн ангид суралцан философич мэргэжилтэй болсон юм.

Тэгээд 1965 онд Намын төв хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр ороход «намын энэ хоёр гишүүн өгсөн үүрэг даалгавар

сайн биелүүлээд ирсэн байна. Р.Рэгзэндоржийг намын дээд сургуульд, Давгадоржийг Монгол Улсын Их Сургуульд философийн багшаар томилъё» гэж баталсан юм.

Тэгээд би их, дээд сургуулийн багш хэмээх алдар хүртэж, урьд сурч байсан намын сургуульдаа эргэн ирж багшлахад төрж өссөн гэр орондоо ирж байгаа мэт үнэхээр бахдалтай сайхан байж билээ.

Намын сургууль төгссөн манай ангийнхан хэдэн жил янз бүрийн алба хашиж байгаад бараг бүгдээрээ ЗХУ-ын Москва, Ленинград, Апма-Ата зэрэг хотуудын их, дээд сургуулиудад суралцан философич, сэтгүүлч, нам улс төрийн ажилтан зэрэг төрөл бүрийн мэргэжил эзэмшин эх орон ард түмнийхээ сайн сайхны төлөө бие, оюун мэдлэгээ хайр гамгүй зориулан зүтгэж явна даа.

Бидний өмнө ба бидний сурч байх үед тус сургуульд Ю.Цэдэнбал, Ж.Батмөнх, Жалан-Аажав, Төмөр-Очир, Пунцагноров, Д.Цэвэгмид, Лигүү, Ц.Готов, Э.Шагдар, Насанбуян, Ш.Нацагдорж, Ж.Дүгэрсүрэн, Бадмаараг, Курметбек, Камбар, Авирмид, Ж.Цэдэнжав, Батсүх, Жамъяндагва гээд нам, төрийн нэрт зүтгэлтэн, доктор, профессорууд болон Зөвлөлт улсын нэр хүндтэй эрдэмтэд багшилж байсан юм.

Намын дээд сургууль оршин тогтох далаад жилийнхээ хугацаанд хорь гаруй мянган удирдах боловсон хүчнийг эх орондоо бэлтгэж өгсөн юм.

Тэдгээрийн дотроос нам төрийн ахмад ажилтан Т.Рагчаа, Б.Ламжав, Ц.Балхаажав, Монгол улсын баатар Л.Дандар, Хөдөлмөрийн баатар Д.Аръяа, Дашням, У.Доржпалам, Р.Минжүүр, Г.Лодойхүү, Б.Лувсан, Н.Намжиг, Ч.Чулуун, Ардын зураач У.Ядамсүрэн, Төрийн шагналт зохиолч С.Удвал гээд нэрлэх юм бол өчнөөн олон хүний нэрийг дурьдаж болно. Тус сургуулийн захирлаар ажиллаж байсан Довжеев, Сүрэнжав, Доржбат, Курметбек, Миеэгомбо, орлогч захирал Жалан-Аажав, Гончигдорж, Цэрэннадмид, Бямба, Цэдэнжав Даш-Ёндон гээд олон хүний нэрийг дурдахад таатай байна.

Миний багшлаж байх үед ч Курметбек гавъяат багш, Ж.Цэдэнжав, Э.Базаржав, Нансал, Нямжав, Л.Жамсран, Дашзэвэг, Лувсандарж, Ядамсүрэн, Увш, Дорж, Дашдондог, Дэрдэв, Эрдэнэсүрэн, Авирмид, Дашдорж, Дашдаваа, Дуламжав, Намсрай, Чойжамц, Дулмаа, Цэрэнпагма, Шагдар, Намдаг гээд гадаад, дотоодын их дээд сургуулийг төгссөн өндөр мэдлэг боловсролтой эелдэг даруу зан араншинтай ахмад залуу үе хосолсон олон сайхан эрдэмтэн багш нар багшилж байсан юм. Тийм сайхан хамт олонтой ажиллахад над үнэхээр бахдалтай сайхан байж билээ.

Би хүн сургахаасаа эдгээр нөхдөөсөө маш их зүйлийг сурч мэдсэндээ баярлан бахархаж явдгаа дурсан хэлэхэд таатай байна.

Энэ үед шинээр ирсэн залуу багш нарыг ахмад багш нарт хариуцуулан, халамжлан хүмүүжүүлэгч багшаар томилон ажиллуулдаг байлаа.

Би ч хэд хэдэн залуу багш нарын халамжлан хүмүүжүүлэгчээр ажиллаж байсан ба түүндээ урамшин тэр үед улс орон даяар эрч хүчтэй өрнөж үр өгөөж нь амьдралаар нэгэнт батлагдан олны талархлыг зүй ёсоор хүлээж байсан «Халамжлан хүмүүжүүлэгч хөдөлгөөн», «Социалист хөдөлмөрийн хөдөлгөөн»-үүдийн үйл ажиллагааг судлаж, монгол бие хүнийг нийгэмжүүлэн төлөвшүүлж, хүмүүжүүлэхэд тэдгээрийн үзүүлж байгаа үр өгөөжийн талаар бүтээл туурвиж, Коммунист намын дээд сургууль дээр эрдмийн зэрэг цол хамгаалж байсан юм.

Миний багшилж байсан хорь гаруй жилд намын дээд сургуулийн үндсэн 3 жилийн ангийн зэрэгцээ хоёр жилийн үндсэн анги нээгдэж, түүнд гадаад, дотоодын их дээд сургууль төгссөн мэдлэг чадвар сайтай оюутнууд мөн намын дээд сургууль дээр байгуулагдсан нам, захиргаа, үйлдвэрчний эвлэлийн гэх зэрэг хоёр жилийн курсүүдэд урьд өмнө янз бүрийн алба ажил хашиж байсан олон сайхан боловсон хүчнүүд суралцан төгсөж байсныг дурьдахад бахдалтай. Тэдний дундаас олон эрдэмтэн, багш нар, нам төрийн нэртэй ажилтнууд, нэртэй сэтгүүлчид, гавъяатнууд олноор төрж гарсан.

Би намын сургуульд багшилж байхдаа багш нарын намын үүрийн дарга, намын хорооны товчооны гишүүн, Улаанбаатар хотын намын хорооны гишүүн, Ухуулагчийн өврийн дэвтэр, Улаанбаатарын мэдээ сонины орон тооны бус сурвалжлагч, Үнэ, стандартын хорооны гоо сайхны комиссын гишүүн, суртал нэвтрүүлэгч, лекторын группын гишүүн гэх мэт орон тооны бус олон сонгуульт ажлуудад идэвхи зүтгэлтэй оролцож, олны сайшаал, урамшил хүртэж явлаа.

Ер нь манай намын сургуулийн багш нар зөвхөн хичээл заагаад зогсдоггүй улс орон даяар зохиогдож байгаа ухуулга, суртал нэвтрүүлэг, олон нийтийн ажилд хамгийн идэвхи чармайлттай тогтмол оролцдог байсан даа.

Хүн ардаа соёлжуулан гэгээрүүлэх, мэргэжилтэй боловсон хүчин бэлтгэх үйлст оруулсан өчүүхэн хувь нэмрийг минь нам, төр өндөр үнэлж «Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан тугийн одон», «Алтан гадас одон», 40, 50, 60, 70, 80 жилийн ойн медаљууд, «Ардын боловсролын тэргүүний ажилтан», «Засгийн газрын хүндэт жуух», «Намын ахмад зүтгэлтэн», «Намын тэргүүний суртал нэвтрүүлэгч» гэх зэрэг одон медалиар энгэрийг минь мялааж, нам төр, олон нийтийн байгууллагуудын хайр шагналыг олонтаа хүртэж явсанаа намын сургуульд олон жил багшилж байсны минь ач гавъяа гэж бахархан баярлаж явдаг доктор, профессор цолтой багш хүндээ.

С.ОДХҮҮ

НДС-ийн философийн багш, доктор, дэд профессор

Удирдах боловсон хүчний ундарга сайтай уурхай.

А. Амьдралын замаа эхэлсэн ачит сургуулиа дурсах дуртай.

Миний бие 1982 оны зун ЗХУ-д /Одоогийн ОХУ-н баруун өмнө зүгийн/ Донын Ростов хотын Их сургуулийн философийн салбарыг төгсөж иртэл тухайн үеийн МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын Дээд Сургуульд багшаар ажиллуулахаар судалсан байж билээ.

НТХорооны боловсон хүчний хэлтсийн ахлах зааварлагч Санжмятав гуай намайг дуудаж ярилцан, НДС-ийн удирдлагатай уулзуулахаар явуулсан юм. 7-р сарын 9-ний үдээс хойш сургууль дээр очиход эл хуль, хүн цөөн, гадаа

үүдэнд ганц нэг жижүүр харуул харагдав. Зорилгоо хэлж нэвтрэн ороход сургуулийн проректор Б.Даш-Ёндон гэдэг хүн хүлээн авч, нутаг ус, удам судар, гэр бүл, ахуй амьдралаас авахуулаад төгссөн сургууль, суралцсан байдал, эзэмшсэн мэргэжил, санаа бодлыг минь сонирхон, Намын Дээд сургуулийн онцлог, тавигдах шаардлага зэрэг олон асуудлаар ярилцан, хажуунаасаа цаас, харандаа авч өгч, «Развитие Народного образования в Монголии» сэдвээр орос хэл дээр 100 гаруй үгтэй зохион бичлэг бичүүлж байсныг тод санаж байна.

Юунаас эхэлж, ямар бүтэц, хэлбэрээр яаж бичих тухайгаа дотроо дүрсэлж жаахан суутал проректор тэр хүн тамхиа шаламгай татаж, уйгаржин бичгээр нэг зүйлийг хурдан бичиж байв. Ширээн дээр нь оюутан байхдаа үзэж байсан Гегель, Фейербахын зохиол бүтээлүүдээс авахуулаад онолын олон ном өрөөстэй байх нь сонин санагдав.

Орост хэдэн жил болсны хэрэг 2-3 хуудас юм бичиж өглөө. Яаж бичих, санаагаа илэрхийлэхэд хүндрэл байгаагүй харин юу бичихээ, агуулгаа бүдэг төсөөлж байснаа нуух юун билээ.

Зохион бичлэгийг минь авч хэсэгтээ харж байснаа наадмын дараа намын хорооны даргатай уулзах шаардлагатай гэв. Улсын баяр өнгөрч 7-р сарын 14-нд санагдана, өглөөгүүр сургууль очиж Д.Цэрэндорж /эдүгээ Засгийн газрын «Хүний аюулгүй байдлыг хангах сайн засаглал хөтөлбөр»-

ийн үндэсний зохицуулагч/ гэж хүнтэй уулзсанаа мартдаггүй юм. Өндөр нуруутай шоволзсон хүн оросоор мэндчилж, оросоор ярилцдаг юм байна. Эхлээд гайхаж орост хэдэн жил болсных асуусан асуултад нь итгэл муутай хариуллаа.

Өнгөрсөн баяр наадмын тухай сэтгэгдлээ оросоор дэлгэрэнгүй ярихыг хүслээ. Хэдэн өгүүлбэр хэлж, хугацаа өнгөрөхгүй байсныг санаж байна. Бас МАХН-ын Төв Хорооны ээлжит бүгд хурлаар ямар асуудал авч хэлэлцсэн талаар асуув, гадаадад сургууль төгсөж ирсэн залуу түүнийг нь яаж мэдэх билээ, улс орны нийгэм эдийн засгийн цаг үеийн асуудал авч хэлэлцсэн ухааны ерөнхий хариулт өгтөл тодорхой хариулсангүй гэсэн зэм сонсов.

Иймэрхүү уулзалтуудын дараа МАХН-ын Төв Хорооны Нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөний тогтоолоор НДС-д дагалдан багшаар томилогдон амьдралдаа анхлан ажлын гараагаа эхэлж билээ.

Тухайн үед хэдэн жил үр бүтээлтэй сайн ажиллаад сонсогч болж суралцахад ч босго өндөр, шаардлага чанга байсан нэр хүнд бүхий том сургуульд дөнгөж сургууль төгссөн Н.Баяртсайхан, С.Энхбаатар бид гурав тэр жил багшлахаар томилогдон очсон азтай залуус гэж боддог.

Намын Дээд Сургуулийнхан гэж төлөвшсөн сайхан хамт олон сургууль төгссөн залуус биднийг тал бүрээс дэмжиж туслан, хүн болгосон, хүний зэрэгт хүргэсэн хүндтэй гавьяатай билээ.

Тухайн үеийн НДС нь ажиллаж, амьдрах, сурч боловсрох нөхцөл бололцоо бүрдсэн аятай тухтай орчин байж чадсан гэж бодож явдаг. Хичээлийн болон оюутны байр, номын сан, биеийн тамирын зал, клуб, гуанз бүгд л тохилог байсан гэж хэлнэ.

Хамт олон ч төлөвшлийнхөө оргил үедээ байсан болов уу. Ректорат, 7 тэнхим, тэргүүн туршлага, арга зүйн төв, захиргаа аж ахуй зэрэг 16 нэгжид 160-аад хүн ажилладаг том байгууллага байлаа. Би залуу багш, манайх залуу гэр бүл учир оюутны байранд дажгүй амьдардаг, зөвхөн тэр оюутны байранд гэхэд л 13 хүн ажиллаж байсныг нэр, зүсээр нь хэлж чадна.

Тэр үед хурал, цуглаан, уулзалт, ярилцлага олон болдогсон. Төр нийгмийн зүтгэлтэн, хөдөлмөрийн баатар, гавьяат цолтон, нэр хүндтэй хүмүүсийг урьж лекц уншуулах, улс төрийн сургуулийн хичээлд суух, улс төрийн сонсгол, мэдээлэлд хамрагдах, үдэшлэг, спортын тэмцээнд оролцох, онолын болон эрдэм шинжилгээний хуралд үг хэлэх гээд нийтийг хамарсан арга хэмжээнд бараг өдөр бүр оролцдог байлаа. Өдрийн тэмдэглэлээ эргүүлж суухад ийм маягийн арга хэмжээнүүдэд 1984-1985 оны хичээлийн жилд л гэхэд 164 удаа оролцсон бүртгэл тэмдэглэл үлдсэн байх юм. Энэ бүгдийг цаг үрсэн дэмий зүйл байсан гэж би лав хэлж чадахгүй.

Эдгээр хурал, цуглаан, уулзалт ярилцлага нь хүний бүх талын хөгжилд ямар нэг хэмжээгээр нөлөөлсөн, үр дүнтэй ажлууд байсан санагдана. Зарим хүний хэлж, сургаж байсан сонин содон санааг одоо ч тод санаж байна, хэрэг тус ч болдог. Бас өөрөө олон газраар явж лекц сонсгол хийж, үйлдвэр аж ахуйн газар, хөдөлмөрийн хамт олны үйл ажиллагаатай танилцаж, амьдрал судалдаг байлаа. Биднийг сарын хугацаагаар хөдөөний сумдад томилолтоор явуулж орон нутгийн амьдралтай танилцуулдаг, юм үзүүлдэг байсан нь зөв зүйтэй, хэрэгтэй тустай болсон гэж бодцог.

Ерээд оны эхээр улс төрийн байдал тогтворгүйтэж, нийгэм хөдөлгөөнд орж, нийгэмд улс төрийн намын гүйцэтгэх үүрэг, үзүүлэх нөлөө өөрчлөгдсөнтэй уялдан сургуулийн эрх зүйн байдал, оршин тогтнох ирээдүйг эргэж харахад хүрч байлаа.

Төгсөгчид нь Төв Хорооны мэдлээр албан тушаал, ажилд томилогддог байсан уламжлалт хандлага үгүй болсноор тэр үеийн сонсогчид учраа олохгүй бужигнаж, амиа бодох байдал ажиглагдан, зарим нь цагийн аясыг зөв мэдэрч зах зээлд оновчтой алхам хийн, нэр хүндтэй бизнесмен болж чадсан.

Миний хувьд аз тохиож, ээлж ирж 90 оны намар ОХУ-д эрдмийн мөр хөөхөөр явсан даа. Энэ намраас төрөлх сургууль маань нэг л өнгө зүс муутай, багш нар янз бүрийн газарт шилжиж, сонсогчид цөөрч, сургалт хумигдаж, байшин барилга хүртэл эзэнгүйдэх эвгүй байдал үүссэн байж билээ. Москвагаас амралтаараа хааяа ирэхэд анги танхимууд цоожтой, хүн хүч цөөтэй, өнгө зүс алдсан байдаг байлаа. Энэ өрөвдөм дүр төрх удалгүй засагдаж, сургууль маань улам өргөжин тэлж байгаад унаган хүүгийнх нь хувьд баярлаж явдаг даа.

Философийн тэнхимээс үзэл санаа өрнөж, захирал тодордог уламжлалтай.

Анх философийн тэнхимд ажиллах болсон ч багш, сонсогчид амарч байсан учир эзэнгүй том байшинд, арга зүйн кабинетад хичээлийн хөтөлбөр, лекц, аргачилсан зөвлөмж, ном сурах бичиг, бусад материалтай танилцан уйтгартай байдлаар сарын хугацаа өнгөрүүлж билээ.

8-р сарын 20-иос амралт дуусч, арга зүйч, лаборантаас эхлэн хүмүүс үзэгдэж, тэнхим, хамт олон бүрдэн хичээл, сургалт жигдэрч байсан санагдана.

Сайн хамт олон хүнийг бүх л талаар хүмүүжүүлж, боловсруулдаг юм билээ. Үүнийг яривал том зохиол бичих болно. Тэнхимдээ жил гаруй ажиллаад жинхэнэ багш болсон доо. 8 жил багшлаад НУА-д /Дашрамд бид сүүлчийн аспирантууд, биднийг суралцаж байхад НУА нь чиглэл, зохион байгуулалтын хувьд өөрчлөгдөн Удирдлагын Оросын Академи болж өргөжсөн/ аспирантурт явж, 1993 онд эрдмийн зэрэг хамгаалсан.

Манай тэнхим хэзээний л хөл хөдөлгөөнтэй, хүн бужигнасан газар байдагсан. Багш нар, сонсогчид, төгсөгчид, хэн боловч цугларч элдвийг ярилцдаг, санал бодлоо солилцдог, маргаж мэтгэлцдэг, бие биеэ хөгжүүлдэг оюунлаг орчин байлаа.

1980-аад оны дундуур, сүүлчээс дэлхий дахинд болон Монгол Улсад өөрчлөлт, шинэчлэлийн уур амьсгал орж, олон жил даган мөрдөж ирсэн уламжлалт ойлголт, үнэт зүйлс өөрчлөгдөн, аливаад шинээр хандах шаардлага тавигдаж байсан. Энэ цаг үетэй давхцан манай тэнхимд ОХУ-д эрдмийн зэрэг хамгаалсан Д.Цэдэв, Ш.Түдэв нар /Эдүгээ тус Академийн захирлууд/ ирсэн нь тэнхимийг улам хүчирхэг болгож, онолын чанартай маргааны орон зай тэлж, хүч нөлөөг нэмэгдүүлсэн юм.

Монгол Улсын гавьяат багш Ж.Цэдэнжав сонин, сэтгүүлээр гарсан санаа сайтай өгүүллэг, материалыг уншиж бидэнд ярьж өгч, олж уншихыг, ойлгож ухаарахыг зөвлөдөгсөн. Зөвлөлтийн мэргэжилтэн багш В.Я.Пашенко ч бас нэлээд задгай, чөлөөтэй сэтгэлгээтэй, өөрийн бодолтой хүн байсан. Бидний үзэл санаанд өөрчлөлт ороход үнэт зөвлөгөө, мэдээлэл өгдөг байлаа.

Нийгэмд тулгамдсан олон асуудлыг онолын талаас нэгтгэн дүгнэх, задлан тайлбарлах гарц хайж, санаа бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж, бүтээлчээр марган мэтгэлцэж байсан нь үр дүнгээ өгсөн, нийгэм, хамт олонд нөлөөлсөн гэж боддог.

Чөлөөт сэтгэлгээний илрэл бидний зааж ирсэн хичээлд тусгалаа олсон нь ойлгомжтой. Манай тэнхимд цугларах, орж гарах, сууж ярилцах оюутан сонсогчдын тоо ч нэмэгдэж, хичээл семинар сонирхолтой, үр өгөөжтэй болж байв. Манай багш нар сургуулийн танхимаас хальж, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, бусад их дээд сургууль, байгууллага газар, хөдөлмөрийн хамт олны хүсэлтээр лекц уншиж, уулзалт ярилцлага олноор хийж, иргэдийг шинэ цаг үеийн сонирхолтой, шаардлагатай мэдээ мэдээллээр хангаж, сэтгэл зүйг нь өөрчлөхөд нөлөөлж ирсэн.

Багш нарын онолын даацтай өгүүлэл, асуудал дэвшүүлсэн хэлэлцүүлэг нь сонин сэтгүүл, тогтмол хэвлэлээр гарч олон нийтийн зүгээс талархал, дэмжлэг хүлээж байлаа. Тэнхимийн багш нар нийгмийг өөрчлөх, нийгмийн харилцааг боловсронгуй болгох эрдэмтдийн хэсэг, бүлэгт хамрагдан үзэл бодол, байр сууриа хамтарч болон бие даан илэрхийлж ирснийг хүмүүс мэднэ, түүх гэрчилнэ.

Манай тэнхимийнхэн нийгмийг өөрчлөхийн төлөө идэвхтэй тэмцэж байсныг сургуулийн хамт олон ч ойлгож, үнэлж байлаа. 90 оны 3-р сард хуралдсан МАХН-н онц их хуралд НДС-ийн намын 700 орчим гишүүдийг төлөөлж бидний 3 багш манай тэнхимээс сонюгдож байсан нь үүний бодит

баталгаа мөн. Уламжлалт ойлголт, хуучин хандлагаар бол сургуулийн намын хорооны нарийн бичгийн дарга, сургуулийн ректор зэрэг албан тушаалтнууд сонгогдох байсан бизээ. Бас МХЗЭ-ийн онц их хуралд манай тэнхимийн багш Ц.Баатартогтох сонгогдож үзэл бодол, байр сууриа хурц дайчин илэрхийлж байсныг мартаагүй, мартах х учиргүй.

НДС-ийг өөрчлөн, бүтэц зохион байгуулалтын хувьд шинчэлэх, тэр үеийн Удирдлагын хөгжлийн институттэй нэгтгэх, зорилго чиглэлийг тодорхой болгох, чадваржуулах зэрэг саналыг бас л манай тэнхимээс өргөн мэдүүлж байлаа.

Манай философийн тэнхимийн бас нэг онцлог, бахархал бол сургуулийнхаа захирлуудыг төрүүлдэг уламжлалтай. Тус сургуулийн үе үеийн захирлууд чухамхүү манай тэнхимээс тавигдаж ирсэн нь учиртай, ухамсартай шүү.

Манай тэнхимийн Ж.Цэдэнжав, Б.Даш-Ёндон, Ц.Гомбосүрэн, Ц.Баатартогтох, Д.Цэдэв, Ш.Түдэв нар захирал, орлогч захирлаар томилогдон үр бүтээлтэй ажиллаж ирсэн, ажилласаар байна. Үүнийг санамсаргүй тохиолдол гэж ойлгож, хандаж лав таарахгүй, харин баярлах, бахархах ёстой.

Сургуульдаа тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэж байсан онолын суурь тэнхим маань одоо харин юу болоод байна даа. Онолд ач холбогдол өгсөн газарт л ололт амжилт ундарч байдаг түүхэн сургамжийг мартах учиргүй биз ээ.

Г.ЦЭДЭНДАГВА
НДС-ийн багш, УИХ-ын гишүүн,
Шинжлэх ухааны доктор, профессор

1948 онд Баянхонгор аймгийн Баян-Овоо сумын нутаг «Дуут» гэдэг газар төрсөн. 1955-1959 онд Баянхонгор аймгийн Баян-Овоо сумын бага сургуулийг, 1959-1962 онд Баянхонгор аймгийн төвийн 10 жилийн сургуулийг, 1962-1965 онд Санхүү, эдийн засгийн техникумийн «ХАА-н нэгдлийн нягтлан бодогч» мэргэжлээр, 1968-1973 онд МУИС-ийг «Аж үйлдвэрийн инженер-эдийн засагч» мэргэжлээр тус тус төгссөн. МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулийн УААА тэнхимд багшаар ажиллаж байсан.

Оюутан үедээ хийдэг дадлагад гарах тухайгаа биш оюутны дадлага удирдах тухайгаа бод

Миний бие 1973 оны хавар МУИС-ийг төгсч тэр үед МУИС-д багш болж байгаа хэсэг нөхдийн хамтаар тус сургуулийн ректор профессор Ж.Батмөнх гуайн өрөөнд дуудагдан цугларч хэрхэн багшлах талаар үүрэг даалгавар, зөвлөлгөө авч Улс төр эдийн засгийн ухааны багш болж байсан юм. Гэтэл 7 хоногийн дараа захирлын өрөөнд дахин дуудагдаж Намын Дээд Сургуульд багш болж байгаа тухайгаа сонсч МАХН-ын Төв хорооны боловсон хүчний хэлтсийн эрхлэгч Ж.Ламжав дарга дээр маргааш очих үүрэг авч билээ.

Энэ үед Ж.Батмөнх захирлаас тэр сургуульд очмооргүй байна, би их сургуульдаа багш болсон шүү дээ гэтэл тэрээр, тэр ажилд өөрөө очих хэрэгтэй, цааш түргэн өсөх, эрдэм судлалын ажил хийх зэрэгт энэ их хэрэгтэй газар шүү гэсэн зөвлөлгөө өгч улмаар би өөрөө бас тэнд ажиллаж явсан юм гэхэд нь урам муутайхан гарч маргааш нь Засгийн газрын ордны хөдөлмөрчдийг хүлээн авах газраас түр зөвшөөрөл аван Төв хорооны боловсон хүчний зааварлагч Санжмятав гуайн өрөөнд орсон юм.

Санжмятав гуай боловсон хүчний хэлтсийн орлогч эрхлэгч Лувсанцэрэн гуайтай уулзуулна гээд тэдний өрөөнд дагуулан орж билээ. Лувсанцэрэн гуай надтай танилцаж миний хэлсэн болгоныг хуучин монгол

үсгээр бүгдийг өөрийн тэмдэглэлийн дэвтэртээ бичиж байснаа надад «Октябрийн туяа» сэтгүүл авч өгч «Суурь машин дээр хэн ажиллах вэ «гэсэн гарчигтай нэг монгол өгүүллийг оросоор мөн Ширэндэв гуайн Минуя Капитализм номоос одоо санахад түүний 47-50 хуудсанд бичигдсэн үндсэн фондын тухай орчуул гэснээр би түүнийг тухайн үеийнхээ чадлын хэрээр орчуулан хэлсний дараа одоо энэ хүнийг Ламжав даргатай уулзуул гэж Санжмятав гуайд үүрэг болгов. Тэндээс бид 2 гарч Ламжав даргын үүдэнд очиход тэнд зогсож байсан нэг залуутай танилцуулж, та нар цуг багшлах болно гэсэн билээ. Энэ нь тэр үед Москвагийн Их сургуулийн орос хэл, утга зохиолын ангийг төгсөн ирсэн Б.Төмөрбат байсан. Төмөрбат бид хоёр танилцах зуур Санжмятав даргын өрөөнд ороод биднийг дотогш нэвтрүүлсэн юм. Тэнд өндөр нуруутай, хажуу халимагтай урт хөмсөгтэй туранхай хүн «та нар НДС-д багшлах болно. Эдгээр хүмүүст томилолтыг нь өг их бэлтгэх хэрэгтэй. Цэдэндагвыг нэхмэлийн үйлдвэрт практик хийлгэ, Төмөрбатыг Хужиртад явуул, тэнд танайхан байгаа. Та нарыг дараа нь Намын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөнөөр оруулна» гэсэн цөөн хэдэн үг хэлж гаргасан юм. Хожим нь Төмөрбат маань Төв хорооны хэлтсийн эрхлэгч Санжийн Батаа гуайн хүү байсан. Тэрээр Төмөрбат Москвад төгсч ирсээр гэрийхэнтэйгээ уулзаж чадаагүй учир нь Батаа гуайнхан тэр үед Хужиртад амарч байсан бололтой. Би тэндээс томилолт авч НДС-ийн удирдлага эдийн засгийн тэнхимд ирж эрхлэгч Ц.Отхон багштай уулзав. Тэр хүн миний дипломыг уншиж байснаа мөн ч олон сайхан хичээл заалгажээ гээд захирал Б.Хурматбек багшийн өрөөнд дагуулан орсон юм. Тэр хүн өөрийн чинь хувийн хэрэгтэй танилцсан багш болохын тулд маш их хичээх хэрэгтэй. Одоо Конспектоо бичиж бэлтгэх хэрэгтэй Отхон багш та түүнд тусла, Ж.Цэдэнжав багштай уулзуулаарай гэж хэлээд гаргасан юм. Гэхдээ Бек захирал бас өөр нэлээд үүрэг өгч байсан боловч би тэдгээрийг үндсэндээ ойлгоогүй гарч билээ. Энэ нь Бек захирал их сүрдмээр том биетэй хүн тэрээр казак аялгуутай монгол хэлээр жаахан сөөнгөдүү дуугаар үе үе чанга чангаар хоолойгоо засч ярьж байснаас би тэвдэж ярьсныг нь муу ойлгож байснаа хожим санадаг юм. Тэгэхэд намайг үйлдвэрт практик хийгээрэй гэж НТХ-ны хүн хэлсэн гэтэл одоогоор оюутан үедээ хийдэг дадлагад гарах тухайгаа биш, оюутны дадлага удирдах тухайгаа бод гээд инээж байж билээ. Ингээд 1973 оны 9-р сарын 1-нд анхны хичээлээ хожим Монгол Улсын хөдөлмөрийн баатар болсон төв аймгийн Батмөнх, Увс аймгийн Бадарч, Баянхонгор аймгийн Гомбожав Дундговь аймгийн намын хорооны дарга, МҮЭ Төв зөвлөлийн нарийн бичгийн даргаар ажилласан Гомбосүрэн, Философийн ухааны доктор профессор болсон А.Цэрэннадмид, түүхийн ухааны доктор болсон Ш.Чунаг зэрэг олон чадвартай сэхээтнүүдэд заасан юмдаг.

Миний бие энэ сургуульд ажиллах хугацаандаа тухайн цаг үедээ шинэ гэгддэг байсан нэлээд хичээлийг заах, түүний сургалтын хөтөлбөр, суралцах материалыг бий болгох ажилд оролцож явсан. Жишээ нь, 1975 онд Монгол Улсын гавъяат зоотехникч Намдаг багштайгаа хамт Москвагийн НДС-д 3 сарын мэргэжил дээшлүүлэх, Аж үйлдвэр ба ХАА дахь шинжлэх ухаан техникийн дэвшил хичээл заах бэлтгэл хийж явав.

Мөн Үйлдвэрлэлийн удирдлага, Аж үйлдвэрийн эдийн засаг, зохион байгуулалт, үйлдвэрийн газрын эдийн засгийн шинжилгээ, эдийн засаг математикийн арга зэрэг хичээлийг аль болох цаг үеийн шаардлагад нийцүүлж заахыг эрхэмлэж явлаа.

Миний багш болоход дэндүү их тус болж байнга дэмжиж явсан хүн бол Д.Норовсамбуу багш маань байсан гэдгийг тэмдэглэж хэлмээр байна. Тэр хүн намайг багш болоход анхны халамжпан хүмүүжүүлэгчээр томилогдсон хүн юм. НДС-д багшилж явсан үеийн дурсамжинд багтах нэг чухал зүйл бол ангийн багш болж явсан явдал билээ. Энэ нь зургаагаас доошгүй дэд бүлэгтэй, 100-гаас доошгүй хүнтэй том хамт олны сурах хугацааны ажил амьдралтай зохих байдлаар холбогдоно гэсэн үг байв. Миний дааж явсан нам улсын хариуцлагатай анги, үндсэн дөрвөн жилийн ангийн оюутнууд дэндүү сайн залуус байжээ. Одоо ч тэр чанараараа ихэнх нь төр улсдаа чухал ажил үүрэг гүйцэтгэсээр явна.

Мөн намайг төр засгийг удирдах өндөр албан тушаалд ажиллах чадвар суулгасан нь энэ сургуульд багшилж явсаны маань ач тус билээ. Би энэ сургуулиас аймгийн даргаар явж улмаар УИХ-ын гишүүн байнгын хорооны дарга, Засгийн газрын зөвлөх хийсэн хүн.

Энэ сургуулийн хөгжил, амьдралд цөөнгүй жил оролцож одоо ч тус сургуулийн удирдахуйн ухааны докторын зэрэг олгох эрдмийн зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж яваагийн хувьд бас нэг содон дурсамж нэмье: нэгэн өглөө ажилдаа ирэхэд НДС маань татан буугдаж сургуулийн хүндэт самбарт 2 тушаал зэрэг гарсан байж билээ. Нэг нь НДС-татан буугдаж, багш ажилчдыг бүгдийг халсан тушаал нөгөө нь Төр нийгэм судлалийн Академи байгуулагдаж халагдсан бүх багш, ажилчдыг тэнд ажиллуулахаар гаргасан захирлын тушаал байсан юм. НДС-ын багш нар тухайн үед өөрийн сургуулийн оюутнаас гадна ЗХУ-ын Нийгмийн Ухааны Академи, Москвагийн НДС, ЗХУ-ын БНАГУ-ын комсомолын ба Үйлдвэрчний эвлэлийн сургуульд суралцагсдын элсэлтийн шалгалт авах үүрэг хүлээдэг байв. Энэ үеийн Дурсамжаас өгүүлэхэд НДС орос хэлний ахмад багш Б.Дуламжав гуай бид хоёр УИХ-ын дарга одоогийн ерөнхийлөгч Н.Багабанди гуайг Төв аймгийн намын хорооны үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгч байхад нь ЗХУКН-ын Төв хорооны дэргэдэх Нийгмийн Ухааны

Академийн аспирантурт явах элсэлтийн урьдчилсан шалгалтыг авч явсан маань бидэнд одоо ч бахаралтай байна.

Ийнхүү миний бие энэ сургуулийн нарийн чанд зохион байгуулалт, ахмад багш нарын гайхам үлгэр дуурайлал, орон нутгийн ажил амьдрал дэндүү мэддэг оюутан сонсогчдын туршлагаар хөгжиж өссөн хүний нэг билээ.

Р.ДЭРДЭВ

1953 оны төгсөгч, НДС-ийн ахмад багш

Сурч, багшилж байсан сургууль минь.

Би 1965-1969 онд МАХН-ын түүхийн багшаар Намын Төв Хорооноос томилогдон Намын дээд сургуульд ирж ажилласан билээ.

Миний ажиллаж байсан үе бол БНМАУ-д социализм байгуулж дуусгах нам, ард түмний тэмцлийн нэг хэсэг зурвас үе байсан даа. Би хичээл хүмүүжлийн ажлаа амьдрал үйлдвэрлэлтэй холбохын тулд ардын хувьсгалын өлгий нутаг Сүхбаатар хот, Алтанбулаг, Хиагт хот, Дархан хотын үйлдвэрүүд, Булган, Архангай, Хөвсгөл, Төв, Хэнтий зэрэг аймгуудын сангийн аж ахуй, хөдөө аж ахуйн нэгдлүүдээр явж амьдралыг улам нарийн судлав. «БНМАУ

дахь хөдөө аж ахуйн материал техникийн бааз, цаашдын төлөв» гэсэн эрдэм шинжилгээний сэдэв дээр ажлын хичээлээ заадаг байлаа.

Үндсэн 1, 2, 3-р курсууд, засаг захиргааны ажилтны, МҮЭ-ийн ажилтны, МХЗЭ-ийн ажилтны 2 жилийн курсуудад МАХН-ын түүх зааж байлаа.

Энэ үед олон эрдэмтэн багш нар: Ж.Цэдэнжав, Ү.Камбар, Г.Галбадрах, Х.Зандраабал, Ц.Сүрэнхорлоо, Ү.Нямжав, Л.Жамсран, Б.Баяндалай, П.Дорж, Д.Дашдондог, Р.Нансал, Б.Дашзэвэг, Р.Рэгзэндорж, Г.Дулмаа, Б.Дашбал, Д.Намдаг, Ц.Мөнхжаргал зэрэг хүн ажиллаж байв. Одоо эдгээрээс Ц.Сүрэнхорлоо, Л.Жамсран, Р.Рэгзэндорж, Б.Дашзэвэг, Ш.Чойжилжав, Д.Хупария, Логшир зэрэг багш нар ажиллаж амьдарч байна.

Тэр үеийн миний шавь нараас хөдөлмөрийн баатар Намжиг, Лувсан, Гомбожав, Дашпунцаг, соёлын гавъяат зүтгэлтэн Х.Цэвлээ, төрийн шагналт яруу найрагч Дөнгөтийн Цоодол, түүхийн ухааны доктор Намжил, Монгол улсын алдарт мянгат малчин Хэнмэдэх нарын олон алдартан төрж гарсныг бахархан тэмдэглэж байна.

Миний тус сургуульд багшилж байх үед захирлаар Б.Хурметбек, проректор Ж.Цэдэнжав, С.Түвдэн нар ажиллаж байв.

Шинэ мянган, шинэ зуунд шилжиж монгол орондоо хүмүүнлэг ардчилсан нийгмийг байгуулж байгаа үед сургуулийн маань ой болж, төр захиргааны байгууллагын боловсон хүчнийг бэлтгэх сурган хүмүүжүүлэх үйлсдээ их амжилт олсоор байна.

Хорьдугаар зуунд ч сургууль багш нар, хамт олон нам, төр, олон нийтийн байгууллагын боловсон хүчин бэлтгэх ажилдаа их амжилт олсон билээ.

Ц.МЯГМАР

НДС-ийн багш, ахмад төгсөгч

Сэтгэлд хоногшсон, бахархан дурсах он жилүүд.

Миний амьдралын идэр залуу наснаас, ид нас тогтож төлөвших үе алтан сайхан намтар түүх, амьдралд эргэлт өөрчлөлт гаргасан цаг хугацаа нь тус удирдлагын акедемийн суурь Намын Дээд сургуулийн удирдлага, эрдэмтэн багш нарын маань буян хишиг байлаа.

Миний бие 1966 онд МУИС-ийг газарзүйч, газарзүйн багшийн мэргэжлээр төгсөөд хөдөлмөрийн гараагаа Сүхбаатар аймгийн Бүрэнцогтын уурхайн дэргэдэх 8 жилийн дунд сургуульд хичээлийн эрхлэгчээр эхэлж улмаар 1967 оноос аймгийн намын хороонд лектор, үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгчээр долоон жил

ажилласан нь цаашдаа энэ нэр хүндтэй том сургуульд элсэж суралцах боломжийг олгосон юм.

1969, 1972 онд НДС-ийн удирдах ажилтны сарын курст суралцаж, эрдмийн хур шимээс нь харамгүй хүртэж, сургуультайгаа ойр дотно танилцаж эхэлсэн. Одоогоос яг 40 жилийн өмнө, сургууль маань 50 жилийнхээ ойг тэмдэглэж өрнүүн их хөдөлмөр өрнөж байсан үед 1974 онд НДС-ийн үндсэн хоёр жилийн ангид аймгаасаа Д.Халтмайн хамт элсэн суралцаж билээ. Энэ үед сургууль маань 2 давхар дээрээ нэг давхар нэмж барилгын ажил арай дуусаагүй бид байнга субботник хийж байлаа. Сургуулийн ойг ч их өргөн тэмдэглэж Сүхбаатарын одонгоор шагнагдаж байсан нь сэтгэлд одоо ч тодхон байна.

Биднийг суралцаж байхад захирал Б.Хурметбек проректор Ж.Цэдэнжав, хичээлийн эрхлэгч Л.Чойжамц ажиллаж олон сайхан эрдэмтэн багш нар Б.Дашзэвэг, П.Дорж, Д.Дашдаваа, Х.Зандраадал, З.Дашдорж, Ү.Камбар, Ү.Чимэд, Ү.Нямжав, Б.Намсрай, Г.Цэдэндагва, Дэ.Цэрэндорж. Ц.Аюурзана, Ц.Отхон, Д.Норовсамбуу, Д.Цэенпил, Ц.Чогдон, Э.Базаржав, Ш.Чунагсүрэн, Р.Рэгзэндорж нараасаа эрдэм номын дуу сонсч заримтай нь ойр дотно нөхөрлөж ажил амьдралын баялаг туршлагаас нь суралцаж гэрийн номын сангаас нь ном захин авч уншиж явснаа дурсан санахад таатай байна.

Миний хувьд курсын ахлагчаар томилогдон ажилласан тул анги хамт олноо сургуулийн захиргаа, багш нар, лаборант ажилтнуудтай холбож, аль аль талын эрх ашгийг барьж хамгаалж ажиллахыг эрхэмлэж байсан.

1976 онд төгсөх үйлдвэрлэлийн дадлагаа Дархан хотын намын хороог түшиглэн Д.Халтмай, С.Чимэдсүрэн бидний нөхөд Хүнсний үйлдвэр, Дулааны цахилгаан станц, Царууц тоосго, шохойн үйлдвэрт хийж, Г.Цэдэндагва, Дэ.Цэрэндорж багш нар маань бидэн дээр ирж дадлагын ажлын явцтай танилцаж тооцоо судалгаа дүгнэлт шинжилгээ дээр үнэтэй зөвлөгөө өгч бүр заримыг өөрсдөө боловсруулж өгснийг мартахын аргагүй.

Манай ангийнхан дадлагын ажлаа хамгаалж, улсын шалгалтаа амжилттай өгөөд нэлээд нь онц сайн төгссөний дотор миний хувьд хоёр дахь дээд сургуулиа өмнөхийн адил онц сайн төгсөөд Сүхбаатар аймагт намайг харж суусан аав, ахан дүүс, гэр бүлийнхэндээ хоёр жилийн хөдөлмөрийнхөө үр дүнгээр тайлангаа тавьж бэлэг барилаа.

1976.06.30. Байрандаа нам, тайван амарч байтал өглөө 9 цагийн орчимд жижүүр Наваан гуай орж ирээд мэнд ус ч үгүй.

- Ректорын туслах Нацаг ярьж байна. Чамайг «Бек» захирал яаралтай олж уулзуул гэсэн байна гэв. Би гайхаж юун яаралтай хэрэг гардаг билээ, «Манай ангийнхан тойрох хуудас мэт дээрээ асуудал гаргасан юм бол уу. Гэхдээ том захирал дээр хүрэхгүй шийдвэрлэх зүйл шүү дээ» гэж бодсоор яаранхан явж очив.

Нацаг тодорхой юм мэдэхгүй байв. Б.Хурметбек захирал босч ирээд «Сургуулиа онц төгссөнд дахин баяр хүргэе» гээд суухыг урив.

- За чи аймгийн намын хороонд лектороос нь үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгчээр долоон жил ажилласан үзэл суртлын ажлын практик туршлагатай хүн юм байна. Одоо бас 2 жил номын цэнэг аваадахлаа. Би аймгийн намын хорооны Д.Цэрэн даргатай чинь ярьлаа, чамайг аймгийн эвлэлийн хорооны I даргаар томилохоор чамтай тохирсон гэж байна. Би Төв хорооны Ж.Ламжав даргатай ч ярьлаа гээд баахан юм ярив. Учрыг нь сайн ойлгосонгүй гайхаад л сууж байтал:

- Чамайг сургуульдаа, Намын байгуулалтын тэнхимд багшаар авч үлдэхээр бид ярилцаад үндсэндээ шийдчихлээд байна. Чи татгалзахгүй биз дээ гэв.

Энэ мэдээ намайг бүр балмагдуулж орхив. Дотоод хүн маань чи чадах юм уу гэж асуугаад байх шиг. Энэ удаа би «Захирлаа би үдээс хойш хариу өгье» гээд гарав. Төв шуудан дээр очоод аймагтай холбогдож гэр бүл Д.Алимаатай ярьж учир байдлыг тайлбарлахад «Надаас асуух юу байхав, хотод шилжих, тэгээд төгссөн сургуульдаа багшаар үлдэнэ гэдэг чинь ховор хувь завшаан. Чамдаа баяр хүргэе» гэж байна.

Б.Хурметбек захирал дээр орж зөвшөөрч байгаагаа хэлэхэд. Аж ахуй эрхэлсэн орлогч захирал Ш.Чойжилжав, боловсон хүчин Янжин хоёрыг дуудаж ирүүлээд

Мягмар багшийн тушаалыг 7 сарын 1-нээр гаргаж урьдчилгаа цалин олгоё, багш ажилчдын 36 айлын сууцанд 2 өрөө байр сул байгаа гэсэн биз дээ, түүнд ойр зуурын засвар үйлчилгээ хийгээд бэлэн болго. Багш нүүж ирэх учир наадмын дараа ажилдаа орохоор ар талынхаа асуудлыг зохицуул. Гэсэнд тэнд байсан хүмүүс надад баяр хүргэж амжилт хүсэв.

Ийнхүү Б.Хурметбек захирал маань миний амьдралд үндсэн эргэлт, өөрчлөлт гаргасныг байнга бахархан дурсаж явдаг. Намын байгуулалтын тэнхимийн эрхлэгч нь доктор Дэ.Цэрэндорж багш нар Д.Цэенпил, Ш.Чунаг (гавъяат багш болсон) сүүлд С.Шааман, Ц.Эрдэнэсамбуу, Д.Даариймаа, Тогтохжаргал, Б.Буваа. Зөвлөлийн мэргэжилтэн багш А.А.Акимов Ф.Л.Чусовикин нар ажиллаж байсны дээр нэрт эрдэмтэн, нам, төр захиргааны удирдах ажилтнууд, хөдөлмөрийн баатар, нэрт хүмүүс лекц уншиж, арга туршлагаасаа ярьж байсан нь бусад танхимаас ялгарах онцлог байлаа. «Үзэл суртлын ажлын онол, арга зүй» сэдвээр лекц уншиж улмаар намын зохион байгуулалтын ажлыг бүхэлд нь судалж эзэмших, улс орны хөгжилтэй холбоотой асуудлуудыг гүн эзэмших хэрэгтэй болсныг мэдэрч судлах, цаашид өөрийгөө хөгжүүлэх, танин мэдэх, бусдыг гэгээрүүлэх, боловсруулах он жилүүд байлаа.

Намын байгууллагын ажилтай танилцах, туршлага судлах, шалгаж зөвлөгөө өгөх асуудалд онцгой анхаарч ирсэн. Миний хувьд Архангай аймагт болсон НАШБ-ын нарийн бичгийн дарга нарын бүсийн зөвлөгөөнд Н.Жагварал даргатай багийн бүрэлдэхүүнд орж ажиллаж, НТХ-ны даалгавраар Ажилчны райны 10 орчим намын хороо, үүрийн ажлыг шалгаж, С.Жалан-Аажав даргаас үнэлгээ авч байсан. Намын түүхийн тэнхимийн багш Д.Мягмарын хамт Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр сумын намын хорооны дарга хөдөлмөрийн баатар Л.Лхамжавын туршлагыг газар дээр нь судалж бичмэл ном гаргасан, Зарим аймагт Намын суртал нэвтрүүлэгчдийн семинар, сургалт удирдах, Улаанбаатар хотын намын хорооны дэргэдэх МЛОИС-д цагаар хичээл заах зэргээр зохих ачаалалтай ажиллаж байв.

Орон нутгийн удирдах ажилтны хоёр жилийн ангийн дадлагыг 1978, 1979 онд хоёр жил дараалан Дархан хот, Дархан САА, Төв аймгийн Заамар нэгдэл зэрэг газарт урьдчилан бэлтгэлийг ханган удирдаж зохион байгуулж олон арван аж ахуй, намын байгууллагын туршлагатай танилцуулж байлаа.

Сургуулийнхаа захиргааны даалгавараар 1977 оны хавар тэнхим бүрээс нэг багш Д.Нэргүй /философи/, Х.Батцэнгэл /эдийн засаг/, Содномпүрэв /түүх/ бидний 4 багш Дундговь аймгийн шеф Говь-Угтаал суманд 45 хоног хонь хариулсан билээ. Цагаан сарын дараахан Алдарт «Бага газрын чулуу»-нд хаваржиж байсан аварга малчин Аюур гуайнхаас төлөг борлон нэг суурь мал хүлээн авч нутаг сэлгэн бууж, суурийн ахлагчаар намайг томилов. Сургуулийн танхим, ном эрдмээс түр холдоод бид 4 хөдөөгийн малчны ёс жаягаар бие даан амьдарч, нутгийнхан «Марксизмийн бүрэлдэхүүн үндсэн хэсэг мал маллаж байна» гэж ярилцаад биднийг сонирхсон хүн амьтан манайхаас тасардаггүйсэн.

1978 оны 11 дүгээр сард ЗХУКН-ын ТХ-ны дэргэдэх НУА-ын Үзэл суртлын ажлын тэнхимийн орлогч эрхлэгч док.проф Г.Т.Журавьев хоёр намын хамтын ажиллагааны шугамаар манайд ирж 21 хоног ажиллахад миний бие дагалдан үйлчлэх, байнга хамт явах завшаан тохиолдсон. Тэр эрхэм буцахдаа «Манай холбооны БНУ-ын НДС-ийн үзэл суртлын ажлын хичээл заадаг багш нарын нэг сарын сургалт он гараад болох тул түүнд Мягмар багшийг суралцуулах боломжтой» гэж Бек захиралтай ярилцсан билээ.

Ингээд миний бие 1979 оны 1 дүгээр сараас гурван сарын хугацаагаар НУА-д суралцаж онол практикийн мэргэжил мэдлэгээ дээшлүүлж багшлах ур чадвараа ахиулсан. Энэ бүхэн Б.Хурметбек захирал, Зөвлөлтийн эрдэмтэн доктор Г.Т.Журавьев хоёрын маань над үзүүлсэн гүн халамж хүндэтгэл байсан юм.

Миний бие МИАТ нэгтгэлийн намын хорооны даргаар ажиллаж байхдаа Баян-Өлгий аймагт 1990 онд томилолтоор очиж Аймгийн намын хорооны нэгдүгээр дарга Монгол улсын гавъяат багш Б.Хурметбек багштайгаа зочид буудалд нэг оройжин ярилцаж, баярлаж, талархаж, эрхэмлэн хүндэтгэж явдгаа илэрхийлэх завшаан олдсонд одоо болтол сэтгэл нэн хангалуун явдаг.

Миний бие 1980 оноос НТХ-ны томилолтоор Б.Алтангэрэл даргын хүсэлтээр хотын намын хорооны үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгчийн албыг хашиж ажилласан ч НДС-тайгаа холбоотой байж лекц уншиж дадлагын оюутан хүлээн авч ажиллаж байсан. Одоо ч Удирдлагын Академийнхаа С.Тойвгоо даргатай ахмадын хороонд багтаж ахмад багш нартайгаа байнга уулзан учирч сэтгэл ханамжтай өөдрөг үзэл бодолтой явж байна. МУИС, НДС-д олж авсан мэдлэг, мэргэжил, бичиж боловсруулах чадвар 40 гаруй жилийн нам улс төрийн ажлын туршлага дээрээ үндэслэн нийгмийн эрүүл мэнд, иргэдэд эрүүл мэндийн мэдлэг, боловсрол олгох асуудлыг 1980-аад оноос эхлэн судалж, «Урт наслахуйн ухаан», 13 хх, «Эрүүл

мэндийн үндэс» 25.5хх, «Эрүүл амьдрах урлаг» 12.5 хх зэрэг 6 ном бичиж олны хүртээл болгосноо төрөлх сургуулийнхаа 90 жилийн ойд тайлан болгон илтгэж байна.

Жирийн малчны хүү өдгөө 70 насыг даваад, өнөөгийн өндөрлөгөөс эргэж харахад 40 жилийн турш ажил, амьдрал оюун сэтгэлээрээ холбогдож явсан энэ нэр хүндтэй сургуулийн маань түүхэн замнал, байгуулсан гавъяа нь үнэлж баршгүй их баян оюуны яндашгүй их баялагийг эх орондоо «үйлдвэрлэн» бүтээжээ гэж ачийг магтан бардам өгүүлнэм.

Г.ЦЭНД

НДС-ийн сургалтын ахмад ажилтан

1933 онд Төв аймгийн Эрдэнэсант сумын нутагт малчин ард Гомбосүрэнгийн 3-р охин болж төрсөн. Нөхөр Ч.Халзан ахмад дайчин, ҮЭ-ийн зүтгэлтэн. 5 хүүхэд төрүүлж өсгөсөн. Бага насаа эцэг эхийн гар дээр өнгөрүүлж, Төв аймагт бага сургууль төгсч, Эрдэнэсант сумын сургуульд бага ангийн багш, сумын бичээч зэрэг ажлыг хийж байгаад 1960 оноос Улаанбаатарт шилжин суурьшиж НДС-ийн захирлын болон эчнээ салбарын нарийн бичгийн дарга, бичээч, номын санч, лаборант зэрэг ажлыг тасралтгүй 25 жил хийж байсан. Түүний хөдөлмөрийг үнэлж Ардын хувьсгалын ойн медалиуд, Засгийн газрын «Хүндэт жуух бичиг»-ээр шагнагдаж байсан.

1960 онд Төв аймгийн Эрдэнэсант сумаас нөхөр Ч.Халзан Улаанбаатар хотод шилжин ажиллах болж бид гэр бүлээрээ нүүж ирээд тэр үеийн Намын Дээд Сургуульд бичээчээр анх ажилд орж байснаас хойш 55 жил өнгөрчээ. Тэр үед НДС-ийн захирлаар Б.Хурметбек, орлогч захирлаар Сүрэнхорлоо, эчнээ салбарын захирлаар Г.Бямбаа нарын хүмүүс ажиллаж байлаа. Манай сургуулийн захирал Б.Хурметбек гэж нам, улсын ажлыг олон жил хашсан хашир туршлагатай, өндөр мэдлэг чадвартай, маш сайн зохион байгуулагч удирдах ажилтан хүн байсан. Би энэ л үеэс хойш 1984 он хүртэл НДС-даа ажиллаад өндөр насны тэтгэвэрт гарсандаа.

НДС-д 25 жил ажиллахдаа сургуулийн захирлын нарийн бичгийн дарга, бичээчээр хэсэг ажиллаад дараа нь, эчнээ салбарын нарийн бичгийн дарга, номын санч, лаборант зэрэг ажлыг удирдлагынхаа заавар зөвлөгөөний дагуу хариуцан хэр чадлаараа л зүтгэж сайн ажиллахыг хичээдэг байсан гэж боддог.

Манай сургуулийн захирал Б.Хурметбек бол сайн удирдагч хүн байсан. Намын сургуулийн багш, ажилтнууд цөм л түүний талаар сайн сайхан үг ярилцдаг, «том захирал» гээд их ч хүндэтгэн харилцдаг, хэлсэн үг, өгсөн үүрэг даалгаврыг ягштал биелүүлдэг байсан. Сургууль маань маш их дэг журамтай, хүн бүр л олон талын цэгцтэй бүртгэл мэдээлэлд

орсон, хичээлийн эрхлэгч өглөөд яваад хэн хичээлээ хэрхэн орж байгааг шалгадаг тогтсон уламжлалтай. Намын сургуультай холбогдсон миний амьдралын жилүүд тун сайхан дурсамжтай байсан шүү. Мөхөс би сурсан зангаараа л Намын сургууль гээд яриад байгаа нь одоогийн Удирдлагын Академи шүү дээ. Би тийм л үед нь ажиллаж байсан юм. Нэг өглөө сул дүнтэй гарсан оюутнуудыг Хурметбек захирал дуудав аа, тэр бүр хүмүүсийг дуудаад байх биш дээ. Тэгсэн орж ирж байгаа оюутнуудын царай гэж айсан бөрзийсөн улс л байсан санагдана. Тэгээд хэсэг хугацааны дараа царайд нь баярын мишээл тодорсон хүмүүс л гарч ирсэн. Юу болсныг сайн ч мэдсэнгүй. Сүүлд зарим нь ингэж ярьсан юм. Сул дүн аваад байтал том захирал дуудлаа гэнгүүт бид ч цаашид сургах болов уу, дараагийн ажил алба, захиа даалгавар өгч, элсүүлэн суралцуулахаар явуулсан нам захиргааны итгэл найдвар гээд маш олон юм бодогдоод ухаан гарах л шахсан улс орлоо. Гэтэл Том захирал бидэнтэй их сайхан харьцаад хичээл номоо дахин сайн унших боломж олгоё гэхэд нь бид маш их баярлаж, загнуулснаас ч илүү итгэл найдварыг нь алдахгүйг хичээж билээ гэцгээж байсан юм. Бас нэг сонин үйл явдал: 1964 онд НДС-ийн 40 жилийн ой болох гээд бид ч маш их ажилтай байх. Захирал маань нэг өдөр цоо шинэ, сайхан хилэн хар костюм өрөөндөө авч ирээд цаг тулсан үед ойн баярынхаа арга хэмжээн дээр өмсөнө л гээд шкафандаа өлгөсөн юм. Ажил ч ихтэй бужигнаад л байлаа. 40 жилийн ойн баярын хурлын цаг болох дөхөж л байсан. Захирал энгийн үед өмсдөг костюмтайгаа л байсан.

Гэнэт МАХН-ын Улс төрийн товчооны гишүүд ойн баярын хуралд оролцох гээд ороод ирдэг байгаа. Бид ч тэвдэж л байлаа. Том захирлын өрөөнд тэд хэсэгхэн байгаад бөөнөөрөө баярын хуралд орохоор гараад ирлээ, захирал маань нөгөө эртнээс бэлтгэсэн гоё костюмаа ч өмсөж амжилгүй энгийн үед өмсдөг костюмтайгаа л хамт явж өглөө. Энэ явдал ердөө санаанаас гардаггүй юм. Хурметбек захирлын талаар дурсагдахаар олон сайхан юм байдаг даа. Захирал маань эмэгтэйчүүдийн баярын хурал, хүлээн авалтад урилгаар оролцоно. Тэгээд баяр хөөртэй сайхан үг хэлнэ. Дуу дуулна. Актамаг бүдүүн баргил хоолойгоор дуулж эмэгтэйчүүдийг хөгжөөнө.

Тэр үед компьютер гэж байх биш бүх албан бичиг, илтгэл, бичиг баримтыг нь бичгийн машинаар нарийн бичгийн дарга болон бичээч нар л бичнэ. Тэгэхэд Хурметбек захирлын удирдах ажилтан бүх л хүмүүсээс ялгардаг нэг онцлог нь бичүүлэх гар эх ноорог нь ямарч засваргүй, сайн боловсруулагдсан. цэвэрхэн гаргацтай, алдаагүй бичсэн зүйл байдаг байлаа. Мөн хуучин монгол бичгээр маш сайхан бичдэг хүн байсан. Манай захирал багш, ажилчдаа аашилж загнаад байдаггүй, хүмүүсийнхээ төлөө

байнга анхаарал халамж тавьдаг, хэлэх ярих гэсэн зүйлээ маш тодорхой хэлдэг, тэр нь сургамжтай хүн бүрт бодууштай зүйл байдаг болохоор ямарч үед бүх л хүмүүс бараа сүрд нь итгэж хийх ажлаа чанартай хийхийн төлөө чармайдаг байсан болов уу гэж боддог юм. Эндээс би ухаантай, туршлагатай, хүн чанар сайтай хүний удирдлагад хүмүүс аяндаа дасан зохицож оногдсон үүргээ сайтар биелүүлж байгууллага ч тэр чинээгээрээ дэг журамтай эмх цэгцтэй сайхан байдаг, хүмүүс нь ч тийм байдалд байгаадаа сэтгэл ханамжтай байдаг юм байна гэж боддог юм.

1966 оны үерээр Намын сургуулиас хот руу орох ямарч боломжгүй, усанд боогдсон байлаа. Энэ үед манай сургуулийн оюутан Цэгмидийн эхнэр төрөх болж, эмч түргэн тусламж ч ирэх боломжгүй болж яах ч аргагүйн улмаас Дулмаа эрхлэгчтэй ХАА-н тэнхимийн өрөөнд тэр эмэгтэйг төрүүлж, хүү эх барьж авацгаасан юм. Тэгээд багш нар ярилцаад тэр хүүд Цэгмидийн Арвинбуудай гэж нэр өгсөн санагдана. Энэ нэрийг сургуулийн захирлын тушаалаар баталгаажуулан насанд хүрсэн үедээ тус НДС-даа суралцахыг хүсвэл ямарч шалгалт шүүлэггүйгээр суралцахыг хүсэн урилга бичиж, хүүхдийн тэрэгний хамт бэлэглэж байсан нь хүнлэг ёсны арга хэмжээ болж тэд их баярлаж байсан. НДС дээр төрж Намын сургуулиас нэр авч байсан Ц.Арвинбуудай маань саяхан хэдэн жилийн өмнө цагдаагийн хурандаа гээд зурагтаар гарч байсныг хараад сэтгэл ихэд хөдөлж баяр хүргэхсэн гэж хөгшин би бодож байснаа нугаад яахав дээ.

Намын сургуульд ажиллаж байх үеийн сонин, сайхан дурсамж олон байдаг даа. Би эчнээ салбарт бас л олон жил ажилласан болохоор эчнээ салбарын тухайд дурсан санах юм ихээ.

НДС-ийн эчнээ салбарыг захирал Д.Бямбаа удирддаг байсан. Энэ хүн бол хөдөө орон нутагт нам, улсын хариуцлагатай өндөр албан тушаалд ажиллаж асар их туршлага хуримтлуулсан, ёстой л хал үзэж хашир суусан, хүнлэг энэрэнгүй, хүмүүст ажил амьдралын талаар маш сайхан зөвлөн тусалдаг сайн хүн байж билээ. Өнөө цагийн хэлээр бол хамтач ажиллагаатай, багаар ажиллах маш өндөр чадвартай, маш сайн менежер байсан юм байна. Би энэ хүний удирдлагад туслах үүрэг гүйцэтгэж нарийн бичгийн даргаар нь олон жил ажилласан нь ажил амьдралын хат туршлага суухад ихээхэн тустай байсан гэж боддог. Бямбаа захирлынхаа талаар дурсах юм их олон шүү. Манайхан хүндхэн асуудал гарах, гаргах шийдвэртээ эргэлзэх, том жижиг ямар ч асуудлыг Бямбаа захирлаас л асууя гэж ярилцдаг байсныг тодхон санаж байна.

Эчнээ салбарт хот хөдөөнөөс нам, захиргааны ажил эрхэлдэг болон ажил албан тушаалд ахиж дэвших маш олон хүн тасралтгүй ирж суралцана. Тэднийг бүртгэх, байрлуулах, ирэх буцахын зардлыг санхүүтэй

ярьж зохицуулж өгөх, хичээлийн хуваарийн дагуу хичээлд нь оруулж танилцуулах, хичээл заах багш нарт заах хичээлийн хуваарь, цагийг нь мэдэгдэх, хичээлийг цаг хугацаанд нь оруулах, шалгалтын материал, бичгийн ажил бие даасан даалгавруудын биелэлтүүдийг хурааж авч холбогдох багш нарт хуваарилан өгөх, гарын авлагууд тарааж өгөх, хичээлийн бус үед эчнээ суралцагч тус бүрт гарын авлага, сургалтын материал лавлахуудыг шуудангаар нэр дээр нь хаяглан хүргүүлэх, үзвэр үйлчилгээг нь зохицуулах гээд миний ажил мундахгүй их байжээ. Энэ бүхнийг нь цаг хугацаанд хүн гомдоохгүй амжуулахсан гэж л хичээж явлаа.

Манай эчнээ салбарыг цаг үеийн шаардлагыг хангасан гэж үзсэн байхаа, дээд байгууллагаас татан буулган удирдах ажилтны сарын курс болгон зохион байгуулалтын өөрчлөлт оруулсан тэр үед би бас л ажиллаж байлаа.

Б.Хурметбек, Г.Бямбаа гээд олон сайхан ухаантай туршлагатай дарга нарын удирдлагад бүр туслахаар нь нарийн бичгийн даргаар нь олон жил ажилласан нь хөдөө нутгийн боловсрол нимгэнтэй сумын сургуулийн бага ангийн багш, суманд бичээч хийж явсан миний хувьд ёстой л аз түшсэн, надад оногдсон хувь заяа байсанд би өнөөг хүртэл сэтгэл хангалуун явдаг юм.

Тухайн үед миний хөдөлмөрийг үнэлж Ардын хувьсгалын ойн медалиуд, Засгийн газрын «Хүндэт жуух бичиг», сургуулийн захиргааны бусад шагналуудаар шагнагдаж, сургуулийнхаа хүндэт самбарт зургаа тавиулж байсан нь надад эргээд бодоход сайхан л байдаг. 60, 70, 80-аад оны амьдралд маань тохиолдсон бэрхшээл хүндрэлийг давах, сайн сайхан бүхний маань хамгийн эрхэм дээд нь Намын сургуультай (одоогийн Удирдлагын Академи) миний ажил амьдрал холбогдсон явдал юм даа. Үүнийгээ би хүн бүрт ч тохиолдохгүй хувь заяа, амьдралын баяр бахархал хэмээн сэтгэл сэргэж явдаг юм. Одоогийн Удирдлагын Академи ахмад биднийгээ орхиж хаялгүйгээр байнга хүндэтгэж урьж залж байдагт гүнээ талархаж явдаг шүү.

Ш.СЭД

Намын дээд сургуулийн ерөнхий нягтлан бодогч*

Сэдээ бид мартах учиргүй

Намын дээд сургуульд 1973-1985 онд ажиллаж байсан хамт олноос одоо үлдсэн цөөн хэдэн хүмүүсийн дотор, тус сургуулийн ерөнхий нягтлан бодохоор ажиллаж байсан Ховд аймгийн Дарви сумын уугуул Ш.Сэдийн мэргэжлийн өндөр ур чадвар, хамтач, нөхөрсөг, сургуулийнхаа материалаг нөхцөл, сургалтын орчинг бэхжүүлэхийн төлөө олон ажлуудыг санаачлан хийж, хэрэгжүүлсэн хөдөлмөрийг нь сургуулийнхаа 90 жилийн ойн номонд бичиж үлдээх нь зүйтэй гэж бидний хэсэг нөхөд санал нэгдэн дурсамж бичихийг хүслээ.

1972 онд тус сургуулийн санхүү - аж ахуй эрхэлсэн орлогч захирлаар Булган аймгийн намын хорооны даргаар ажиллаж байгаад ирсэн Цэрэннадмид гуай шинээр томилогдон ажиллаж байлаа. Энэ үед манай сургуулийн ерөнхий нягтлан бодохоор олон жил ажиллаж ирсэн Галсанцэвэл гуай 70 шахам настай сайхан хүн байсан даа. Гэтэл түүний орлогч нягтлан бодох Д... гэдэг хүн ажлыг нь авах гэж янз бүрээр ийш тийш нь тэр үеийн хэлээр матаж, хүний мөсгүй авир гаргасныг хамт олноороо мэдэж дургүйцэж байлаа. Тус сургуулийн удирдлагуудаас байдлыг Намын Төв Хорооны санхүүгийн тасагт танилцуулан сургуульдаа мэргэжил чадвартай сайн хүнийг ерөнхий нягтлан бодохоор авах хүсэлт гаргасан байгаа юм. 1973 оны 10-р сард шиг билээ хамт олны хурал цуглаан болж, түүн дээр Хурметбек захирал Намын Төв Хорооны санхүүгийн тасаг бидний хүсэлтийг хүлээн авч Ховд аймгийн намын хороонд ажиллаж байсан Ш.Сэдийг сургуулийн ерөнхий нягтлан бодохоор томилон ажиллуулах болсон талаар хэлж бидэнд танилцуулж билээ.

Ш.Сэд олон таван үггүй даруухан, биднийг цалин хөлс гээд л янз бүрийн асуудал тавиад ороход цөөн үгээр хариулж асуудлыг дор нь шийдээд өгдөг илүү дутуу яршиг төвөг чирэгдэл учруулдаггүй байсан болохоор хамт олны дунд удалгүйгээр байр сууриа олсон хүн дээ.

* Энэхүү дурсамжыг түүнтэй хамтран ажиллаж байсан сайн нөхөд нь, тухайлбал Цэнд, Балжинням, Чунаг нар бичиж ирүүлснийг нийтлэв.

Ш.Сэдийг анх ажил хүлээн авсан тэр үед манай сургуулийн хичээлийн байрыг хоёр давхар болгох, мөн өргөтгөлийн барилга барих ажил санхүүжилт нь олдохгүйн улмаас ажил нь зогссон байлаа.

Тус сургуулийн ерөнхий нягтлан бодохын ажлыг хүлээн авсан Ш.Сэдийн өмнө тулгамдсан асуудлын нэг бол сургуулийн 50 жилийн ойн өмнө эдгээр ажлыг зохих газруудаар хөөцөлдөн шийдвэрлүүлэх, гүйцэтгэх, хэрэгжүүлэх сэтгэл зүтгэл шаардсан томоохон үүрэг хариуцлага хэрэгтэй байсан нь мэдээж дээ. Чив чимээгүй нэг бор залуу л яваад байдаг байсансан. Энэ бүхнийг амжуулахад манай Сэдийн олон жилийн санхүү-эдийн засгийн удирдах ажлыг гүйцэтгэж ирсэн мэдлэг, чадвар, туршлага, арга ухаан, Сангийн яамандаа нэр хүндтэй тэргүүний ажилтан байсаны ач тус нь хэрэг болсон л байх. Хичнээн их гүйж, хичнээн их хөдөлмөрлөж тэр бүрийг амжуулсаныг бид тэр бүрийг мэдэх биш дээ. Ямар ч байсан 50 жилийн ойгоор бид сургууль минь хоёр давхар болж, сургуулийн өргөтгөл баригдан ашиглалтанд орж сургуулийн хамт олон, багш, оюутан, ажилчид бүгд л их баярлаж байлаа. Манай хамт олон Ш.Сэдийг их сүрхий ажилсаг залуу юм. Энэ ярвигтай ажлыг амжуулна гэдэг амаргүй гээд л бүгд ам сайтай байж билээ.

Аливаа баярын дараа хүмүүс нэг амс гэдэг шүү дээ. Нэг өдөр бидний хэсэг нөхөд хамт суугаад ярилцаж байгаад санхүүжилтгүй зогсчихсон байсан энэ барилгын ажлуудыг хэрхэн амжуулсан талаар нь Сэдээсээ сонирхон асуувал «Ямар ч үед хүний итгэл алдахгүй ажиллаж явахад хэрэг болдог юм шүү. Мөнгө мэддэг газар миний багш, хамт их сургууль төгссөн зарим нөхөд минь ажиллаж байсны дээр Намын Төв Хороо гэдэг том байгууллагын нэр хүнд ажил бүтээхэд их тустай байсан» бас сангийн яамны сайд Ц.Молом, ББМУ-ийн яамны сайд О.Тлехан, УОСБН-ийн дарга Раднаасамбуу, манай захирал Хурметбек, орлогч захирал Цэрэннадмид нарын тус шүү дээ гээд тун товчхон хариулж билээ.

Энэ үйл явдал нь саяхан мэт л санагдаж байна.

1974 оноос хойших хугацаанд Ш.Сэдийн маань санаачлагаар хийгдсэн зарим томоохон ажлаас дурдвал:

- 1974 оны төсвийн төлөвлөгөөгөөр Намын сургуулийн нэлээд давхардсан болон шаардлага багатай ажлын орон тоог цөөлсөн бөгөөд жишээлбэл сарын курсын захирал, нарийн бичиг гэсэн албыг ичнээ салбарын захирал нарийн бичигтэй нэгтгэсэн гэх мэтээр 10 гаруй албан тушаалыг цомхотгосон нь 2 ч албан тушаалтны хэрэглэдэг хөнгөн тэрэгний зардал хэмнэлээ гэж яригдаж байсан.
- Намын Төв Хорооны санхүүгийн тасгаар зөвшөөрүүлэн Сангийн яамны хяналтын дор төсвийн гадуурх хөрөнгийн дансыг бий болгож

сургуулийн орчинг тохижуулах, сургалтын материалаг баазыг бэхжүүлэх, багш ажилчдын нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх, сургалтын таатай орчныг бүрдүүлэн орчин үеийн техник хэрэгслээр хангахад үр бүтээлтэй зарцуулж ажилласан юм. Үүнд:

1. Төсвийн гадуур олсон мөнгөөрөө «Жигжид»-ийн зусланд багш ажилчдад зориулсан лагерийн 14 сууц бариулан ашиглалтанд оруулж, багш ажилчид ээлжээр гарч зусдаг байлаа.
2. Сургуульдаа анх удаа **Япон улсын тоног төхөөрөмжийг худалдан авч видео** кабинетыг сургалтанд зориулан байгуулж, ашиглалтанд оруулж, багшийн сургалтын хэрэглэгдэхүүн боловсруулах ажлыг хөнгөвчилж, оюутны сонирхлыг нэмэгдүүлэн багш оюутнуудын талархалыг хүлээж сургалтын чанарт ахиц гаргахад бодиттой хувь нэмэр оруулан бусад их дээд сургуульд манай сургууль дуурайл болж, тус кабинетыг хийсэн лаборант Батсүхийн авъяас чадварыг бид их үнэлдэг байж билээ.
3. Сургуулийн нийт байр танхимуудыг паркетин шалтай болгон тохижуулсан нь сургуулийн орчны цэвэр цэмцгэр байдал, эрүүл ахуйн шаардлагыг ханган үйлчилгээний ажилчдын ажлыг хөнгөвчлөхөд дэмжлэг үзүүлж байлаа.
4. Хичээлийн байрны доод давхарт лекцийн дугуй заал шинээр бариулсан нь оюутны нэгдсэн сургалт, лекц явуулахад тохиромжтой, тухлаг орчныг бий болгож чадсан юм.
5. Сургуулийн үүдэнд байсан Сүхбаатарын хөшөөг шинэчлэн сайжруулах ажлыг Уран барималч СГЗ Дашзэвэг, Тамир нараар найз нөхдийн хувьд багахан үнээр хийлгэсэн гэж бидэнд ярьдаг байсан
6. Хичээлийн байрны үүдэнд **боржин чулуун шатыг шинээр хийлгэсэн зэрэг олон ажлыг нэрлэж болно доо.**

Үүнээс гадна Сэд маань сургуулийнхаа санхүүд шинэчлэл хийж, санхүүгийн шинэ системийн бүртгэл тооцоонд бүрэн шилжүүлж, үндсэн хөрөнгийн тооллогоор эд юмсыг цэгцлэн нойморлуулж, анх удаа номын фондын тооллого хийлгэх асар хүнд бөгөөд ач холбогдол бүхий ажлыг санаачлан хийлгэсэн нь багш оюутны хичээл сургалтанд ном ашиглах боломжийг сайжруулсан чухал ажил байсан юм.

Мөн санхүү-аж ахуйгаа бэхжүүлэн хөгжүүлэх талаар олон бүтээлч ажлыг санаачлан хийсэний дээр байгууллагын өр авлагыг барагдуулан дуусгаж ажилласан нь сургуулийн маань нэр хүнд мэдэгдэхүйц өсөж, хамт олны сэтгэл санаа өөдрөг, нэгдэн хамтарч ажиллахад ерөнхий нягтлан бодохын ажил их тус болдогийг бид нар тэр үед л мэдэж билээ.

Сэд маань зөвхөн манай ерөнхий нягтлан бодох байгаагүй **намын** ажилтныг бэлтгэн боловсрол эзэмшүүлэхэд их үүрэг гүйцэтгэсэн багш байлаа. Удирдлага эдийн засгийн тэнхимд **«Нягтлан бодох бүртгэл, ХАА-н эдийн засгийн хичээлийн багш, эдийн засгийн бүрэн боловсрол олгох 2 жилийн сургалттай ангиудад үндсэн багш, намын улс төрийн дугуйланд улс төр эдийн засгийн ухааны багш зэрэг олон талт ажлыг чадварлаг хийдэг сайн ажилтан байсаныг бид мэднээ.**

С.МӨНГӨН

НДС-ийн номын санч

Миний бие 1940 онд Дундговь аймгийн Дэлгэрхангай сумын нутаг Гурван өндрийн бууцанд Малчин ард Самбын гуравдугаар охин болж төрсөн.

Эцэг эхийн хайр халамжинд өсч өндийн сургуулийн бага дунд анги гээд шаталсан сургуулиар сурч хориод наснаасаа эхлээд орон нутагт анх сувилагчийн гурван сарын курсээр ажлын гараагаа эхэлж аймгийн гүйцэтгэх хорооны эрүүлийг хамгаалах хэлтэст дүн бүртгэгч, намын хороонд эмэгтэйчүүдийн ажил эрхэлсэн зааварлагч, бага ангийн багш, номын санд эрхлэгч зэрэг ажлыг 1959-1970 он хүртэл хийж явлаа.

Тэр үед улс орны хөгжил, соёл урлагийн байгууллага эрчимтэй хөгжиж залуучууд бид соёлын довтолгоо, хашаа хороо барих, худаг ус гаргах, аймаг орноо тохижуулахад нийтийн субботник, биеийн тамир спорт, залуучууд эмэгтэйчүүдийн сургалт семинар, соёлжилтонд гар бие оролцож ажил бүтээл оргилсон үед залуу нас минь өнгөрсөн юм.

Насан бага үед ажлын туршлагагүй, мэдэхгүй, чадахгүй үе зөндөө гарна. Удирдлагын өгсөн үүрэг даалгавар дутуу дулимаг, хангалтгүй биелүүлэх, ажлаас хожигдох зэрэг үйл явдал гарна, үе үе зэмлэл авнаа. Дээр үеийн өндөр шаардлагын ачаар хүнээс хатуу ширүүн үг сонсож, аливаа зүйлийн учир зүйг таньж мэдсээр байв.

Ахмад хүмүүсийн ба сайн нөхдийн нөлөө, заавар зөвөлгөөний ач тусаар амьдралд зөв чиг замаа олж ажилласаар байв. Ер нь зэмлүүлж муу үг дуулж өндөр шаардлаганд ажиллах нь хүнд тэсвэр суулгаж ажил амьдралд сургана. Магтаал бол тийм сайн биш. Хүнд урам өгдөг байх. Миний бие шаардлага сонсч зэмлүүлсээр байгаад сурчихсан зэмлүүлбэл хэд хоног сайн ажиллаж улам сайжирдаг болсон.

1970-аад онд ачлалт ээж минь өөд болж амьдралын гачигдлаар нийслэл хотод шилжин ирж нэлээн судалгаа шалгуураар тус сургуульд номын санчаар орж ажилласан.

Тус сургуульд Буриад, Казак, Тува, суурин Орос гээд олон ястан 18н аймаг хотоос ирж суралцагсад олон янзын хүмүүстэй мөр зэрэгцэн ажиллаж байлаа. Номын санд эрхлэгч, номын фондод ном олгогч Цэвэлмаа, Гүрсэд, Уншлагын заалаар үйлчлэгч номын санч, ном зүйч, ном ажиллагч гээд зургаан эмэгтэй нэг эрэгтэй ажиллаж байв. Сайныг дагавал сарны гэрэл гэгчээр би эхлээд номын фондод ном олгогчоор Гүрсэд гэдэг хүнийг баруун солгойгүй дагаж ажиллаж эхэлсэн. Галсан пунцаг, Пунцаг, Лувсангэндэн, Гүрсэд, Нэргүй, Цэвэлмаа, Цэрэндулам, Лхагвасүрэн гээд олон сайн хүмүүс ажиллаж байлаа.

Раднын Гомбосүрэн Улан-Үдэ-ийн соёлын дээд сургуулийг номзүйчээр төгсч ирээд Хэнтий аймагт соёлын хэлтсийн даргаар ажиллаж байтал Төв хорооноос нийслэл хотод дуудаж төв хорооны дэргэдэх Намын Дээд Сургуульд Хурметбек захирлын хүсэлтээр ажиллуулах болсон гэж ярьдаг байлаа. Мэргэжлээрээ Монголдоо нэртэй ном зүйч байсан. Уншигчийн асуусан хайсан зүйлд бүрэн төгс хариу өгдөг хүн байсан.

Лавлагааны олон зүйлийг ашиглан нэвтэрхий их толь бичиг, ном сонины он дарааллын бичгээс олон зүйлийг хайж эрж хариулдаг байсан. Номын санч биднийг энэ ажилдаа сургах гэдэг байв. Номын санч зургаан эмэгтэй долоо хоногийн нэг өдөр «Номын тойм» хийдэг байлаа. Ажлын хажуугаар номын тоймд бэлтгэх гэж аминдаа л бид хичээдэг байлаа. Зөвхөн номын санчид өөрсдөө биш анги, курсын оюутнууд бас тойм хийж байв.

Нэг өдөр надад үнсэн дөрвөн жил, дээдийн хоёрдугаар курсэд долоо хоногт гардаг Зөвлөлтийн» Зарубежом, Неделя, Книжное обозрение» гэх зэрэг дөрөв төвөн сэтгүүлээр тойм хийхийг заалгав. Эрхлэгчийн өгсөн үүргийг биелүүлэхээс өөр аргагүй. Би орос хэл мэдэхгүй. Дээд курсын сайн мэдэх нэг оюутнаас эдгээрийн тухай тойм аваад үндсэн 4, дээдийн 2-н ангид тойм хийж билээ. Оюутнууд номын санчид чинь мэргэжлээр ийм хүмүүс байдаг юм байна гэж байсан. Номын сангын олон сайхан хүмүүсээс суралцаж хамтран ажиллаж байлаа.

Манай номын сан нийслэл хотын хотдоо фондын хэмжээрээгээ, эхм цэгцээрээ хамгийн сайн нь байсан. Тоног төхөөрөмж сайн, номын санчдын цалин хангамж ч бусад номын санчдыхаас илүү байсан.

Манай сургуульд 35-с дээш насны удирдах, зохион байгуулах ажлыг 5-с дээш жил хашсан цаашид өсөх ирээдүйтэй хүмүүсийг хатуу шалгуураар элсүүлдэг байсан юм. Мөн аж ахуйг сайн удирдаж олон байгууллага хамт олноо амжилтанд хүргэсэн даргыг сургуульдаа урилгаар суралцуулдаг байсан юм.

Сэлэнгийн билүү Төв аймгийн ч билүү нэг САА-н дарга урилгаар орж

ирсэн үе байв. Тэр оюутан нийгмийн ухааны хичээлийг гүйцэд тэмдэглэж авч амжихгүй, орос хэлний хичээл түүнд үнэхээр хэцүү байж. Ингээд би энэ сургуульд сурч дийлэхгүй юм байна. Ер нь гаръя гэж өргөдөл бичээд хичээл хүмүүжил эрхэлсэн орлогч захирал (проректор) Цэдэнжав багш дээр орж ирээд бичсэн өргөдлөө өгчээ. Би сурч дийлэхгүй юм байна. Сургуулиас гарах өргөдөл гэжээ.

Захирал: Дөч гарчаад энэ сургуулийн босгыг давж орж ирсэнээ их аз гэж бод. «Орос хэл сурч чадахгүй бол хана мөргөөд үхэж байвад таарна» гээд өргөдлийг дор нь урж хогийн саванд хийгээд одоо гар гэжээ. Тэр оюутан нь Цэрэв гэдэг хүн байсан ба цаашид сургуульдаа сурч төгссөн. Энэ нь хүний хүсэлтийг хүлээж авдаггүй хэнэггүй хүн мэт санагдавч, энэ хүн цаашид улам сайн ажиллах ёстой, энэ хүнд хүч бий, сурах ёстой гэснээ л ингэж харьцсан болотой. Ер нь манай сургууль хамт олондоо хүнийг шилж сонгож авсан л бол халах солих гэдэггүй.

Манай удирдлагууд хүний дээд нь байсандаа хүнийг таних судлах, хүнтэй ажиллах арга ухааны хувьд мастерууд байлаа.

120н мянгатад гэртээ номын сангын хүүхнүүд бид үдийн цайндаа гарч явах үед захирлууд Сүхбаатарын хөшөөний дэргэдүүр салхилж яваа харагдана. Эчнээ захирал Бямбаа багш Цэвэлмаа гээд дуудсанд Цэвэлмаа түргэн явж өчив. Чамд үүнээс өөр гутал бий юу гэжээ. Цэвэлмаа гуай бий бий гэжээ. Наад гутал чинь яасан муухай юм бэ? Шалхайчихаад солиоч гэжээ. Цэвэлмаа гуай орос хар цэмбэн гутал өмсдөг байсан тэр нь хөнгөн явж үйлчилэхэд өөрт нь эвтэйхэн байсан байж таарна.

Цэвэлмаа гуайг эргээд ирэхэд бид юу гэж байна гэсэнд ном захих гэж байгаан байна гээд очсон чинь та нарын надад хэлээгүй үгийг хэлж байна. –Наад гутлаа солиочээ яасан муухай юм бэ? Гэлээ. Би сандраад намайг ямар гутал өмсөхийг майн баяраар хараарай гээд ирлээ гэж билээ.

Би дотроо Зөвлөлтийн хүний илэн далангүй ний нуугүй сайхан чанар байна гэж бодож билээ. Хожим бодоход захирал хүн эгэл хүний өмссөн зүүснийг тэгж нарийн харах гэж өөлтэй явах хэрэгтэй гэсэндээ энгийн юмыг ч харж байждээ гэж бодож байв.

Том захирал (ректор) Хурметбек бол аав захирал байсан юм.

Миний том хүү 1972 онд барилгын техник мэргэжлийн сургуулийг онц дүнтэй мужааны 5-р зэрэгтэй төгсөж зөвлөлтийн сургагч мэргэжилтний гарын багажаар шагнуулж техник туслалцааны Барилга Трестийн мужааны нэгдсэн баригадад ажиллаад оройн сургуулийн 10-р ангид суралцаж байсан үе. Хүү маань нэг өдөр би Политехникийн дээдэд шалгалт өгөөд тэнцвэл АУДС-ийн хувиарт оруулж өгч туслахуу гэж захиралдаа хүсэлт гаргаж өгөөч гэв. Би бодон бодсоор нэг өдөр захиралтай уулзахыг хүсч нарийн бичгийн даргаас нь зөвшөөрөл авч захиралтай уулзав.

Би номын санд ажилладаг олон хүүхэдтэй. Эцэг нь орхиж яваад 15-16 жил болж байна. Том хүү маань Барилгын ТМС төгсөөд Барилга Трестэд мужаанаар ажиллаад оройгоор 10-р ангиа төгсөх юм. Ирээдүйд эмч л болох хүсэлтэй. Политехникийн дээдэд шалгалт өгөөд тэнцвэл АУДС-иар сольж суралцахад минь туслаач гэж тантай уулзахыг надаас хүссэн юм гэлээ.

Захирал: Үсээ улаан шараар будсан, цагаан цүнх савлуулсан хүүхэн орж гарч явахыг харсан юм. ПЭЭЭ!!! Ийм амьдралтай ийм олон хүүхдийг ар өвөртөө хийж, ийм олон жил өөртөө ийм хүнд юм үүрүүлж явах гэж,.... Хүүхдүүдийн эцэгтэй холбоотой юу? гэв –Тэр хүн өөр хүнтэй амьдарсан болохоор би татлаа түлхээ, холбоотой байхыг хүсдэггүй. Хүүхдүүд маань ч цөхөрсөн биздээ эргээд ирнээ гэж...

Захирал маань боловсролын яамны сайдтай шууд ярив бололтой... Миний хажууд дөрвөн өнчин хүүхэдтэй ээж сууж байна. Хүүхэд нь Политехникийн дээд сургуульд шалгалт өгөх юм байна 5-р зэрэгтэй мужаан, тэнцвэл АУДС-иар солих хүсэлтэй гэнээ. Та тусалж чадах уу? гэлээ. Сайд зөвшөөрсөн бололтой.

-Захирал: болно гэнээ. Би таньд тусална, хүүхдээ сайн бэлтгүүл, таньд л гэж хэлэхэд та ийм х ачааг удаан жил үүрч болохгүй олон хүүхэд өсгөх хэцүү амьдралын ухааныг сайн судлах хэрэгтэй. ...Манай сургуульд шилдэг сайн хүмүүс их ирдэг тэдний хэн нэг нь хань ижилээсээ өнчирсөн, салсан байж мэдэх юм. Хэрвээ тийм хүн байвал таньд санал тавибал та бодох хэрэгтэй.

Цалин мөнгө, орон байр ямар вэ? гэж асуув. Би сайн байгаа гээд гарч явсан ч би яасан азтай хүн бэ? Ямар сайхан хамт олон, ямар сайхан байгууллагат ажиллаж байгаагаа ухаарч нүдний халуун нулимс унагаж билээ. Ийм л сайхан байгууллага хамт олон түшсэн хүндээ би.

Хань болох хүн ч хайж мөрөөдөөгү, хэдэн хүүхдээ сайн хүн болгох гэж л ээж хүний үүрэгдээ гэж бодсоор амьдарсан юм.

Аж ахуй эрхэлсэн захирлаар Булган аймгийн намын хорооны 1-р даргаар ажиллаж байсан Цэрэннадмид гэдэг цоохор нүүртэй, олон жил намын ажилтай ханилсан хал үзсэн дарга төрхтэй хянамгай харцтай ойлгомжтой сайхан яриатай хүн байсан.

Манай үйлчилгээний хэсэгт Норов, Лхамсүрэн гуай гэж ялгах аргагүй адилхан биеийн байдлаараа, зан аашаараа ч, толгой буурал нь хүртэл адилхан ахимаг насны хоёр эмэгтэй байсан. Нэг өглөө Цэрэннадмид захирал орж ирээд Норов гуай, Лхамсүрэн гуай сайн байна уу. Ажил гайгүй юу цэвэрлэгээний материалд дутагдах зүйл юу байна даа гээд л захирлын явж өнгөрсөний дараа Лхамсүрэн гуай захирал бид хоёрыг дуудаж

мэндэлж байна гээд баярлаж байж билээ. Цэрэннадмид захирал хүмүүсээ, багш, ажилчид, оюутан гэж ялгалгүй харьцаж хүндэтгэдэг байсан юм.

Проректор хичээл хүмүүжил эрхэлсэн орлогч захирал Ж.Цэдэнжав

Уншлагын танхимаар үйлчилдэг номын санч өглөө бүр захирлуудад өдөр тутмын хэвлэл оруулж өгдөг байлаа. Хэвлэлээ бариад кордорт явж байтал миний халадны мөрны дээрээс хүн татаад авахаар нь хүүеэ гээд дуугартал Цэдэнжав багш та яагаад мэндэлдэггүй юм бэ? гэв.

Би айгаад гэтэл юуны чинь айх хөгшин хүнтэй мэндэлэхэл баярладаг юм гэлээ. Би цааш юу ч бодолгүй явж өнгөрөв. Маргааш нь мөн л коридорт таарав. Өдрийн мэнд багшаа гэлээ. Багш болж байна болж байна гэж билээ. Өдөр бүр мэндэлж байх нь жижигхэн зүйл боловч ёс зүйн хувьд бага зүйл биш, хэвшивэл зохих зүйл байсан.

Ж.Болдбаатар багшийн хүүхэд жаахан багш хүүхдийн сүүний газраас өдөр бүр 2 литрийн бидоноор сүү авдаг байж. Цэдэнжав багш хэлж байнаа «Их дээд сургуулийн эрдмийн зэрэг цолтой багш 2-ын бидоноор сүү зөөж байхыг хараад сайн аавд баярлаж байнаа би гэж билээ». Ингэж тэд маань амьдралыг нарийн мэдэрч хэн ч яаж, юу хийж байгааг алхам бүртээ ажигладаг байсан.

Цэдэнжав багш «АД» гэсэн Шкида ч билүү жижиг машин унадаг байсан. Би оройн сургуульд 17-21 цаг хүртэл хичээллэдэг байв. Нэг өдөр 17цагт гараад явж байтал багш миний машинд суугаад дөх гэв. Би автобусанд сууна гээд явлаа. Маргааш нь багш, чи яагаад миний машинд суугаагүй вэ гэхэд би шинэ жолоочийн машинд суухаас айдаг. Би гурван удаа машиний осолд орсон юм гэв. Тэгээд их айдаг гэв. Зөв зөв их сайн байна гэж билээ.

УГЖ. Цогзолмаа гуайн уулзалтанд эрэгтэй хүн оруулахгүй учраас намайг уулзалтын протоколыг сайн хөтөлж надад үзүүлээрэй гэж хүссэнээр нь уг уулзалтын ярилцалгыг бү ба алдалгүй бичиж багшид өгч байсан. Манай сургуульд яамдын сайд орлогч сайдаас эхлээд, эрдмийн зэрэг цолтой нэртэй цуутай хүмүүс ирж лекц уулзалт олон болдог чи энэ портоколийг их сайн хөтөлсөн байна. Ийм хүмүүсийн яриа, лекцийг энэчлэн бичиж тэмдэглэж бай. Хожим хэрэг болнодоо гэв. Намайг урамшуулж байсан нь хожим хэрэг болж зарим нэртэй улсын номонд хүртэл миний тэмдэглэсэн зүйл орж байлаа. Манай хамт олон өөлж муулах аргагүй бүгд сайхан улс байсан.

Сургуулийн эмч Рафак Батаа гээд хөнгөн шингэн хөдөлгөөнтэй, сайхан зантай ахимаг насны эмч байв. Өвдөөд эмчид үзүүлэхэд дороо засал авч эдгэрнэ. Хүмүүс их ам сайтай энэ эмчийг биширдэг байсан.

Сургуулийн гуайнз Тохилог сайхан гуанз мэргэжлийн мастер тогооч Мажигсүрэн ахлаж Зина, Рагчаа, Дорж, Шоовдор, Цэрэндэжид зэрэг

олон эмэгтэйчүүд ажилладаг. Үхэр, хонины дээд зэргийн сайхан махаар элдвийн хоол хийдэг байв. Үе үе хоолны үзэсгэлэн гаргаж толгой шийр, эрүү тагалцагаа, сүүл ногоогоор чимэглэсэн үзэсгэлэн гаргана тэр нь дороо л дуусчихна. Гуанзны буфетэд жигнэсэн гурил, агшаасан будаа, өөх мах нь алагласан хонь, үхрийн махыг 2кг-р бэлтгэж тавьдаг байв. Мөн гадуур зардаггүй элдэвийн чихэр печень мөн тэнд байна. Гуанзанд гадны хүн ордоггүй, багш ажилчид оюутнууд сургуулийн пропускар л орно. Мартаж орхиж ирвэл гуайнзанд оруулдаггүй байв.

Ажлын хүндийг орон нутагт үүрч ирсэн. Нас тогтсон оюутнууд тав тух алдагдуулахгүй тулд оюутны байрны өрөө бүр нь тоолууртай хөргөгч, номын тавиур, хивсэн дэвсгэртэй байсан. Мөн ясли цэцэрлэгт оюутан сонсогч болон бусад хүмүүс хүүхдээ өгнө, өвчин тусах нь бага байсан.

Танхимуудын тухай чадварлаг багш нараар бүрдсэн олон сайхан танхимууд байсан. Би философийн танхимыг онцлоё. Эрдмийн зэрэг цолтой олон жил багшилсан Базаржав, Нансал, Чунагсүрэн, Б.Даш-Ёндон, Дашпүрэв гээд багш нар байсан. Тийм багш нарын лекц сонссон шавь нар сайн ч байлгүй яахавдээ. Бараа сүр, алхаа гишгээ, гадаад төрх нь эрдэмтэд...

Усны тухайд:

Олон жил үерхэж нөхөрлөсөн эмэгтэй Людмила Алексеевна гэдэг Люда халимаг хүүхний маань нөхөр нь манай нутгийн хүн Орост усны инженерийн сургууль төгсч ирээд хөдөө орон нутагт ажиллаж байгаад 1960-аад оны сүүлчээр нийслэл хотруу Усны аж ахуйн яаманд Усны Шинжилгээний институтэд ажилладаг байлаа. Бид ч мөн л гэр орноороо орж гарч уулзаж учирч байв.

Нийслэл хотод хамгийн цэвэр цэнгэг ус хаана байдгийг би асуулаа. Чагнаадорж: Чи яасан сонин сайхан зүйл сонирхож байнаа. Ер нь дээр үеийн шинжээчид яасан мундаг улс байж вэ?

Дунд голоос туул голын эрэг хүртлэх зайнд Богд хааны үед адуу мал бэлчээх айл хунар буулгахыг зөвшөөрдөггүй байж учир нь усны цэнгэг байдал алдагдаж усны түвшин өөрчлөгдөнө гэж Богдын ордны хүмүүсийн хүнсний мал нь Бөхөг түрэгний голоор бэлчидэг, дан улаан зүсмийн саалын 100 гаруй үнээ нь Төр хурх-ын ам, ширдэгийн аманд бэлчээрлэдэг тэндээс сүү хүнсний зүйлээ зөөвөрлөдөг байжээ. Улаанбаатарын хамгийн цэнгэг ус нь гурван газар байрладаг. Нэг нь Богд Хааны ордон доторх худаг, Намын дээд сургуулийн хашаан доторх худаг, түүнээс зүүн тийш орших цагаан сүм гэж байсан тэнд нэг худаг байсан тэнд үнэхээр цэвэр цэнгэг ус байсан. Дээр үеийн шинжээчид нарны их эрчим, агаарын солбилцол усны цэнгэгийг андахгүймэдэж эзэн Богдын амьдран суурьших газрыг сонгосон байгаа юм.

Үүнийг сонсоод бид чинь ийм сайхан газарт амьдарч байдаг юм байна гэдгээ мэдсэн. Богд хааны ордон музейг үзэх далимдаа амны рашаан болсон худгийг үзсэн юм. Зузаан өргөн банзаар доторлосон усны гүехэн цэнгэг хөвөө нь ч мөн тун аятайхан санагдсан. Ер нь манай сургуулийн хашаан дахь худгийн усыг дотрын эмгэгтэй хүнд туйлын сайн гэж Лувсандорж багшаас сонсож байсан.

1990-ээд оны үеэс эхлэн хөрөнгөлөг чинээлэг хүмүүс сургуулийн ойролцоох газарт хувийн байшингаа бариад эхэлж байсан үе. 36 айлын хажуугаас дарга байсан Балбар гэгч хэв маяг ур хийц муутайхан том 3 давхар барьж л эхний гараа эхэлсэн юмдаг. Нэг өдөр энэ цэнгэг устай худгаа Богд хааны ордон шиг хамгаалахсан хойч үедээ сайхан устай үлдээнэ гэж бодсоор яваад нэг өдөр Түдэв захиралтай уулзаж бодож санаснаа учирлан ярихад захирал тийм сайнаар хүлээж аваагүй. Юу гэнээ Мөнгөн гуай. Би урьд шөнө нойр муутай хөл яваад ирсэн гээд их тоосон янзгүй л байж билээ.

Уг нь энэ худгийг тиймэрхүү болговол усыг нь улам цэвэрлэх Дашбазар, Гүрбазар, Цэрэндорж, гээд хүмүүс байна шүүдээ гэж хэлээд би гарч явсан. Тэгээд яахавдээ хужаа нар амны устай худаг дээр минь баячуудын байшинг барьсан. Одоо тэр байрны доод талаас цууралт, хагаралт үүссэн байна лээ.

Д.ДАШРЭНЧИН

НШХДС, НДС-ийн аж ахуйн дарга

1911 онд Завхан аймгийн Алдархаан суманд хүний ганц хүү болон төрсөн. 6 настайгаасаа 26 нас хүртлээ Завхан аймгийн Яруугийн хүрээнд 20 жил шавилан сууж бурханы шашины ном сургаалийг судалж олон хутагт хувилгаад эрдэм чадал бүхий лам багш нараар ном заалгаж байлаа.

1937 оны их хэлмэгдүүлэлтээр тус хийдээс оргон амь зайлж Хөвсгөл аймгийн Хатгал сум руу мал тууж гарсан. 1939 онд Хөвсгөлөөс Улаанбаатар хот руу Монголын анхны тээврийн «Монгол транс» нийгэмлэгийн жолооч болохоор шилжиж ирэн жолоочийн ажлыг 3 жил хийгээд дараа нь цагдаа болж

1946 оныг хүртэл ажилласан.

1946 оны 1-р сарын 13-нд тухайн үеийн МАХН-ын төв хорооны дэргэдэх Шинэ хүчний дээд сургууль /Намын дээд сургууль/ одоогийн Удирдлагын хөгжлийн академид аж ахуйн даргаар орж ажилласан юм. 1946 оны 1-р сараас 1974 оны 1-р сар хүртэл нийт 28 жилийн турш тус сургуулийн аж ахуйн дарга, оюутны гуанзны эрхлэгч, клубын эрхлэгч, аж ахуйн комендант, сантехникийн слесарь зэрэг ажлуудыг хийж байгаад өндөр насны тэтгэвэрт гарсан.

1946 оны 1-р сарын 16-нд намын дээд сургуулийн төв хичээлийн байр, клубын барилгын шав тавих ёслолыг тухайн үеийн тус сургуулийн захирал намын төв хорооны нарийн бичгийн дарга Сүрэнжав, хичээлийн эрхлэгч Добжаев, аж ахуйн захирал Дамбийжанцан бид 4 тавьж байсан бөгөөд эдгээр барилгыг олзлогдсон Японы цэргүүд барьж байсан билээ. Энэ 2 барилгын ажил хурдан хугацаанд явагдаж эхлээд клубын барилгыг ашиглалтанд оруулан энэ клубын тайзан дээр анх Япон цэргүүд урлагийн тоглолт концерт тавьж байлаа. Оюутны хичээлийн байр 1946 оны 12-р сарын 25-нд ашиглалтанд орж оюутнууд хичээллэж эхэлсэн юм. Эдгээр барилгууд нь тухайн үедээ нийслэл хотод хамгийн хурдан ашиглалтанд орж байсан барилгуудын нэг юм.

Миний бие тус сургуульд 28 жилийн турш ажиллаж байх хугацаандаа тухайн үеийн төр нийгмийн зүтгэлтнүүд болох Ю.Цэдэнбал, Ж.Батмөнх, Ц.Готов, Жалан-Аажав, Доржбат, Цэрэннадмид, Хурметбек, Миеэ-Гомбо зэрэг багш захирлуудтай хамтран ажиллаж байлаа. Энэ хугацаанд хичээлийн төв байрнаас гадна оюутны байр, багш ажилчдын хүүхдийн цэцэрлэг, ясли зэргийг шинээр барих болон засварлах ажлуудыг удирдан зохион байгуулж ах ахуйн ажлыг цаг тухайд нь чанартай гүйцэтгэж байсан. Тус сургуулийн захиргаа нь багш ажилчдынхаа нийгмийн асуудлыг сайн шийдэж сургуулийнхаа хажууд хүүхдийн цэцэрлэг, ясли, халуун ус угаалгын газрыг ажиллуулж байснаас гадна хүүхдийн тоглоомын талбайг бүрэн тохижуулан хүүхдүүдийн чөлөөт цагийг зөв боловсон өнгөрүүлэхийн тулд сургуулийн урлаг ба спортын заалд 7 хоногт тодорхой цаг гаргаж төрөл бүрийн уралдаан тэмцээн явуулах зэрэг олон ажлыг зохион байгуулахын тулд аж ахуйн төрөл бүрийн ажлыг миний бие хариуцан гүйцэтгэж байлаа. Энэ ажилд 50-иад оны сүүл 70-аад оны хүүхдүүд маш идэвхтэй оролцож байлаа.

Миний хийсэн бүтээсэн ажлыг тухайн үеийн төр засаг өндрөөр үнэлж Монгол улсын засгийн газрын жуух бичгээр 2 удаа, Ардын хувьсгалын 40-80 жилийн ойн медалиуд, Намын дээд сургууль байгуулагдсны 50 жилийн ойн медаль, Хөдөлмөрийн хүндэт медаль болон «Алтан гадас» одонгоор шагнаж байлаа.

Миний бие 1974 онд албан ёсоор өндөр насны тэтгэвэртээ гарч хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байсан бөгөөд 1990 оны 12-р сард Улаанбаатар хотын ууган хийдийн нэг Данбадаржаалин хийдийг сэргээн босгож хэдэн нөхдийн хамт анхны хийморийн санг тавьж эхлүүлсэн юм. Тэр цагаас хойш өдгөө 100 насыг зооглож буй миний бие өнөөг хүртэл тус хийдийн Ловон лам, Хамба лам, Дархан хамбын үүрэгт ажлыг гүйцэтгэж байгаа бөгөөд эх болсон зургаан зүйл хамаг амьтны тусын тулд буян ном хурааж залбирч сууна. Тус хийдийн үйл ажиллагааг сэргээснээс хойш энэ 20 гаруй жилийн хугацаанд хийдийг байнгын үйл ажиллагаатай болгож түмэн олонд буян хийж яваа бөгөөд өөрийн гэр бүл, 8 үр хүүхэд, 70 гаруй ач гуч, бурханы олон шавь нарын хамтын зүтгэл сэтгэлээр тус хийдийн хашаан дотор «Жаран хашриг»-ын суврагийг 2005 онд босгосноос гадна тус хийдийн сэрүүн Лавирангийн өмнө талбайд «Алтан ганжуур, данжуур» бүхий 2 хүрдийг бүтээн 2009 оны 6-р сард ашиглалтанд оруулж буян хурааж байна. Миний Монгол оронд бурхан шашины үйлсийг дэлгэрүүлэх ажлыг төр засаг өндрөөр үнэлж 2006 онд «Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан туг»-ийн одонгоор шагнасан билээ.

Б.ОЮУНЧИМЭГ НДС-ийн номын санч

Би 1946 оны 8 сарын 5-нд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1954-1961 онд 15-р сургуульд суралцаж 8-р анги төгссөн. 1961-1965 онд 18-р сургуульд суралцаж туршилтын 11-р анги төгссөн. Ерөнхий боловсролын сургуульд суралцах хугацаандаа пионерийн салааны дарга, бүлгийн дарга, сургуулийн сурагчдын зөвлөлийн гишүүн, МХЗЭ-ийн үүрийн тэргүүлэгч зэрэг сургууль хүлээж явсан. 1965-1967 он хүртэл АУДС-д хуваарилагдан суралцаж байгаад өвчний учир эмнэлэгийн актаар тус сургуулиас чөлөөлөгдсөн. 1967 оны 6-р сарын 15-ныг хүртэл эмчлүүлж гараад СИЗ-ийн дэргэдэх 10 хурууны бичээчийн курсэд суралцаж төгссөн. 10 хурууны бичээч мэргэжилтэй. 1981-1984 онд МЛИС-д оройгоор суралцаж төгссөн, дээд боловсролтой. 1955 онд пионерийн гишүүн, 1961 онд МХЗЭ-ийн гишүүн, 1966 онд МҮЭ-ийн гишүүн, 1978 онд МАХН-ны гишүүнээр элссэн. Бичээчийн нарийн хувариар 1967 оны 12 сард намын дээд сургуульд анх ажилд орсон. 1967-1980 онд бичээч, 1980-1986 онд лаборант, 1986-2006 онд намын санчаар ажиллаад тэтгэвэрт гарсан.

Намайг сургуульд ажилд ороход Хурметбек захирал байсан. Би 1967-1980 онд 10 хурууны бичээчээр ажилласан. Анх бичээч нарын ахлагч нь Долгор гэдэг хүн байсан. Тэр бас 10 хурууны бичээч, их сайн бичдэг хүн байсан. Дараа нь Гүрсэд гуай бичиг хэргийн эрхлэгч байсан. Энэ хүнийг манай сургуулийн бүх хүн, хүүхдүүд ч хүндэлдэг байсан. Жишээ нь: манай нэг багшийн хүүхэд ааваасаа Ленин гэж ямар хүн байсан юм бэ? гэж асуухад аав нь маш их ухаантай их сайн хүн байсан гэхэд хүүхэд нь Гүрсэд гуай шиг хүн байсан юм уу гэж байсан юм. Намайг бичээч байх үед компьютер байхгүй,

Бичээч нарын ахлагч
Долгорын хамт бичээч
Б.Оюунчимэг

бичгийн машинаар бичдэг байсан. Бид өдөртөө 60-80 хуудас бичиж гаргадаг байсан. Бичээч байхдаа захирлын нарийн бичгийн даргыг байхгүй үед орлож ажиллаж байхдаа Цэдэнбал даргатай уулзаж байсан. Их жирийн сайхан зантай хүн байсан.

1980-1986 онд эдийн засгийн тэнхимд лаборантаар ажилласан. Манай тэнхимийн эрхлэгч Чимэд, багш нар Камбар, Намсрай, Ядамсүрэн, Батцэнгэл нар байсан. Би тэнхимийн хичээлийн

Бичээч нар

хуваарийг багш нар, цагийн багш нарт тус бүрээр нь гаргаж, хичээлийг таслуулахгүй байх, хичээлүүдийн үзүүлэн бэлдэх, багш нарын лекц машиндах, багш нарын бүтээлийн жагсаалт гаргах, цагийн тооцоо хийх, тэнхимийн тайлангийн материалыг гаргаж эрхлэгчид өгөх зэрэг ажлуудыг хийж байлаа.

Хамгийн хариуцлагатай ажил бол багш, цагийн багш нарын хичээлийг таслуулахгүй хичээлд ирүүлэх, хичээлийн үзүүлэнг бэлэн болгосон байх ажлууд их чухал байсан. Бямбасүрэн, Долгормаа зэрэг гурав дөрвөн сайдууд манай тэнхимд цагаар хичээл ордог байсан. Эхэндээ сайдын нарийн бичгийн даргатай нь ярихаар 2 ч удаа хичээл таслуулаад сүүлд нь би хичээл таслуулахгүйн тулд сайдаас утсыг нь аваад өөртэй нь шууд яриад хичээлд оруулдаг байсан. Сайдууд өөртэй нь ярихад маш сайн хүлээж авдаг, сайхан зан харьцаатай байдаг байсан. Тэгсэн Намсрай багш нэг удаа Оюунаа чи сайдуудтай шууд яриад л мундаг юмаа гэж хэлж байсан юм.

Үзүүлэнгээ хичээлд бэлэн байлгахын тулд ажлын цаг гэхгүй, илүү цагаар хийж бэлэн байлгадаг байсан. Үзүүлэнг багш нар хичээлдээ авч орж хичээлээ заадаг байсан. Камбар багш л бүх зүйлийг лаборантаар хийлгэдэг байсан. Камбар багшийг хичээлд орохын нь өмнө завсарлагаар бүх үзүүлэн, шохой, самбарын чийглэсэн алчуур зэргийг бэлдэж ангид оруулж тавьсан байдаг. Зарим үед намайг хичээлд хамт авч орж самбарт зарим юмыг бичүүлдэг байсан. Ер нь Камбар багш шиг лаборантаа ингэж ажиллуулдаг багш сургуульд байгаагүй л дээ. Тэхдээ Камбар багшийн энэ

Одоогийн номын
сангийн эрхлэгч
Ч.Мөнх-Эрдэнийн хамт

арга барил нь хүнийг их ажилсаг, нямбай, цаг баримталдаг их сайн чанартай хүн болгодог гэж боддог. Би лаборант байхдаа Марксизм-Ленинизмийн оройн их сургуульд суралцсан.

1986 оноос номын санд ажилласан. Номын санд анх номын фондын туслах ажилтан, дараа нь уншлагын тэнхимийн ажилтанаар ажилласан. Номын санд байхад номын тойм хийдэг байсан нь номынхоо талаар өөрөө мэдэж оюутанд туслахад их тус болдог юм билээ.

Ер нь манай удирдлага, багш нар бол жинхэнэ шилэгдэж сонгогдож ирдэг, мэдлэг боловсролтой, ухамсартай сайхан хүмүүс байсан. Ажилчид ч нэгдмэл санаатай, нэгнийхээ төлөө ажиллаж, амьдардаг сайхан хүмүүс байсан. Оюутнууд их хүмүүжилтэй, хүнийг хүндэтгэдэг хүмүүс байсан.

Би ер нь сайхан үед, сайхан орчинд ажиллаж, амьдарч явсандаа их баярлаж явдаг.

Би төрсөн цагаасаа л ажилчны хорооны 9-р хоринд Голын цэнгэлдэхийн урьд талд амьдардаг байсан. Намын сургуулийн тухай эртнээс мэднэ. Биднийг бүр бага байх үеэс манай ээж намын сургуульд галч, цэвэрлэгч, угаагч, жижүүрээр ажиллаж байсан.

Намын сургуулийн хичээлийн байр одоогийн хаяг тогтоох газрын байр, түүний зүүн талд 2 байр нийт 3 ижил байр байсан. Тэр 3 байр том өндөр хар ханан пийшинтэй байсан. Мод, нүүрс түлдэг. Галчтай байсан. Зүүн талын байрны урьд талд маш цэвэр устай, гүний худаг байсан. Зүүн талын 2 байрыг нь 1969 онд буулгасан. Хичээлийн байрны баруун талд багш нарын байр Богдын сэрүүн ордон байсан. Түүний баруун урьд Лувсангийн дэлгүүр гэж нилээд хүнс, бараатай дэлгүүр байсан. Бид хүүхдүүд тэндээс илжгэн чих их авч иддэг байсан. Хичээлийн 3 байрны урьд 3 чулуун хөшөө байсан. Түүнээс урьдуур нарийн гол урсдаг, түүний дээгүүр нэг улаан гүүр байсан. Голын 2 талаар нь ой шиг их модтой байсан.

Туул голоор сал явдаг. Салнаас сургуулийн урдуур их мод гаргадаг байсан. Бодвол сургуулийн түлш байсан байх. Сургуулийн зүүн талд их том нүүрсний хашаа байсан. Түүний баруун урьд нэг зоорь байсан. Сүүлд 70-аад оноос тэнд хог хийсэн. Нүүрсний хашаанаас нилээд зүүн урагшаа газраас бургилдаг нэг булаг байдаг байсан.

Энэ мэтээр эрт балар цагаас өдгөө хүртэлх түүхийг хүүрнэн суух нь надад урам хайрладаг юм даа.

С.ТООЖИВАА

НДС, УТДС, ТНСА-ийн лаборант

Би Увс аймгийн Зүүнхангай суманд төрсөн. Бага, дунд, дээд сургууль төгсөөд улсад 32 жил ажилласан.

Анх 1973 оноос эхлэн удирдлагын академид лаборантаар орж, сүүлийн тав зургаан жилд нь компьютерийн лаборторт операторчинаар ажилласан. Намын дээд сургуульд, удирдлагын тэнхимийн лаборантаар ажиллаж байснаараа их бахархдаг. Учир нь маш олон сайн эрдэмтэн багш нартай хамт ажиллаж, ажиллах хугацаандаа ажлыг чин сэтгэлээсээ хийдэг, үргэлж урагшаа тэмүүлэлтэй байхад минь үнэнхүү тусалдаг байлаа.

Лаборантын ажил маань тэнхимийн багш нартаа ажилд нь бага ч гэсэн туслах, багш шавь нарын холбоос болдог юм билээ. Намайг ажиллаж байх хугацаанд тэнхимийн багш нарын ажил өөдрөг, гэгээлэг, хүний тархи толгойд оюуны хөрөнгө оруулалт төрөл бүрийн хэлбэрээр хийдэг нь үнэлж баршгүй гавъяа мэт санагддаг.

Тэр үед лаборантын ажилд тавьдаг шалгуур нь нам эвлэлийн ажил, ажилдаа гаргасан шинэ санаачлага, туршлага, нийгмийн идэвхит байдал байсан. Ямар ч хэмжээнд зөвхөн байгаагаар нь л үнэлдэг байсан.

Тухайн үедээ би нийтийн жишигт тохирч ажиллах шаардлагатай байв. Жишээ нь багш нарын шохойгоор самбарт бичих (өөрөөр хэлбэл шохой идэхийг багасгах гэсэн санаа юм даа) шохойг уруулын будагны гэрийг ашиглаж битүүмжилэн бөгжилсөн, бас сандалын хөлөнд пензилиний шилний бөглөө хадаж байлаа (энэ нь шалны будаг унагахгүй гэсэн хэрэг). Манай тэнхимд цагийн багш нар уригдаж ирж хичээл заадаг байсан билээ. Ирсэн сайд дарга нарыг хичээлд оруулаад танилцуулдаг байсан. Энэ ажилд Шаравжамц гэж өвгөн жолооч идэвхтэй байсан юм даа.

Удирдлагын тэнхимд Болгар улсаас ирсэн паравиз 16 гэсэн хоёр компьютер ирж анхны багш Нацагдорж ажиллуулан туслах нь би болж, багшийн хэлснээр цаасан дээр үг буюу дүрсээр тэмдэглэн ажиллуулж билээ.

Хожим нь дээдийн хоёрдугаар ангид компьютерийн хичээл ороход түүнд сууж операторчин болсон юм. Ингээд компьютерийн кабинетийн операторчнаар ажиллаж байгаад тэтгэвэртээ гарч билээ.

Ц.ХОРЛОО

УА-ийн аж ахуйн менежер

90 жилийн түүхтэй Монголдоо нэгт үнэлэгдэх Удирдлагын Академи сургуультай Д.Сүхбаатарын нэрэмжит «Намын дээд сургууль» нэртэй байх үеэс нь миний ажил амьдралын зам мөр холбогдсон юм даа.

1982-1984 онд хоёр жилийн сургалт дахин нээгдэж ХАА-н зохион байгуулагч эдийн засагч мэргэжлээр төгссөн билээ. Эдийн засагч, нябо бүртгэл, статистикийн мэдээлэл зүйчээр мэргэжлээрээ урдаа барьдаг багш мэргэжилтнүүдээр хичээл заалгасан нь зах зээлийн ороо босгоо үед ч мэдэж сурсан нь гологдохгүй амь амьдарлыг минь залгуулж явсан нь сургуулийн минь өндөр нэр хүнд эрдэмтэн мэргэд багш нарын минь түүхэн гавъяа

гэж одоо ч бахархаж явдаг юм.

Улмаар 1986-1990 онд тус сургуулийн үндсэн 4 жилийн ангийг удирдлага, нийгмийн ухааны багш мэргэжлээр төгсөж ардчилалын ид шуурганы үед Баянхонгор аймгийн Бөмбөгөр сумын МАХН-ын үүрийн нарын бичгийн даргын ажилд өрсөлдөн ялж орон нутгийн удирдлагад хүч үзэж явлаа. 2003-2008 онд Удирдлагийн Академийн Санхүү, аж ахуйн албанд няраваар ажиллан эргээд л эрдмийн алтан уурхай болсон сургуулийнхаа ажил, амьдралтай холбогдон ажилласан юм. 2008-2010 онд Удирдлагын Академаас цэвэрлэгээ үйлчилгээг нь хариуцан авч «Худагт Суу» ХК байгуулан захирлаар нь ажиллаж байгаад өндөр настны тэтгэвэртээ суусан.

Сургуулийнхаа үе үеийн ажил амьдралд минь холбогдож явсан сургуулийн удирдлагууд, эрдэмтэн багш нар, ажилчиддаа баярлаж явдагаа илэрхийлж сургуулийнхаа ирээдүйд зам нь шулуун гэрэлт од шиг гялалзаж явахыг ерөөе.

Г.ШООВДОР НДС-ийн тогооч

Миний бие 1939 оны 4 сард Өвөрхангай аймаг Урт гэдэг газар мэндэлсэн. Өвөрхангай аймагт 10 жил боловсрол эзэмшсэн. Тогооч мэргэжилтэй, Засгийн газрын гуанз, Их тэнгэрт ажиллаж байсан. Марксизмын оройг Түүх, философийн ангиар төгссөн, Хоолны дээдэд ажиллаж байхдаа оройгоор төгссөн.

Ажлын гараа 1957 онд төмөр замаас эхэлж тэр үед замчин, замын эргүүл, сумчин зэрэг ажлыг хийж байгаад ар гэрийн гажигдлаар Улаанбаатар хотноо Намын Дээд Сургуулийн дэргэдэх 36 айлын байранд хамаатныдаа нүүн ирж байлаа.

1959 оны намар ээжийн зөвлөснөөр Намын дээд сургуулийн Дондов даргатай 23-р гуанзанд /цайны газар/ ажилд орсон. Эндээ цэвэрлэгч, зөөгч, худалдагч зэрэг ажлыг хийж байгаад 1963 онд Болгар улсын тогооч нарын сургалтад хамрагдан 3 сарын курст сайн дүнтэй төгсөөд эргэж ажилдаа орсон. Ахлах тогооч Цэрэндашийн удирдлагад ажиллан түүний заавар зөвлөгөөгөөр хоол бэлтгэх эрдэмд суралцлаа. Манайх 11 тогоочтойгоор хоёр ээлжинд гарч ажиллахад би нэг ээлжийнх нь ахлагчаар ажиллаж Түдэв хэмээх настай тогоочийг дагалдан ажиллаж билээ.

1970 онд ажлын зав чөлөөгөрөө 10-р ангиа оройгоор төгсөж тэр үеийн 5 жилийн төлөвлөгөөг давуулан биелүүлж хотын хүндэт самбарт зураг маань тавигдан, Ардын хувьсгалын 50 жилийн ойн медалиар шагнууллаа.

1973 онд Худалдаа нийтийн хоолны техникумыг Нийтийн хоолны технологич мэргэжлээр 1976-1979 онд Намын дээд сургуулийг Түүх философийн мэргэжлээр төгссөн. 1977 онд багш Ж.Рамазан Г.Баярсайхан, Ж.Чулуунбаатар нарын хамт 500 нэр төрлийн хоолны жорын номын бичэлцсэн.

Намын Дээд Сургуулийн Намын хорооны бүгд хурлын гишүүний сонгуульт ажлын зэрэгцээгээр үндсэн ажлаа хийж Аугаа их Октябрийн баярыг угтсан уралдаанд ажлын төлөвлөгөөгөө 104 хувиар биелүүлэн шагнагдсан билээ.

1981 онд Ж.Гүррагчаа сансарт нисэж ирэх үед Их тэнгэрийн аманд гадаад дотоодын тогооч нарыг байлцуулан хоол хийж байхад бид ажиллан тухайн үед нэг хүн таван орны хоол бэлтгэн хийх үүрэг ногдож байлаа. Энд би 3 сарын хугацаанд Болгар, Герман, Орос, Польш, Монгол хоолнуудыг хийж байж билээ. Ингэж ажилласнаар баярын бичиг, үнэ бүхий зүйлээр шагнуулан ирэхэд маань ажлын хамт олон минь баяр хүргэн угтаж байлаа.

Миний бие хамт олны дунд 45 жил ажиллахдаа 1984 онд төлөвлөгөөт зорилтыг хугацаанаас нь өмнө биелүүлэн ажиллаж Намын үүр, Трестийн захиргааны шийдвэрээр спортын өндөр амжилт гаргасан тамирчдыг амт чанар сайтай хоолоор үйлчилсэн гэж БТС-ын Алдар нийгэмлэг Хөнгөн атлетикийн хамт олны шагнал, «Хоёр их хурал нэг зорилго» болзолт уралдааны болон 5,6,7,8-р 5 жилийн гавшгайч цол тэмдэгээр, мөн 1981 онд Ардын хувьсгалын 60 жилийн ойн медалиар тус тус шагнагдаж байлаа.

Тус байгууллагад ажиллах үеийн багш нар болох Даш, Дашзэгвэ, Дашдорж, Дорждулам, Цэрэнпил, Цэрэннадмид, Зандраабал, Тойвгоо, Хурметбек, Балдандорж, Дондов нар болон ажлын хамт олондоо баярлалаа.

Ц.САНДАГСҮРЭН НДС–ийн ахмад ажилтан

Төв аймгийн Өндөрширээт сумын нутагт 1932 онд төржээ. Бага байхын зураг зурах авъяастай байв. Төв аймгийн Урчуудын салбарт зураачаар ажиллаж байгаад 1968-1991 онуудад НДС-ийн зураачаар 23 жил тасралтгүй бүтээлчээр ажиллаж байжээ.

Намын дээд сургуульд Монгол улсын гавъяат зураач Равсал, Дэмбэрэлсамбуу нар миний өмнө байсан гэдэг.

Би 1968-199 он хүртэл ажиллаж байгаад өндөр насандаа суусан. Энэ хугацаанд олон арван кабинетууд, хэдэн зуун үзүүлэн, эдгээрт мянга мянган үсэг, зургуудыг хичээнгүйлэн дармалдаж бичдэг, одоотой адилгүй бүгдийг үзэг бийрээр бичиж, үлээж, нүдээ бүрэлзүүлэн хийдэг байжээ.

Энэ сургуульд ажилласан он жилүүдэд их зүйлийг сурч мэдэж авсандаа. Ёстой л «Алтны дэргэдэх гууль шаралсан шүү». Намын дээд сургуулийн эвсэг хамт олныг эргэн дурсахад үнэхээр сайхан байдаг юм. Одоо өвгөн би Удирдлагын Академийн өндөр настан гэж хүндлүүлж явдагтаа баярлаж, залгамж залуу үеэрээ бахархаж сэтгэл өөдрөг байна.

Өндөр настан Ц.Сандагсүрэнгийн шүлэг, МУУГЭН дуучин Н.Чулуунхүүгийн хөгжим, ХҮДБИ-н гоцлол дуучин Ч.Бүдрагчаа дуулсан

Сайхан байнаа

Улсдаа хүндлэгдсэн гавъяатай буурлуудаа
Урин залаж дээдлэн хүндлээд
Идээ цагаагаар дайлан цайлаад
Элэгсэг дотно яриа дэлгээд
Сайхан байнаа сайхан байна
Садан төрлөөс ялгаагүй
Залгамж халаа залуу үеийхэндээ баярлаж байна аа
Сайхан байна сайхан байна
Бие биенээ санаж мөрөөдсөн буурлууд
Баярын магнай тэнийн хөөрөлдөөд

Задгай цагааны аялгуунд бүжиглээд
Залуу насаа дурсаж инээлдээд
 Сайхан байнаа сайхан байна
 Садан төрлөөс ялгаагүй
 Залгамж халаа залуу үеийхэндээ баярлаж байна аа
 Сайхан байна сайхан байна
Эх орондоо үнэлэгдсэн хүндтэй буурлуудаа
Ээж, аав шигээ энэрлэн хайрлаад
Эртний сайхан үйлсийг нь бахдаад
Энэ л үедээ өвлөж уламжлаад
 Сайхан байнаа сайхан байна
 Садан төрлөөс ялгаагүй
 Залгамж халаа залуу үеийхэндээ баярлаж байна аа
 Сайхан байна сайхан байна

Эргэн дурсахуй

Манай сургуулийн эргэн тойрон онгоноороо байждээ. Төрөл бүрийн мод буттай, урсгал тунгалаг гол горхитой, цэвэр агаартай хөл хөдөлгөөн багатай, сайхан байсан санагдаж байна.

1970 оны сүүлч 1980-аад оны үед хашаа орчмоор халиун буга, бор туулай, зарим жил модонд хэрэм дүүлэн, хөхөө донгоддог байлаа. Энэ бүгдийг хараад сэтгэл минь хөдлөөд шүлэг тэрлэн байлаа.

Цэцэрлэгт хүрээлэнд

Хан богдын ханхар халиун буга
Харшийн цэцэрлэгт нутагшин байх юм аа
Хөвч тайгын омголон соргог согоо
Хотын цэцэрлэгт идээшлэн байх юм аа
Хөдөө хээрийн борхон бүжин туулай
Хүний энэрэлд амгалан байх юм аа

Атга чимх авъяас

1980-д оны сүүлээр манай сургуулийн шүлэг зохион сонирхдог залуус долоо хоногт нэг удаа цуглан бичсэн шүлээ уншиж шүүн ярилцдаг байв. Энэ цуглаанд «Болор цом»-ын эзэн яруу найрагч Баяржаргал, Төмөр-Очир, Ц.Оюундарь, Т.Дашбалдан, манай сургуулийн слесерьч Мажаагийн Дэмчиг нарын арваад залуу байсан.

1990 оны эхээр эдгээр нөхөд «Цагаан сүлд» гэдэг сонин гаргаж миний «Совин» гэдэг шүлэг анхны дугаарт хэвлэгдсэнд урамшиж дуунд зориулсан зуу гаруй шүлэг бичиж хорь гаруй дууны үгэнд маань УГЗ Б.Бямбабаяр, УГЗ Д.Баттөмөр, УГЖ Н.Чулуунхүү зэрэг олон хөгжмийн

зохиолчид ая хийсэн. Одоо Монголын радиогийн сан хөмрөгт арваад дуу хадгалагдаж байдаг юм.

Түмэн олны сонорын мялаасан «Уургач хүлэг» дууг УГЖ Ц.Төвшинтөгс, МУСТА А.Хосбаярын 20 жил дуулснаар клиптэй интернэтээр цацагдан хит дуу болжээ. УГЖ Д.Баттөмөртэй «Наран билэг хайрхан» гэдэг дуу бүтээгдээд дуучин УГЖ М.Болд дууллаа.

Би гэдэг хүн 83 насны өндөрлөгөөс дуутай хууртай, шүлэгтэй, сэтгэлээрээ залуухан жаргалтай яваа маань Удирдлагийн Академи биднийгээ үргэлж баярлуулж байдгын ач тус гэж талархаж явдагаа хэлэхэд таатай сайн байна.

Инээвэл залуужина

Манай сургуулийхан жимс түүхээр ачааны машинтай явах замдаа Зандраабал багш «хөл аллаа, хөл аллаа» гэж бид нарыг хөгжөөж инээлгэнэ. Энэ нь 1950 оны дунд үе 1960-аад оны үед хот хооронд шуудаг гэж нэрлэдэг ачааны машин явдаг, зорчигчид авдар сав ачаа бараан дээрээ сууж багтаж ядан хөл хөлөө гишгэж урт замд ядарч явдаг байсныг элэглэсэн хэрэг. Ер нь Зандраа багш сэтгэл баясгаж инээлгэж байдаг буянтай хүн байжээ.

Маарамба гэж магтуулсан нь

Манайхан майхнаа барьчихаад хүмүүс идэж уух юмаа гаргацгааж байтал Нямзав гээд багш гэдэс дотор эвгүйтээд байна гээд дахин дахин хэлээд байв. Би сандраад шилтэй цэнхэрээ задлаад шаазан дүүрэн мэлтэлзүүлээд барьлаа. Багш маань бүгдийг хүртэчээд чи ч ёстой маарамба хүн юм аа гэж билээ.

Урмын үг

Сургуулийнхаа дотор байдаг усан оргилуурыг засварлаад дотор талд нь цементээр гурван загас урлаж байтал аж ахуйн захирал С.Түдэв гуай ирээд харж байснаа «Энд нэг гоё загас барьчихсан байдаг байгаа, их уран хүн юм» гэж урам хайрлаж билээ.

Номын сангийн Р.Гомбосүрэнгийн манай хоёр хөрш, том хүүг нь Цагаанхүү гэдэг Гомбосүрэнгийн ээж буриад самган, манай хаалгаар шагайгаад цагаан хөвүүн байна уу? гэж асуухад нь би цагаан хөвөн байхгүй бор нь байна гэж билээ.

Олны үг ортой

Манай сургуулийн захирал хүрэн бор царайтай хүдэр сайхан том эр байлаа. Бек захирлын олон жил уулзаагүй хэдэн найз нар нь тааралдаад ярьж хуучилж сууцгаая гээд таван шил юм гаргажээ. Бек одоо би чухам ажилтай дараа л тухтай уулзая гээд гурван шилийг нь суллагчааад, одоо боллоо «төв хороон дээр хуралтай» баярлалаа гээд явсан гэдэг.

Манай сургууль үйлчилгээний ажилчдаа өндөр үнэлдэг байжээ. Үйлчлэгч Должин, Ч.Чогсом, слесерьч Д.Дамдин, Л.Гүрбазар нарын энгэрийг «Алтан гадас» одонгоор мялааж хамт олон биднийг баярлуулж байлаа.

1968 онд намайг ажилд ороход байсан хүмүүсээс том Д.Дашрэнцэн, Г.Цэнд, Балжинням, Л.Нэргүй, Б.Оюунчимэг, Шура (Карбушевна), ягаан Н.Бадмаанямбуу, Ж.Нямхүү зэрэг хуруу дарам цөөн нөхөд минь байна даа.

Ж.ДОРЖ НДС-ийн тогооч
С.БАЯНБУЛАГ НДС-ийн жолооч

Жана овогтой Дорж би 1950 онд Ховд аймгийн Үенч сумын Улиастай гэдэг газар Жанын 13 дахь хүүхэд нь болж мэндэлсэн.

Бага насаа эцэг эхтэйгээ хөдөө мал дээр өнгөрүүлэн улмаар Үенч сумын 8 жилийн дунд сургуулийг дүүргэж, юм үзэж, нүд тайлж, ихийг сурах эрмэлзэл дүүрэн УБ хотыг 1968 онд зорьсон. Хотод ирмэгц 23-р гуанзны нябо нутгийн ах Дамиран гэдэг хүн дагуулан тус гуанзны ахлах тогооч Дашдамдин гэх хүнтэй уулзуулснаар 1969 оны хавар Намын Дээд Сургуулийн харьяа 23-р гуанзанд зөөгчөөр ажилд орсон нь миний их амьдралын гараа эхэлсэн юм.

Юу ч мэдэхгүй хөдөөнөөс дөнгөж ирээд ажилд орж буй охинд тус гуанзны ахлах тогооч Дашдамдин, тогооч Шоовдор, Цэрэнчимэд, Алтанхорлоо, Мажигсүрэн, Туяа, Даваасүрэн, Сосор, Дашзэвэг болон зөөгч Цэрэннадмид, Лхагвадулам, касс Бизъяа, худалдагч Жувжаан, үйлчлэгч Зина, манаач Шагдар, Баян нар тосон авч, халуун дотно сэтгэлээр тусалж, дэмжиж, зааж, сургаж байсанд нь өнөөдрийг хүртэл талархан дурсаж явдаг.

Мөн тогооч Шоовдор эгч маань ээжийн минь оронд ээж болж, цаашид мэдлэг мэргэжилтэй болж, сурч боловсрох, амьдралын зорилготой байхыг зөвлөж, Худалдааны техникумд хөтлөн оруулснаар 1975 онд тогооч мэргэжлээр төгссөн. Улмаар 1976-1980 онд МУИС-ийн харьяа Худалдаа Технологийн Дээд Сургуулийг хоолны технологич инженер мэргэжлээр төгсөж амьдралын маш том зорилгоо биелүүлсэн юм шиг баяр хөөрөөр дүүрэн байлаа. Надад нарийн мэргэжлийн тогооч болтол тусалж, дэмжиж явсан мастер тогооч Мажигсүрэн эгчдээ үргэлж талархаж явдаг билээ.

1971 онд нутгийн залуу Содовын Баянбулагтай ханилан сууж анхны хүүхэд төрсөн боловч хань маань Төв аймгийн 13-р баазад механик инженер мэргэжлээр ажиллаж байсан болохоор тус тусдаа амьдарч байлаа. Иймд хотод ганцаараа нялх үрээ өсгөх, амьдралын элдэв саад бэрхшээлтэй тулгарч бүдэрч явахад минь НДС-ийн аж ахуйн захирал Цэрэннадмид гэр бүлийн хүнийг маань УБ хотод шилжүүлэн НДС-д

жолоочоор ажилд оруулж бидний амьдралд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан билээ.

Улмаар НДС-аас ажилчдын орон сууцанд оруулж, амьдралын маань маш том эхлэлийг тавихад болон бидний амьдралд тус дэм болж явсан захирал Хурметбек, Цэдэнжав, Миеэгомбо, аж ахуйн дарга Цэрэннадмид, нярав Содномдаржаа, багш Дулмаа, Лхамсүрэн, боловсон хүчин Янжмаа, Агваан, эмч Хорлоо, сувилагч Бурмаа, номын санч Мөнгөн, яслийн эрхлэгч Ханд, багш Надмид зэрэг НДС-ийн болон түүний харъяа 23-р гуанзны хамт олондоо гүнээ талархаж явдаг.

Энэ олон хүний тус дэмжлэгээр өнөөдрийг хүртэл ажиллаж, амьдарч байх хугацаандаа жил бүр ажил мэргэжлээ үнэлүүлэн нийт 15 баярын бичиг, талархлын хуудас, сайшаалын үнэмлэх, хүндэт диплом, IV, V, VI, VII таван жилийн гавшгайч, ардын хувьсгалын 60, 70, 80, 90 жилийн ойн медаль, худалдааны 80 жилийн ойн медаль, Худалдаа, үйлдвэрийн тэргүүний ажилтан цол тэмдгээр шагнагдаж, 7 хүүхэд төрүүлэн өсгөснийг нь төр үнэлж алдарт эхийн I, II одонгоор энгэрийг минь мялаасан билээ.

Миний хань Содов овогтой Баянбулаг нь 1947 онд Ховд аймгийн Үенч сумын Баянгол гэдэг газар Содовын 9 дэх хүүхэд нь болон төрж, бага насаа мал дээр онгөрүүлж, Үенч сумын 8 жилийн дунд сургуулийг дүүргэн, УБ хотод ТЗ-ын техникумыг механик инженер мэргэжлээр төгсөж, Төв аймгийн 13-р баазад томилогдон ажиллаж байсан. Улмаар 1971 оноос УБ хотын НДС-д жолоочоор ажиллахаар шилжин ирж, тус сургуульд 1971-1990 он хүртэл тасралтгүй 19 жил жолооч, механик инженер, грашийн даргаар ажиллаж байсан.

Энэ хугацаанд өөрийн хүч чармайлт, ажилсаг тусч, нийтэч, сайн сайхан зан чанараараа хамт олны итгэл найдварыг хүлээснээр нэр хүндтэй болсон нь тус сургуулийн удирдлага болон хамт олны зүгээс идэвх зүтгэлийг нь үнэлэн нийт 17 баярын бичиг, талархлын хуудас, сайшаалын үнэмлэх, хүндэт диплом, V, VI, VII таван жилийн гавшгайч, социалист хөдөлмөрийн гавшгайч, авто тээврийн 40, 50 жилийн ойн медаль, Авто тээврийн тэргүүний ажилтан иол тэмдэг, ардын хувьсгалын 50, 60, 70, 80, 90 жилийн ойн медалиар шагнагдан, НДС-ийн хүндэт самбарт удаа дараа зургийг тавьж мөнхжүүлж байснаар илэрхийлэгдэж байна.

Бид өнөөдөр НДС-ийн хамт олон, НДС-ийн харъяа 23-р гуанзны хамт олон болон бусад бүх хүмүүсдээ долоон хүүхэд, арван гурван ач зээтэй болтлоо өнөр өтгөн, аз жаргалтай амьдралтай болж, хамт олон, ах дүү, найз нөхөд, үеийнхэндээ нэр хүндтэй сайн сайхан амьдарч байгаадаа гүнээ талархаж үеийн үед дурсаж явна.

Б.ЖАДАМБАА

НДС-ийн жолооч

1935 онд Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сумын «Цагаан-Арал» гэдэг газар ард Балжингийн 5 дахь хүү болон төрсөн. 1947 онд Улаанбаатар хотод 3 дугаар арван жилийн сургуулийн 1 ангид элсэн орж 1955 онд 8 дугаар анги төгссөн. 1955 онд сантехник монтажийн трестэд монтер, мастер техникч хийж байсан. 1963 оноос 1970 он хүртэл НДС-д жолооч, 1970-1978 онд Автомтээврийн 1 дүгээр баазад жолоочоор, 1978 оноос өндөр настны тэтгэвэрт гарталаа хуучнаар НДС-д жолоочоор ажиллаж байсан. 1970-1978 онд автомтээврийн 1 дүгээр баазад ажиллаж байхдаа төлөвлөгөө нормоо байнга давуулан биелүүлж 5 жилийн ажлыг 3 жил 1 сард хийж баазын аварга болж байсан. 1978 онд том тэрэг барихад эрүүл мэндээр тэнцэхгүй болж эргээд НДС-даа ирж орлогч захирал, намын хороон даргын жолооч болон багш ажилчдын үйлчилгээний автобус барьж байгаад өндөр насныхаа тэтгэвэрт гарсан.

Жадамбаа нь 30 шахам жил жолоочийн ажил хийж ирсэн дадлага туршлагатай, өөрийн эзэмшсэн машин техникээ сайн эзэмшсэн, эрхэлсэн ажилдаа хариуцлагатай ханддаг, хамт олныхоо дунд нэр хүндтэй, тусархаг, манай тэргүүний ажилтнуудын нэг байсан бөгөөд Ойн медалиуд, 5 дугаар таван жилийн гавшгайч, «Онц тээвэрчин», «Ахмад тээвэрчин» цол тэмдэгээр тус тус шагнуулж байсан.

Сургуулиас зарласан социалист уралдаанд түрүүлэгсэд

Н.БААЖИННЯМ

НДС-ийн жолооч, лаборант

1938 онд Булган аймгийн «Цонхлон» суманд ард Цэндсүрэнгийн 4 дүгээр охин болж төрсөн. 1947 онд 10 жилийн 2 дугаар дунд сургуулийн 1 дүгээр ангид орж суралцан 1952 онд 5 дугаар анги төгссөн. 1952-1956 онд Хөгжим бүжгийн дунд сургуулийн циркийн жүжигчний ангид суралцан төгсөж 1957-1963 онд улсын циркт акробат, агаарын үзүүлбэр, морин дээрх үзүүлбэр үзүүлдэг байсан бөгөөд Циркийн 60 жилийн ойгоор «Соёлын тэргүүний ажилтан» цол тэмдгээр шагнуулж байсан. 1963-1964 онд тэр үеийн авто сургуулийн жолоочийн курс төгсөж, 1964 онд хуучнаар НДС-д туслах ажилчнаар орсон. Тэр үед аж ахуйн нярав Шарав гуайн мэдэлд туслах ажилчнаар ажиллаж байгаад 1966 онд жолоочоор, 1967 оноос өндөр насны тэтгэвэрт гарталаа 30 шахам жил эдийн засгийн ухааны тэнхим, философийн тэнхим болон намын түүхийн тэнхимд лаборантаар ажиллаж байсан.

Социалист орнуудын философчидын хурлын үеэр авахуулсан зураг

Улс төрийн эдийн засгийн ухааны тэнхимд лаборантаар ажиллаж байхад тэнхимийн эрхлэгч У.Камбар, багш Ү.Чимэд, Б.Намсрай, Ж.Ядамсүрэн, Х.Батцэнгэл, Жаргалсайхан нартай хамт ажилладаг байсан

бөгөөд тус тэнхимийн багш нар маш өндөр шаардлага тавин ажилладаг байсан. Дараа нь философийн тэнхимд лаборантаар ирж ажиллаж байхад тэнхимийн эрхлэгчээр Р.Нансал, Базаржав, Чунагсүрэн, Б.Даш-Ёндон болон багш Х.Зандраабал, Дашпүрэв, Одхүү, Тунгалаг, Ган-Өлзий, Пүрэвцэрэн зэрэг эрдэмтэн багш нартай нэг тэнхимд хамт ажиллаж байсандаа одоо хүртэл бахархаж явдаг.

Тус тэнхимд ажиллаж байхдаа Б.Даш-Ёдон багшийн удирдлага дор диалектик ба түүхийн материализмын 2 цуврал ном гаргаж байсан бөгөөд тэр номын эхийг бэлтгэх ажилд гар бие оролцож байсан. Мөн философийн тэнхимээс зохион байгуулсан тухайн үеийн социалист орнуудын философчидын том хурал манай сургууль дээр болж байсан. Тэр хуралд урилгаар оролцож байсан. Мөн тус тэнхимд зөвлөлтийн мэргэжилтэн А.А.Ермолаев ажилладаг байсан бөгөөд түүний гэргий Анна Павловнатай хамтран гар нийлэн ажиллаж байсан үе минь саяхан юм шиг санагдана.

Улмаар философийн тэнхимээс шилжин намын түүхийн тэнхимд лаборантаар ажиллах болсон.

*Философийн тэнхимийн
мэргэжилтэн нарын хамт*

*Намын түүхийн тэнхимийн хамт олон: Арын эгнээний баруун талаас:
багш, Батбаяр, Д.Алтай, Эрдэнэбаатар, Урд талын эгнээнд: баруун
талаас У.Нямжав, П.Дашзэвэг, Н.Балжинням*

Намын түүхийн тэнхимд ирэхэд тэнхимийн эрхлэгч Б.Дашзэвэг багш У.Нямжав, П.Дорж, Лувсандорж, Батбаяр, Д.Алтай, Тойвгоо нар байсан. Тус тэнхим нь сургалт, заах аргыг дээшлүүлэх зорилгоор Төв Хорооны ажилтан, их дээд сургуулийн багш нар, хөдөлмөрийн баатар, генералуудыг урин авчирч цагаар хичээл заалгахаас гадна тэдний уншсан лекцийг хуурцаганд бичиж аван хичээлийн бус цагаар сонсогчдод сонсгох, хичээлийн холбогдолтой материал, үзүүлэнг баяжуулан оюутнуудад ашиглуулдаг байсан. Мөн оройн цагаар багш, лаборант нарыг графикийн дагуу сонсогч нартай ажиллуулж зөвлөгөө өгүүлэх зэрэг оюутнуудынхаа төлөө төрөл бүрийн ажил зохион явуулж байсан юм.

Мөн сургуулийн зүгээс аялал жуулчлал, урлаг спортын арга хэмжээнүүд их зохиогддог, бид ч их идэвхитэй оролцдог байсан.

Ер нь манай сургууль багш ажилчдын нийгмийн асуудалд их анхаарч ирсэн бөгөөд байр сууцаар хангахаас гадна ажиллах нөхцөл их сайн байсан. Учир нь сургуулийн орчинд цэцэрлэг, ясли, дэлгүүр, цайны газар ажиллуулдаг байсан болохоор үр хүүхэд, ар гэртээ санаа зовох зүйлгүй санаа амар ажилладаг байсан даа. Тус сургуулийн хамт олонд одоо хүртэл баярлаж явдагаа илэрхийлье.

Б.БУРМАА
НДС-ийн сувилагч

Өмнөговь аймаг Баяндалай сумын нутаг «Эхэн хороот» гэдэг газар 1945 оны зул сард Бадамын ууган охин болон мэндэлсэн. 1953-1963 онд аймгийн төвийн 10 жилийн сургууль, 1966 онд нэгдсэн 3-р эмнэлэгт хоол зөөгчөөр ажилд орж, улмаар тэндээ оройн сувилагчийн курст суралцаж, сувилагчийн үнэмлэхтэй болж уг эмнэлэгт 1973 оны 8 сар хүртэл 6 жил сувилагчаар ажилласан.

1973 оноос Намын дээд сургуульд сувилагчаар ажилд орж, нийт 32 жил ажиллаад 2005 онд өндөр насны тэтгэвэртээ гарчээ. 1980 онд Дорноговь аймгийн Анагаах ухааны коллежид нэг жилийн эчнээгээр суралцан бага эмчийн дипломтой болсон. 1986-1989 онд

Марксизм, ленинизмийн оройн дээд сургуульд суралцаж боловсролоо ахиулсан.

1984 онд Эрүүлийг хамгаалах яамны жуух бичиг, Ардын хувьсгалын 60, 70, 80, 90-н жилийн ойн медалиар гашнагдаж байв.

1973 оны 08 дугаар сард уг сургуулийн сувилагчаар ажилд ороход боловсон хүчин Азар болон аж ахуйн захирал Цэрэннадмид гэгч сайхан хүмүүс хүлээн авч ажилтай маань танилцуулж байлаа. Эмчээр Батаа гэж намхан нуруутай, настайвтар бага эмч ажиллаж байв. Ажлын байр минь оюутны 1-р байрны үүдний хажууд эмчтэйгээ нэг өрөөнд байлаа. Уг сургуульд холбоо, ясли, цэцэрлэг, аптек, гуанз зэрэг хүнд хэрэгтэй үйлчилгээний байгууллагууд цөм байлаа. Миний бие багш, оюутан, ажилчдын эрүүл мэндэд тусламж үйлчилгээ үзүүлэх, тариа болон боолт, шарлага зэрэг эмчилгээ хийх, дээр дурьдсан үйлчилгээний байгууллагуудын ариун цэврийн байдалд хяналт тавих чиг үүрэгтэй байсан.

Мөн жилд 2 удаа 3-р нэгдсэн эмнэлэгээс нарийн мэргэжлийн эмч нарын багийг авчирч багш оюутан, ажилчдыг нэгдсэн үзлэгт хамруулах, 7 хоногт 1 удаа мэдрэлийн эмчийг авчран шаардалагатай хүмүүсийг үзлэгт хамруулж, заавар зөвлөгөө авч ажиллаж байв. Манай эмнэлэг

нь өдөрт хорь гаруй хүнд тарилга хийх, мөн төдий тооны хүмүүс физик эмчилгээ хийх, түүнчлэн багш ажилчдын гэрээр орж эмчилгээ, сувилгаа хийдэг, ажлын ачаалал ихтэй байжээ. Бид эхэн үедээ шприцээ өөрсдөө ариутгадаг, гар ажиллагаа ихтэй байсан. Шприцээ эхлээд воктой усанд сайтар угааж, дараа нь цэвэр усаар нэлээд олон зайлсны дараагаар 30-40 минут буцалгаж ариутган хэрэглэдэг байлаа. 1980-иад оны эхэн үеэс «Оргил рашаан» сувиллын автоклавт ашиглалтанд орсноор шприц, багаж хэрэгслээ өдөрт хоёр ээлжээр ариутгуулж эхэлсэн.

Бидний үед нам засаг, сургуулийн захиргааны зүгээс олон нийтийн ажил их зохион байгуулагддаг байв. Оройн уншлага, хурал, лекц, семинар байнга зохиогдоно. Түүнээс гадна сургуулиа төлөөлж Улаан загалмайн байгууллагын гишүүнээр ажилладаг байлаа. Бидний нэгэн цаг үед ажиллаж байсан хүмүүс олон нийтийн ажилд идэвхтэй оролцож, сургуулиас даалгасан ажил үүргийг тухай бүр сайн биелүүлэн ажиллахыг зорьдог байжээ.

Хожим 1980-аад оны дунд үед сургуулийн хүн эмнэлэгийг ясли байсан оюутны байрны зүүн үзүүрт 3-н өрөөнд оруулахад эмч, сувилагч, биеийн тамирын тусдаа өрөөтэй болж тохижуулсан. Биеийн тамирын өрөөнд давсан зам, шат, цагирагт турник, гантил, дасгал хийх матрас, шарлагын цагаан гэрэл, УВЧ, ариутгагч кварц зэргийг байрлуулан боломжийн тохижилттой эмнэлэг болж чадсан. Одоотой харьцуулвал тэрүүхэн тэндээ өрхийн эмнэлэгийн дайны үйл ажиллагаа явуулдаг байсан юм уу даа гэж бодогддог юм.

1973-1983 оныг хүртэл Батаа эмч, 1983 оноос 1990 он хүртэл Бумбадай эмчтэй хамтран ажиллаж байв.

1990-ээд оноос эхэлсэн ардчилсан цаг үетэй зэрэгцэн сургуулийн дэргэд байсан үйлчилгээний байгууллагуудыг татан буулгаж, нэг эмчийн орон тоотойгоор өөрчлөн зохион байгуулсан. Энэ үеэс эхлэн ажлын байр үгүй болсон тул насаараа ажилласан байгууллагадаа ажиллах зорилгын үүднээс үйлчлэгчээр шилжин ажиллах болсон. Оюутны байрны 2 дугаар давхрын зүүн хэсэгт цэвэрлэгчээр ажиллаж байгаад хичээлийн байрны мөн л 2 дугаар давхрын зүүн хэсэг, багш нарын өрөөг цэвэрлэж байгаад 2005 онд сургуулийн захирал асан Түдэвийн зөвлөгөө шаардлагаар тэтгэвэрт гарсандаа.

Н.НАРАНТУЯА

НДС-ийн үйлчлэгч

Би Төв аймгийн жаргалант суманд цаг уурын ажиглагсаар олон жил ажиллаж байгаад том охиноо их сургуульд ороход нь хотруу ирж 1993 онд тус сургуульд үйлчлэгчээр орж ажиллаад 2012 онд гавъяаныхаа амралтыг авсан.

Энэ хугацаанд сургууль маань Удирдлагын хөгжлийн институт, Төрийн захиргаа удирдлагын хөгжлийн институт, Удирдлагын академи гэж нэр нь солигдож байлаа. Ажилчид нь олон жил тогтвор суурьшилтай ажилдаг барагтай ажлын орон тоо гарна гэж байхгүй. Тухайн үеийн захирал удирдлагууд ажилчидынхаа ахуй амьдралд маш сайн дэмжлэг үзүүлж хөдөлмөрийн хуулийг ягштал мөрддөг байв.

Ажилчид бид өвөл цас орсон үед хүч нэмж гадаа цас мөс цэвэрлэх болноо. Нэг удаа цас мөс цэвэрлэж байхад дэд захирал Батсүх сургуульруу орж явж харагдсан. Дараа нь энэ хүйтэнд үйлчлэгч нар хөнгөн нимгэн хувцастай, эмэгтэй хүмүүс битгий цас мөс цэвэрлүүл гэж Батсүх захирал хэлсэн гээд эмэгтэйчүүд биднийг цас мөс цэвэрлүүлэхээр гаргадаггүй болсон билээ.

Миний хүү Наранбаатар гадаа талбайн цэвэрлэгээний ажил хийдэг байлаа. Нэг удаа цуглуулсан шороо, чулуу, өвсөө шуудайлаад үүрээд үүрээд явж байхад нь Түдэв захирал таарч, хэд хоногийн дараа захирал өрөөндөө дуудаж очтол нь «За би чамд машин аваад» гэхлээр нь хүү маань юун машин билээ гэж бодож байтал түрдэг дугуйтай тэрэг өгсөн гэнэ. Тэр тэрэг ёстой надад ямар ч машинаас илүү хэрэгтэй машин болж байна гэж ярьж байсан. Одоо хүү маань Франц улсад ажиллаж амьдардаг. Францууд миний хүүг ажилдаа хариуцлагатай, цагийг маш сайн баримталдаг гэж магтдаг гэсэн. Энэ сургуульд ажиллаж байсны үр нөлөө гэж хүү ярьдаг. Ийм л биднийг ойлгож санаа тавьдаг удирдлагуудтай байлаа. Ажилчид ч гэсэн ажлаа мэддэг сургуулиа гэсэн үнэн сэтгэлтэй.

Тэр үед намар болгон хичээл эхлэхийн өмнөхөн засварын ажил дуусч цэвэрлэгээний ажил ундрана шүү дээ. Үйлчлэгчид бидний гэр бүл үр хүүхдүүд хүртэл ирээд бидэнд туслана. Нэг жил наймдугаар сарын сүүлийн өдөр маргааш өглөө хичээл эхлэхэд яанаа гэмээр хамаг ажил

дутуу байв. Тэр өдөр шөнөдөө бүх ажилчид, үйлчлэгч нарын гэр бүлийн хүмүүс хүүхдүүд хүртэл ирж хийгээд өглөө. Сургууль оюутнуудын хичээл эхлэхэд бэлэн цэмцийчихсэн байж билээ. Би тус сургуульд ажиллах хугацаанд удаа дараа оны тэргүүний ажилчнаар шалгарч ардын хувьсгалын ойн медаль, Их эзэн Чингисийн мэндэлсний 800 жилийн ойн медаль сургуулийн үйлчилгээний ажилчидаас анх удаа Хөдөлмөр нийгмийн хамгаалалын яамны тэргүүний ажилчин цол тэмдгээр шагнуулж байсан.

Миний гэр бүл тус сургуультай он удаан жил холбоотой байв. Ханийн маань аав Гончигийн Чулуун жараад оноос сургуулийн захирлын жолооч хийж сүүлд Хурметбек захирлын жолооч байв. Эгч маань дөчөөд жил номын санч хийж байна. Хань Ч.Ганбаатар сантехникийн слесарь хийж байлаа.

Ингээд сургуулийнхаа түүхт ойг тохиолдуулж үе үеийн удирдлага ажилч хичээнгүй хамт олон, ялангуяа жаргал зовлонгоо хуваалцаж байсан үйлчлэгчид, Нямдоржийн Дуламсүрэн, Сайнбаяр эгч, Бурмаа сувилагч, Цэенмядаг, Энхтуяа, Цэрэндаваа, Алтантуяа, Наранчимэг, Алтантуяа, мөнгөний кассын нярав Солонгоо нартаа баярын мэнд хүргэж үргэлж баярлаж явдаг шүү, та бүхэн минь урт удаан насалж буян чинь дэлгэрч явах болтугай гэсэн ерөөл дэвшүүлье.

ЭРДЭНЭВАН Д.ХҮРЭЛБАТ

Түшээтхан аймгийн Эрдэнэ засаг хошууны Түшиг-Цагааннуур сумын уугуул /өнөөгийн Сэлэнгэ аймгийн Цагааннуур сум/ Эрдэнэван-Данзангийн Хүрэлбат 1948 онд Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг хотод төрсөн. Алтанбулаг хотын ясль, цэцэрлэгээр хүмүүжиж, 1953 оны намар Улаанбаатар хотод шилжин суурьшжээ. Налайхын 9 дүгээр дунд сургууль, нийслэлийн 15 дугаар дунд сургуульд сурч, 1966 онд нийслэлийн 23 дугаар сургуулийн 10 дугаар ангийг төгссөн байна. 1966-1970 онд УБДС-ийн Монголхэл-уран зохиолын ангийг төгсөв. 1989 онд Москвагийн Их сургуулийн сэтгүүлзүйн тэнхимийн хэлний курст сурчээ.

1970-1974 онд Хэнтий аймгийн Биндэрийн 10 жилийн дунд сургуульд багш, 1974-1991 онд «Үнэн» сонин, «Шинэ хөдөө», «Монголын хөдөө» сонинд нийлэгч, хянагч, редактор, утга зохиолын ажилтан, лавлах тасаг, сурвалжлагчаар ажиллаж байв. 1991 оноос ММТХ-ны гүйцэтгэх зөвлөлийн дарга, 2004-2009 онд «Алтанбулагийн худалдааны чөлөөт бүс»-т мэргэжилтэн зэрэг ажил хийж байгаад тэтгэвэртээ суусан байна. «Дэвжээнд шингэсэн хөлс», «Ганцдаагүй ганц хоног», «Цавчрах ёсгүй мэлмий», «Зах зээлийн анхны бөмбөг», «Боловсордоггүй боловсрол», «Дубай очиж, ирэх зуур», «Зүүдэнд цэлэлзэх Онон мину», «Зуун дамнасан урлан» зэрэг найруулал, тэмдэглэл, сурвалжлага, замын тэмдэглэл, фото нь төвийн сонин, сэтгүүл, номд хэвлэгджээ. «Хэвлэл, мэдээллийн тэргүүний ажилтан», Ардын хувьсгалын 70, 80, 90 жилийн ойн медальтай.

Бурхадын дунд өнгөрсөн хүүхэд нас минь

МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургууль гэсэн хаяг Монгол оронд ганцхан байсан үе. Энэ нь 1950-иад он билээ. ҮШ Богд Жавзандамба болон түүний ойр дотныхны зуны зусаа байсан Хайстайн лаврин гэж түүхнээ мөнхөрсөн 250х350 м орчим талбай бүхий энэ хашаа хэдэн зууны өмнөхийг өгүүлэх авч, миний бие 1940-1970-аад оныхыг чадан ядан тэрлэмүй.

Хатан Туулын ай савын нэгээхэн хэсэг Богдын өндөгөн сүргийн хөндийд хүн оршин сууснаар олон зууныг үдсэн дэлгэмэл тогтоцтой арал мэт энэ орон зайд Богд хаант Монгол улсын Засгийн газар, анхны парламент гэж нэрлэхээр Улсын Дээд, Доод хурал буюу Ерөнхий яам, сүүлчийн эзэн хаан ҮШ Богдын Ногоон ордон буюу Шаравпэлжээлин хийд, Норбулинра, Пандаалин, Хажидын сүм, Гунгаадэжидлин буюу Цагаан сүм, Богдын торгон цэргийн хуаран, анхны гэж хэлж болох гуулин хөгжмийнхөн, Богдын хэрэгцээнд зориулан багширсан мал сүрэг, Цагаан дар эхийн өргөө зэрэг түүхэн үйл явдлын өрнөл болсон газар байсан ажгуу.

Намын дээд сургууль, Зураач Равсал

Дээрх олон сүм хийдээс түм түчигнэж, бум бужигнан үлдэж хоцорсноос ганц Хайстайн лаврин билээ. 10 хүрэхгүй га талбайд 100 гаруй жилийг үдсэн Хайстайн лаврин орчинд монгол залуусын сурч боловсрох оюуны том өргөө болох түүхэн тавилан тохиохыг элэнц хуланц маань төсөөлж байсан эсэх нь эргэлзээтэй болой. Харин буян хургасан хөндий хэвээр үлдэж хоцрохыг мөрөөдөж байсан гэдэгт итгэнэм. Хайстайн лаврин 1924 онд Намын түр сургууль болж анхны хичээл эхэлсэн тэр цагаас 1950-иад он болоход улс орныг удирдан жолоодох хэмжээний боловсон хүчин бэлддэг Намын дээд сургууль болтлоо өргөжин тэлсэн байв. Тухайн цаг үед Ц.Доржбат, Ч.Сүрэнжав нар Намын дээд сургуулийг удирдан, хөтөлж байсан юм.

«Амьтан бүхэн үйлээ бүтээхийг хичээх хэдий ч

Аль санаснаар бүтэх нь эртний буянаар болох» гэдэг дээ. Үл арилах эртний буянтнаа бид байнга дурсан дээдлэн ирснийг дор өгүүлбээс,

«1943 оноос хойш тус сургуулийг төгсөөд сургуульдаа багшаар үлдсэн Г.Чимид, С.Жалан-Аажав, Д.Цэрэндаш нараас эхлэн Лосол, Б.Хурметбек, О,Телейхан, Ч.Жүгдэр, Ц.Балхаажав, А.Сонгобай, Х.Зандраавал, Р.Нансал, Б.Дашзэвэг, Ү.Нямжав нарын зэрэг олон хүнийг дурдаж болно...» гэж Ц.Доржбат захирлын дурссан дээрх багш нарын бүрэлдэхүүн 1950-иад онд Х.Гончигдорж, Д.Гончиг, Н.Балдандорж, Г.Лхамсүрэн, Ж.Батмөнх, Ц.Сүрэнхорлоо, Ц.Готов, Гунгаажав, Б.Дашдондог, Р.Бадмаараг, Г.Басдаарий, Ч.Цэндсүрэн, Б.Цэндсүрэн, Ж.Цэдэнжав Ш.Цэрэн, У.Камбар, Купарей, Д.Дунгаржид, А.Минис, Д.Төмөр-Очир, Б.Сэрээтэр, С.Шаравжалцан, Л.Бат-Очир, Л.Дугаржав, Ц.Нансалжав, Б.Долгормаа, Ч.Жүгдэр, Г.Миеэгомбо, Ш.Агваандондов, С.Чойвон, С.Авирмэд зэрэг олон багш нараар өнөржсөн үед бидний хүүхэд нас өнгөрсөн билээ.

Зүүн гар талаас А.Авирмэд багш, Ж.Батмөнх багш, 4 дэх нь Ц.Доржбат захирал, Чойжилбагш

Зүүн гар талаас Равсал зураач, 3 дахь нь Р.Нансал, 5 дахь нь захирал Ц.Доржбат, 8 дахь нь Галсанпунцаг, 1957 он

Мөн түүнчлэн «Мод тарьсан, ном бичсэн хүний буян арвиждаг» ч гэж хэлцдэг. Мод тарьж, ном бичсэн багш гэхээсээ бичээгүйг дурдах нь хялбар бөлгөө. Монгол оронд бичих ур чадвартай нь тийм ч олон байгаагүй бөгөөд одоо ч тийм л байна. С.Жалан-Аажавын алдарт лекцүүдийг, Б.Цэндсүрэн багшийн орос хэлний сурах бичгийг, Д.Төмөр-Очирын бүтээл, Б.Долгормаагийн эдийн засгийн алдарт лекц зэрэг нь Монголын их, дээд сургуулийн гарын авлага болж байжээ. Үндэсний боловсон хүчнийг зөвхөн Монгол багш нар зааж, сургаж төгсгөж байсан гэвэл түүн шиг худал нь үгүй. Шинэ хүн, шинэ Монгол гэж яригдсан боловсролын шинэ тогтолцоонд ЗСБНХУ /ОХУ/-ын шууд оролцоо нэлээдгүй байжээ. Орос сургагчид гэж нэршиж байсан цаг үеэс тун хойхно Орос багш, орос ажилчид монгол орны улс ардын аж ахуйн бүхий л салбарт бидний аав, ээжтэй хамт ажиллаж амьдарч байсан юм.

Мөн социализм бүхэлдээ хов хоосон орон зай, цаг хугацаа байсан гэвэл түүн шиг худал нь үгүй билээ. БНМАУ-д социализм, коммунизм байгуулах нэрийн дор Марксист-ленинист онол сурталд дулдуйдсан бүтээн босголтын он жилүүд эхэлсэн бөгөөд аж үйлдвэржилт, барилга, газар тариалан, боловсрол, анагаах, соёл, урлаг, аймгийн төв, хот, суурингууд, авто зам, төмөр зам... гээд манай орны хөгжлийн гарааны үндэс суурь жинхэнэ биежин төлжиж эхэлсэн байв. Үүний гол хөтлөгч нь булзааруулахын аргагүй оросууд байлаа. Москвагийн Намын дээд сургууль, Нийгмийн ухааны академийн шууд тусгал болох манай Намын дээд сургуульд олон орос багш нар уван цуван ирж өөрсдийн мэддэг чаддагаа монгол залууст сэтгэл харамгүй зааж сургаад уван цуван буцдаг байжээ. Тэд Монгол оронд ирэхдээ орос зан заншлаа эрхэмлэн ирэх хэдий ч буцахдаа монгол сайн найзаараа үдүүлэн дотно андууд болсноо мэдэрдэг байв. Заримын нь үр хүүхэд Улаанбаатар хотод төрж, бидэнтэй хамт тоглож өссөн нь цөөнгүй байв.

Эдний нэг К.А.Александра /Шура/ Намын шинэ хүчний дээд сургуулиас Удирдлагын академийн ном уншлагын танхим, номын фонд, оюутны байранд насаараа ажиллахдаа монгол хүнтэй гэрлэн найман хүүхдийн ээж болон энх тунх амьдарч байна. Гурван настайдаа Намын шинэ хүчний дээд сургуулийн хашаанаа ирээд энэ хашаанд 69 жил амьдарсан энэ орос эмэгтэй Намын дээд сургуулийн үе үеийнхнээ сэтгэл хөдлөм дурсч тэднээрээ бахархах юм. Тэрээр,

Миний багад сургуулийн барилгыг оргодол болон олзны япон цэргүүд барьсныг би тод санадаг... Сургууль орчны зүлэг, ногоог маш цэвэрхэн тарьж, моддоо байнга арчилж тордож ургуулна. Зуны өглөө хөхөө донгодохын зэрэгцээ Туул голын урсгал шөнөдөө сонсогддог байлаа.

К.А.Александра /Шура/

Сургуулийн хашаанаа туулайн бүжингүүд гүйлдэнэ. Богд уулаас буга, согоо бууж ирэн өвөлжөөд буцдаг байв гэж ярьж билээ.

Зөвхөн К.А.Александра /Шура/-гаар зогсохгүй орос, буриад, дүрвэд, монгол, солонгос, цыган, хохол хүүхдүүд хамт нэгэн энхрийлэлд тоглож өссөн билээ.

Багш нарын заримаас өнгөрсөн нийгмийн олон мянган жилээр төлөвшсөн монгол соёл, уламжлалт ахуй амьдралын хэрэгцээтэй гэснээс нь авч, хойч үедээ уламжлуулан үлдээх, тасарч холдохоос нь өмнө сэргээхийн чухлыг ухаарсан нь цөөнгүй байсан гэж санадаг. Тэдний нэг нь яахын аргагүй Ч.Жүгдэр гуай. Ч.Жүгдэр гуай монголын эртний түүх, гүн ухааны судалгааг Намын дээд сургуульд багшилж байхдаа хийж байжээ. Түүний олон бүтээлийн суурь судалгаа энэ он жилүүдэд хийгдсэн байдаг.

Жирийн нэгэн болох Ж.Таяа гуай Д.Лантуу, К.Алексей, Д.Маруся зэрэг нөхдийн хамт уурын зуухны галч хийх хэдий ч эртний номтой нэгэн байсан юм. Зуны дэлгэр цагт зүлэг ногоон дээр Ч.Жүгдэр гуай Ж.Таяа гуайтай элдвийг хөөрөн суух нь цөөнгүй харагддаг байв. Ч.Жүгдэр гуай дэд эрдэмтний зэрэг хамгаалахад Ж.Таяа гуайн тус оролцоо нэлээдгүй байсныг хожим хойно олон хүн дурсаж билээ.

Үүн лүгээ Дашчойлин хийдийн тэргүүн хамба асан Д.Дашрэнцэн, эртний Монголын гүн ухааны сэтгэлгээг зааж агсан багш Ш.Агваандондов нарыг нэрлэж болох билээ. Ш.Агваандондов багш үзэл бодолдоо үнэнч байсныхаа төлөө «Сэхээтний төөрөгдөл»-д өртөж Аж үйлдвэрийн комбинатын том ширний үйлдвэрт ажилчин болтлоо уруудаж билээ. Уламжлалт ёс заншилаа дээдлэн хүндэлж явсан олон буурлууд байсны дотор Г.Данзан, махны Д.Балдан гуай нарыг нэрлэж болох билээ.

Зуны дэлгэр цаг эхлүүт Намын дээдийн хашааны зүүн харалдаа зурхайгаа дэлгэн шагай харвах хөгшчүүл цөөнгүй байлаа. Өвөл болуут мөсний шагай болж хувирна. Энэ нь бас л хуучин цагийн тоглоом. Нэг их таашаадаггүй байсан шиг санагдана.

Манжийн үед эрийн гурван наадмаас сур харвааг хасч, «Эрийн хоёр наадам» болгож дээ. Нум сумыг зэвсэг гэж үзсэнээс эс бөгөөс өвөг дээдсийн маань дайнч мэдрэмжийг унтраах зорилго ч байсныг үгүйсгэхгүй. Нум сумыг мөн л эрт балрын зэр зэвсэг, хоцрогдол энээ тэрээ болоо биз. Хүрээнийхэн зөрүүлээд «Хушга харваа» гэж тоглоом сэдэж гаргасан байгаа юм. Хушга харваа нь сүүлдээ тэлэн өргөжиж, монгол хүн энэ

тоглоомонд гарамгай дадаж харвахдаа хүний цохыг тун сайн онодог болжээ. Манжууд дахиад л «Хушга харваа»-г хорьсон байдаг. Үргэлжлүүлэх хүсэлдээ хөтлөгдсөн «Хушга харваа»-чид Дамбадаржаагийн аманд очиж нууцаар харваж байгаад манжуудад баригдаж байсан гэдэг.

Монгол дээл хувцсаа өмсөх нь тун цөөрч европ зүгийн хувцас сонирхоно. Харин Ж.Таяа, Балдан гуай, Жамаа өвөө, Шарав нярав, Лантуу гуай нар монгол дээлнээсээ ер салаагүй юм. Сүүлд Намын дээд сургуулийн 60 жилийн ойгоор авахуулсан зурагт Лантуу гуай, Балдан гуай, багш Цэрэнпагма, үйлчлэгч Цэвэгсүрэн, нярав Дуламсүрэн, үйлчлэгч Дамдинсүрэн, үйлчлэгч Должин нар монгол дээлээрээ ижилдэн гангарсан байж билээ. Хүүхдүүд бол монгол дээл хувцсаа өмсөх нь үгүй болсон байв. Харин усан цэргийн малгай, судалт цамц, орос сургуулийн саарал хувцас, шарваар, хөвөнтэй хүрэм, саравчтай цагаан малгай, цэрэг малгай зэрэг нь хүсэл болсон гангараа бөгөөд охид эрээн даавуун даашинз их сонирхож байжээ.

Улаанбаатар хотод биеийн тамир-спортын «Соёл», «Хүч», «Цэрэг», «Хөдөлмөр», «Ард» нийгэмлэг өрсөлдөж байсан юм. Тэдний үлгэр нөлөө Улаанбаатар хотод их байжээ. Тамирчдын тоглолтууд Ногоон цэнгэлдэхэд голдуухан болж өнгөрнө. «Уулыг нурааж, усыг эргүүлнэ» гэж хөөрцөглөж байсан монголын залуучууд биеийн тамир, спортын бүхий л төрөлд хүч үзэн сайн тамирчид төрж эхэлсэн он жилүүд байв. Намын дээдийнхэн ч мөн хоцроогүй. Үүний тул хүүхэд бид ч хөлбөмбөг, гар бөмбөг, усанд сэлэлт, ууланд авиралт, бокс, байнгын гүйлт зэргээр тоглож наадахаас гадна өдөр тутмын гэрийн ажил гэж нэг том сургууль төгсөцгөөж билээ. Ер нь л цул спортлог доо.

*Зүүн гар талаас Равсал зураач,
Р.Нансал багш, захирал Ц.Доржбат,
Галсанпунцаг /номын санч/*

Аав, ээжүүд тэвэг, зурхайн шагай, мөсний шагай, кагар, лапту, уран нугаралт, дээсдэх, шагайцах, дэлхий хуваах зэрэг тоглоомыг маань биеийн тамир, спорт биш гэж үздэг байлаа. Харин бид болохоор мөн болохыг батлах гэж жижигхэн маргаан үүснэ. Намын дээд сургуулийн гуравны нэгийг эзлэн орших «Цэцэрлэгт хүрээлэн» энх амгалангийн шинжтэй. Амарч наадахад нэн тохиромжтой. «Цэцэрлэгт хүрээлэн»-г Богд хааны гэр бүл, хааны шадар түшээдийн сэтгэл оюунд таацуулан бүтээсэн болохоор балчир бага насандаа бурхдын дунд өсч торнисон мэт сэтгэлийг бидэнд үлдээсэн юм. Хүүхэд бидэндээ бумбын орон байж дээ, энэ газар шороо. Га илүү тэр талбайг зүглэхдээ улаан гүүр гэж нэршсэн модон гүүрээр заавал гарна. Гараад баруунш 100-гаад алхмын зайд орших зориулалтын талбайдаа гар бөмбөг, сагсан бөмбөг тоглодог байв. Харин багш нар, хотын төвөөс зочилж ирсэн найз нөхөдтэйгөө шатар их тоглоно. «Үнэн» сонины эрхлэгч агсан Ц.Намсрай, Г.Дэлэг, орлогч эрхлэгч Д.Цэрэндагва, гадаад харилцааны хэлтсийн дарга Н.Шарав-Иш зэрэг сэтгүүлчид зочлон очиж байсныг санах юм. Томчууд голдуухан гар бөмбөг тоглохдоо хүүхдүүдээ багтаа оруулдаг байв. Баянтөр, Нансал, Готов, Батмөнх, Зандраавал, Ишжамц, Чойвон, Ойдовжамц, Бадмаараг, Содномдорж Дашдондог нар тун өрсөлдөөнтэй тоглодог байжээ. Ж.Цэндсүрэн /гар бөмбөгийн шигшээ багийн тамирчин, спортын мастер/, Ж.Баасаахүү /нүдний гэгдэх Ардын эмч/, Г.Баяр /чекист/, Ц.Рэнцэн /нисгэгч/, П.Гүнсмаа /цагдаагийн хурандаа/, С.Монхоодой /жолооч/, С.Сангишрав, Р.Баасан /дипломатч/, Д.Батаа /Олон улсын валютын мэргэжилтэн/, Д.Ананд /архитектор/, Д.Лолья, Д.Степан, С.Мөнхтөмөр, Ц.Билигжав, Д.Билгүүн нар нөөцөнд зогсож харагддаг байлаа.

Өвдсөнийг асарч, өнчирснийг тэтгэж явахыг зөвхөн сургамжлаад зогсохгүй олон айл өрх, өнчирч үлдсэн, өтөлж ганцаардсаныг гэр бүлдээ багтаан тэтгэн тэтгэсээр амьдралын нь зам мөрийг тодорхойлж байсан юм. Тэд зөвхөн хүний сайн сайхны төлөө байх ойлголтоос гадна эх болсон байгаль дэлхий-газар шороогоо хайрлан хямгадахын үр өгөөжийг үр хойчдоо тун овсгоотой ойлгуулж чадаж байв. Хүнгүй байгаль, байгальгүй хүн гэвэл улс гүрэн мөхсөний шинж болохыг бидний үеийнхэн тун багадаа мэдэрсэн байж билээ. Наад зах нь мод огтлох, хугалах, булаг шандын эхийг бохирдуулах, амьтан ургамлыг зорилгогүй хөнөөх, газар хөндөхийн хор уршгийг тун баттай ойлгосон байжээ.

Зуны дэлгэр цагт хүүхдэд нэг чухал ажил бол яахын аргагүй загас барих. Загас барихын тул уурганаас эхэлнэ. 1950-иад онд Төв цэнгэлдэх хүрээлэн, Энхтайваны гүүр баригдаж эхэллээ. Хятадууд нутгаасаа барилгад бэхэлгээ хийх, сал холбох хулсыг уул овоо шиг ихээр оруулж

ирдэг байв. Хулс сайн уурга болно. Хятадуудаас гуйж гувшиж байж загасны уургатай болох нэг нь байхад тэр хувь бүгдэд тохиох нь үгүй. Хувь үл тохиогсод голын бургас огтлох явдал гарч байлаа.

Намын дээдийн төгсөгчид

Хавар болохыг тэсэн ядан хүлээсэн хүүхдүүд урин дулаантай золгож тэр хичээлийн жилдээ тус тусын ангидаа хэрхэн сурснаа шалгуулаад зуны гурван сарын амралтаа эдлэх эрх үүсдэг байв. Зайсан толгой, Өндөр ширээтийн өвөр, Богинын ам, Залаатын аманд гаруутаа хоолой нийлүүлэн орилдог байв. Их чимээнээс үүдсэн цуурай ам амнаар дамжин давтагдаж, бидний ирээдүйг зөгнөн дуудах шиг болдог сон. Бидний хүүхэд насны амьдралын цуурай 1940-1960-аад он мөн билээ. Жилийн жилд Намын дээд сургууль төгссөн оюутан залуус эх орны өнцөг булан бүрт таран оддог шиг бидний үеийн 100 гаруй хүүхэд гадаад дотоодын сургуулиа амжилттай төгсөөд мөн л эх орны өнцөг булан бүрт бардамхан тарж одсоноо нэхэн дурсаж буй нь энэ билээ.

Д.БАНДИ
НДС-ийн жолооч

Өвөрхангай аймгийн Баянгол суманд малчин ард Дашнямын гэр бүлд 1940 онд төрсөн. Аав, ээжийн асрамжинд 8 нас хүртлээ өссөн. 1948-1953 он хүртэл бага, дунд сургуульд сурч төгсөөд хувийн болон нэгдлийн мал маллаж амьдарч байгаад 1961 онд ардын армид цэрэгт татагдаж 3 жил цэргийн алба хаасан. Цэргээс ирээд жолооч болж 1965 онд Засгийн газрын автобаазад жолоочоор орж ажлынхаа гарааг эхэлсэн. 1977-1988 он хүртэл хуучин нэрээр Намын дээд сургуульд жолоочоор ажиллаж, тэр үеийн захирал Хурметбек, Миезгомбо нарын машиныг барьж байсан.

Миний хувьд сургуулиа эргэн дурсахад сурч байгаагүй ч гэсэн сайхан байдаг. Байр орчин нь сайхан. Одоо ч гэсэн байр орчиноо улам сайхан засвар үйлчилгээ хийлгэж, барилгын материалаар гоё сайхан тохилог болгосонд баяр хүргэмээр байна. Сургуулийн багш, ажилчид нь сайхан зан харьцаатай аргагүй оюунлаг хүмүүс ажиллаж байгаад баярлаж байна. Төр засгийн ажлыг хийх олон сайхан боловсон хүчин бэлтгэж, сургаж байгаад баяр хүргэе.

ЭДИЙН ЗАСГИЙН ДЭЭД СУРГУУЛЬ **(1959-1962 он)**

МАХН-ын Төв Хорооны Улстөрийн Товчооны 1959 оны 10 дугаар сарын 20-ны өдрийн шийдвэрээр Намын Дээд сургуулийг Эдийн засгийн Дээд сургууль болгон өөрчлөн зохион байгуулав.

Б.СЭРЭЭТЭР

Академич, ЭЗДС-ийн захирал

1950-иад оноос МУИС-ийн бүрэлдэхүүнд Эдийн засгийн мэргэжилтэн бэлтгэх ажил эхэлсэн юм. 1958 онд МУИС-ийн бүрэлдэхүүнд Эдийн засгийн биеэ даасан факультет байгуулагдсан. 1959 оны 10 дугаар сард Намын Төв Хорооны тогтоол гарч Намын дээд сургуулийг өөрчлөн Эдийн засгийн биеэ даасан дээд сургууль байгуулах шийд гарсан юм. Ийм маягаар эдийн засгийн дээд сургууль анх 1959 онд байгуулагдсан. 1959-1960 оны хичээлийн жилийг дуустал МУИС-ийн байранд үйл ажиллагаагаа явуулж байсан юм. 1960 оны 1 дүгээр сарын 1-нд Намын Төв Хорооны тогтоолоор миний бие эдийн засгийн дээд сургуулийн захирлаар томилогдсон. 1960 он

хүртэл Эдийн засгийн мэргэжилтэнг ерөнхий бэлтгэдэг байсан. Намын Төв хорооны шийдвэрийн дагуу биеэ даасан эдийн засгийн дээд сургууль 1960 оны зун Намын боловсон хүчний дээд сургуулийн тохилог байранд нүүн орж үйл ажиллагаа явуулах болсон. Харин 1960, 1961 оны хичээлийн жилээс эхлэн эдийн засгийн мэргэжилтэн Эдийн засгийн дээд сургуульд тодорхой чиглэлүүдээр бэлтгэх болсон. Тодорхойлбол: Үндсэн 7 чиглэлээр Эдийн засгийн мэргэжилтэн бэлтгэж эхэлсэн.

1. Үйлдвэрийн эдийн засаг
2. Хөдөө аж ахуйн эдийн засаг
3. Худалдааны эдийн засаг
4. Статистик
5. Ня-бо бүртгэл
6. Санхүү зээлийн систем
7. Төлөвлөгөө гэсэн чиглэлээр эдийн засгийн мэргэжилтэн бэлтгэх болсон.

1960-1961 оны хичээлийн жилд 460-аад оюутантайгаар хичээллэсэн. Эдгээр оюутнуудаас 225 оюутан нь шинээр элсэгч, үлдсэн 200 гаруй оюутнууд нь хуучин эдийн засгийн факультет байсан эдийн засгийн дээд сургуулийн 2.3.4 дүгээр ангийн оюутнууд байсан. Энэ хичээлийн жилд шинээр байгуулагдсан Эдийн засгийн дээд сургууль элсэгчдийн тоог нэлээд нэмэгдүүлж авсан юм. Учир нь тэр үед Эдийн засгийн боловсрол

эзэмших, Эдийн засгийн дээд сургуульд суралцах сонирхол элсэгчдийн дунд үлэмж өссөн. Иймээс бидэнд тус сургуулийг зорьж ирж байгаа олон элсэгчдээс сайныг нь шилж, сонгож элсүүлэх бүрэн боломж байсан юм. Энэ үед ЭЗДС нь 40-өөд багштай, хичээлийн 7.8 танхимтайгаар үйл ажиллагаагаа явуулж байсан. Тухайн үеийн багш нарын тухайд бол ЭЗДС-ийг МУИС-ийн Эдийн засгийн факультетэд эдийн засгийн хичээл зааж байсан багш нар голдуу байсан. Осор (төлөвлөгөөний эдийн засаг), Миеэгомбо (Политэконом), Жамбаа. Хасбаатар зэрэг багш нар, үүнээс гадна дэд эрдэмтэд байсан Долгормаа (санхүүгийн өндөр мэргэжилтэн, дэд эрдэмтэн), Бат-Очир (Хөдөө аж, ахуйн дэд эрдэмтэн), Гончигдорж (Марсизм-Ленинизмийн түүх заадаг, дэд эрдэмтэн), Б.Сэрээтэр (Эдийн засгийн сургаалийн түүх заадаг, захирал, дэд эрдэмтэн) бусад чиглэлийн багш нарч дэд эрдэмтдээс дутахааргүй сайн багш нар байсан.

Мөн удирдлагын бүрэлдэхүүний хувьд бас сонин.

Хичээл хүмүүжлийн асуудал эрхэлсэн орлогч захирал Ш.Шаравжалсан, хичээлийн эрхлэгч Л.Дугаржав, эрдэм шинжилгээ эрхэлсэн орлогч захирал Бат-очир зэрэг хүмүүс сургуулийн дээд удирдлага байсан. Үүнээс гадна Зөвлөлтийн хэд хэдэн эрдэмтэд ажилладаг байсан. Ш.Г.Надейрев гэх зэрэг тодорхой нарийн мэргэжлийн хүмүүс ажиллаж байсан бөгөөд төлөвлөгөө санхүүгийн зэрэг хичээлүүдийг зааж байсан. Сургуулийн эрдмийн зөвлөл, ректоратын зөвлөл гэсэн хоёр зөвлөл ажиллаж байсан. Ректоратын зөвлөл нь хичээл, хүмүүжлийн асуудлыг голлож энэ асуудлыг анхааралдаа авч ажилладаг, эрдмийн зөвлөл нь сургуулийн эрдэм шинжилгээний асуудлыг голлон үйл ажиллагаа явуулдаг байсан. Мөн ЭЗДС-д Намын боловсон хүчний дээд сургуулийн төгсөх ангийн 100 гаруй сонсогчид тус сургуулийн 17 дахь төгсөгчид болон төгсөөд НДС татан буугдсан байдаг.

Тухайн үед дээд сургуулиудын дунд интеграци явагдаж байсан юм. МУИС, ХААИС, Оройн дээд сургууль, ЭЗДС-иуд багш нараа солилцож, цөөн тооны багш нараа үр бүтээлтэйгээр ажиллуулдаг байсан. Тухайлбал, МУИС-ийн марсизм-ленинизмийн түүх, математик, газар зүйн зарим багш нар бусад дээд сургуульд хичээл заана. Гэтэл ХААДС-ийн багш нар бусад дээд сургуулиуддаа ургамлын үндэс, мал аж ахуйн үндэс гэсэн хичээл заана. ЭЗДС-ийн багш нар бусад дээд сургуулиуддаа хөдөө аж ахуйн эдийн засгийн хичээл заах зэргээр багш нар ажилладаг байсан.

Мөн оюутны ачаалал маш их байдаг байсан. Муу сурвал дахин дахин хичээлүүдийг нь судлуулж байж сургадаг, мэддэг болтол нь ажилладаг, түүнээс сургуулиас хөөх зорилго тавьдаггүй байсан. Оюутнуудын хувьд **Нэгдүгээрт** хичээлээ маш сайн сурах ёстой. **Хоёрдугаарт** эрдэм шинжилгээний ажил, **гуравдугаарт** олон нийтийн ажил (биеийн тамир, урлаг, уран сайхан), мөн зуны цагт хөдөө явж, эрдэм шинжилгээний ажил

болон суртал, соёлын ажлыг орон нутагт бригадаар гарч зохион байгуулна. Оюутнууд концерт тоглох, нам, төрийн тогтоол шийдвэрийг сурталчлах ажлыг гүйцэтгэдэг байсан. Хот тохижуулах ажилд маш идэвхтэй оролцдог (хотын цэцэрлэгжилт, зүлэгжилт, хотын барилга байгуулалтын ажил) байсан. Эдгээрээс нэгийг дурьдвал оюутнууд газар усны хоолой, шуудуу татах ажилд маш идэвхтэй оролцож одоогийн Удирдлагын Академийн байрлаж байгаа байрнаас «Махкомбинат» хүртэл маш урт, өргөн шуудууг оюутны хүчээр ухаж суваг татах ажил гүйцэтгэж байсан. Энэ ажил өвлийн 2 дугаар сард болсон тул газар ухахын тулд гал түлж газар гэсгээж, хонон өнжин ажиллаж байсан сайхан дурсамж байдаг.

1960 оноос ЭЗДС оюутныхаа элсэлтэнд маш их анхаарал тавьсан. ЭЗДС-д элсэхийг хүссэн олон оюутан дундаас хүн нэг бүртэй захирал миний бие биечлэн уулзаж ярилцаж байж сургуульдаа 225 оюутныг элсүүлэн авч байсан. Сургуульдаа чанартай оюутан элсүүлж авахын тулд маш их цаг зав, хүч хөдөлмөр гаргаж ажиллаж байсан. Үүний үр дүн маш сайхан байдаг. Хөдөө орон нутгаар ажлаар явж байхад миний огт танихгүй хүн намайг таньж «...Сайн байна уу? Багш аа... би таныг ЭЗДС-ийн захирал байхад төгссөн тэр гэж хүн байна гэж өөрийгөө танилцуулсан хөдөө аж ахуйн нэгдлийн дарга нар, хөдөлмөрийн баатар ч хүртэл таарч байдаг нь үнэхээр сайхан байдаг. Тэр үед ЭЗДС-ийг төгсөж байсан хүмүүс эрдэм шинжилгээний ажил сайн мэддэг, хөдөө орон нутгаа сайн мэддэг, хөдөлмөрч, чанартай хүмүүс бэлтгэгдэж байсан. Дээрх ажлуудаас гадна эдийн засгийн дээд сургуулийн захирал байхдаа хоёр гол ажлыг зохион байгуулсан. **Нэгдүгээрт.** Тухайн үед 7 тодорхой чиглэлээр эдийн засгийн мэргэжилтэн бэлтгэж байсан бол дээр нь нэмээд инженер-эдийн засгийн мэргэжилтэн бэлтгэх ажлыг хангаж байсан. Зөвлөлтөөс урих багш нарыг тодруулах, ямар ямар хичээл заах хичээлийн төлөвлөгөөг гаргаж байсан. Хоёрдугаарт. ЭЗДС-ийг өөрийн сайн багшаар хангахын тулд өөрийн сургуулиасаа 1961-1962 оны хичээлийн жилд нэг, хоёрдугаар ангийн оюутнуудаас онц сайн сурч байсан 6 оюутныг Зөвлөлт холбоот улсад сургах асуудлыг Засгийн газарт оруулж шийдүүлээд суралцуулж байсан. Эдгээр хүмүүс нь Арцын Дамдин (төгсөж ирээд гавъяат эдийн засагч болсон), Цэвээнпүрэв, Норовсамбуу, Жаргал, Должин зэрэг оюутнууд байсан юм. Энэ ажил цаашдаа дахин хийгдсэн байх ёстой. Дээр дурьдсан 7 мэргэжлийн дагуу харъяалагдах танхимтай байсан. Тухайн үед МУИС-д байгаагүй тийм сайхан уншлагын танхимтай байсан. Аж ахуй санхүүгийн асуудал эрхэлсэн орлогч дарга, Цогтсайхан захирлын шууд удирдлаганд ажилладаг. Сургалтын агуулга технологийн хувьд онолын хичээл, үйлдвэрийн дадлага, эрдэм шинжилгээний ажил, ЭША-д 2, 3, 4 ангийн оюутнууд оролцоно. 1960-1961оны хооронд захирлаар ажилласан.

УЛАСТӨРИЙН ДЭЭД СУРГУУЛЬ (1990-1991 он)

Ардын Их Хурлын дэргэдэх УТДС 1990 онд байгуулагдав.

ОРЧИН ҮЕИЙН МАНЛАЙЛАГЧДЫГ БЭЛТГЭХ ТӨВ

- **УИХ-ЫН ДЭРГЭДЭХ УЛС ТӨРИЙН
ДЭЭД СУРГУУЛЬ**
- **УЛСЫН БАГА ХУРЛЫН ДЭРГЭДЭХ ТӨР,
НИЙГМИЙН СУДЛАЛЫН АКАДЕМИ**

Г.МИЕЭГОМБО

НДС-ийн багш, УТДС-ийн захирал, Монгол улсын гавьяат багш,
ардын багш, доктор, профессор

1980-1990 онд МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын Дээд сургуулийн ректор, 1990-1991 онд Ардын Их Хурлын дэргэдэх Улс төрийн дээд сургуулийн захирлын албыг хашихдаа Монгол улсад удирдлагын боловсон хүчин бэлтгэх үйл хэрэгт үнэтэй хувь нэмэр оруулсан, нэн хүндтэй багш, төр, улстөрийн зүтгэлтэн юм. Түүний ажилласан хугацаа бол тус сургууль үлэмж бэхжиж, улмаар шинэ цагийн менежментийн сургалт, Эрдэм шинжилгээний томоохон Төв болон өргөжсөн юм. Тэрээр тус сургуулийг 12 жил удирдахдаа удирдлагаар мэргэшсэн 1600 мэргэжилтнийг бэлтгэхийн зэрэгцээгээр шилдэг хамт олныг

төлөвшүүлсэн нь нийгэмдээ оруулсан оюуны том хөрөнгө оруулалт байлаа. Түүнийг захирал байх хугацаанд 22 багш дэд доктор, 6 багш шинжлэх ухааны доктор болсон байна.

Тэрээр эрдэм шинжилгээ, судалгааны 40 гаруй өгүүлэл бичиж, олон ном хянан эрхэлж эрдмийн зэрэг горилсон 5 хүний бүтээлийг удирдан хамгаалуулсан эрдэмтэн хүн юм.

Намын дээд сургуулийн ректор болов*

1980 оны нэгдүгээр сард Москвагийн их сургууль үүсэн байгуулагдсаны 225 жилийн ойг ёслон тэмдэглэхээр зарлагдав. Түүхт их сургуулийн ойд МУИС-ийн ректор, академич Содном, Намын хорооны дарга Дагвадорж нар уригдан оролцохоор Москваг зорьсон үе байв. Ректорыг орлон байсан проректор Г.Миеэгомбо руу МАХН-ын Төв Хорооны боловсон хүчний эрхлэгч Ламжав утас цохин:

• Чи ийш тийшээ явах уу хө! хэмээн лавлаад, үдийн цайны дараа над дээр ороод ирээрэй гэв.

Очтол боловсон хүчний ажилтан Жадамба хүлээж байснаа, Жалан-Аажав даргын өрөөнд дагуулан оров.

Жалан-Аажав дарга:

* Ж.Саруулбуян, «Миеэ багш» УБ, 2003 номноос авсан болно.

- Танай ректор байгаа юу?
- Эзгүй байгаа
- Чамайг Намын дээд сургуулийн ректораар тавих гэж байна гэхэд Миеэгомбо багагүй сандарч,
- Манай ректорыг ирэхээр наад асуудлаа ярьж болохгүй юу гэхэд Жалан-Аажав,
- Болохгүй гэв. Жалан-Аажавын өрөөнөөс гараад боловсон хүчний ажилтан Г.Миеэгомбыг СнЗ-ийн орлогч дарга Д.Цэвэгмэд гуайн өрөөнд дагуулан оров.

Цэвэгмэд уриалгахан зангаар:

- Би чиний тухай бүгдийг мэдэж байгаа. Баяр хүргэе! Батмөнх дарга ч мэдэж байгаа гэв.

Цэвэгмэд даргын өрөөнөөс гарсны дараа Цэдэнбал даргын үүдний өрөөнд дагуулан очив. Удалгүй Цэдэнбал даргын өрөөнөөс олон генерал гарч ирэв. Тэдэнтэй зөрүүлээд Миеэгомбыг Ламжав дарга дагуулан оров. Цэдэнбал, Батмөнх дарга тэргүүтэй улс төрийн товчооны гишүүд сууцгааж байв.

Би баахан бэргэсхийн сандарч, хана налсхийн зогстол Цэдэнбал дарга:

- Хөөе наашаа наашаа! гэв.

Боловсон хүчний эрхлэгч Ламжав дарга миний тухай жаахан танилцуулга хийсний дараа Цэдэнбал дарга,

- Чамайг НДС-ийн проректороор томилох гэж байгаа гэхэд, Батмөнх дарга хажуугаас нь ректор шүү дээ гэж засч хэлэв.

Ингээд л Монгол улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэдэг хамгийн том сургуулийн ректор болж орхив. Хурал тараад оройхон МУИС дээрээ явж очив. Хичээл тарчихсан сургууль эл хульхан. Өрөөндөө орж сэтгэл жаахан уужран хол ойрыг бодож суув. Хөдөөгийн эгэл малчны хүү сургууль соёлын мөр хөөсөөр, МУИС-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, проректор хүртэлх өндөрлөгт хүрлээ.

Үүнээс цааш бас НДС-ийн ректор болно гэж зүүдэлсэнгүй явж, муу ээжийгээ, Бат- Очир ахыгаа, ачлалт хань Цэдэвийгээ энэ бүгдтэй холбон бодож суув. Гэр лүүгээ утасдаж Цэдэвтээ, би ингэсхийгээд очлоо гэж хэлэв.

Гэртээ иртэл УТТ-ны хурлаар орсныг сургаар дуулсан ганц нэгэн нөхөд ирчихсэн хүлээж суув.

Миеэгомбыг захирлаар томилогдон очиж байсан үеийн Намын дээд сургууль 1979-1980 оны хичээлийн жилээс эхлэн зөвхөн үндсэн хоёр жилийн ангийг үлдээн дээд сургууль төгссөн, орос хэлний бэлтгэлтэй тус

сургуулийг төгсч гараад нам, улс, олон нийтийн байгууллагад удирдах ажил хийж чадах, МАХН, МХЗЭ-ийн гишүүн 35 хүртэлх насны хүмүүсийг элсүүлэн авч сургууль төгсөх жилд нь намын үзэл суртал-зохион байгуулалтын ажил, намаас аж ахуйг удирдах удирдлага, МХЗЭ-ийн ажлын чиглэлээр ялгавартай сургадаг болсон байжээ.

Энэ үед Монгол улсад намын үзэл суртал, улс төрийн ажил бүхий л шатанд зохион байгуулалттай өндөр түвшинд явж байв.

МАХН-ын дөрөв дэх программаар дэвшүүлсэн тус оронд социализмын материал-техникийн бааз байгуулж дуусгах, нийгмийн социалист харилцааг боловсронгуй болгох, хөдөлмөрчдийн коммунист хүмүүжлийг хүчтэй болгох түүхэн зорилтууд амжилттай хэрэгжиж, нийгмийн амьдралын бүхий л хүрээнд намын удирдах роль өсөх тутам нам, улсын удирдах боловсон хүчинд тавих шаардлага жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байлаа.

Улс орны нийгэм эдийн засгийн хөгжлөөр нөхцөлдсөн шинэ шинэ шаардлагыг эш үндэс болгон МАХН-ын Төв Хороо 1979 оны 7 дугаар сарын 6-нд «Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулиар нам, улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэх ажлын чанарыг сайжруулах арга хэмжээний тухай» тогтоол гаргачихсан байлаа.

Ламжав даргатай болзсон ёсоор Засгийн газрын ордны баруун хойно очихоор эртхэн гэрээс гарсан ч унаа жаахан саатаад хоцорсхийн очив.

Ламжав дарга юм ч хэлсэнгүй хамт явж НДС дээр очлоо. 208 дугаар танхимд багш нар цугларчихсан. Жалан-Аажав, Хурметбек дарга нар хүлээж байв.

Жалан-Аажав дарга босоод:

- НДС-ийн эрхэм ажилтан ажилчид, эрдэмтэн багш та нар шинэ захирлаа дэмжиж ажиллаарай гэж товчхон үг хэлээд Миеэгомбод хэлэх үг байна уу гэхэд, юугаа хэлэх вэ гэсэн ажээ.

НДС-ийн захирал Хурметбек Баян-Өлгий аймгийн Намын хорооны даргаар томилогдсон тул шинэ захирал Миеэгомбод ажлаа нэгд нэгэнгүй хүлээлгэж өгөв.

Шинэ захирал Миеэгомбо НДС-ийн тухай гаргасан Намын Төв Хорооны тогтоолыг хэрхэн хэрэгжүүлэх болон багш боловсон хүчний мэдлэг боловсролыг өндөржүүлэх бодлогоос ажлаа эхлэв.

«Улс орны нийгмийн амьдралыг удирдахад намын удирдан зохион байгуулах ролийн байнгын өсөлтийг гагцхүү нам, улс, олон нийтийн хатуужил, ажил хэрэгч чанар, мэргэжлийг дээшлүүлэх үндсэн дээр хангаж чадах юм» гэсэн Төв Хорооны тогтоолын мөн чанартай ажлын арга барилаа уялдуулав.

Миеэгомбо захирал, Намын дээд сургуулиар нам улсын удирдах боловсон хүчин бэлтгэх ажлын удирдамж гаргаж, сургуулийн зохион

байгуулалтын бүтэц, сургалтын төлөвлөгөөг боловсронгуй болгох, багшлах бүрэлдэхүүнийг чадваржуулах, сургалтын материаллаг баазыг бэхжүүлэх, хичээл хүмүүжлийн бүх ажлын чанарыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн олон талт арга барилаар ажлаа явуулж эхлэв. Хөдөө орон нутагт сумын намын үүр, хороодын орлогч, нарийн бичгийн дарга, ардын депутатуудын хурлын гүйцэтгэх захиргааны орлогч дарга, нарийн бичгийн дарга, ардын хянан шалгах хороо, үйлдвэрчний эвлэлийн зөвлөлийн дарга, нэгдлийн орлогч дарга, ХЗЭ-ийн үүр хороодын нарийн бичгийн дарга нар орон нутагт дутагдаж байсан нөхцөл байдлыг харгалзан нам, улсын хариуцлагатны хоёр жилийн дунд тушаалын боловсон хүчин бэлтгэх арга хэмжээ авав.

Г.Миеэгомбо, Намын дээд сургуулийг чадварлаг удирдаж Улс төрийн дээд сургууль болон өөрчлөгдтөл ректороор ажилласан арав илүү жилдээ сургуулийн сургалтын агуулга, арга зүй, элсэлт төгсөлтөд тавих шаардлагыг өндөржүүлэхэд ихэд анхаарч сургалт, үйлдвэрлэл-судалгааны ажлын нэгдлийг хангахад ахиц гарган, орон нутгийн байгууллага, гадаадын адил сургуулиудтай холбоогоо өргөжүүлэв.

ЗХУ-ын Нийгмийн ухааны академитай холбоогоо өргөжүүлсний үр дүнд 22 хүн дэд доктор, зургаан хүн докторын зэрэг хамгаалжээ.

Багш сонсогчдоор судалгаа, аж ахуйн гэрээт ажил хийлгэн үр дүнгээр нь онол практикийн бага хурлууд зохион байгуулах зөвлөмж бүтээл нийтлүүлж байв. Энэ хугацаанд доктор Г.Миеэгомбо дөч гаруй өгүүлэл бичиж, хэд хэдэн ном хянан эрхэлж хэвлүүлжээ.

Олон улсын хэмжээний хурал, уулзалт хэд хэдийг зохион байгуулсны дотор 1988 онд болсон 15 орны 21 академи, нам улс төрийн дээд сургуулийн ректоруудын зөвлөгөөн зохих байрыг эзэлнэ. Энд ажиллахдаа 1600 удирдах ажилтан бэлтгэсэн бөгөөд тэдний зонхилох хэсэг нь эдүгээ ч төр, олон нийтийн байгууллага, пүүс компаниудад удирдан зохион байгуулах ажил хийсээр байна.

Миеэгомбо, дэд эрдэмтний зэрэг горилсон таван хүний бүтээлийг удирдан хамгаалуулж, хоёр удаа намын их хурал, МҮЭ-ийн их хуралд нэг удаа төлөөлөгчөөр оролцож, хоёр удаа Төв Хорооны гишүүнээр сонгогджээ. Түүнчлэн эрдмийн зэрэг хамгаалах хоёр зөвлөлд орлогч дарга, гишүүн, Монгол-Румын, Монгол-Иемений найрамдлын нийгэмлэгийн даргаар тус тус ажилласан байна.

Төр Нийгмийн Судлалын Академийн ректор

Г.Миеэгомбо 1980 оноос МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуулийн захирлаар, 1990 оноос УИХ-ын дэргэдэх Улс төрийн дээд сургуулийн захирлаар, 1991 оноос Улсын Бага Хурлын харъяа Төр, нийгэм судлалын академийн захирлаар 1992 оныг хүртэл тус тус ажиллажээ.

Г.Миеэгомбыг захирлаар нь ажиллаж байх үед бүтэц, зохион байгуулалтын оновчтой хэлбэрийг эрэлхийлэх, нөгөө талаас дэлхий нийтийн жишигт сургуулийн үйл ажиллагааг ойртуулах, улс оронд өрнөсөн өөрчлөлт шинэчлэлттэй хөл нийлэх үүднээс сургуулийг өөрчлөн шинэчлэх оролдлого нэг биш удаа хийгдэж, 1990 оноос Улс төрийн дээд сургууль, 1991 оноос Төр, нийгэм судлалын академи болон хувирсан байна. Төр, нийгэм судлалын академи нь сургалт төдийгүй судалгаа шинжилгээний ажлын томоохон төв болж, шинээр зохион байгуулагдсан нь цаг үеийнхээ хэрэгцээ шаардлагыг зохих хэмжээгээр тусгаж чаджээ.

1980 оноос хойшх арав гаруй жилд тус сургуулийн багшлах бүрэлдэхүүн шинэчлэгдэж, нийт багш нарын 44 хувь нь эрдмийн зэрэг цолтой, 72 хувь нь 5-10 жил багшилсан хүмүүс болж, сургуулийн амьдралд анх удаа докторын зэрэг хамгаалах ажил эхэлж, зургаан багш уг зэргийг амжилттай хамгаалсан, багш нарын мэргэжлийг гадаад, дотоодод дээшлүүлэх хүрээ өргөжсөн нь профессор Г.Миеэгомбын санаачилга, үйл ажиллагаатай шууд холбоотой.

Мөн АНУ, Өмнөд Солонгос зэрэг өндөр хөгжилтэй орнуудын зарим эрдэмтнийг урьж хичээл заалгах, багш нарт зөвлөгөө өгүүлэх ажлын эхлэл энэ үед хийгдсэн байна.

Г.Миеэгомбо сургуулиа Улстөрийн дээд сургууль, улмаар Төр, нийгэм судлалын академи болгон өөрчлөх нөр их ажлыг гардан зохион байгуулсан билээ. Аливаа юмны эхлэл амаргүй байдаг. Нийгмийн шинэчлэлийн адармаатай цаг үед тус сургуулийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийн үндэс суурь зөв тавигдсан нь цаашдын хөгжил дэвшилд чухал нөлөө үзүүлсэн юм.

Ийнхүү профессор Г.Миеэгомбо нь тус сургуулийн удирдлагад 12 жил ажиллахдаа сургалт, эрдэм шинжилгээний түвшинг шинэ шатанд гаргах, сургуулиа бэхжүүлэх, өөрчлөн шинэчлэх ажлыг чадварлаг зохион байгуулж ирсэн бөгөөд энэ бүхэн нь Г.Миеэгомбын үндэсний боловсон хүчин бэлтгэхэд зориулсан 45 жилийн нөр их хөдөлмөрийн зөвхөн нэгээхэн хэсэг юм.

МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуулиас УБХ-ын харъяа Төр, нийгмийн судлалын академи болтол өөрчлөгдөн шинэчлэгдэх амаргүй цаг үеийг Г.Миеэгомбо захирал нуруун дээрээ үүрч гаран, өнөөдрийн Удирдлагын Академийн бүтэц зохион байгуулалтын үндсэн тулгуурыг бат бэхээр тавьж өгчээ.

Г.Миеэгомбо 1992 онд Төр, нийгэм судлалын академийн захирлын ажлыг Я.Долгоржавт хүлээлгэн өгөхдөө тов тодорхой тайлан гаргасан нь сонирхолтой материал болж үлдсэн төдийгүй, түүний ажил бүтээлийн тухай хамгийн тодорхой баримт болно.

Я.ДОЛГОРЖАВ

**ТНСА-ийн захирал, Монгол улсын Гавъяат багш,
доктор, профессор**

Хөвсгөл аймгийн Шинэ-Идэр суманд төрж өссөн. МУИС-д багш, декан, намын хорооны дарга, Намын Төв хорооны дэргэдэх нийгмийн ухааны институтэд эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, БНМАУ-ын бага хурлын дэргэдэх Төр, нийгмийн судлалын Академид Ректор, ТЗУХИ-д тэнхимийн эрхлэгч, Төрийн удирдлагын сургуулийн захирал, Удирдлагын Академын дэд захирал /өмнөхтэй хавсарч/, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Улс төрийн бодлогын зөвлөх, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх Шашны асуудал эрхэлсэн зөвлөлийн зохицуулагч, Монгол Улсын ерөнхийлөгчийн тамгын газрын дарга, Монгол Улсаас БНКУ-д суух онц бөгөөд бүрэн эрхт элчин сайд, Эрдэнэс МГЛ ХХК-ийн гүйцэтгэх захирлын албыг хашиж байсан, эдүгээ, Удирдлагын Академид багшлаж байна.

Зурвасхан үеийн тухайд цухас дурсах нь

Энэ жил түүхт 90 жилийнхээ ойтой золгож буй Удирдлагын академитай өөрийн ажил, амьдралын тодорхой хэсгийг салгашгүйгээр холбож үздэг олон түмэн хүний нэг нь би юм. Миний ажил, амьдралын хорь гаруй жил тус сургуультай холбоотой явна. Гэвч энэ удаа харьцангуйгаар энэ урт хугацааг хамарсан зүйл бичих явдлаас өөрөө өөрийгөө чөлөөлж, харин БНМАУ-ын Бага хурлын дэргэдэх Төр, нийгмийн судлалын Академи гэж нэрлэгдэж байсан зурвас үетэй холбогдуулж цухасхан дурсамж тэрлэвээс:

Улсын Бага Хурлаас (энэ бол манай улсын анхны байнгын ажиллагаатай парламент шүү дээ) 1991 оны 10 дугаар сард Академийн ректороор намайг томилж сарын цалинг маань 3000 төгрөгөөр тогтоосон тогтоол гаргасан байдаг. Академийн орон тооны цалингийн сан сард 249,6 мянган төгрөг байсан санагдана. Эдгээр тоонууд нь завсарлах зуураа 3000 төгрөгний ундаа ууж, хоёр цагийн лекц гадуур уншаад хоёр, гурван зуун мянган төгрөгний хөлс авдаг өнөөгийн багш, судлаачдад хачирхалтай санагдаж болох юм. Тэгэхдээ л аль олигтой гэсэн сэхээтнүүдээ авч

ажиллуулаад сургалт, эрдэм шинжилгээний чамлахааргүй ажил амжуулж байсан санагдах юм. Ямар ч гэсэн МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль, Улс төрийн дээд сургууль нэртэй байх үед элсүүлж авсан оюутан, сонсогчидоо шинэчилсэн хөтөлбөрөөр сургаж төгсгөөд төв, орон нутгийн захиргааны бүх шатны удирдах албан хаагчдад богино хугацааны сургалт явуулаад, Улсын Бага Хурал, Улсын Их Хурлаас өгсөн чиглэл, даалгавраар шинэ «Үндсэн хууль» батлахын өмнөх болон хойхно үеийн холбогдолтой судалгаа, лавлагаа, сурталчилгааны ажилд голлон оролцож байсан билээ.

Эрдэм шинжилгээ, сургалт эрхэлсэн дэд ректороор эхлээд өнөөгийн нэрт хуульч, академич С.Нарангэрэл ажиллаж байгаад УИХ-д гишүүнээр сонгогдож оронд нь Д.Бямбасүрэн гуайн Засгийн газарт Хууль зүйн сайд байсан Ж.Амарсанаагаа сулармагц авч ажиллуулж байсан юмаа. Академич Ж.Амарсанаа эдүгээ ч эрдмийн ир нь хариагүй, төрийн хүний түвшин нуруу нь батаараа байж, Үндсэн хуулийн цэцийн даргаар ажиллаж байгаа нь бахархууштай.

Санхүү, аж ахуй эрхэлсэн дэд ректороор өмнө нь МУИС-д санхүү, бүртгэлийн чиглэлээр багшилж байсан Ц.Гунгаанямбуу гэх тун өсөх ирээдүйтэй, цагаан цайлган сэтгэлтэй, ил тод, нөхөрсөг, харилцааны өндөр соёлтой залуу ажиллаж байв. Ц.Гунгаанямбуу үндсэн ажлын зэрэгцээгээр нэг үе Сонгуулийн ерөнхий хорооны гишүүнээр ажиллаж, зах зээлийн тогтолцоо эхэлмэгц Аудитын хувийн компани байгуулж, амжилттай ажиллаж байсныг нийтээрээ мэднэ. Тэр маань ажил амьдрал нь ид жагсарч явсан үедээ хорвоогийн мөнх бусыг үзүүлсэн нь харамсалтай. Эрхэм энэ хүнээ дурсч энэхүү цөөн мөртөөр чин сэтгэлийн үгэн зул өргөж байна.

Тэнхимийн эрхлэгч, багш, эрдэм шинжилгээний ажилтнууд, туслах үйлчилгээнийхэн ч гэсэн өөр өөрсдийн ажил, мэргэжлийн салбартаа танигдсан содон, тод ааш араншин төрхтэй хүмүүс байв. Тэдгээрийн дотор Монгол улсын Ерөнхий сайд асан Санжийн Баяр, УИХ-ын гишүүн, БСШУ-ны сайд асан А.Цанжид, Хууль зүй, дотоод хэргийн дэд сайд, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн зэрэг төрийн өндөр алба хашиж явсан В.Удвал, Идэр дээд сургуулийн захирал, доктор Д.Зоригт, улс төрч, нэрт нийтлэлч Баабар (Батбаяр), Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн Т.Лхагваа, социологич, явган шог ярианы их мастер Р.Вандангомбо болон эдүгээ Академидаа үр бүтээлтэй ажиллаж удирдах ажил хийж яваа докторууд Д.Цэдэв, П.Доржсүрэн, Б.Намсрай, Я.Бямбаяр, Н.Цолмонтуйа, багш С.Жаргалсайхан, Р.Эрдэнэбаатар, номын санч С.Сумъяа, Н.Лхагвасүрэн, бичиг хэргийн ажилтан Ч.Оюунхүү, Л.Баянжаргал нарын зэрэг олон хүн

ажиллаж байв. Эдгээр хүмүүсийн голлох зүтгэл чармайлтаар академийн ажил үйлс үргэлжилж байсныг одоо эргэн санахад таатай байна.

Улс орны хэмжээнд шилжилтийн хүндрэл бэрхшээл ид үедээ, иргэд картын бараанаасаа салсан, салаагүй байсан ч ирж яваа цагийн салхины үзүүр Академийн амьдралд хэдийнээ мэдрэгдэж эхэлсэн байсан л даа. «Бо» намын түүх цээжилж, материйн тодорхойлолт, Мальтусын онолын учрыг олж ядаж явсан үеийг бодвол багш, оюутнууд маань менежмент, маркетинг, паблик администрэшн гэх ухааны юм ярьчихсан, бас ч үгүй гадаадын сайн дурынханаар англи хэл заалгаад АНУ-ын анхны цэргийн атташе бригадын генерал Майкл Бернс мэтийг Академи дээрээ урьж лекц уншуулах хэмжээнд хүрчихсэн байж. Тэгэхдээ л өмнөх тогтолцооны үед хэвшиж тогтсон үзэл бодол, үг хэллэг, зуршил тийм амар сална гэж үү? Энэ үеэс нэлээд хожуу манай нэг шаггүй сайн оюутан магистрантурт хоёр жил шахам америк, австрали багш нараар хичээл заалгачихаад төгсөлтийн ёслол дээрээ бусдыгаа төлөөлж үг хэлэхдээ «Бидэнд их юм зааж сургасан Зөвлөлтийн мэргэжилтнүүдээ баярлалаа» гэж хэлээд бөөн инээдэм болж байсан мэтийн хөгтэй тохиолдол цухалздаг л байсан юмдаг. Гэхдээ л шинэ юм давагдашгүйг улам бүр мэдрүүлж байсан.

Энэ үед АНУ-ын Энхтайвны Корпус Монголд үйл ажиллагаагаа анх эхэлж түүний хүрээнд орж ирсэн сайн дурынханыг ихээхэн чармайлт тавьж байсан бэлтгэлийн хугацаанд нь сургуулийнхаа оюутны байранд байлгаж, оюутны гуанзаараа үйлчлэх замаар хэд гурван «ногоон» олж багш, ажилтныхаа гар дээр тавих болсон нь манайхны нэлээд олонхийн хувьд доллар гээчтэй учирсан «анхны учрал» нь байсан байх.

Тэр үеийн бусад байгууллагуудын жишгийн дагуу захиргааны шийдвэр гарч Намын дээд сургуулийн үед баригдсан зуслангийн жижиг банзан байшингуудийг тодорхой үнэ, шалгуураар тэнхим нэгжүүдэд хувааж багш, ажилтнууддаа худалдсанаар тэдний бас нэлээд хэсэг нь хувийн «Summer house»-тай болоод авсан юмдаг. Зуслангийн байр авсан хүмүүсийн ихэнх нь эдүгээ түүнийгээ нурааж газар дээр нь өвөрмөц хийц, багтаамж сайтай байшин босгож сайжруулсан. Гэгээн дүр нь бид бүхний сэтгэлд үлдсэн Р.Вандангомбо багш нэлээн эрт зуслангийн байшингаа шинэчилсэн. Тэгэхдээ дөрвөн буланд нь дөрвөн том, 200 литрийн багтаамжтай төмөр поошигоор тулгуур хийж өндөрлөсөн байсан. Би Вандуушдаа баяр хүргэж «сайхан байшин болж, сайхан ч бензин колонк нь доор нь байрлуулчихаж» хэмээн цаашлуулж байснаа санаж байна. Харин ойрмогхон нэг удаа тэр хавиар явахад П.Увш, Д.Цэдэв бид хэдийн авсан байшин бахь байдгаараа, хүрэн зосон өнгө нь нилээд гандсан маягтай байгаа нь нэг бодлын үнэ цэнэ нь цаашдаа улам нэмэгдэж мэдэх нүнжигтэй, «эртний эдлэл» мэт харагдана билээ.

Бас болоогүй ээ, энэ үед Академийн оюутан сонсогчдын тоо Намын дээдийн үеийн юмгүй цөөрсөн нь МУИС, Иргэний нисэх зэрэг байгууллагаас гадаад оюутан, нисэхийн дамжин өнгөрөх зорчигчдод зориулсан буудал болгох зэрэг шалтаг тоочиж манай сургуулийн 120 дахь оюутны байр (одоогийн Palace зочид буудал)-ыг булаацалдах газар олон болсон тул Засгийн газрын дэргэдэх өмч хувьчлалын комиссоор оруулж багш, ажилтнуудынхаа цэнхэр, ягаан тасалбарт хувьцаа бодуулж авах нөхцөлтэй ХХК болгох шийдвэр гаргуулсан чинь манайхны эзэмшилд ердөө 8,7 орчим билүү дээ хувь нь ноогдсон билээ. Гэвч яахав, чамлахаар чанга атга гэдэгчлэн манайхны дийлэнх олонх нь тус ХХК-ны хувьцаа эзэмшигч болсон билээ. Ингэс хийгээд л бид чинь хөрөнгөт ёсны хөгжлийн зам дээр гараад ирсэн дээ (Энэ бол наргиа). Яг үнэндээ компанид эзэмшсэн хувьцааны маань хувь заяа яаж дууссаныг Д.Зоригт дурсамжиндаа оновчтой дурьдсан байна билээ. Миний тухайд эдгээр үйл явдлаас улсын төсвийн байгууллагыг яаж арилжааны зарчмаар ажиллах явдалтай зөв хослуулах вэ гэдэг сэдлийг авч хожим нь Хайнаг байгууллага гэдэг онолын маягтай өгүүлэл бичиж Төрийн захиргаа сэтгүүлд нийтлүүлсэн нь гол олз нь байсан байх. Зах зээлийн нийгмийн зах руу тэр үед бид нэг иймэрхүү л маягтай орцгоосон доо.

... Гэхчилэнгийн тухайд гэхчилэн дурсахыг үл дурсан дурсахад: Шинэ үндсэн хууль батлагдаж шинэ нийгмийн дүр төрх хуульчлагдан тодрохын зэрэгцээгээр төрийн захиргаа, бизнесийн салбарт мэргэжилтэн бэлтгэх чиг үүрэг бүхий Академи хууль тогтоох буюу УИХ-ын харъяанд байх нь зохимж муутай болох нь тодорхой болж ирсэн билээ. Бас нэг зохимж муутай юм нь Төр, нийгэм судлалын академи УИХ-ын харъяанд байгаа мөртлөө Засгийн газарт харъяалагдмаар байна гэж асуудал оруулах нь зохимжгүй зүйл байлаа. Иймээс тэр үед Ерөнхий сайд байсан П.Жасрай гуай, Ерөнхийлөгч П.Очирбат гуай нарын түвшинд зөвшилцөж Академийн бүтэц, харъяаллын асуудлыг УИХ-д засгийн газраас санаачлага гарган оруулахаар болсон билээ. Эцэст нь УИХ-ын тогтоол 1994 онд гарч Төр, нийгэм судлалын академийн эрдэм шинжилгээ судалгааны хэсгийг түшиглэн УИХ-ын дэргэд судалгааны төв тусад нь ажиллуулах, сургалтын хэсэгт нь Засгийн газрын дэргэдэх Удирдлагын хөгжлийн институтыг нэгтгэж бас дээр нь Засгийн газрын харъяанд байсан Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төвийг нэгтгэх замаар Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт нэртэйгээр өөрчлөн байгуулж Засгийн газрын харъяанд ажиллуулсан билээ.

Ингэснээр манай Академийн үйл ажиллагааны бас нэг шинэ зурвас үе эхэлсэн юм аа.

Ж.АМАРСАНАА

**Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн дарга, гавьяат хуульч,
академич, ТНСА-ийн проректор**

1953 оны 11 дүгээр сарын 29-нд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1961-1971 онд 17-р дунд сургуулийг, 1971-1975 онд МУИС-ийг «Хуульч» мэргэжлээр, 1984-1988 онд Москвагийн хууль тогтоомжийн хүрээлэнд суралцаж «Хууль зүйн ухааны дэд доктор»-ын зэрэг хамгаалсан

1990 онд Ардын их хурлын дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Улс төрийн дээд сургуулийн төрийн байгуулалтын тэнхимийн эрхлэгчээр, 1992-1999 онд Төр нийгэм, судлалын академийн дэд захирал, тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан.

Шилжилтийн үеийн өөрчлөлт

«Дарга-Монголын хүн амын олонх». Дэлхийн нэвтэрхий тольд Дарга гэдэг үгийг хэвээр нь бичээд ингэж тайлбарласан байдаг гэсэн нэгэн хошигнолыг 1970-аад оны сүүл үеэс сонссон юм байна.

Монгол Улсын анхны ерөнхийлөгч П.Очирбат 1990-ээд оны эхний бужигнаант үеэр Сэлэнгэ аймгийн иргэдтэй уулзаад «Дарга бол мэргэжил» гэж хэлээд нэг хэсэг хугацаанд чичлүүлж байсныг санаж байна.

Үнэндээ 1990-ээд оныг хүртэл сайн эмчийг эмнэлгийн даргаар, арай дөнгүүр мэдлэгтэй багшийг (голдуу математикийн) сургуулийн захирлаар, Хөдөө аж ахуйн дээд сургууль төгсөгчийг сум, нэгдлийн даргаар томилдог байсан. Мэдлэг, боловсролтой хүн бусдыгаа удирдах нь зүйн хэрэг. Бүгд Найрамдах засаг тогтсоны дараахан үеэс даргыг курс, сургуулиар тусгайлан бэлтгэдэг болоод 80 жил болж байна.

1992 онд нийтийн ба хувийн өмчийг Үндсэн хуулиар зөвшөөрөн бататгасны дараа үеэс эзэн, захирал, дарга, менежерийн ойлголт, ялгаа улам тодорч, зах зээл, ардчиллын нийтлэг зүй тогтлын дагуу зөв гольдрилоороо хэрэгжиж байна.

Миний бие 1970-аад оны дунд үеэс янз бүрийн шатны даргын ажлыг эрхэлж эхэлсний гадна 1990 оноос дарга бэлтгэх ажилд биечлэн оролцож эхэлсэн юм. Нийгмийн улс төрийн тогтолцоо өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж

байгаатай уялдан МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит намын дээд сургуулийг татан буулгаж, БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1990 оны 5 дугаар сарын 24-ний өдрийн 64 дүгээр тогтоолоор уг сургуулийн буурин дээр Улс төрийн дээд сургуулийг байгуулсан юм.

Энэ үед Ардын Их Хурлын чуулганаар Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулж, МАХН-ын удирдан чиглүүлэх ролийн тухай заалтыг хүчингүй болгож, Улс төрийн намуудын тухай хуулийг батлаад байв.

Энэ сургуулийг БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын дэргэд байгуулж, Д.Сүхбаатарын нэрэмжит хэвээр үлдээсэн байна.

Уг сургуулийг төрийн эрх барих, захиргаа, нам, олон нийт, хэвлэл, мэдээллийн байгууллагын удирдах болон улс төрийн ажилтан бэлтгэх, давтан сургах, тэдний мэргэшил, хөдөлмөрчдийн улс төрийн боловсролыг дээшлүүлэх, улс төр, нийгмийн шинжлэх ухааны чиглэлээр судалгаа шинжилгээний ажил эрхлэх үүрэгтэйгээр байгуулжээ. 1980-аад оны сүүлч, 1990-ээд оны эхэн үед нийгэм хүчтэй доргиж эхэлсэн нь төрийн яам, газрыг ч хамарч байв.

Би Хууль зүй, арбитрын яамны газрын даргын алба хашиж байгаад хүсэлт гаргаж Улс төрийн дээд сургуульд 1990 оны 6 дугаар сард очсон юм. Ажил, албаны шугамаар гэмгүй танил болсон Ж.Бямбадорж багш / УИХ-ын дэд дарга асан/ манай сургуульд хүрээд ир, хамтран ажиллая гэсэн санал тавьж билээ. Захирал нь Ардын багш Д.Миеэгомбо профессор байлаа.

1990 оны 9 дүгээр сарын нэгнээс хичээл зааж эхлэв. Бас Төрийн байгуулалтын тэнхимийн эрхлэгчээр томилогдож, ректорын ба эрдмийн зөвлөлийн гишүүний алба хашиж байв. Тэнхимд өөрийн багш Л.Баасантай хамтран ажиллаж байв.

Би энэ сургуульд нэг их удаагүй 1990 оны 10 дугаар сард Д.Бямбасүрэн гуайн Засгийн газарт Хууль зүйн сайдаар томилогдон очсон юм. Намайг Засгийн газарт ажиллаж байхад буюу дараа жилийн нь 6 дугаар сард БНМАУ-ын Бага хурлын /1991.6.15 №44/ тогтоол гарч, Улс төрийн дээд сургуулийг 1991 оны 8 дугаар сарын 1-ний өдрөөр тасалбар болгон татан буулгаж Төр, нийгмийн судлалын Академийг байгуулсан юм. Улсын Бага Хурлын дэргэд байгуулсан тус Академийн дүрмийг 1991 оны 10 дугаар сарын 12-ны өдрийн 67 дугаар тогтоолоор баталжээ.

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль 1992 оны 1 дүгээр сард батлагдаж, үүний дагуу 6 дугаар сард нь сонгууль болж, Улсын Их Хурал, Засгийн газар, Үндсэн хуулийн цэц, Шүүх, нутгийн удирдлагын байгууллагыг шинээр байгуулсан юм. Ингээд би Улсын Их Хурлын тогтоолоор сайдын

үүрэгт ажлаасаа чөлөөлөгдөв. Энэ үед МУИС-ийн нэг ангийн анд С.Нарангэрэл Академийн дэд захирлаас чөлөөлөгдөж, Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдов. Ректор Я.Долгоржав санал дэвшүүлж, Академийн сургалт, эрдэм шинжилгээ эрхэлсэн дэд захирлаар томилогдон очив.

Төр, нийгмийн судлалын Академи нь төр судлал, нийгэм эдийн засаг, улс төрийн асуудлаар суурь болон хавсарга судалгаа явуулж, Улсын Их, Бага хурал, түүний байгууллагуудыг шинжлэх ухааны мэдээллээр хангахад туслах, төрийн байгууллагын ажилтнуудыг мэргэшүүлэх, мэргэшлийг нь дээшлүүлэх зорилго бүхий эрдэм шинжилгээ, сургалтын байгууллага байсан юм.

Академи нь арван нэгжтэй, үүнээс судалгааны 3, сургалтын 1 төвтэй нийт 157 хүнтэй, үүний 84 нь санхүү, аж ахуй, захиргаа, үйлчилгээний ажилтан байв. Хичээлийн оюутны байр, гуанз гээд олон барилгатай. Төрийн удирдлага, эрх зүйн төв нь анх 17 хүнтэй байхаар батлагдсан боловч Л.Баасан, Ж.Бямбадорж, Р.Эрдэнэбаатар, Ц.Сарантуяа, Д.Орхон, Б.Лхам /лаборант/ нар ажиллаж байжээ. Ж.Бямбадорж 1992 оны 1 дүгээр сард Улсын Бага Хурлын гишүүнээр нөхөн сонгогдсон байна. Дараа нь Х.Цогтсайхан, С.Баяр, В.Удвал, Д.Ганзориг, Д.Цолмон, Ц.Оюунбаатар нар 1992 оны 2-4 дүгээр сард эрдэм шинжилгээний ажилтнаар оржээ.

Мөн оны 6 дугаар сард Л.Баасан багш ажлаасаа чөлөөлөгдөж, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр томилогджээ.

Намайг дэд захирлаар ажиллаж байхад өмнөх сургуулийн 2 ба 4 жилийн ангиуд улс төр судлаач-эрх зүйч, улс төр судлаач-эдийн засагч, улс төр судлаач-социологич мэргэжлээр төгсч байв. БХЯ, ХЗЯ, ЦЕГ-ын богино хугацааны захиалгат сургалт, яам, тусгай газрын нарийн бичгийн дарга нарын сургалт, Үндсэн хууль таниулах богино сургалт, орон нутгийн захиргааны дэд дарга нарын сургалт зохион байгуулж байв.

Үндсэн хуулиар боловсролын асуудлыг Засгийн газар хариуцахаар (хуулийн биелэлтийг зохион байгуулах гэдэг утгаар) болсон юм. Иймд Төр, нийгмийн судлалын Академи сургалт, цаашдаа эрхлэх нь явцгүй болов. Харин судалгааны ажлын хувьд багагүй зүйл хийж байсан юм шүү.

Академи 1993 онд сургалт цөөнтэй, тэгсэн атлаа хичээлийн олон танхимтай, дотуур байртай асар их зардал чирэгдэлтэй байв.

Энэ талаар би УИХ-ын дэд дарга Ж.Гомбожав, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын Боловсон хүчний хэлтсийн дарга Ц.Самбаллхүндэв зэрэг нэлээд хэдэн хүнд учир зовлон, цаашдын бодлогоо ярьж байв. Я.Долгоржав ректор ч анхаарал тавьж, Төр, нийгмийн судлалын Академийн цаашдын хувь заяаны талаар бид байн байн зөвлөлдөж байсан юм. Төр, нийгмийн судлалын Академийн байр, дотуур байрыг түрээслэх, худалдаж авах, Шинжлэх ухааны академийн хүрээлэнг оруулах, хувийн сургууль

байгуулах санал гарч бас хамтарч ажиллая гэж ёстой янз бүрийн хүмүүс ирж уулздаг байсан даа.

Ний нуугүй хэлэхэд Засгийн газар УИХ-ын дэргэдэх байгууллагаар хүнээ сургах талаар тун хойрго байсан юм. Арга ч үгүй биз дээ систем нь өөр болж байхад.

Энэ үед би Удирдлагын хөгжлийн институтийн захирал, Засгийн газарт хамт гишүүн байсан Ц.Цолмонтой уулзаж, 2 байгууллагыг нэгтгэх шаардлага, боломжийн талаар санал тавьсан юм. Ингээд Я.Долгоржав ректороос чиг, санаа авч Ц.Цолмон захирал, тэдний ажилтан Б.Энхбат бид гурав Голланд, Испани зэрэг орны төрийн ба бизнесийн удирдлагын сургуулиудаар явж танилцсан юм. Ирээд эрх бүхий хүмүүст ажлаа уламжлав. Нэн удалгүй Засгийн газрын тогтоол /1994.1.27/ гарч Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт байгуулагдсан юм. Засгийн газрын дэргэд байсан судалгааны төвийг бас нэгтгэж, ТЗУХИ-ийн дотор Төрийн бодлого судлах төв байгуулсан.

Институт байгуулагдахад 132 хүнтэй байв. Удирдлагын хөгжлийн институтийн 65 ажилтны (үүнээс 30 орчим багш) захиргаа, үйлчилгээний цөөн хэдээс бусад нь ирсэн юм.

Шинэ институтийн талаарх Засгийн газрын тогтоолын төсөл, институтийн шинэ бүтэц, дүрмийн төслийг боловсруулахад харин оролцоогүй юм шүү. Удирдлагын хөгжлийн институтэд Х.Оюунцэцэг, Ш.Цогтоо гэсэн 2 хуульч байсан бол шинэ институтэд тэнхим байгуулагдаж (1994.2.7), Ж.Амарсанаа (тэнхимийн эрхлэгч), Х.Цогтсайхан, Д.Цолмон, Ц.Оюунбаатар, Х.Оюунцэцэг, В.Удвал зэрэг багш нар, туслах ажилтнаар Ч.Мажигсүрэн ажиллаж эхэлсэн юм.

Тэр үед 2 байгууллагыг нэгтгэх гэж хөөцөлдөөгүй бол, Академийг хэсэгчлэн түрээслээд орлого олоод санаа амар сууж байсан бол, эсвэл өөр байгууллага байгуулсан бол одоогийн Удирдлагын академи гэсэн ийм сайхан байр, тоног төхөөрөмж тохижилт, гайгүй багш нартай байгууллага байгаа ч уу гэж бодогддог юм. Мэдээж зөвхөн бид хэд биш олон хүн тал талаас нь бодож бүтээсэн зүйл л дээ.

Намайг 2 дахь удаагаа Хууль зүйн сайдаар ажиллаж байхад ТЗУХИ-ийг Академи болгох асуудал Засгийн газрын хурлаар нэг удаа орж хойшлогдож, дараа нь (1999.11.24) Академи болсон билээ.

Шилжилтийн эрчимтэй, хурдацтай, бараг хэний ч төсөөлж баримжаалж байгаагүй их өөрчлөлтийн жилүүдэд, 1990-1996 онд нэг байшинд, «дарга» (дарга гэдэг үгийг хашилтад хийсний учир нь дарга, менежер, удирдагч, жолоодогч, зохион байгуулагч гэсэн ерөнхий, нийтлэг утга, агуулгыг нь бодсон хэрэг юм) бэлтгэх ойролцоо үүрэгтэй гурван өөр байгууллагад ажиллаж байсан сэтгэгдлээ товч хүүрнэхэд ийм буюу.

А.ЦАНЖИД

Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, доктор, профессор, НДС, УТДС,
ТНСА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч,
УИХ-ын гишүүн, БСШЯ-ны сайд

Хулгана жилтэй. Цахилгааны инженер. 1948 онд Говь-Алтай аймгийн Халиун суманд төрсөн. БНПУ-ын Вроцлав хотын Политехникийн дээд сургууль төгссөн, цахилгаан систем, шугам сүлжээний инженер мэргэжилтэй. Уг сургуулийг техникийн ухааны магистр зэрэгтэй төгссөн. 1988 онд Москвагийн нийгмийн ухааны Академид боловсролын докторын зэрэг хамгаалсан байна. 1973 оны 8-р сараас төрсөн нутагтаа хөдөлмөрийн гараагаа эхэлж Говь-Алтай аймгийн Барилга Угсралтын конторт инженер болсон. 1974 оны 7-р сараас аймгийн эрчим хүчний үйлдвэрийн дарга болж зургаан жил ажилласан байна. Ирээдүйтэй удирдах ажилтан гэж үнэлэгдсэн учраас 1980 онд НДС-д орж, уг сургуулийг 1982 онд төгсөөд багш болжээ. Тэр цагаас хойш их, дээд сургуульд багшлаж, эрдэм судлалын ажил эрхэлж байгаа. Энэ завсар БСШУ-ны сайд \2000-2004\, УИХ-ын гишүүний алба \2004-2008\ хашиж байсан. Монгол Улсад улстөрийн шинжлэх ухааныг анхлан заасан багш, судлаач хүн юм. Улстөр, төр судлал, түүх, соёл судлалын чиглэлээр сонирхон судалгаа хийдэг. «Улстөрийн шинжлэх ухаан» (гурав дахь хэвлэл нь гарсан), «Төрийн захиргаа» -ны сурах бичиг, «Монгол соёл иргэншил», «Хөгжлийн стратегийн талаар эргэцүүлэх нь», «Төр барихуй монгол ухаан» зэрэг судалгааны бүтээл, «Залуучуудын хүмүүжил», «Ардчилсан социализм» зэрэг сурталчилгааны товхимол, сонирхдог ухааны дагуу олон арван судалгаа, сурталчилгааны өгүүлэл бичиж дотоод гадаадад нийтлүүлсэн. «Төрийн бодлого», «Бодлогын шинжилгээ», «Боловсролын социолого» зэрэг номыг орос, англи хэлнээс орчуулсан. «Бодь модны дор бодлогоширном» нэртэй шүлгийн ном бичиж нийтлүүлсэн байна. Түүнд өөрийн нь болон Польш хэлнээс орчуулсан яруу найргийн бүтээл багтжээ. «Монголчуудын түүх, соёлын атлас», «Монголын шинжлэх ухаан»-ны 108 боть, Монголын түүхэн сурвалж бичгийн цуврал 30 боть, «Б.Шаравын туурвил зүй» /Л.Батчулуун/ зэрэг олон бүтээлийн ерөнхий редактор, төслийн багийн ахлагч, зөвлөхөөр

ажиллажээ. Төрийн ордонд төрийн ёслол, хүндэтгэлийн өргөө барих, шижир алт, цалин цагаан мөнгө, эрдэнийн зүйлсээр «Монголын нууц товчоо», «Үндсэн хууль» номыг бүтээхэд зөвлөхөөр ажиллажээ. Монголын бурханы шашны урлаг альбом хийх ажлыг санаачлан зохион байгуулсан байна.

Тэрээр БНСУ-ын Данкүкийн их сургуулийн хүндэт доктор, Олон улсын дээд сургуулийн шинжлэх ухааны Академийн жинхэнэ гишүүн юм.

Миний бие тус сургуулийн түүхийн өвөрмөц үед сурч ажиллаж байсан билээ. Би хөдөө нутагт малчны гэрт төрж өсөөд 1967 онд Говь-Алтай аймгийн төвийн 10 жилийн дунд сургуулийг төгсөж БНПАУ-д суралцахаар явсан юм. Вроцлав хотын Политехникийн Их сургуульд цахилгааны инженерийн мэргэжлээр суралцан 1973 онд төгсөж ирээд нутагтаа Барилга угсралтын конторт инженерээр 10 сар ажиллаад Эрчим хүчний үйлдвэрийн дарга болсон.

Далаад оны сүүл үед НТХ-ны зохион байгуулагч Пэлжир гуай Москвад Нийгмийн ухааны Академид явуулна, бэлтгэж бай гэсэн билээ. Гэтэл 1979 онд НДС-д НТХ-ноос шалгалт хийж сургалтын чанарыг сайжруулах талаар үүрэг өгсөний дээр дээдийн 2 жилийн ангид сургалтыг орос хэлээр явуулах болсон. Тиймээс манай аймгаас Баянжаргал бид хоёр орос хэлд гайгүй гэж үзэгдэн 1980 онд НДС-д элссэн. Сургуулийн захирлаар Г.Миеэгомбо, дэд захиралаар Б.Даш-Ёндон нар шинээр томилогдоод ажиллаж байсан. Бидэнд Ж.Чунагсүрэн, Р. Нансал, Ж.Цэдэнжав, Ү.Нямжав, Б.Дашцэвэг, Ү.Дорж, Ү.Чимэд, У.Камбар, Б.Намсрай, Д.Норовсамбуу, Ш.Сүхээ нарын зэрэг олон ахмад багш нараас гадна бидний үеийн Ж.Болдбаатар, Ц.Аюурзана, Д.Сэржамц, Ц.Адъяа гэх мэт сайн эрдэмтэн багш нар хичээл зааж байлаа. Ахмад багш нар маань эрдэм номоос гадна амьдралын их туршлагатай, янз бүрийн дурсамж ярьдаг байсныг санахад таатай байна. Жишээ нь Нямжав багш маань «Энэ Улаанбаатар гэдэг чинь Чингис гэсэн юм шүү дээ, хааны нэрийг цээрлэж дээдэс маань ингэж хэлдэг байсан юм гэнэ билээ. Анхдугаар их хурал дээр Коминтернийхэн нэгийг бодож, Цэрэндорж гуай мэтийн аваргууд өөрийг бодож ингэж нэрлэсэн юм гэсэн шүү» гэж ярьж билээ. Сонин л зүйл. Бололцоо байдаг бол лавшруулж судалмаар юм шүү. Нэг өдөр хэдэн ахмад багш нар зуслан дээр тойрч суугаад л хэлмэгдлийн үеийн талаар нарийн ширийн зүйл ярьж Чойжамц багш маань «аа мөн ч хэцүү цаг байсан даа, нэг пад гээд л шоронд, бас нэг пад гээд л шороон дор ордог байлаа шүү дээ» гэж билээ.

Энэ сургуулиас маш чамбай боловсрол олсон гэж би боддог юм. Миний хожим бичсэн, хэвлүүлсэн бүхэн энэ сургуулиас эхтэй. Үзэл суртал, энээ тэрээ байсан нь ойлгомжтой. Гэвч авч чадсан хүнд бол гүн ухаан,

социолого, улстөрийн эдийн засгийн ухаан, түүх гэх мэт олон чиглэлээр аль ч нийгмийн үед асуудалд шинжлэх ухааны үүднээс хандах арга зүйг эзэмшүүлдэг сургууль байсан. Сургуулиа төгссөний дараа намайг багшаар үлдээсэн. Тэр үед НТХ-ны Боловсон хүчний хэлтэст ажиллаж байсан Санжмятав гуай хичээлээ амьдрал, үйлдвэрлэлтэй сайн холбож заагаарай гэж захиж байсныг би намайг багш болгосон шалтгаан юм болов уу даа хэмээн бодсон билээ. Би 3 жил багшлаад НУА-д явж суралцсан. Гуравхан жил болоод зэрэг хамгаалах сургалтад явсан маань Г.Миеэгомбо, Б.Даш-Ёндон багш нарын маань дэмжлэг байсан. 1988 онд зэрэг хамгаалж ирээд сургуульдаа дахин багшилсан юм.

Манай сургууль шилдэг эрдэмтэд ажилладаг сургууль байсны хувьд янз бүрийн санаа гардаг. Түүнийг ч бас дээд газар анхаарч, ажигладаг байсан байх. Намайг багш болсоны дараахан С.Жалан-аажавыг огцруулж, НТХ-ны Боловсон хүчний эрхлэгч Б.Ламжав сургууль дээр ирж танилцуулан их л айхтар хурал болж байсан. Шинэ багшийн хувьд улстөр, үзэл суртлын зөрчил гэгч ийм айхтар юм байдаг юм байж дээ гэж бодож билээ. Хожим шинэчлэл, өөрчлөлт эхлэх үед ч манай сургуулийн багш нар чухал санал гаргаж байсан. 89 оны эхээр шиг санагдах юм, намын үүрийн хурал дээр Улстөрийн товчоо огцрох хэрэгтэй гэж хэлж байсныг ч би сонсож л байсан. Би өөрөө 1988 оны намар Үнэн сонинд «Үзэл суртлыг өөрчилъе» гэсэн өгүүлэл бичиж билээ.

1990 онд манай сургуулийн залуу багш нараас Да. Ганболд, Г.Чулуунбат, Д.Баатартогтох нарын зэрэг хэд хэдэн хүн ардчиллын хөдөлгөөнд идэвхтэй оролцсон. Миний хувьд өмнө нь Польш улсад сурч байхдаа бага сага үзэж байсан улстөр судлалын хичээлийг шинээр буй болгож заах хүсэлд л хөтлөгдөж явлаа. 1990 онд янз бүрийн материал ашиглан тэр хичээлийг зааж эхэлсэн бөгөөд бусад сургуулийн багш нар ч дагалдсан юм. Миний энэ шинэ санааг Г.Миеэгомбо багш маань их дэмжсэн. Нэг удаа Москвад чиний заадаг хичээлийн том эрдэмтэд Америкаас ирж сургалт явуулах юм байна, чи явах уу гэж байна. Би ч уухайн тас шүү дээ. Хоёрхон хоногт багтаан паспорт бусад зүйлийг хөөцөлдөн Москва явсан. Д.Батбаяр бас цуг явсан юм. Тэгээд бид дэлхийд нэрд гарсан том эрдэмтдийн сургалтад суусан. Нэрт нам судлаач Дж.Ла Паломбара, ардчиллын онолч Роберт Дол /Даль/, модернизацийн онолч Дэвид Эптер гэх мэт хэд хэдэн эрдэмтдийн хичээлд суусан юм. Удалгүй барууны улстөр судлалын ном зохиол ч олдох болж, миний бие 1990-1992 оныг ном тэвэрч өнгөрөөсөн. Манай сургуульд Улстөр судлалын төв буй болж, би эхлээд секторын, дараа нь төвийн эрхлэгч болсон юм. 1992 онд нөхдийн хамт улстөр судлалын анхны сурах бичиг маягийн ном гаргасан. Дараа нь бие даан сурах бичиг бичин гурван ч хэвлэл гаргасан юм. Бидний

анхны тэр ном манай орны дээд, дунд бүх сургуулийн багш нарын гарын авлага болсон юм. Би болон манай нөхөд сургуулиасаа гадна багш нарын мэргэжил дээшлүүлэх сургалт, Улстөрийн боловсролын Академи гэх мэт олон газарт хичээл заадаг байлаа.

Ардчиллын эхэн үеэр НДС-ийг НТХ ч тоохоо больж бид ч нэг хэсэг эзэнгүй юм шиг байсан. Дотроо ч бас захирал нараа шүүмжлэн сургуулиа шинэчлэх оролдлого хийж байв. Ингээд сургуулийн тухай асуудлыг Улсын бага хурлаар хэлэлцэх болж нэг өдрийн хурлын төгсгөлд хэлэлцсэн. Зохиолч Д.Маам НДС-ийг их хурц шүүмжилж татан буулгах санал гаргасан. Олон зүйл яригдсан. Эцэст нь сургууль маань Улсын бага хурлын дэргэдэх Төр нийгэм судлалын Академи нэртэй болсон. Хурлаас гарч ирээд Миеэ багш маань «ёох, олон үе дамжсан нэр төртэй сургууль миний үед татан буугдах нь үү гэж их зовлоо шүү» гэж билээ. Тэгээд гэр рүүгээ явах болсоноо багш маань «үгүй хоёулаа сургууль дээрээ очоод миний өрөөнд нэг ороод гардаг ч юм билүү» гэж байна. Манай гэр сургуулийн хажууд байсан болохоор би тэгье л гэлээ. Тэгээд захирлын өрөөнд орж нэг хундага тулгаж билээ.

Дараа нь сургууль маань Улстөрийн дээд сургууль, улмаар удирдлагын институтийг нэгтгэн Удирдлагын Академи болсон билээ.

Өөр нэг дурсамжтай зүйл бол 1984 онд болсон сургуулийн 60 жилийн ой юм. Би тэгэхэд сургуулийн музей байгуулах ажлыг хариуцан хичээлийн байрны гурав дугаар давхарт музей байгуулсан юм. Тэнд их сонин материалууд тавигдсан. Хүмүүсийг цэргээс элсүүлэн эхлээд бичиг үсэг зааж дараа нь номоо заадаг байсан юм билээ. Нэгийн ташуу гэж нэрлэдэг ташуу шугамтай дэвтэр дээр бичсэн удахгүй дарга болох байсан том хүмүүсийн цэвэр бичгийн хичээл, Тува, Өвөр монголоос суралцаж байсан хүмүүстэй холбоотой бичиг баримт, маршал Чойбалсан хичээл заагаад 8 төгрөг авсан баримт, өдий төдий хуучны гэрэл зураг гэх мэт олон зүйл байсан.

1993 онд Ж.Болдбаатар Намын удирдах зөвлөлд ирж ажиллаач гэсэн учир би тийшээ шилжсэн. Өмнө нь бас нэг удаа санал тавиад би нөгөө америк номуудаа өөрийн болгож амжаагүй байсан учир очоогүй юм. Хожим би сургуулиасаа профессор цол хүртсэн юм.

Биднээр хичээл заалгаж манай сургуулийг төгссөн хүмүүс ардчиллын өмнө ч, дараа ч манай улсын төв, орон нутгийн байгууллагуудад олон жил ажиллаж шилжилтийн хүнд үед төрийн ажлыг нугалалцсан юм.

Цаашдаа ч тус сургуулийг төгсөгчид чанартай боловсролоос гадна улс орноо гэсэн чин сэтгэлтэй, ажлын төлөө хүмүүс байгаасай гэж хүсэх байна. Энэ бол манай сургуулийн түүхэн уламжлал юм даа.

Л.ЭНХТАЙВАН

УХИ, ТЗУХИ-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, санхүү эдийн засгийн дэд сайд, онц бөгөөд бүрэн эрхт элчин сайд

1955 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1973 онд Улаанбаатар хотод 1-р дунд сургуулийг төгссөн. 1973-1978 онд Берлин хотноо Эдийн засгийн дээд сургуулийг Эдийн засгийн математик мэргэжлээр төгссөн.

1990 онд Герман улсын Берлин хотын Эдийн засгийн дээд сургуульд «Макро эдийн засгийн загварчлал» сэдвээр эдийн засгийн шинжлэх ухааны доктор, 1996 онд дэд профессор (БСШУ-ны сайдын тушаалаар), 1999 онд профессор (Удирдлагын академийн захирлын тушаал) болсон.

1978-1982 онд Улсын төлөвлөгөөний комисст мэргэжилтэн, 1983-1989 онд Герман Улсад Залуучуудын дээд сургуульд лектор, орчуулагч багш, 1990-1991 онд Удирдлагын хөгжлийн институтэд багш, эрдмийн зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга, 1991-2003 онд Удирдлагын хөгжлийн институт, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт болон Удирдлагын академид эдийн засгийн тэнхимийн эрхлэгч, 2000-2004 онд Санхүү, эдийн засгийн дэд сайд, 2002 -2005 онд Шинжлэх Ухааны Академийн Үндэсний хөгжлийн хүрээлэнгийн захирал, 2003-2008 онд Австри улсад суух Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайд, Вена дахь НҮБ-ын салбар төв, олон улсын байгууллагад суух Байнгын төлөөлөгчийн албан тушаал хашиж байсан.

1985 оноос Хөгжлийн прогноз, загварчлалын асуудлаар гадаад, дотоодод 10 гаруй өгүүлэл, илтгэл, 1990 оноос хойш зах зээлийн эдийн засгийн шилжилтийн хувилбар, арга зам, төрийн оролцоо, зохицуулалт, макро эдийн засаг, мөнгө төсвийн бодлого, хөгжлийн стратеги зэрэг асуудлаар 20 гаруй өгүүлэл, илтгэл, Монгол Улсын нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн 15-20 жилийн үзэл баримтлал, цогц бодлого стратегийг боловсруулахад ажлын хэсэгт орж оролцсон.

Шагнал, цол: 1988 онд Германы залуучуудын байгууллагын дээд шагнал, 1989 онд МХЗЭ-ийн Тэргүүний сэхээтэн залуу медаль, 2000 онд Боловсролын тэргүүний ажилтан, 2002 онд Төрийн захиргааны тэргүүний ажилтан. 2003 онд Эдийн засгийн тэргүүний ажилтан, 2001

онд Алтан гадас одон, Ардын хувьсгалын 80 жилийн ойн медаль, 2009 онд Австри улсын Гавьяаны их алтан туузат одон (das Grosse Goldene Ehrenzeichen am Bande fuer Verdienste um die Republik Oesterreich).

Бусад:

1990 оноос зах зээлд шилжих концепц, үндэсний хөгжлийн үзэл баримтлал, хөгжлийн цогц бодлого, санхүүгийн тогтолцооны шинэчлэл, төрийн санхүү, мөнгөний бодлого зэрэг санхүү, эдийн засгийн асуудлаар судалгаа хийж төр засгийн баримт бичиг гаргахад оролцож байсан. Тэрчлэн Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх Эрдэмтэдийн зөвлөлийн гишүүн, Үндэсний аюулгүй байдлын шинжээч зэрэг сонгуульт ажлын хүрээнд улс орны эдийн засгийн хөгжил, санхүүгийн системийн шинэчлэлийн асуудлаар судалж санаа оноогоо тодорхой шийдвэр гаргахад тусгуулсан.

Удирдлагын хөгжлийн институт /УХИ/ болон Удирдлагын академи /УА/-д улс орны болон миний хувьд түүхэн цаг үед 14 жил ажиллаж амьдралынхаа их дурсамжтай, сайхан он жилүүдийг өнгөрөөжээ. 90-ээд оны эхээр улс орон маань нэг системээс өөр тогтолцоонд шилжсэн, 2000 онд мянган, зуун солигдсон, улс төр, нийгэм эдийн засгийн ихээхэн хямрал, өөрчлөлт хөдөлгөөнтэй, сургалтын систем үндсээрээ өөрчлөгдсөн, нэг талаас зааж сургах, нөгөө талаас өөрсдөө сурч, судлах их ачаалалтай бүтээлч цаг байжээ.

Миний бие Герман улсад олон жил суралцаж ажиллаад, эх орондоо ирээд удаагүй байсан үед нэрээ өөрчилж шинэчлэн зохион байгуулагдаж байсан Удирдлагын хөгжлийн институтэд 1990 оны 4-р сард анх багшаар орж байсан маань тод санагдана. Энэ үед тус институтэд гадаадын /барууны/ эрдэмтэд төсөл хэрэгжүүлж лекц уншдаг, захирал байсан Д.Бямбасүрэн гуай дэвшээд Засгийн газрын шинэчлэлийн ажлыг гардан хийж тус институтээ их дэмжиж түшдэг, багш нар нь чадварлаг шинийг эрэлхийлэгч байсан зэрэг шалтгаанаар манайдаа их нэр хүндтэй болсон байлаа. Миний хувьд тус институтэд Английн Манчестерийн их сургуулийн профессоруудын лекцийг сонсож байгаад тус институт, түүний удирдлага, багш нартай анх танилцаж хамтран ажиллахаар шийдэж захирал Д.Цэрэндорж, Я.Шуурав нартай ярилцаж ажилд орж билээ. Энэ нь одоо эргэн харахад маш зөв шийдвэр байжээ гэж бодогддог. Намайг дэмжиж, удирдан ажиллаж байсан захирал Д.Бямбасүрэн, Д.Цэрэндорж, Я.Шуурав нарт ямагт талархаж баярлаж явдаг.

УХИ нь 1990-1991 оны хичээлийн жилээс манай улсдаа анх удаа шинэ /барууны/ хөтөлбөрөөр сургалтаа явуулж эхэлсэн бөгөөд шинэ нөхцөлд

сурч мэдэх шаардлага хэрэгцээ асар өндөр байсан. Манай үндсэн ангийн сонсогчдоос гадна улс төрийн намууд, төрийн удирдах албан тушаалтан, албан хаагчид, аймаг, сум болон үйлдвэр, ХАА-н нэгдлийн дарга нар сургалтанд бараг бүгд эрчимтэй хамрагдаж байв. Хүн хүч бага байсан тул цөөн тооны манай багш нар 1990-1994 онд маш их ачаалалтай ажиллаж байжээ. Сонсогчид маань ч их идэвхтэй, шинийг сурах гэсэн эрмэлзэлтэй. Миний хувьд эдгээр жилүүдэд зах зээлийн эдийн засгийн онол /микро, макро эдийн засаг/ хичээлийг ганцаараа хариуцаж байсан тул ихэнхдээ 7 хоногт 40-46 цаг хичээл заадаг байсан. Тэр үед нийгмээрээ их улс төрждөг байсан бөгөөд заримдаа сонсогчид маань 2 хуваагдчихсан маргалдаад багш та аль нь зөв бурууг яг хэл гээд шахдаг, эдийн засгийн онолын урсгалууд талаас нь тайлбарлахаар Та бөөрөнхийлж хариуллаа гээд тэдэндээ хааяа «загнуулчихдаг» байлаа. Аймгийн удирдлагуудын курсэд гол төлөв олон жил ажилласан туршлагатай дарга нар хамрагддаг байлаа. Нэг удаа ахимаг насны эрэгтэй урд суучихаад унтах гээд байдаг, хажуугийн нөхөр нь байн байн сэрээгээд байгаа нь ажиглагдлаа. Гэтэл тэр эрэгтэй над руу хандаад «... багш аа сүүлийн 15 жил үдийн хоолны дараа би 30 мин тогтмол дуг хийгээд сурчихсан юм. Би яг 30 мин унтчихаад сэрээд хичээлээ хийе. Тэгэх үү багш аа?» гээд асуудаг байгаа. Ахмад, идэвхтэй сонсогч маань ингэж их учирлан гуйхад нь бусдын дэргэд үгүй, тэг гэж хариулахад хүндрэлтэй байсан нь одоо ч тод санагдана.

Удирдлагын хөгжлийн институт дээр гадаадын олон нэртэй эрдэмтэд лекц уншиж төсөл хэрэгжүүлсэн. /Зураг дээр зургийн голд Японы профессор Хироно, зүүн гар талаас 3 дахь нь Эдийн засгийн тэнхимийн багш Ц.Энхболд, 4 дэхь нь Л.Энхтайван, 5 дахь Ц.Адьяа нар бусад багш нарын хамт. 1990 он

1994-1998 онд институт маань Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт, 1999 оноос Удирдлагын академи болж хүн хүч, байр савны хувьд ч томорч өргөжин ажиллах нөхцөл өөрчлөгдсөн. Энэ үед эдийн засгийн тэнхим маань ч боловсон хүчний хувьд бэхжиж 13 багш ажилтантай том тэнхим болж нэг хичээлийг 2-3 багш заах боломж бүрдсэн. Тэнхимийн эрхлэгчийн хувьд багш нарын ачааллыг жигдрүүлэх, харилцан бие биенээсээ суралцах, мэдлэг чадвараа дээшлүүлэх, судалгаа шинжилгээний ажилд түлхүү анхаарч байлаа. Миний хувьд тэнхимийн сайхан хамт олны зэрэгцээ салбартаа тэргүүлэгч манай нэрт эрдэмтэн багш Д.Лхаашид, Ж.Амарсанаа, Я.Совд, Я.Долгоржав, П.Увш зэрэг тэнхимийн эрхлэгч нартай гар нийлэн хамтран ажиллаж ихийг сурч мэдэн бүтээлч, сайхан цагийг өнгөрүүлсэндээ баяртай байдаг.

Салбар салбартаа нэр хүндтэй олон сайхан эрдэмтэн багш нартай хамтран ажиллажээ. Зураг дээр сургуулийн захирал болон тэнхимийн эрхлэгч коллегиудын хамт

Миний бие тус сургуульд ажиллах үедээ 1996, 1999 онд миний ихээр хүндэлж явдаг, дотно харилцаатай, бидний хэлдгээр төрийн 3 өндөрлөгт ажиллаж байсан төрийн зүтгэлтэн, манай нэр хүндтэй хоёр эрдэмтнээс «Дэд профессор», «Профессор» цолыг гардаж авсан нь их аз завшаантай мартагдашгүй цаг мөч юм. Боловсрол, шинжлэх ухааны сайд, Монгол улсын эрдмийн зэрэг, цол олгох дээд зөвлөлийн дарга С.Төмөр-Очир /хожим нь УИХ-ын даргаар ажилласан/-ын тушаалаар миний хүндэлж явдаг, нэрт эрдэмтэн агсан М.Жамсрангийн хамт 1996 оны 1-р сард «Дэд

профессор» болж билээ. 1999 оны 11-р сард Удирдлагын академийн захирал, Ерөнхий сайд асан Д.Бямбасүрэнгийн тушаалаар дотны анд агсан, эрдэмтэн Р.Вандангомбо, нэрт эрдэмтэн хуульч агсан Ч.Чимэдийн хамт «Профессор» гэх хүндтэй цолыг хүртсэн.

Гадаадын олон сайхан багш нартай нөхөрлөж ихийг сурч мэдсэн. Австралийн Перть хотын их сургуулийн профессор Майкл Торнтэй Монголын сайхан орондоо Эдийн засгийн тэнхимийн багш Ц.Гунгаанямбуу, Н.Бурмаа, Мэдээлэл зүйн тэнхимийн С.Энхжаргал, Баярмаа багш нарын хамт. 1997 он

Эдийн засгийн тэнхимийн ахмад багш нарын хамт. Тэнхимийн эрхлэгчээр олон жил ажилласан ахмад багш агсан Ү.Чимэд (урд эгнээнд зүүнээс 3 дахь нь) багш Ц.Гунгаанямбуу, Сэржамц (арын эгнээнд баруунаас 1,2 дахь) болон бусад багш нартай хамт

Өнгөрсөн хугацаанд сургалтын агуулга хэлбэр, заах арга, ялангуяа ашиглах материал, техник хэрэгсэл байнга эрчимтэй өөрчлөгдөж ирсэн. 90 оны эхээр слайд үзүүлэх, цагаан самбар дээр үзгээр бичих, плёнкоор хавтаслах зэрэг нь хамгийн сүүлийн үеийн техник арга хэрэгсэл байж билээ. Хааяа видео хичээл үзүүлдэг, тэр нь заримдаа гацахаар өнөөдөр жаахан хүүхдүүд ажиллуулчих юмийг өөрсдөө засч чаддаггүй байлаа. Сонсогч нар семинар группээр зохион байгуулагдаж хичээллэдэг байсан үед багш сонсогч нарын харилцаа илүү ойр, сонсогч нар ч хоорондоо болон сургуультай илүү нягт холбоотой байсан санагдана. Сургалтын чиглэлээр гадаад дотоодын олон курс семинарыг зохион байгуулж багш нар мэдлэг чадвараа дээшлүүлснээс Австралийн Кёртенийн их сургууль, Австрийн Эдийн засгийн танхимийн институтын ЖДҮ-ийн курсууд, Германы олон улсын хөгжлийн сангийн төрийн албаны сургалтууд онцгой ач холбогдолтой болсон.

Аливаа арга хэмжээнд Эдийн засгийн тэнхим өөрийн өрөөндөө маш сайхан тэмдэглэдэг байлаа. Зураг дээр Сургуулийн удирдлага, захирал Д.Бямбасүрэн, О.Насанбат, Я.Шуурав нар тус тэнхимд зочилж байр хүргэж байгаа нь. 1999 он

Тус сургуульд 14 жил багш, тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллахад хамгийн сайхан нь хамт олны уур амьсгал байсан. Багш нарын хоорондын дотно харилцаа, сурч мэдэх гэсэн эрмэлзэл, чөлөөт цагаа тухайн нөхцөлд тохируулан сайхан өнгөрүүлж байсан нь мартагддаггүй. Миний хувьд манай **эдийн засгийн тэнхим**, түүний хамт олон багш нар, хамт өнгөрүүлсэн цаг мөч бүр онцгой дурсамжтай, амьдралын маань хамгийн сайхан үеийн нэг мөн. Одоо эргээд бодоход энэ сайхан хамт олны ачаар манай улсын болон хувь хүмүүсийн аж амьдралд хамгийн хүнд байсан 1990-2000 оныг сайн мэдрэхгүйгээр, харин ч сайхан дурсамжтайгаар өнгөрөөжээ. Эдийн засгийн шинэ тогтолцоонд амжилттай шилжихэд зах

зээлийн эдийн засгийн боловсрол, мэдлэг онцгой чухал гэж үзэн төр засаг, сургуулийн удирдлагын зүгээс тэнхимийг бэхжүүлэх, багш нарыг чадваржуулахад их анхаарч гадаад, дотоодын курс, сургалтад түлхүү хамруулж байсан. Зөвхөн Герман улсад л гэхэд 1994-2003 оны хооронд давхардсан тоогоор 25 гаруй удаа сургалтад хамрагджээ. Тэнхимийн эрхлэгчээр олон жил ажилласан ахмад багш агсан Ү.Чимэд, Лодой нартай цөөн жил хамт ажиллахдаа ихийг сурсан бөгөөд тэдний өргөн мэдлэг, даруу төлөв занг их үнэлдэг байлаа.

Эдийн засгийн тэнхимийн хамт олон дэндүү авьяаслаг, олон дуу мэддэг тул зарим арга хэмжээнд хэтрүүлэн дуулж тайзнаас «хүчээр» буух тохиолдол гарч байлаа.

Зураг дээр Тэнхимийн гоцлол дуучин Ц.Гунгаанямбуу, Баясгалан, С.Жаргалсайхан нар тэнхимийн багш нарын хамт

Тус тэнхим нь сургуульдаа 13-14 багштай хамгийн том, хүчирхэг тэнхимийн нэг, багш нар нь чадварлаг, хоорондоо дотно, эвтэй найртай. Надтай хамт ажиллаж байсан багш Б.Намсрай, Сэржамц, Ц.Энхболд, Ц.Гунгаанямбуу, Б.Хөхөөжаргал, С.Жаргалсайхан, М.Мөнхболд, Б.Ариунаа, С.Дуламсүрэн, Долгорсүрэн, Л.Ариунаа, Н.Бурмаа, Баясгалан, Амартүвшин, Д.Явуухулан, Б.Бадарч нартайгаа гар нийлэн ажиллаж тэнхимийн өмнө тавьсан зорилтоо амжилттай биелүүлэхийн зэрэгцээ хувь, хувьсгалын олон үйл явдлыг хамтдаа сайхан өнгөрүүлснээ тод санадаг. Хожим Я.Шуурав багш маань тэнхимийн ажлыг удирдаж ирсэн. Энэ сайхан хамт олноос хамгийн дотно багш нарын нэг байсан Ц.Гунгаанямбуу,

Д.Явуухулан, С.Дуламсүрэн нар маань өнөөдөр бидний дунд байхгүй нь нэн харамсалтай.

Удирдлагын академи нь өнөөдөр материаллаг баз, хүний нөөцийн хувьд бэхэжсэн, зах зээлд тодорхой байр суурь эзэлсэн, гадаад дотоодод нэр хүндтэй байгууллага болжээ. Багш ажилтан, сонсогчид, суралцагсад тооны хувьд их нэмэгдсэн харагдана. Цаашид чадварлаг, ухаалаг байх төр засгийн бодлогын дагуу чанарын талд илүү анхаарууштай санагдана. Аливаа сургалт, судалгааны байгууллагын нэр хүнд, ололт амжилт нь багш, судлаачдаасаа шууд хамаардаг тул тэнхим нэгж «profit-center»-ийг улам бэхжүүлэх, багш, судлаачид маань шинжлэх ухааны өөрийн салбар чиглэлээр улсдаа төдийгүй гадаадад нэр хүндтэй, өндөр мэдлэг, чадвартай, төгсөгчид нь салбартаа лидер байхад илүүтэй анхаарууштай.

Тэнхимийн багш нар чадваржиж 6 залуу доктор төрөн гарлаа. Герман улсад эрдэмтэн болсон залуу доктор Л.Ариунаагийн арга хэмжээнд, Эдийн засгийн тэнхимийн багш нар

Д.ЗОРИГТ

НДС-ийн багш,

Идэр дээд сургуулийн захирал, доктор, профессор

1961 онд Хөвсгөл аймгийн Мөрөн хотод төрсөн. 1970-1980 онд Хөвсгөл аймгийн Шинэ-Идэр сумын 10 жилийн дунд сургуулийг, 1980-1985 онд ЗХУ-ын Свердловск хотын Уралийн их сургуулийг»Философич, философийн багш» мэргэжлээр тус тус төгссөн. 1985 оны 07 дугаар сарын 19-нөөс МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Нийгмийн ухааны институтэд ЭША-аар ажиллаж байсан.

Миний бие 1991-1994 оны хооронд Удирдлагын академид ажиллаж, бахархам их түүхэнд нь гар бие оролцож явсандаа баяртай байдаг. Тэр үед тус Академийн

одоогийн бүтэц, үйл ажиллагааны суурийг тавих, хуучин Намын дээд сургуулийн уламжлалаас орчин цагийн боловсрол, шинжлэх ухааны байгууллагын дотоод уур амьсгал, хэм хэмжээнд шилжих гээд аргагүй их өөрчлөлт буцалсан жилүүд байв. Зөвхөн Академи төдийгүй улс орон бүхэлдээ дараа нь үр дагавар нь яаж гарах нь төдийлөн тодорхой биш томоохон давалгааны өмнө ирсэн буюу тэрхүү доргилтонд нийтээрээ явж ороод эхний эвгүй сэгсрэлтийг амсаж эхэлсэн үе юм. Өмч хувьчлал ид яригдаж, ил тод байдал жинхэнэ хүчээ авч, шинэ үндсэн хуулиа баталж байсан чухам тэр л цагт Засгийн газрын дэргэдэх сургалт, судалгааны энэ байгууллага боломжийн хэрээр үүргээ биелүүлэн байр сууриа илэрхийлэхийг оролдож байсан шиг надад санагддаг.

Зөвхөн миний бие гэхэд үндсэн хууль батлагдах яг тэр мөчид тухайн үед манай Академийн захирал байсан Я.Долгоржав багшийн хамт «Шинэ үндсэн хууль ба нийгмийн шинэ харилцаа» өгүүлэл бичиж төвийн хэвлэлд нийтлүүлж байв. Өөрөө бичсэн болоод л тэгдэг байх, тус өгүүллэгт тусгасан зарим санаа, болгоомжлол одоо ч үнэ цэнээ алдаагүй юм шиг. Мөн хаа саагүй ихээхэн бужигнаан өрнөсөн тэр цагт Д.Цэдэв болон бусад багш судлаачийн хамт «Засгийн газар огцрох уу» нэртэй судалгааны таамаглалыг дэвшүүлж байсан өвлийн тэр өдрүүд одоо ч нүднээ тодхон. Энэ нь Монголд бараг анхны социологийн таамаглал, тэгээд бас

парламентын гишүүдээс авсан анхны судалгаа гэдгээрээ онцлог. Бид УИХ-ын хуралдааны явцад Д.Бямбасүрэн гуайн засгийн газар огцрон алдаж хүчтэй ганхаж ирснээ тэсэж үлдэнэ гэсэн үндсэн таамаглалыг дэвшүүлсэн бөгөөд энэ нь 2,3-хан өдрийн дараа болсон УИХ-ын хуралдааны өрнөлөөр яг таг батлагдсан билээ. Үүнд бид хэлсэн төлөг нь ёсоор буусан удган зайран шиг л баярласандаа. Энэ ч аргагүй биз. Ёстой галзуу барын аманд гараа хийхээс буцахааргүй залуу байж. Омог төгс, мөрөөдөл их байсан санагдана. Хамт ажиллаж байсан олон сайхан нөхөд, Я.Долгоржав багш, Адъяа захирал, С.Нарангэрэл захирал, Ж.Амарсанаа захирал болон Ш.Батсүх, Т.Лхагваа, Я.Шуурав, Д.Ганбаатар, Р.Ванчингомбо, Д.Ганхуяг, Д.Цэдэв, Цолмонтуйа, Р.Эрдэнэбаатар, П.Доржсүрэн, Я.Бямбабаяр, В.Удвал, гээд бүгдийг санан дурсахад таатай байна. Тэдний дундаас Жош Нормон багшийгаа онцлон санаж дурсамжийн номд оруулъя. Монголд анх ирж байсан энх тайвны корпусын багш нарын нэгийн хувьд тэрээр англи хэл заах үнэхээр өвөрмөц аргатай нэгэн байв. Наад зах нь асуултанд нь зөв хариултал тэр толгойгоороо ширээ цохиод байна. Бид ямар багшийнхаа толгойг хагалалтай биш, яаж ийгээд зөв хариуг бодож хэлнэ. Ийм л байж. Манай англи хэлний ангийн «оюутнуудаас» Д.Ганбат, Цэрэнбат бид нэлээд идэвхтэй байсан санагдана. Миний хувьд асуудлыг нөгөө талаас нь ярих гэж их хичээдэгсэн. Жишээ нь: Улаанбаатар хот далайн төвшнөөс их өндөрт байгаа нь ийм ийм давуу талтай гэсэн зохиомжийн дараа энэ нь бас ийм муу гэж нотлохыг оролдоно. 7 сарын дамжаа дуусах үед Жош маань Зоригт намайг зүрхний өвчтэй болгосон гэж инээмсэглэн хэлж байсансан. Энэ бол миний амьдралдаа суусан анхны магадгүй сүүлийн англи хэлний албан ёсны дамжаа болж хувирсан юм. Анхны болоод тэрүү их содон бөгөөд Жош багштайгаа хамт өвлийн тэсгэм хүйтнээр Шилийн богдын оройд гарах гэж яаж хөглөсөн, замдаа чоно хөөж будилсан гээд яриад байвал бичил дурсамжид багтахааргүй их түүх бий.

Үймж бужигнасан тэр үед манай академийн «Өмч хувьчлал» мөн явагдсан нь гэнэн цайлган шударга төрхөөрөө ч, тоо хэмжээ дүрслэлийн хувьд ч эргээд харахад сонин л байдаг. Академийн дотуур байр маань нэг л мэдэхэд зочид буудал болон хувирч манайхан бүгдээрээ ягаан цэнхэр тасалбараа тийшээ оруулах юм болдог байна. Нэлээд хэдэн жил хувьцааны ногдол ашиг гэж ёлкоор шуудай гурил авдаг байв. Тэгтэл нэг жил хувьцаагаа зараарай, шинэ эзэнтэй болсон гэхээр нь очвол нэг сая төгрөг өгсөн санагдана. Ингээд манай «өмч хувьчлал» дуусаж байгаа юм. Гэхдээ болоогүй ээ Жигжидийн зуслан дахь зуны байрыг багш ажилчиддаа 7000 төгрөгөөр өгөв. Миний хувьд өөрийн байрыг хэдэн жилийн дараа

Д.Цэдэв найздаа нэлээд үнэ хүргэж 60000-р зарсандаа. Ийм инээдтэй хачир, амьд яриагаар Академийн түүх баян гэж бодож байна.

Өгүүлэн буй үед судалгаа голчлон хийх ч хааяа хичээл заана. Оюутнуудын маань ихэнх нь мань мэтээсээ ахмад, эгчмэд байсан. Миний хамгийн залуу оюутан гэвэл зохиолч Ж.Бямбаа гуайн охин Б.Жавхаа, одоо Ардчилсан намын ерөнхий нарийн бичгийн дарга Ц.Оюундарь нар л байж. Ер нь Удирдлагын академи аль ч үедээ ухаалаг туршлагаар ч, залуу эрч хүчээр ч дутуугүй л болов уу. Тийм болохоор би нэрийнх нь өмнө THE гэсэн угтвар буюу англиар бол Tradition Heritage Innovation гэсэн 3 үгийг оруулж хэлмээр байдаг юм. THE гэдэг чинь тухайн академи, энэ академи, бас манай академи, миний академи гэсэн санаа л даа.

Ц.ТӨРБИЛЭГ

ТНСА, ТЗУХИ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

1948 онд төрсөн. 1955-1965 онд дунд сургууль, 1970 онд МУИС-ийн Философийн ангийг философч, нийгэм судлалын багш мэргэжлээр төгссөн. 1970-1982 онд ШУА-ийн Философи, Социологи, Эрхийн хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ажилтан, 1982-1991 онд Цэргийн Нэгдсэн Дээд Сургуулийн Нийгмийн ухааны болон Марксизм-Ленинизмийн тэнхимд багш, 1991-1996 онд Төр нийгмийн судлалын Академи, Төрийн Захиргаа Удирдлагын Хөгжлийн Институтэд эрдэм шинжилгээний ажилтнаар ажиллаж байсан. 1996-2004 онд «Гэмт хэргээс хохирогчдын олон улсын судалгаа», «Хүүхдийн эрхийн конвенцийн хэрэгжилт», «Хүнийн эрхийн төлөв байдал», «Монголын гэр бүлийн харилцаанд гарч байгаа өөрчлөлт, түүнийг хүн амын талаар төрөөс баримтлах бодлогод тусгах нь», «Өсвөр үеийнхний оролцоо ба хөгжлийн эрхийг хангахад чиглэгдсэн хэрэгцээ», «Сэтгэх хүч», «Малчин хүүхдийн боловсроол» зэрэг 20 гаруй төсөл хөтөлбөрүүдэд судлаачаар ажилласан. Магистр зэрэгтэй.

Миний бие 1991 оноос БНМАУ-ын Бага хурлын дэргэдэх Төр нийгмийн судлалын Академийн Социологийн судалгааны лабораторид шилжин ажиллах болсон. Энэ үед Академийн захирлаар Я.Долгоржав, дэд захирлаар С.Нарангэрэл, аж ахуй эрхэлсэн захирлаар Баатар нар ажиллаж байсан. Манай судалгааны лабораторийн үндсэн чиг үүрэг нь нэг талаас тухайн үед шинээр бүрэлдэх төр засгийн бодлого боловсруулагчдыг мэдээллээр хангах, нөгөө талаас УИХ, Ерөнхийлагч, Засгийн газрын үйл ажиллагааны талаарх олон нийтийн санаа бодлыг тандах судалгааны дүнг хэвлэн нийтлэх явдал байв. Судалгааны энэ хүрээнд 1991 онд АИХ-ын П хуралдааны үеэр явуулсан социологийн цуврал судалгаа, 1992 онд УИХ-ын сонгуулийн өмнө ба дараа хийсэн цуврал судалгаа, «Улс төрийн нам зүтгэлтнүүдийн рейтинг» цуврал судалгаа болон цаг үеийн асуудлаарх судалгаануудыг тогтмол явуулж олон нийтийн санаа бодлыг илэрхийлж төрийн төв хэвлэл, радио телевизээр сурталчилж байснаас гадна төр

засгийн бодлого боловсруулагчдад бага ч гэсэн нэмэр оруулсан болов уу гэж бодож явдаг.

Судалгааг манай лабораторийн эрдэм шинжилгээний ажилтнууд, Д.Ганхуяг, Р.Вандангомбо, Д.Цэдэв, Д.Зоригт, С.Цэдэндамба, Б.Дарьханд, Ц.Төрбилэг нар эрхлэн явуулж байлаа. Бид гар сэтгэл нийлэн олон судалгааг амжилттай явуулсан. Хамт олныг судалгааны ажлын арвин туршлагатай, социологч, эрдэмтэн Р.Вандангомбо удирдаж байсан билээ. Тухайн цаг үед ТНСА-ийн удирдлага багш ажилтнуудынхаа боловсрол гэгээрэл, ур чадвар, нийгмийн асуудлыг дээшлүүлэхэд анхаарч, олон талт ажил зохион байгуулж байсны нэг нь англи хэлийг америк багшаар нэлээд урт хугацаанд заалгаж байсан нь бидэнд том хөрөнгө оруулалт болсон гэж боддог. Сургууль төгсөж ирээд удаагүй байсан залуухан багш Я.Бямбаярын хуримыг Академи зохион байгуулан өөрийн цайны газартаа тэмдэглэж байсныг ч тодхон санаж байна.

1994 онд манай Академитай Засгийн газрын дэргэдэх Төрийн бодлого нийгмийн асуудал судлах төв, Удирдлагын Хөгжлийн Институт нэгдсэнээр Төрийн захиргаа Удирдлагын Хөгжлийн Институт болон өргөжсөн билээ. Захирлаар Адьяа, дэд захирлаар Цолмон, аж ахуй эрхэлсэн орлогч захирлаар Гунгаанямбуу нар ажиллаж байсан. Манай судалгааны лаборатори Төрийн бодлого нийгмийн асуудал судлах төвтэй нэгдэн Төрийн бодлого судлах төв болсон. Энэ үед манай ажилтнуудаас Д.Цэдэв, Р.Вандангомбо, Д.Зоригт, Б.Дарьханд нар багш болж Д.Ганхуяг, С.Цэдэндамба нар УИХ-ын судалгааны төвд шилжин ажиллах болсон юм. Төрийн бодлого судлах төв хүн хүчний хувьд олон болж, судалгааны ажлын цар хүрээ улам өргөжин, гадаад дотоод гэсэн хоёр сектертэйгээр ажиллаж эхэлсэн. Төвийн ерөнхий чиг үүрэг нь социологийн судалгааны лабораторийн хийж байсан судалгааны ажлын үргэлжлэл байсан бөгөөд үүн дээр Монгол орны гадаад нөхцөл байдал, дотоодод болж байсан улс төрийн онцлог үйл явдал, цаг үеийн асуудлаарх захиалгат болон шуурхай судалгаануудыг явуулж мэдээлэл цуглуулж боловсруулалт хийн, эрх бүхий байгууллагуудад танилцуулах, зөвлөмж хүргүүлэх явдал байв. Манай төвд салбартаа шилдэг нь байсан нэр хүндтэй олон сайхан хүмүүс ажиллаж байлаа.

Тухайлбал, Гадаад харилцааны асуудлыг нэвтэрхий мэддэг, ЗСБНХУ-д элчин сайдаар ажиллаж байсан Ц.Гүрбадам, Хятад хэлийг сайн эзэмшсэн С.Жаргалсайхан, гадаад бодлогын асуудлыг гүнзгий судалсан болон судалгаа шинжилгээний, багшийн ажлын арвин туршлагатай, олон ном товхимол бичсэн А.Цэрэннадмид, П.Увш, Д.Сэржамц, Ж.Ядамсүрэн, Б.Батхишиг, Цийрэгзэн, эрдэм шинжилгээний ажлын асар их тэмүүлэл, эрч

хүчтэй өсч буй залуучууд болох Х.Алтанцэцэг, Д.Оюунгэрэл, Ж.Сайнцэцэг нараараа бахархахгүй байхын аргагүй билээ. Бид хоёр давхрын 204 / гадаад сектор/, 205 \дотоод сектор\ дугаар өрөөнүүдэд хуваагдан сууна. Энэ үед дотоод, гадаад бодлогын чиглэлээр өргөн хүрээнд судалгаа шинжилгээний ажил явуулж байсан. Улс орны дотоодод хот хөдөөгийн олон мянган хүнээс мэдээлэл авч боловсруулалтыг хийж байлаа. Судалгааны ажлын хүрээ өргөн учраас хээрийн судалгаанд Төрийн удирдлагын тэнхимийн багш нарыгаа ч оролцуулах үе байсан. Манай хамт олон ажил албандаа шамдахын зэрэгцээ ажлын бус цагаар цаг үеийн асуудлаар элдэв яриа өрнүүлнэ, амарч хөгжилдөнө, алиалж баясана.

Өвлийн цагт эрүүл агаарт гарч уулын орой руу уралдаж мацна, бууж гүйнэ, цасан дээр гулгана, цасаар тоглоно сайхан хөгжилдөж алжаалаа тайлдаг байлаа. Бид амарч, яриа дэлгэх үедээ голдуу 204-р өрөөндөө сууцгаадаг байлаа. Нэг удаа бид чанга чанга ярьж хөхрөлдөж суутал Адьяа захирал орж ирж бидэнд чимээгүй байхыг санууллаа. Бид ч за гээд л гаргалаа. Манай урд өрөө захирлын өрөөний яг дээд талд байрладаг байснаас ч юм уу, эсвэл хажуугаар явж байгаад ч таарчихсан юм уу бүү мэд. Дараагийн удаа «энэ хүмүүс чинь яасан их шуугилддаг улс вэ» гэж Сэржамц даргад нэлээд ширүүхэн хэлж байнаа. Тэгэхэд нь манай дарга хөлс нь нэлээд чийхарчихсан «за зохицуулая захирлаа» гээд л ялдам сайхан инээмсэглэлээрээ хариулаад гаргаж билээ.

Манай Сэржамц дарга уурлахыг ер мэддэггүй, гүндүүгүй, чадалтай сайхан дарга, одоо ч академидаа багшилсаар байгаа. Бас нэг удаа захирлын өрөөнд хуралдаж байтал Х.Алтанцэцэг сургуулийн удирдлага, захирал дарга нар үргүй зардал гарган гадаад оронд хий дэмий зугаацаж байна гээд л хэлээд тавьчихдаг байгаа. Энэ мэт байдлаас болоод захирал эхэн үедээ бидэнд таагүй ханддаг байлаа. Тэгсэн нэг удаа Адьяа захирал Хятадад ажлаар явахдаа С.Жаргалсайхныг орчуулагчаар авч явсан юм. Жагаа маань ажил албандаа маш няхуур, нягт нямбай, хэлэндээ гаргууд болохоор захирлын санаанд ихэд нийцэж, Хятадаас ирээд «энэ Жаргалсайхан чинь ирээдүйтэй, мундаг залуу байна» гэж ярьж байж билээ. Ингэж Жагаа маань ажил албаараа, бид ч бүгдээрээ судалгаа шинжилгээнийхээ ажлын үр дүнгээр захирал болон сургуулийн захиргаанд «үнэлэгдэж», 1995 оны шинэ жилээр манай төв ажлаараа шалгарч шагнал урамшал авч байлаа.

Бас нэг зүйлийг хэлэхэд бид судалгаа авсныхаа дараа боловсруулах ажилд орно. Судалгааны тусгай программ ашиглан боловсруулалт хийх бөгөөд хот хөдөөгийн хэдэн зуу, хэдэн мянган хүний мэдээллийг тухайн үедээ дэвшилттэй боловч хар дэлгэцийн компьютер харьцангуй удаан

ажилладаг байсны нэг жишээ дурдахад, бүх мэдээллийг оруулж дуусаад бодолт өгдөг байлаа. Нэг удаа яаралтай судалгааны бодолтыг нэлээд орой өгсөн учраас ойр гэртэйгээр нь П.Увшаас барагцаалбал хоёр гурван цагийн дараа компьютер бодолтоо хийж дуусах байх гээд унтрааж өгөхийг хүссэн байлаа. Би гэртээ ирээд хоёр цаг шахам болсны дараа Увш утасдаж байнаа, нөгөө компьютер чинь бодсоор л байна гэж, тэгээд Увш маань сахиж суусаар шөнийн 01 цагийн үед дуусахаар нь харьсан гэж байлаа.

Ийнхүү бид цаг үеийн асуудлыг хурдан шуурхай явуулж, дүнг гаргах зорилгоор манай чадварлаг, эвсэг хамт олон гар бие, сэтгэл санаа нийлэн цаг наргүй хамтран зүтгэж богино хугацаанд маш шахуу ажиллаж амжилтанд хүрч байсан юм. Дайчин замналтай түүхт энэ академийн олон сайхан эрдэмтэн багш, судлаачдаас их зүйл сурч басхүү мөр зэрэгцэн ажиллаж байсандаа би туйлаас баярлаж явдаг. Нэгэн үед судалгааны нөр их үйлсэд хамтран зүтгэж явсан судлаачиддаа болон миний ажиллаж байх үед багшилж, ажиллаж байсан бүх хүмүүс түүнчлэн ахмадууддаа энэхүү дурсамжаараа уламжлан ажлын амжилт, сайн сайхныг хүсэн ерөөе.

УДИРДЛАГЫН ХӨГЖЛИЙН ИНСТИТУТ (1979-1994 он)

1979 онд байгуулагдсан Удирдах ажилтны мэргэшил дээшлүүлэх Институтээс эхтэй Удирдлагын хөгжлийн Институт Сайд нарын Зөвлөлийн шийдвэрээр 1990 оны 4 дүгээр сард байгуулагдав.

Д.ЦЭРЭНДОРЖ

**НДС-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч
УХИ-ийн захирал, УА-ийн Төрийн удирдлагын сургуулийн захирал,
Монголын менежментийн холбооны тэргүүн,
доктор, профессор**

Үндсэн захиргаа-Өвөрхангай аймгийн Нарийн тээл сум. МУИС төгссөн, Тээврийн Инженер эдийн засагч мэргэжилтэй. Мосвагийн удирдлагын институтын аспирантурт суралцаж Эдийн засгийн ухааны докторын зэрэг хамгаалсан. 1990 онд доцент, 2000 онд профессор цол хүртсэн. 1992 - 1993 онд АНУ-ын Нью Йорк хотын Колумбын Их сургуульд суралцан хөгжлийн эдийн засаг, төрийн захиргаааны онолын чиглэлээр докторын дараахь хөтөлбөрийг дүүргэсэн.

30 гаруй жил менежмент, эдийн засаг, засаглалын асуудлаар сургалт судалгаа, эрдэм шинжилгээний ажил хийсэн. Энэ хугацаанд нийт 120 гаруй өгүүлэл, ном сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний бүтээл бэлтгэж олны нийтийн хүртээл болгосон.

МУИС-д багш, Шинжлэх ухаан техникийн улсын хороонд мэргэжилтэн, Намын дээд сургууль, Удирдлагын институт, Удирдлагын академид тэнхимийн эрхлэгч, орлогч захирал, захирлаар ажиллаж байсан, 1993-1996 онд Монгол улсын Соёлын дэд сайдын албыг хашсан.

1998 оноос эхлэн Монгол дахь НҮБХХ-ын газар хөтөлбөрийн ажилтан, удирдлагын хөгжилийн болон сайн засаглал, сэтгэх хүч, төвлөрлийг сааруулах төслийн зохицуулагч, зөвлөхөөр ажиллаж, олон улсын болон үндэсний хэмжээний сургалт семинарыг зохион байгуулах, бодлогын баримт бичиг боловсруулах зэрэг ажлыг хариуцан гүйцэтгэсэн.

2004 оноос хойш тус академид Төрийн удирдлагын сургуулийн захирал, бодлогын судалгааны секторын эрхлэгч, профессороор ажиллаж ирсэн. Монголын Менежментийн Холбооны тэргүүн, Азийн менежментийн байгууллагуудын холбооны гүйцэтгэх зөвлөлийн гишүүн.

Удирдлагын Академи ба миний ажил амьдрал

Өнгөрсөн, ирээдүй хоёрын уулзварыг одоо гэх. Энэ үүднээс үзвэл аливаа хүн, байгууллага, салбар, улс орон, ер үйл явдал, үзэгдэл юмсын ойг тэмдэглэхийн учир нь туулж өнгөрүүлсэн зам мөрөө эргэн нэг харж ололт амжилт, алдаа оноогоо нягтлан дэнслэхийн дор угтан ирэх өдөр хоног. он жилүүдэд хийх ажил, хүрэх газраа тоймлон тодорхойлж төсөөлөн боловсруулахад орших буйзаа.

Өдгөө Удирдлагын Академи гэж нэрлэгдэх энэ нэгэн байгууллагын үүх түүхийг тодруулъя гэвэл эхлээд дор хаяж 90 жилийн тэртэй үүдээ нээж үйл ажиллагаагаа эхлүүлж байсан Намын сургууль, 30 гаруй жилийн өмнө тэр үеийн Политехникийн дээд сургууль буюу одоогийн Шинжлэх ухаан технологийн их сургуулиас өрх тусгаарлан бие даасан Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт, (хожим Удирдлагын хөгжлийн институт гэж өөрчлөгдсөн), мөн 90 ээд оны эхээр Засгийн газрын дэргэд байгуулагдсан Бодлогын судалгааны төв (тун удалгүй Улсын бага хурлын харъяа Төр, нийгэм судлалын академи болон өргөжсөн) хэмээгдэх бүхэл бүтэн гурван байгууллагын үйл амьдралыг цухас боловч дурдахгүй өнгөрч үл болно.

Учир юун гэвэл одоогоос яг 20 жилийн тэртээ дээрх гурван байгууллагыг хуучин Намын дээд сургуулийн суурин дээр нэгтгэн нийлүүлж Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт болгон зохион байгуулж 5 жилийн дараа одоогийн Удирдлагын Академи гэх нэр алдрыг зүүх болсон билээ. Тэгээд ч дээрх 3 байгууллагын 2-той нь, мөн тэдгээрийн залгамж болон үүссэн мөнөөх академитай өөрийн ажил амьдралын цөөнгүй жилийг холбон мэдэх чадах бүхнээ хийж сэтгэл зүтгэлээ зориулж ирсэн нэгний хувьд энэ тухайд ярих бичих зарим зүйл байх нь мэдээж.

Эхлээд Намын дээд сургууль гэж юу болох, одоо бол тухайн үед юу байсан тухай товч дурдсу. Албан ёсны баримт бичиг, түүхийн шаралж амжаагүй шастир хуудсыг сөхөж эргүүлж үзвээс 1921 оны ардын хувьсгалын дараа төв орон нутагт нам засгийн бодлого шийдвэрийг хэрэгжүүлэх ажлыг гардан зохион байгуулах удирдах боловсон хүчин нэн чухал шаардлагатай болсныг харгалзан 1923 онд хуралдсан МАХН-ын 2 дугаар их хурлаас «‘Олон аймгийн хошуудад намын үзэл суртлыг дэлгэрүүлэн, намын явдлыг сайжруулахын тулд Намын Төв Хорооны чадамгай гишүүдийг хуралдуулж, Намын түр сургууль байгуулан боловсруулаад аймаг хошуудад одуулж, намын явдлыг хөгжүүлэх «гэж заажээ.

Энэ дагуу 1924 оны 4 дүгээр сарын 5-ны өдөр Намын түр сургууль байгуулан түүнд аймаг. шавь таваас тус бүр арав арван хүнийг томилон ирүүлж нэг сарын хугацаагаатай суралцуулсан байдаг. Эл сургуулийг 1925 онд Намын төв сургууль, 1933 онд Нам ба улсын төв сургууль

болгон зохион байгуулж 1941 оны 7 дугаар сард МАХН ын Төв хорооны дэргэдэх Шинэ хүчний дээд сургууль, 1954 оноос МАХН ын Төв хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль гэж тус тус өөрчилсөн түүхтэй. Уг сургууль 1943 оноос Д.Сүхбаатарын нэрэмжит болж 1974 онд 50 жилийн ойгоор нь түүнийг Д. Сүхбаатарын одонгоор шагнагдаж байжээ.

Энэ бүхнээс үзэхэд өнөөгийн Удирдлагын академи барилга байшин, эд хогшил, үе дамжсан цөөн хэдэн багш ажилтныг эс тооцсон ч тухайн үед зайлшгүй шаардлагтай мэргэжил боловсрол бүхий удирдах ажилтныг бэлтгэх үндсэн чиг үүргийг өвлөн авч гүйцэтгэж буйгаараа өмнөх нийгмийн үед засгийн эрхийг дангаар барьж байсан МАХН ын төв хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуультай хүйн холбоотой гэдэг нь нэгэнт тодорхой.

Миний бие МУИС-ийн багш байх үеэсээ буюу 1973 оноос НДС-ийн дэргэдэх нам улсын хариуцлагатны сарын курст тэр үеийн намын төв хорооны шийдвэрээр тодорхой сэдвээр хичээл заах цагийн багшаар давхар ажиллаж эхэлсэн юм. Улмаар ЗХУ-д аспирантурт суралцан дэд эрдэмтний зэрэг хамгаалж ирээд 1979 оны 8 сарын 24-ний өдөр тэр үеийн МАХН ын Төв Хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөний шийдвэрээр уг сургуульд Улс ардын аж ахуйн эдийн засаг, удирдлагын тэнхимийн эрхлэгчээр томилогдон очсон. 3 жилийн дараа буюу 1981 оны 3 дугаар сарын 21 (монгол хүн анх сансарт ниссэн өдөр) тус сургуулийн намын хорооны нарийн бичгийн даргаар сонгогдож 1987 оны 8 сар хүртэл уг албыг 6 жил 5 сар хашжээ.

Тэнхимийн эрхлэгчээр 5 жил, орон тооны намын хорооны нарийн бичгийн даргаар давхардсан байдлаар нийтдээ 7 жил орчим ажилласан тэр жилүүд бол Намын дээд сургуулиар нам улсын удирдах боловсон хүчнийг бэлтгэх ажлын чанарыг дээшлүүлэх чиглэлд эргэлтийн шинжтэй олон чухал арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн онцгой үе байсан гэж боддог. Угтаа 90-ээд оны ардчилсан өөрчлөлтийн урьдач нөхцөл, хөрс суурийг бүрдүүлэх, түүний үзэл санааг үйл хэрэг болгон хувиргахад тэр үед тус сургуульд багшилж байсан залуу багш нар, сурч төгссөн олон арван удирдах ажилтнууд үнэлж баршгүй хувь нэмрээ оруулсан юм.

Үүнийг батлах цөөн биш баримт байгаагийн дотор Монгол улсын анхны ардчилсан үндсэн хуулийг баталсан БНМАУ-ын ардын их хурлын депутат, Улсын бага хурлын гишүүдийн ихэнх нь тэр үеийн НДС ийн багш, төгсөгчид байсны дээр 1992 оноос өнөөг хүртэл явагдсан Улсын их хурлын сонгуулиар ч энэ сургуулийн угшилтай олон хүн УИХ ын гишүүнээр сонгогдож төрийн эрх барих, түүний бодлого шийдвэрийг боловсруулан хэрэгжүүлэх ажилд жинтэй хувь нэмэр оруулж ирсэн нь үүний нэгэн жишээ мөн.

Энэ бол зөвхөн шийдвэр гаргах дээд түвшний яриа бөгөөд дээрээс нь саяхныг болтол аймаг, нийслэл, сум дүүргийн хэмжээнд нутгийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх гол хүч нь тухайн үед НДС ийг төгсөгчид байснаас гадна зах зээлийн харилцааны шинэ нөхцөлд хувийн болон төрийн өмчийн аж ахуйн нэгж байгууллагыг удирдан хөтлөх, зохион байгуулахад мөн л тэдний оруулсан хувь нэмэр. гүйцэтгэсэн үүрэг асар их.

70-аад оны сүүлчээс 80-аад оны дунд үе хүртэлх НДС-иар нам, улсын удирдах ажилтныг бэлтгэх ажлын чанарыг сайжруулах тэр эргэлтийн шинжтэй арга хэмжээний гол агуулга юунд оршиж байв гэвэл үүнийг дор хаяж дараахь 3 хүчин зүйлтэй холбон үзэж болох болов уу гэж бодогдоно.Үүнд:

1. Элсэгчдэд тавих шаардлагыг эрс өндөржүүлж тооноос чанарт шилжих бодлогыг тууштай баримталсан
2. Багшлах бүрэлдэхүүнийг мэдлэг чадвартай залуу боловсон хүчнээр сэлбэн шинэчилж бэхжүүлсэн
3. Сургалт хүмүүжлийн ажлын агуулгыг шинэчлэн сайжруулж түүнд тавигдах шаардлага, хүлээх хариуцлагыг эрс дээшлүүлсэн эдгээрийг онцлон дурдаж болно.

Тэр үед бас орос хэлийг боловсрол мэдлэг олж авах, мэргэжил мэдлэгээ тасралтгүй дээшлүүлэх гол хэрэгсэл хэмээн үзэж түүх, намын байгуулалтаас бусад бараг бүх хичээлийг орос хэлээр заадаг байлаа. Тэгэхдээ гадаад хэлийг одоогийн зарим хүмүүс шиг хальт мөлт ярих, ойлгох төдийд биш, харин бүрэн хэмжээнд эзэмшсэн байхыг шаарддаг байлаа. Энэ талаар багш нарт тавигдах шаардлага бол бүр ч өндөр байсан нь мэдээж.

Миний хувьд тухайн үедээ намын бодлого, улс төр. үзэл суртлын асуудлаар өөрийн гэсэн байр сууриа илэрхийлсэний төлөө намаас хөөгдөж ажлаасаа халагдсан тэр үедээ төдийгүй, өнөө цагт ч ховор тохиох өндөр боловсрол мэдлэгтэй Ц.Отхон гэгч томоохон сэхээтний оронд тэнхимийн эрхлэгчээр томилогдон очоод тэнхимийн хурлаа орос хэл дээр хийж хичээлийнхээ конспектийг орос хэл дээр бэлтгэж лекц, дадлагын хичээлээ шууд орос хэл дээр заадаг байснаа одоо ч буруу, муу зүйл хийж байсан гэж үздэггүйгээр барахгүй харин ч аргагүй л эрч хүчтэй, залуу, бас чадуу байждээ хэмээх өчүүхэн омогшил төрдөгөө нуугаад яахав.

Намын даргын хувьд хамгийн хүнд ажил бол төгсөгчдийн ажил байдлийн тодорхойлолтыг үнэн бодитой гаргаж тухайн хүний зан чанарын онцлог, ажил хэрэгч байдал, зохион байгуулах болон харилцааны ур чадварыг хэний ч нүдэнд дурайтал дүрслэн харуулж таарч тохирох ажил, албан тушаалд томилуулах саналаа холбогдох дээд байгууллагад шууд

танилцуулдаг байсанд оршино. Энэнээс болоод яваандаа зарим төгсөгчийг ажилд томилох талаар дээд газраас өгсөн чиглэл, доороос гаргасан санал дүгнэлтийн зөрүүтэй байдал миний хувьд уг ажлыг цаашид үргэлжлүүлэн хийх боломжгүй байдалд хүргэсэн билээ.

Үүгээр удирдлагын академийн үндсэн эх сурвалжуудын нэг болсон Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургууль. түүнтэй холбогдох өөрийн бодол дурсамжаа өндөрлөө. Хувийн шинжтэй нэгэн зүйлийг нэмж хэлэхэд чухамхүү энэ л сургуульд ажиллаж байсан тэр жилүүдэд би төрийн дээд шагнал Алтан гадас одонгоор шагнагдаж анх удаагаа 3 өрөө байр улсаас авч авааль эхнэр маань миний хоёр дахь хүүхэд, анхны хүүг минь төрүүлэн амьдрал маань аз жаргал, амжилт бүтээлээр дүүрэн байсан сайхан үе байсныг хэлэх хэрэгтэй. Хамт ажиллаж байсан олон нөхдөөсөө суралцаж, тэднийхээ итгэл хүндэтгэлийг хүлээж хийж бүтээж явлаа.

Нэн ялангуяа Намын дээд сургуулийг 20-иод жил толгойлсон тэр үеийн нам улсын томоохон зүтгэлтэн, гавъяат багш асан Б.Хурметбек, гавъяат багш У.Камбар, 1980-1990 онд тус сургуулийн захирлаар ажиллаж байсан ардын багш, профессор Г.Миеэгомбо, сургалт эрхэлсэн проректор, хожим МАХН ын ерөнхий нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байсан багш Б.Даш-ёндон нарын зөвлөлгөө сургамжийг авч хамтран зүтгэж байснаа дурсан санахад таатай байна.

Бас тэр үед энэ сургуулийн төлөө мөр зэрэгцэн хамтран ажиллаж байсан олон сайн нөхөд минь бидний дунд байхгүй ч одоо хэр тус сургуульд ажиллаж байгаа гавъяат багш Б.Намсрай, Ш.Түдэв. профессор Д.Сэржамц, П.Увш, ахмад багш Д.Эрдэнэбаатар. Б.Жаргалсайхан, номын санч Н.Лхагвасүрэн. үйлчлэгч Дуламсүрэн нарыг харахад цаанаа л нэг ээнэгшүү дотно сэтгэгдэл төрдгөө нуугаад байх ч юу байхав.

Удирдлагын академитай миний амьдралын холбогдох өөр нэгэн шижим бол өмнө дурьдсан Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх буюу хожмын Удирдлагын хөгжлийн институт юм. Намын дээд сургуулийн намын хорооны нарийн бичгийн даргын албанд тодорхой хугацаанд ажилласны дараа хэд хэдэн нөхцөл шалтгааны улмаас миний хувьд мэргэжлийн ажилд шилжих хувь хүний сонирхол илүү давамгайлах болж ирж билээ. Ингээд яг тэр үед хуучин дээд боловсролын хорооны харъяанд голчлон анхан ба дунд шатны аж ахуйн удирдах ажилтаны мэргэшлийг дээшлүүлэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг байсан мөнөөх техникийн их сургуулиаас үүдэлтэй Удирдах ажилтны мэргэшил дээшлүүлэх институтыг БНМАУ-ын Сайд нарын зөвлөлийн дэргэдэх болгон өөрчилж яам газар, нутгийн захиргаа, аж ахуйн дунд дээд шатны удирдах ажилтныг бэлтгэх, мэргэшил дээшлүүлэх чиг үүрэгтэйгээр шинэчлэн зохион байгуулах тухай

засгийн шийдвэр гарч эрх бүхий байгууллагаас намайг тэнд сургалт эрдэм шинжилгээ эрхэлсэн орлогч захирлаар ажиллахыг санал болгосныг би хувьдаа олзуурхан хүлээн авсан юм.

Ийнхүү 1987 оны 8 дугаар сарын 25-ны өдөр БНМАУ ын Сайд нарын зөвлөлийн тогтоолоор уг институтын орлогч захирлын албанд томилогдон очиж шинэ тутам үүссэн энэхүү байгууллагын ажил хэргийг цэгцрүүлэхийн төлөө цаг наргүй их ажилд ханцуй шамлан орсон нь саяхан мэт санагдана. Тэр үед тус институтын захирлаар төр засаг, аж ахуйн болон судалгаа шинжилгээний ажлын арвин баялаг арга туршлагатай, сэтгэлгээний өргөн цар хүрээ, аливаа асуудалд зоримог, бүтээлч, далайцтай хандах байдлаараа онцгой, монголын нийгмийн нэр нөлөө бүхий сэхээтнүүдийн нэг Д.Бямбасүрэн гуай хавсран ажиллаж байлаа. Хавсран гэдэг нь тэрээр бас Шинжлэх ухаан техникийн хорооны харъяанд дөнгөж байгуулагдаад байсан Удирдлагын автоматжуулсан системийн төвийн захирлаар үүнээс хэдэн сарын өмнө томилогдоод байсантай холбоотой. Аж ахуй, санхүү эрхэлсэн орлогч захирлаар хожим ХОТШ банкны захирлаар ажиллаж байсан Б.Совд гэдэг банк санхүүгийн салбарын туршлагатай ажилтан томилогдсон байв. Багшлах бүрэлдэхүүний хувьд ихэнхийг нь шинээр олж бүрдүүлэх чиглэлийг барьж байсан боловч өнөө ч тус академид ажиллаж буй, хожим академийн 80 жилийн ойгоор Монгол улсын гавъяат багш цол хэргэм хүртсэн Я.Шуурав, мөн дэд эрдэмтэн, (хожмын гавъяат багш) Н.Цэнд, О.Ядамжав, Г.Лувсандорж, С.Лодой, доктор Б.Цэвэгсүрэн нарын зэрэг ахмад туршлагатай багш нар ч үргэлжлүүлэн ажиллаж байв.

Байгууллагыг өөрчлөн шинэчлэх, түүний өмнө шинэ тутам тулгарсан үүрэг зорилтыг амжилттай биелүүлэх оньсон түлхүүр нь багшлах бүрэлдэхүүний чанарыг сайжруулах явдал гэдэг дээр институтын удирдлага нэгдсэн хатуу байр суурьтай байсан болохоор энэ тал дээр ихээхэн анхаарч чиглэсэн зорилготой идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулснаар богино хугацаанд мэргэжил боловсрол сайтай, хамгийн гол нь шинээр сэтгэж, сурч хөгжих эрмэлзлэл төгс цөөнгүй тооны багштай болж чадсан нь бидний хувьд гол ололт, цаашдын ажил, амжилтын баталгаа болсон юм. Тэдгээрийн дотор хожим Төрийн захиргаа удирдлагын хөгжлийн институтын захирлаар ажиллаж байгаад АНУ-д докторын зэрэг хамгаалсан Ц.Адъяа асан, ЗХУ д шинжлэх ухааны докторын зэрэг хамгаалан тус академийн тэнхимийн эрхлэгч асан Д.Лхаашид, доктор Д.Нарандэлгэр. Жамсран, Д.Баярсайхан, Г.Даваасамбуу, Л.Энхтайван нарын олон хүнийг дурдаж болно.

УАМДИ, Удирдлагын хөгжлийн институт болон өөрчлөгдөх тэр үед тус институтэд гадаад дотоодод их дээд сургууль төгссөн олон залуу

багш ажиллаж байв. Тухайлбал удирдлагын сэтгэл зүй, харилцааны ур чадварын чиглэлээр Н.Нарантуяа (одоо НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрт ажиллаж буй), Ц.Эрдэнэжаргал (одоо Монгол дахь нээлттэй нийгэм хүрээлэнгийн захирлаар ажиллаж буй), статистик, нягтлан бодох бүртгэлийн чиглэлээр Д.Хөхөөжаргал, мэдээллийн технологийн чиглэлээр А.Эрдэнэбаатар (хожим ШУТИС ийн захирлаар ажиллаж байсан), Хүрэлбаатар, С.Энхжаргал, А.Гантөмөр (Хэт компанийн захирал), эрх зүйн чиглэлээр Х.Оюунцэцэг (одоо Нийслэлийн иргэдийн хурлын төлөөлөгч, Монгол дахь Мянганы сорилын сангийн ерөнхий зөвлөх) эдийн засгийн онол. маркетингийн чиглэлээр Ц.Батболд (одоо НҮБ-д ажиллаж буй), Ц.Энхболд, Д.Сэргэлэн (Тайланд улсад суугаа НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрийн ажилтан), улс төр, нийгэм судлалын чиглэлээр Д.Батжаргал (одоо Англи улсын Кембриджийн их сургуулийн профессор), Ч.Сайнцогт (одоо Чингис хаан банкны гүйцэтгэх захирал), Д.Жаргалмаа (одоо Орчлон сургуулийн дэд захирал) нарын зэрэг тэр үеийн залуу багш нарыг дурдаж болно.

Удалгүй өөрийн төгсөгчдөөс институтын багшлах залгамж халааг бэлтгэх ажлын эхлэл тавигдаж түүний гарааг Д.Ганбаатар, (одоо доктор, профессор, Удирдлагын академийн бизнесийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч) Д.Энхбаяр, (одоо доктор, профессор, Удирдлагын академийн эдийн засаг, санхүүгийн тэнхимийн багш), Т.Алтанцэцэг, (одоо академийн социологи, сэтгэл зүйн багш). Д.Бадралмаа (одоо академийн сургалтын албаны дарга), А.Дуламсүрэн нараар эхэлсэн гэж хэлж болно. Цэрэг дайны стратегид бол «өөрөөс нь зэвсэглэх» гэж нэрлэгддэг энэ ажиллагаа одоо хүртэл академийн багш нарыг бэлтгэх үндсэн хэлбэр болсоор ирсэн бөгөөд түүний сайн нь саараасаа илүү болохыг одоо тус академийн багш нарын дийлэнх олонхийг манай төгсөгчид эзэлж байгаагаас харж болно.

Мөн тэр үед институтын гадаад харилцааны цорын ганц орон тооны ажилтнаар ажиллаж байсан Д.Энхбат (хожим монгол даатгал ХК ны захирлаар ажиллаж байгаад одоо хувийн бизнест бие даан хүчээ сорьж буй), мөн зөвлөх үйлчилгээг институтын үйл ажиллагааны бие даасан салбар болгон үүсгэн хөгжүүлэх ажлыг гардан гүйцэтгэж зохих үр дүнд хүргэж байсан ахмад ажилтан Занданшарав нарын зэрэг олон хүнийг онцлон дурдмаар санагдана. Ер нь эцсийн дүнд, тэр үеийн удирдлагын хөгжлийн институтын жижүүр, үйлчлэгч, жолооч, хичээлийн туслах ажилтан, тоймолбол их бага албан тушаалтан, ажилтан бүр үүрэгт ажилдаа туйлийн өндөр хариуцлагатай, бүтээлч санаачлагатай ханддаг байдал, тэдгээрийн гар нийлсэн хамтач ажиллагаа нь уг байгууллагын нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, нэр нөлөө түргэн өсгөж улмаар улс төр нийгмийн өөрчлөлт шинэчлэлийг эхлүүлэх, зах зээлийн эдийн засагт шилжих үйл

явцыг хэрэгжүүлэх оюун сэтгэлгээний жинхэнэ төв болох үндсэн хүчин зүйл болж өгсөн юм гэдэг нь маргашгүй үнэн билээ.

Удирдах ажилтны мэргэшил дээшлүүлэх институт буюу удалгүй Удирдлагын хөгжлийн институт хэмээн нэрлэгдэх болсон энэ байгууллагыг яагаад өөрчлөлтийн хөтөч буюу түүний оюун сэтгэлгээний төв гэж нэрлэж үнэлж байгаа нь тэнд орлогч захирал, захирлаар ажиллаж байсны хувьд тухайн байгууллагыг хий хоосон магтах, өөрийгөө далдуур өргөмжлөх санааг огтхон ч агуулаагүй гэдгийг дор хаяж дараахь хэдэн баримт бүрэн нотлоно. Эдгээрт:

1. Сургалтын төлөвлөгөө, хичээлүүлийн хөтөлбөр нь өөрчлөлт шинэчлэлийн үзэл санаа, бодлого үйл ажиллагаа, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх арга хэрэгслийн асуудлыг бүрэн тусгаж уг сургалтад сум, нэгдэл, сангийн аж ахуй, томоохон үйлдвэр аж ахуйн газрын дарга удирдлагаас эхлээд яамдын голлох мэргэжилтнүүд, хэлтэс, газрын дарга, орлогч сайд нар, аймгуудын удирдлагыг бүхэлд нь хамруулсан.
2. Олон улсын болон хөгжингүй орнуудын хамтын ажиллагааны байгууллагуудын дэмжлэг тусалцаагаар сургалтын агуулга, хэлбэрийг дэлхий нийтлэг жишиг. стандартыг баримтлан шинэчлэн сайжруулж энэ талаар мэргэшсэн өндөр мэргэжлийн олон тооны багш судлаач, зөвлөхүүдийг урин ирүүлж үндэсний хэмжээний их дээд сургуулиудын холбогдох мэргэжлийн багш нарыг оролцуулсан сургалт семинарыг зохион байгуулж тэдгээрийг гадаад орнуудын ижил төстэй сургууль байгууллагын ажилтай танилцуулах суралцах аялалд өргөн хамруулж, урт богино хугацааны томилолтоор явуулах ажлыг тогтмол зохион байгуулж байсан
3. Институтын багш судлаачид төр засгийн бодлого шийдвэрийн төслийг боловсруулах, аж ахуйн нэгж байгууллагын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход биечлэн оролцож сургалт, судалгаа, зөвлөх үйлчилгээний бодитой нэгдлийг хангаж ажилладаг байсан. (Тухайлбал Монгол улсын үндсэн хуулийг шинэчлэн боловсруулах, төрийн албаны хуулийн төслийг боловсруулах, төрийн албан хаагчдын албан тушаалын зэрэг дэвийн тогтолцоог бүрдүүлэх, төрийн өмчийг хувьчлах, Монгол улсын засаг захиргаа нутаг дэсгэрийн удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх зэрэг асуудлаар тус институтын багш эрдэмтэд тухай бүр албан ёсны тодорхой санал боловсруулан засгийн газарт танилцуулж төр засгийн бодлого, шийдвэр, үйл ажиллагаанд тусгуулах ажил хийж байв) зэрэг орно.

Удирдлагын хөгжлийн институтын цаашдын үйл ажиллагаанд НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрөөс хэрэгжүүлсэн тус институтыг бэхжүүлэх тухай

MON/89/101 төсөл, уг төслийн хүрээнд Шведийн SIDA агентлаг, SIPU хэмээх төрийн захиргааны сургуультай тогтоосон хамтын ажиллагаа, Японы Ёухай Сасакава сангаас үзүүлсэн Залуу удирдагчдыг бэлтгэх тэтгэлэгт хөтөлбөр, 5 тивийн ижил төрлийн сургуулиудтай үүсгэсэн холбоо чухал үүрэг гүйцэтгэснийг тэмдэглэх учиртай.

Бас тэр үеийн ЗХУ-ын Улс, ардын аж ахуйн академи, одоогийн Оросын Холбооны улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх Төрийн албаны Академи, БНХАУ ын Өвөр монголын өөртөө засах орны Аж ахуйн хамаарлын сургууль зэрэг хөрш зэргэлдээ орны том бага сургууль, байгууллагатай ажил төрлийн тогтмол, идэвхтэй харилцаа тогтоон жил бүр цөөн тооны багш, оюутан сонсогчдыг харилцан тодорхой хугацаагаар солилцож бие биенийхээ ажил байдалтай газар дээр нь танилцан ном сурах бичиг, сургалтын гарын авлага материалаа өгөлцөж авалцдаг байлаа. Ийнхүү гадаадын хүмүүсээс зөвхөн сурах ёстой гэдэг ойлголтыг халж оронд нь харилцан суралцах хамтын үйл ажиллагаагаа бий болсон нь тухайн үедээ цоо шинэ хандлага, эргэлтийн чанартай үзэгдэл болж байсан нь эргэлзээгүй.

Сонирхолтой нь институтын сургалтад тэр үеийн хамгийн өндөр мэдлэг, боловсролтой гэгдэх зарим сайд дарга нараас гадна намын төв хороо, сайд нарын зөвлөлийн удирдлага цагийн багшийн хувиар тогтмол оролцдог байснаас гадна тэд ч өөрсдөө гадаадын зөвлөх мэргэжилтнүүдийн хичээлд сууж англи хэлний сургалтад өөрсдийн хүсэлтээр хамрагдаж байсан нь үнэн түүх юм. Тэдгээрийн тоонд тэр үеийн гадаадтай эдийн засгийн талаар харилцах хорооны дарга, хожмын Монгол улсын анхны ерөнхийлөгч П.Очирбат, Гадаад харилцааны сайд асан Ц.Гомбосүрэн, Худалдаа үйлдвэрийн сайд асан С.Баярбаатар (Монгол дахь мянганы сорилын сангийн гүйцэтгэх захирал асан) нарын олон хүнийг дурдаж болно.

Удирдлагын хөгжлийн институтэд гадаад дэлхийд нэртэй олон сургуулиас өндөр мэргэжлийн багш зөвлөхүүд ирж урт богино хугацаагаар ажиллаж байсны дотроос Манчестрийн сургуулийн эдийн засгийн сургуулийн профессор Бөөгтон, Никсон, японы Сейкейн их сургуулийн багш Хироно, Филипиний Төрийн захиргааны сургуулийн багш Иглисиес нарыг онцлон дурдаж болохоос гадна профессор Хироногийн эдийн засгийн мэдлэгийн үндэс хичээлийг монгол хэл дээр хөрвүүлэн эр үед ганцхан байсан үндэсний телевизээр цуврал болгон нэвтрүүлсэн олон нийтэд эдийн засгийн анхан шатны боловсрол олгох тэдний сэтгэлгээг өөрчлөхөд багагүй тус хүргэсэн гэж үзэх бүрэн үндэстэй.

Англи хэл сурах хэрэгцээ, сонирхол хэмжээлшгүй нэмэгдэж институтын шинэ залуу багш ажилтнууд харьцангуй маш богино хугацаанд мэргэжлийн

ном хэвлэлийг англи хэл дээр уншиж ашиглах чадвартай болсон төдийгүй төдөлгүй орчуулагч тайлбарлагчгүйгээр гадаадын хурал семинарт оролцож үг хэлэх, илтгэл тавих, мастер докторын сургалтад хамрагдах боломжтой болсон нь институтын ажил байдлыг өөрчлөн сайжруулахад зөвхөн тэр үеийн биш, цаашдын асар их ач холбогдолтой зүйл байжээ гэдгийг хожмын түүх харуулсан билээ.

УАМДИ, УХИ-д ажиллаж байсан үеийн тухай энэ мэт олон олон сайн сайхан зүйлийг бахархан дурсахын зэрэгцээ байгууллагын хөгжил, өөрчлөлт, удирдлага зохион байгуулалттай холбоотой зарим чухал туршлага сургамж үлдсэнийг ч энд бас тэмдэглэхэд илүүдэхгүй бизээ. Энэ бол юуны өмнө байгууллагын хөгжил гэдэг бол юуны өмнө хүний хөгжил гэх ухаарал юм. Өмнө дурдсанчлан 90-ээд оны эхээр институтэд ажиллаж байсан олон хүн дэлхийн болон бус нутгийн төвшинд, эсвэл улс орныхоо эдийн засаг нийгмийн амьдралын сонгож авсан шинэ хүрээ салбарт хүч сорин ажиллаж байхад өнөөгийн Удирдлагын академийн багшлах болон удирдах бүрэлдэхүүний голлох хэсгийг манай төгсөгчид эзэлж байгаа тухай өмнө нэгэнтэй дурдсан баримтууд үүнийг бүрнээ нотолно.

Нөгөө талаар, энэ бол аливаа байгууллагын түүхэн хөгжилд уламжлал шинэчлэлийн асуудал ямагт хамтдаа тавигдаж тэдгээрийн ач холбогдолыг шинэ нөхцөл, шаардлагын улмаас хэрхэн зөв зохистой үнэлж дүгнэхээс түүний цаашдын хувь заяа ихээхэн хамаардаг болов уу гэх бодол эрэгцүүлэл.

Үүгээр 1987 оны 8 дугаар сарын сүүлчээр УАМДИ дэд захирлаар, 1990 оноос УХИ захирлаар нь ажиллаж байгаад 1992 оны 6 дугаар сард НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрийн тэтгэлгээр АНУ-ын тэргүүлэх 10 сургуулийн эхний тавд ямагт багтаж ирсэн Нью Йорк хотын Колумбын их сургуульд докторын дараахь сургалтад хамрагдахаар явах болсоны улмаас өөрийн саналаар ажлаасаа чөлөөлөгдсөн мөхөс хүн би энэ байгууллагын талаарх өөрийн дурсамж, дурдатгалаа өндөрлөө.

Ингээд дурдатгалынхаа сүүлчийн хэсэг буюу өнөөгийн Удирдлагын академийн ажил үйлстэй холбогдох хэсгийн тухай товч дурдая. Сурч боловсрох, төр засгийн алба тушаал хаших, олон улсын байгууллагад ажиллах зам мөрийг хэсэг зуур хөөн бага залуу наснаас эхэлсэн хийж сурсан сургууль номын ажлаас хэсэг зуур хөндийрсний эцэст миний бие дахин 2003 оны намраас шинээр төвхнөсөн хуучин сургуульдаа буцаж ирсэн билээ. Ирэх ирэхдээ тэр үеийн академийн захирал, хуучин цагт Намын сургуульд философийн багшаар томилогдон ирэх үеэс нь сайн таньж мэдэх, эрхэм нөхөр Ш.Түдэвийн санал болгосноор дахиад л удирдлагын тэнхимдээ эрхлэгчээр ирэх нь тэр.

Уг нь үүнийг өгүүлэгч би бээр Колумбын их сургуулиас буцаж ирээд Засгийн газрын удирдлагын хөгжлийн хөтөлбөрийн ерөнхий зохицуулагч, соёлын дэд сайдын албыг хашиж байгаад НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрөөс зарласан сонгон шалгаруулалтын дүнд Монголд хэрэгжсэн Сэтгэх хүч төслийн үндэсний зөвлөх, НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрийн Монгол дахь суурин төлөөлөгчийн газрын эдийн засгийн шилжилт, засаглалын багийн тэргүүлэх ажилтан, төвлөрлийг сааруулах төслийн менежер зэрэг алба ажлыг шат дараалан хашиж улмаар НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөрөөс Монгол улсын засгийн газартай хамтран хэрэгжүүлж байсан «Сайн засаглал» төслийн удирдагч хэмээх чамгүй өндөр цалин хангамж, нэр хүнд бүхий албанд томилогдоод хэдэн жилийн нүүрийг үзэж байлаа. Гэвч ёстой л «дассан газрын даавуу зөөлөн» гэдгээр нэг л өдөр энэ бүхнээс татгалзаж мөнөөх сургуульдаа буцаж очихоор эргэлт буцалтгүй шийдсэн нь энэ. Эхний нэг жил удирдлагын тэнхимийн эрхлэгчээр хавсрах хэлбэрээр ажиллаж байснаа академийн төрийн удирдлагын сургуулийн захирал гадагш урт хугацаны томилолтоор явах болсонтой холбогдуулан уг ажилд бүтэн орон тоогоор ажиллах болов. Энэ үед миний сэтгэлд «галт тэрэг сүүлчийн зогсоол дээрээ ирлээ» гэх нэгэн далд зөн совин өөрийн эрхгүй төрж байсныг нуугаад яахав. «Сүүлчийн зогсоол» гэж онцлохын учир гэвэл миний хувьд үүнээс хойш өөр ямар ч байгууллага, аль ч өндөр дээд алба тушаал сонирхлын гадна үлдэж зөвхөн «чадахаасаа аваад чадахгүйгээ хүртэл» энэ сургууль, хамт олныхоо төлөө зүтгээ гэх үүдэл санаа зүрх сэтгэлийн эзэмдэх болсных юм.

Академид буцаж ирэхэд өмнө нь миний өмнө ажиллаж байсан нөгөөх хоёр сургуулиас огт өөр хамт олон, байгууллага нүдэнд тусч билээ. Энэ ч зүй ёсных биз. Гэхдээ бас зарим нэг зүйл дээр сэтгэл тийм ч хангалуун байж чадахгүй байлаа. Юуны өмнө багш, нараас сонсогчдод тавих шаардлага багагүй суларсан, тооны хойноос хөөцөлдөх хандлага нэлээд газар авсан мэт сэтгэгдэл төрж байв. Сургалтын агуулга, арга зүй технологийн хувьд ч бодууштай зүйл байгаа нь ажиглагдана.

Ингээд Холбооны Бүгд найрамдах Герман улсын хэмээх чадамжийг дэмжих олон улсын байгууллагатай тогтоосон холбоо харилцааг түшиглэн эл байгууллагын хөрөнгө санхүү, мэргэжил арга зүйн тусламжтайгаар Академийн сургалтын агуулга чанарыг дээшлүүлэх арга замыг эрж хайн нийт багш нарын оролцоотойгоор сургалтын төлөвлөгөө, хичээлийн агуулгыг сайжруулах чиглэлээр нэлээд ажлыг санаж сэдэж хийж гүйцэлдүүлсэн юм Түүнд академийн захирал, профессор Ш.Түдэвийн оруулсан хувь нэмэр ч их билээ.

2005 онд академийн захиралаар Т.Лхагваа хэмээх төр засаг, судалгаа шинжилгээний ажлын туршлагатай нэгэн томилогдож профессор Ш.Түдэв

түүний орлогчоор ажиллах болов. Зайн сургалт хэмээх сургалтын шинэ хэлбэр бий болж засгийн газрын захиалгат сургалтад элсэгчдийг сонгон шалгаруулах тогтолцоог өөрчлөх, Ё.Сасакавагийн нэрэмжит залуу удирдагчдыг бэлтгэх тэтгэлэгт сургалтыг бие даалгаж элсэлтийг үндэсний хэмжээнд нээлттэй зарлан их дээд сургууль төгсөгчдөөс гадаад хэлний мэдлэг, сурлагын голч дүн, цаашид удирдах ажил хийх авъяас чадварын байдал зэрэг үзүүлэлтээр шалгаж сонгон шалгаруулдаг журам тогтов.

Нэг л мэдэхэд 5 жил өнгөрч их хурлын ээлжит сонгуулийн дүнгээр 2008 оны 6 дугаар сард тус академийн захирал дахин солигдов. Энэ удаад Г.Чулуунбаатар хэмээх философи, социологи, бодлогын шинжилгээний чиглэлээр багагүй нэрд гарсан улс төр судлаач, харьцангуй залуу хүн манай захирлаар томилогдон ирсэн билээ.

Шинэ томилогдсон захирал маань жил орчим ажиллаж нөхцөл байдалтай нэлээд ул суурьтай танилцсаны эцэст бүтцийн өөрчлөлт хийх замаар ажил хэргийг арай өөр хэлбэрээр явуулах хүсэл бодолтой байгаагаа хамт олондоо дуулгав. Миний хувьд шинэ хүн, шинэ арга хэлбэрээр, шинэ үзэл бодлоор ажиллах хүсэл эрмэлзэлтэй байгааг бүр анхнаасаа дэмжиж түүнийг бүх талаар ойлгож дэмжиж ажиллана гэдгээ ил тод хэлж зарлаж, бас бусдыг уриалж дуудаж байв. Ингээд 2009 оны 3 дугаар сард ярьж байсан бүтцийн өөрчлөлт хийгдэж академи маань өнөөгийн дүр төрхийг олсон юм.

2012 оноос академийг Ц.Баатартогтох тэргүүтэй удирдлага шинэ баг тэргүүлэх болов. Энэ баг том бага ажил хариуцсан бүх хүмүүст тавих мэргэжлийн шаардлагыг жигд өндөр болгож хүн бүр хариуцсан ажилдаа эзний ёсоор ханддаг, өнөөдрөөс маргааш, маргаашаас нөгөөдөр илүү сайн ажилладаг байх тийм уур амьсгал, соёлыг хэвшүүлэхэд манай шинэ удирдлага, түүний багийн үйл ажиллагаа голлон төвлөрөх болов уу хэмээн мөхөс би бээр мунхаглана.

Үеийн үед нийгэм төрийн зүтгэлтэн, эдийн засаг, бизнесийн салбарын манлай удирдагчдыг бэлтгэх номын цагаан өргөө болсон төрөлх сургуулийн маань ажил үйлс өөдрөг байж итгэл, сэтгэл нэгт нөхдийн маань мэлмий тунгалаг, шабдун бат сайн орших болтугай.

Ц.ЦОЛМОН

Удирдлагын хөгжлийн институтын захирал, ТЗУХИ-ийн дэд захирал, доктор, профессор, Хөдөлмөрийн сайд, Барилга, хот байгуулалтын сайд, одоо УИХ-ын гишүүн, Батлан хамгаалахын сайд

1970 онд Архангай аймгийн Цэцэрлэг хотын 10 жилийн дунд сургууль, 1976 онд Эрхүү хотын Политехникийн дээд сургууль, 1982 онд Намын дээд сургууль, 1987 онд Москвагийн Дипломатын академи тус тус төгссөн. Цахилгааны инженер мэргэжилтэй. Профессор, Онц бөгөөд бүрэн эрхэт элчин цолтой, Эдийн засгийн ухааны доктор. Тэрбээр 1976-1977 онд Махконсервын комбинатад цахилгааны инженер, 1977-1980 онд Хөнгөн, хүнсний үйлдвэрийн яаманд инженер, 1982-1984 онд Монголын Хувьсгалт Залуучуудын Эвлэлийн Төв хороонд хэлтсийн эрхлэгч, 1987-1990 онд Гадаад явдлын яаманд хэлтсийн

орлогч даргаар ажиллаж байсан.

Мөн тэрээр 1990-1992 онд Хөдөлмөрийн сайдаар томилогдон ажиллаж байгаад, 1992-1994 онд ЮНЕСКО-ийн Үндэсний комисст Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, 1995-1996 онд Болгар улсад Онц бөгөөд бүрэн эрхэт Элчин сайд, 1996-2000 онд Оросын Холбооны Улсад Онц бөгөөд бүрэн эрхэт Элчин сайдын албыг тус тус хашиж байв. Дараа нь 2000-2006 онд «Дельтапи» ХХК-ий захирал, 2006-2008 онд Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Барилга, хот байгуулалтын сайд, 2008-2012 онд Үндэсний Шинэ Намын даргаар ажиллажээ.

Ц.Цолмон Улсын Их Хурлын 2012 оны зургаа дахь удаагийн сонгуулиар Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдож, улмаар Монгол Улсын Их Хурлын Аюулгүй байдал, гадаад бодлогын байнгын хорооны даргаар ажиллаж байна. 1996 онд Болгар улсын «Мадарски конник» одон. Англи, орос хэлтэй.

Монгол орон зах зээлд шилжихэд шинэ боловсон хүчин ихээхэн чухал байсан 90-ээд оны эхэн үед УХИ түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн юм. Уг институтийг анхлан үүсгэн байгуулсан манлайлагчид Д.Бямбасүрэн, Д.Цэрэндорж нарын дараа тус институтийг удирдах хариуцлагатай үүргийг

гүйцэтгэсэндээ баяртай байдаг юм. Чадварлаг, шинийг эрэлхийлэгч багш нарын бүрэлдэхүүнтэй байсан болохоор ажил урагштай байсан.

Тухайн үед улс орны удирдлага, хөгжлийн талаарх сэтгэлгээний шинэлэг бүхэн тус институттэй холбоотойгоор үүсч байсныг тэр үед төр засгийн хүнд ачааг үүрэлцэж байсан хүмүүс санаж байгаа байхаа. Бид тэр үед Засгийн газраас тусламж нэхэхийг урьтал болгохгүй, харин засгийн газарт туслах нь илүү их байсан байх. Бидний сэтгэлгээ тийм байлаа. Төсөв хүрэхгүй бол өөрснөө нэмэлт мөнгө олох аргаа л хайдаг байлаа.

Багш нар төдийгүй, тэр үед УХИ-д суралцаж байсан шавь нар маань салбар салбартаа шинэчлэлийг манлайлах эрмэлзлэлтэй залуучууд байсан. Тэдний ихэнх нь УХИ-ээс шинэ цэнэг аваад мөрөөдлөө биелүүлж чадсан, тэр нь Монголд хэрэг болсон гэдэгт итгэлтэй байна. Суралцах эрмэлзэлтэй мөртлөө үндсэн ажлаасаа хөндийрөх боломжгүй хүмүүст зориулж «Пүрэв гарагийн сургалт»-ыг анхлан нэвтрүүлж байлаа.

УХИ, ТНСА хоёрыг нэгтгэсний дараа дэд захирлаар ажиллах хугацаандаа тус байгууллагыг матрицын бүтэцтэй болгож байсан нь багш нар, мэргэжлийн хүмүүсийг нэг нэгжид хатуу» уяхгүй» уян хатан зохицуулалт хийж чадварыг нь олон нэгжид дайчлах боломжийг олгож байсан юм.

УХИ-ийн гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаа их өргөн бөгөөд үр өгөөж сайтай байсан. Ерөнхий сайд Д.Бямбасүрэн гуай намайг захирлаар ажиллах санал тавихдаа миний гадаад харилцааны мэргэжлийг бодолцсон байх гэж боддог юм.

Монголыг хөгжлийн шинэ замд хөтлөн оруулсан гавъяатай хүний итгэлийг алдахгүйн тулд хичээн ажилласан.

Миний хувьд Удирдлагын Академитэй олон талаар холбоотой. Би 1980-1982 онд Намын дээд сургуульд суралцаж төгссөн оюутан нь. Удирдлагын хөгжлийн институтийн захирал, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтийн дэд захиралаар ажилласан, 2000 онд Академи маань Профессор цол олгосон.

Д.НАРАНДЭЛГЭР

**УАМДИ, УХИ, ТЗУХИ, УА–ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч,
доктор, профессор**

Д.Нарандэлгэр нь 1950 онд Улаанбаатар хотноо сэхээтний гэр бүлд төрсөн, улмаар бага насаа эцэг эхийн гар дээр өнгөрөөсөн. 1957 онд дунд сургуульд орж 1967 онд Нийслэлийн 1-р дунд сургуулийн тооны ангийг төгссөн. 1967-1972 онд Орос улсын Санкт-Петербург хотын Улсын их сургуулийн Кибернетикийн ангийг Кибернетикч, эдийн засагч мэргэжлээр сурч төгссөн.

1972-1984 онд ШУА, Улсын төлөвлөгөөний комиссын дэргэдэх Эдийн засгийн хүрээлэнд Эрдэм шинжилгээний ажилтнаар ажиллаж байгаад 1984 оноос тухайн үедээ Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт нэртэй байсан энэ сургуульдаа багшаар ажиллах болсон. 1986 онд Эдийн засгийн ухааны докторын зэргийг «Монгол улсын аймаг, хот хоорондын тээвэр, эдийн засгийн холбоог оновчлох нь» сэдвээр хамгаалсан. 1987-2009 оныг хүртэл Удирдлагын академидаа /дунд нь янз бүрийн нэртэй байсан/ тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаад 2009 оноос зөвлөх профессороор ажиллаж байна. Төр засгаас Боловсролын тэргүүний ажилтан, Шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан цол тэмлэг, Алтан гадас одон, Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон, Ойн хүндэт медалиуд болон бусад олон шагналаар шагнаж байсан. Д.Нарандэлгэр багшлахын зэрэгцээ арав гаруй ном, сурах бичиг 50 гаруй шинжлэх ухааны өгүүлэл, илтгэл бичсэн.

Шавь нараараа бахархахгүй байхын аргагүй

Д.Нарандэлгэр миний бие 1972-1984 оны хугацаанд «Эдийн засгийн хүрээлэн» дараа нь нэр нь өөрчлөгдөн «Үйлдвэрлэх хүчний хөгжил байршил»-ийн хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ажилтнаар ажиллаж байгаад тухайн үед «Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт» нэртэй байсан энэхүү сургуульдаа шилжин ирж багшилсан юм. Багшлах ажилд дур сонирхолтой байсан учир ийнхүү шилжих болсон. Анх багшилж эхлэх үед шинжлэх ухааны доктор, профессор Б.Цэвэгсүрэн, ахлах багш

С.Лодой нар багшлах ажлын арга барилд сургах тал дээр онцгой их анхаарч зааж зөвлөж байсанд би өнөөг хүртэл талархаж явдаг. Тэр үед би «Эдийн засаг, математик арга загварчлал» хичээлийн заадаг байлаа. Улмаар 1986 онд «Монгол улсын тээвэр эдийн засгийн холбоог оновчлох асуудал» сэдвээр эрдмийн зэрэг хамгаалсан.

*Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институтын
хэсэг хамт олон*

Манай сургууль «Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт»ээс «Удирдлагийн хөгжилийн институт», «Удирдлагын Академи» болтлоо хөгжихийн үндэс суурийг 1987-1991 онд, 1998-2000 онуудад захирлаар ажиллаж байсан гавьяат эдийн засагч доктор профессор Д.Бямбасүрэн багш тавьсан гэж би боддог юм. Д.Бямбасүрэн багшийн удирдах ажлын арга туршлага, шинжлэх ухааны өргөн мэдлэг чадвар нь мэргэжил дээшлүүлэх институтийг улс даяар алдартай, хүн болгон сурах гэж хүсэж тэмүүлсэн «Удирдлагын академи» болтол нь өөрчлөн шинэчилсэн билээ.

Д.Бямбасүрэн багшийг захирлаар ажиллаж байх үед социалист нийгэм задран унаж, төр төвтэй улс төрийн систем болон зах зээлийн эдийн засгийн анхны үрийг соёолуулах ажил эхэлсэн хүнд хэцүү үе байсан. Энэ үед Д.Бямбасүрэн захирал багш нарт хуучин социализмийн үеийн мэдлэгийг өөрчилж зах зээлийн эдийн засгийн үндэс суурийг сайн судалж шинэ мэдлэг эзэмшиж сургалтаа шинэ арга барилаар явуулах талаар маш өндөр шаардлага тавьж байсан юм.

Энэ үеийн багш нар шөнө нь Самуэльсон, Менкью болон бусад эрдэмтдийн сурах бичгийг гадаад хэл дээр уншиж өдөр нь шөнө уншсан

зүйлсээ хүмүүст заадаг байсан гэвэл одоогийн багш нар бараг үнэмшихгүй биз ээ. Энэ үед ингэхээс өөр ямарч арга байгаагүй юм.

Удирдлагын болон эдийн засгийн шинэ арга ухаанд суралцаж, мэргэшсэн багш нар тэр үед байгаагүй. Сургуулиас Японы эрдэмтэн Р.Хироно, Английн эрдэмтэн Никсон, Бөртэн нарыг урьж ирүүлэн багш нарт хичээл заалгаж байсан нь их үр өгөөжтэй болсон гэж боддог. Мөн тэр үед орлогч захирлаар ажиллаж байсан доктор, профессор Ц.Цэрэндорж, Б.Совд нарын хичээл зүтгэл их үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Д.Бямбасүрэн багшийг захирлаар ажиллаж байх тэр үед сургууль хөгжлийн тодорхой үе шат буюу байх ёстой түвшиндээ хүрч өсч хөгжсөн үе байсан юм.

Миний бие 1986 онд эрдмийн зэрэг хамгаалснаас хойш «Эдийн засаг, математик арга загварчлал, мэдээлэлийн технологи»-ийн тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж эхэлсэн. Ийнхүү 2009 оныг хүртэл тус сургуулийн тэнхимийн эрхлэгчээр ажилласан юм. Энэ хугацаанд манай тэнхимд оюуны маш өндөр чадавхтай, авъяас билэгтэй залуус ажиллаж байсан нь миний ажил амьдралын бахархалтай дурсамжийн нэг билээ.

Манай тэнхимд одоогийн «ХЭТ» ХХК-ний ерөнхий захирал А.Гантөмөр, ШУТИС-ийн ректор асан доктор А.Эрдэнэбаатар, НДЕГ-ын «Мэдээлэл Технологийн төв»-ийн захирал Г.Хүрэлбаатар, «Ай Ти И Эм» ХХК-ний ерөнхий захирал С.Энхжаргал, «Энержи ресурс» ХХК-ний орлогч захирал Б.Баярмаа, «РЭС» авто зам барилга угсралтын компаны дэд захирал З.Баасанжав нар багшаар ажиллаж байсан. Эд нар оюуны өндөр чадавх, багшлах авъяас чадвар, шинийг санаачлах зэрэг олон асуудлаар тэр үеийн бүхий л залуу багш нарыг хошуучлагч, үлгэр жишээ ч залуус байсан. Дараа нь эдний халааг авсан хоёр багш бол одоо Австральд эрдмийн зэрэг хамгаалж байгаа миний шавь Б.Ариунтуул, Хан-Уул дээд сургуульд сурж байхаасаа л миний шавь болсон Ё.Батсүх нар болно.

Удирдлагын академид ажиллах хугацаандаа Б.Энхбайгаль («Үндэсний хөгжлийн хүрээлэн»-ийн захирал, Удирдлагын академийн багш), Д.Энхбаатар («ШУТИС-н тэнхимийн эрхлэгч»), Ч.Наранчимэг («Санхүү эдийн засгийн дээд сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч») нарын докторын ажлыг удирдаж амжилттай хамгаалуулсан нь мөн нэг сайхан дурсамж билээ.

Төрийн магистрантуудын анхны төгсөлт

Удирдлагын хөгжлийн институтын Бизнесийн ангийн анхны төгсөгчид

1984 оноос хойш одоог хүртэл энэ сургуульдаа тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж багшилж, байсны хамгийн гол нэг бахархах дурсамж бол энэ сургуулийг төгсөж гарсан одоог хүртэл багшаа гэж хүндэлж явдаг олон сайхан хайртай шавь нар минь билээ. Энэ шавь нараа бүгдийг нь энэхүү дурсамж бичигт дурдах боломжгүй байна. Миний сэтгэл зүтгэлийн бахархал болсон шавь нар минь бүгд улс эх орныхоо бүтээн байгуулалтад их хувь нэмэр оруулж үр бүтээлтэй ажиллацгааж байгаа. Тухайлбал «Скайтэл» группын гүйцэтгэх захирал Д.Болор, «МҮОНРТ»-н ерөнхий захирал Б.Наранбаатар, «НБЦ» компаний ерөнхий захирал Ц.Баатарбилэг, «Зам, тээврийн яамны» төрийн нарийн бичгийн дарга Б.Батзаяа, «Lady»

төвийн захирал П.Лхагвадулам, Нийслэлийн засаг даргын орлогч Д.Очирбат, «Нийслэл өргөө» ХХК-ийн захирал Б.Ганзориг, Монгол улсын гавъяат уурхайчин Д.Дамбапэлжээ, Анагаахын шинжлэх ухааны доктор Л.Балдандугар, Үнэт цаасны төлбөр, тооцоо, төвлөрсөн хадгаламжийн төвийн захирал Ц.Гандулам, «Зууны мэдээ» сонины ерөнхий эрхлэгч Д.Отгонбаяр, Гаалийн ерөнхий газрын дарга, О.Ганбат, Хөдөө аж ахуйн дээд сургуулийн Ректор доктор, профессор Д.Хэрүүга зэрэг манай орны төр засгийн болон эдийн засаг, бизнесийн салбарыг тэргүүлж яваа олон зуун шавь нараараа манай сургуулийн багш нар зүй ёсоор бахархаж явдаг билээ.

Багш нарын шагнал

Төрөлх сургуулийн минь үе үеийн удирдлага, хамт олон миний хөдөлмөр зүтгэлийг өндөр үнэлж, 1992 онд дэд профессор, 1996 онд профессор цол, 1993 онд ардын боловсролын тэргүүний ажилтан, 1997 онд шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан цол тэмдэг, 2000 онд «Алтан гадас» одон 2005 онд «Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон» болон гэрэгэ, ойн хүндэт медаль сайшаалийн үнэмлэх зэргээр шагнаж, ажиллаж бүтээх их урам зориг хайрлаж байсныг дурсан талархаж байна. Сургуулийнхаа хамт олны тусламж дэмжлэг зөвөлгөөг авч байсны үр дүнд 1995 онд «Удирдлагын ерөнхий онол, математик загварчлал» (20хх), 2003 онд «Эдийн засаг математик загварчлал» (15хх), 2005 онд «Байгууллагийн төлөвлөлт» (15хх), 2010 онд «Синергетикийн үндсэн ойлголтууд» (16хх), 2012 онд «Эдийн засгийн синергетик» (14хх), 2013 онд «Удирдлагын шийдвэр гаргахад хэрэглэх математик статистикийн аргууд»

(16хх) зэрэг ном, сурах бичиг болон 40 гаруй эрдэм шинжилгээний өгүүлэл илтгэл бичиж гадаад дотоодын бүтээлүүдэд хэвлүүлж байлаа. Энэ бүхэн бол сургуулийн удирдлага хамт олны минь асар их дэмжлэг туслалцааны үр дүн юм.

Одоо миний бие «Санхүү, эдийн засгийн тэнхимд» профессор багшаар ажиллаж «Системийн шинжилгээ», «Менежерийн статистик», «Хөгжлийн онол бодлого», «Санхүүгийн зах зээл» зэрэг хичээлийг зааж эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн асуудлаар судалгаа, шинжилгээ хийж байна.

Манай тэнхимийн эрхлэгч Л.Ариунаа болон тэнхимийн багш нар Монгол орны эдийн засгийн хөгжлийн гол зангилаа асуудлуудыг судалж тодорхой санал зөвлөмж боловсруулах чадвартай баг болон бүрдсэн явдлыг бас бахархан дэмжүүштэй санагддаг. Төрөлх сургуулийнхаа түүхт ой болж байгаа түүхэн тэмдэглэлт үйл явдлыг тохиолдуулан хамт ажиллаж байсан, одоо ажиллаж байгаа нөхөддөө болон Монгол улс даяар тархан ажиллаж хөдөлмөрлөж байгаа хайрт шавь нартаа баяр хүргэж ёслон мэндчилье.

Хятад улс Кадрын мэргэжил дээшлүүлэх дээд сургуультай туршлага солилцож гэрээ, хэлэлцээр хийсэн нь Голд нь орлогч захирал Б.Совд, зүүн гар талаас 3 дахь нь тэнхимийн эрхлэгч Д.Нарандэлгэр, 4 дэх нь декан Н.Цэнд, 8 дахь нь Баян-Өлгий аймгийн салбарын захирал Б.Хурметбек, баруун гар талаас 3 дахь нь тэнхимийн эрхлэгч Б.Цэвэгсүрэн

*80 жилийн ой, 10 жилийн өмнөх
Удирдлагын академийн хамт олон, 2004 он*

А.ГҮРЖАВ

Монгол улсын шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн,
УАМДИ-ийн захирал, шинжлэх ухааны доктор, профессор

Удирдлагын Академийг хөгжүүлсэн замнал юуг харуулав?

Өндөр түвшний сургалт, цаг, цагийн нөхцөл байдал, бодит шаардлагыг тусгаж байв. Тухайлбал:

Эхлэл мөч

Монгол орон маань хувийн, чөлөөт малчин өрхийн аж ахуй зонхилсон, орчин үеийн газар тариалан, үйлдвэржсэн салбар, соёл боловсрол, шинжлэх ухаан, нийгэм хангамжийг бий болгоход боловсон хүчний хангалт хүрэлцээгүй, хоёрдугаар дайны дараах сэргээн босголт шувтарч байсан хорьдугаар зууны сүүлчийн хагаст тулж ирлээ. 1946-47 оноос хойш хугацаанд оюутны элсэлт тасрав.

Багшлах үндэсний боловсон хүчин байхгүйгээс шалтгаалан эдийн засагч бэлтгэгдэхээ больсон байлаа. 1952 оноос уг сургалт сэргээгдэж 1954 оноос мэргэжлийн хичээлүүд заагдах болов. 1959 оноос ЭЗДС байгуулагдаж аж үйлдвэрийн болон хөдөө аж ахуйн, санхүү-бүртгэлийн тэнхим байгуулагдлаа. Эхлэл тавигдаж алхам алхамаар эрч хүчээ авлаа.

ТОП сургалтын гараа

- ЭЗДС-ийн тэнхимийн дэргэд аж ахуйн практик ажилтнуудын жилийн хугацаатай дамжаа нээж практик удирдах ажилтныг суралцуулж эхэллээ. Аж үйлдвэр, барилга, аж ахуй соёл, худалдаа, холбоо тээвэр, нийтийн үйлчилгээний чиглэлээр удирдах ажилтны бүтэн жилийн болон түр хугацааны дамжаа хичээллэдэг байв.
- 1962 оноос эхлэн аж ахуйн газрын дарга, инженерүүдийн 45 хоногийн дамжаа нээгдэж байнгын сургалт явуулах болж дээд боловсролтой мэргэжилтнүүдэд давтан сургалтаар шинжлэх ухааны шинэ нээлт ололтуудаас танилцуулах, давхар мэргэшил эзэмшүүлэх боллоо.
- Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх Институт байгуулах төсөл зохиож ОУХБ-WLO-д төслөө танилцууллаа. 1979 онд өндөр түвшний сургууль үүсгэх тэнхимийн хэсэг багш нараас бүрэлдсэн баг байгуулагдаж шинэ ажилдаа томилогдлоо.

Шийдвэрлэх хүчин зүйл (Хамт олны нягтрал)

Тэр үед төв байгууллагаас ихээхэн анхаарч байв. Хөдөлмөрийн хорооны дарга Лхамсүрэн (ахмад үеийн эдийн засагч-санхүүч мэргэжилтэй, эмэгтэй) бодлого зохицуулж дэмжсэний дээр хэлтэс хариуцаж байсан Аварзэд гуай (Тухайн үедээ Ерөнхий сайдын орлогч, Олон улсын харилцааны анхны мэргэжилтэн, франц хэлтэй, чадварлаг дипломатч сэхээтэн боловч хавчигдаж, буруутагдаж явсан, МУИС-д багш агсан) гардан дэмжлэг үзүүлж бидний ажилд тусалсан бөгөөд удалгүй ОУХБ-ын шугамаар санхүүжигдэв. Ингээд багшлах боловсон хүчин бэлтгэгдэж эхэллээ. Гадаадад томилж, багш нараа суралцуулах, гадны мэргэжилтэн урьж ажиллуулах, туслалцаа авах зэрэг арга хэмжээ хэрэгжиж шинэ сургуулиа хөл дээр нь босголоо. UNDP-ийг толгойлж байсан Абалкинд тооцоо хийж, санал дэвшүүллээ. ОУХБ-аас авах долларын тусламжийг хоёр дахин ихэсгэх боломж гарч, техник хангалтыг хурдавчлуулав. ЗХУ-ын СнЗ-ын дэргэдэх Ардын Аж Ахуйн Академид зочилж зөвлөлгөө авлаа. Бага оврын ТБМ сонгож олох талаар туршлагатай мэргэжлийн хүмүүс, академич Емельяновтой санал солилцлоо. АНУ-аас техник хангагдах хувилбар хийгдсэн боловч харамсалтай нь уг саналыг өөр газарт булааж авахаар улайран зүтгэгчид үймүүлсэн юм.

Дардан зам байгаагүй

Хэрдээ элдэв бэрхшээл учирна. Арга барагдаад Унгар ТБМ-ны оронд АНУ-аас, эсвэл Зүүн европын орнуудад нэгдсэн судалгаагаар боловсрогдсон «СМ-5»-ийг авчруулах хувилбар дээр тогтсон боловч зарим хүний явуургүй сонирголоос болж төслийг өөрчлөхөд хүрсэн юм. АНУ-д нэлээд хугацаанд мэргэжил дээшлүүлж ирсэн, дэд эрдэмтнээр зогсоогүй сүүлдээ шинжлэх ухааны докторын зэрэг хамгаалсан захиргааны эрхээр мэргэшсэн Вещняков профессор ажиллаж шинэ үзэл санаа боловсруулж байв. Гэвч гадаадаас хүрэлцэн ирсэн нэгэн этгээд хувийн хэт сонирхлоор Дээд албан тушаалынхантай хуйвалдаж профессорыг хэлстүүлэн зайлуулж амжсан. Нэг өглөө ажилдаа иртэл бие засах газрыг бохирдуулж үл мэдэгдэх өт хорхой хаясан байв. Бас нэг явдал хэлье. Зүүн Өмнөд Азийн тэртээгээс захиалгат тоног төхөөрөмж ирэх байсан, нэг удаагийн хангалтаар илгээмжийг гадаад асуудал хариуцсан зөвлөхийг сүрдүүлж булааж авав. Ховор үнэт эдлэл гадныхны гарт орсон. Олон улсын төслийн нэр дээр конторбанд нууц ажиллагаа явагдлаа. Бид ч хашир сууж холбогдох газар танилцуулж хяналтаа чангатгасан.

Ноён нуруу хотойлгүй зүтгэсээр ахиц гаргасан шинэ хамт олны чармайлт багагүй. Маш сайн хийцтэй оюутны сандал ширээг (500-гаад комплект, одоо хүртэл эвдрээгүй) МТХ-ын баазаас сургуульдаа авлаа.

Тэр үед туслах ажилтны маань зүтгэл чармайлт багагүй, лаборант Пүрэвжав чин сэтгэлээр хандана, нягтлан бодох Гарам-Дагий шаггүй нямбай хандана, бахархмаар байж билээ. Аж ахуйн няраваар иргэний хамгаалалтын химич хурандаа Давга өвгөн, аж ахуйн орлогчоор Говь-Алтайд аймгийн орлогч дарга зэрэг хариуцлагатай ажилтан явсан Цэрэн, Ректорын орлогчоор Санжаагийн Доржсүрэн, гадаад асуудал хариуцсан референтээр Дашдаваагийн Ганхуяг гэдэг шаггүй ажилсаг хамт олон байсансан.

Улсын хэмжээнд тэр үед тодорч байсан 120-иод мэргэжлийн эрдэмтэдийн нэрсийг жагсааж ажиллуулах төсөл хийгдэж байлаа. Сургалтын захиалга ч авагдлаа.

Хөдөө аж ахуйн механикжуулагч, хэлний чадвартай нямбай санаачлагч Занданшарав хөл нийлүүлээ. Эдийн засагч ууган шавь Жамьяансүрэн, залуу багш гэвэл ирээдүйтэй, компьютерын дээд боловсролтой болсон, гүнзгий судалж няхуур ажиллах дадлагатай болж бүтээлч сэтгэх төлөвтэй Алтангэрэлийн Эрдэнэбаатар, урьд нь зохимжтой хувилбар бодлого загвар гаргаж надтай ажилласан, мөн туршлагатай багш Соотонгийн Лодой, Осорын Насанбат, Хадын Пүрэвдагва, Яналавын Шуурав, Нанзадын Цэнд нарыгаа тэнхимээсээ татан ажиллуулж нэг үгээр хамаг байдаг «хурандаа» нараа уг ажилд дайчилчихсан хэрэг.

Мэргэжил дээшлүүлэх ёстой сонсогчдын тоог аймаг орон нутгаар гаргалаа. Газар газрын санал хүсэлт судлагдав. Жижиг боловч аж ахуй хөлжиж байгууллагын гэсэн газар, аж ахуйн хашаатай болов. Тэнхимийн анхны багш Хотын дэд дарга Д.Ширнэн ч гар хумхиагүй юм.

Хамт олон цомхон боловч хүмүүс маань цөөдөхгүй юм билээ. Ховор нандин зүйлсээс ч хүртчихнэ. Ус буцалгагч гэх зэрэг бараг үзэгдээгүй шинэ соргог зүйлийг манайхан олоод тавьчихсан л байлаа.

Атаархлаас холуур яваагүй, ТБМ-ийг МУИС-д авахаар санаархан булаацалдана. Уг нь Төв Хороо, Засгийн Газрын мэдлийн сургууль үүсч байгаа нь тэр, удирдлагаас сургууль байгуул, тарааж тарамдуулж болохгүй гэнэ. Улс Төрийн товчооны эрх дархтай дарга нар хоёр хуваагдаж талцана. Жинхэнэ аж ахуйч хатуу ширүүнийг нэлээн амссан, шудрага шулуун Түмэнбаярын Рагчаа, Дамдинжавын Майдар, Д.Гомбожав гуай гадагш юу ч битгий өг гэнэ. Улсын хэмжээнд Статистикийн Төв Газарт Минск-32, ШУА- д М-22 ашиглагдаж байлаа. ЕЭС-1011-гээ ПДС-ын төв байранд монтажилсан.

ОУХБ, Азийн Бүтээмжийн Төвтэй холбоо тогтоогдож харилцаж байсан, Женевээс институт хариуцсан ноён Шибелбуш ирж газар дээр нь байдалтай танилцаад байгууллагадаа илтгэсэн, тэнд томилолтоор

очиж тэдэнтэй зөвлөлдлөө, ерөнхий нягтлан бидний боловсролыг шагшин дэмжиж зардлыг өндрөөр үнэлж билээ.

Хэрдээ шуурган дунд явлаа. Үзэл бодлоо богино, 1-2хон жилд биелүүлсэн л дээ. Зүтгэл, тэмцэл дунд Удирдлагын Академийн үндэс суурь тавигдав. «Үл үзэгдэх» ноцолдооны хумхийн тоос ажиглагдаж билээ. Хуучин, шинийн өрсөлдөөнд генезис явагдлаа. Засгийн Газрын хэрэгжүүлэгч Агентлаг Удирдлагын Академийн үйл ажиллагаанд, ялангуяа багшлах болон бизнесийн дээд шатны сургалт төлөвшихөд гар хумхихгүй, цаашдын ахиц анхаарагдана.

Д.ЭРДЭНЭЦЭЦЭГ УАМДН-ийн ажилтан

1945 онд төрсөн. 69 настай. Гэр бүл С.Дашдондов нь барилгын коллежид багшаар ажиллаж байсан. 2002 онд нас барсан. АБЯ-ны системд 1969-2002 он хүртэл ажиллаж байсан. 7 хүүхэдтэй. Би анх 1978 оны 11-р сард мэргэжил дээшлүүлэх институтийг эхлэн байгуулагдаж байхад нь орсон. Намайг ороход захирал Л.Гүржав, багш С.Доржсүрэн, Х.Пүрэвдагва, ня-бо Д.Гарамдагий, нярав С.Дагва зэрэг хүмүүс байсан. Би эхэлж бичээч-бичиг хэргийн эрхлэгчээр орж 1980 оноос ректорын нарийн бичгийн даргаар ажиллаж байгаад 1991 онд олон хүүхдээр тэтгэвэрт гарсан болно. Манайхан сайхан хамт олон байсан. Одоо ч гэсэн энэ сайхан хамт олон та

бүгдийнхээ хайр халамжинд сайхан сэтгэл дүүрэн, аз жаргалтай амьдарч байна. Академийнхаа удирдлагууд багш, ажилтан та бүгддээ Академийн түүхт ойн халуун баяр хүргэж цаашдын чинь ажил хөдөлмөрт тань өндрөөс өндөр амжилтыг хүсч аз жаргалтай, эрүүл энх байхын ерөөлийг дэвшүүлье. Та бүхэндээ баярлаж явдаг шүү.

**ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ДЭРГЭДЭХ ТӨРИЙН
БОДЛОГО, НИЙГМИЙН АСУУДАЛ СУДЛАХ ТӨВ
(1990-1994 он)**

Д.СЭРЖАМЦ

НДС-ийн багш, Засгийн газрын Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал
судлах төвийн захирал, УА-ийн багш, доктор, профессор

1949 онд Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын нутагт төрсөн. 1969 онд бүрэн дунд боловсрол, 1975 онд Киевийн улсын их сургуулийг төгсөж математик-эдийн засагч мэргэжил эзэмшсэн. 1979 онд Болгарт удирдлагын онол арга зүйн асуудлаар мэргэжил дээшлүүлж, 1986 онд Москва хотын Нийгмийн ухааны академийн аспирантурыг төгсөж, докторын зэрэг хамгаалсан.

1975 онд Статистикийн төв газрын дэргэдэх Тооцоолон бодох төвөөс хөдөлмөрийн гараагаа эхэлж, Намын дээд сургууль болон Улс төрийн дээд сургуульд багш, 1991 оноос Засгийн газрын дэргэдэх Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төвд эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, секторын эрхлэгч, захирал, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтийн Төрийн бодлого судлах төвийн эрхлэгч, 1994 оноос Монгол улсын Үнэт цаасны хорооны Ажлын албаны дарга, Зах зээлийн зохицуулалтын хэлтсийн даргын ажлыг тус тус хашиж байсан. 2000 оноос Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газрын Мэдээлэлжүүлэлт, сурталчилгааны хэлтсийн даргын албыг хашсан. 2002 онд Удирдлагын академд багш болж, профессорын цол хүртсэн. 2009 оноос Удирдлагын академид зөвлөх профессорын алба хашиж байна.

Эрдэм шинжилгээний 10 гаруй өгүүлэл бичиж, гадаад дотоодын хэвлэлд нийтүүлсний зэрэгцээ эрдэм шинжилгээний онол практикийн хуралд 28 удаа илтгэл тавьж хэлэлцүүлсэн. Нийт 120 орчим хэвлэлийн хуудас эрдэм шинжилгээний бүтээл, сурах бичиг гарын авлага бичих, орчуулах ажил хийсэн. Монгол Улсын Засгийн газрын болон олон улсын хөгжлийн судалгааны захиалгатай эрдэм шинжилгээ, судалгааны 25 төслийн судалгаанд оролцжээ.

Миний бие 1976 оны намар Намын дээд сургуулийн улс ардын аж ахуйн тэнхимд асистент багшаар томилогдож, нам улсын удирдах ажилтан бэлтгэх, эрдэм шинжилгээний ажил хийж эхэлсэн. Улсын ажил алба

хашиж байх явцад дурсамжтай олон үйл явдал тохиолдсоны заримыг энд сийрүүлэе.

1976 оны 8 дугаар сарын 31-ны өдөр Намын дээд сургуульд багшаар томилогдон ажилласан. Тус сургуулийн захирал, профессор Б.Хурметбэк гуай шинээр ажилд орсон залуу багш нартай уулзаж, удирдах ажилтан бэлтгэх дипломын дараах сургалтын хичээл заах багшийн анхаарах зүйлийн талаар ярьсан зүйл дурсамж болон үлджээ. Нам, төрийн тухайн үеийн бодлогын шинжлэх ухааны үндэсийг практик үйл ажиллагааны шинжилгээ үнэлгээтэй уялдуулан хичээлээ зааж сонсогчдыг удирдах ажил хийх бүрэн бэлтгэлтэй болгож төгсгөх шаардлагатай юм шүү. Энэ шаардлагыг хангахын тулд:

1/ Төрийн бодлогын тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг судлаагүй хоосон аргачлал, арга зүй заахгүй байх,

2/ Тэртэй, тэргүй хүмүүст илэрхий байгаа практикийн асуудлыг тоочин нуршихгүй байх,

3/ Зөвхөн сурах бичгийн хүрээнд хичээл заадаг багш биш, судалгааны үр дүнгээр баяжуулж заадаг багш болох учиртай юм шүү гэж сургамж айлдаж байсныг тод санадаг юм. Энэ үгний ач холбогдол одоо ч гэсэн буураагүй гэж бодож явдаг.

Намын дээд сургуульд 80-аад оны үед хичээл, тэнхимийн хурал зэрэг хэд хэдэн төрлийн үйл ажиллагааг орос хэлээр явуулах бодлого хэрэгжүүлж байсан. Багш нарын зөвлөлгөөний хурлаар орос хэлээр үйл ажиллагаа явуулах ажлыг сайжруулах асуудлаар хэлэлцүүлэг хийж байх үед намын байгуулалтын тэнхимийн орос зөвлөх багш үг хэлсэн. Түүний хэлсэн үгэнд «Орос хэл бол Монголчуудын хувьд хоёр дахь төрөлх хэл болж байна» гэсэн утгатай зүйл орсон. Түүний дараа профессор У.Камбар гуай хурлын индэр дээр гарч ирээд «хоёр дахь төрөлх хэл» гэж байдаггүй гэсэн санааг В.И.Лениний эх зохиолоос ишлэл татан нотолж, сэтгэлийн их хөдөлгөөнтэй орос хэлээр ярьж байсан нь содон дурсамж болон үлджээ.

1990 онд нийгмийн шинэчлэл хийгдэж, Ерөнхий сайдын дэргэд «Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төв» анх байгууллагдаж, төрийн ордонд байрлаж үйл ажиллагаагаа явуулж байв. Энэ төв нь төрийн бодлогын сектор, өрнийн бодлогын сектор, дорнын бодлогын сектор, зүүн хойт Азийн орнуудын сектор зэрэг 4 сектортой болж өргөжсөн. Тус төвийн анхны захирлаар шинжлэх ухааны доктор, профессор С.Нямзагд ажиллаж байсан. Тус төвд академч С.Нарангэрэл, доктор Ц.Гүрбадам, Б.Батхишиг, Д.Ганзориг, Ю.Эрдэнэтуяа, Д.Ганхуяг, эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан А.Цэрэннадмид, Ж.Ядамсүрэн, Б.Цийрэгзэн, Алиасүрэн, Д.Сандаг, С.Жаргалсайхан, П.Эрдэнэжаргал, Х.Алтанцэцэг, Б.Оюунгэрэл, Отгон, Ганбат, Сайнцэцэг, Баярцэнгэл, архив бичиг хэргээр Оюун зэрэг

хүмүүс ажиллаж байсан. Анхны захирал С.Нямзагд 1992 оны УИХ-ын сонгуулийн Завхан аймгийн тойргоос гишүүнээр сонгогдсон. Миний бие Тус төвийн төрийн бодлогын секторын эрхлэгчээр ажиллаж байгаад 1992 оны 10 дугаар сард төвийн захирлаар томилогдон ажилласан.

Тус төв нь төрийн бодлогын тулгамдсан асуудлаар олны санаа бодлыг санал асуулга, ярилцлагын аргаар байнга судалж, нийт иргэдийн хандлагад гарч буй өөрчлөлтийг хэмжиж, шуурхай тайлан бичиж төрийн гурван өндөрлөгт шууд хүргэдэг байв. Мөн үүний зэрэгцээ судалгааны тодорхой чиглэлээр төслийн судалгаа жилээр хийж, тайлан гаргадаг байв. Тэдгээр төслийн судалгааны дотор «Монгол Улсын үндэсний хөгжлийн үзэл баримтлалын зангилгаа асуудлууд, тэргүүлэх чиглэл», «Монгол төрийн зүтгэлтний шинж, уламжлал шинэчлэлийн залгамж чанар», «Монгол Улсад шинэчлэлийг гүнзгийрүүлэх нийгэм сэтгэл зүйн орчин, түүний өөрчлөлтийн хандлага», «Хуучин ЗХУ-д төлөх их өрийн асуудал, түүнийг шийдвэрлэх боломж» сэдвээр хийсэн Засгийн газрын захиалгатай төслийн судалгаа ихээхэн сонирхолтой байсан.

1994 онд Төр, нийгмийн судлалын академи, Удирдлагын хөгжлийн институт, Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төвийг нэгтгэн нийлүүлж, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтийг засгийн газрын шийдвэрээр байгуулсан. Энэ өөрчлөлтийн үед Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төв хоёр хэсэг болон хуваагдаж, нэг хэсэг нь парламентайн судалгааны төв болон төрийн ордонд байрлаж үлдсэн. Тус төвийн нөгөө хэсэг нь татан буугдалгүй шинээр байгуулагдсан Төрийн захиргаа удирдлагын хөгжлийн институтийн бүрэлдэхүүнд «Төрийн бодлого судлах төв» гэсэн нэрээр оруулсан. Төрийн бодлого судлах төв нь 2 орчим жил үйл ажиллагаа явуулаад татан буугдсан.

Ц.ГҮРБАДАМ
УАМДИ, ТБНАСТ, ТЗУХИ-ийн
багш, доктор, профессор

*Эрдмийн эхийг тавихад хэцүү ч
Эцэст үр шимийг нь хүртэх сайхан
(Зүйр цэцэн үг)*

Удирдахын ухааны анхны гал голомт

Олон мянган хүн Өрлөг эх минь (ALMA MATER) гэж эрхэмлэн дээдлэдэг Намын дээд сургууль, эдүгээгийн Удирдлагын академи ойгоо тэмдэглэж байна. Миний туулж өнгөрүүлсэн зам, ажил хөдөлмөр энэ түүхэт сургууль, эрдэмтэн багш нартай нь хэсэг хугацаанд ойр дотнын холбоотой байсан он жилүүдийг би үргэлж санан дурсаж явдаг. Үүх түүхээ мэдэх хүсэл хамгийн сайхан эрмэлзэл байдаг тул энэ ууган дээд сургуулийн тухай дурсамжийн ном дахин хэвлэж байгаа нь өнгөрсөн, эдүгээ, ирээдүйг

холбосон «гүүр» болох нь дамжиггүй.

Миний бие МАХН-ын Төв Хорооны Аж үйлдвэр, эдийн засгийн байгууллагуудын хэлтсийн эрхлэгчээр ажиллаж байхдаа 1960-аад оны эцэс, 1970-аад онуудад энэ сургуулийн оюутан, суралцагчдад олонтаа лекц уншдаг байлаа. Тэр үед микроэдийн засгийн түвшинд шинэчлэл хийх, өөрөөр хэлбэл төлөвлөлт, удирдлага, материаллаг урамшууллын шинэ систем буй болгох ажил ид өрнөж байсан тул МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын дээд сургуулийн захирал, профессор Б.Хурметбек Төв Хорооны ажилтнуудыг «орон тооны бус багш» болгож байсан удаатай.

Намын дээд сургуулийн удирдлага, багш, профессорууд тухайн үедээ удирдлагын ухааныг судлах, сурталчлах талаар бусад их, дээд сургуулиудаас онцгой тодорч байсан гэж би хувьдаа боддог байсан. 1974 онд «БНМАУ-д шинжлэх ухаан-техникийн дэвшлийн удирдлагыг боловсронгуй болгох асуудал» сэдвээр дэд эрдэмтний зэрэг горилж бичсэн бүтээлд минь энэ сургуулиар албан ёсны дүгнэлт хийлгэж байсан нь үүнийг батлах нэг баримт бизээ.

Намын дээд сургуулийн захирал Б.Хурметбек, профессор Ж.Цэдэнжав, У.Камбар, Ү.Чимэд, Ц.Адъяа болон дээр үед багшилж байсан Жалан-Аажав, О.Төмөр-Очир, Н.Ц.Довжиев, Б.Ишдорж зэрэг олон сод авъяастнууд арилж балрахгүй ул мөрөө үлдээсэн хүмүүс бөлгөө. Миний

санаанд хоромхон зуур орж ирсэн эдгээр цөөхөн хүний нэрийг дурсахад л энэ сургууль бишрэм түүхтэй ажгуу.

Профессор У.Камбар гуай «Монгол улсын политэкономии» гэдэг ном бичих төлөвлөгөө зохиогоод хамтарч туурвих хүмүүсийнхээ тоонд намайг оруулж тохиролцоод бид бүгд ажиллаж эхэлсэн билээ. Тэр үеийг хүртэл Монголын эдийн засагчид бид бүгдээрээ политэкономийн ном бичээгүй, ЗХУ-д зохиосон сурах бичгүүдээс «будаа идэж» байсан юм. НТХ-ны аж үйлдвэр, эдийн засгийн байгууллагуудын хэлтсийн эрхлэгчийн хувьд энэ санаачлагыг нь би сайшаан дэмжээд өөртөө ноогдсон сэдвийг бичиж байсан боловч 1981 онд «Энх тайван, социализмын асуудал» (Прага хотод) сэтгүүлд ажиллах болсон тул уул ажлаасаа арга буюу хөндийрсөн, тэгээд ч гол санаачлагчид цөөрсөн учир политэкономийн ном бичих төлөвлөгөө маань нурсан даа. Түүнээс хойш тийм ном манайхан бичиж амжилгүй явсаар байгаад социализмаас ухарсан шинэ цаг үетэй учиран золгосон тул «сохорсон биш завшив» гэдэг лугаа адил болсон ажгуу.

1984-1990 онуудад ЗХУ-д Элчин сайдаар ажиллаж байгаад би эх орондоо ирэхэд надад ямар нэг ажил өгөөгүй тул 8 сарын дараа өрсөлдөөнт сонгуульд оролцох замаар ажилтай байх эсэхээ шийдэх болсон юм. Монгол улсаас ЗХУ-д Онц бөгөөд Бүрэн эрхт төлөөлөгчөөр (1950 оноос Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайд гэдэг болсон) 1940-өөд он хүртэл ажиллаж байсан дипломатчдын 40 гаруй хувь нь «улс төрийн хэрэгтэн» болж алтан амиа алдаж байсан бол Ж.Самбуу гуай Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайд болсоноос хойших жилүүдэд ЗХУ-д ажиллаж байсан дипломатчдыг хардан сэрдэж, алж хороодгоо умартан аль болохоор өндөр албанд томилдог бичигдээгүй нэг хууль буй болсон түүхтэй.

Гэвч тэр хууль надад огтхон ч үйлчлээгүй. Сүүлд бодож байхад «Цэдэнбалист» гэж занан зүхэж эхэлсэнтэй холбоотой байжээ. «Социально-экономические факторы и механизм ускорения научно-технического прогресса в МНР» гэдэг сэдвээр ЗХУ-д шинжлэх ухааны докторын зэргийг зөн совингынхоо түлхээсээр хамгаалсанаа ачаар 1991 оны эхнээс Засгийн газрын дэргэдэх Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах Төвд Өрнийн бодлогын секторын эрхлэгчээр ажиллах болсон тул «талхны мөнгөө» олж эхэлсэн юмдаг. Өрнийн бодлогын сектор гэсэн нэртэй боловч ЗХУ, сүүлдээ ОХУ-ын талаар судалгаа хийхээс төдий л хэтэрч чаддаггүй байлаа. Ийнхүү манай улсад Зөвлөлт судлал, Орос судлал гэсэн нэр томъёо бүхий ажил эрхэлдэг хүмүүс Засгийн газрын бүтцэд анх удаа буй болсон ажгуу.

1990-ээд оны эхэн үед ЗХУ, ОХУ-ын дотоодод болон гадаад бодлогод асар их огцом өөрчлөлтүүд гарч байсан тул манай Судалгааны Төвийнхөн маш яаралтай дүгнэлт, таамаглал хийх үүрэг даалгавар нэг бус удаа авдаг байсан. Зөвхөн хоёр жишээ хэлэхэд, 1991 оны 8 дугаар сарын 19-нд ЗХУ-д эрх мэдэл бүхий дээд удирдлагын хүмүүс нь онц байдал тогтоож Ерөнхийлөгч М.С.Горбачевыг огцруулах оролдлого хийсэн үед ГКЧП (Государственный комитет чрезвычайного положения)-ын хувьд манай улс ямар байр суурь баримтлах талаар санал боловсруулах үүргийг Ерөнхий сайд манай Төвд өгсөн тул би «ЗХУ-д онц байдал тогтоосонтой холбогдуулж хийх зарим санал, дүгнэлт» гэсэн танилцуулга бичээд маргааш нь түүнд гардуулж байсан. Энэ үйл явдлын улмаас ЗХУ салан задарч болзошгүй гэсэн ойлголт нэгэнт буй болоод байсан учир тэр үеийн манай Засгийн газрын Ерөнхий сайд гадаад бодлогынхоо зөвлөх, дипломатч Г.Нямдоо бид хоёрт үүрэг даалгавар өгсөн тул «ЗХУ-ын задрал, түүний үр дагавар Монгол улсад хэрхэн нөлөөлөх талаар хийсэн таамаглал, санал, дүгнэлт» гэсэн судалгаа хийж төрийн гурван өндөрлөгт танилцуулж байсан билээ.

Намын дээд сургуулийг эхлээд Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институттай нийлүүлж Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт болгож дараа нь манай Төвийг түүний бүрэлдэхүүнд оруулсан тул бид нар судалгааны ажил хийхийн зэрэгцээ оюутан, сонсогчдод лекц унших, магистрын дипломын ажил удирдах зэргээр сургалтын ажилд оролцдог болсон. Шинэ зохион байгуулалтад орсны дараах жилүүдэд, ялангуяа 1993 онд ОХУ-ын дотоодын зөрчлүүд хурцдаж туйлдаа хүрээд чухамдаа хоёрдмол засаглалтай болоод байлаа. Өөрөөр хэлбэл, Ерөнхийлөгч (Б.Ельцин), Парламент (Р.Хасбулатов) болон улс төрийн хүчнүүд эвлэршгүй ширүүн тэмцэл хийж эцэст сүүлдээ Б.Ельцин 10-р сарын эхэнд Парламентынхаа ордныг их буугаар буудаж Дээд Зөвлөлийн дарга Хасбулатов, Ерөнхийлөгчийн үүрэг гүйцэтгэгч болоод байсан генерал Руцкой зэрэг олон зүтгэлтнийг баривчлаж «Матросская тишина» гэдэг хатуу чанга дэглэмтэй шоронд хорьж билээ. 1993 он бол ОХУ-ын түүхэнд хамгийн эмгэнэлт хар хуудас нээсэн он байлаа.

1990-ээд оны тэргүүн хагаст Б.Батхишиг (эдүгээ Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын дарга) бид хоёр олон чиглэлээр судалгаа хийж Төрийн гурван өндөрлөгийн тэргүүнүүдэд хүргүүлдэг байлаа.

ОХУ-ын талаар хийсэн судалгааны үндсэн чиглэлүүд гэвэл: улс төрийн дотоод зөрчил, эдийн засгийн хямрал, шилжилтийн бэрхшээлүүд, үндэстэн хоорондын зөрчил (ялангуяа Чеченьд эхлээд хийсэн утга учиргүй дайн), Тусгаар тогтносон улсуудын хамтын нийгэмлэгийн доторх зөрчил, бүтэлгүй алхамууд, ОХУ-аас АНУ, Европ, Азийн чиглэлээр явуулж эхэлсэн

гадаад бодлогын тэнцвэргүй харьцаа зэрэг өргөн цар хүрээтэй асуудлууд байсан бөгөөд бичсэн зүйл маань нэлээд хэдэн ном болох байсан. Гэвч уул судалгаа нууцын ангилалд орж байсан тул хэвлэлд нэг ч зүйл нь нийтлэгдээгүй, сейфенд үлдсэн юм.

Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтийн бүрэлдэхүүнд байхдаа бидний онцгойлон анхаардаг өөр нэг чухал сэдэв бол Монгол Улс, ОХУ-ын харилцааны тулгамдсан асуудлууд, ялангуяа ЗХУ-ын үед авсан зээлийн өрийг төлөх асуудал байлаа. Энэ зохион байгуулалтад орохоос ч өмнө, 1991 онд миний бие «ЗСБНХУ-аас БНМАУ-д олгосон зээлийн өрийг зохицуулах асуудалд» гэсэн сэдэвтэй судалгаа анх хийж Засгийн газарт шилжүүлсэн бөгөөд түүнээс хойш 3 жилийн дараа Төрийн бодлого судлах төв уул асуудлаар томоохон судалгаа хийж санал, дүгнэлтээ удирдах дээд байгууллагуудад танилцуулж байсан.

ЗХУ-аас анх аваад сүүлдээ шинээр үүссэн ОХУ-д төлөх ёстой болсон «их өрийн» асуудлаар хэлэлцээр хийхдээ баримтлах улс төрийн хандлага, арга тактикийн талаар тухайн үедээ тодорхой, шинэлэг саналууд дэвшүүлж байсан гэж боддог. Зээлийн өрийг зохицуулах хэлэлцээрийг үргэлжлүүлэхдээ, Монгол улс авсан зээлээ ихэвчлэн орон сууц, сургууль, эмнэлэг зэрэг ашиг орлого олдоггүй объектуудад зарцуулсан тул эргэж төлөх эх үүсвэргүй байна хэмээн асуудлыг ганцхан эдийн талаас нь явцууруулан тайлбарлах, эсхүл ЗХУ манайд өртэй болохоос биш бид тэднийд өргүй, харин авлагатай гэж хэт улс төржүүлж ярихын аль алинаас нь зайлсхийж уул зээл авах болсон олон улсын болон хоёр орны харилцааны түүхэн нөхцөл, «их өрийг» бүрэн төлөхөд Монгол улсын эдийн засгийн чадавх хүрэлцэхгүй зэрэг бодит байдалд тургуурлаж хандах нь манай улсын ашиг сонирхолд илүү нийцэх болно гэж бид үздэг байсан.

Энэ мэтээр ууган дээд сургуулийн бүрэлдэхүүнд ажиллаж байтал 1996 оны сонгуулиар МАХН том ялагдал хүлээж ардчилсан холбоо эвслийнхэн анх удаа Засгийн газраа байгуулж Мөрийн хөтөлбөрөө хэрэгжүүлж эхэлсэн. Удалгүй манай Төрийн бодлого судлах төвийг 10 дугаар сарын 1-нд татан буулгасан бөгөөд гэнэт халагдсаны хэдэн төгрөг өгөх юм ярьж байснаа ч өгөлгүй биднийг бушуухан зайлуулж билээ. Эрдэм номтой, докторын зэрэгтэй, эрчимтэй ажиллах насны залуучууд маань ингэж ажилгүйчүүдийн эгнээнд орсонсон. Миний хувьд гэвэл, ЗХУ-аас нутагтаа эргэж ирээд ажилгүйдэж үзсэн туршлагатай агаад, бас шинжлэх ухааны докторын зэрэгтэй байсан тул нэг их бачимдаж гутраагүй, амиа аргалаад шинжлэх ухаан, боловсолын салбарт алба хаших болсон билээ.

«O TEMPORA, O MORES» («Цагийн араншин, хүмүүний явдал гэж хачин юмдаа!») хэмээн Эртний Ромийн претор Каталины эсрэг алдарт Цицероны дуу алдан шагширч хэлсэн үгээр энэ дурсамжаа төгсгөө.

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ДЭРГЭДЭХ ТӨРИЙН ЗАХИРГАА, УДИРДЛАГЫН ХӨГЖЛИЙН ИНСТИТУТ (ТЗУХИ)

1994 онд Улсын Их Хурал, Засгийн газрын шийдвэрээр Монгол Улсын Засгийн Газрын дэргэдэх Удирдлагын Хөгжлийн Институт, Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төв, Улсын Их Хурлын дэргэдэх Төр, нийгмийн судлалын Академи гэсэн 3 байгууллагыг өөрчлөн зохион байгуулж, Засгийн газрын сургалт, эрдэм шинжилгээний байгууллага болох Төрийн захиргаа, Удирдлагын Хөгжлийн Институтийг байгуулав.

Ц.ГОМБОСҮРЭН

Монгол улсын гавьяат багш, ТЗУХИ-ийн захирал
Доктор, профессор

Өвөрхангай аймгийн Хайрхандулаан сумын уугуул, Бунь овогт. Монголын философийн түүх, логик зэргийн судвээр 20 гаруй ном, 90 гаруй өгүүллийг бие дааж болон бусадтай хамтарч бичсэн.

Шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан. МУИС-ийн багш, зөвлөх профессор.

Бүдэг бадаг дурсамж

Удирдлагын академид, миний ажиллаж байсан үеийн нэрээр Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтэд захирлаар 2 жил шахам ажилласан, залгаад 2 жил орчим тус сургуульд тэнхимийн эрхлэгчээр ажилласан зэрэг бол миний туулж ирсэн амьдралын онцгой зурвас үеүдийн нэг гарцаагүй мөн билээ. ТЗУХИ-ийн статус, үйл ажиллагааных нь онцлогтой холбоотойгоор багш нарынх нь сэтгэлзүй ба мэргэжлийн онолдоо өгдөг үнэлэмж нь миний ажиллаж ирсэн МУИС-ийн багш нарынхаас зарим ялгагдах талтай байв. Бас удирдах ажлын туршлага байхгүй, энэ ажилдаа холбогдох хууль-эрх зүйн баримт бичгүүдийг уншиж танилцлаа ч гэсэн тэдгээрээ ягштал баримтлах дадалтай болоогүй байв. Хажууд нь «хүн зарж» сураагүй, болбол бусдад тээргүй ажлаа бүтээчих гэдэг дадалтай болохоороо албан ажилдаа мэргэжлийн туслалцаа аваагүйгээс алдсан тохиолдлоосоо болж зарим хүний хувийн ов мэхэнд орсон тохиолдол ч бий. Удирдах ажлын туршлагагүй гэж зарим хүнд хэлүүлэх бүр энүүхэнд. Гэхдээ бусдын тийм үг ярианы заримыг нь өөлөө төдийгөөр ойлгож байв.

Өөлөө гэсэн бодол төрүүлсэн зарим шалтаг надад бас байсан юм. Тухайлбал бүр өсвөр наснаасаа улс орныхоо дотоод, гадаад амьдралын асуудлыг сонин хэвлэлээс мэдэж авахад их анхаарч дадсан маань асуудалд бодитой хандаж, шийдвэрийг наана цаанатай бодон зөв гаргахад тус болдог юм шиг байдаг билээ. Намын Төв Хороонд 2 жил ажилласнаараа нам, төрийн дээд төвшний удирдлагын аппаратын ажиллагааны механизмыг гадарладаг болгосон билээ. Хамгийн гол нь би 1980-аад оны эцэс, 1990-ээд оны эхний жилүүдэд улс орныхоо улс

төрийн тогтолцоог өөрчлөх, ялангуяа МАХН-ыг дотроос нь шинэчлэх, гэвч тэгж шинэчлэх гэсэн зорилт бүтэхгүйг ойлгосон нөхдийнхөө хамт намаасаа гаран, шинэ нам (Монголын Сэргэн Мандалын нам) үүсгэн байгуулах, тус нам зарим намтай нэгдэн Монголын Үндэсний Ардчилсан Намыг (энэ нам улмаар Ардчилсан намыг байгуулах нэг бүрэлдэхүүн нь болсон) байгуулах,эдгээр үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэх (улс орныхоо дотоод, гадаад амьдралын асуудалд үнэлгээ өгөх, Монголын улс төрийн тогтолцоог, түүний дотор төрийн тогтолцоог шинэчлэх санал дэвшүүлэх зэрэг асуудлыг авч үзсэн) улс төрийн баримт бичиг боловсруулах, намын дүрэм зохиох зэрэг хамтын үйл хэрэгт идэвхтэй, заримд нь санаачлагатай оролцож ирсэн маань засгийн газрын нэг агентлагийн даргын хувьд ажлаа явуулж, асуудал шийддэг байхад тодорхой хэмжээний туршлага болж ирсэн юм.

Гэвч энэ өгүүлсэн зүйлс бол би ТЗУХИ-ийн захирлын хувьд энэхүү сургалт, судалгааны байгууллагын зорилтуудын хэрэгжилтийг ганцаараа хөтлөн удирдсан гэж хэлэх гэсэн хэрэг биш нь ойлгомжтой. Манай байгууллага засгийн газрын сургалт, судалгааг хэрэгжүүлэгч гол агентлагийн хувьд төрийн олон хуулийн холбогдох заалтыг баримтлан хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны чиглэлүүд нь засгийн газрын бие даасан дүрмээр тогтоогдсон, ЗГ-ын Хэрэг эрхлэх газрын эрхлэх ажлын хүрээнд үйл ажиллагаа маань харъяалагддаг онцлогтой. Сургуулийн маань захиргааны гишүүд болон багш нар дотор улс төрийн итгэл үнэмшил, ажлын тогтсон арга барилаа бусдынхаас чухалчлах байр суурьтай хүмүүс байдаг ч гэсэн хамт олны маань дотор эрхэлдэг ажлаа хариуцлагатай, мэргэжлийн төвшинд гүйцэтгэдэг хүмүүс зонхилдог байсан юм.

Би 1996.08.30-нд ТЗУХИ-ийн захирлаар томилогдож очсон. Шинэ засгийн газар яам, агентлагуудаа эмхлэн байгуулж, тэдгээртээ томилгоогоо хийгээд үндсэндээ дууссан байсан үед би томилгоо авсан хэрэг. Уг нь би өөрөө эртхэн шиг санаачлага, сонирхол илэрхийлсэн бол энэ томилгоо аль хэдийн хийгдсэн байх үндэстэй. Нэг кинонд: «одоо хувьсгалд үнэнч хүн хэрэгтэй» гэж байдагчлан ардчилсан эвсэл сонгуульд дийлсэн нь тодорхой болсон бүр эхний өдрүүдээс л эвслийн гол бүрэлдэхүүн болох Монголын Үндэсний Ардчилсан Намын удирдлага эвслийн засгийн газраа хэрхэн бүрдүүлэх, улмаар яам, агентлагийн удирдлагад намаасаа хэн хэнийг томилох саналаа боловсруулах нь тулгамдсан асуудал болсон бололтой байгаа юм. Яагаад «бололтой» гэж байна вэ? гэвэл энэхүү сонгууль болсны эхний л өдрүүдийн нэгэнд юм даг, бүгдтэй нь ямар нэг хэмжээгээр танил намын удирдлага, аппаратын ажилтнууддаа баяр хүргэхээр намынхаа төв байраар очиход (эвслийн засгийн газар байгуулагдахад

түүний Хэрэг эрхлэх газрынх нь дарга болсон) Лхагваа маань : та ямар ажилд очмоор байна? гэж асууж байсан юм. Улс төрийн халуун тогоонд овоо хэдэн жил зорилго нэгтэйгээр хамт буцалж байсан бөгөөд тухайн тэр үед МҮАН-ын удирдах аппаратад ажиллаж байсан энэ нөхрийн маань асуулт нэлээд ажил хэргийн өнгө аястай байсан тул: «би яахав, ажилтай хүн (би тэр үед МУИС-ийн философийн тэнхимд багш байв), хүү маань энэ жил МУИС-ийг төгсөх юм. Хүүг ажилтай болоход туслаарай гээд л өнгөрч байлаа. Удалгүй би ээж дээрээ очиж амрахаар төрсөн нутаг руугаа хөдөө яваад өгөв. Тэр үед манай нутагт телевизтэй айл байсан болов уу? Сонин захиалдаг айл байлаа ч мөддөө эзэндээ ирэх биш. Харин айл бүрт шахам радио байх. Наадмын өмнөх ба хойтох өдрүүдэд радио чагнаж байхад засгийн газар байгуулагдаж, яамдын сайд, агентлагуудын дарга нар томилогдож байгаа тухай мэдээ гардаг байв. 8 дугаар сарын дундуур Улаанбаатартаа эргэн ирж, ганц хоёр хоногийн дараа(ажил эхлэх болоогүй байсан ч гэсэн) тэнхимээрээ ортол миний ширээн дээр: «МҮАН-ын Ганхуяг гэдэг хүн намын байраар ирж уулзаарай гэж байна» гэсэн бичиг байсан юм. Сар гаруйн өмнийн зурвас байсан учир уулзъя ч гээгүй юм. Хожим нь тохиолдлоор сонсохноо ажлын санал хэлэх зорилгоор л тийнхүү уулзъя гэсэн юм билээ.

Хөдөөнөөс намайг ирснийг мэдэнгүүтээ 10 жилийн болон гэр бүлийн хоёр найз маань манайд ирээд намайг донгодов. Утга нь: үүсгэн байгуулалалцсан нам чинь засгийн эрх баригч нам болж, томилгоонууд ид хийж байхад хөдөө яваад өгдөг нь юув дээ! Би хариу хэлэх үгээ олж ядан байснаа: дуудахгүй байхад дарга болгож өгөөч гэж гуйж очилтой биш дээ гэсэн шүү тайлбар хэлснээс хэтрээгүй юм. Ийм яриа болсноо ойрын зарим хүндээ хуучлахад хоёр найзыг маань зөвтгөсөн үг хэлэх. Тэглээ гээд би яахав дээ.

Гэтэл төдий л удаагүй нэг өдөр намайг хэрдээ л огцом бодол, шийдвэрт хүргэсэн тохиолдол надад учрав. Юу вэ гэвэл заримдаа өмнө хойноо ороод, заримдаа хамтдаа МУИС-д ажиллаж ирсэн бөгөөд дайралдах болгондоо шахам «МАХН–аас урвагч» хэмээн намайг тоглож биш, харин үнэнээсээ зэвүүцдэг Баянжаргал багш надтай МУИС-ийн төв байрны өмнө дайралдаад: нөгөө хамтран зүтгэгч нар чинь дарга болоод болоод явчихлаа. Харин чи л тоогдолгүй юу ч үгүй хоцрох шив гэсэн үгээр дайрдаг юм байна. Би хариуд нь: дарга болох чинь амь,заяа юм уу? гэсэн шүү юм л хэлэв. Салаад явахын агшинд гэнэт хор шар хөдөлдөг юм байна. Би л өөрөө хөндий яндай яваад байгаа юм чинь. Татуулаад, чангаалгаад байхаар сүрхий амьтан юм уу би? Гэхдээ түшье, түшилцье гээд очих нүүр надад байгаа. Намын удирдах төв аппаратаас хөндий ч гэсэн намын шат

шатны сонгуульт байгууллагад хэр чадлаараа ажилладгийг мэдэх ёстой хэсэг нь мэдэж байгаа даа! Иймэрхүү юм бодогдонгуут Хэрэг эрхлэх газрын дарга Лхагваа дээр орж, байдлаа дурдаж, миний чадмаардуу ажилд намайг томилж өгөхийг шууд хүссэн юм. Энэ нөхөр маань тэгэхэд: би яах вэ, ажилтай хүн гэж та надад хэлж байсан шүү гэсэн билээ. Ингэж уулзсанаас хэдхэн хоногийн дараа намайг ТЗУХИ-ийн захирлаар томилсон юм. Бурхан ч гэнэ үү, Тэнгэр ч гэнэ үү Дээд хүч байдаг бол Тэр л намайг тийнхүү Баянжаргалын үгээр хатгаж байж төрийн удирдах албанд очъё гэсэн бодолд оруулж, тэгээд улс төрийн хамтран зүтгэгч нарын маань анхааралд оруулснаар би энэ албан тушаалд түргэн очсон байх аа.

Намайг захирлаар нь очиход ТЗУХИ 2 жилийн өмнө Улсын Их Хурал, Засгийн газрын дэргэдэх сургалт, судалгааны 3 байгууллагыг нэгтгэн зохион байгуулсны үндсэн дээр бий болсон, тийнхүү хөл дээрээ баттай зогссон байгууллага болсон байлаа. Багшлах боловсон хүчний хувьд ч тоо, чанар аль алины хувьд нэлээд бэхэжсэн байгууллага байв. Гэвч төрийн дарангуй хэв маягийг халж, ардчилсан хэв маягийг хууль ёсоор сонгосон нийгэмд ямар ч байгууллага өнөөдөртөө баригдан, дээрээс ирсэн зааврыг биелүүлснээр сэтгэл амардаг удирдлагатай байвал өсөлт, бэхжилтгүйгээсээ болж өрсөлдөөн гарахад ялагдал хүлээнэ. Тэгээд аягүй бол хууль, эрхзүйн үүднээс хэвээрээ байлаа ч үйл ажиллагааныхаа идэвхгүй байдлаараа байгууллагынхаа статусд хохирол учруулах эрсдэлтэй. Үүнийг тооцож ажиллах шаардлагатай байлаа. Тийм учраас ажил хүлээж авангуутаа шинээр томилогдож ирсэн ихэнх даргын арга барилаар институтийнхээ хамт олонтой нүүр учирч, гар санаа нийлэн хамтарч ажиллана хэмээн найдаж байгаагаа илэрхийлээд, байгууллагынхаа цаашдын үйл ажиллагааны талаар санал, бодлоо хуваалцах уулзалтанд хүн бүр биечлэн оролцохыг урив. Тэгээд уулзах цаг завын бололцоо гаргаж билээ. Тийм уулзалт гаднаас ирж ажиллаж байгаа над шиг хүнд мэдээлэл их өгсөн чухал ач холбогдолтой болсон нь мэдээж. Улмаар шинэ дарга нарын нэлээдийнх нь эхэлж хийдэг ажил болох бүтцийн зарим өөрчлөлт болон зарим томилгоо явуулав. Ийм ажил хамт олны нэг хэсгийнх нь сэтгэлд нийцэж, өөр нэг хэсгийнх нь дургүйцлийг төрүүлж, түүгээр зогсохгүй заримыг нь хувийн хохиролд хүргэж байлаа. Тэгж хохироосон нь моод үзүүлсэн миний хувийн санаачлагын үр дагавар байгаагүй юм. ТЗУХИ-ийн судалгааны ажил эрхэлдэг нэгж нь болох Төрийн бодлого судлах төвд цаашид судалгааны захиалга өгөхгүй гэж Ерөнхий сайд шийдсэн нь энэ нэгжээ татан буулгахад хүргэж байлаа. Энэ нь хүмүүсийг ажлаас нь хоморголон халдаг гэсэн шүүмжлэлийг хамт олны маань дотроос зарим хүн гаргаж ирсний нэг шалтгаан болсон юм.

Институтийнхээ нийт үйл ажиллагаанд холбогдох хууль тогтоомжуудыг хэлбэрэлтгүй баримтлах, Засгийн газраас өгч буй үүрэг даалгавар бүхнийг ёсчлон биелүүлэх байр суурийг баримталж байв. Намчирхал бол төрийн албаныханд зориулсан сургалтын ажиллагааг зонхилон эрхэлдэг манайх шиг байгууллагад туйлын үлгэр дуурайлгүй, суралцагч нарт төдийгүй хөдөлмөрийн хамт олонд маань муу нөлөөтэй байх болно гэдгийг тооцон ажиллаж байсан юм. Энэ нь институтийнхээ өөр өөр төвшний удирдлагыг томилохдоо намын харъяаллаас урд ажил хэргийн чадварыг нь чухалчлахад хүргэж байсан юм. Тухайлбал 2 дэд захирлын 1 (сургалт, ЭША эрхэлсэн дэд захирал) нь болон 6 тэнхимийн эрхлэгчийн 3 нь, 2 хөтөлбөрийн 2-уулангийн удирдагч МАХН-ын гишүүн, өөр 2 тэнхимийн эрхлэгч нь Дашийн Бямбасүрэн даргатай Монголын Ардчилсан Сэргэн Мандал ын намын (МАСМН)-ынх байв, Харин сургалт, ЭША эрхэлсэн захирал өөрчлөгдөхөд оронд нь томилогдсон хүн нь МАСМН-ын гишүүн байлаа. МАХН-ын Төв Хорооны боловсон хүчний ахмад ажилтан Жадамбаа гуай над дээр ирж уулзаад: «Намын дээд сургуульд ажиллаж байгаад тэтгэвэрт гарсан ахмадуудыг танай институт ахмадын байгууллагадаа бүртгэж авахгүй тайлбар хийгээд байна. Уг нь танайх л харъяалахаас өөр аргагүй юм» гэж учирлав. Хуулийн холбогдох заалт байвал таны саналаас татгалзах үндэсгүйг Жадамбаа гуайд хэлсэн юм. Тэгээд ахмадын тухай хуулийг унштал: татан буугдсан байгууллагын ахмадуудыг халааг нь авсан байгууллага харъяалалдаа авна гэсэн утгатай заалт тэнд байгааг үндэслээд Жадамбаа гуайн зуучилсан саналыг ажил болгосон билээ. ТЗУХИ-ийн тэнхимийн эрхлэгч нар Төрийн албаны тухай хуульд заасны дагуу төрийн захиргааны албаны түшмэлийн тангараг өргөх ёстой атал тэдний зарим нь тайлбар тавин «томроод» өдий хүрснийг өөрсдөд нь сануулаад: хэрвээ тэнхимийн эрхлэгчийн ажлаа үргэлжлүүлж хийе гэвэл тангаргаа өргөж зөрчлөө арилгаарай» гэж «тулгаж» байж тэднээр тангараг өргүүлэх болж байв.

Эхний 1-2 долоо хоногт байгууллагынхаа дотоодод хийсэн ажлын үр дүн иймэрхүү байсан санагдаж байна. Үүний зэрэгцээ институтийн маань гадаад харилцааны уламжлалт ажлууд болон шинээр санаачилж буй зарим ажил урд нь танил биш болоод ч тэрүү, илүү хүч, чармайлт шаардаж байсан юм.

Захирлаар ирсэн эхний өдрүүдэд төрийн захиргааны удирдлагын төвлөрлийг сааруулах сэдвээр Шведээс манай институт дээр хэрэгжүүлдэг төслийн удирдагч уг ажлаараа манайд ирсэн нь би захирлын хувьд хүлээж авсан миний анхны гадаад зочин байлаа. Гэхдээ анхны зочныхоо хувьд гэгдэхээс урьд бид хоёр сонин уулзалдсан маань сэтгэлд тод байна.

ТЗУХИ-ийн миний өмнөх захирал, улмаар би орлогч захирлаа болгосон хүн маань надад хуучлаад байгаагаас үзэхэд тэр хоёр нэлээд ходий нь анзаарагдсан юм. Тэгээд би дэд захирлыгаа тэрхүү зочиноо онгоцны буудал дээр угтах, маргааш өглөө надтай уулзуулах ажлыг зохицуулах зэрэг ажлыг хариуц гээд явуулав. Гэтэл тэр оройдоо албан ажил тарсан цагаас хойш нөгөө зочин маань биеийн тамирын хувцастай, найзтайгаа буюу манай дэд захиралтай шурд хийтэл ороод ирдэг байгаа. Би гайхсанаа дотроо хадгалаад хамтарч хийх ажил төрлөө ярилцсан билээ. Зочин маань надаас: ТЗУХИ-ийн ирээдүйг та хэрхэн харж байна вэ? гэж асуусан. Би: ТЗУХИ-ийг академи болгоно гэж түгдрэхгүй хариулж байсан. Тэгж хэлснийг сонссон манай хамт олны заримаас нь дэмжсэн үг гарч байсан билээ.

Миний захирал болсон 1996 он бол манай орны улс төрийн амьдралд огцом өөрчлөлт гарсан тийм онцгой жил байлаа. Нэг талаар ардчилсан эвслийн хүч сонгуульд ялалт байгуулан, засгийн газраа эмхлэн байгуулж, дотооддоо хүн амын олонхийн талархлыг хүлээгээд зогсохгүй өөрт анзаарагдсан хэр хэмжээгээр хэлэхэд янз бүрийн төслийн санхүүжилтийн хэлбэрээр зах зээл амжилттай хөгжсөн орнуудын тусламж арвин авах бололцоо бүрдүүлсэн (өнөөгийн манайхны хэрэглэх дуртай буй «шинэчлэл» гэдэг нэр томъёогоор илэрхийлж болох) зорилтууд хэрэгжүүлж эхэлсэн; нөгөө талаар сонгуульд ялагдсан ч гэсэн Их Хуралд аливаа шийдвэрийг бойкотлох хуулийн хүч чадалтай (УИХ-д 25 гишүүнтэй) цөөнхийг бүрдүүлж чадсан тийм намын дээд шатны төдийгүй дунд ба анхан шатны удирдлагынхан, тэдгээр шатныхантай үзэл санаа, улс төрийн байр сууриараа нэгдмэл сэхээтний үлэмж хэсэг зэрэг болбоос шинэ засгийн газрын бодлого, үйл ажиллагааг хонзогнох сэтгэлээр тэчъяадан эсэргүүцэх болсон үйл явдал хоёр энэхүү 96 оны нэг том өрсөлдөөнийг төрүүлж байлаа.

ТЗУХИ-ийн сургалт нь Засгийн газраар баталсан хөтөлбөрийн дагуу явдаг тул өрсөлдөөний талбар болох үндэсгүй байдаг. Би ч гэсэн багшлах хамт олонтойгоо хийсэн нэг удаагийн уулзалт дээрээ: манай институт нэгэнт засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг тул ЗГ-ын бодлого, шийдвэр, үйл ажиллагааг хувийнхаа үүднээс бол шүүмжлэлтэй үнэлмээр санагдсан ч тэдгээрийг хичээлийнхээ сэдэв болгож буй тохиолдолд яг өөрийнх нь логик, зорилт дагуу тайлбарладаг байх нь багш нар бидний хуулиар хүлээсэн үүрэг байдгийг нь зориуд сануулсан удаатай. Ингэж сануулах шалтгаан ч гарч байв. Тэр нь юу вэ? гэвэл дээр дурдсан өрсөлдөөний сүүдэр нь Засгийн газрын байгууллага болох манай институтийг дурдан буй онд дайрсан түүхтэй. Хоёр баримт дурдъя. Нэг нь: манай сургуулийн

хичээл эхэлсэн ердөө анхны 7 хоногуудад цөөн боловч зарим сонсогч зориуд юм уу тохиолдлоор уулзсан үедээ: танай сургалт хариуцсан дэд захирал хичээл заахын оронд ЗГ-ыг шүүмжлэх юм гээд байв. Нөгөөх нь: УИХ дахь МАХН-ын бүлэг Засгийн газрыг огцруулах санал гаргасантай холбоотойгоор улс төрийн үйл явц ид өрнөж байсан нөхцөлд манай институтийн эдийн засгийн засгийн тэнхимийн эрхлэгч маань «Засгийн газар огцрох нь галав юүлэхтэй адил биш» гэсэн гарчигтай улс төржсөн ярилцлага сонинд нийтлүүлсэн юм. Тийм учраас би Төрийн албаны тухай хуульд зааснаар манай институт улс төрийн нөлөөлөлд авталгүй төвийг сахих ёстойг, ялангуяа манай институтийн хувьд тэнхимийн эрхлэгч хүн бол төрийн захиргааны тангараг өргөсөн түшмэл гэдгийг тус тус үндэс болгоод түүнийг тэнхимийн эрхлэгчээс халсан тушаал гаргаж билээ. Яг энэ тушаалдаа тэр тэнхимийн нэг багш санхүүгийн зөрчил гаргасных нь хувьд түүнийг багшийнх нь ажлаас халсан юм. Холбогдох хуулийн үүднээс бол миний гаргасан тушаал дахь энэ 2 заалт зөв байсан. Харин би тушаалаа зүй номоор гаргаагүйгээс тэдний гаргасан гомдлын маргаанд хууль ёсоор буруудаж тушаалаа хүчингүй болгож байлаа. Би тэр тушаалыг гаргахдаа институтийнхээ хуулийн зөвлөхөөс зөвлөгөө авсан бол өөрийгөө дэгээдсэн гэнэн алдаа гаргахгүй л байсан юм билээ. Хамт олонд нь адлуулаад яахав гээд хуулийн зөвлөхдөө танилцуулалгүй тэр тушаалаа ганц толгойгоороо хариуцан гаргасан маань тэр хоёрыг аварсан хэрэг. Тухайлбал тэнхимийн эрхлэгчээс халах гэж буй үндэслэлээ Төрийн албаны зөвлөлд мэдээлэн дүгнэлт гаргуулаагүй нь намайг хуулийн холбогдох заалтын өмнө буруутан болгосон билээ.

Гэвч тэнхимийн эрхлэгчийн ажлаа эргүүлж авснаар манай хүний гомдол тасраагүй юм. Надад өөрт учруулсан бэрхшээл ч дүүрсэн хэрэг байв. Харин намайг чадах гээд байгууллагынхаа үйл ажиллагаанд хохирол учруулсан тохиолдол гаргаж байлаа. Тэр нь юу вэ гэвэл бид ТЗУХИ-ийг Удирдлагын академи болгох санал зохих үндэслэгээнүүд бүхийгээр боловсруулж, захиргааны хурлаараа хэлэлцэн тогтож, улмаар 1997 оны 8 дугаар сард уг саналыг маань Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцсэн билээ. Энэ хуралдааны өмнөх өдрүүдэд мань хүн Ерөнхийлөгчийн тамгын газраар явж: ТЗУХИ бол IAMD гэдэг нэрээр олон улсад алдаршсан тул нэрээ сольбол танигдахаа болж, хохирно гэж ухуулж яваа нь сонсогдож байсан юм. Тийм ухуулга үр дүнгээ өгсөн. ЗГ-ын хуралдаан дээр зарим сайдаас гадна Ерөнхийлөгч үл дэмжсэн санал гаргасан билээ. Сайд нарын саналын дараа Ерөнхийлөгчийн тэр саналыг Ерөнхий сайд хуралдаанд танилцуулаад: Ерөнхийлөгчийн саналын дагуу шийдвэр гаргая гэсэндүү үг хэлээд л алхаа цохьсон юм даг. Өрсөлдөгч нам нь УИХ дахь хүчирхэг

бүлгээ Засгийн газрыг огцруулах шалтаг ба шалтгаан хайхад ямагт дайчилж байдагт халширчихаад удирдагчдынх нь хэлсэн, хүргэсэн хэр баргийн үгийг «за» гээд л явж байх арганд шилжсэн юм болов уу гэж тэр үед бодогдож байлаа.

Монгол ардын үлгэр сайн сайхнаар өндөрлөдөг шиг миний дурсамж бас тэгж өндөрлөг!

Өмнөх хэдэн нүүр үглэж дуулсан өнгөтэй болж. Угтаа дурсаж буй үеийн маань албан ажил хэрэг үр дүнгийн хувьд муу хэлэгдэхээр байгаагүй юм. Хэдийгээр төсвийн байгууллага ч гэсэн өөрийн үйл ажиллагаагаар олсон орлогоороо хамт олныхоо нийгмийн зарим асуудлыг шийдсэн арга хэмжээ тогтмолжиж байсныг хамт ажиллаж байсан хүмүүс маань энэ мөрүүдийг уншвал санах байлгүй дээ.

Тэр үе дэх ТЗУХИ-ийн үйл ажиллагааны амжилтыг ганц өөртөө нялзаах бодол надад огтхон ч үгүй. Нам, найз, дээрээс шахах, тал засах зэргийг гол болголгүйгээр ажил хэргийн чанарыг гол шалгуур болгож багаа бүрдүүлсний хүчээр манай институтийн ажил мэргэжлийн бөгөөд хариуцлагатай, амжилттай байлаа. Ямар ч байсан надтай зүйрлэхээргүй аж ахуйн сэтгэлгээтэй, тэгээд бас шударга, элдэв шунаг зан гаргадаггүйг нь мэддэгийн хувьд Баатартогтохыгоо аж ахуй эрхэлсэн дэд захирал болгов. Төрийн удирдлагаар мэргэшсэн бөгөөд ТЗУХИ-д байгаа цөөн докторын нэг, нам бус Цэдэв хичээлийн эрхлэгчээр ажиллав. Өмнөх даргын нарийн бичгийн дарга, жолооч хоёрыг шинэ дарга нь өөрчилдөг зарим практикийг давтах гэж яарсангүй. Өөрчлөх шалтгаан гараагүй тул халагдталаа хамт ажилласан даа. Харин сургалт, эрдэм шинжилгээний ажил хариуцсан дэд захирлын томилгоо бүтэлгүйтсэн тул орон тоо хадгалах, эзэмшсэн туршлагыг нь хүндлэх өмнө баримталсан шалгуурынхаа оронд институтдээ чухал шинэ туршлага нэвтрүүлэх хүнийг энэ албанд тавих бодолд автсан билээ. Тэгээд тодорхой хугацаанд хайж судалсны үндсэн дээр Гэгээрлийн яамны мэргэжилтэн МАСМН-ын гишүүн Насанбатыг сургалт, ЭША эрхэлсэн дэд захирлаар ажиллуусан юм. Насанбат бол одоогийнхоо нэрээр ШУТИС-д багшилж байгаад Гэгээрлийн Яаманд очсон, доктор цолтой ийм 3 үзүүлэлтийг нь онцолсон билээ. Сонголт зөвдсөн. ТЗУХИ-ийг эрдэмжүүлэх миний зорилгыг зохион байгуулалтын хувьд гардан хэрэгжүүлсэн хүн нь Насанбат мөн. Харин тэр зорилгыг мэргэжлийн үүднээс доктор Д. Цэдэв, төрийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч, доктор Я.Долгоржав нар голлон хэрэгжүүлсэн түүхтэй.

Ямар зорилго яриад байна вэ? гэвэл ТЗУХИ-ийг Удирдлагын академи болгоно гээд яагаа ч үгүй ам гарсныгаа ажил болгох бодлыг тэр ам гарснаасаа хойш дотроо ямагт тээж явсан юм. Тэр бодлоо л «зорилго»

гээд байгаа хэрэг. Үүнээ ажил болгохын тулд ТЗУХИ-ийг Засгийн газрын агентлаг гээд сондгойруулаад байх биш, харин боловсролын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага болох Гэгээрлийн яамандаа хандан ойртох бодлого явуулав. Тэгээд институтээ их сургуулийн статустай болгоход хүргэх тийм хэд хэдэн зөвшөөрлийг Гэгээрлийн Яамнаас авсан юм. Үүнд:

- шаардагдах судалгаа явуулж, улмаар Засгийн газрын хуралдаан дээр Ерөнхий сайд зөвлөсний дагуу төрийн удирдлагын баклавын анги нээв.
- удирдахуйн ухаанаар магистрантурын сургалт явуулж ирснийгээ албан ёсны зөвшөөрөлтэй болгож гэрчилгээ авав.
- удирдахуйн ухаанаар докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөл байгуулав. Түүнээс гадна ХЭГ-тай зөвшилцсөний үндсэн дээр боловсролын удирдлагын хөтөлбөр шинээр нээсэн юм.

Засгийн газрын холбогдох дүрэмд заасан ёсоор Хэрэг эрхлэх газрын даргын хувьд төдийгүй хоёулаа МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх байгууллагын ажилтан нар атлаа энэ намаа шинэчлэх зорилготой улс төрийн тэмцэлд хамт хэдэн жил зүтгэж явсны хувьд миний албан ажил хэрэгт анхаарал тавьж, намайг байгаагаар минь ойлгож, дэмждэг байсан гол хүн бол Лхагваа дарга байсан даа.

Би ТЗУХИ-ийн захирлаар амархан очсон шигээ амархан халагдсан юм. Нэг хүний дурсамжийг уншсан чинь Ерөнхий сайд маань намайг халъя гэсэн бодол тээгээд 6 сар болсон байх юм. Нам дотроосоо томилгоо хийе гэхээр болж өгөхгүй байсан бололтой, тэгээд эцэст нь өөр намын дарга Дашийн Бямбасүрэнгээр намайг солихоор шийдсэн байх. Д.Бямбасүрэн бол Ерөнхий сайд байсан хүн тул зангарагтай, нөлөө сайтай ажиллах байлгүй гэж бодсон учраас би шүүх мүүх энэ тэр газраар гомдол зарга хийе гээгүй билээ. Биечлэн өөрөө шийддэг юман дээрээ Бямбасүрэн захирал надад хүндэтгэлтэй хандаж байсан шүү. Би ТЗУХИ-д тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж байв. Тэгээд МУИС-руу унаган мэргэжлийнхээ дагуу философийн тэнхимийнх нь эрхлэгчээр намайг явахад институтдээ эрхлэгчийн ажлаа хавсраад хийхийг санал болгож, тэр дагуу би 2 жил хавсарч ажилласан юм.

Одоо би хааяа ингэж боддог юм. Манайхан «Тэнгэр» гэж голлон нэрлэдэг Дээд хүч байдаг бол Тэр л надад миний хэр чадалд таарсан томилгоо өгөөд байна. ТЗУХИ-д хийе гэсэн гол ажлаа өндөрлөөд л захирлаас буусан. Тэр нь манай гэр бүлийн амьдралд чухал хожоо болсон юм. Яагаад гэвэл бэр минь оюутан тул хичээлдээ явах, төрөөд хэдхэн сар болж буй хүүхдээ арчлах хоёрын дунд сандардаг байв. Тийм нөхцөлд

албан ажил маань сэвхийтэл хөнгөрсөн хүн болох би хичээлийнхээ хуваарийг зохицуулсны үндсэн дээр нялх ачийгаа харж, ээжийг нь хичээлдээ санаа амар явах бололцоо олгодог байлаа. Бас тэр үед ЕБС-ийн нийгэм судлалын хичээлийн сурах бичиг, ядаж олигтой гарын авлага байхгүй хэмээн багш нар нь үглэдэг байсныг тооцон, энэ хичээлийн (Гэгээрлийн Яамнаас баталсан) цөм хөтөлбөр дагуу гарын авлага, түүнд тохирсон тест хоёрыг шуурхай боловсруулсан нь бусдад номын буян, өөрт бизнесийн орлого авчрав. Хэрэв захирлын ажлаа өгөөгүй бол тийм орлого олохгүй, улмаар хэрдээ таарсан зуслангийн байшин бариулж чадахгүй байсан юм. Мөн захирлын албаа өгөөд мэргэжлийн ажилдаа санаа шулуудан шамдах болж, тэр бүхэндээ бэлтгэх явцдаа судалгааны ажил өрнүүлж, шинэ шинэ хичээл санаачлан ордог болж, цөөнгүй бүтээл хэвлүүлж ирлээ. Тэдгээр бүтээл маань нэг нэг диссертацийн төвшний ажил болсон доо.

Бэрхшээл бол өвчин биш, зовлон биш; хохирол бол хожигдол ер биш, харин ч цаашдын амжилтын гишгүүр мөн гэж бодож ажиллаж, амьдардаг байх ёстойг хувийн өчүүхэн туршлага минь нотолдог юм.

УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ

Монгол улсын Засгийн газрын шийдвэрээр 1999 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн 197 тоот тогтоолоор ТЗУХИ-ийг өөрчлөн Монгол улсын засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг-Удирдлагын Академийг байгуулав.

Д.БЯМБАСҮРЭН

Монгол улсын ерөнхий сайд, УА-ийн захирал,
Гавьяат эдийн засагч, доктор, профессор

1942 онд Хэнтий аймгийн Биндэр сумын нутаг Ононгийн Шаазгайтын талд төрсөн. 1964 онд Москва хотод Эдийн засгийн дээд сургууль төгссөн. Статистикийн төв газрын мэргэжилтэн, хэлтсийн дарга, Улсын үнийн хорооны орлогч дарга, Авто тээврийн барилга, угсралт, засварын трестийн дарга, Сайд нарын Зөвлөлийн дэргэдэх Удирдлагын хөгжлийн институтын захирал, БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн орлогч дарга, Нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн улсын хорооны дарга, 1990-1992 онд Монгол Улсын Ерөнхий сайдаар ажиллаж байсан. «Монголын хөгжлийг дэмжих сан» нийгэмлэгийн ерөнхийлөгч, «Монголын Ардчилсан Сэргэн Мандлын Нам» -ын тэргүүн, Дэлхийн Монголчуудын холбооны ерөнхийлөгчийн сонгуульт ажлыг гүйцэтгэж байв. 1976 онд «БНМАУ-ын өргөтгөсөн нөхөн үйлдвэрлэлийн эдийн засаг, математикийн загвар» сэдвээр дэд докторын зэрэг хамгаалсан. «Орчлонгийн хүрдэн», «Үүрийн жавар» зэрэг 6 ном, онол арга зүй, эрдэм шинжилгээний 100 гаруй өгүүлэл, бичиж нийтлүүлсэн байна

Монгол улсын төр улс төрийн үндэслэгчдийн үе үеийг хүмүүжүүлж ирсэн Удирдлагын академийн маань ой дөхөж байна. Дээхэн үед энэ сургууль маань улс нийгэмдээ ямар үүрэг гүйцэтгэснийг тал талаар нь олон хүмүүс ярьж байгаа байх л даа. Миний хувьд Удирдлагын академийн суурь болсон тухайн үедээ удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт гэж байгаад сүүлдээ удирдлагын хөгжлийн институт болсон тэр үеийх нь тухай дурсамжаасаа хуваалцая гэж бодлоо.

Тэгэхлээр 1980-д оны 2-р хагасаас эхлээд хойд зөвлөлтөд өөрчлөн байгуулалт эхэллээ, манай нийгэмд ч гэсэн Гарбочавын тунхагласан ил тод байдал, ардчиллын чөлөөт сэтгэлгээний нөлөөн доор доргиж эхэлсэн л дээ. Тэр үед бид нийгмээ хэрхэн өөрчлөх нь бас л олон хүний санааг зовоож байсан. 1987 онд миний удирдлагийн автоматчуулсан системийн эрдэм шинжилгээний төвийн захирал байхад Батмөнх гуай «Чи энэ

удирдлагын институтыг хамт хариуц» гээд би тийшээгээ 1987 оноос захирлаар нь ажиллаж байлаа. Намайг очиход удирдлагын институт маань нэг үйлдвэрийн бригадын дарга нарыг мэргэжил дээшлүүлэх сургалт явуулах төдий түвшинд л ажиллаж байлаа даа. Тэгээд тэр үед нийгэм маань бүхлээрээ өөрчлөгдөж байгаа үед бид үүнийгээ өөд татах ёстой гээд сургалтын хөтөлбөр, материаллаг бааз, элдэв зүйлсээ бүгдийг нь шинэчлэх шаардлагатай болсон юм.

Тухайн үедээ бид бүхэн чадал бололцооныхоо хэрээр л манай улсын төсвөөс удирдлага хөгжлийн институтад өгдөг зардал нь жилдээ 1,215,000 төгрөг өгч байсан шиг санах юм, гэхдээ үүгээр бараг юу хийхэвдээ цалин тавиад л бараг дуусна шүү дээ. Тэгж байтал манайхаас НҮБ-д байнгын төлөөлөгчөөр сууж байсан Дүгэрсүрэн гуайгаас нэг захидал ирсэн юм. Хуучин Засгийн газрын гишүүнээр ажиллаж байсан Дүгэрсүрэн гуай бид 2 сайн танилууд л даа. Тэгээд Дүгэрсүрэн гуай намайг Удирдлагын хөгжлийн институтад захирлаар очсон гэж дуулсан юм байлгүй надруу захиа бичээд «НҮБ-н хөгжлийн хөтөлбөрөөс хөгжиж байгаа орнуудад удирдлагыг хөгжүүлэх тийм хөтөлбөр гарлаа, энэ бол манайхаар их боломжтой юм байна, үүнийг хөөцөлдье» гэсэн байна. Тэгээд тэр үед манай институтыг сайд нарын зөвлөлийн дарга Содном гуай шууд хариуцдаг байсан юм. Би Содном гуайд очоод хэллээ нэг ийм захиа ирсэн тухай, энэ хөтөлбөрт манайх орвол их боломжтой юм байна гэсэн чинь Содном гуай тэг тэг чи өөрөө захиа бичээд явуул гэхээр нь би дотроо гайхлаа, би НҮБ-тай харьцаад сууж байх гэж, тэгээд захиа бичээд явуулсан чинь удалгүй гурван хүн хүрээд ирлээ. Тэдний багийг нь Югославийн Кавран гэж профессор ахалж явсан юм тэгээд англиас нэг хүн, энэтхэгээс нэг хүн ингээд гурван хүн. Тэгээд энэ гурван хүн ирээд хөтөлбөрүүд ер нь санхүүгээр хомс, бид бүхэн улс орнуудад хүн амын тооноос шалтгаалж л хувааж байгаа, Вьетнамд 1.500.000 доллар өглөө, танайд бол их бодоход л 250.000 доллар ноогдох юм байна. Тэгээд яахав чамлахаар чанга атга гээд 250.000 ам доллар чинь их л мөнгө байсан, бид бүхэн их юм хийхээр төлөвлөсөн байгаа та бүхэн энэ мөнгөө жаахан нэмээч гэсэн хөдлөх янзгүй ээ, тэгсэн тэр үед монголд НҮБ-ын хөтөлбөрийн байнгын төлөөлөгч Лэтүхэн гэж хүн байсан юм тэгээд ажаад байхнээ Лэтүхэн л дундуур нь ороод байх шиг санагдах юм. Нөгөө хүмүүсийг чинь ятгаад л, нөгөө хүмүүсийг чинь дуудаад л, тэр хүмүүс нь ч яахав төлөөлөгчөө дуудахад очилгүй л яахав тэгсэн нэг удаа очиход нь тэр үед манай институтын орчуулагчаар Академич Содном гуайн охин Хонгорзул ажиллаж байсан, Хонгорзул шууд л нөгөөдүүлтэй цуг орчихож тэгээд Лэтүхэнийг анхаарал сарних хооронд очоод ард нь суучихгүй юу, нөгөө Лэтүхэн чинь ард нь Монгол хүн байна гэж мэдэхгүй

нөгөө гурвыгаа загнаад л та нар дураараа Монголд хөтөлбөр хэрэгжүүлэх гэж байна, бүх юм чинь Зөвлөлтөөр дамжина, Монгол зөвлөлтийг тойрч юу ч хийх ёсгүй гээд л загнаж загнаж байгаад эргээд хартал ард нь Хонгорзул сууж байхгүй юу, тэгээд л Лэтүхэн чинь нам чимээгүй болж байхгүй юу, тэгсэн нөгөө гурав чинь ойлгоод үнэхээр энэ чинь хүнд дарамтанд байгаа юм байна бид бүхэн боломжийн хэмжээгээрээ туслая гээд нэмээд байсан, нэмээд байсан тэгээд 1.544.000 долларын хөтөлбөр болгоод нөгөөхөө 250,000 доллараас долоо дахин өсгөж байгаа юм даа. Тэгээд түүгээрээ Удирдлагын хөгжлийн институтыг компьютерийн танхимтай болголоо, номын сангаа засаж сайжруулаад гадаадын том том профессоруудыг авчирч хичээл заалгадаг болгоод, тэгээд сүүлд нь нөгөө санхүүжилтээрээ манай сургуулийн багш нарыг гадаад ертөнцийг үзүүлэх үүднээс гадны их дээд сургуулиудтай холбоо тогтоох үүднээс багш нараа бүтэн сарын хугацаатайгаар гадаад орнуудаар явуулсан юм.

1990 он гэхэд манай Удирдлага Хөгжлийн Институт овоо материаллаг баазтай, сургалтын боловсронгуй хөтөлбөртэй, багш нар нь зохих түвшинд хүрсэн өндөр мэдлэгтэй болсон юм. Тэр үеийн удирдлага хөгжлийн институт Монголын нийгмийн шинэчлэлийг дэмжсэн олон улсын байгууллагууд тэгээд тэр үед манайхаас олон улсын байгууллагуудад ажиллаж байгаа төрийн зүтгэлтнүүдийн хүчин чармайлт их орсон юм шүү дээ. Сүүлд нь бүх программаа хэрэгжүүлээд Удирдлага хөгжлийн институтээ сайхан болгочихлоо.

Тэгээд нэг удаа Содном гуайг уриад түүнээс асуухгүй юу, та энэ хөтөлбөрийг дэмжсэний ачаар л ийм юм боллоо ш дээ гэж хэлсэн, тэгээд Содном гуайд «Та яагаад намайг захиа бич гэсэн юм, өөрөө бичихгүй» гэсэн чинь «Янз бүрийн юм ярьсан нөхдүүд явж л байдаг юм тэг тэг гээд дэмжчихээр чимээгүй болоод л алга болдог шдээ, би чамайг тэрний нэг юм болов уу гэж бодсон ш дээ» гээд инээж байсан юм. Тэгж байж Удирдлагын хөгжлийн институт үүсэн босоод одоогийн Удирдлагын академийн суурь нь тавигдсан юм даа.

1980-д оны төгсгөл үед Монгол улсад ардчилалын үзэл санаа хүчтэй өрнөөд нийгмийн шинэчлэлийн салхи үлээж байсан үе л дээ, энэ үед нийгэмд тогтсон үзэл баримтлал, өөр номлолын асуудал их чухал байлаа. Тэр үед манай боломжийн шугам байсан л даа, зүүн Европын социалист орнууд Зөвлөлт, Монгол улс ороод төв хорооны дарга нарийн түвшинд социализмийн өөрчлөлтийг судлах олон улсын эрдэмтдийн зөвлөл гэж байсан юм.

Тэгээд тэр үед би Монгол талаасаа Монголын эрдэмтдийг төлөөлж оролцдог байлаа. Тэнд очоод зүүн Европ болон бусад орнуудын

эрдэмтэдтэй, ер нь социализм гэж яасан юм, юу нь болохоо байчив гэж хэрхэн яаж үүнийг өөрчлөх гэж баахан ярина л даа, тэгээд тэр үед Унгарын Намын дээд сургуулийн дэд захирал байсан Прэнскосма гээд профессор Унгарын эрдэмтдээ толгойлж оролцдог, бид 2 их сайн найзууд хоорондоо ярилцаад цаашдаа социализмийг сайжруулж болохгүй юм байнаа, ердөөсөө бид энэ замаас гарах нь гээд ярилцдаг байв. Удирдлагын институт дээр төдийхөн ирж хичээл заана, сайдууд ирж мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд хамрагддаг байлаа. Хичээл сургуульдаа бас л ярьж байсан үзэл суртлынхаа зүйлсийг ашигладаг байлаа. Тэгээд ер нь манай социалист нийгэмд юу нь болохоо байсан юм гэдгийг оношлох нь их чухал байсан л даа, бид яагаад ингээд хөгжиж чадахаа байсан юм, яагаад өрсөлдөөнд хоцрогдсон юм гэдгээ олон талаас сайн ярилцдаг, тэгээд хичээл сургалт гэж их л явуулдаг байлаа.

Одоо эргээд харахад Удирдлагын хөгжлийн институтын багш нар байсан хүмүүс төрөөс анхны ерөнхийлөгч П.Очирбат маань төрлөө, ерөнхий сайд М.Энхсайхан мөн манай багш байлаа, одоо ерөнхийлөгч байгаа Ц.Элбэгдорж маань манай институтын сонсогч байлаа. Бас л их хүмүүст тухайн үедээ мэдлэгийг олгож байсан юм болов уу даа гэж бодож байна.

Тэгээд сүүлд нь би 1989 оны 12-р сараас эхлээд Сайд нарын зөвлөлийн орлогчоор ажиллах бодлоо, тэр үед би эдийн засгийн асуудлыг шууд хариуцаагүй л дээ, нийгэм олон нийтийн асуудал хариуцдаг, тэр үед ардчилсан хөдөлгөөн эд эхэлж байсан үе тэдэнд ардчилалыхантайгаа холбоо барих харилцан ойлголцох асуудлууд, тэгээд тэрний нэг гол бидний уулзалтын цөм нь манай удирдлагын институт байсан юм шдээ. Хүмүүс нэг их мэдэхгүй лдээ, тэгээд тэр үед чинь ардчилсан холбооны удирдлагад тал талаас нь нөлөөлөх оролдлого их гарч байсан яахав эхлээд ардчилсан холбоо байгуулагдахдаа нэгдүгээрт социализмаа сайжруулж өөрчлөн байгуулалт хийх, хоёрдугаарт өөрчлөн байгуулалтанд төрийн оролцоог нэмж, хувьсгалт намыг түлхэн унагаах ёстой гэсэн ийм л зорилго тавьж байсан.

Гэтэл бидний шийдэх асуудал гэвэл нэлээн өргөн хүрээтэй, зөвхөн социалист системээ яахуу гэхээс гадна, Монгол чинь Зөвлөлт гэсэн их гүрнээс хараат байгаад байдаг, тиймээс тусгаар тогтнол бүрэн эрхээ яаж баталгаажуулах вэ? гэсэн асуудал хамт тавигдана. Тухайн үед энэ бүгдийг олон нийтийн өмнө яриад байж болохгүй л дээ, тийм болохоор бид бүхэн ардчилсан холбоог удирдаж байсан Бошигт, Зориг, тэгээд бусад нөхөдүүдтэй нь ч гэсэн уулзалт хийхдээ энэ тухай хэлж, уулзалтаа Удирдлагын институт дээрээ хийдэг байсан юм. Удирдлагын институтын сэтгэл зүйн лабораторийн жижигхэн өрөө дотор бичлэг хийх боломжгүй,

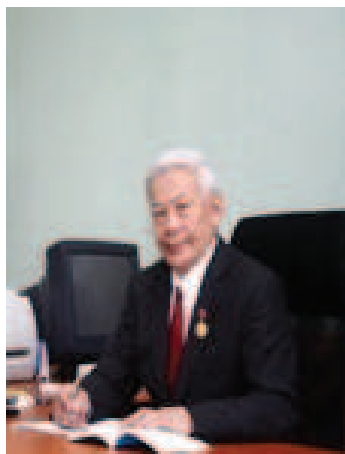
гаднаасаа элдэв янзын чимээ сонсогдох боломжгүй тэнд уулздаг байсан юм. Тэгээд ер нь ардчилсан хувьсгалынхаа гол зангилаа асуудлуудыг ярилцаж, ойлголцож байсан болохоор Монголын нийгмийн өөрчлөлт тайван замаар хувьсгалын замаар явахад гол нөлөө болсон байхаа, үүнд манай Удирдлагын институт ч хувь нэмрээ оруулсан юм гэж боддог юм.

Академийнхаа нийт багш ажилчдад их өндөр амжилт, цаашдаа их хичээл зүтгэл гаргаж монгол орноо хөгжин цэцэглэхэд их хувь нэмрээ оруулаарай гэж л ерөөе дөө.

Ш.ТҮДЭВ

НДС-ийн багш, Монгол улсын гавьяат багш, УА-ийн захирал,
доктор, профессор

ШУА-ийн Философийн хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ажилтан, НДС-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгчээр ажилласан олон жилийн хөдөлмөрөө үргэлжлүүлэн 2000-2005 онд Удирдлагын академийн захирлаар ажиллаж, 2005-2012 онд сургалт, эрдэм шинжилгээ эрхэлсэн дэд захирал, 2012 оноос зөвлөх багшаар ажиллаж байна. Тэрээр УА-ийн сургалтын агуулга чанарыг сайжруулах, сургууль, багш нараа хөгжүүлэх, нийгмийн асуудлыг нь шийдвэрлэх үлэмжхэн ажил амжуулсан билээ.

Ш.Түдэвийг захирлаар ажиллах хугацаанд УА-ийн сургалтад шинэ шинэ технологи, арга зүй нэвтэрч, 100 шахам ном, сурах бичиг, гарын авлага бичигдэж, олон шинэ хичээлүүд бий болсон бөгөөд 10 гаруй багш гадаад, дотоодод докторын зэрэг хамгаалж, 20 шахам багш хөгжингүй орнуудад магистрын сургалтад хамрагдан, боловсролын зэргээ амжилттай хамгаалжээ.

Би шавь нараараа бахархдаг

Би МАХН-ын дэргэдэх Намын дээд сургуульд 1985-1990 онд, энэ сургуулийн залгамж халаа болсон Удирдлагын академид 2000 оноос өнөө хүртэл нийтдээ хорь гаруй жил багшилж байна. Монгол улсын гавьяат багш Пүрэвийн Увш «Би Удирдлагын академийн захирал, дэд захиралаар ажиллаж байсан хүмүүсээс ярилцлага авч байгаа, эвлүүлээд ном болгох санаатай байна ярилцлага авна гэхээр нь ярилцлага өгсөн. Уг ярилцлага нь Удирдлагын академид ажиллаж байсан үеийг минь хамарсан болохоор энэ дурсамжиндаа НДС-д ажиллаж байсан үеийнхээ зарим нэг ой санамж, сэтгэгдлээ сэргээх гэж чадан ядан оролдоё.

1985 оны 3-р сард тэр үеийн ЗХУ-ын ШУА-ийн Философийн хүрээлэнгийн аспирантур төгсөж ирээд удаагүй байтал Намын Төв Хорооны Ламжав дарга дуудаж байна гэсэн зар ирлээ. Дурдсан цагт нь Боловсон хүчний хэлтсийн Санжмятав гэдэг хүний нэр дээр пропуск бичүүлээд

орлоо. Санжмятав гуай тосож аваад «Одоо хоёулаа Ламжав дарга дээр орно, өөрийгөө товчхон танилцуулаарай» гэж байна. Хоёулаа нэгэн өрөөнд яваад орлоо. Тээр тэнд өрөөний хойморт нэг хүн сонин уншаад сууж байгаа харагдана. Санжмятав гуай маань даргын дэргэдэх угтвар ширээнд очоод суучихлаа. Харин би хойноос нь яваад л байлаа ямарч том өрөө юм, нэлээд явж байгаад зогсчихлоо, цааш явж чадсангүй, сүрдэж байгаа бололтой. Санжмятав гуай «Нөгөө миний НДС-д ажиллуулахаар судалж таньд танилцуулсан Түдэв гэдэг нөхөр энэ байна, Таньд анхааруулж хэлэх зүйл бий юу гэж байна. Дарга уншиж байсан сониныхоо дээгүүр намайг тогтоож харсанаа «Чамайг НДС-д багшлуулахаар болсон, тийшээ оч, захиралтай чинь ярьчихсан байгаа» гэж хэлээд сонингоо үргэлжлүүлэн уншиж эхлэв. Бид хоёр гараад Санжмятав гуайн өрөөнд орлоо. Санжмятав гуай надад зөвлөж, анхааруулж цөөн хэдэн зүйл их л нухацтай хэлж өглөө. Дөлгөөн, тайван, сайхан хүн юм. Хүнтэй ажиллаад сурчихсан хүн гэдэг нь илт мэдэгдэж байлаа. Хүнийг хараад л нэг их хол алдахгүйгээр тодорхойлчих хүн бололтой санагдсан. Намын жинхэнэ кадр ажилтан гэдэг нэг иймэрхүү л хүн байх ёстой байхдаа гэж хүндэтгэх сэтгэл төрж байлаа. Урьд нь Намын дээд сургуульд багшлах хүнийг НТХ-ны НБД-н зөвлөлөөр оруулж батлуулдаг журамтай байж, гэтэл намайг Боловсон хүчний хэлтэс дээр шийдээд л явуулчих шиг болсон, зөвлөгөөнөөр ороогүй, эчнээ оруулсан эсэхийг мэдэхгүй. Ингээд НДС дээр яваад очлоо. Захиралтай уулз гэж байна. «Захирал Г.Миеэгомбо» гэсэн хаягтай өрөөнд баахан хулчийсхийн орлоо. Тэгж хулчийх нэгэн шалтгаан байсан юм. 1975 оны үед билүү дээ ШУА-ний ФСЭХ-ээс Дэлхийн философичдын их хуралд явуулах хүмүүсийн материал бүрдүүлж НТХ-ны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөгөөнөөр оруулж шийдвэрлүүлэх ёстой байсан юм. Энэ ажилд зарагдаж Намын дээд сургуулийн философийн багш Р.Нансал, проректор Ж.Цэдэнжав гэдэг хоёр хүний анкет, тодорхойлолт авахаар тус сургууль дээр анх удаа очиж Цэдэнжав проректорт хэрэг зоригоо хэлэвээ, гэтэл проректор ихэд ундууцан «Энэ сургууль чинь НТХ-ны хэлтэс эрхтэй байгууллага, бид НТХ-тэй харьцдаг, тэндээс анкет, тодорхойлолтоо өг гэвэл гаргаж өгнө. Түүнээс биш хэн дуртайд нь анкет бөглөж өгөөд байдаг газар биш» хэмээн загнуулаад хөөгдөх шахуу гарч байж билээ. Харин Миеэ захирал маань малийтал инээмсэглэсэн сайхан зантай хүн байна. Чи ямар сэдвээр хамгаалав гэж байна. Би «Нийгмийн удирдлагын объект, субъектийн диалектик» сэдвээр хамгаалав гэлээ. «Хамгаалсан сэдэв чинь манай сургуулийн профильд тавтайяа нийцнэ, сайн байна, Гомбосүрэн та хоёр чинь их сургуулийн нэг ангийхан байхаа, найзтайгаа гар нийлээд ажиллаад байж дээ. Манай сургуулийн зорилго, чиглэл,

түүний багшлах боловсон хүчинд тавигдах шаардлагын талаар Санжмятав чамд тодруулж хэлж өгсөн байх. Надад нэмж хэлэх зүйлгүй, тэнхим чинь 2 давхарт байгаа оч» гэлээ. Тэнхимдээ орлоо. Тэнхимийн эрхлэгч Цэрэндагвын Гомбосүрэн босож ирээд «Пөөх, ямар сонин хүн бэ хаанаас гараад ирэвээ, за манай тэнхимийнхэнтэй танилц, Цэдэнжав багшийг танина биздээ гэж байна. Нөгөөх арваад жилийн өмнө намайг загнаад гаргаж байсан нөхөр мөн байна аа, очоод цэрвүүхэн гар барилаа, баахан өтөлсөн шинж орсон байлаа. Хажуунаас нэг бүлтгэр нүдтэй, шавилагхан бор залуу инээмсэглэн босож ирээд гар барьсанаа «С.Одхүү, Ростовын их сургуулийг философийн мэргэжлээр төгссөн, хүч нэмэгдэж байгаад баяртай байна, ажил гэж толгойтой үснээс их байгаа, ажиллаад байж дээ» гэж байна. Нэг махлагдуухан бор бүсгүй суудлаа засаад «Та ч намайгаа мэднэ биздээ» гэж хэлээд инээж байна. Цэрэнжавын Тунгалагтай урьд нь бид ШУА-ын ФСЭД-нд хамт ажиллаж байсан болохоор таних юм, Германд Гумбольдын их сургуулийг философийн мэргэжлээр төгссөн, азтай бүсгүй. Нэг домбогор уруултай сөөсгөр баньд босож ирээд «Намайг Пүрэвсүрэн гэдэг, тэнхимийн лаборант хэмээн танилцав. Нэг бичээч бүсгүй байсан, нэрийг нь мартчихаж. Тэнхимийн эрхлэгч «Манай тэнхимд зөвлөлтийн мэргэжилтэн багш байгаа нэрийг нь Пашенко гэдэг юм. Одоогоор байхгүй байна, удахгүй та хоёр танилцах бизээ» хэмээв. Тэнхимийн эрхлэгч Ц.Гомбосүрэн маань нэг ангийн анд байсан болохоор танилцах хэрэг байсангүй Ийнхүү би «Марксист-Ленинист философийн тэнхим»-ийн бичил хамт олон дотор ороод явчих нь тэр.

Тэнхимийн эрхлэгч: Сургалтын хөтөлбөр шинэчлэн боловсруулах даалгавар өгөгдөж байгаа, шинэхэн цэнэгтэй чамаар л хийлгэнэ дээ» хэмээв. Энэ нь тус сургуульд орсоны дараах анхны үүрэг даалгавар байв. Тухайн үеийн ЗХУ-ын ШУА-ийн философийн хүрээлэнгийн эрдэмтэд ном хаялцахдаа дэлхийн агуу их сэтгэгчдийн эх сурвалж бүтээлүүдийн үзэл санааг барьж ярихаас биш цаг үеийн нам, төрийн бодлого энэ тэр гэж яридаггүй үнэхээр эрдэм номын газар байлаа. Ийм газрын гал тогоонд болсон болоогүй 3 жил чанагдсан болохоор мэргэжил талаасаа хэцүү юм байгаагүй. Харин сэдэв болгоны төгсгөлд тухайн сэдэв намын бодлого чиглэлтэй хэрхэн холбогдож байгааг тусгах ёстой байсан нь их л төвөгтэй санагдаж, бас эргэлзээ төрүүлж байв. Сэдвийн ард тухайн сэдвээр унших зүйлийн жагсаалт гаргаж өгдөг байсан бөгөөд уг жагсаалтанд намын программууд, их, бүгд хурлын материалууд, зарим тогтоолууд заавал орох ёстой ажээ. Бид шаардлагын дагуу тэр бүхнийг сургалтын хөтөлбөртөө тусгадаг байсан, харин сонсогчид маань намын их, бүгд хурлын заалтуудыг философийн хичээлтэйгээ холбон ойлгож байсан эсэх нь тодорхойгүй байв.

Намын төв байгууллагаас сургалтын хөтөлбөртэй танилцахдаа, төгсөлтийн шалгалтан дээр сууж сонсогчдын мэдлэгт үнэлэлт дүгнэлт өгөхдөө нөгөө л «холболт»-оо хийж байгаа эсэхэд анхаардаг байв. Би ч энэ чиглэлээр удаж төдөлгүй «мэргэшиж» Намын төд, төддүгээр бүгд хурлын үзэл санааны философийн асуудал нэртэй сургалтын материалууд үйлдвэрлэж эхлэв. Ингэж би философийн ухагдахуун, категориудын ертөнцөөс «бодит ертөнцөд» бууж ирэв. Үүндээ би сэтгэл ханамжтай байгаагүй. «Диалектик бол жишээнүүдийн нийлбэр байж таарахгүй» гэсэн философийн үндэслэл намайг цаг ямагт холгож байлаа. Философийн категориудыг ингэж нийгмийн цаг үеийн бодлогын асуудлуудтай хольж хутгахдаа «вульгаризаци» хийж байна даа гэдгээ мэдэрдэг байсан. Гээд яах юм бэ, ямар ч цаг үе хүмүүст чөлөөтэй сонголт хийгээд байх боломж олгодог гэжүү. Одоо ч ялгаагүй. Зөвхөн нэр дэвшсэн 3 хүний аль нэгэнд саналаа өгөхөөс ондоо замгүй болохоор «чөлөөтэй, тэгш, шударга» хэмээн сурталддаг өнөөгийн улс төрийн сонгууль хүртэл угтаа тулгалт л байдаг. Товчоор хэлбэл хүмүүс хэзээд цаг үе, нөхцөл байдлын эрхшээлд байдаг. Өнгөрсний шүүх дуртай хүмүүс үүнийг ухаараасай билээ. Цөөхөн, тун цөөхөн хүмүүс нийгэмд «тоглох дүрээ» өөрөө бүтээдэг. Үүнийхээ өр төлөөс болж тэд тухайн нийгэмдээ ад шоо үзэгддэг. Эдний заримынх нь нэр төрийг хожим нь сэргээж мандуулдаг. Үнэхээр мандах ёстой нь мандаж байгаа эсэхийг бүү мэд. Юутай ч дахиж «төрүүлдэг» техник нь эргэлзээ төрүүлдэг. Бодит хүний амьдралын түүх сайнтай муутай, гэрэлтэй, сүүдэртэй л байдаг. Гэтэл бодлогоор дахин төрүүлж байгаа хүн нь цав цагаан тагтаан дүрээр гараад ирдэг. Өнгөрсний яллаж, өнөөг нь зөвтгөхийн тулд ийм хүчитгэл хийдэг юм болов уу даа.

За энэ ч яахав, тусгай асуудал. Би дурсамжийн хүрээнээс гараад бодол эргэцүүлэл рүүгээ орчих шиг боллоо. Миний ажиллаж байсан үед (1985-1990 он) Намын дээд сургууль хөгжлийнхөө оргил хүрсэн болов уу гэж санадаг. Багшлах бүрэлдэхүүн гэхэд жинхэнээр гурван үеийн органик нэгдэл байсан даа. Ц.Цэдэнжав, Б.Дашзэгвэ, Ү.Нямжав, П.Дорж, Ү.Чимид зэрэг ахмад үеийнхэн, Н.Намсрай, Д.Дашдорж, Б.Сүхээ, Ц.Чогдон, П.Доржсүрэн, Цэдэндагва, Адъяа, Ж.Болдбаатар, Чулуундорж, Я.Ядамсүрэн, Ш.Чунаг, А.Цанжид, Ц.Гомбосүрэн зэрэг «дөрвөө дарсан атнууд», Н.Баяртсайхан, Х.Батцэнгэл, Ж.Бямбадорж, Д.Алтай, Д.Ганболд, Д.Ганбаатар, Ц.Баатартогтох, Д.Цэдэв, С.Одхүү зэрэг шаагисан залуус нэгэн үед гар нийлэн ажиллаж сургуулийнхаа нэр төрийг өндөрт өргөж явлаа. Тухайн үеийн эрдэм шинжилгээний хурал, ярилцлага, семинар дээр Намын сургуулийн багш нарын илтгэл, хэлсэн үг арайл илүү жин дараад байгаа нь илт мэдрэгддэг байсан.

Олон хүн, түүний дотор өнөөгийн үзэл сурталчид Намын дээд сургуулийг хуучны үзэл санааны өлгий гэж боддог юм шиг байна лээ. Харин баримт огт өөрийг өгүүлдэг юм. МҮДН-ыг үндэслэгчдийн нэг Да.Ганболд Намын дээд сургуулийн багш байсан. Өөрчлөлт байгуулалтыг үзэл санааны хувьд бэлтгэхэд зохих хувь нэмэр оруулсан доктор К.Зардыханы бүлэг (тухайн үед «15 эрдэмтний бүлэг» ч гэж нэрлэгддэг байсан)-т тус сургуулийн 5 багш идэвхтэй оролцсон байдаг юм. Манай бүлгийн ахлагч К.Зардыхантай санал солилцохоор ардчиллын «алтан хараацайнуудаас» ч ирж уулзаж байсныг би мэдэх юм. Эдгээр баримт Намын дээд сургууль нь хуучны биш, харин ч шинэ үзэл санааны нэг голомт байсныг нотлож байна. Тус сургуулийн багш, сонсогчдын нийгэм улс төрийн идэвхтэй байр суурь зөвхөн 90-ээд оны нийгмийн огцом эргэлтийн үед л илэрсэн нэг удаагийн үзэгдэл биш юмаа. Өнгөрсөн оны 30-аад оны эхээр Коментерийн түлхээсээр МАХН-ын дотор зүүний чиг хандлагатай жигүүр үүсэж өдөлж сөдлөхөд тухайн үеийн Нам, улсын төв сургууль ихээхэн рольтой байж энэ чиглэлийнхний штаб нь болж байсан баримт бий. Өнгөрсөн зууны 20-иод оны сүүлээр гарч ирсэн баруун хандлагын хариу урвал болж үүссэн зүүнтний чиг хандлагыг өчигдөр буруутгаж байсан, өнөөдөр бүр ч эрс буруутгаж эчнээ яллаж байгаа. Муу үйлд ч сайн үйлийн үр хөврөл байх нь бий. Тэд тухайн үеийн нөхцөл байдалд Зөвлөлт орос улсаас хөндийрөөд улс үндэстнийхээ тусгаар тогтнолыг хамгаалан авч үлдэх боломжгүй гэдгийг илүү сайн мэдэрч байснаараа түүхийн том хавтгай дээр зөвтгөлтэй ч байж болох юм.

Өөрийн ач холбогдолоороо 1921 оны ардын хувьсгалтай эн тэнцэхүйц түүхэн үйл явдал хэмээн үнэлэгддэг хоршоолох хөдөлгөөний ялалтыг хангаж улмаар ХАА үйлдвэрлэлийг шинэ эхлэл дээр сэргээн босгох үйл явцыг Намын шинэ хүчний дээд сургуулийн төгсөгчид манлайлж монголын ХАА-н нүүр царайг үндсээр нь өөрчлөх их үйлсийн түүхээ болж явсаныг түүх гэрчилнэ. Чухамхүү тэдний дундаас өнгөрсөн зууны 70, 80-аад оны ХАА-н үйлдвэрлэлийн шилдэг менежерүүд болох Лодойхүү, Лувсан, Аварзэд, Намжиг, Минжүүр, Ламжав, Батмөнх нарын баатарууд төрөн гарсан нь манай сургуулийн бахархал мөнөөс мөн.

Сургуулийн амьдралаас сонин болгож ярихад Намын сургуульд багшаар орсон хүмүүс эхний хэдэн сар, над мэтийн зүрх зориг муутай нь бүр бүтэн жилийн хугацаанд «хэл»-д ордоггүй байсан. Хурал, цуглаан дээр үг хэлнэ гэдэг тухайн үед «томчууд»-ын хэрэг байлаа. Гэтэл багш болсныхоо маргаашнаас нь хэлд орж шууд ярьж эхэлсэн хүн бол Ж.Бямбадорж (хожим нь УИХ-ын гишүүн, Үндсэн хуулийн цэцийн даргаар ажиллаж байсан багш байсан юм). Зааланд багш нарыг

цуглуулаад захирал, дарга нар үүрэг даалгавар өгч байлаа. Гэтэл зүс үл таних хулгар чихтэй шар залуу бүхний түрүүнд босож ирээд их л чанга ёнгиносон дуугаар асуулт асууж эхэлдэг байна шүү. Энэ юун хүн бэ? гэж дэргэдэхээсээ асуусан чинь сая манайд багшаар орсон хүн гэж байна. Багш нар ярсхийтэл эргээд харлаа. Би дотроо томчууд ярьж эхлээгүй байхад юун ч ам түргэнтэй юм бэ дээ гэж бодож байж билээ. Хувь хүний үгээ хэлэх эрх чөлөөнөөс мөн ч хол байж дээ.

Намын дээд сургуулийн багш нар хичээлийн жил дуусангуут цөмөөрөө орон нутагт богино хугацааны аялалд явдаг уламжлалтай байлаа. 1988 оны зун Өвөрхангай чиглэлд явсан юм. Багш нар Улаанцутгалангийн хүрхрээний дэргэд майхнаа бариад сум, орон нутгийн удирдлагуудтай уулзаад айраг цагаа тавьчихсан яриа хөөрөө болж байлаа. Залуу багш Сонгины Энхбаатар «Да Ганболд гол дээр загас барьж байна, очих уу» гэдэг юм байна. Би загас барих тал дээр «А» ч байхгүй, сонирхдог ч үгүй, гэвч саваагүйтээд очье гэлээ. Хоёулаа очлоо. Энхбаатар хэсэг байж байснаа яваад өглөө. Ганболд ч загас барихдаа мастер бололтой, барьсан загасаа гэдэс дотрыг нь авч янзалж байна гэдэг нь ч сүрхий юм. Гэтэл хавцлын ирмэг дээрээс хэн нэг нь «Та хоёрыг Чунаг багш дуудаж байна» гэлээ. Би ч сандарч эхэллээ. Ганболд нэг ч их тэвдэхгүй юм, хэрэгслээ тайван гэгч эмхэлж байлаа. Дээшээ гарч багш нарын намын үүрийн дарга Чунагийн майханд орлоо. Сургуулийн намын хорооны товчооны гишүүн Ж.Болдбаатар нарын «монцгорууд» хамт сууж байна. Хэрэг ч бишдлээ дээ. Аашилж байнаа. Энэ голд загас барих хориотой л гэнэ, намын сургуулдийн багш нар хууль журам сахих тал дээр үлгэр жишээ үзүүлэх ёстой л гэнэ. Зүй ёсны зэмлэл юм чинь одоо яах билээ. Бидний буруу л гээд байлаа. «Намар хичээл эхлэхээр энэ асуудлыг чинь хурлаар оруулж хэлэлцүүлнэ, явж бай» гээд гаргав. Би ч шаналж эхэллээ. Маргааш өглөө нь бид Архангайн Хашаат сум руу гараад оройхон очлоо. Тэнд МАХН-ын анхны үүр байгуулагдсан газар. Жижигхэн музей гаргачихаж, үзэж танилцсаны дараа орон нутгийн удирдлагууд багш нарт оройн зоог барилаа. Дараа нь хувиарласан өрөөнд нь ороод байж байтал Энхбаатар орж ирээд «гал зууханд Ганболд» дуудаж байна гэлээ. Жаахан тээнэгэлзэж байснаа яваад очлоо. Ганболд загасны шөл (ухо) хийчихэж. Уг нь намын үүрийн дарга «энэ барьсан загаснуудаа орон нутгийн нөхдүүдэд өг» гэж тушаасан юм. Гэтэл Ганболд аваад үлдэж. «Их ч барьсан өмхий, бага ч барьсан өмхий шөл уу» л гэж байна. Амттай гэж хэлэх юм биш, баахан уулаа. Ганболд: «Зүгээр, зүгээр намар цаадах чинь мартчихна» гэж байна. Би мартсангүй. Тархи толгойноос гардаггүй. Зунжин зовнилоо. Намар хичээл эхэлсэнээс нилээд хойш 9 дүгээр сарын сүүлчээр «Багш

нарын намын үүрийн хуралтай гэсэн зар гарлаа. Би ч байх суух газраа олохгүй байна. Дэмий л ямар асуудал хэлэлцэх юм бол гэж сураглалаа, мэдээ авлаа. «Бидний асуудал» хэлэлцэх асуудлын төлөвлөгөөнд ороогүй бололтой. Жаахан тайвшраад хуралд орлоо, бидний «гэмт» үйлдлийн талаар юу ч ярьсангүй. Ёох нэг санаа амарлаа. Аажимдаа нөгөө асуудлыг ор тас мартаж билээ. Асуудал болгоод тавьсан бол салхи хааш ч эргэж болдог эгзэгтэй үе байсан юм.

Багш сонсогчдын хөгтэй явдал шалгалттай холбоотой байх нь олонтоо байдаг. Би нэг удаа улирлын шалгалт авч байлаа. Дөрвөн жилийн сургалтын нэг сонсогч сул дүн авчихваа. Тун сул байсан тэмдэглэл дээрээ муу тавьчихаад сурлагын дэврийг нь аваад нээтэл нөгөө сонсогч маань «Багшаа та диалектик миалектик гэж яриад, аливаад нэг талыг барьж туйлширч болохгүй, наанатай цаанатай байж уян хатан хандах ёстой гэдэг шүү дээ. Миний дүн дээрээ үүнийгээ хэрэглээд муу гэсэн нэг тал дээр нь хатуу зогсолгүй, сайн муугийн дундуур шийдэж болохгүй юм уу» гэж байна. «Нохой хаматраа хүрэхээр ус ч» гэдэг. Мань хүн эцсийн аргаа хэрэглэж байнаа. Би ч зөөлрөөд явчихлаа. «Заа би зөвхөн энэ үгний чинь төлөө чамд дунд тавья, харин чи надад хэлсэн энэ үгээ ажил амьдрал дээрээ бас санаж яваарай гэж билээ. «Аргатай хүн айлд хононо» гэж энэ дээ. Нэрийг нь Төмөрчөдөр гэдэг юм. Төгссөнийхөө дараа Өвөрхангайн урд талын нэг суманд багшилж байгаа дуулдсан.

Намын дээд сургуульд куратор багш байсныгаа дурдахгүй өнгөрч яахин болох билээ. Би 1986-1988 онд сурч төгссөн «дээдийн хоёр» гэж бидний хэлж заншсан курсийн куратор багш байлаа. Анги даасан (удирдсан) багш юмаа даа. Би ч ангитайгаа нэг их тулж ажиллаад байсан юм байхгүй. Курсийнхэн маань ч чих халууцуулж байсангүй. Сургуулийн нам, захиргаанаас ийм чиглэл өгсөн шүү гэж хааяа мэдээ дамжуулах төдий үүрэгтэй байсан. Тухайн үеийн НДС-ийн дээд шатны 2 жилийн курст хүссэн бүхэн элсэн ороод сурч болдоггүй өндөр шалгууртай тусгай сургалт байсан гэж хэлж болно. Элсэгчдэд нь гадаад, дотоодын их, дээд сургуулийг амжилттай төгссөн, практик ажлын туршлага суусан, нийгэм, улс төрийн идэвхи сайтай, удирдах зохион байгуулах ажилд чадварлаг болохоо харуулсан, ёс суртахууны хувьд зөв төлөвшилтөй байх гэсэн шаардлага тавигддаг байв. Тэгэхээр ийм өндөр шалгуурыг давж гарч ирсэн хүмүүстэй ажиллах хэцүү биш л дээ. Тэдний удирдах, зохион байгуулах ур чадвар, харилцааны эв дүй нь маниасаа ч давчихсан байдаг. Багш нар бид яахав, сонсогчдоо энэ гээд үзүүлчихэж болдоггүй, тэр гээд заачихаж болдоггүй эзэн биегүй ойлголт, категориудын ай савд оруулж баахан төөрүүлж байгаад хандыг нь дарж авдаг хүмүүс. Миний хувьд ч тийм л байсан.

Харин төгсөх үед нь курсийнхээ сонсогчдын тодорхойлолтыг нь бичсэн юм байна. Олон дахин буцаадаг их хэцүү үүрэг даалгавар өгч ярьцгаагаад байсан. Курсын намын үүрийн дарга Дөрвөнжин бид хоёрын хувьд тийм ч хэцүү ажил байсангүй. Биччихээд сургуулийн намын хороонд өгсөн, тэнд хянагдаад НТХ-ны боловсон хүчний хэлтэс рүү шилжсэн дуулдсан. Нийгэмд өөрчлөн байгуулалтын уур амьсгал орж урьдын өндөр шаардлага суларч эхэлсэнтэй холбоотой байж магадгүй юутай ч сонсогчдын тодорхойлолт ийм, тийм болсон байна, засаж залруул, дахин бич энэ тэр гэж нэхэл дагал болсон юм гараагүй.

Манай курсийнхэн үнэхээр шилдэг сонсогчид байлаа. Тэдний дундаас Бадраагийн Долгор, Дуламын Сугар, Долцонгийн Дондог нар УИХ-ийн гишүүнээр сонгогдож төрөө түшилцсэн, Очирбатын Заяа улс төрийн нам толгойлж нэгэн үе нийгэм-улс төрийн амьдралд идэвхтэй оролцож байсан гэх зэргээр нэр цохиод яриад байвал олон хүнийг дурьдах хэрэгтэй болох байх. Ер нь бүгдээрээ сургуулиа төгсөөд шат шатны удирдах ажилд хүчээ сорьж, үр бүтээлтэй ажиллаж, сургуулийнхаа нэр төрийг өндөр өргөж явсаныг энд сэтгэл ханамжтайгаар цохон тэмдэглье. Би шавь нараараа бахархаж явдаг хүндээ.

Т.ЛХАГВАА

Монгол улсын гавьяат багш, УА-ийн захирал,
доктор, профессор

1950 онд Ховд аймгийн Мөст суманд төрсөн, 1976 онд УБДС-ийг дүүргэж, түүх газарзүйн багш мэргэжил эзэмшсэн, 1990-1991 онд Москвагийн их сургуулийн мэргэшүүлэх дээд курс төгссөн. ОХУ, Швецарь, Австрали, Швед, Шинэ Зеланд улсад мэргэшүүлэх сургалтад хамрагдаж байсан. 1968-1972 онд Ховд хотын I, 8 жилийн сургуульд бага ангийн багш, 1976-1992 онд МАХН-ын төв хорооны дэргэдэх Намын түүхийн болон Нийгмийн ухааны институтэд ЭША, МАХН-ын төв хороонд улс төрийн ажилтан, 1992-2012 онд АН-ын нарийн бичгийн дарга, ЗГХЭГ-ийн дарга, МУГЕГ-ын дарга, Удирдлагын академийн захирал, багшаар ажиллаж байсан, 2012

оноос Удирдлагын академийн зөвлөх профессор, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр ажиллаж байна.

1987 онд Түүхийн ухааны дэд доктор, (Ph.D) –ын зэрэг хамгаалсан, 2005 онд профессор, 2014 онд МУ-ын гавьяат багш болсон.

Эрдэм шинжилгээний 10-аад ном бичиж, олон эмхэтгэл хийж, 100 гаруй өгүүлэл нийтлүүлсэн.

Би 2005 онд азтай учирлаар Удирдлагын академийн захирал болчихсон хүн. 2005 оны 5 дугаар сарын дундуур Ерөнхий сайд Ц.Элбэгдорж дуудуулжээ. Эмээсхийгээд л өрөөнд нь ортол яриа хөөрөө өрнүүлээд сайхан угтлаа. За юу хийж байна гэж байна. Онц ч хийсэн зүйлгүйгээ хэллээ. Гэтэл Тагнуулын даргын албыг санал болгов. Би чадахгүй байх гэдгээ шууд л хэллээ. Тэгвэл яахав гэж байна, оновчтой санаанд орохоор юм байхгүй байна, миний хувьд багш хүн, сургалтын байгууллага бараадах нь өлзийтэй гэх ухааны юм хэлтэл тэгвэл УА-ийн захирлаар очино уу гэсэн, би ч тэгвэл тэгье гэв. Ерөнхий сайд за явж бай, би Баярцогтод (тэр үед ЗГХЭГ-ын дарга байв) хэлчихье гэсэн. Тэгээд сар шахам чимээгүй л байсан, 6-р сарын 10-нд Баярцогт дарга дуудаад, УА-ийн захирлаар томилогдсон, ЗГ-ийн шийдвэр гарсан, одоо урагшаа явна гээд УА дээр оччихсон. УА-ийн захиргааны зөвлөл цуглачихсан байв.

Баярцогт дарга намайг шууд танилцуулаад, дараа нь Түдэв захирлыг дэд захирлаар ажиллууллагаар шийдвэрлэснээ мэдэгдсэн. Энэ ажиллагаанд оролцсон хүмүүсээс Түдэв, бид хоёр л хэдэн үг хэлсэн.

Түдэв захирал намайг ирсэнд талархаж байгаагаа илэрхийлээд, «Миний хувьд чадвар дутсан уу гэхээс сэтгэл, зүтгэл дутаагүй гэдгээ ноттой хэлж чадахаар байна» гээд амжилт хүсч тамгаа гардуулсан.

Молхи миний хувьд судалгааны бас захиргааны ажил хийж явсан болохоос сургалтын байгууллага удирдаж яваагүй болохоор их л эмээж байсан даа. Их дээд сургууль бол их өвөрмөц орчин юм билээ. Тэгээд ч УА бол Монголын анхны дээд сургууль, баялаг уламжлалтай, нэр хүндтэй сургалт ЭШ-ний төв юм.

Би Засгийн газарт ажиллаж байхдаа УА-ийг хариуцдаг байсан, бас л анхаарал тавихыг хичээдэг ч тэр болгон хүртэж бололцдоггүй байсан. ЗГ-ийн Удирдлагын хөгжлийн хөтөлбөр, Шведтэй байгуулсан гэрээнийхээ хүрээнд зарим төсөл өгөх, ТАСИС-тай холбож хэрэгжүүлэх төдий л байлаа. 1999 оны хавар Ерөнхий сайд Ц.Элбэгдож намайг нэг өдөр дуудаад, энэ сургуулийн захирлаар Бямбасүрэн гуайг (ерөнхий сайд) ажиллуулахаар тохирлоо, ЗГ-ын хурлаар оруулж, захирамж гаргуул гэсэн. Ёсоор болгосон. Гэтэл Гомбосүрэн маань захирлаа халчихлаа гээд л шүүхээр явж зарга заалхай болсон. Энэ захирал гэдэг улс төрийн албан тушаал байдаг учраас ЗГ санал асуухгүйгээр бодлогоороо шийддэг асуудал байсан учраас шүүх биднийг эрхзүйн үүднээс буруутгаагүй юм.

Урьд нь бол энэ сургуулийг сүрхий мэдэх нэгэн байсан. 1991 онд эрдэм шинжилгээний ажилтнаар ирж хэдэн сар ажилласан. Энэ үед Долгоржав Төр, нийгэм судлалын академийн захирал байлаа. Гайхмаар эрдэмтэй, даруухан энэ хүн нэг өдөр дуудлаа, тэгсэн «Та түүх судлаач хүн байна, манлайлагч сэдвээр судалгаа хий» гэсэн даалгавар өгөв. Уг нь туйлын оновчтой, ирээдүйг харсан сэдвийг надад санал болгосон юм билээ. Молхи би судалгаа хийхчээн болоод, тэр үеийн «Тэнгэр» сонинд ганц өгүүлэл бичээд л орхисон нь алдаа болсон юм. Сүүлд нь Монголын төр, захиргааны түүхийн хичээл зааж, судалгаа хийхчээн болж явахад энэ сэдэв онцгой чухал, өргөн дэлгэр ач тустай нь улам мэдрэгдэх болсон. Монголын түүхэнд тодорсон лидерүүдийн үйл хөдлөлийг дэнслэж үзэх нь одоогийн болон хойч үеийнхэнд их тустай ажээ.

Удирдлагын академийнхан бол оюунлаг, харьцангуй чөлөөтэй, биеэ даасан статустай, өвөрмөц газар, лав л миний ажиллаж байсан захиргааны байгууллагуудаас зарчмын өөр юм билээ. Төрийн захиргааны байгууллага, тусгай албанд (гааль) бол үнэндээ тушаалаар л явдаг юм.

Тэгээд миний бие аль болох биеийг нь даалгаж, чөлөөтэй байлгах чиг барьж байсан, гэлээ ч Түдэв багш сургалт-эрдэм шинжилгээ эрхэлсэн дэд захирал байсан тулдаа бүхнийг эрхлэн зангидаж чаддаг байсан. Сургалтын чанарыг дээшлүүлэх, багш нараа чадваржуулах, нийгмийн асуудлыг нь шийдэхэд дэмжлэг үзүүлэх чиглэлээр чармайн ажиллаж 4 жилийн нүүр үзсэн дээ. Би хүмүүсийн хувь заяатай холбоотой аливаа асуудлыг өөрөө дангаараа эрх мэдэж шийддэггүй, өөрсдөөр нь шийдүүлэхийг боддог байсан. Би бүх асуудал зохицсон түвшинд, шийдвэр гаргах хамт олны төлөөллийн механизмаар (эрдмийн зөвлөл, захиргааны зөвлөл, багш нарын холбоо зэрэг) ном хэвлүүлэх, гадаадад явах, байр сууцанд орох, шагнал урамшил авах зэрэг бүхий л асуудлыг харьяалагдаж байгаа анхан шатны нэгжээр нь шийдүүлээд өөрөө түүнийг л албажуулдаг арга барилтай гэхүү, бодлогорхуу юмтай байлаа. Энэ нь аль аль талдаа тустай хэл үггүй байдагсан.

84 айлын сууц барих гэж зүтгүүлсээр байгаад гүйцэлдүүлсэн. Хуваарилах болсон чинь бөөн асуудал үүссэн, энд би өөр дээрээ гал татахгүйгээр, ер нь сайн мэдэхгүй байж хүний өмнөөс шийдвэр гаргах нь буруу гэж үзээд нэгжүүдэд нь хуваарь хийгээд, шалгуур заримаа тодорхойлоод л өгчихсөн. Тэд л хуралдаж шийдсэн, би албажуулж тушаал гаргасан юм. Хэл ам, хэрүүл шуугиангүй амжсан шүү. Энэ байрыг бариулахад ЗГ-ийн зээл авч өгье гэсэн чинь бүтээгүй, өөрсдөө л авдраа ухацгаасан даа. Миний хувьд хамт олондоо тусалж чадах ганц л зүйл байсан, энэ нь тендерийг нь ил тод, шударга явуулах замаар талбайн өртгийг бууруулах явдал байсан. Шахсаар байгаад 1м² 340,000 төгрөгөөр гэрээ хийсэн, явцдаа 400,000 гарсан даа. Энэ үед манай энэ хавьд 1м² нь 1,0 саяас доош өртөгтэй байр байхгүй байсан шүү. Энэ ажилд ЗГХЭГ-ийн тэргүүн дэд дарга Солонго, одоо хотын даргын орлогч байгаа Гантөмөр, манай санхүү аж ахуйн менежер байсан Дондов нар бусдаас илүү тус хүргэсэн, эхнээс нь эцэс хүртэл нь зүтгэсэн, мартаж ёсгүй хүмүүс шүү. Энэ байр бариулах байрны дэмжлэг үзүүлэх буянтай үйлсийг Түдэв эхлэж, надаар дамжин, Чука захирлаар дамжин улбаалсан түүхтэй. Байрны дэмжлэг гэхэд миний хувьд лав 500 гаруй сая төгрөгийг ажиллагсаддаа өгсөн байдгийм.

Сургуулийнхаа санхүүгийн чадварыг дээшлүүлэх гэж түмэн янзын юм санаачлаж л явсан даа. Захиалгат судалгаа, сургалтаар овоо юм цуглуулчихна. Нэг удаа орон нутагт захиргааны болон нутгийн удирдлагын чадавхийг дээшлүүлэх бодлогын хүрээнд сум бүрээс хүн авч 600-аад мэргэжилтэн бэлтгэж, төсвөөс 500 сая төгрөгөөр санхүүжүүлсэн. Үүнийг 2006 онд төсөвт суулгах ажлыг Элбэгдорж, Баярцогт, Алтанхуяг дарга нар

шийдэж, ЗГХЭГ-ийн дарга Сү.Батболд, Энхболд нарын үед хэрэгжүүлсэн юм.

Нутгийн захиргааг чадавхжүүлэх ажил үеийн үед л явж байсан ч Н.Энхбаяр Ерөнхий сайд байхдаа ЗГ-ийн тогтоол гаргаж эхлүүлсэн ажил. Анхны сургалтыг Ш.Түдэв захирал хэрэгжүүлсэн. Эд Удирдлагын академийн түр сургалтад хамаарч, үүнийг Удирдлагын коллеж хариуцдаг байсан, Чулуунбаатар захирал харин УК-ийг биеэ даасан сургууль болгохоор шийдвэрлэсэн юм. Уг нь бакалаврын сургалт буй болгон УА-ийг их сургуулийн статустай болгох чухал алхам байсан. Энэ үед би Чукад санал тавьж Удирдлагын коллежийн захирлаар очсон юм. Уг нь шинээр айл болж байгаа юм эхнээс нь овоо зүгшрүүлчих санаатай байсан. Шинээр байр авч засаад, эхний 2 элсэлт, сургалтыг нь зохион байгуулаад чөлөөлөгдсөн. Орон нутгаас шилмэл хүүхдүүд элссэн, сайн ч сурцгаасан байх. Сая эхний төгсөлтөө хийлээ.

УА-д ирээд 10 жилийн нүүр үзэж байна. Ийм сайхан хамт олонтой, найз нөхөдтэй болсондоо баярлахгүй байхын аргагүй. Чулуунбаатар захирал надад УА-ийн ойгоор түүхийн ном бичих, альбом хийх, музей байгуулах даалгавар өгснийг чадан ядан амжуулж явахдаа сургуулиараа, хамт олноороо бахархахгүй байхын аргагүйг улам ойлгож билээ. Би багш нартаа, хамт олондоо үнэхээр хайртай, надад буруу, дутуу санагдах нэг ч хүн байхгүй, бүгд л энгүй сайхан хүмүүс, даанч энд нэр цохож болохгүй, бүгдээрээ миний зүрхэнд хамгийн ойр хүмүүс. Миний авсан, хүртсэн болгон энэ сургуулийн, түүний хамт олны ач буян гэж бодож, билэгшээж явдаг. Ер нь энэ сургууль анх байгуулагдахдаа л өдөр судар, газар байршлаа олсон байх. Богдын сэрүүн лавринд хичээлээ эхлэж, булаг шанд, нуур цөөрөм хосолсон өндгөн сүргийн нутагт байршсан гэдэг юм. Энд ажилласан хүмүүст дандаа өгсөж явахын хувь тохиосон байдаг. УА-ийн байрлаж байгаа газрын нэлээд эрт үеэс бурханы шившлэгтэй газар гэдэгсэн гэж 1967 оны төгсөгч, хөдөлмөрийн баатар Намжиг гуай надад хуучилж билээ. УА-ийн альбом хийж байхад нэг өдөр Цагдаагийн ерөнхий газрын тамгын дарга, хурандаа Д.Арвинбуудай утасдаж, уулзахыг хүссэн. Гайхасхийгээд байж байтал, Хурметбек захирлын нэг тушаал, зургаа өгүүлж, утсаар ярилаа. Тэр залуу 66 оны ид үерийн дундуур энэ сургуулийн 113 тоотод төрсөн, тэгээд захирал нь билэгшээж Арвинбуудай гэх нэр хайрлаж, шагнаж урамшуулсан юм байна. Тэгэхээр 120 мянгатын нэгдүгээр давхрын цонхоор ус орчихоод байхад энд ус ороогүй, үер тойроод урс ч байсан гэдэг нь тодорхой байх.

Санаа зовоосон хэцүү асуудал олон тулгарч байсан ч тойрч гараагүй шийдсэн аядсан санагддаг. 8 айл гэх байшинг буулгаж оронд нь төрийн албан хаагчдын орон сууц барихаар Төрийн өмчийн хороо

шийдвэрлэсэн. Энд байсан хүмүүс нь байр л өгвөл гарна гэдэг, урьд нь сайн тохиролцолгүй шийдчихсэн хэрэг байлаа. Тэгээд ТӨХ-оос байр авахад нь мөнгөн дэмжлэг үзүүл гэж шахаж байж айл тус бүрт 10 хүртэлх сая төгрөг өгч, дараа харж үзнэ гэж амлаж байж шийдүүлсэн, бас ч хэдэн байр хямдруулан авахаар тохирсон ч чадаагүй, 2- хон байр л авсан. Менежментийн холбооны байр гэх энэ байрыг бариулахаар хотын засаг даргын шийдвэр гарч баахан хэл ам таталсан даа. Бас л урьд шийдчихсэн, баригдах нь миний үед гүйцэтгэгдсэн. Би УА-ийн сонирхлыг оруулахгүй бол бариулахгүй гэсэн, тэгээд нэг давхар, 540 м2 –ийг хямд нөхцөлөөр бариулж байж хоёр яс хагацсан.

Энэ мэт байр, газартай холбоотой хэл ам таталсан асуудал дэндүү их цаг үрж билээ. Үүнд оюутны III байр, сүүлд буулгачихдаг чулуун байшин зэргийг оруулан яригдаж, шийдэгдсэн болсон.

Харин гадаад чиглэлээр нэлээд ахиц, гарцууд гарч байсан. Хятад, Япон, Солонгосын менежментийн сургуулиудтай шинээр холбоо тогтоосон, олон боломжууд тодорч байлаа. Сасакава хүүтэйгээ ирж, тэтгэлгээ нэмэгдүүлэх, бас ч зарим зориулалтыг нь өөрчлөхөөр тохирч байлаа. Энэ чиглэлийн ажлуудыг Батаа багш хариуцан, чадварлаг гүйцэтгэдэг байсныг хэлэхгүй өнгөрч боломгүй.

Би одоо ч УА-ийнхаа тогооноос хооллосоор яваагаа аз завшаан гэж боддог.

Та бүхний минь буян заяа дэлгэрч явах болтугай.

Г.ЧУЛУУНБААТАР

**УА-ийн захирал, академич, ШУА-ийн философи, социологи,
эрхзүйн хүрээлэнгийн Захирал**

1957 онд одоогийн Ховд аймгийн Дарви суманд төрж. 1961-1975 онд сум, аймгийнхаа ЕБДС, 1975-1981 онд МУИС-ийн философийн салбарт суралцан төгссөн. 1976-1977 онд ардын армийн дугаар ангид цэргийн алба хаасан. 1981-1990 онд МАХН-ын ТХ-ны дэргэдэх Нийгмийн ухааны институтэд эрдэм шинжилгээний ажилтан, ахлах ажилтнаар ажилласан. 1994-1996 онд Монгол Улсын Их Хурлын дэргэдэх судалгааны төвийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, 1996 оны 1 дүгээр сараас 1997 оны 2 дугаар сар хүртэл Философи, социологи, эрхийн хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, 1997

оны 2 дугаар сараас тус хүрээлэнгийн захирлаар, 1998 оноос СУИС-ийн тэнхимийн эрхлэгч, профессор багшаар 2008 хүртэл, 2002 оны 10-р сараас 2008 оны 6-р сарын 2-ны өдөр хүртэл Монгол Улсын Их хурлын даргын улс төрийн бодлогын зөвлөх, УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төвийн захирлаар хавсран ажиллаж байсан. 2008 оны 6-р сарын 2-ны өдөр Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Удирдлагын академийн захирлаар түр томилогдон, 2009 оны 2 дугаар сарын 18 - ны өдөр жинхэлж 2012 оны 10 сар хүртэл ажилласан. 2012 оны 11-р сараас одоо хүртэл ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэнгийн захиралаар ажиллаж байгаа.

1990-1993 онд ОХУ-ын Москва хотноо Оросын Удирдлагын Академийн аспирантурт суралцаж философийн ухааны доктор /Ph.D/-ын, 2000 онд Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Академид философийн шинжлэх ухааны доктор /Sc.D/-ын зэрэг хамгаалсан. 2009 онд Монгол Улсын ШУА-ийн жинхэнэ гишүүнээр сонгогдож, академич цол хэргэм хүртсэн.

Монгол Улсын нийгэм-иргэншлийн тогтолцоо, түүний хувьсал өөрчлөлт, хэтийн төлөвийн асуудлаар дагнан судалгаа хийж, бие даасан 16 ном, 40 шахам хамтын бүтээл, 160 гаруй эрдэм шинжилгээний болон сурталчилгааны өгүүлэл, илтгэл бичиж нийтлүүлсэн. Мөн хэд

хэдэн эрдэм шинжилгээний бүтээл. их дээд сургуулийн сурах бичиг, гарын авлага орчуулах редакторлах ажил хийжээ.

Их дээд сургуулийн сургалтын ажилд мэргэжлийнхээ дагуу тасралтгүй оролцож хичээл заахын хамт олон арван оюутан, магистрын дипломын ажил, 20 -иод доктор /Ph.D/-ын, 5 шинжлэх ухааны доктор /Sc.D/-ын эрдэм шинжилгээний ажлын удирдагч, зөвлөхөөр ажилласан. 2002 онд Улаанбаатар Их сургуулийн, 2010 онд Удирдлагын академийн профессор цол хүртсэн.

2002 оноос ШУА-ийн Нийгмийн ухааны Бага чуулганы дэргэдэх философи, социологи, улс төр судлал, урлаг судлалын салбараар Шинжлэх ухааны доктор /Sc.D/-ын зэрэг хамгаалуулах Эрдмийн зөвлөл, МУИС-ийн философи, шашин судлалын доктор /Ph.D/-ын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн даргаар ажилладаг.

1992-1993, 2007 оны 7-р сараас 2009 оны 1 дүгээр сарын 1 хүртэл МАХН-ын Удирдах зөвлөлийн гишүүнээр, 1990 оноос мөн 2009 оны 1 дүгээр 1 хүртэл МАХН-ын ТХ-ны Бүгд хурал, Бага хурлын гишүүнээр сонгогдон ажиллаж байсан. 1994-2005 онд Монгол Улсын Үндэсний Аюулгүй Байдлын зөвлөлийн шинжээч, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх Шашины асуудал эрхэлсэн зөвлөлийн орон тооны бус гишүүнээр тус тус томилогдон ажиллаж байв. Боловсролын, Төрийн захиргааны, Шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан цол тэмдэг, Ардын хувьсгалын ойн медалууд, Алтан гадас, Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан тугийн одонгоор тус тус шагнагдсан.

Хааны алба халаатай, эзний алба ээлжтэй гэгчийн төөргөөр....

Би энэ байгууллагын ... дэх захирлаар 2008 оны 6-р сарын 2-ны өдрөөс 2012 оны 10-р сарын 24-ний өдөр \8-р сарын 27\ хүртэл ажилласан хүн. Энд ажлаас чөлөөлөгдсөн огноо 2 өөр байгаа нь нэг учиртай. 2012 оны 8-р сарын 27-нд Засгийн газрын тогтоол гарч 15 агентлагийг татан буулгасны тоонд манай академи орж, намайг захирлаас чөлөөлсөн боловч 2 сар гаруй хугацаанд байгууллага юу болох нь мэдэгдэхгүй надаас ажил авах хүн нь тодорхойгүй байсан. Засгийн газрын шийдвэрээр бол би болон манай академийн бүх ажилтан Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын мэдэлд шилжсэн. Энэ хооронд «нэг хэсэг ойлгомжгүй байж байгаад 10-р сарын 24-д Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын даргын тушаалаар дараагийн захирал томилогдож, тэр хүн намайг ажлаас дахин чөлөөснөөр би академиас явсан хэрэг.

Ер нь 2000 оны үед намайг академийн дэд захиралаар ажиллахыг тэр үеийн Засгийн газраас санал тавьж байсан. Тэр үед нь би нэг их

сонирхоогүй юм аа. Захирлаар томилогдоход бас гэнэтийн юм болсон. 2008 оны хавар тэр үеийн захирал нь байсан профессор Т.Лхагваа Засгийн газар Ордонд тааралдаад «ах нь ажилаа өгөх гэж байгаа чи очооч» гэж л байсан. Ш. Түдэв багш ч ер нь «чамд их таарах алба, чи оч» гэж олон удаа надад хэлж, зөвлөж, бас зарим дарга нартай ярьж байсныг би мэднэ л дээ. Гэхдээ тэр үед эрх барьж байсан МАХН-ын шийдвэр гол байсан. Надад намаас хэн ч санал тавиагүй. Би ч гуйж дарга даамалтай уулзаж байсангүй. Тэр үед би УИХ-ын даргын ахлах зөвлөх бөгөөд ШУА-ийн ФСЭХ-ийн захирлын ажлыг хавсраад 8 жил ажиллачихсан. Хэн ч намайг ажлаас өөрчлөнө энээ тэрээ гэсэн яриагүй байсан болохоор тайван ажлаа хийгээд явж байсан хэрэг. Гэтэл 2008 оны 6-р сарын 2-ны 10 цагийн үед Даш-Ёндон багш над руу утсаар яриад «нэг хүн чам руу ярив уу?» гэж асуулаа. Би ч яриагүй, хэн, юу ярих юм бэ? гэтэл багш маань «за нэг хүн ярьж магадгүй хөө, чи олон юм ярих хэрэггүй шүү нөхөр минь» гээд утсаа тасалчихлаа. Тэгж байтал 13 цагийн үед тэр үеийн Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын дарга байсан Н.Энхболд утасдаад «Ерөнхий сайд бид хоёр 4-5 хүнийг ярьж байгаад өөрийг чинь сонгож УА-ийн захиралаар ажиллуулахаар санал тавьж байна. Татгалзах шалтгаан байхгүй биз дээ?» гэдэг юм байна. Би ч Дашкаа багшийн хэлснээр олон юм ярьсангүй. «Хүн итгээд санал тавьж байхад мэргэжил, туршлагын хувьд тэс хөндлөн юм биш байна. Татгалзах шалтгаангүй» гэлээ. Тэгвэл үдээс хойш Засгийн газрын хурлаар орно. Бэлэн бай» гээд яриа дууслаа. Гэтэл ажил тарлаа, Засгийн газрын хуралдаан ч дуусчихлаа. Намайг дуудсангүй. За больсон юм байлгүй дээ гээд явах гэж байтал ЗГХЭГ-ын ажилтан гээд нэг охин утасдаад таны анкет байна уу? Та өнөө орой 20 цагт УА дээр очиж ажил хүлээж авна гэдэг байгаа даа. Тэгээд 20 цагт очиж Т.Лхагваа багшаасаа ажлыг нь товчхон, шуурхай хүлээж авснаар академийн захирал болдог юм байна.

Т.Лхагваа багш маань маргааш өглөө нь сонгуульд өрсөлдөхөөр Ховд явчихлаа. Ингээд Ш.Түдэв багштайгаа уулзаж хувь заяаны төөргөөр 4 жил гаруй академийн захирлаар ажилласан. Энэ 4 жил миний амьдралын хамгийн их дурсамжтай сайхан үе болж үлдсэнээр би үргэлж бахархаж явдаг.

Академийнхан их бүтээлч, бас хүнийг, ажлыг ойлгохыг хичээдэг хүмүүс....

Анх очиход надад танил биш орчин байгаагүй ч бодож байснаас нэлээд өвөрмөц орон зай, хүмүүсийн дунд орсон. Жирийн их сургууль шиг байгаагүй. эрдэм шинжилгээний байгууллагаас ч бүр өөр байсан. Тэгээд байдлаа сайн ойлгоё гэж бодоод гол төлөв залуучуудаас бүрдсэн »Академийн үйл ажиллагааг сайжруулах боломж, арга замыг судалж санал

бэлдэх» үүрэг бүхий ажлын хэсгийг голдуу гадаадад сургууль төгссөн залуучдаар бүрдүүлэн байгуулж 6 сар орчим хугацаанд ажиллуулаад тэдний саналд үндэслэж ажлаа явуулахыг хичээсэн. Ахмадуудын хувьд бол ажлын хэсэгт орсон ороогүй санаа бодлоо хуваалцах боломж байв. Тэдний ихэнх нь захиргааны гишүүд, бас бараг бүгдийг нь сайн мэдэх, таних хүмүүс байсан болхоор надад ойлголцоход амар байлаа.

Академийнхаа хамт олонтой гар, сэтгэл нийлж муугүй ажилласан гэж бодож явдаг шүү. Байгуулсан ажлын хэсгийнхээ саналыг үндэслэж тодорхой төлөвлөгөө гаргаад чадварлаг, мэдлэг, туршлагатай удирдлагын баг бүрдүүлсэн гэдэг бодолтой явдаг. 4 жилийн хугацаанд гарсан үр дүнгийн хувьд сайн нь муунаас илүү байсан гэж итгэж яваа. Хүмүүс ч ерөнхий ханаараа бол урам зоригтой, эв нэгдэлтэй ажилласан гэж бил дотроо сэтгэл өег яваа. Миний гол үзэл баримтлал бол Удирдлагын академийг цаашдаа сонгодог их сургуулийн жишгээр хөгжүүлж, төрийн захиалгаар боловсролын бүх зэргээр боловсон хүчин бэлтгэдэг, судалгаанд суурилж ажилладаг төрөлжсөн Удирдахуйн ухааны их сурууль болгоход чиглэж байсан. Үр дүн өгч эхэлж байсан ажлууд ч үүнд л чиглэж байлаа. Эхэндээ миний санаа хамт олонд маань нэг сайн зөвшөөрөгдөхгүй байх шиг санагдаж байсан. Тэнхимүүд бичиг өргөх гэх мэтийн зүйлүүд гарч байлаа. Гэвч уулзаад илэн далангүй ярилцаад ойлголцоод явсан даа.

Одоо бол Засаг солигдсон, бодлого нь өөр болсон. Өөрөөр хэлбэл, «УА-ийг төрийн албан хаагчдын тасралтгүй сургалтын институт болгон өөрчлөн зохион байгуулна» гэж хөтөлбөртөө бичсэн улс төрийн хүчин эрх барьж байгаа учраас тэр дагуугаа хөгжүүлэх гэж байх шиг байна.

Их сайхан түүхтэй, бас их өвөрмөц онцлогтой сургууль шүү...

Хөтөлбөр орчин, багш нар, хөрөнгө санхүүгийн боломж зэрэг олон талаараа түүхийн хувьд ч, одоогийн байдлаараа ч их онцлогтой сургууль. Багш нарын мэдлэг, ур чадварын тухайд эргэлзэх юмгүй, боломжийн хэмжээний чадварлаг баг ажиллаж байгаа. Гэхдээ их сургуулийн багш нараас нэлээд өөр. Яг багш мэргэжлээр төгссөн хүн тийм олон биш. Голдуу инженер, эдийн засагч, хуульч мэргэжлийн хүмүүс хожим нь дахин мэргэшиж, удирдахуйн ухаан, төрийн удирдлагын багш болцгоосон байдаг. Нэлээд хэсэг нь зах зээлийн үед гадны орнуудад суралцаж магистр, доктор болцгоосон хүмүүс. Тийм болохоор ясны багш хүнтэй их сургуулийн ч юмуу харьцуулахад сэтгэл, ёс зүй, хариуцлага, эв дүй, харилцааны соёл, арга барил зэрэг нь нэлээд онцлогтой. Арга ч үгүй биз дээ. Дандаа насанд хүрсэн, ихэнх нь дарга даамал хийдэг хүмүүстэй ажилладаг болохоор их сургуультай яг адилгүй л дээ. Шинжлэх ухааны судалгааны хувьд нэлээд баруунжсан, прагматик тал нь давамгайлдаг. Дорно дахины, монголынхоо

оюун сэтгэлгээний уламжлал, өв санг судлах, сургалтандаа ашиглах тал дээр, ялангуяа залуу үеийнхэн маань дутуу анхаардаг юмуу даа гэж бодогддог байсан. Харин ахмад багш нар бол өөр л дөө. Тэгээд нэг нэгнээ нөхөөд болоод л байсан.

Энэ сургуулийн цаашдын ирээдүйн хувьд бол удирдахуйн ухаан \ менежмент\, төрийн захиргааны чиглэлээр төрөлжсөн, бакалавр, магистр. докторын шаталсан сургалт явуулдаг, судалгааны хүчирхэг институттэй, мэргэшүүлэх сургалт, бизнес инкубацийн бие даасан төвтэй төрөлжсөн томоохон их сургууль болж хөгжөөсөөсэй гэж хүсдэг. Өөрөө захирал байхдаа энэ чиглэл рүү тодорхой алхамууд хийх гэж оролдсон доо.

Академийн өөрчлөлт бүхнээс ахиц гарсан юм билээ дээ....

Академид маань олон удаа өөрчлөлтөд орсон юм билээ. Мэдээжээр өөрчлөлт бүхэн ахиц дэвшил авч ирсэн байдаг. Хамгийн гол өөрчлөлтийн нэг бол 1990 оных байх. Түүгээр нэг намын харьяаллаас гаргаж, ардчилсан төрийн сургалт, судалгааны институт болгох эхлэл болсон. 1994 оны өөрчлөлт бол дараагийн хөгжлийн суурь болсон юм билээ. Түүгээр одоогийн академийн үндэс суурь тавигдсан байдаг. Түүнээс хойш том өөрчлөлт гараагүй. Зөвхөн үйл ажилагааг нь оновчтой болгох, бүтцийг нь аль болох сайжруулах гэсэн зорилго бүхий бага сага өөрчлөлтүүд хийгдэж л байсны нэг нь миний захирал байх үеийн өөрчлөлт байсан даа.

Нэгтгээд бодоход миний үеийнхийг оруулаад өнгөрсөн үеийн өөрчлөлтүүдээр гарсан гол ахиц, дэвшлийг хэдхэн зүйлд багцалж хэлж болно. Үүнд:

- Удирдахуйн ухаан, төрийн захиргааны мэргэжлийн сургалт, судалгааны үндэсний хэмжээний томоохон төв болж бэхжиж чадсан. Одоо манайд ийм хэмжээний том төв байхгүй. Хэр баргийн »улс төрийн шуурган«-д тэсэж үлдэх хэмжээнд бэхжиж чадсан.
- Байр байшин, газар талбай нь бага зэрэг танагдсан боловч бараг хэвээрээ хадгалагдаж үлдсэн. Материаллаг баазыг үрэн таран хийгээгүй харин ч бэхжиж ирсэн.
- Академийн багш, ажилтнуудын чадварлаг, тогтвортой хамт олон бий болж чадсан. Тэдний нийгмийн асуудлыг сайн шийдсэн. Одоо миний ойлгож байгаагаар академид 3-аас дээш жил ажилласан бараг бүх багш, ажилтан албан хаагчид академийнхаа хашаанд хямд, хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр орон сууцтай болсон.
- Аль ч талаараа олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдөх төвшинд бэхжиж гадаад харилцаа өргөн хүрээтэй хөгжсөн.

Ер нь Монголын хөгжлийн оюуны нэг том төвийн хэмжээнд бэхжиж чадсан газар. Хэт баруунжих, хэт улс төржихөөс холхон шиг эрдмийн хамт

олонд нь итгэл найдвар хүлээлгээд мөрөөр нь байлгаад байвал Монгол төрд монголын хөгжилд тустай. Төр засаг бүх юманд нь хутгалдах гээд, дээр нь улс төрийнхэн их сонирхоод ирвэл сайны тэмдэг биш гэж боддог.

Хүн болгон өөр, зөв нүдээр харвал бүгд л сайхан....

Академид ажилласан 4 жил гаруй хугацаанд олон сайхан нөхөдтэй болж бас цөөн биш шавьтай болсноор бахархахаас өөр арга байхгүй ээ.

Шавь нарын тухайд олон магистр удирдсан, академийн багш Өлзийбаяр, Цолмонтаяа, Нарантулга гэдэг 3 сайхан, чадварлаг бүсгүйн докторын ажлыг нь удирдсан. Одоо ч цөөн докторант буй. Би очоод хамгаалалгүй удчихсан хэдэн залуу, тэгэхдээ их чадалтай багш нарыг заавал хамгаалах шаардлага тавьж, тушаал шийдвэр гаргаж шахасны хэрэг гарч 16 багш доктор болсон. Тэдний зарим нь Чука багшийн «тэнсэн»-гээс гарч санаа амарлаа гэж ярисныг сонсоод баярлаж байдаг.

Миний үеийн захиргаа болон менежментийн багт их чадалтай, зөв сэтгэлтэй хүмүүс ажиллаж байсныг дурсахгүй байж болохгүй. Тэднийхээ заримын тухай товчхон хэдэн зүйл хэлмээр санагдлаа.

Дэд захирал Ш. Түдэв гэж лут хүнийг их түшсэн. Уул шиг түшигтэй, унаган их ухаантай, уулын горхи шиг тунгалаг сэтгэлтэй, хашир, туршлага хоёр нь хаданд гарсан, мэдэхгүй зүйлээ Сократ, Кунз хоёроос асуучихдаг эгэлгүй нэгэн. *Дашрамд дурсахад энэ Ш.Түдэв хэмээх философич, профессор, гавьяат, «сумын заан» саухан хүн бүр залуу байхаасаа миний амьдралын чухал үед дандаа намайг «дээрхлэдэг» төөрөгтэй юм шиг байгаа юм. 1990 онд намайг аспирантурт явахад миний тэр үед бичиж байсан бага сага юмыг энэ хүн үзэж санал өгөх байлаа. Тэр үеийн их том дарга. Залуухан тас хар үстэй, Төрийн ордны супер жентелменүүдийн нэг байв. Би бүх шалгалтаа өгчихсөн. Ганцхан Тү-гийн санал гардаггүй. Хамт шалгалт өгсөн хүмүүсийн бүх асуудал шийдчихсэн, ганц би үлдээд байдаг. Тү- байдаггүй. Гэтэл бүр хугацаа тулчихсан хойно нэг өдөр дуудлаа гэдэг юм байна. Очлоо. Гарч ороод л ийш тийшээ чавхдаад байх юм. Намайг харчихаад «за одоохон гэж нэг инээчихээд» л нэг даргын өрөө рүү 2-3 дахин гүйлээ. Тэгж тэгж намайг нэг юм оруулаад «Чи ер нь явахаа больчихвол яасан юм» гэдэг байгаа даа. Би «пал» гээд л явчихлаа. Тэгсэн чинь арай өөр утгатай юм ярих гэж тэгж хэлсэн хэрэг байж. «Чиний юм чинь ихэнх нь бэлэн гэхээр байна. Эндээ хамгаалаад нам төрийнхээ ажилд оролцвол яасан юм бэ» гэж бидний яриа цааш үргэлжилсэн. Гэвч би зөвшөөрөөгүй. Хожим бодоход уг нь зөв л зөвлөлгөө байсан юм билээ. Академид захирал байхдаа ч Тү- гээр шатар, билльярд 2-оор «дээрэлхүүлж» байсан, одоо ч үргэлжилж л байна. Яалтай билээ дээ. Тү-бол урьд төрөлдөө их том «зайран» байсан хүн шиг байгаа юм шүү.*

Т.Лхагваа гэж буурал алтай шигээ нөмөртэй бузар лут хүн бий. Мөс хагартал 5 янзаар инээдэг, инээд болгон нь юм хэлээд байдаг. Түүх, менежмент хоёрт төрхөөсөө эхлээд нэвтэрсэн, эргэлзэж тээнгэлзсэн зүйлээ Чингисийн дээд өвөг хавиас эхлээд мянгаас доошгүй жилийн тэртээх мэргэдээс тодруулчихдаг. Тэнгэрт ойрхон албанд очсоноосоо хойш Шихихутагтай хааяа уулздаг болсон. Жаахан халамцахаараа хамаг амьтанд хайртай болчихдог их сайн ах байгаа. Түүхч, профессор, гавьяат, спортын мастер энэ хүнтэй би их сургууль төгссөн цагаасаа ах дүү шиг нөхөрлөсөн дөө. Нийгмийн ухааны институтийн намын үүрийн товчооны гишүүн, ҮЭ-ийн тэргүүлэгч, орон сууц хуваарилах комиссын дарга байхдаа надад олгосон орон сууцанд 30 гаруй жил амьдарч байна. Ажлаа надад өгөөд явахдаа «ах нь дүүдээ итгэж явдаг шүү» гэж хэлээд нутаг руугаа явж билээ. Их хурлын сонгуульд өвдөг шороодчихоод «муу ах нь эндээсээ тэтгэвэртээ гарьяа даа» гээд ороод ирэхэд нь их баярласан даа. Харин сүүлийн үед зарим хүмүүсийн буруу халдвараар билльярд тоглох, бас бус тоглоомын үед жаахан эвдрээд байгааг эс тооцвол гэгээлэг сайхан дурсамжийн маань нэг гол баатар яах аргагүй энэ хүн.

Ш.Батсүх гэж цул герман болчихсон нэг шижигнэсэн профессор бий. Захиргааны шинжлэх ухаанаар германд хамгаалсан анхны доктор, төрийн захиргааны том агентлагийг 10-аад жил толгойлж ажилласан, УА-ийн дэд захирлаар 2 дахь удаагаа томилогдож олон жил ажиллаж буй энэ эрхэм шударга, ажил хэрэгч, нягт нямбай гэдгээрээ хамт олондоо нэр хүндтэй. Манай нутгийн энэ буурал залуу миний хувьд их дотнын хүн. Бүр хүүхэд байхаас нь мэддэг нутгийн ахын хувьд санасан бодсоноо илэн далангүй ярилцдаг, загнах үедээ ч загначихдаг, загнуулах үедээ ч загнуулчихдаг хамт ажиллахад сэтгэл амар сайхан байсан. Сүүлийн үед «Дондовтон»-гуудтай нийлээд байгаа болохоор эвдэрчих вий дээ гэж жаахан санаа зовох юм даа.

Д.Цэрэндорж гэж их өндөр боловсролтой, олон гадаад хэл мэддэг, барууны соёлтой, удирдах ажил, амьдралын баялаг туршлага бүхий нэгэн том профессор бий. Монголын менежментийн холбоог үүсгэн байгуулж, олон жил тэргүүлсэн, хамаарахуйн монгол ухаанд гүнзгий нэвтэрсэн энэ эрхэм хүн академийн түүхийн нэгэн амьд гэрч болон ажиллаж байгаа. Менежментийн ачулуудын нэг энэ профессорыг би салбар сургуулийн захирлаас өөрчилж, хүрээлэнгийн секторын эрхлэгч болгоод бас тэтгэвэрт гаргасан нүгэлтэн байгаа юм. Миний болчимгүй авирыг юу ч болоогүй юм шиг хүлээн авч уужуу тайван хандсанд нь би одоо ч талархалтай явдаг. Хааяа болдог «Ажлын хэсгийн хурал»-ын үеэр их өгөөмөр сэтгэл гаргадагт нь бас баярлаж л байдаг.

Батаа гэж англи төвд, орос, япон хэлтэй улс төрийн болон шашин судлалын магистр, одоо удирдахуйн ухааны доктор болсон мундаг нөхөр бий. Маш олон талын өргөн хүрээтэй мэдлэг, мэдээлэлтэй. Харин түүнийгээ нэг их ил гаргаад байдаггүй. Багадаа лам байсан учраас ёс суртахууны хувьд их дөлгөөн хүн. Төрийн тэнхимд багшлахын зэрэгцээ академийн гадаад харилцааг маш сайн хөгжүүлж чадсан, их хариуцлагатай, ажил хэрэгч, шударга залуу даа. *Надыг очиход ажлаа өгөөд өөр тийшээ явах ухааны юм ярьж байхад нь би гуйж байж үлдээсэн. Анх академид Тү-багшаар гуйлгаж ирсэн түүхтэй хүн. Үнэхээр төрд хэрэгтэй зайран гэгчээр академид хэрэгтэй хүн байсан учраас үе үеийн захирлууд «аргамж»-аад байсан хэрэг. Гадагшаа явах үед заримдаа надаар «сапльк» гэж дуудуулсан ч тоох ч үгүй инээгээд л ажлаа хиигээд, ачаагаа чирээд явдаг энгийн нэгэн. Миний захирал байх үед Батаагийн буянаар академийн гадаад харилцаа ч боломжийн өргөжсөн, би ч бас гадны олон сайхан эрдэмтэдтэй уулзаж танилцсанаараа бахархаж явдаг.*

Дондов гэж нэг айхавтар хүн бий. Академид Дондовын оролцоогүйгээр явдаг ажил байхгүй гээд хэлчихэж болно. Ямар ч даалгавар өгсөн «Жа багаш аа...» гээд л инээгээд асуухад «Одоо хийгээд өгнө гэсэн....» гэх маягийн юм хэлнэ. Тэгээд сураггүй болохоор нь дахин асуухад «өнөөдөр хийчихнэ гэсэн» гэнэ. Тэгж байгаад нэг юм болгож л орхидог. Загнасан ч инээж л байх, зодсон ч л инээж байх. Нэг иймэрхүү арга барилтай. Тэгэхдээ ажлыг яаж ийгээд л болгоод байдаг хүн дээ. *«Дондовдох» гэдэг ажлын менежментээрээ академидаа алдаршсан буриад монгол энэ эрхэмд хийж чадахгүй юм ч үгүй. Академид очоод би аж ахуй, захиргааны шугамаар албан тушаал дэвшүүлсэн гол хүн. Би алдаагүй гэж боддог. Заримдаа Дондовгүй бол академи яах бол гэж санагддаг шүү. Ядахад л Тү-багшийн байнга явдаг зам дээр ургадаггүй мод тарьчих хүн олдохгүй. Тү-, Лха-, Ба- гурав л лав санаж бэтгээрэх байх шүү. Ер нь олон хүн хэцүүднэ дээ.*

За тэгээд цаашилбал, Одоогийн захирал, судалгааны ажлын арга зүйн том судлаач, философич, профессор Баатартогтох, хуучин цагийн Герман боловсролтой, эдийн засгийн онолын том ачуулуудын нэг өвгөн профессор Намсрай. Томоотой хашир хоёроороо хэнийг ч дагуулахгүй, жаахан бухимдахаараа «шал заваан юм» гээд суугаад байдаг, бодлогын судалгааны том онолч, профессор Доржсүрэн, Үндсэн хуулийн эрх зүйн нэг том акул, академийн хоёр өндөрийн нэг-профессор Энхбаатар, 1S0-9001-ээс өөр хэлээр бараг ярьдаггүй, «баг»-ийн хуралд хааяа суучихдаг, их Со-хэмээн алдаршсан академийн хоёр дахь өндөр профессор

Сосорбарам, Хувилгаан багшийн дүртэй, хорвоог бүхэлд нь гарна. Дараа нь яасан бэ? Гэхэд ярьчихсан гэнэ...». Дахиад хэд хоноод сонирхдог профессор Сэржамц, профессор Түдэвтэй олон асуудлаар санал нийлдэггүй ч. менежментийн шинэ парадигмаар нийгмийг гэгээрүүлсэн профессор Шуурав, сэтгэл зүйн амаргүй тэнхимийг эвийг нь олоод аваад явдаг, «хоёр өндөр»-ийн хойноос бараадах дуртай, намбалаг дөлгөөн зантай профессор Санжмятав, “хэнд хэрэггүй юмыг хэнээс ч сайн мэддэг» ясны философич, сүүлийн үед айхавтар сүрхий нийгэмшиж яваа профессор Цэдэв, огцом түргэн зантай, гэнэн цайлган сэтгэлтэй, ардчилал, ипотека, шатар гурвын анд профессор Мөнхболд, намын дээдийн сахалтай залуугаас УА-ын өвгөн профессор болтлоо төрийн түүх, онолтой ноцолдсон ахмад багш Эрдэнэбаатар, оволзуур сүржин харагдавч хүнлэг цагаахан ааштай, бие сэтгэлд нь менежмент, шатар, бильярд гурав нэвт шингэсэн профессор Ганбаатар, сум төсөл хоёроор чамбай сайн мэргэшиж буй багш Жаргал, нас намба, эрдэм ухаанаараа хамт олноо үлгэрлэж явдаг профессор Нарандэлгэр, нарийн гоолигхон охиноос намбалаг том багш болтлоо уйлж ч, дуулж ч. уурлаж ч, инээж ч академидаа хамгийн удсан архаг багш Жаргалсайхан, нийгмийн удирдлага, боловсрол судлал, сургалтын албаны амаргүй ажлын төлөө уйгагүй зүтгэж ажилладаг профессор Наранчимэг, нам, төрийн ажлын туршлага. нутгийн удирдлагын судалгаагаар академидаа төдийгүй алдаршсан профессор Нармандах, уйлах урвайх нь амархан ч ухаалаг, ажилсаг доктор Бадралмаа, төсөв, санхүүгийн удирдлагын томчуудын нэг болж яваа профессор Энхбаяр, хариуцсан ажлынхаа төлөө хөлөө эргэтэл, хэлээ цуцтал зүтгэдэг, төрийн төсөв санхүүгийн сайн багш доктор Отгонтуяа, ажил амьдралаараа онол практикийг хослуулж чаддаг нэртэй санхүүч, шилдэг сайн багш доктор Баясгалан, Монголын хөдөлмөрийн эрх зүйн загалмайд эх, үйлдвэрчин энэ тэр гээд олныхоо төлөө зүтгэж явдаг профессор Уранцэцэг, хэнэггүй нь дэндсэн юм шиг хэрнээ багш нарын холбооны тэргүүний сонгуульд ялчихдаг, элэглэл шүлэг энэ тэр гээд хамт олноо хөгжөөчихдөг доктор Цолмонтуяа, нийгмийн удирдлага, гадаад хэлний өндөр чадвартай доктор Эрдэнэчимэг, маркетингийн доктор Энхсайхан. төрийн Саранчимэг, сэтгэл зүйн Бадамхатан, Отгонцэцэг, Хэрлэн, Алтанцэцэг, Доржжав, англи хэлний Нарантуяа гээд академийн бүх багш нар маань намайг ойлгож хамтран ажиллаж байсныг би хүндэтгэлтэйгээ дурсан санаж явна.

Академийн өнөө ирээдүйн өнгө төрхийг тодрхойлоход доктор Байгаль, Бямбаяр, Бямбасүрэн, Зульфикар, Болд, Өлзийбаяр, Түмэнцогт, Ариунаа, Нарантулга, Алтанзул нарын залуухан докторууд, Өнөржаргал, Оюун-Эрдэнэ, Байгалмаа, Ганбаяр. Баатар, Баянмөнх, Мөнхбаяр, Батсүх,

Цолмон, Энхмандах, Ганзориг, Намхай, Мухийт, Эрдэнэбат, Буянжаргал, Баярмаа, Батжаргал, Буянжаргалын нарын ирээдүйн докторууд шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэнэ гэдэг би гүнээ итгэлтэй байна.

Дондов даргын удирдлагын дор ажиллаж байсан сайн санхүүч Алтансүвд.... нар болон Батдэлгэр, Ууганцэцэг, Мөнхсайхан, Саранцэцэг, Оюунгэрэл, Оюундарь, Үүрийнтуяа, Жамбал. Болд, Мөнх-Эрдэнэ даргын удирдлагад ажиллаж байсан нар, Мөнхболд захирлын удирдлагад ажиллаж байсан Сүхбаатар.... нар. Бадралмаа даргын удирдлагад ажиллаж байсан... нар, Отгонтуяа захирлын удирдлагад ажиллаж байсан Ганцоож..... нар академийн өдөр тутмын хэвийн үйл ажиллагааг хангахад идэвх зүтгэлтэй гар нийлэн ажилласныг дурсан тэмдэглэж байна.

Академийн маань эрдмийн хамт олны ажил амьдралын ирээдүй өөдрөг гэгээн байх болтугай.

Ц.БААТАРТОГТОХ

НДС-ийн багш, ТЗУХИ-ийн дэд захирал,
УА-ийн захирал, доктор, профессор

1962 онд Говь-Алтай аймгийн Дэлгэр сумын Баянхонгор багийн нутаг Авдрант гэдэг нэртэй газар төрсөн. Ерөнхий боловсролын сургуульд орох хүртэл гэртээ хүмүүжиж иржээ.

1971-1979 онд Говь-Алтай аймгийн Гуулин хорооны 8 жилийн сургуульд, 1979-1981 онд Алтай хотын 10 жилийн I сургуульд суралцаж төгссөн. 1981 онд ЗХУ-ын Уралын улсын их сургуулийн (Екатеринбург) философийн факультетэд элсэн 5 жилийн сургалт дүүргэж 1986 онд философич, философийн багш мэргэжлээр төгссөн. 1991 онд МУИС-ийн аспирантурт элсээд өдөр, эчнээгээр суралцаж

2000 онд диссертаци хамгаалж докторын зэрэг авсан.

1986-1987 онд ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ажилтан, 1987-1990 онд МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль, 1990-1991 онд АИХ-ын дэргэдэх Улс төрийн дээд сургуульд багшаар, 1991-1996 онд МУИС-ийн аспирантурт өдөр эчнээгээр суралцангаа ШДХ, МҮДН-нд ажиллаж, хувиараа бизнес эрхэлж, 1996-2000 онд ТЗУХИ-Удирдлагын академийн дэд захирлаар, 2000-2001 онд тэнхимийн эрхлэгчээр, 2004-2011 онд дэд профессорын, 2011 оноос профессорын орон тоонд, 2011-2012 оны хичээлийн жилд Удирдлагын мэдээллийн системийн профессорын багийн ахлагч / тэнхимийн эрхлэгч/-аар, 2012 оны 10 дугаар сарын 03-аас Засгийн Газрын Хэрэг Эрхлэх газрын харьяа Удирдлагын академийн захирлаар ажиллаж байна.

1 дүгээр ангиас 7 дугаар ангид тасралтгүй ангийн дарга байлаа. 1 дүгээр ангид байхад пионерийн гишүүн болгосон. 7 дугаар ангид байхад МХЗЭ-д элсүүлсэн байхаа. 8 дугаар ангид ангийн эвлэлийн үүрийн дарга болоод нэг юм ангийн даргын ажлаас салсан санагдаж байна. 9 дүгээр ангид бас ангийн дарга болгочихсон.

Миний амьдралын зам үндсэндээ оюутан цагаас энэ сургуультай холбогдсон гэж хэлж болно. 1981 онд 10 жилийн сургууль дүүргээд тэр үеийн хэллэгээр конкурс гэж нэрлэдэг шалгалтад орж ЗХУ-д уулын ажлын цахилгаанжуулалт мэргэжлээр суралцах хуваарь (тэр үед их дээд сургуульд орох эрх авахыг хуваарь авах гэдэг байв) авсан байсан юм. Нийслэлд ирж Дээд боловсролын хороонд бүртгүүлэх ёстой. Нагац ах Батмэнд маань (тэр үед Унгарт аспирантурт сурч байсан юм) хотод газарчилж бүх ажил амжуулж өгнө. Хаана ч байсан юм мэдэхгүй нэг цагаан байшингийн цонхоор л бүртгэж бөөн очер байна. Нагац маань очерлож байгаа, би хараад л зогсож байгаа. Гэтэл намайг тэнд бүртгэхгүй гэж байна, өөр газар оч гэж байна гэсээр нагац маань нэлээд ширүүн хэлж байна. Аягүй бол чиний хуваарийг өөр хүнд өгчихөөд ингэж байгаа биз, азгүй амьтан гэж хүртэл хэлж байна. Тэгээд гэртээ ирээд л ийш тийш нь утасдаад байсан. Тэгснээ л овоо тайвшрах шиг болсон. Маргааш нь ч билүү дагуулаад л гарсан. Хаашаа явахыг нь ч мэдэхгүй гарна гэхээр нь дуугүй л дагаад гарна шүү дээ. Тэгээд Засгийн газрын ордны гадаа ирж байна. Ордны нэг хаалганы үүдэнд буурал үстэй хижээл насны хүн гарч ирж товчхон уулзсан юм. Намын төв хорооны боловсон хүчний хэлтсийн ажилтан Санжмятав гэдэг хүн байсан. Аз болоход Санжмятав гуайг нагац таньдаг байсан юм билээ. Тэр хоёр л ярьж байгаа. Би бол хамаагүй, хэдийгээр миний хувь заяаг шийдэж байгаа ч гэсэн. Философи, тэгээд миний мэдэхгүй хоёр мэргэжлийн нэр хэлж ийм гурван мэргэжил байгаа гэсэн юм. Сонгож болно гэнэ. Философи гэдэг үгийг нь нэг муухан мэдэх юм. Нөгөө хоёрыг нь огт дуулаагүй л юм байна. Сүүлд бодоход ШУКО (Шинжлэх ухааны коммунизмын онол), Политэконом (Улс төрийн эдийн засгийн ухаан) гэж хэлсэн байх ёстой. Надаас түрүүлээд нагац ах л философид нь явалгүй яахав л гэж байна. Санжмятав гуай ч тэр нь дээр байхаа гэж хэлсэн санагдана. Тэр үед чинь томчуул бидний саналыг ер нь харгалзахгүй шүү дээ. Надтай ер нь юу ч яриагүй. Ингээд л инженерийн мэргэжлээ философиор сольж байгаагаа л муухан төсөөлөхөөс өөр юу болж байгааг ч сайн төсөөлөхгүй байсан. Тэр үеийн хөдөөний хүүхдүүд бид ямар ч хамаагүй нэг дээд мэргэжилтэй болж аж амьдралаа дээшлүүлэх юмсан л гэж бодохоос тийм ийм мэргэжилтэй болно гэдэг нь нэг их чухал биш байсан даа.

Ингээд Намын ТХ-ны дэргэдэх Нийгмийн ухааны институт эдгээр хүүхдийн сургалтын асуудлыг хариуцдаг тул тийш очсон. Сайн сурсныг чинь Намын дээд сургууль, Нийгмийн ухааны институтад ажиллуулна, тааруухан сурсан бол хөдөө аймгуудын намын хороо, эвлэлийн хороо гээд тэр үеийн нам засгийн байгууллагуудад ажиллуулна гэлээ.

Тухайн үеийн хамгийн том байгууллагын нэр дээр буюу захиалгаар сурах болсонд нэг талаас баяртай байвч нөгөө талаас ёстой нөгөө «давахгүй гэсэн даваагаар гурав давдаг» гэзчийн үлгэр болсон болохоор жаахан сэтгэл дундуур байлаа. Миний ганц дургүй хичээл Нийгэм судлал, ер нь нийгмийн төрлийн хичээлд дургүй байсан юм. Ангийнхаа сурлага сайтай хүүхдүүдийн нэг байсан болохоор багш нар ч гайгүй хандахын зэрэгцээ заримдаа Нийгэм судлалд сулхан дүн авсан бол ангийн багш багштай нь ярьж аргалдаг байлаа. Нийгэм-түүхийн хичээлээр конкурсын шалгалтад орохгүй, математик, физикээр шалгалт өгөхөд ямар нэг дээд сургууль авч чадна гээд бүр шийдчихсан байсан болохоор. Ер нь энэ сонголтод өртсөн нь аз болсон уу эз болсон уу гэдгийг одоо ч би хэлж чаддаггүй юм. 1990 оны дараа үед заримдаа инженерийн мэргэжлээрээ сурсан бол Эрдэнэт мэтийн уурхайн байгууллагад ажиллаад ахуй амьдрал арай дээр байх байсан болов уу гэж бодогдох үе байдаг л байлаа.

Ингэж сургуульд орох эрхийн бичгээ авчихсан хүүхдүүдийн мэргэжил сургуулийг сольж, хөдөөгийн ажилчин, малчин нийгмийн гаралтай, сурлага сайтай конкурсын шалгалтад өндөр оноо авсан хүүхдүүдийг сонгон авч явуулж байсны учир нь ЗХУ-д Философи, Шинжлэх ухааны коммунизмын онол, Улс төрийн эдийн засгийн ухаан зэрэг мэргэжлээр сурах хуваарийг аймгуудад өгчихөөр голдуу аймгийн дарга нарын хүүхдүүд аваад байх болсон учраас тэдэнд олгох явдал байсан юм билээ.

Биднийг суралцах хугацааны бүх хэргийг Нийгмийн ухааны институт хариуцдаг, харин төгссөний дараа ажилд томилох асуудлыг намын Төв хорооны боловсон хүчний хэлтэс шийддэг байв. Үндсэндээ оюутан болох үеэс миний амьдрал энэ сургуультай эчнээ холбогдсон нь энэ юм.

1986 онд Их сургуулиа төгсөж ирэхэд намайг ямар ч байсан НУИ-д хуваарилаагүй. НДС-ийн проректор Д.Норовсамбуутай уулз гэсэн юм. Гэтэл НДС их сургууль онц төгсөөгүй учраас шууд багшаар авахгүй, өөр ажил одоогоор алга гэсэн юм. Философийн тэнхимийн лаборантыг кабинетийн арга зүйч болгох энэ тэр гээд хэд хэдэн хөдөлгөөн хийх ёстой түүний дараа л болох байх гээд хүлээгээд байлаа. Би «онц» төгсөж чадаагүй диплом дээрээ нэлээд хэдэн «сайн» дүнтэй боловч төгсөлтийн дипломын судалгааны ажлаа их сайн хийсэн гэж үнэлэгдсэн юм. Багш нар маань шууд аспирантурт авч үлдэх сонирхолтой байсан ч мөн л онц төгсөөгүй оюутанд аспирантурт шууд элсэх эрх сургуулийн захиргаа өгдөггүй учраас болоогүй юм. Ингээд зун ажил хайж байгаад ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний туслах ажилтнаар орчихлоо.

Хүрээлэнд ажиллаж байтал 1987 оны хавар зуны заагаар (ажилд ороод жил ч болоогүй байсан юмдаг) ФСЭХ-ийн захирал С.Норовсамбуу чамайг НДС-ийн проректор Д.Норовсамбуутай уулз гэж байна гэлээ. Уулзтал философийн тэнхимд хүн (ассистент ч билүү туслах багш ч билүү нэрийг нь яг санахгүй байна) авах хэрэгтэй болоод чамд санал болгож байгаа юм. Чиний дипломын ажил сайн байсан, тэгээд бас Төв хорооны Санжмятав чамайг ноднин санал болгож байсан учраас гэж байна.

Тэгэхэд нь би «би эрдэм шинжилгээний ажилд угаасаа дуртай, тийм болохоор ямар ч шалтгаангүй ажлаа солиод яах ч юм билээ дээ гэж хэлсэн юм. Үнэндээ ч тийм байсан ба бас НДС-иас жаахан айж байсан юм. Хүрээлэнг бодвол статус нь өндөр учраас нам засгийн хараанд ойрхон байдаг, хатуу дэг журамтай, ажил ихтэй. Нөгөө талаас гуйж байж ажилд орчихсон байтлаа явна гэж хүрээлэнгийн захиралдаа хэлэх над их хэцүү байсан. Гэтэл Д.Норовсамбуу проректор чи орон сууцтай юу гэж байна. Тэр үед бид айлын нэг өрөө хөлсөлж өвөлжөөд тэр айл маань цаашид боломжгүй гэсэн учраас нагац ахынхаа гал тогооны өрөөнд хогшилоо оруулж тавьчихаад эхнэр бид хоёр тэндээ унтдаг байлаа. Үүнийгээ л хэлсэн байх. Гэтэл тэрээр манайх энэ хажуудаа 36 айлын орон сууцтай. Манайд жил бүр хэдэн байр хуваарилдаг юм. Шинэ байр авсан айлууд гарахаар байр суларна. Ирэх жил бол чи тийшээ орох боломжтой доо гэж байна. Энэ ч ёстой л нэг «загатнасан газар маажих» шиг л боллоо. Тэр үед чинь хөлсөөр суух айлын хажуу өрөө ч олддоггүй үе байлаа. Их зовж байж олно. Хэрэв тэр 36 айлын байранд орчих юм бол «тэнгэрийн умдаг атгалаа» л гэсэн үг. Тэглээ ч гэсэн зөвшөөрсөнгүй. Эрдэм шинжилгээний ажилдаа үнэхээр хоргодож байлаа. Проректор Д.Норовсамбуу гуай чи бодож байгаад дахиад нэг уулзаж хариугаа хэлээрэй гээд гаргасан.

Хүрээлэнгийн захирал С.Норовсамбуу гуайд тэр болсон яриаг л хэлсэн. Ингээд хэд хонож байтал дахиад захирал дуудаж намрын ажил хадланд яв гэж байна. Би угаасаа л малд дуртай, бас ихэнх нь төлд явах дургүй болохоор би хавар төлд явья, тэгээд ч сургууль төгсөж ирээд аав ээждээ очиж чадаагүй энэ зун амралтаараа нутаг явах санаатай гэтэл захирал нэлээд ууртайгаар тэгвэл чи Намын дээд явна гэж битгий бодоорой гэж занаж байна. Захирлын энэ үг л намайг НДС руу явах шийдвэр гаргахад шууд түлхчихсэн юм. Учир нь би НДС-д ажиллахгүй, хүрээлэндээ үлдэнэ гэж хэлсээр байтал намайг ингэж зальд хардаж байгаад нь гомдсон хэрэг. Залуу байсны хар гай л даа, одоо бол тийм үгийг тоох ч үгүй биз.

Ингээд дараа нь НДС орж проректор Д.Норовсамбууд ажилд орохоор шийдсэнээ хэлээд, хадлангаас ирэнгүүт ажилдаа орохоор тохиролцоод явсан. 1987 оны 10 дугаар сарын 03-ны өдрөөс НДС-ийн марксист-ленинист философийн тэнхимийн багш болсон юм. Бас азтай. Намайг

ажилд орохын өмнөхөн шийдвэр гараад нөгөө миний орох гэж байсан ассистент багш гэдэг орон тоог цомхотгосон учраас намайг шууд багшаар авахаас өөр аргагүй болсон байсан.

Тэр үеэс хойш өөр байгууллагад ажиллаж үзээгүй. Миний улсад ажилласан байгууллага гэвэл ганц энэ саарал асар дотор л нэр ус, чиг үүрэг нь өөрчлөгдөн солигдож ирсэн байгууллагууд юм. Өөр байгууллагад ажилласан байдал гэвэл 1991 оноос хойш аспирантурт сурангаа ШДХ, МҮДН-д сайн дураараа нилээд ажилласнаас өөр юм байхгүй. Өөрсдөө мөнгө олбол цалин шиг юм авна, үгүй бол цалингүй ажиллана.

Намайг ажилд орох тэр үед чинь ЗХУ-д Горбачёвын перестройка (өөрчлөн байгуулалт) эхлээд бараг 2 жил болчихсон учраас дагуул улс болох манайд ч мөн түүнийг дагаад улс төр, үзэл суртлын дэглэм зөөлөрч «урь» орчихсон байсан үе. Өмнөхөн нь бараг бүх хичээлийн 90 гаруй хувь (94,5% гэж зарим номд байна) орос хэлээр ордог байснаа больж дээд боловсролтой сонсогчдын ангид цөөн лекц ордог болсон (би оросоор ганц хоёр лекц ордог байсан), сонсогчдыг хичээл дуусмагц үдээш хойш ангид нь цоожилж хичээл давтуулдаг, жижүүр багш завсарлагаар онгойлгож завсарлуулаад үдэш тарааж жагсаалаар байранд нь хүргэдэг сургалтын хатуу аргаа халсан байсан гэх мэт. Гэхдээ л мэдээж албан ёсны үзэл суртал, марксизм-ленинизмийн эсрэг, социализм, коммунизмын эсрэг, ЗХУ-ын эсрэг, намын эсрэг юм ярьвал хэрэгт ордог хэвээрээ л дээ. Намайг ирэхээс хэдхэн жилийн өмнө манай тэнхим үндсээрээ «цэвэрлэгдсэн» юм гэсэн.

Намайг очихоос 2 жилийн өмнөөс НДС нэлээд хэдэн залуу багш авсан юм билээ. Ингээд хэдэн залуу багшийг амьдрал практиктай танилцуулах зорилгоор аймгуудын намын хороонд 3 сар ажиллуулсан юм. Томилолт өгөхгүй орон байр, хоол хүнсээ өөрсдөө хариуцах тул тийм боломжтой газруудаа өөрсдөө сонгох ёстой гэсэн юм. Ингээд би нутгаа биш, эхнэрийн нутаг болох Дорноговь аймагт очсон. Дорноговь бол төмөр замтай учраас тэр үед давуу тал бүхий аймаг байсан. Хадмындаа байна. Аймгийн намын хороо нэг өрөө өгсөн, тэнд нь сууна. Харин намын хороо над ажил өгөхгүй. Хааяа ганц нэг байгууллагаар явж үзнэ. Аймгийн намын хорооны товчооны хуралд ганц хоёр сууж үзсэн.

Нэг удаагийн аймгийн Намын хорооны товчооны хурлаар намд орлогчоор билүү орлогч байгаад жинхлэх гэсэн билүү нэг хүнийг оруулсан юм. Аймгийн авто баазын инженер хүн байсан. Тэр хүн өмнө нь сахалгүй байсан юм байж. Энэ удаа дээд уруул дээрээ сахал тавьчихсан орж ирсэн. Гэтэл түүнийг нь аймгийн намын хорооны дарга Гомбосүрэн гуай ажиглаад шууд л хэнээс ч сахал тавих зөвшөөрөл авсан юм бэ, нам засгаас сахлаа хус гээд хусах юмыг нь өгөөд байхад гэж загнаад шууд асуудлыг нь

хойшлуулаад гаргачихаж билээ. Надтай зэрэгцээд сууж байсан аймгийн намын хорооны нэг хэлтсийн дарга Төмөрбаатар гуай надаас сэмээрхэн «та хэнээс зөвшөөрөл авч сахал тавьсан бэ» гээд инээж байна.

Намд элсэнэ гэдэг чинь тэр үед маш чухал, хүний амьдралд их нөлөө бүхий хүчин зүйл байсан учраас ингэх нь тэр хүнд нэлээд том хохирол болно. Хэрэв дараагийн удаа даргын ааш эерэгээр эргэхгүй бол түүний намд элсэх асуудал бүр хүндэрч ч мэднэ шүү дээ. Тэгээд намд элсүүлэхгүй бол наад зах нь ажил албандаа өсөх дэвших бүх асуудал бараг хаалттай болно гээд олон юм бий. Бүхнийг даргын ааш шийддэг үе байсны л нэг жишээ энэ юм.

Хавар, 5 дугаар сард сумдаар ухуулгын ажилд хэд хоног явсан. Энэ их сайхан ажил байсан. Аймгийн намын хорооны үзэл суртлын хэлтсийн дарга Шатар, хэлтсийн ажилтан Гомбожав гуай, аймгийн театраас хөгжимчин, дуучин, жолооч зургуул явлаа. Кубан гэдэг микроавтобус шиг машинтай. Сумын төвд нэг хурал хийнэ, бусад цагт нь хөдөө малчдаар явна.

Улаанбадрах сумд байх аа, хурал дээр нэг малчин бололтой хүн надаас Бабрак Кармаль хаана байгаа вэ, түүний хувь заяа юу болж байна гэж асуугаад намайг мөн их сандаргаж билээ. Афганистаны коммунистуудын лидер Кармаль тэр үед огцорсон байсан юм. Би түүнийг нэг их ойшоогоогүй учраас түүний талаар муу мэдээлэлтэй байсан юм. Тэгээд л сандарсан хэрэг. Хэрэв би тэр талаар огт мэдээлэлгүй эсвэл худал мэдээлэл өгвөл бас багагүй асуудалд орж болзошгүй. Ах дүү социалист орнуудын улс төрийн талаар юм мэддэггүй гэдэг зэмлэл ирнэ, цаашилбал улс төрийн сонор сэрэмжгүй гэх мэт зэмлэл ч ирэх боломжтой, гэхдээ тэр хамт яваа улс хэн байхаас энэ мэдээж хамаарна. Тэгээд л сандарсан хэрэг. Үндсэндээ энэ чинь нөгөө л амьдрал ямар байна гэж асуухаар, амьдрал ч яахав Анжела Девис яаж байна гэж асуусан гэдгийн л нэг хувилбар байсан. Үнэхээр тэр үед ахуй амьдралын талаар гомдол ярих хүн байдаггүй байсан.

Очсон айлдаа ухуулга яриа жаахан хийнэ, нам засгийн бодлого танилцуулна, тэгээд хөгжимчин баян хуураа тоглож хөгжмийн ая дор дуучин маань дуулна. Зарим өдөр явсаар ганц айлд очиход хүнгүй/эзгүй байх боловч тэр үед говийнхон гэр орноо цоожлох гэж байхгүй, гэрт нь идэх уух юм бэлэн байвал идэж уугаад явдаг байлаа. Нэг өдөр үдийн үед айлд очтол эзгүй байж таараад цай чанаж, борцтой хоол хийж идээд явцгаасан (тэр айлын борц, гурил гээд бүх юмаар шүү дээ). Биднийг ингэж удаан гэрийг нь эзэгнэж байгаад явах хүртэл эзэд нь ирээгүй л байсан. Бодвол малдаа л явсан байсан байх. Ер нь говьд ингэх нь угаасаа л

хэвийн зүйл. Хэн ч байсан хол замын өлсөж ундаассан хүн эзгүй айл таарвал ингэж өөрөө өөртөө үйлчилнэ. Хоол ундны бүх зүйл гэрт нь бэлэн байж байдаг. Айлын эзгүй гэрээс хулгай хийдэг хүн тэр үед байгаагүй ажээ. Айл юм чинь авдар саванд нь алт мөнгө овоолоотой биш гэхэд хүнд хэрэгтэй зүйл нь байдаг л байсан байх. Авдар савны нь цоож ч гэж ямар юм байдаг билээ дээ, цоожгүйтэй л адил шүү дээ.

Дорноговиос ирсний дараа багш Д.Батбаяр надаас Шатар ямар ажил хийж байна гэж асуухад нь би намын хянан шалгахын дарга болсон гэтэл тэрээр Шатар тэгвэл «сүүдрээсээ бусгаад л явж байгаа юм биз дээ» гэж хэлж билээ. «Сүүдрээсээ бусгах» гэдэг маш их болгоомжтой байх гэдэг утгатай энэ үгийг би тэгэхэд анх сонссон юм. Ер нь социализмын үед нам төрийн их бага албан тушаал эрхэлдэг хэн ч бай бүгд л «сүүдрээсээ бусгаж» явдаг байсан үе шүү дээ. Би ч ялгаагүй. Энд тэнд ам алдаад хэрэгт орох юм ярьчих бий гэж их айдаг байж билээ.

Гэхдээ Г.Миеэгомбо захирал их нуруутай хүн байсан даа. Тэр үед хувь хүний, тухайлбал эрх мэдэл бүхий хүний араншингаас үндсэндээ хамаг юм хамаардаг байсан үе. Хэрэв хэн нэг нь хүсвэл өчүүхэн юмыг ч маг ноцтой хэрэг болгож болно. Захирал маань төлөв төвшин хүн байсны хүчинд бид амгалан байсан.

НДС-д хоёр жил ажиллаад байтал ардчилал эхэлсэн. 1989 оны 11 дүгээр сарын 20-доос 12 дугаар сарын хорьдын хооронд би Новосибирскийн НДС-д сумдын намын хороодын дарга 30 хүний орчуулагчаар явсан юм. Тэнд бид Ардчилсан холбооны анхны жагсаал, цуглаан болсныг дуулж байлаа. Ёстой л «үзээгүй юм аа үзэж, үхэр цамаа харайна» гэдгийн үлгэр болж байгаа мэт санагдаж билээ.

ЗХУ-д тэр үед бас л Демократический союз гэдэг байгууллага бий болчихсон орой хичээл тараад гарч ирэхэд Новосибирскийн НДС-ийн үүдэнд хүн бичиг тараагаад зогсож байдаг байсан. Гэхдээ орост жагсаал цуглаан болж улс төрийн өөрчлөлт хийх шаардлага тавиагүй байсан юм.

Оны сүүлээр бид ирсэн юм. Улс төр жинхэнэ буцалж байлаа. Маш богино хугацаанд улс төрийн тогтолцоо бүхлээрээ өөрчлөгдөж өнгөрсөн юм. Миний тухайд бол ийм юм болно гэж зүүдлээ ч үгүй билээ.

1989-1990 оны хичээлийн жилийн сүүлийн хагас үндсэндээ тэгж ингээд өнгөрсөн. Ингээд хүссэн хүсээгүй 1990 оны хавар НДС-ийг татан буулгах шаардлагатай боллоо. Харин оронд нь ямар байгууллага байгуулах вэ гэдэг асуултад бэлэн хариулт байгаагүй. Дээр доргүй, хэн хэнгүй л угтан ирж байгаа нийгэмд яаж аж төрөх, ажиллах түүнийг хэрхэн бүтээн бий болгох талаар тодорхой юм мэдэхгүй байсан үе. Зах зээлийн нийгмийн тухай бид үндсэндээ хувийн өмчтэй байдаг гэдгээс өөр ямар ч мэдлэггүй

шүү дээ. Ингээд тухайн үеийн нэгжүүдээс ямар байгууллага байгуулж болох талаар санал авсан юм. Манай тэнхим (эрхлэгч Бунийханы Цэдэндагвын Гомбосүрэн, багш Цэдэнжав, Ш.Түдэв, С.Одхүү, Д.Цэдэв, Ц.Тунгалаг, философийн кабинетийн арга зүйч Д.Пүрэвцэрэн, лаборант Балжмаа бид нар) НДС-ийг Удирдлагын хөгжлийн институттэй нэгтгэн төрийн албан хаагч сургадаг сургууль болгоё гэсэн санал гаргасан санагдаж байна. Би л лав ийм санал тэр хурал дээр хэлсэн юм. Ямар ч байсан төрийн албан хаагчдын сургалт эрхэлдэг байгууллага байгуулах гэдэг санал манай тэнхим өгсөн. Сонгсогчидтой тэр талаар ярихдаа ийм л байх нь зүгээр болов уу гэж саналаа хэлдэг байсан юм. Хэрэв энэ сургуулийг тийм биш болгож өөрчилбөл бид төрийн албан хаагч сургадаг хувийн сургууль байгуулах хэрэгтэй гэж хэлдэг байсан. Энэ санааг би ЗХУ-ын л нэг сонинд Харвардын их сургуулийн тухай бичсэн юмнаас сэдэж олсон юм. Тэнд Харвардын их сургуулиас АНУ-ын таван ерөнхийлөгч төрсөн гэж бичсэн байсан. Үүнээс л төрийн албан хаагчдын сургалт байж болох юм байна гэсэн санаа төрсөн хэрэг.

НДС-ийг Удирдлагын хөгжлийн институттэй нэгтгэн Төрийн албаны сургууль болгох бидний санал дэмжигдээгүй. Ингээд Улс төрийн дээд сургууль гэдэг сургууль байгуулав. Хэн нь ийм санал гаргасан юм мэдэхгүй. Байгуулагдаад удаагүй байтал Миеэгомбо захирал нэг хурал дээр бид жаахан буруу юм хийчихжээ, улс төрийн гэхээр ер нь нэг л болохгүй гээд байна, дахин өөрчлөх шаардлагатай боллоо гэж ярьсан. Ингээд хичээлийн жилийн сүүлээр үндсэндээ 10 сарын настай УТДС-ийг дахин өөрчилж Төр, нийгэм судлалын академи (ТНСА) болгосон.

Нэг ийм явдал болсон юм. Манай сургуульд П.Очирбат гуай ирж уулзалт хийсэн тэр үеэр юм. Очирбат гуай АИХ-ын тэргүүлэгчдийн дарга болсон байсан үе. Очирбат гуайг ирэхээс өмнөхөн тэнхимдээ сууж байтал намын түүхийн багш Мягмар орж ирээд Миеэгомбо захирлыг огцруулах бичиг өргөн барих гэж байгаа, гарын үсгээ зур гэж байна. Өөр ямар улс түүнийг зохион байгуулсныг ч сонирхоогүй. С.Одхүү бид хоёр л лав зурж орхисон юм. Тэд тэр өргөх бичгээ Очирбат гуайн уулзалт дээр өгсөн юм. Ингээд өргөх бичгийн үр дүнд Ц.Баасанжав сургалт эрхэлсэн дэд захирал, Мягмар сургалтын албаны дарга болоод захирлаа огцруулалгүйгээр асуудал шийдэгдсэн. Тэр захирлыг огцруулах шаардлагад гарын үсэг зурсандаа би одоо ч харамсдаг. Дараа нь мэдэхнээ ардчилсан өөрчлөлтийн талд орсон хэдэн залуусаар л гарын үсэг зуруулсан юм билээ. Бид ч яахав дээ, хүн л юм хойно цагийн салхинд өртөж, хийрхэлд автаж явсан нь тэр байх.

ТНСА нь өмнөх сургуулийн элсэлтүүдийг үргэлжүүлэн төгсгөж, үндсэндээ судалгааны байгууллага шинж нь давамгайлан ажиллаж, хоёр

жил хүрэхгүй шахам оршин тогтносон байна. Би ТНСА-д ажиллаагүй, байгуулагдсан тэр намар нь МУИС-ийн аспирантурт өдрөөр сурахаар болоод явчихсан юм.

1994 онд дахин өөрчлөлт болж нэр бүхий гурван байгууллагыг нэгтгэн ТНСА, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт (ТЗУХИ) болгожээ. Энэ удаагийн өөрчлөлтөөр ТЗУХИ-ийн чиг үүрэг өмнөх 2 байгууллагынхтай харьцуулахад нийгмийн хэрэгцээнд илүү ойртсон байв. Засгийн газрын 1994 оны 3 дугаар сарын 09-ний 52 дугаар тогтоолоор баталсан дүрэмд ТЗУХИ-ийн чиг үүргийг «... төрийн албаны болон аж ахуйн ажилтан бэлтгэх, давтан сургах, мэргэжлийг нь дээшлүүлэх, дахин мэргэшүүлэх, түүнчлэн төрийн бодлого, удирдлагын нэн чухал асуудлаар эрдэм шинжилгээ, шуурхай судалгааны ажил эрхлэх үндсэн үүрэг бүхий Засгийн газрын сургалт эрдэм шинжилгээний байгууллага мөн» гэж тодорхойлсон байна. Мөн энэ дүрэмд зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ Академийн чиг үүрэгт нэмэгдсэн байдаг. Энэ үеэс Академи төрийн албаны сургалтыг жинхэнэ утгаар нь хэрэгжүүлж эхэлсэн байдаг.

Энэ үеэс тус Академийн «дахин сэргэх» үндэс суурь тавигдсан гэж хэлж болно. ТНСА байсан үе бол улс оронд гүн хүнд хямралтай, үнэхээр ядуу хэцүү үе байсныг бид мэднэ. Төрөөс авдаг санхүүжилт эрс буурсан, төлбөртэй сургалт бараг байхгүй байсан зэрэг санхүүгийн хүнд бэрхшээлд орсон үе байсан байх. ТНСА-ийн үед хичээлийн төв байрын 3 дугаар давхар бараг ашиглалтгүй, 1 ба 2 дугаар давхрын цөөхөн өрөөг л ашиглаж байсан. Хуучин НДС-ийн үетэй харьцуулбал иймэрхүү болсон байсан. Улс орон даяар тэр үед ерөнхийдөө хаа сайгүй ийм болсон үе байлаа.

1996 оны УИХ-ын сонгуулийн үеэр би Галсанпунцагийн Ганхуягийн сурталчилгаанд жаахан оролцож дэм болох санаатай байтал Бүүвэйбаатар Дорноговьд нэр дэвшээд хүн хүч муутай байна гээд би тэнд ажилласан юм. Сонгууль дуусгаад л Орос явж тэнд дутуу орхисон жаахан юм аа зарж борлуулаад (жаахан ганзагын наймаа л хийж яваад) иртэл аав Ганхуяг, Буянмөнх гэдэг хоёр хүн байнга утасдаж чамайг сураглах юм гэж байна.

Яах гэсэн юм бол гэж бодсоор очтол Ганхуяг (УИХ гишүүн Галсанпунцагийн Ганхуяг) маань сонгуульд нам ялчихаад ажил хийх хэрэгтэй байхад хаашаа алга болчихдог юм гээд инээж байна. Би өөр ажилд очих дургүйг чи мэдэж байгаа шүү дээ гэтэл, одоо тэгж болохгүй байна аа, боловсон хүчин дутагдаад хэцүү байхад, тэгээд ч бид улс орноо ийм замаар хөгжүүлнэ гэж зүтгэж зүтгэчихээд одоо өөрсдөө түүнийгээ гараараа хийх болохоор зугатаж болохгүй шүү дээ гэх маягийн юм ярьлаа. Тэгээд чамайг бид ТЗУХИ-ийн захирал болгох гэж ярьж байгаа гэлээ. Би бараг л нүгэл гэж хэлэхээ шахсан юм. Нэгд би чадахгүй, тийм сургуулийн захирал чинь ядахдаа доктор хүн байдаг заншилтай юм.

Би доктор болоогүй байна. Хоёрт, Адъяа багш захирал байгаа, тэр чинь намайг бодвол англи хэлтэй, сайн боловсролтой хүн, солих шаардлага байхгүй шүү дээ, тэгээд ч бид 2 нэг газар ажиллаж байсан улс гээд бодсоноо л хэлсэн. Тэр үед над засаг солигдохоор байгууллагуудын удирдлагыг сольдог гэдэг ойлголт огт байхгүй, тэр ч бүү хэл бараг сайд нарыг ч сольдог гэж мэддэггүй шахам байж. Тэгвэл нэг орос хэлтэй оронд консулаар явуулна гэж байна. За тэрийг чинь бодож үзье гээд гарлаа.

Энэ үед хамгийн түрүүнд толгойд орж ирсэн бодол бол Адъяа багш үүнийг дуулаад намайг захирал болох гэж өөрөө хөөцөлдөж байна гэж бодох бий гэдэг л бодол байлаа. Ингээд даруйхан Адъяа захиралтай уулзаж манайхан ийм яриа гаргасан байна, би огт ийм санаа агуулаагүй шүү гэж үнэнээ хэлсэн. Над тэр үед үнэндээ ямар ч ажил хийх сонирхол байгаагүй. Гэтэл Адъяа багш чи дэд захирал хийж болно шүү дээ, манайд боломж байгаа гэж хэлэхэд нь ч би энэ хүн намайг ойлгохгүй л байна даа, би ерөөсөө ажил албан тушаал хайж яваагүй байхад гэж бодож билээ.

Ингээд хэд хонож байтал ашгүй миний докторын судалгааны удирдагч Ц.Гомбосүрэн багш маань захирлаар томилогдсоныг дууллаа. Удаагүй байтал Го багш хүрээд ир гээд дуудаж байна. Очсон чинь, ах нь аж ахуй энэ тэр мэдэхгүй гэж чи мэдэж байгаа, над байгууллагын маань мөнгийг хармаалаад явчихгүй л хүн хэрэгтэй байна, ах нь чамд л итгэж байна, энэ санхүү, аж ахуй эрхэлсэн дэд захирлын ажлыг чи хийж өгмөөр байна, чи ч бас намайг бодвол арилжаа наймаа хийгээд тэр талын жаахан авьяастай хүн гэж билээ. Ингээд 9 дүгээр сарын 03-нд тушаал гарсан байх. Баатар гуайн өрөөнд орж ажлыг нь хүлээж авахад их эвгүй байж билээ. Яг тэр хүртэл энэ талаар огт бодсонгүй. Өмнө нь ийм юм үзээгүй болоод ч тэр үү, хүний ажил булааж авч байгаа санагдаад. Яг энэ үед дэмий юм хийж дээ гэж бодож билээ.

1996-2000 оны үе бол нөгөө талаас Академи хөгжих хамгийн сайхан боломжтой үе байсан юм. ТЗУХИ байгуулагдсанаар үндсэндээ төсвийн даржин санхүүжилтээр судалгаа голлон эрхэлж байсан, ШУА-ийн хүрээлэнгүүд шиг ТНСА-ийг төрийн албаны болон бизнесийн удирдлагын сургалт дээр суурилсан сургалт, судалгаа, зөвлөгөө өгөх байгууллага болгон өөрчилсөн юм. Энэ өөрчлөлт нь санхүүжилтийн сайхан боломж нээж өгсөн юм. Үүнтэй зэрэгцээд нөгөө талаас 1990-ээд оны эхэн үеийг бодвол улс орны эдийн засаг сэргэж, иргэдийн амьдралын түвшин дээшилснээр манай сургалт хангалттай эрэлттэй болсон байлаа.

Хамгийн гол нь тэр үед одоогийнх шиг санхүү-аж ахуйн үйл ажиллагаа хязгаарлагдмал биш, бүрэн эрх чөлөөтэй байсан, маш их давуу талтай, мөнгө олох бололцоотой байсан. Мөнгө олох ямар ч үйл ажиллагаа эрхэлж

болно, арилжааны хэдэн ч банканд данстай байж болно, одоогийнх шиг оны эцэст дансны үлдэгдэлээ хураалгахгүй. Гэхдээ манайхыг төсвийн байгууллага гэж үзээд Сангийн яам оны эцэст дансны үлдэгдэл татаж авах ёстой гэдэг байсан ч нэг их хүчлэхгүй, одоогийнх шиг асуудал үүсгэхгүй, тэгээд ч болохүй бол бид тэдний мэдэхгүй нэг шинэ дансанд мөнгөө шилжүүлчихээд аваад үлдчихдэг, тэд ч араас нь нэхэл дагал болдоггүй байлаа. Хууль, эрх зүйн зохицуулалтууд нарийн болоогүй, одоогийн зарим эрх зүйн актууд огт байхгүй байсан үе шүү дээ.

Тухайн үед санхүүжилт үндсэндээ одоогийнх шиг, төрийн төсөв, өөрийн үйл ажиллагааны орлого хоёроос бүрдэж байсан. Ялгаа нь одоогийнх шиг батлагдсан төсвөөс давсан орлогыг зарцуулах эрхгүй биш, өөрийн үйл ажиллагаагаар олсон орлогоо бүгдийг нь зарцуулах эрхтэй байсанд оршино.

Бас нэг сонин юм харагдсан нь манай төсөвт тогтмол зардал цалинтай харьцуулахад маш өндөр хувь эзэлдэг байлаа. Ер нь бидний цалин маш бага, инээдтэй жоохон юм байсан гэж болно. Би ажилд орсноос хойш хэд хоноод ер нь ямар цалинтай ажилд орсноо мэдье гэж бодоод асуутал 30300 билүү 33000 ч билүү төгрөг гэнэ. Энэ нь \$40 орчим л болно. Дараахан нь Ц.Гомбосүрэн захиралдаа энэ цалингаар чинь би яаж амь зуух болж байна аа гэтэл би ямар мэдэх биш төрөөс тогтоосон цалин нь л тэр шүү дээ, за тэгээд ч чи машин унаж байгаа юм чинь гээд хачин юм хэлээд инээж байлаа. Машин унаж байгаа гэдэг нь ч юу гэж байгааг нь сайн ойлгоогүй.

Хэд хонож байтал кассын нярав орж ирээд цалин тавих мөнгө байхгүй гэлээ. Яадаг хэрэг билээ хэд орчим юм байдаг юм, над хэдэн цаас бий түүгээр тавьж байх уу гэлээ. Гэтэл нярав маань цааш нь аж ахуйн захирал сургуулийг доромжиллоо гэх маягийн яриа гаргаад явсан байдаг юм. Би үнэнээ л хэлсэн нь тэр л дээ. Тэгээд нягтлан Түвшингээс одоо яах вэ гэтэл болно оо болно тайван байж бай, сургалтын төлбөр энэ тэр юм орж ирж байгаа гэлээ.

1996 он гэхэд сургалтын хэмжээ, суралцагсадын тоо ТНСА-ийн үеэс эрс нэмэгдсэн хэдий ч хичээлийн байрны багтаамж, хүчин чадлаа бүрэн ашиглах хэмжээнд хараахан хүрээгүй байв. Хичээлийн «А» байр гэж нэрлэдэг төв байрны анги танхимуудыг бүрэн ашиглах шаардлагагүй тийм л хэмжээний сургалттай байлаа. Тухайлбал «олон баганат» гэдэг поток лекц ордог байсан 201 тоот зааланд хэрэггүй болсон ширээ сандал, бусад актлах эд хөрөнгө хураалттай байдаг байв. Агуулах дутсандаа биш л дээ, гадаа байгаа агуулахууд руу зөөхөөсөө төвөгшөөж тэртэй тэргүй хоосон байгаа савыг л ашиглаж байгаа нь тэр. Харин энэ үед бусад сургуулиуд

«савандаа» багтаж ядаж байлаа. Үүний зэрэгцээ сургалтын төлбөр хэт бага байсан. Гэтэл манайд суралцах эрэлт хангалттай их байлаа.

Нэг удаа сургалт эрхэлсэн дэд захирал О.Насанбат намайг Анагаахын дээд сургуулийн аж ахуй эрхэлсэн дэд захирал Батмөнхтэй танилцуулна, чи тэрнээс сур гэсээр байгаад дагуулаад очлоо. Батмөнх гуай олон юм хэлж ярьж байсан байх. Тэр бүхнээс над «би дансандаа ч гар хүрдэггүй 150 сая төгрөгийн нөөцтэй. Энэ мөнгө хадгаламж мэт байж байдаг» гэсэн үг их нөлөөлсөн дөө. Энэ үг санаанаас ер гардаггүй байлаа. Харин манайд бол «илүү мөнгө» байхгүй, гэхдээ арай дутахгүй. Ийм байдлыг орсоор «еле сводить концы с концами» гэж хэлдэг. Арай л «гал алдчихааргүй» гэхдээ, хөрөнгө оруулалт, хөгжих дэвших талаар бодоход хэцүү байлаа. Тэгээд би Батмөнх захирал шиг бүх зардлаа санхүүжүүлээд цаана нь илүү гардаг мөнгөтэй болох юмсан гэж бодож эхэлсэн. Залуу байсан болохоор бас жаахан хор шар ч хөдлөө биз.

Ингээд сургалтын төлбөрөө нэмэх, элсэлтээ нэмэх санал гаргаж захирал ч дэмжсэн. Гэхдээ сургалтын төлбөр нэмэхийг захиргааны зөвлөлөөр хэлэлцэхэд зарим хүн зөвшөөрөхгүй байсны учрыг би одоо ч олдоггүй юм. Тэр төлбөрийн хэмжээ хэт бага гэдэг нь Академид сурахын тулд өгч байсан хандиваас харагддаг юм. Шалгалтаар элсэж чадаагүй болон бусад Академид орох гэж хөөцөлдсөн улс нэлээд байлаа. Тэднээс хандив авах нь зүйтэй юм байна гэж шийдсэн. Тэгээд ч бас тэр мөнгө хувь хүний түрийвчинд ороод байгаа санагдсан. Ийм тохиолдол мэр сэр гарч байсан. Тэр ч бүү хэл 1999 онд нэг сонинд ТЗУХИ-д оруулж өгнө гэсэн зар хэвлэгдчихсэн байсан. Бямбасүрэн захирал үүнийг цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэж, тэр зарын эзнийг олж, арга хэмжээ авч өгөхийг гуйсан билээ.

Лавтай санаж байгаагаар миний сайн танил Гранд зочид буудлын захирал Дашдулам орохдоо өгөх хандивын хэмжээг асуухад нь би өөрсдөө сэтгэлээрээ өгдөг юм гэж хэлсэн. Гэтэл Дашдулам 800000 төгрөг тушаачихсан байсан. Би тийм их мөнгө өгчихөнө гэж бодоогүй тул муу найзыгаа хохироочихсон юм биш байгаа гэж бодсон. Сургалтын төлбөр 250000 орчим байсан шиг санагдаж байна.

Багш нарт хичээлийн зарим хэрэгсэл олгодог болсон. Одоо бодоход инээдтэй жаахан зүйл л байж дээ. Нэг багшид хагас боодол цаас, цагаан самбарын үзэг (тоог нь санахгүй байна) хэдэн ширхэг кодскопны слайд өгдөг байлаа. Чанартай слайд ч олдохгүй. Ямар сайндаа л 1998 онд Германд 14 хоног сургалтад явахдаа тэндээс хэрэглэхээ больсон хэдэн кодскоп (үнэгүй, тээврийн зардлыг нь төлөөд), нэлээд слайд авчирч байхав. Үүнтэй холбоотой нэг сонин баримт бий. Бидэнд тал боодол цаас

өгдөг байсан гэж хэлсэн. Гомбосүрэн захирал нормын цаасаа бүр тоолж авна, илүү авахгүй гэж тэр. Илүү байвал буцаагаад өгнө. Өмч хөрөнгө «идэх уух» талаар ямар ч санаа байхгүй. Ийм сайн хүнтэй би олон таараагүй дээ. Гэтэл манай зарим хүн идсэн уусан гэдэг муухай юманд хутгах гэж зөндөө оролдсон доо.

«Ам нээвэл уушиг нээ» гэдэг зарчмаар үүнтэй холбоотой нэг юм хэлье. Тэр үед манайх хөрөнгө актлахад нэг маш муу «Лада» машин акталсан юм. Акталсан эд хөрөнгийг тэр үед ч одоогийнх шиг ТӨХ-д шилжүүлчихдэг, ТӨХ дуудлагаар худалддаг, дуудлагын худалдааг ч зохион байгуулдаг болчихсон байсан. Би түүнийг яаж заръя даа, авах хүн олдохгүй дээ гэж бодож байлаа. Өөрийнхөө жолооч нараас авах хүн байна уу гэхэд тэд энэ хогоор яах юм гэж байсан юм. Үнэ нь лав л «Иж-Планета-5» мотоциклийн үнийн хаана ч хүрэхгүй л юм байна гэж би тэр үед бодож байсан юм. Гэтэл дуудлагын худалдаанаас гай болоод түүнийг нэг Гомбосүрэн гэдэг хүн авчихсан. Угаасаа тэр хүнээс өөр хүн ирээгүй. Ер нь хэн тийм юм авах билээ дээ.

Гэтэл сүүлд Го захирал Л.Энхтайван нарын хоёр хүн ажлаас халаад тэд нь эргэж заргалдах үед Го захирлыг нөгөө муу ямбий машиныг хувьдаа авсан, өмч идсэн гэж Төрийн албаны зөвлөлд манай тэдэнтэй нийлсэн хэсэг багш нар өргөдөлдөө бичжээ. Нэгд, төрийн өмчийн хороо дуудлагаар зарж байгаа эд хөрөнгө чинь манай байгууллагын өмч аль хэдийн биш болчихсон, ТӨХ-ны мэдлийн өмч. Тэгээд ч ТӨХ дуудлагын худалдаагаар зарж байгаа эд хөрөнгийг өмнө нь ашиглаж байсан байгууллагын ажилтан авч болохгүй гэсэн хууль байхгүйгээс хойш хэн ч авч болно. Харин түүнийг ТӨХ-нд шилжүүлээгүй, манай байгууллага хууль зөрчин зарчихсан, тэгээд захирал нь өөрөө авчихсан бол өөр хэрэг. Хоёрт, энэ мэдээжийн, автоматаар үл хэрэгсэх ёстой «хэргийг» нөгөө ТАЗ-ийн хүн нь авч үзэж шалгаад тэр машиныг авсан Гомбосүрэн нь энэ Гомбосүрэн биш ижил нэртэй өөр хүн гэдгийг «олж тогтоож, нотлож» байлаа. Хэрэв түүнийг Го захирал авсан бол буруутгах нь л дээ. Энэ бол тухайн үеийн төдийгүй одоогийн бидний ёс суртахууны төлөв байдалтай л холбоотой юм. Дашрамд хэлэхэд манай багш нарын холбоо чинь тэр үед байгуулагдсан юм.

Санхүүгийн байдал сайжирч 1998 оны 11 дүгээр сар гэхэд дансанд ямар ч байсан 75 сая орчим төгрөг хуримтлагдсан байсан. Энэ бол тогтмол болон урсгал зардалд зардаг мөнгө биш. Тэр нь тусдаа. Энэ үеийг сайн санаж байгаа учир нь би 11 дүгээр сарын 16-нд Америк явахад ийм мөнгө үлдээгээд явсантай холбоотой юм.

Энэ үед бид ТЗУХИ-ийг бусад их дээд сургууль шиг санхүүг нь бие даасан болгох ажлын бэлтгэлийг хийгээд бараг дуусаж байсан юм. Энэ ажлын гол нь цалингаа өөрсдөө тогтоох эрхтэй болоход л оршиж байсан. Цалингаа бүр маш их хэмжээгээр, хэд дахин нэмэх тооцоо хийсэн байсан юм. Төсвөөс авдагаа ч авч байхаар шийдсэн. Сангийн яамтай энэ бүхнийг яриад тохирчихсон. Тэр үед бусад сургуулиуд ч Сангийн яамтай тохиролцсоны үндсэн дээр л санхүүжилтийн асуудлаа шийдсэн байсан. Хуулийн нэг их хатуу зохицуулалт ч байгаагүй биз. Манай санхүүгийн тасгийн дарга А.Түвшин Сангийн яамтай их сайн ажилладаг байсан юм. Гэхдээ энэ ажлаа захирал солигдсоны дараа бүрэн хэрэгжүүлж чадаагүй. Зөвхөн багш, ажилтаны (ТҮ) цалинг байгууллага тогтоох эрхтэй болоод, төрийн захиргааны (ТЗ) ажилтнууд нь сүлжээний цалингаа авдаг хэвээр үлдсэн. Багш, ажилтаны буюу төрийн үйлчилгээний ажилтаны (ТҮ) цалинг байгууллага тогтоохдоо мэдээж өмнө төлөвлөж байсан хэмжээгээр нэмж чадаагүй. Гэсэн хэдий боловч багш, ажилтнууд ТЗ-ны ажилтнуудаас бага зэрэг өндөр цалинтай болсон. Энэ байдал саяхан Чулуунбаатар захирлын үед ТЗ-ны ажилтнуудын цалинг ТҮ-ний ажилтнуудын цалингаас өндөр болгох хүртэл үргэлжилсэн билээ.

1998 оны 11 дүгээр сарын 16-нд би Америкт Utah Valley State College (UVSC)-д сар гаран болоод ирсэн юм. Энэ хугацаанд их юм болсон байсан. Олон сар үүрэг гүйцэтгэгч Засгийн газартай байсан улс маань шинэ Засгийн газартай болж Ж.Наранцацралт маань Ерөнхий сайд болсон байлаа. Үүнээс өмнөхөн Засгийн газрын шийдвэрээр Ц.Гомбосүрэн захирлыг халаад оронд нь Д.Бямбасүрэн гуайг захирлаар томилсон байсан юм билээ. Үүнийг би бүр ирсэн хойноо л мэдсэн. Тэр үед харилцаа холбооны технологи одоогийнх шиг байгаагүй, суурин утсаар л ярьж холбоо барина. Би Наранцацралтад факсаар ч билүү баяр хүргэж байсан санагдаж байна.

Америкаас ирээд гэртээ дөнгөж усанд ороод гарч байтал захирлын туслах Оюунхүү Бямбасүрэн захирал таныг дуудаж байна гэхэд л захирал солигдсоныг мэдэж байгаа юм. Тэгээд уулзтал ажлаа өг гэж байна. Дэд захирлыг ЗГХЭГ-ын даргатай зөвшилцөж томилдог тул бас зөвшилцөж халах биз гэж бодоод даргатай ярьж байж болъё, тэгээд ч зун амралт эдэлдэггүй тул амралтаа юу ч гэсэн аваад явья гээд гарлаа. ЗГХЭГ-ын дарга Т.Лхагваад учраа хэлбэл «өөрөө халагд гэж хэл» гэж даажигнаж инээгээд тоох юм алга. «Өвөлжөөгөөр» ортол («өвөлжөө» гэж Да.Ганболдын өрөөг хэлдэг байсан юм) хэдэн хүн байна. Тэдний өрөөгөөр манайхан МҮДН-ыхан) байнга холхиж байдаг байлаа. Бямбасүрэн гуай ажлаа өг гэж байна гэдгээ хэлтэл Н.Батбаяр «ерөнхийд хэл л дээ» гээд

дагуулаад Ерөнхий сайд Наранцацралтын өрөөнд орлоо. Алаг Наяа (би ингэж дууддаг байсан юм) чамайг америкт шингэчихсэн юм байх гэж бодлоо, ирэх байсан юм уу гээд инээмсэглээд утгаж байна. Сайн танихгүй улс бид хоёрыг их андуурдаг байсан юм, адилхан байсан юм байлгүй. Олон хүн цугласан хурлын үеэр намайг наая гэж андуураад ярьдаг улс нэлээд гардаг байсан. Наяатай ч намайг андуурч бас ингэдэг байсан гэж Наяа ярьдаг байсан юм. Нэг удаа би МУИС дээр явж байтал нэг эмэгтэй тааралдаад танимхайраад сүйд. Би таньдаггүй ээ. Гэтэл тэр хүн би нөгөө газраа авчихсан шүү дээ гэж байна. Тэгэнгүүт нь би намайг Наяатай андуурч байна гэдгийг нь мэдээд би Наранцацралт биш шүү дээ гэтэл «хүүе яанаа» гээд цаашаа гүйчихэж билээ. Үүнээс санаа аваад би мань эрийг жаал цаашлуулдаг байсан юм.

Хэд хонож байтал Баавай (Бямбасүрэн гуайг ингэж дууддаг байсан) захирал дуудаад намайг ажлаа хийхийг зөвшөөрч буйгаа хэлсэн. Ингээд л Ерөнхий сайд хийж явсан зангарагтай захиралтай ойр 2 жил ажилласан даа.

Го захирлын үед одоо Захиргааны сургууль байгаа, Ээрмэлийн үйлдвэрийн өөдөөс харсан, хуучин Эрчим хүчний яамны ч билүү зочид буудал байсан тэр 3 давхар жижиг байрыг олж авсан юм. Одоогийн «Палас» гэдэг зочид буудал байгаа 120 мянгатын тэр барилга чинь НДС-ийн оюутны байр байсан юм. Тэр бол тухайн үедээ энэ хавийн буюу Энхтайваны гүүрнээс урагших хамгийн өндөр нь төдийгүй Улаанбаатартаа өндөрт ордог барилгуудын нэг байлаа. Тэр үед «Зүчи» нэртэй буудал, компани болгочихсон, манай ажилтнууд хувьцаа эзэмшигчид нь байсан ба ТЗУХИ-ийн мэдлээс аль хэдийн гаргаад төрийн өмчийн хорооны мэдэлд оччихсон, төрийн өмчийн хэсгийг нь арай бүрэн хувьчлаагүй байсан юм. Тэгээд ямар ч байсан «Зүчи» зочид буудлыг ТЗУХИ-ийн оюутны байрны зориулалтаар нь буцааж өгөх, эсвэл төрийн өмчид байгаа хувьцааг нь манайд өг гэсэн утгатай юм ярьж жаахан хөөцөлдсөн. Мэдээж түүнийг буцааж авна гэдэг бүтэхгүй зүйл гэж мэдэж л байсан л даа. Гэхдээ Ц.Гомбосүрэн захирал маань дэмжээд тэр барилгыг авч чадахгүй ч ингээд байвал оронд нь өөр юм олдож магадгүй гэж хэлж байсан юм. Нээрээ ч Го захирлын хэлснээр оронд нь одоо Захиргааны сургууль байгаа тэр байрыг өгч билээ. Гэхдээ бид ч сайндаа олж аваагүй. Тэр үед Т.Лхагваа багш маань ЗГХЭГ-ын дарга байсан тулдаа л манайд авч өгсөн юм. Одоогийн «Палас» зочид буудал манай оюутны байр хэвээрээ байх боломж байсан ч ингээд алдагдчихсан. Одоо бид тийм сайхан оюутны байртай болно гэхэд хэцүү байна.

Дэд захирлын ажил хүлээж авсны бараг маргааш байх аа, их л удаагүй байсан санагдаж байна, Нийслэлийн газрын албаны дарга Ж.Наранцацралтын гарын үсэгтэй, ташуу улаан шугамтай газрын төлбөрөө даруй төлөхийг шаардсан бичиг байсан. Манайх нэлээд хэдэн жилийнхээ газрын төлбөрийг төлөөгүй байсан юм байна. Газрын хэмжээ нь ч их биш. ТЗУХИ-ийн эзэмших газрын хэмжээг зөвхөн барилгуудын нь сууриар тогтоосон байсан. Газрынхаа хэмжээг ингэтлээ багасгасан нь тэр үед газар хүрэлцээгүй дээ биш харин тухай үеийн Академийн санхүүгийн бяр чадлаас шалтгаалсан байх. Тэр үед газар эзэмшсэний жаахан төлбөр санхүүгийн дарамт болохоор тийм л хэмжээнд байж дээ, Академи маань.

НДС-ийн газар уг нь их том байсан. Хойт, баруун ба зүүн талаараа бараг одоогийн хилээрээ, харин урд тал нь үерийн далангийн наахнуур байсан юм. Гэтэл ТЗУХИ-ийн үед зөвхөн барилгуудынхаа сууриар газартай болчихсон байсан. Одоо байгаа болон бас түүнээс хойш алдсан энэ томоохон газрыг чинь Баавай захирал олж өгсөн юм. Бид өмнө нь газрын үнэ цэнийг мэдэхгүйн уршгаар газрын асуудлаа тоодоггүй байжээ. Энд Баавай захирлын зангарага үнэхээр харагдсан. Ер нь олон юман дээр тэр нь гардаг байсан л даа. Захирал нийслэлийн засаг даргын орлогч Мөнхжаргал, газрын албаны дарга Даваабаатар бас бусад хүнийг ТЗУХИ-д ирүүлж, өрөөндөө асуудлыг шийдүүлж байсан. Өрөөнөөс нь гараад бид бүгд газраа тойрч явж үзээд, хаагуур хил хязгаараа тогтоох зэрэг асуудлаа шууд газар дээр нь шийдэж байлаа.

1999 онд ТЗУХИ-ийг Удирдлагын академи болгон өөрчилсөн юм. ТЗУХИ нэрийг Удирдлагын академи болгон өөрчлөх санааг Ц.Гомбосүрэн захирлын үед бид гаргасан. Захирал эхлээд нэг их олзуурхан хүлээж аваагүй санагддаг юм. Нэлээд бодож байгаад зөвшөөрсөн. Үнэндээ ч энэ бол тийм амархан асуудал бас биш байсан юм билээ. Миний тухайд Удирдлагын академи гэж нэрлэх шалтгаан нь энгийн л юм байсан. Бүтэц зохион байгуулалтын чухал өөрчлөлт энэ тэр санал болгоогүй. Өөрөөр хэлбэл тэр үед «гоё» нэртэй л болох гэж бодсон хэрэг. Бидний социалист уламжлалаар институт гэдэг үг нь Их сургуулиас арай доод шатны боловсролын байгууллагын нэр, Академи гэдэг нь их сургуулийн дээд шатны боловсролын байгууллага байдаг гэж боддог олон нийтийн санаа бодол л гол шалтгаан байлаа. Одоо ч хүмүүсийн толгойд тийм ойлголт байсаар байгаа. Зах зээлээ бодсон хэрэг гэж болно. Хэдийгээр Академи гэдэг нэр барууны бусад оронд, жишээ нь АНУ-д манайхаар бол ТМС шиг сургуулийг нэрлэсэн нь байна гэж мэдэж байсан ч гэсэн Монгол хүний ухаанд Академи гэдэг нь илүү нэр хүндтэй санагддаг (буруу ч байсан) нь нэгэнт хэвээр байгаа болохоор ингэвэл ядахдаа манай сургуулийн эрэлт нэмэгдэнэ гэж бодсон хэрэг. Өөр үндэслэл байгаагүй.

Нэр солих асуудлыг цөөнгүй хүн зөвшөөрөхгүй байсан, захиргааны зөвлөлийн хурал дээр зарим хүн нэлээд үндэслэл гаргаж нэр солих буруу гэж байсан. Үнэхээр ч тийм тал байсан. Гэхдээ ямар ч байсан Засгийн газарт оруулахаар боллоо. Энэ асуудлын зэрэгцээ бас бакалаврын сургалт нээх асуудал оруулсан юм.

Тэр үед М.Энхсайхан ерөнхий сайд, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга одоогийн Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, хожим нь Академийн захирал байсан, одоо ч Академийн профессор байгаа Т.Лхагваа байлаа. Би Засгийн газрын хуралд ороогүй. Нөгөө дэд захирал О.Насанбат багш ч бас ороогүй байхаа. Ц.Гомбосүрэн захирал ганцаараа асуудлаа оруулсан байх. Ер нь бол зарим сайд боловсролын хуулиар манайд Академи гэдэг институци байхгүй, тэгээд ч Цагдаагийн дээд сургууль, Цэргийн дээд сургууль зэрэг сургуулиуд бас академи болох гээд яваад байгаа, барьцаад эхэлнэ гэсэн утгатай юм ярьж байгаа сураг дуулдаж байсан. Тэгээд асуудлыг шууд Засгийн газрын хурлаар нэлээд хэлэлцэж байж шийджээ.

Засгийн газрын хурал дээр Ерөнхий сайд М.Энхсайхан энэ асуудлыг боловсролын сайдын саналаар л шийдье, над тодорхой санал алга гэж хэлсэн юм гэнэ лээ. Боловсролын сайд Ч.Лхагважав яасан ч яахав, нэг их ялгаа байхгүй гэсэн утгатай юм хэлсэн гэдэг юм. Эрүүл мэндийн сайд нэлээд сөрөг байр суурьтай, манайхыг нэлээд шүүмжилсэн гэсэн. Зарим сайд нь ч дэмжиж байсан (жишээ нь Нямсамбуу). Ингээд Ерөнхий сайд ТЗУХИ-ийг Удирдлагын академи гэж өөрчилөх нь нэгэнт чухал ач холбогдолгүй юм бол хуучнаар үлдээе гэж шийдсэн гэж Ц.Гомбосүрэн захирал ярьдаг юм.

Нөгөө, бакалаврын сургалт нээх асуудлыг ч боловсролын яаманд шилжүүлсэн байсан. Ингээд Ц.Гомбосүрэн захирал манай хоёр асуудлыг хоёуланг нь дэмжсэнгүй шүү дээ гэж хэлээд гарч ирсэн гэж ярьж байлаа.

Би захиралд дахиад сайн бэлдэж байгаад хурлаар оруулья гэхэд захирал, одоо дахин оруулахгүй ээ гэсэн. Учир нь ТАЗ-ын дарга Лингов гуай наад өөрчлөлтийг чинь далимдуулаад чамайг халчих магадлалтай гэж зөвлөсөн гэж Ц.Гомбосүрэн захирал ярьж байсан юм. Ингээд энэ асуудлыг орхисон.

Дараа нь 1999 онд Баавай захирлын үед дахин Засгийн газрын хурлаар оруулж байж Удирдлагын академи гэдэг нэртэй болж байлаа. Р.Амаржаргал ерөнхий сайд болчихсон байсан үе бөгөөд би энэ ЗГ-ын хуралд байсан. Над захирал зарим сайдаар зөвшөөрүүлэх үүрэг өгсөн байсан юм. Зарим нь зөвшөөрдөггүй. Тэр бүхнийг нурших цаг бага тул энэ удаа орхиё. Сонирхолтой нь гэвэл Ерөнхий сайд Амаржаргал асуудлыг танилцуулангуутаа сайд нарт санал хэлэх боломж өгөлгүй алх цохичихсон

юм. Санал байна уу гэж нэг асуугаад, нөгөө зөвшөөрөөгүй сайд үгээ эхлэх гээд нэг авиа гаргах хооронд нь алх цохичихсон. Ингээд сайд ч дуугарч амжаагүй, асуудал шийдэгдсэн. Энд бас л Баавайн зангарага гарсан шүү.

1999-2000 онд би диссертация нухаад захиргааны ажилд нэг их идэвхтэй оролцохоо больсон доо. 2000 оны 4 дүгээр сарын 12-нд хамгаалсан. Араас нь сонгууль залгаад ... 2000 оны сонгуульд Говь-Алтайн нэг тойрогт нэр дэвшүүлэх хүн олдохгүй намайг явуулсан юм.

Сонгуульд явж байх үед байхаа, тэр зун л ямар ч байсан Засгийн газраар дахин Академийн бүтэц зохион байгуулалтын асуудал шийдүүлсэн юм билээ. Энэ өөрчлөлтөөр нэг дэд захиралтай болж санхүү, аж ахуй эрхэлсэн дэд захирлын орон тоог цомхотгосон юм. Энэ нь ч зөв л дөө, манайх шиг цомхон байгууллагад ...

Есөн сарын эхээр дэд захирлын ажлаа өгөөд Философийн тэнхимийн эрхлэгч болсон. Баавай захирал тэнхимдээ 20 орчим хүн ав, тэгээд Монголын төрийн философи боловсруул гэдэг үүрэг өгсөн юм. Энэ нь над сонирхолтой байсан учраас би тэнхимийн эрхлэгчийн ажилд дуртай очсон. Гэхдээ би Баавай захиралд энэ чинь таныг байхад л боломжтой, өөр захирал ирвэл бүтэхгүй дээ, таныг халахгүй гэж та бодож байна уу гэхэд намайг гайгүй байхаа гэсэн. Би ч яахав нам маань сонгуульд ялагдсан болохоор сэтгэл шулуудчихсан ажлаа өгөхөд бэлэн байлаа.

Баавай захирал дандаа философийн ном уншина. Би философич ухаантай мөртөө уншихгүй номууд л ширээн дээр нь байж байна. Монголын төр философигүй байна, философитой болох хэрэгтэй гэж урьд нь их ярьдаг байсан юм. «Монголын төрийн философи» гэж юм байхгүй, байх боломжгүй гэж зарим хүн над тэр үед ч хэлж байсан, гэхдээ би лавтай нотлож мэдэхгүй ч над зарим талаар боломжтой санагддаг юм. Яагаад гэхээр нэгд, улс төр бол угаасаа алсын хүлээгдэж буй үр дүн нь тов тодорхой байдаг зүйл биш. Тиймээс философиор баримжаалахаас өөр аргагүй. Хоёрт, улс төрийн үйл явц дан шинжлэх ухааны мэдлэгт суурилж зохион байгуулагддаггүй (менежер хийгддэггүй) төдийгүй, ихэвчлэн улс төрчдийн коммон сенс мэдлэгт суурилсан байдаг. Тиймээс ч зарим нөхцөлд улс төрийн үйл явц уялдаа холбоо, эмх цэгцгүй, хоорондоо зөрчилдсөн, органик нэгдлийн шинжээ алддаг. Ялангуяа ийм үед сайн философи нь үйл явцыг нэгтгэх, улс төрийн үйл явцын нэгдлийг хангах сайн суурь болно. Энэ үүднээс «Монгол төрийн философи»-ийг хэрэв бий болгож, хэрэглэж чадвал хэрэгтэй зүйл юм.

Удалгүй Баавай маань ч ажлаа өглөө. НДС-д нэг тэнхимд ажиллаж байсан бас философич Ш.Түдэв багш захирлаар ирлээ. Бас тэр тэнхимийн багш байсан Д.Цэдэв маань сургалтын албаны дарга байснаа сургалт

эрхэлсэн дэд захирал болов. Ингээд НДС-ийн үеийн манай тэнхимээс 2 захирал, 2 дэд захирал, сургалтын албаны дарга төрсөн байна. Одоо надтай нийлээд тэр тэнхимээс гурван захирал төржээ.

Тэр хичээлийн жил философи, улс төр судлалын тэнхим татан буугдаж социологитой нийлсэн юм. Вандангомбо багшаас бусад нь (Гүндсамбуу, Эрдэнэтунгалаг бид гурав) тэнхимийн эрхлэгчээс татгалзаж санал хураахад Вандангомбо багш 100% саналаар тэнхимийн эрхлэгч боллоо. Бас 100% доктороос бүрдсэн тэнхим болсон санагдаж байна.

Энэ үеэс хойшх дурсамжийг дараа бичих шаардлага гарвал бас боломж олдвол бичихээс. Хэт их хэмжээтэй, нуршуу болоод байна. Товч бичих гэхээр бүр бичмээргүй болоод байх юм.

М.МӨНХБОЛД

**УА-ийн судалгаа, эдийн засгийн асуудал эрхэлсэн дэд захирал,
доктор, профессор**

1992-1994 УХИ-ийн эдийн засгийн тэнхимийн багш, 1994-2000 ТЗУХИ-ийн эдийн засгийн тэнхимийн багш, 2000-2008 УА-н эдийн засгийн тэнхимийн ахлах багш, 2008-2012 УА-ийн дэд профессор ЗҮУХТ-ийн захирал, 2012 оноос – УА-ийн дэд захирал профессор

Удирдлагын Академитай холбоотой олон сайхан үйл явдлын хамгийн дурсамжтай нь Удирдлагын хөгжлийн институтийн Залуу менежерийн ангид элсэн суралцаж сонсогч байсан, институтдээ эдийн засгийн тэнхимийн багшаар ажиллаж, хожим намын дээд

сургуультай нэгдэн ажиллаж байсан үе юм.

1990 оны 3-р сарын 9-нд Улс төрийн товчоо бүрэн бүрэлдэхүүнээр огцорлоо гэдэг мэдэгдлийг АИХ-ын дарга Ж.Батмөнх гуай телевизээр мэдэгдсэн нь нийгэм солигдсон агшин байсан гэж боддог. Энэ өдрөөс хойш улс оронд Үндсэн хуулийн шинэчлэл, төрийн байгуулалтын бүтцийн өөрчлөлт, зах зээлийн эдийн засаг, гээд маш олон зүйлийн талаар хүн бүр л өөр өөрийнхөөрөө ярьж, зөв буруу тайлбарлаж байх үед хамгийн бодитой шинжлэх ухаанч мэдлэг мэдээллийг 1990 ны 4 дүгээр сард СнЗ-ын шийдвэрээр байгуулагдсан Удирдлагын хөгжлийн Институт дээр явагдаж буй сургалтууд өгдөг байлаа. Токиогийн Сейкей их сургуулийн профессор Р. Хироногийн энэ сургууль дээр уншсан лекцийн (хожим МУ-ын гавьяат багш Я. Шуурав эмхэтгэн ном болон хэвлүүлсэн) телевизээр нэвтрүүлж байлаа.

1991-1992 оны хичээлийн жилд Сасакава сангийн тэтгэлэгтэй Залуу менежерийн ангид суралцаж байх үед бидэнд өгч байсан мэдлэг нь улс орны нийгэм, улс төр, эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлтийг урьдчилан харсан, үүссэн бодит нөхцөл байдлыг үнэлж дүгнэж чадахуйц түвшинд хүрсэн, бодит амьдралд хэрхэн тусч байгааг мэдэрсэн үе байлаа. НҮБ, Сасакава, Шведийн удирдлагын хөгжлийн хөтөлбөрийн төслүүдийн хүрээнд зах зээлийн эдийн засагт шилжиж байгаатай холбогдуулаад маш

их олон сургалтууд явагддаг байсан. Багш нар нь өндөр хөгжил бүхий зах зээлийн орнуудад гадаад явж сургалтанд хамрагдчихсан засаглалын тогтолцоо, олон улсын валют санхүү, макро, микро эдийн засаг, маркетинг, менежментийн талаар сургалтын шинэ хөтөлбөрөөр хичээллэж байсан. Тэр үед Залуу менежерийн ангид хамт сурч байсан манай ангийнхан MCS-ийн Оджаргал, Элдэв-Очир, Б.Ариунаа, Б.Баярмаа, С.Отгондэмбэрэл гээд бүгдээр л улс орондоо ихийг бүтээн ажиллаж байна. Энэ сургуулийн багш нарын лекц сонирхолтой, нийгэмд шинээр орж ирж буй үг хэллэгүүд нь бидний сэтгэлгээнд хүчтэй нөлөөлсөн юм.

1994 оны өвөл Засгийн газрын Төрийн захиргаа, Удирдлагын хөгжлийн Институт байгуулагдсан тогтоол гарснаар 300 гаруй сонсогч, 20 гаруй багш нар англи хэл, компьютерийн лабораторийн тоног төхөөрөмж, ширээ сандалтайгаа хоосон шахуу байсан Хуучин Намын дээд сургуулийн байранд нүүн ирж Удирдлагын хөгжлийн институтэд зааж байсан хичээлийн хөтөлбөр агуулгаа тэр чигээр нь л үргэлжлүүлсэн юм.

120-ийн автобусны буудал хүртэл Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтын зогсоол нэртэй болж байсан. Тэр зогсоолоос сургууль хүртэл алхахад одоогийнх шиг ийм нүсэр хороолол байгаагүй, их зэлүүд, хүйтэн, голын жавар тачигнаж байсан зэрэг нь хотын төвд байсан бидэнд хол юм шиг, 15 минут хүйтэн жаварт алхах хэцүү санагддаг байлаа. Одоо сургууль маань бараг хотын төв болчихсон, 20 жилийн дотор улс орон маань ч хөгжиж, энэ хавь маань танигдахын аргагүй хороолол болчихсон, багшлах хамт олон маань ч нэг цул болжээ.

Манай эдийн засгийн тэнхимийг анх бүрэлдэхэд Удирдлагын хөгжлийн институтээс эрхлэгч Л.Энхтайван, Б.Ариунаа, Б.Хөхөөжаргал, С.Лодой, Б.Энхбаатар, Ц.Энхболд намын сургуулиас Чимид багш, С.Жаргалсайхан, Д.Цэрэнбат нар байлаа. 2 сургууль нийлж байх үед Ц.Гунгаанямбуу багш санхүү эрхэлсэн дэд захирал хийж байгаад албаа өгч манай тэнхимд багшаар орж байсан. Л.Энхтайван багш маань Удирдлагын хөгжлийн институтэд тэнхимийн эрхлэгч байсан уламжлалаараа мөн 2 сургууль нийлсний дараа ч тэнхимийн эрхлэгчээ хийж 2 сургуулийн багш нарыг заах хичээлээрээ нэг нэгнээ дагалдан бие биеэндээ мэдлэг туршлагаа хуваалцах боломжийг бүрдүүлэн удирдаж байлаа.

Миний хувьд залуур зүй, эдийн засгийн математик загварчлал, шийдвэр гаргах тоон аргууд хичээлийг голлон зааж, Цэрэнбатаа намайг дагалдах болсон. Хичээлийн заах арга болон хичээлийн агуулга, хөтөлбөр, ашиглах ном, англи болон орос хэлээр ашиглах ном, хичээлийн гол санаа агуулгыг Цэрэнбат хурдан эзэмшиж хагас жилээс бие даан хичээл заах болсон. Хожим Цэрэнбатаа маань англи бүсгүйтэй гэрлэж, одоо Цахим

Өртөө нэртэй монголчуудын сүлжээ ажиллуулан Лондонд амьдарч байна. Намын дээд сургуулийн эдийн засгийн тэнхимийн эрхлэгч байсан Чимид багш их сониуч, залуу багш нартай зөвлөлдөх, ярилцах дуртай хүн байсан. Чимэд багш: «Би улс төр эдийн засгийн ухаан олон жил заалаа. Энэ зах зээлийн эдийн засгийн үндсэн бүх ойлголтууд К.Марксын «Капитал» дээр бараг тэр чигээр байгаа шүү та нар тэр акц гэдэг үгийг хувьцаа гэж их зөв орчуулсан байна. Харин энэ зээлдэгч гэдэг үг чинь зээл өгч байгаа юм уу, авч байгаа юмуу нэг л ижил буугаад байна... гэх, Л.Энхтайван багшийн ... «асуудалд протоколтой ханд.., « С.Лодой багшийн «... нягтлан бодох бүртгэл гэдэг чинь яг фото зураг агшин гээд бодоорой... », Д. Лхаашид багшийн « ... То вангийн сургаал бол жинхэнэ монгол ухаан, эдийн засагч хүн судлууштай л сэдэв юм шүү... » гээд энгийн мөртлөө бодол төрөхүйц санааг хэлж байсан. Олон сайхан хүмүүстэй хамт ажиллаж байсан үеэ дурсахад таатай байлаа. Хүн бүрийн ажил амьдралын намтар тухайн цаг үеийнхээ түүхийн нэг хэсэг нь тул Удирдлагын хөгжлийн институтийн талаар миний мэдэхгүй олон сайхан хуучийг ярьж чадах проф. Ц.Цэрэндорж гуай, Я. Шуурав гуай, Д.Нарандэлгэр багш нарын дурсамж нь Удирдлагын академийн түүхийг өгүүлэхэд хувь нэмэр болох нь зүй билээ.

Ингээд Монгол улсад төрийн түшээ бэлтгэж эхэлсний 100 жил ойн баярын мэндийг Удирдлагын академийн нийт багш ажилтан сонсогч та бүхэндээ хүргэж энэхүү дусал төдий дурсамжаа тэрлэн өндөрлөө.

Я.ШУУРАВ

Монгол улсын гавьяат багш, ардын боловсрол, төрийн албаны болон шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан, доктор, профессор, УХИ, ТЗУХИ, УА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, дэд захирал

Я.Шуурав 1974 онд МУИС-ийг аж үйлдвэрийн инженер-эдийн засагч мэргэжлээр төгсч, 1982 онд Москвагийн Удирдлагын их сургуульд «БНМАУ-ын Аж үйлдвэрт салбарын ба нутаг дэвсгэрийн удирдлагыг хослуулах нь» сэдвээр докторын зэрэг хамгаалсан, орос, англи хэлтэй. 1992 онд Эрдмийн зэрэг, цол олгох дээд зөвлөлийн (хуучин нэрээр) шийдвэрээр дэд профессор, 1999 онд Удирдлагын академийн профессор цол тус тус хүртсэн. Тэрээр Австрали, Англи, Голланд, Итали, ХБНГУ, Шведийн их сургууль, бизнесийн болон төрийн захиргааны их сургууль, институтуудад мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд хамрагдсаны дээр АНУ, Арабын нэгдсэн Эмират улс, БНСУ, Гүрж, ОХУ, Украин, Унгар, Энэтхэг, Японд зохиогдсон конгресс, бага хурал, симпозиум, семинарт оролцож илтгэл, мэдээлэл хэлэлцүүлсэн байна.

Профессор Я.Шуурав Эдийн засгийн онол, бодлого, Менежментийн онол, үйлдлэг, үйлдвэрлэлийн менежмент, Хөдөлмөрийн шинжлэх ухааны зохион байгуулалт, насанд хүрэгчдийн сурган, ажилгүйдэл, Нийгмийн хамгаалал, авлигын асуудлаар судалгаа хийдэг, Олон улсын болон үндэсний бага хурал, семинар, симпозиумд 40 гаруй илтгэл тавьж, мөн тооны судалгааны болон бизнесийн төслийн удирдагч, багийн гишүүнээр ажилласан байна. Профессор Я.Шуурав дурьдсан сэдвүүдийн хүрээнд олон ном, бүтээл туурвисан манай орны нэр хүндтэй эрдэмтдийн нэг юм.

Удирдлагын хөгжлийн институт (УХИ)-ийн анхны үндэс суурь 1975 онд МУИС-ийн бүтцэд Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх факультет байгуулагдсанаар тавигдсан. Анхны декан нь МҮЭ-ийн Төв зөвлөлийн даргаар ажиллаж байсан «буурал» хэмээх Бямбадорж гуай байсан юм. Үүнээс 4 жилийн дараа буюу 1979 онд манай Засгийн газар, Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагатай харилцан тохиролцож, уг байгууллагын

төслөөр мэргэжил дээшлүүлэх факультетийг өргөтгөн Дээд, тусгай дунд, техник мэргэжлийн улсын хорооны харъяанд Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институт (УАМДИ)-ийг байгуулж захиралаар нь профессор Л.Гүржав асаныг томилсон байна.

УАМДИ-ийн гол чиг үүрэг нь улс ардын аж ахуйн салбаруудын удирдах болон инженер техникийн ажилтнуудын мэргэжил дээшлүүлэх сургалт явуулах, хөдөлмөрчдийн эдийн засгийн боловсролыг дээшлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, мөн удирдлагын асуудлаар судалгаа явуулахад оршиж байсан бөгөөд удирдах ажилтны ба инженер, эдийн засагчдын мэргэжил дээшлүүлэх гэсэн 2 факультет, 4 тэнхимтэйгээр үйл ажиллагаагаа эхэлсэн. Институт МУИС-ийн одоогийн ... байрны зүүн жигүүрт (одоо МУИС-ийн ХЗС байрладаг) байрлаж байв. Шинээр байгуулагдсан институтийн санхүү, аж ахуй эрхэлсэн орлогч захирлаар С.Цэрэн асан, хичээлийн эрхлэгчээр С.Доржсүрэн (ШУТИС-ийн профессор), деканаар С.Жамъянсүрэн (одоо ХААИС-ийн профессор), С.Бямбаа (мөн тэнд профессор) нар, тэнхмийн эрхлэгчээр Х.Пүрэвдагва (одоо ШУТИС-ийн профессор), Д.Баярсайхан (одоо бизнес эрхлэгч), С.Лувсандорж нар ажиллаж байв. Миний бие гадаадад сурч байсан учраас 1979-1980 оны өвлийн амралтаараа, мөн 1980 оны зуны амралтаараа УАМДИ-ийн барилгын засвар тохижилт, сургалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөр дээр ажиллаж байв. Учир нь захирал профессор Л.Гүржав чи хамгаалж ирээд «Удирдлагын онол, арга зүйн тэнхим»-ийн эрхлэгчээр ажилла хэмээн бараг л «урьдчилан» томилчихсон байсан юм. Тэгээд ирээдүйн ажил дээрээ сэтгэл, зүтгэл гарган ажиллахыг шаарддаг байв. 1982 оны 1 дүгээр сарын дундуур намайг аспирантур төгсөөд ирэхэд институтийн захирал өөрчлөгдөж, Дээд, тусгай дунд, техник мэргэжлийн улсын хороо (ДТДТМУХ)-ны орлогч дарга С.Цэвээнпүрэв хавсран ажиллаж байв. Намайг мөн оны 1 дүгээр сарын сүүлчээр ДТДТМУХ-ын коллег (даргын зөвлөл)-ийн хурлаар оруулж «Удирдлагийн онол арга зүйн» тэнхимийн эрхлэгчээр томилов. Тун удалгүй захирлаар МУИС-ийн Статистикийн тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан, миний багш Ц.Цэрэндорж томилогдон ирсэн юм.

1982-1987 онд дээр дурьдсанаар институтэд 2 сар хүртэлх богино хугацааны сургалт зонхилж байсан бөгөөд сургалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөрийг салбарын онцлог, сонсогчдын ажил мэргэжилд нийцүүлэн тухай бүрд нь боловсруулдаг байв. Сургалтын ажлын голыг институтийн багш нар нугалдаг ч цагаар багшилдаг хүмүүс олон байв. Н.А.Лифинцев тэргүүтэй Зөвлөлтийн 3 мэргэжилтэн багш бидэнтэй хамтран ажиллаж, зөвлөгөө өгдөг байсан юм. 1979 оны сүүлчээр хичээлийн байр, сургалтын холбогдох материалаа бэлтгэж, 1980 оны 1 дүгээр сараас үйл

ажиллагаагаа жинхэнэ ёсоор эхэлсэн институт УАМДИ нэрээр 1990 оны 4 дүгээр сар хүртэл үйл ажиллагаагаа явуулсан юм. 1987 оны 5 дугаар сарын сүүлчээр УАМДИ-ийг өргөтгөн зохион байгуулах тухай Засгийн газрын тогтоол гарч институт СнЗ-ийн дэргэдэх болсны дээр Аж үйлдвэр, барилгын ба ХАА-н удирдах ажилтнуудын залуу халааг бэлтгэх 1 жилийн сургалттай үндсэн анги нээж, бэлтгэлийг сайтар хангаад 1988-1989 оны хичээлийн жилд анхны элсэлт авахаар тогтсон юм. Удалгүй 6 дугаар сарын эхээр СнЗ-өөс Д.Бямбасүрэнг захирлаар томилж тэр үеийн Засгийн газрын тэргүүн Д.Содном хүрэлцэн ирж шинэ захирлыг хамт олонд танилцуулан үг хэлж, үүрэг даалгавар өгсөн. Тэр зундаа институтийн хамт олон ээлжийн амралтаа эдлэлгүйгээр хичээлийн байрны засвар, тохижилт дээр ажиллаж, Ав.Гантөмөр ахлагчтай хэсэг залуу инженер, программ зохиогчид ПТДС-ийн хичээлийн төв байранд суурилуулсан байсан ЕС1010 тооцоолон бодох машин (компьютер)-ийг зөөвөрлөж, өөрийнхөө байранд угсарч, зүгшрүүлсэн нь том ажил байлаа. Тэр зун институтийн удирдлага, хамт олны амжуулсан бас нэг чухал ажил бол төр, засгийн төв байгууллагуудын удирдах хүмүүсээр эдийн засгийн шинэчлэл, аж ахуйн харилцаа, салбаруудын хөгжлийн асуудлаар сургалтын материал бэлдүүлж, намар нь удирдах ажилтнуудын цуврал семинар зохион байгуулсан явдал юм. Уг семинаруудад СнЗ-ийн орлогч дарга П.Жасрай тэргүүтэй яамдын сайд, тусгай газрын дарга нар лекц уншиж, өөрсдийн боловсруулсан сургалтын материалаа тарааж билээ. Уг семинарт институтээс захирал Д.Бямбасүрэн макро эдийн засгийн загварчлалын, үүнийг бичигч миний бие шинэ маягийн бригадын зохион байгуулалтын асуудлаар тус тус сургалтын материал бичиж лекц уншсан. Нийтдээ 15 сургалтын материал (гарын авлага ч гэж хэлж болно, учир нь бүх материалыг товхимол болгон хэвлэж тараасан юм) байсан шиг санаж байна. Харамсалтай нь гарын авлагуудаас нэг нь ч Академийн номын санд хадгалагдаж үлдээгүй юм билээ. 1988-1989 оны хичээлийн жилд бид 1 жилийн сургалттай үндсэн ангийн анхны элсэлтээ авч үйлдвэр, барилгын, хөдөө аж ахуйн гэсэн 2 анги болгон зохион байгуулж хичээлийн шинэ жилийн нээлтээ хийсэн юм. Үндсэн ангийн зэрэгцээгээр 1.5-2 сарын хугацаатай богино сургалт ч тасралтгүй явагддаг байв. Үндсэн чиг үүргийнхээ дагуу хөдөлмөрчдийн эдийн засгийн боловсролыг дээшлүүлэх чиглэлээр ном, товхимол бичиж тараах, үйлдвэр, аж ахуйн газруудад очиж сургалт явуулан зөвлөгөө өгөхөд ихээхэн анхаарал тавьдаг байв. Сургалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөр боловсруулахдаа тэр үеийн Эдийн Засгийн Харилцан Туслалцах зөвлөл \ЭЗХТЗ\-ийн гишүүн орнуудын туршлага, жишгийг иш үндэс болгодог байсны дээр өндөр хөгжилтэй зарим орны менежментийн загварын тухай ч тусгадаг байсан.

Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаанд ч ахиц гарч байв. УАМДИ аль 1982 оноос ЭЗХТЗ-ийн гишүүн орнуудын мэргэжил дээшлүүлэх сургууль, институтуудын холбооны гишүүн болсон, жил бүрийн чуулга уулзалт, ЭШ-ний хурал, симпозиумд төлөөлөгчдөө оролцуулдаг байсан юм. 1980-аад оны сүүлчээр энэ харилцаа гүнзгийрч, багш, сонсогчид солилцох түвшинд хүрсэн. ЗХУ-ын СнЗ-ийн дэргэдэх Улс ардын аж ахуйн академи (УААА)-тэй багш, сонсогчид солилцож, Унгар, Болгарын институтуудад багш нараа илгээдэг байв. Институтийг өөрчлөн зохион байгуулсны дараа зохиогдсон нэг томоохон арга хэмжээ бол 1988 оны 6 дугаар сард манай Засгийн газрын гишүүдийн 21 хоногийн сургалтыг Москвад УААА дээр зохион байгуулсан явдал юм. Монголын талын суралцагч багийг сайд П.Очирбат (ерөнхийлөгч асан) ахалж явсныг санаж байна. 1988 оны сүүлч, 1989 оны эхэн үеэс институтийг НҮБХХ-ийн суурин төлөөлөгчийн газрынхан сонирхох болж, удирдлагуудтай байн байн уулзан ажил байдалтай нь удаа дараа танилцсан юмдаг.

Сүүлд мэдэхнээ энэ нь 1990 оноос эхлэн хэрэгжсэн УАМДИ-ийг хөгжүүлэх Мон 89/010 төслийн судалгаа, бэлтгэл шатны ажил хийгдэж байсан нь тэр юм билээ. 1990 оны 4 дүгээр сард СнЗ-ийн шийдвэр гарч институтийг Удирдлагын хөгжлийн институт болгон өөрчлөн зохион байгуулж төрийн ба бизнесийн удирдлагын гэсэн 2 хөтөлбөр, Эдийн засгийн, Менежментийн, Математик загварчлал, Мэдээлэл зүйн тэнхимтэйгээр ажиллуулах болсон юм. Мөн гадаад харилцааны мэргэжилтэн, англи хэлний багшийн орон тоо ч батлагдсан байв. Д.Бямбасүрэн СнЗ-ийн 1-р орлогч даргаар томилогдсон тул институтын захирлын үүрэгт ажлаас чөлөөлж, орлогч захирлаар ажиллаж байсан Д.Цэрэндоржийг захирлаар, намайг орлогч захирлаар тус тус томилон ажилуулсан юм.

Институтийн гадаад харилцаа улам өргөжиж Мөн 89/010 төсөл хэрэгжиж эхэлсний дээр 1990 оны 4,5 дугаар сард явагдсан суралцах аялалын үеэр Сасакавагийн сан (одоогийн Токио сан)-тай холбоо тогтоож, хамтран ажиллах гэрээний төслийг тохиролцсон бөгөөд уг гэрээг 1992 оны эхээр үзэглэж мөн оны 7 дугаар сард албан ёсны нээлтээ хийсэн юм. Анхны аялалын багт СнЗ-ийн 1дүгээр орлогч дарга Д.Бямбасүрэн (ахлагч), УХИ-ийн захирал Д.Цэрэндорж, багийн гишүүн, орчуулагч Д.Сэргэлэн нар орсон. Мөн оны 5,6 дугаар сард Мон 89/010 төслийн шугамаар эдийн засаг, менежментийн цуврал сургалтууд явагдаж, Токиогийн Сейкей их сургуулийн профессор Р.Хироно, Манчестрийн их сургуулийн профессор Ф.Никсон нар удирдаж билээ. Мөн оны 11,12 дугаар сард багш нараас голлон бүрдсэн 2 дахь баг Европын өндөр хөгжилтэй орнуудаар суралцах

аялал хийж, Шведэд ажиллах үеэрээ Шведийн олон улсын хамтын ажиллагааны агентлаг (SIDA)-т зочлон урьд нь хийгдэж байсан яриа хэлэлцээг үргэлжлүүлэн хийж, хамтран ажиллах, техникийн туслалцаа авах тухай протоколд гарын үсэг зурснаар УХИ дахиад нэг гадаад түнштэй болсон юм. Протоколд Шведийн талаас SIDA-ийн Ази хариуцсан захирал хатан Марика Факлин, багийн ахлагчийн хувьд миний бие гарын үсэг зурж билээ. Факлин хатан Монгол улс SIDA-аас техникийн туслалцаа авдаг 26 дахь орон боллоо гээд баяр хүргэж байсныг санаж байна.

1990-1991 оны хичээлийн жилд Сасаакавагийн сантай урьдчилан тохиролцсоны дагуу бизнесийн удирдлагын хөтөлбөрийн хүрээнд тэтгэлэгтэй залуу менежерийн ангийг (25 хүртэлх насны залуучуудын анги), Европын аялалын дарааханаас бизнесийн удирдлагаар мэргэшүүлэх сертификатын 3 сарын сургалтыг тус тус нээж 1991 онд анхны төгсөлтүүдээ хийсэн нь институтийн сургалтын хувьд шинэ эхлэл болсон юм

1990 онд хийсэн өөрчлөлтөөр тогтоосон бүтэц, сургалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөрөө улам чамбайруулахын хамт багш нарын шинэ үеийг гадаадад болон институтдээ сургаж бэлтгэх талаар институтын удирдлага санаачлагатай ажилласны үр дүн ч гарч 1993-1994 оны хичээлийн жилд элсэлт өмнөх хичээлийн жилийнхээс 2 дахин нэмэгдсэн юм. Мөн хичээлийн жилд манай улсын боловсролын түүхэнд анх удаа «Бизнесийн удирдлагын магистр»-ийн хөтөлбөрийг нээж, 1994 оны дундуур анхны төгсөлтөө хийсэн. Энэ хугацаанд институтийн удирдлагад дахин өөрчлөлт орж, 1992 оны 6 дугаар сараас Хөдөлмөрийн сайд Ц.Цолмон УХИ-ийн захирлаар хавсран ажиллах болсон юм. Энэ нь Д.Цэрэндорж төслийн шугамаар АНУ-д сурахаар явсантай холбоотой.

Ийнхүү УАМДИ, УХИ 15 жилийн турш бие даан бүтээлч, инновацлаг үйл ажиллагаа явуулж Монгол улсад менежментийн сургалт судалгааны үндэс суурийг баттай тавьсан нь маргашгүй үнэн түүх юм. 1994 оны 1 дүгээр сард Засгийн газар тогтоол гаргаж сургалт, судалгааны давхацсан чиг үүрэг бүхий 3 байгууллагыг нэгтгэн Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт байгуулахад УХИ-ийнхэн Эдийн засаг, Менежментийн орчин үеийн мэдлэгтэй, гадаад хэлний сайн бэлтгэлтэй багш нарын хамт олон, өдөр, орой, эчнээ хэлбэрээр сурдаг 300 гаруй сонсогч, 13 магистранттай, НҮБХХ-ийн шугамаар ирсэн болон Англи, Канадын сайн дурынхнаас бүрдсэн гадаадын 5 зөвлөхтэй, барууны жишигт ойртсон төрийн ба бизнесийн удирдлагын сургалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөртэй, компьютерийн болон сургалтын бусад техник хэрэгсэлийн зохих түвшний баазтай «боломжийн айл» одоогийн Удирдлагын академийн байранд нүүж ирсэн дээ.

Ийнхүү УХИ Монгол улс дахь Менежментийн сургалт, судалгаа, зөвлөх үйлчилгээний тэргүүлэх төв болсон Удирдлагын академийн тулгын гурван чулууны нэг болсон түүхтэй. Шинэ хамт олон, институтын удирдлагын нэгдсэн хүч чармайлтын үр дүнд 7-хон хоногийн дотор бүтэц, зохион байгуулалтаа эмхэлж, анги танхим, хичээлийн бусад бэлтгэлийг ханган 1994 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдөр шинэ институт анхны хонхоо цохиж, УХИ-д эхэлсэн хичээлийн жилээ үргэлжлүүлсэн юм. Үүнтэй холбогдуулан нэг зүйлийг тэмдэглэхэд Ерөнхий сайд асан П.Жасрай Засгийн газрын хуралдаан дээр «Урд байранд хонх дуугарсан шүү» хэмээсэн (дуу алдсан) гэж Засгийн газрын хуралдаанд ажлын шугамаар байнга суудаг миний сайн нөхөр надад хэлж билээ. Харин сүүлийн жилүүдэд хонх дуугарахаа байсан нь ямар учиртай юм бол?

УАМДИ, УХИ-д ажиллаж байсан захирал, багш нарын тухай цөөн үгээр өгүүлье.

Анхны захирал Ломбоцэрэнгийн Гүржав бол манай анхны докторууд (ScD)-ын нэг, эдийн засагчдаас хоёр дахь нь. Түүнийг УАМДИ (УХИ)-ийн архитектор байсан гэвэл хэтрүүлэг болохгүй бизээ.

Л.Гүржав миний багш учраас би 2009 онд хэвлэгдсэн өөрийнхөө бүтээлийн эмхэтгэлийн дурсамж, тэмдэглэл хэсэгт энэ хүний эрдэм судлалын өвийн талаар дэлгэрэнгүй өгүүлсэн тул энд товчлоод нэг л зүйлийг тэмдэглэе. Тэрбээр эдийн засгийн загварчлалд гарамгай, тэгэхдээ зүгээр л онолын загвар бичээд байдаггүй, харин хэрэглээний загвар, нэн ялангуяа үйлдвэрлэлийн төлөвлөлт, зохион байгуулалтын загвар зохиох «хоббитой», загварчлалаар мэргэшсэн эдийн засагчдын анхдагч нь байсан юм.

Дараагийн захирал С.Цэвээнпүрэв санхүүч мэргэжилтэй, МУИС-ийн санхүүгийн тэнхимд нилээд удаан ажиллаж байгаад дэвшсэн хүн. Эрдмийн зэрэг цолгүй байсан байх. Өөр зүйл мэдэхгүй юм.

Цэдмаагийн Цэрэндорж УАМДИ-ийн захирлаар хамгийн удаан буюу 5 жил ажилласан хүн. МУИС-ийн статистикийн тэнхимд багш, эрхлэгчээр олон жил ажилласан, доктор (Ph.D), дэд профессор цолтой байв. Бид хоёр Москва, Тбилиси, Болатонлигад (Унгар) болсон олон улсын симпозиумд оролцож хамтарсан болон тус тусдаа илтгэл, мэдээлэл хэлэлцүүлж байсан. Тэрээр хүний хувьд даруухан, 8 хүүхдийн эцэг хүн. Нэг их шахаж шаардаад байдаггүй ч гэсэн ажилдаа үнэн сэтгэлээсээ хандаж, эзэн болж чаддаг байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй болов уу.

1987 онд институтийг өргөтгөн зохион байгуулж, СнЗ-ийн дэргэдэх болгон захирлаар нь Дашийн Бямбасүрэнг томилсоныг өмнө дурьдсан. Тэрбээр төр, аж ахуйн байгууллагуудад өндөр албан тушаалд ажиллаж үзсэн, туршлагатай, эрдэмжиж «номжсон» нэгэн байв. Шаардлага

өндөртэй. Багш нарт заадаг хичээлийнхээ чиглэлээр нэн түрүүнд (заавал ч гэсэн болно) унших ном, судлах материалыг нь нэр зааж хэлж өгнө. Энэ нь их уншдаг, тал бүрийн мэдлэгтэйн илрэл байх гэж би боддог юм. Дашрамд тэмдэглэхэд Академийн одоогийн удирдах бүрэлдэхүүн, тэнхим, нэгжийн эрхлэгч нар ч гэсэн ингэж ажиллавал цаг үеийн шаардлагаас гажихгүй болов уу гэж боддогоо нуух юун... Д.Бямбасүрэн макро эдийн засгийн загварчлалд гаргууд хүн. Институтийн захиралаар 3 жил ажиллаад 1990 оны 3 дугаар сард СнЗ-ийн 1 дүгээр орлогч даргаар, тун удалгүй Ерөнхий сайдаар томилогдон ажилласан. Шаардлага өндөртэйг дээр дурьдсан. Далайлт нь хэцүү ч буулт нь зөөлөн хүн гэдгийг түүний удирдлаган дор ажиллаж байсан бүх хүн мэднэ дээ. Миний хувьд 1987-1990 онд, мөн 1998-2000 онд Д.Бямбасүрэнгийн удирдлаган дор тэнхимийн эрхлэгч, бүрэлдэхүүн сургуулийн захиралаар ажиллаж байлаа. Д.Бямбасүрэн бол төрийн том зүтгэлтэн, нэрд гарсан эрдэмтэн, монголчуудын хүндэтгэл хүлээсэн эрхэм хүн мөн.

Дагвадоржийн Цэрэндорж бид хоёр МУИС (ПТДС)-ийн нэг факультетийг (1971,1974), мөн Москвагийн Удирдлагын Дээд Сургууль (одоо Удирдлагын улсын их сургууль болсон)-ийн аспирантурыг (1979, 1982) төгссөн, оюутан, аспирант цагийн сайн найзууд. Тэрээр 1990 оны 3 дугаар сарын сүүлчээр институтийн захирлаар томилогдоод тун удалгүй Засгийн газрын шийдвэр гаргуулж, УАМДИ-ийг Удирдлагын хөгжлийн институт болгон өөрчлөн зохион байгуулж, сургалтын агуулга, арга зүйг өндөр хөгжилтэй орнуудын жишигт ойртуулах анхны алхамуудыг хийж эхэлсэн юм. Ерөөс УХИ-д сургалтын агуулга, арга, технологийг шинэчлэх ажлын үндсэн хэсэг Д.Цэрэндоржийг захирал байх үед хийгдсэн гэж хэлж болно. Түүнчлэн 1990-1992 онд Мон 89/010 төсөл хэрэгжсэн, Сасаакавагийн сантай хамтран ажиллах гэрээг үзэглэсэн зэргийг энд дурьдах нь зүйтэй болов уу. Д.Цэрэндорж бид хоёр хэсэг нөхөдтэйгөө санаа нийлж 1991 оны 3 дугаар сард Монголын менежментийн холбоог үүсгэн байгуулсан юм. Одоо уг холбоо Д.Цэрэндоржийн удирдлаган дор үйл ажиллагаагаа явуулж, 10000 хол давсан ТББ-ууд дотроос үйл ажиллагаа нь тогтворжсон, нэр хүндтэй байгууллагуудын нэг болсон байна.

Д.Цэрэндоржийг харилцааны өндөр соёлтой, хувийн менежмент сайтай удирдах ажилтан байсан гэж би боддог. Тэрээр юм юманд авъяастай, оролдлого ихтэй нэгэн. Тэр дундаас гадаад хэл сурах авъяастай гэж хэлж болно. Бичгийн болон ярианы сайн орос хэлтэй. 1990 оноос гадаадын зөвлөхүүдтэй ажиллах явцдаа англи хэлийг богино хугацаанд сурсан юмдаг. Тэр нь ч АНУ руу явж сурахад тус болсон байх.

Д.Цэрэндорж бид хоёр олон жил хамт ажилласан. Бие биенийхээ санаа бодол, бүтээл туурвилд шүүмжлэлтэй хандах, зарим асуудал, шийдвэрийн талаар санал нэгдэхгүй байх явдал гардаг байсан. Гэхдээ бид хоёр хэзээ ч сөргөлдөж, ам мурийж явсангүй. Тэр намайг удирдаж ажилладагийн хувьд, бас жаахан ахархаж зэмлэнгүй өнгө аястай үг заримдаа хэлдэг байсан, одоо ч хэлдэг юм. Тэр нь муу хүмүүст уруу татагдчих вий, санаа муутай, хүний ул шагайгчдын идэш болчих бий вий гэсэн болгоомжлол, сайн нөхрийн сэтгэлийн үг байдаг юм. Би тийм үгийг нь үргэлж хүлээн авч, өөрийгөө ажиж, дүгнэж цэгнэдэг байсан, одоо ч тийм. Дагвадоржийн Цэрэндорж ийм л хүн дээ.

УХИ-ийн захиралаар Цэрэндашийн Цолмон хэсэг хугацаанд ажилласан юм. Тэрбээр инженер мэргэжилтэй, дипломатын академи төгссөн, өндөр мэдлэг боловсролтой, төр, захиргааны ажлын чамгүй туршлагатай хүн байсан. Ц.Цолмон институтийн гадаад харилцааг өргөжүүлэхэд их анхаардаг байсан. Тэрээр 1994 оны эхээр Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт байгуулахтай холбогдуулан УХИ-ийг татан буулгах хүртэл захирлаар ажилласан. УИХ-ын эрхэм гишүүн Ц.Цолмон бид хоёр одоо ч ажлын болон хувийн сайн харилцаатай байдаг юм.

Захирлуудын тухай нэлээд дэлгэрэнгүй өгүүллээ.

Одоо УАМДИ, УХИ-д ажиллаж байсан багш нарыг дурсъя. Ахмадуудаас Д.Сангиданзан (PhD), С.Лодой, С.Лувсандорж (PhD), О.Ядамжав, Б.Цэвэгсүрэн (PhD), Д.Лхаашид (PhD) нарыг дурьдмаар байна. Мөн 1990 оноос эхлэн багшилсан англи хэлний Л.Итгэл багш байна.

Түүхч, эрх зүйч Д.Сангиданзан аливаад шүүмжлэлтэй ханддаг, уйгаржин монгол бичигт гаргууд сайн, хурц ааш араншинтай хүн байж билээ. Сайд, дарга нарыг их шүүмжлэнэ. Сайд хүн О.Тлейхан (ББМҮЯ-ны сайд асан) шиг байх ёстой, азарга сүргээ хураадаг шиг тэр хэдийг (яамныхныг) «азаргалах» ёстой гэдэгсэн. Чи дарга хүн (тэнхимийн эрхлэгч) байж хэтэрхий зөөлөн байна гэж намайг шүүмжилж байгаа нь тэр.

С.Лодой бүр ЭЗДС-д багшилж байсан, МУИС-ийн ахмад багш нарын нэг. Тэрбээр үе үеийн олон мянган нягтлан бодогчдын «загалмайлсан эцэг» нь яах аргагүй мөн. УАМДИ-д ажиллаж байхдаа нягтлан бодох бүртгэл, санхүүгийн удирлагын хичээл заадаг, өндөр мэдлэг, ур чадвартай нэр хүндтэй багш байсан юм.

С.Лувсандорж багш ХАА-н эдийн засагч мэргэжилтэй, удирдах ажлын туршлагатай хүн байлаа. Тэрээр хөдөлмөрчдийн эдийн засгийн боловсролын тэнхмийг удирдаж байсан юм.

О.Ядамжав багш хөдөлмөрийн шинжлэх ухааны зохион байгуулалтаар мэргэшсэн цөөн эдийн засагчдийн нэг байв. Бид хоёр нэг чиглэлээр

сургалт судалгааны ажил хийдэг байсан учраас 1970-аад оны дунд үеийн танилууд. Тэрбээр бидэн дотроо овсгоо (бизнес сэтгэлгээ)-тэй нэгэн байж билээ.

Б.Цэвэгсүрэн доктор 1980-аад оны дунд үеэс тэнхимийн эрхлэгчээр ирж ажилласан шиг санаж байна. Эдийн засгийн онол, бодлогын чиглэлээр хичээл зааж, тэнхим удирдан ажилладаг байв. Б.Цэвэгсүрэн академич Т.Намжимын гэргий юм.

Д.Лхаашид 1980-аад оны сүүлчээр ирж, институт УХИ болж өөрчлөгдсөний дараа үндсэн багшаар ажилласан. Тэрээр ерөнхий менежмент, удирдлагын нийгэм-сэтгэл зүйн асуудал зэрэг хичээл заахын зэрэгцээ судалгааны ажил хийж 1992 онд докторын зэрэг хамгаалж билээ. Д.Лхаашид Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт байгуулагдахад Менежментийн тэнхимийн эрхлэгчээр томилогдон насан өөд болтлоо ажилласан Академийн ахмад профессоруудын нэг юм. Тэрээр үйлдвэрлэл, хамт олныг удирдах ажлын их туршлагатай байсан нь сургалт, судалгааны ажилд нь сайнаар нөлөөлдөг байлаа. Д.Лхаашид асан цэцэн мэргэн үгтэй, алиа хошин зантай, шооч, хөгжилтэй хүн байж билээ.

Дунд үеийнхэнээс доктор, Л.Энхтайваныг дурдахгүй өнгөрч боломгүй. Германд эдийн засгийн дээд боловсрол эзэмшиж тэндээ олон жил ажилласан нэгэн. Мөн тэндээ докторын диссертаци бичиж Берлиний ханыг нураасны дараахан хамгаалаад ирж билээ. Тэрээр экономиксийн хичээл зааж байгаад 1994 оноос тэнхимийн эрхлэгчээр ажилласан юм. Л.Энхтайван 2000 онд Сангийн дэд сайдаар, 2003 оноос Австри улсад суух элчин сайдаар томилогдон ажилласан. Тэрбээр Удирдлагын академийн ахмад багш, ууган профессоруудын нэг юм.

Л.Энхтайван өндөр боловсролтой, хувийн өндөр соёлтой (Герман соёлтой ч гэсэн болно), тэрүүхэндээ хөөрхөн алиа хошин, их хүнлэг, тусч хүн. Тэрээр Удирдлагын академид эдийн засгийн онол, бодлогын болон бүртгэл, санхүү, маркетинг зэрэг хичээлүүдийг заах бэлтгэлийг хангаж, зүгшрүүлэхэд өөрийн хувь нэмрийг оруулсан эрдэмтэн мөн. Л.Энхтайван одоо ч гэсэн Академид элэгтэй байж тэнхимийнхэнтэйгээ болон хамт ажиллаж байсан хүмүүстэйгээ уулзаж санал бодлоо солилцож байдаг юм.

УАМДИ, УХИ-д олон сайхан залуучууд ажилладаг байсан. Гадаад харилцааны ажилтан Б.Энхбат, багш, орчуулагч Ц.Батболд, багш Б.Батжаргал, инженер Ав.Гантөмөр, Д.Дисдаабазар, программист П.Доржнاران, Алт.Гантөмөр, багш Д.Сэргэлэн, Ц.Энхболд нар байна. Тэд бүгдээрээ гадаад дотоодод мэргэжлээрээ ажиллаж, сайн сайхан яваа. Миний удирддаг тэнхимд гэхэд л Чимидийн Сайнцогт асан (Москвагийн удирдлагын дээд сургууль төгссөн) Намжилийн Нарантуяа (Ленинградын

их сургууль төгссөн, одоо НҮБХХ-ийн Манила дахь бүсийн төвийн ажилтан), Пэрэнлэйн Эрдэнэжаргал (Ростовын их сургууль төгссөн, одоо «Форум» ТББ-ын тэргүүн), Хурцын Оюунцэцэг (Москвагийн их сургууль төгссөн, одоо Засгийн газрын ХЭГ-ын хэлтсийн дарга) нарын ёстой л шижигнэсэн залуус багшаар ажилладаг байлаа. Тэд бүгдээрээ өсч хөгжин гадаад, дотоодын байгууллагуудад бахдам амжилттай ажиллаж байна.

Миний хувьд УАМДИ, УХИ-д ажилласан 15 жил амьдралаас сурах, ахмадуудаас сурах, өрнө, дорнын зөвлөхүүдээс сурах, өндөр боловсролтой, соёлтой залуучуудтай ажиллаж сурах он жилүүд байсан юм. Би энэ 15 жилд менежментийн ухаанд дахин сурч насанд хүрэгчдийн сурганы зах зухыг гадарладаг болсон юм. Үр хүүхэдтэй, орон байртай айл шиг айл болж төвхнөсөн юм.

Бас доцент (дэд профессор) цол хүртэж, «Ардын боловсролын тэргүүний ажилтан» цол, тэмдэгээр шагнуулсан юм. Мөн тэр он жилүүдэд эдийн засгийн онол, бодлого, менежмент, үйлдвэрлэл, хөдөлмөрийн зохион байгуулалтын асуудлаар анхны дорвитой гэхээр бүтээлүүдээ туурвисан юм. УАМДИ, УХИ-д ажилласан 15 жил бол миний өсч хөгжсөн, олонд танигдаж хүндэтгэл хайр хүлээж эхэлсэн, амьдрал ахуй өөдөлж тэгширч эхэлсэн гэрэл гэгээтэй он жилүүд байсан юм.

Б.НАМСРАЙ

Монгол улсын гавьяат багш, ЭЗДС, НДС, УТДС, ТЗУХИ,
УА-ийн багш, доктор, профессор

Буд овогтой Намсрай 1940 онд Хөлөнбуйрын Хөвөө цагаан хошуунд төрсөн. 1958 онд бүрэн дунд боловсрол, 1962 онд Улаанбаатарт Эдийн засгийн дээд сургууль төгсөж, Эдийн засагч, Улс төрийн эдийн засгийн багш мэргэжил эзэмшсэн. 1978 онд Москвагийн Нийгмийн ухааны академийн аспирантурт суралцаж Эдийн засгийн ухааны докторын зэрэг хамгаалсан. 1990 оноос хойш Герман, Австри, Итали, Өмнөд Солонгос зэрэг оронд богино хугацааны сургалтанд хамрагдаж мэргэжил дээшлүүлж байсан.

1962 оноос ЭЗДС, МУИС, НДС болон Удирдлагын академид багшаар ажилласан. Одоо Макро, Микро Эдийн засаг, Олон улсын эдийн засаг, Хөгжлийн эдийн засаг зэрэг хичээл зааж байна. 2000 онд «Монгол бизнес»дээд сургууль, Удирдлагын академийн профессор цол хүртсэн. Монгол улсын гавьяат багш цолтой. «Эдийн засгийн онолын үндэс», «Хөгжлийн эдийн засаг: онол, бодлого», Эдийн засгийн онолын түүх зэрэг ном сурах бичиг бичсэн.

Миний бие 1962 онд Эдийн Засгийн Дээд Сургууль төгсөөд энэ сургуульдаа эргэж багшлах болсон юм. Учир нь гэвэл биднийг төгсөх жил 7, 8 оюутныг зургаан сарын дамжаанд сургаж, улс төрийн эдийн засгийн ухааны (УТЭЗУ) багшаар бэлтгэсэн юм. Энэ дамжаанд эдийн засгийн онолын гол асуудлаар ЗХУ-д зэрэг хамгаалсан хүмүүс хичээл зааж байлаа. Тухайлбал, Ж.Батмөнх, Ц.Дагвасүрэн, Бат-Очир нар байсан. Түүнчлэн Төв Хорооны Нарийн бичгийн дарга Д.Төмөр -Очир философийн түүхийн хичээлээр лекц уншиж байсан. Тэр үед Намын дээд сургууль түр татан буугдаад түүний байранд ЭЗДС байрлаж байсан тул одоогийн Удирдлагын Академийн байранд Төмөр-Очир даргыг ирэхэд сургуулийн удирдах хүмүүс угтан тосдог байлаа. Манай дамжааны ихэнх нь урьд ажил эрхэлж байгаад сургуульд орсон, туршлагатай хүмүүс байсан ба харин Д.Дорждэрэм, Д.Бордух бид хэд 10 жилийн сургуулиас шууд

элсэн орсон болохоор нарийн ширийн зүйл, ялангуяа эрх мэдэл ямар хүчтэй байдгийг төдийлэн сайн анзаарахгүй байсан бололтой. О.Төмөр-Очир дарга бол нэлээд ихэмсэг, гашуун үгтэй хүн байсан санагдана. Жишээлбэл, нэг өдөр санхүүгийн багш Д.Жамба (хожим намын эсрэг бүлэгт хамрагдаж хэлмэгдсэн) манай ангийн үүдийг татаад О.Төмөр-Очир даргыг харангуут сандран буцааж хаахад бидний хувьд хөгжилтэй сайхан байсан, харин Төмөр-Очир багш танай энд ч ажилгүй хүмүүс их юмаа, хаалга үүд онголзуулаад гэж билээ. Бидний суралцсан энэ дамжааг зохион байгуулахад эдийн засгийн эрдэмтэн У.Камбар, зөвлөлтийн мэргэжилтэн Ш.Г.Надилов* нар голлон оролцсон. У.Камбар хожим НДС сэргээн байгуулагдахад УТЭЗУ-ны тэнхимийн эрхлэгч болсон тул энэ дамжаа төгсөгч Ү.Чимэдийг 1965 онд, намайг 1969 онд тэнхимдээ татан авч ажиллуулсан билээ. Үүний өмнө биднээр семинар удирдуулж, дадлага хийлгэж байсан. Ийнхүү миний бие Удирдлагын Академийн хуучин буурь НДС-тай холбогдсон. 1969 онд Ү.Чимэдийг ЗХУ-ын НУА-д суралцуулахаар явуулахдаа оронд нь намайг татаж авсан. Тэгэхдээ У.Камбар багш Эрхүүд хамт суралцаж байсан Д.Моломжамц даргын эрх мэдлийг ашигласан нь над жаахан түвэг учруулсан билээ. Учир нь би 1962-1965 онд ЭЗДС-д, 1965 оноос МУИС-д багшилсан. Их сургууль бас залуу багш нараа ийш тийш нь шилжүүлэх дургүй байсан, намайг 1965 онд очиход проф. Н.Содном ректор байсан, 69 онд явахад харин проф. Д.Цэвэгмид гуай байсан санагдана. НДС-д очиход ТХ-ны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөгөөний шийд гардаг байсан тул ийм шийдвэр гарсан, харин МУИС-аас халагдсан шийдвэр гараагүй байсан тул жижиг гацаа үүссэн. Тэгээд миний хөдөлмөрийн дэвтэр дээр халагдсан тэмдэглэл хийгдээгүй билээ. Зүгээр л цалин хөлсийг зогсоосон байх. МУИС-ийн ректор Цэвэгмид багш шиг санагдана, энэ дээгүүрх улсууд өөрсдөө мэдээд хүнийг аваад явдаг юм бол халах шийдийг ч гэсэн гаргах байлгүй гээд хөдлөхгүй байсан, ямар ч гэсэн хөдөлмөрийн дэвтэр жаахан будлиантай л болсон юм даг. Хэдэн жилийн дараа нэгэн баярын жагсаалын үеэр Н.Содном ректор дайралдаад намайг шоглож тоглоом болгохдоо энд нэг хэдэн авгай нар жагсаж явах юм, хаанахын юм болоо, манай хэдэн охид ч мөн ч жавхаатай сайхан байнаа гэж байж билээ. Тэр нь чиний очсон НДС бол ахмад хүмүүсийн

* Хожим ЗХУКН-ын Төв Хороонд монголын асуудал хариуцан ажиллаж байсан, Ю. Цэдэнбалын тухай ном бичсэн, монголд байхдаа монгол хэл сурсан сэргэлэн эр байсан, Эрдэнэтийн асуудлаар 80-аад оны сүүлээр «Коммунист», «Намын амьдрал» сэтгүүлийн хамтарсан хурлын үеэр ирэхэд уулзсан, гэхдээ өөрчлөн байгуулалтын уур амьсгал Монголд орсон учир бидний байр суурь арай л өөр болсон, уг хурлын үеэр хэлсэн үгнээсээ болж М. Энхсайхан Надилов багшид, миний бие Элчингийн ажилтан Мироновт бага зэрэг зэмлүүлж байж билээ.

сургууль гэж дамшигласан хэрэг л дээ, үнэхээр л тэр үед хүргэн голдуу хөдөө аж ахуй, хүүхэн голдуу анагаах, намба нь ихэдсэн намын дээд гэсэн шог яриа байдаг сан. Дашрамд хэлэхэд Н.Содном ректор бол үнэхээр сайхан эрдэмтэн хүн байсан, тэгэхдээ маш өргөн хүрээний мэдлэгтэй, улс орондоо хэрэгтэй ямар зүйл хийж болох вэ гэдгийг ямагт эрж хайдаг хүн байсан билээ. 65 онд намайг анх УИС-д очиход хүлээн авч уулзаад Украины эрдэмтэн Терещенко гэж хүний бичсэн товхимол үзүүлээд, «эффект мелочей» (жигжиг сажгийн үр нөлөө) гэж байдаг юм байна, чи энэ талаар жаахан судалгаа хийж юм бичээрэй гэсэн даалгавар өгч байлаа. Тэр үед ЗХУ-д хөдөлмөрийг шинжлэх ухааны үндэстэй зохион байгуулах тухай ид шуугиж байсан. Би энэ талаар бас нэлээд сонирхож, «Шинжлэх ухаан амьдрал» зэрэг сэтгүүлд ганц хоёр өгүүлэл бичиж билээ. Терещенко гэдэг нь АНУ-д 30 жил амьдарсан туршлагадаа тулгуурлан ЗХУ, ялангуяа Украинд хөдөлмөр зохион байгуулалтыг хэрхэн сайжруулах вэ?, энд ямар зүйл саад болж байна вэ?, бүтээмжийг хэрхэн дээшлүүлэх вэ?, тэргүүний үйлдвэржсэн орнуудын туршлагыг хэрхэн ашиглах вэ? гэсэн асуудлыг хөндөж бичсэн байсан юм. АНУ-ын үйлдвэрийн газарт «Smile» гэсэн уриа хананд хадаж, сайхан инээмсэглэлийг урамшуулдаг нь хөдөлмөрийн сэтгэл зүй чухал байдгийг харуулдаг гэх мэтээр бичсэн байсан юм. Их сургууль хэдийгээр тэр үед тийм ч бага биш байсан боловч ректор Н.Содном хүн бүртэйгээ харилцаж чаддаг байсан билээ.

Ийнхүү НДС-д 1969 онд бүрэн шилжиж ирснээс хойш 40 орчим жил өнгөрчээ, үүний 7 жил нь өөр газар ажилласан байна. Ингэж ирэхдээ бас 7 жил ЭЗДС, УИС-д багшилсан туршлагатай өөртөө бол яггүй том хүн байсан боловч шинэ шавь нар маань ажил амьдралын туршлагатай, тус сургуульд элсэн орохын тулд багагүй шалгуур давж ирсэн хүмүүс байлаа. Хамт ажиллах хүмүүс маань ч бас нэлээд нас тогтсон, амьдрал үзсэн хүмүүс байв. Хамгийн залуу нь З.Дашдорж агсан (орос хэлний) Д.Мангалжав (статистикийн) агсан, Ц.Чогдон (эдүгээ дэд проф.) нар байсан бөгөөд тэдэнтэй илүү дотно нөхөрлөж байлаа. З.Дашдорж маань сүүлд хэдэн жил Францад багшилж амьдраад ирсэн, Францын тухай бидэнд илэн далангүй ярьдаг сан. Тэнд хэрхэн хөглөж байсан, хөмөрсөн тогооноос гарсан мэт байснаа хөөрдөг байсан. Анх очихдоо л тэр үед Монголдоо нэлээд моод болсон хар савхин дээлтэй, бас халаасандаа үдэж гаргасан хүмүүсийн өгсөн шил архитай бууснаа хэлдэгсэн. Гэтэл тэндхийн хүмүүс цайвар голдуу хувцастай, бүгд л хөнгөн шингэн, жаргалтай царайлсан байсан гэж өгүүлж билээ. Бидний хэлдэг үг нь Монгол Зөвлөлтийн найрамдал, хөгжлийн манлай нь ЗХУ байдаг, гэтэл жаргалын орон, хүний төлөө санаа тавьдаг диваажин тэнд юмаа гэж хэлсэн юм. Хөөрхий минь надад

сонирхуулахаар Парисын оросуудын гаргадаг «Русское слово» гэдэг сонинг нууцаар авчирч билээ. Хэрэв баригдвал сүйд болох байсан. Мөн францчууд зориулсан Герман хэлний 90 өдрийн 90 хичээл гэсэн ном авчирсан нь эдүгээ хүртэл над бий. Гадаад хэл үзэх гэж бидэн шиг тамлах бус, маш нарийн тооцоотой, амьдралд ойрхон, нэн шаардлагатай үг хэл сургасан, хялбар аргаар эзэмшүүлдэг юм байна, бид суралцах ёстой гэж байлаа. Тэнд очоод эхний хэдэн үгнээсээ л байнга буруу ярьдагаа ойлгосон гэж билээ. Тухайлбал, Сорбоны их сургуульд олон оросууд байх юм, эд нар зөвлөлтийн мэргэжилтэн үү гэж асуужээ, нөгөөдүүл нь, үгүй бид тэндээс мэргэжилтэн авдаггүй гэсэн байна. Дараа нь бас коллег Легран багшдаа Парисын метро ч Москвагийнхийг бодвол жижиг юмаа гэсэн аж, цаадах нь тиймээ, гэхдээ Улаанбаатарынхаас арай томоо гэж ёжилжээ. Парисын метроны том жижиг нь ер нь надад ямар хамаа байх вэ, ёстой л нөгөө зөвлөлт, зөвлөлт гэсээр байгаад хэмжээ хязгаараа алджээ гэдгээ ухаарсан байна. Дараа нь нөгөө «русское слово» сонинд оросын Газ 69 машиныг гадаадад худалдаж буй үнэ гарсныг хараад монголчууд л хамгийн хямдаар авч байгаа даа гэсэн урьдчилсан таамагтайгаар үзсэн чинь харин эсрэгээрээ хөөрхий монголчууд хамгийн өндөр үнэ төлдөг байгаа. Тэгээд дандаа зөвлөлт гэдэг сүжиг буурчээ. Хожим ерээд онд Цэрэн багшийн бичсэнээр «оросоос илүү эрдэмтэнгүй, орбитоос цааш газаргүй» гэж сэтгэж явснаа муу найз минь Парист ухаарснаа ярьдаг байлаа. Францаас Германд ирэхэд байдал хэвээр, харин ардчилсан Германд ирэхэд нэг л бүүдгэр, Москвад ирэхэд нэг л уур уцаартай, Монголдоо ирэхэд бүр л уруу дорой байна гэж найз маань ярьдаг байж дээ. Олон хүнд яривал аюултай, нам төрийн бодлого, Монгол зөвлөлтийн найрамдалд харш үг яриа болно шүү дээ. 1979 онд болсон нэгэн намын хурал дээр орос хэлээр сургахыг дэмжээгүй, «орос хэл сураад энэ сонсогчид малтайгаа оросоор ярих юмуу, оросоор хичээл заана гэдэг нь ус өрөмдөхтэй адил» гэсэн хоёр өгүүлбэрээс болж буруутсан Ц.Отхон багшийг бас «хөрөнгөтний францын амьдралыг шимтэн сонирхож байсан» гэж буруутгах үндэслэл болгон тогтоолд тэмдэглэж байж билээ. Сүүлд намаас шийтгүүлж, хөдөө хөөгдөөд байхдаа энэ Ц.Отхон Ф.Энгелсийн намтар гэсэн том номыг Орос хэлнээс хэвлүүлэхдээ Герман хэлнээс орчуулсан гэж бичихийн тулд намайг редакторлаад, Герман эхтэй нь тулгаад өгөөч гэж хүсэж байсан юм. Отхон өөрөө хэвлэн нийтлүүлэх эрхгүй байсан учир орчуулсан Д.Алтанхуяг гэсэн нэрээр хэвлүүлж, ойролцоогоор 8 юмуу 9 сарын цалинтай тэнцэх шагнал авч нэр нь над хамаагүй, мөнгө нь чухал байна гэж байж билээ. Би энэ үед бас Д.Алтанхуягийн захиалгаар «Империализмын тухай асуулт хариулт» гэсэн номыг Герман хэлнээс

орчуулаад шагнал аваад Алтанхуягтайгаа жаахан наргих санаатай гэртээ урьсанд С.Лочинг дагуулж ирлээ. Гурвуулаа жаахан ууж идээд халж элдэв зүйл ярьж байгаад би гэнэт С.Лочинд агсамнах аятай чи ер нь Ринчен гуайг шүүмжилж байдаг хэн юм бэ гэсэн чинь Лочин бас дүрсхийж, хаана юу бичихээ би өөрөө мэднэ, явлаа гээд гараад явчихаж билээ. Харин Алтанхуяг та одоо Лочинг гомдоогоод явуулчихлаа, түүнд 8 шил архи байсан юм гэж харамсав. Хоёул цонхоор харвал Лочин нэлээн хүнд цүнхээ бариад хазганасаар байшин тойроод алга болж билээ. Үүний дараа Отхон багш уулзаад чи С.Лочинтой муудалцаа юу, орчуулгын мөнгийг намайг авч байгааг тэр мэдэх юм байна, цааш нь хэлбэл бүгдээрээ балрана шүү гэж билээ, аз болоход Лочин маань тийм зүйл хийх хүн биш, нуруутай эр байж л дээ. Залуу байхад гэнэндүү л байдаг даа.

Энэ хооронд Ардчилсан Германд мэргэжил дээшлүүлж, Герман хэлний мэдлэгээ бага зэрэг дээшлүүллээ.

80-аад оны дундуур ЗХУ-д өөрчлөн байгуулалт болж манай сургуулийн зогсонги байдлыг ч сэргээв. Хуучнаараа байх боломжгүй гэдэг нь илэрхий болов. Гэхдээ социализмын хүрээнд л шинэчлэх мэтээр хандаж байв. ТХ-ны эдийн засгийн хэлтсийн дарга Н.Мишигдорж нэг удаа манай багш нартай уулзаад нэлээд бодитой боловч, шүүмжилсэн өнгө аястай асуулттай тулгараад тэвдэж, сандран одож билээ. Энд гол нь улс орны хөгжлийн тулгамдсан асуудал, ялангуяа эдийн засгийн үр ашиг, гадаад харилцаа, нэг орноос хэт хараат байдлаас ангижрах зэрэг асуудал хөндөгдөж байсан билээ.

90-ээд онд сургуулийн нэрийг Улс төрийн дээд сургууль, Төр, нийгэм судлалын Академи гэх мэтээр нэрийг нь хичнээн өөрчлөвч сургалтын агуулгыг өөрчлөхгүйгээр цаашид оршин тогтнох аргагүй болсон. Оюутнууд ч зах зээлд тохирсон онол сургаал заахыг шаардаж байлаа. Өрнөдийн эдийн засгийн онол сургаал үзэх шаардлагатай болов. Гэтэл тийм боломж багш нарт ч байгаагүй, ном хэрэглэгдэхүүн ч огт алга байлаа. 89 оны сүүлчээр миний бие ЗХУ-д НУА-ын докторантурт суралцах болов. Энэ үед үнэхээр улс төрийн газар хөдлөлт болж, социалист орнууд, түүний дотор Монголыг хамарч байлаа.

Тэгээд Москвагаас цөөн хэд хоног хуучин найзтайгаа уулзахаар Берлинд очсон юм, тэнд ч бас их өөрчлөлт орж, Берлиний хана нурж, томоохон хэлтэрхий нь 7 марк, жижгэвтэр нь 5 маркаар зарагдаж, дойчэ банканд ажилд орсон найз Бернд Шольцэ маань барууны эдийн засаг судалж, Германы банк академийн проф. Райнэр Олтэны зохиосон эдийн засгийн сурах бичгийг үзүүлэв. Ингэж л анх өрнөдийн эдийн засгийн хичээлтэй цоо шинээр танилцав. Уг номын нэг хувийг ч олж авлаа. Монголоор хэсэгчлэн орчуулж хичээлд ашиглах болов. 1992 онд эхний

200 орчим хуудсыг Удирдлагын хөгжлийн институтын захирал асан Д.Цэрэндоржийн дэмжлэгтэйгээр цөөн хувь хэвлүүлэв. Монгол хэлээр гарсан өрнөдийн анхны номын нэг байлаа. Бүхэлд нь орчуулах санаа байсан боловч лицензийн төлбөрт банк академи 300 доллар нэхсэн тул над тэр үед тийм мөнгө байсангүй. 200 хувь хэвлэсэн эхний хэсэг тэр даруй борлогдов. Таны ном их тус болсон шүү, эрэлтийн мэдрэмж зэрэг ойлголтыг анх л тэндээс олж авсан гэж хожим эдийн засгийн нэг багш хэлж байлаа. 1996 онд бас л Германчуудын дэмжлэгээр эдийн засгийн онолын үндэс гэсэн ном 1000 хувь хэвлүүлж билээ.

Социализмын үед бол бичсэн орчуулсан зүйл маань марксизм-ленинизмын хүрээнд л эргэлдэж байлаа. Нэг удаа миний бие НУА хамт төгссөн, ТХ-ны хэлтсийн дарга Ч.Даваадашид манай удирдлага намайг жаахан хавчаад өө сэв эрээд байна, яах вэ гэж хэлсэн юм. Даваадаш тэр яах вэ, мэдэж байна, би танайханд хэлнэ, чи марксизм ленинизмээ л судлаад бай, элдэв ярианд битгий оролцоорой гэж захиж билээ. Би ч нөхрийн зөвлөснөөр үнэхээр марксизм-ленинизмээ л судлаад байлаа, Ф.Энгелсийн «Дюрингийн эсрэг» гэдэг зохиолын нэлээд бүлгийг орчуулж хэвлүүлэв, түүний намтрыг ч редакторлав. 1983 онд К.Марксын нас барсны ойгоор түүний зохиол бүтээлийн тухай олон өгүүлэл нийтлүүллээ. Бас социализмын УТЭЗУ -ны талаархи эх зохиолуудын тухай ном ч хэвлүүлэв. Гэтэл Марксын үгийг ч гэсэн социализмын үед хэвлэлийн чандлага цензурт өртүүлж байдгийг үзэж мэдлээ. Маркс капитализм бол ноёрхоод зуун жил болоогүй байхдаа урьдын хэдэн зуун жилд үзэгдээгүй ихээр үйлдвэрлэх хүчийг хөгжүүлсэн юм гэсэн санаа гаргасныг өгүүллээс маань хасаж байлаа. Зөвлөлтийг л магтаж, Лениний хэт радикал үзлийг л цалигчлан шүтэх ёстой гэж үзэж байлаа. Зарим долигонуур эрдэмтэн Ленинийг л эш татаж байвал боллоо гэдэг байсан юм. Философич, орчуулагч, эсэргүү хэрэгт холбогдож 4 жил гяндан, шоронд ял эдэлсэн Д.Лхамжав гуай нэг удаа уулзаад, миний нөгөө редакторласан Энгелсийн намтрын ном зохиолын хэсгийг латин үсгээр машиндаж өгөөд, цаадуул чинь (дээдчүүлийг хэлж байна) марксизм ленинизм л гэнэ, түүнийгээ ч уншиж судлаагүй харанхуй хүмүүс шүү дээ гэж хэлж билээ. 80-аад оны сүүлчээр «Үнэн» сонинд энэ Д.Лхамжав* багш, Их сургуулийн багш Г.Рэнцэндорж нарын тухай өөрийн мэдэх зүйлийг «Миний нутгийг орчуулсан нь» гэсэн

* Намайг ЭЗДС-д шинэхэн багш байхад Д.Лхамжав гуай философийн тэнхмийн эрхлэгч байж хэдэн сар одоогийн ШУТИС-ийн 411-р өрөөнд түр хамт сууж ажиллаж байгаад гэнэт л нэг өдөр баригдаад явчихаж билээ. Булган аймагт цөлөгдөөд артелийн мастер хийж байхад нь хальт уулзаж билээ. Сайхан боловсролтой ажилсаг хүн байсан даа. Шинэ өөрчлөлтийн өмнөхөн тэнгэрийн оронд хальсан даа.

гарчигтайгаар нийтлүүлж билээ. Үүнээс хойш уг сонинд юм бичээгүй. Үндсэндээ зам салсан. Коммунист, коммунизмын эсрэг үзэлтэн гэж хэн бэ гэсэн шог яриа байдаг, Маркс, Лениний зохиолыг уншсан хүнийг коммунист гэнэ, харин уншаад ойлгосон хүнийг коммунизмын эсрэг үзэлтэн гэнэ гэдэг шиг л зүйл болсон байхаа. Ер нь итгэж үнэмшсэнээр бид коммунист үзэл, арга барилаас аль болох хурдан салбал, ардчилал зах зээлийн талбарт улам их амжилт олох юм.

Энэ олон жил НДС-д ажиллахдаа олон даргын нүүр үзлээ. Б. Хурметбек гэж гүндүүгүй сайхан төрийн хар хүн манай захирал байлаа. Г.Миеэгомбо бас олон жил миний дарга байлаа. Миеэ багшийн нэг сайн тал бол ер уурлаж бухимдана гэж байдаггүй, түвэгтэй үед царай нь жаахан улайгаад тамшаалж, мушилзаад өнгөрнө. Хүнийг цаашлуулж, жаахан ёгтлоно. Нэг өдөр түүхийн багш сахал хочтой Батбаяр бид хоёрыг өрөөндөө дуудаж байна. Ямар хэрэг хийсэн билээ гэж эмээсхийн орвол, за та хоёрт нэг даалгавар өгнөө, энэ бол хүүхэд залуучуудын нэвтэрхий толь бичгийн 1-р ботийг орос хэлнээ орчуулах ажилд оролцоно гэлээ. 80-аад оны дундуур байхаа, Филатова авгай ид байсан үе л дээ. Хүүхдийн фонд, хүүхэд залуучуудын нэвтэрхий толь энэ тэр бол түүний мэдлийн ажилд тооцогдож байв. Тэгээд энэ хүний нэрийг дурдалгүй, толь орчуулах ажлын ард ямар хүн байгааг та хоёр мэдэж байгаа бизээ, ийм учраас хариуцлагатай ажиллаарай гээд бид хоёрыг гаргалаа. Бид хоёр тэнд арван найм хоног ажилласан. Өдөр хоол өгнө, бас орчуулсан зүйлд мөнгөн шагнал олгоно. Хариуцлагаа ч бодсон бид үнэн санаанаасаа ажилласан, орос хэлний багш Пэлжид, орчуулагч Абмад гээд туршлагатай томчуул өгүүлэл, ажлаа аваад гадуур явж хийчихээд авчирч тушаана. Харин бид хэд өдөржин сууж ажиллана. Батбаяр маань унаган орос хэлтэй болохоороо дүрмийн талд алдана гэж байхгүй, харин монгол хэлний нарийн утга, үгийн сонголтын талд жаахан зөвлөж ярилцана. Манай багт орос хэлний хэдэн багш нар нэгдэж ажилласан. Тэд нар ч хамтарч ажилласандаа сэтгэл хангалуун үлдсэн. Нэлээд чармайж гайгүй болсон зүйлээ ерөнхий редактор Ш. Цэгмид гуайд өгнө. Тэрбээр ялангуяа эхний өдрүүдэд бидний ажлыг ихэвчлэн улаан эрээн болгоод өгнө дөө. Нягтлаад үзвэл, аргагүй л сайжирсан, орос хэлний тансаг сайхныг илтгэсэн, найруулга нь бишрэхээс аргагүй зүйл байсан даа. Өөрөө бол нэг их юм ярих ч үгүй, даруухан, засаад л өгчихнө. Хоол ундан дээр өдөр таарахад нэг их юм ч идэхгүй, ноормоо ч барахгүй, бахархмаар даруу сайхан хүн байлаа. Энэ ажилд хамгийн их бүтээмжтэй ажилласан нь одоо супер нэгдлийн онол гэж яриад байгаа Эрдэнэ байсан юм. Энэ үед над М үсэг оногдож, монголын нууц товчооны тухай нэг өгүүлэл таарч байсан юм. Тэр өгүүлэлд нүүдэлчин ард

түмний дотор ийм хосгүй сайхан бүтээл туурвисан ард түмэн байхгүй гэсэн утгатай Владимирцовын нэг өгүүлбэрийг оригинал эхээс нь олохын тулд уг өгүүллийг бичсэн Ц.Дамдинсүрэн гуайтай уулзах завшаан тохиосон юм. Нэвтэрхий толийн эрхлэгч С.Жамбалдорж ч гэсэн намайг ийнхүү уулзуулах сонирхолтой, ер нь толийн талаар Ц.Дамдинсүрэн гуайн саналыг дашрамд сонсоод ир гэж явуулсан юм. Ц.Дамдинсүрэн гуай Их сургуулийн хажуугийн гулдан хаалгатай байшинд гэртээ уулзсан. Чи тэгээд юу хийдэг хүн бэ гэж асууж танилцсан. Номын талаар саналыг нь асуувал ер нь аятайхан толь болжээ, ганцхан зүйл сэтгэлд нийцэхгүй байна гэлээ. Энэ бол хувьсгалын өмнөх монголчуудын 99% нь бичиг үсэг мэдэхгүй байсан гэсэн санаа юм. Энэ бол монголчуудыг доромжлох гэсэн гадны хүний үг. Монголчуудын ихэнх хувь нь гэрийн сургуулиар бичиг үсэгтэй болдог. Бас олон хүн шашны сургуулиар гэгээрдэг. Харин тэр хүн амын нэг хувь гэдэг нь жинхэнэ төрийн сургууль хийсэн, бичиг ном зохиодог, хууль цааз гаргадаг тусгай боловсролтой хүмүүс шүү. Бид түүхээ гуйвуулж болохгүй, Нууц товчоо өөрөө Монголчуудын оюуны өндөр боловсролын тод жишээ шүү дээ. Таг харанхуй явж байгаад нэг өдөр л гэрэл гараад нууц товчоог зохиогоод дахиад харанхуй болсон биш шүү, үүний дайтай олон ном зохиол өмнө хойно нь гарсан байх ёстой, гагцхүү дайн тулаан үймээн самуунд үрэгдэж алга болсон буйзаа гэсэн нь үнэмшилтэй сонсогдож байсан. Ийнхүү Удирдлагын Академийн үндэс суурь болсон НДС-д ажиллах завшаанаар олон сайхан хүнтэй уулзаж учирч, үг сургаалыг нь сонсож явлаа даа.

София 1982 он

90 оны ардчилалаас хойш олон ном зохиол бичлээ, орчууллаа. Өөрийн итгэл үнэмшилд нийцэж тохирч байгаа болохоор илүү бүтээлч болдог юм шиг байна. Сүүлийн үед хөгжлийн эдийн засаг, эдийн засгийн онол, эдийн засгийн онолын түүх, зэрэг салбарт хэд хэдэн ном товхимол гаргалаа. Нийтийн салбарын эдийн засаг гэсэн ном ч хамтарч орчууллаа. Менежерийн эдийн засгаар ч номын хэсгийг орчууллаа. Ринчен гуайн тухай «бух хөгшрөхөөр бэлтгэлд явдаг, буриад хөгшрөхөөр орчуулагч болдог» гэсэн шог ярианд гардаг шиг л болж байх мэт. Зарим нэг нь өө сэв эрж л байдаг. «Зорьсон замаараа л яв, хүн юу гэж хэлнэ вэ, хэлж л байг» гэсэн үг бий.(Карл Маркс Капитал I боть, УБ., 1999, 877 дахь тал, тайлбарт үз.) Харин үзэл санааны эрх чөлөө юутай амттай болохыг мэдэрч эхэлж л байна даа.

П.УВШ

**Монгол улсын Гавьяат багш, НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн
багш, бүрэлдэхүүн сургуулийн захирал, тэнхимийн эрхлэгч,
доктор, профессор**

1951 онд Ховд аймгийн Булган суманд төрсөн. Улсын багшийн дээд сургууль, Москвагийн А.С.Пушкиний нэрэмжит орос хэлний институтийн аспирантур төгссөн. Швед, Австрали, Тайланд, ОХУ-д мэргэжил дээшлүүлсэн. Орос хэл, утга зохиолын багшийн мэргэжилтэй, доктор, профессор.

Насанд хүрэгчдэд гадаад хэл заах онол, сэтгэлзүйн үндэс, удирдлагын болон харилцааны сэтгэл зүй, боловсролын удирдлагын чиглэлээр “Харилцааны сэтгэл зүй”, “Байгууллагын зан үйл”, “Багшид сургалтын аргын талаар өгүүлэх нь”, “Монгол яруу өгүүлэхуйн ухаан, түүнд суралцах нь”, “Англи хэл өөрөө сурах бичиг”, “Англи-монгол, монгол-англи хураангуй толь”, “Төрийн албан хаагчдад зориулсан англи-монгол-орос хэлний гарын авлага”, “Монгол гэр бүл: хөгжил, өөрчлөлт, төлөв” зэрэг ном, сурах бичиг, гарын авлага 10 гаруйг зохион судалгааны 30 гаруй өгуулэл нийтлүүлсэн. Гадаадын зохиогчдын хэд хэдэн бүтээлийг орчуулж, редакторлав.

Ардын боловсролын болон шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан.

1977 оноос Намын дээд сургуульд багшаар хөдөлмөрийн гараагаа эхэлж, их дээд сургуулиудад тэнхимийн эрхлэгч, сургалтын менежер, эрдэм шинжилгээний ажилтан, эрхлэгч, Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын сургуулийн захирлаар ажиллаж байсан.

Миний мэдэх арван захирал

Миний бие 1977 онд тэр цагийн Улсын багшийн дээд сургууль төгсөөд Намын дээд сургуульд багшаар томилогдсон билээ. Томилогдсон гэсний учир Намын дээд сургуульд багшлах хүнийг Намын Төв хороо олонтоо шалгаж, нягтлаад ажиллах томилолт олгодог байсан юм. Тохиолдлоор би 1977 оны 7 сарын 7-нд томилолт өвөрлөн Намын дээд сургуулийн босгыг анх алхаж билээ. Тэр үед Намын дээд сургуульд багшлана гэдэг нэр

төрийн хэрэг байлаа. Дээд сургууль дөнгөж төгссөн намайг сонгох болсон нь миний цэргийн алба хаасан, МАХН-ын гишүүн, сургуулиа онц дүнтэй төгссөн, гол нь Д.Дашдаваа багш манай ангид орчуулгын онол, дадлагын хичээл зааж, намайг бага, сага гадарлах болсонтой холбоотой байсан болов уу. Намын дээд сургуулийг заалгасаар явж, сургуулийн захирал гэх сүрлэг казах хүний өмнө очиж, учраа хэлэн томилолтоо үзүүллээ. Энэ хүн бол манай сургуулийн захирал, Монгол улсын Гавьяат багш, профессор Б. Хурметбек гуай байлаа. Эрэмгий, том алаг нүдээ эргэлдүүлэн хэсэг харснаа утсаа авч хэн нэгнийг дуудав бололтой. Удахгүй буурал тэргүүнтэй, хөдөлгөөн шалмаг, настай хүн орж ирсэн нь манай орлогч захирал, Монгол улсын Гавьяат багш, профессор Ж.Цэдэнжав ажээ. Бек захирал миний зогсож байгаа учрыг товч тайлбарлан, «Энэ хүүгийн орос хэлний мэдлэгийг шалгаадахаарай» хэмээн дагалдуулан гаргав. Ж.Цэдэнжав багш нэгэн илтгэх хуудас орчуулах даалгавар өгч, би ч чадан ядан орчуулж, авчирч өгснөөр би тэнцэж, энэ сургуулийн багш болж билээ.

Би намын дээд сургууль болон дараагийн буухиа аван өөр, өөрөөр нэршин үйл ажиллагаа явуулж ирсэн Улс төрийн дээд сургууль, Төр, нийгэм судлалын академи, Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт, Удирдлагын академи зэрэг дээд боловсролын байгууллагад 35 жил гаруй ажиллаж, багш, эрдэм шинжилгээний ажилтан, тэнхим, хөтөлбөрийн эрхлэгч, бүрэлдэхүүн сургуулийн захирал, сургалтын албаны дарга зэрэг албыг хашихдаа нийтдээ арван захиралтай хамт ажиллаж ирсэн байдаг. Анхных нь дээр хэлсэн Монгол улсын Гавьяат багш, профессор Б.Хурметбек, дараа нь Монгол улсын Ардын багш, доктор, профессор Г.Миеэгомбо, Монгол улсын Гавьяат багш, доктор, профессор Я.Долгоржав, доктор, профессор Ц.Адьяа, Монгол улсын Гавьяат багш, доктор, профессор Ц.Гомбосүрэн, Монгол улсын Гавьяат эдийн засагч, Ерөнхий сайд асан Д.Бямбасүрэн гуай, Монгол улсын Гавьяат багш, доктор, профессор Ш.Түдэв, Монгол улсын Гавьяат багш, доктор, профессор Т.Лхагваа, академич, шинжлэх ухааны доктор, профессор Г.Чулуунбаатар, доктор, профессор Ц.Баатартогтох нар. Эдгээр захирлууд эрдэм боловсрол төгс өндөр, ажил хэргийн хур мэдлэгтэй, ажлын далайц, шийдвэр гаргах, хамт олныг зохион байгуулах, удирдах арга барил, чадвартай монголын шилдэг сэхээтнүүд гэдгийг баттай хэлж чадна. Тэд манай сургуулиас гадна төрийн өндөр алба хашиж явсан, нийгэмд танигдсан, нэр хүнд бүхий улс төрчид, төрийн өндөр зэрэглэлтэй зүтгэлтнүүд билээ. Миний бие эдгээр захирлуудын удирдлагын дор сургалт, судалгааны ажил хийж явсан зурвас үеэ өөрт байгаа ой

санамжийн хүрээнд тодотгох, захирлуудынхаа удирдах, зохион байгуулах ажлын арга барил, онцлогыг гаргах, нийтэд таниулах гэсэн нэгэн сэтгэлээр дурдатгалын энэ бүтээлийг бэлтгэлээ. Эдгээр захирлуудын талаар өгүүлэхдээ зөвхөн сургуулийн захирлаар ажиллаж байсан тэрээхэн зурвас цаг хугацаа, орон зайг хамарч байгаа гэдгийг хэлье.

Эдгээр захирлуудтай хамтарч ажиллаж байсан үе болон хамт олныхоо талаар «Миний мэдэх арван захирал» хэмээх дурсамж, тайлбарын ном бичиж нийтийн хүртээл болгож байгаа тул энд олныг эс дурсав.

Миний энэ бүтээл олон жилийн түүхэн улбаатай Удирдлагын академийн хөгжлийн дундах гуч гаран жилийн түүхийг ойлгож, хадгалахад нэгэн гагнаас байх болтугай.

Ч.ЭНХБААТАР

Удирдлагын академийн удирдахуйн ухааны сургуулийн дэд захирал,
Захиргааны сургуулийг захирал,
Шинжлэх ухааны доктор, профессор

1976 онд ЗХУ-ын (хуучин нэрээр) Эрхүүгийн Их Сургууль, 1997 онд Австралийн Сиднейн Их Сургууль (магистрын дамжаа), 2002 онд Төв Европын Их Сургууль (Унгар)-ийг (докторын дамжаа) тус тус дүүргэсэн, 1990 онд БНМАУ-ын (хуучин нэрээр) ШУА-д хууль зүйн ухааны (Ph.D) докторын зэрэг, 2002 онд Унгарт хууль зүйн шинжлэх ухааны докторын (SJD) зэрэг хамгаалсан, 2002 онд профессор болсон. 1978 онд Москва, Прокурорын институт, 1982 онд Москва, ШУА-ийн төр, эрх зүйн хүрээлэн, 1994 онд Миннесотын (АНУ) их сургууль, 2000, 2007 онд Канадын Торонтогийн их сургуульд мэргэжил дээшлүүлсэн.

1976-1998 онд Улсын прокурорын газрын дэргэдэх гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг судлах хүрээлэнд секторын эрхлэгч, БХЯ-нд хэлтсийн офицер, Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн газарт референт, ШУА-ийн Төр, эрх зүйн хүрээлэнд эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, «Шихихутуг» Хууль зүйн дээд сургуулийн захирал, 1994-2001 онд Монгол улсын Үндсэн хуулийн Цэцийн гишүүн, 2002 оноос өнөөг хүртэл Удирдлагын Академид тэнхмийн эрхлэгч, профессорын багийн ахлагч, Захиргааны сургуулийн захирал, Удирдахуйн ухааны сургуулийн дэд захирал.

Би өвөөгийнхөө зам мөрөөр явж буй хүн

Удирдлагын академийн түүхийг хамт олонтойгоо хамтран бичилцэж байгаад сэтгэл нэн таатай байна. Сүүлийн арав гаруй жил Академид ажиллах явцад тус сургууль болон түүний хамт олны талаар мартагдашгүй

сайхан олон дурсамж надад үлдсэн байдаг юм. Эдгээр дурсамжийн заримаас хуваалцъя.

2001 онд би Унгарын Төв Европын их сургуульд шинжлэх ухааны докторын дамжаанд суралцаж байсан юм. Зуны амралтаар нутагтаа ирчихээд гэртээ амраад сууж байтал нэгэн өдөр утас хангиналаа. Харилцуурыг автал Б.Совд багш ярьж байна. Мэнд усаа мэдэлцсэнийхээ дараа шуудхан л: «Хамгаалах чинь дөхөж байна уу? Би чамайг Удирдлагын академийн эрх зүйн тэнхмийн эрхлэгчээр ажиллаач гэж хүсэх гэсэн юм. Захиралтай ярьчихсан, чамайг таньдаг юм байна лээ, ерөнхийдөө зөвшөөрч байгаа» гэж тулгалаа. Би «За ойлголоо, бодож байгаад хариу өгье» гэхээс өөр хэлэх юм олдсонгүй.

Тэгээд хэсэг бодож суулаа, гэрийхэнтэйгээ зөвлөлдлөө. Би уг нь докторын дамжаанд суухаасаа өмнө «Шихихутуг» хууль зүйн дээд сургуулийн захирлын албыг хашиж байсан, ажлын өөр аштайхан саналууд ч ирж байсан. Гэхдээ хэсэг хугацаанд эрэгцүүлэн бодсоны эцэст би Б.Совд багшийнхаа саналыг хүлээж авахаар шийдэв. Үүнд бас шалтгаан байсан юм. Нэгд, Совд багш маань миний хувьд хамгийн их хүндэтгэдэг хүний нэг байсан. Совд гуай МУИС-ийн залуухан багш байхдаа 70-аад оны эхээр Эрхүүд дэд докторын зэрэг хамгаалах гэж очиход би Эрхүүгийн их сургуулийн хуулийн ангид суралцаж байсан юм. Орос хэл гайгүй сайн мэддэгийн хувьд би багшдаа диссертацийг нь орос руу хөрвүүлэхэд тусласнаар бид хоёрын багш шавийн олон жилийн барилдлага эхэлсэн юм. Хожим би Совд багшийнхаа удирдлагын дор олон ч газар ажилласан билээ. Совд багшийг Улсын Прокурорын нэгдүгээр орлогчоор ажиллаж байхад би Гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг судлах хүрээлэнд секторын эрхлэгч, дараа нь багш Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн газрын хэлтсийн эрхлэгчээр томилогдоход би тус газар референтээр ажиллаж байв. Улмаар багшийгаа ШУА-ийн Төр, эрх зүйн хүрээлэнгийн захирлаар томилогдоход би тус хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн даргаар очиж байсан юм. Б.Совд багш Үндсэн хуулийн Цэцийн анхны дарга байсныг хэн хүнгүй мэднэ. Би ч 1994 онд Цэцийн гишүүнээр томилогдож, Цэцийн анхны гишүүдтэй мөр зэрэгцэн Үндсэн хуулийн манаанд зүтгэж байсандаа бахархдаг.

Нөгөө шалтгаан нь маш энгийн байлаа. Миний өвөө Цогтын Чойжил 1933 оны өвөл тэр үеийн нам ба улсын төв сургууль(одоогийн Удирдлагын академи)-д багшаар томилогдон ажилласан бөгөөд нэгэн үе захирал нь байсан юм. Тэр үед аав маань бага балчир байсан бөгөөд сургуулийн хашаанд үе тэнгийхэнтэй тоглож хүүхэд насаа өнгөрөөсөн билээ. Энэ тухай аав хожим «Магеллан хаагуур гарсан бэ?» туужиндаа өгүүлсэн байдаг.

Иймд өвөөгийнхөө багш, захирлаар ажиллаж байсан, хашаанд нь аав минь тоглож өссөн сургуульд багшлахыг хүнд ховорхон тохиох аз завшаан гэж би хувьдаа үзсэн юм. Ингээд 2002 онд Удирдлагын академийнхаа алтан босгыг алхсанаар миний амьдралын хувь заяа өнөөг хүртэл энэ л сургууль, сайхан хамт олонтой салшгүй холбоотой явж ирсэн. Өвөөгийнхөө гаргасан замыг үргэлжлүүлэн сүүн цагаан мөртэй Удирдлагын Академид багшилж байгаа нь миний үеийн үед нандигнан дурсах бахархал юм.

Фронтод бэлэг хүргэсний дараа Москвад. Баруун гар талаас: ШУА-ийн ерөнхийлөгч асан Б.Ширэндэв, маршал Х.Чойбалсан, миний өвөө Ц.Чойжил

Сургуулийн тухай цөөн үг

«Намын» гэсэн тодотголыг оршин тогтносон 90 жилийн түүхийнхээ ихэнх хугацаанд зүүсэн сургуулийг маань урьдын цагт зөвхөн МАХН-д боловсон хүчин бэлтгэж ирсэн хэмээн гоочлох, улс орны хөгжилд оруулсан хувь нэмрийг үгүйсгэх хандлага мэр сэр гардаг нь нууц биш ээ. Гэхдээ үе үеэрээ, түүх түүхээрээ байдаг. Өнгөрсөн үеийг эдүгээчлэх нь түүхийг гуйвуулахад хүргэдгийг бид мартаж болохгүй. Улс орны түүхийн аль ч үед энэ сургуулийн гол үүрэг нь намд гэхээсээ илүү төрдөө мэргэшсэн албан хаагч бэлтгэхэд оршиж байсныг онцолмоор байна. Өмнөх тогтолцоонд эрх баригч МАХН ба Монголын төр салшгүй нэгэн цул байсныг бид хүссэн, хүсээгүй хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй. Угаасаа тогтолцоо нь тийм байсан юм чинь. Түүхэн үйл явдлууд ч үүнийг нотолдог. Эрх баригч нам шинэ эргэлтийн бодлого хэрэгжүүлж байсан тэртээ 1932 онд нам, улсын боловсон хүчний тоо цөөн, тэдний онолын мэдлэг нимгэн, улс төрийн

ЗСБНХУ-ын Дээд Зөвлөлийн Тэргүүлэгчдийн дарга Н.В. Подгорный Монголл айлчлах үед. Баруун гар талаас миний аав Ч.Чимид, БНМАУ-ын Ардын их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга Ж.Самбуу, МАХН-ын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн дарга Ю.Цэдэнбал, ЗСБНХУ-ын Дээд Зөвлөлийн Тэргүүлэгчдийн дарга Н.В. Подгорный, түүний ард Самданггэлэг генерал

бэлтгэл сул байсан нь нам, улсын байгууллагын ажлыг өөд нь татахад гол чөдөр тушаа болж байгаад эрх баригчид дүгнэлт хийж, эн тэргүүнд улсын байгууллагад ажиллагсадын мэдлэг, боловсролыг дээшлүүлэх, үүний тулд намын сургуулийг өргөтгөн, нам ба улсын төв сургууль болгож, багшлах бүрэлдэхүүнийг бэхжүүлэх шийдвэр гаргаж байсан.

Төрдөө мэргэшсэн албан хаагч нарыг бэлтгэх үйлсэд тус сургуулийн үе үеийн багш нарын нөр их хөдөлмөр, оюун ухаан шингэсэн гэдэгтэй маргах хүн гарахгүй болов уу. Сургууль маань мандан бадарч байсан үе ч бий, харин нэг тогтолцооноос нөгөө тогтолцоонд шилжих зурвас үед хаалгаа барихаа шахаж байсан хэцүү үе ч бий. Амжилт ололт ч, гашуун сургамж ч энэ байгууллагын түүх билээ. Хэцүү үеийг амжилттай даван туулж, өсөлт хөгжил, шинэ өндөрлөг өөд мацан зүтгэсэн хамт олноор бахархахгүй байхын аргагүй.

«Магеллан хаагуур гарсан бэ?» туужаас: «Ер нь 1933-1934 онд намын сургууль нь зөвхөн сургах боловсруулах үүрэг гүйцэтгээд зогсохгүй, тусгай бэлтгэл сургууль байгуулагдах хүртэл ЗХУ-ын дээд сургуульд явах оюутныг бэлтгэх, ялангуяа КУТВ (Дорнодын хөдөлмөрчдийн коммунист дээд сургууль)-д суралцах хүмүүсийг бэлтгэх их ажлыг бас хийж байсан», «30-аад оны үед нам ба улсын төв сургууль эл улсынхаа дотор хамгийн

том, чухал сургууль байжээ. Ер нь зиндаагаа алдаагүй л яваа юм. Хожим нь Шинэ хүчний дээд сургууль гэж байхдаа ч, Намын боловсон хүчний дээд сургууль гэж байхдаа ч алдаагүй. Одоо намын дээд сургууль гэдэг маань манай ахмад дээд сургуулийн нэг нь болоод байна», «... Намын сургуулийнхан өөрийн сургуулийн нэр төрийг сайн ... хадгалсаар ирсэн, хадгалж ч явна... Тэр үеийн сурагчдаас одоо нөхөр Т.Рагчаа БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн нэгдүгээр орлогч даргаар ажиллаж байна. Анагаах ухааны дэд эрдэмтэн профессор Б.Рагчаа, ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн, төрийн шагналт Э.Шагдар, Ардын зураач Ү.Ядамсүрэн зэрэг хүмүүсийг манай орон даяар мэднэ. Дэлхийн хоёрдугаар дайны үед нам, улсын төв болон орон нутгийн байгууллагын удирдах ажилтны дотор нам ба улсын төв сургуулийг төгсөгчид цөөнгүй байжээ. Тэр нөхөд дайн дажны бэрх үед ч гэсэн, энх цагийн бүтээн байгуулах хөдөлмөрийн үед ч гэсэн нам ард түмнийхээ төлөө нэр төртэй зүтгэж ... явсан юм».

Хамт олноороо бахархахын учир

Энэ цагаас би том бүл болох Удирдлагын академи, бичил бүл болох удирдлагын эрх зүйн тэнхимд багтаж өдийн хүртэл эрдэм мэдлэгтэй, сайхан сэтгэлтэй олон шилдэг багш, ажилтнуудтай гар нийлэн ажиллаж яваадаа сэтгэл таатай байдаг юм.

Уулзаж учирч, мөр зэрэгцэн хамтарч ажиллаж байсан хүн бүхний тухай талархлын үгээ хэлэхийг хүсэвч цаг хугацаа, цаасны хэмжээнд баригдан эл бяцхан дурсамжиндаа тус сургуульд багшилж байсан мэргэжил нэгт анд нөхдийнхөө тухай цөөн мөр буулгасныг болгооно уу. Академид 1990 оноос хойш эрх зүйн хичээлийг хуулийн салбарын сор болсон, мэдлэгтэй, чадвартай хүчтэй оюунлаг хүмүүс зааж байсан юм. Тэр дундаа юуны өмнө гавьяат хуульч Г.Совд, Хөдөлмөрийн баатар, Ардын багш, гавьяат хуульч Б.Чимид, хуулийн салбараас төрсөн хоёр академич: гавьяат хуульч Ж.Амарсанаа, шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн С.Нарангэрэл, УИХ-ын дэд дарга асан, гавьяат хуульч Ж.Бямбадорж, гавьяат багш Л.Баасан, Монгол Улсын Ерөнхий сайд асан С.Баяр нарыг нэрлэх нь зүйд нийцэх болов уу. Эрх зүйн тэнхимийн багш нараас төрд өндөр хариуцлагатай алба хашиж байсан, зарим нь одоо ч хашиж байгаа хүмүүс цөөнгүй. Тухайлбал Үндсэн хуулийн цэцийн дөрвөн даргын гурав нь (Г.Совд, Ж.Бямбадорж, Ж.Амарсанаа), УИХ-ын таван гишүүн (Б.Чимид, Ж.Бямбадорж, Ганболд, С.Нарангэрэл, Оюунбаатар), Хууль зүйн сайд (Ж.Амарсанаа), хууль зүй, дотоод хэргийн дэд сайд (В.Удвал), мөн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга (Баясгалан), Дээд шүүхийн гишүүн (Л.Баасан, Д.Цолмон), Хүний эрхийн үндэсний комиссын дарга (Ж.Бямбадорж), МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн захирал (С.Нарангэрэл) нар энэ сургуулийн багшаар нэр

алдраа дуудуулж байсан юм. Эрх зүйн тэнхимийн багш нараас арван хүн эрдмийн зэрэг, цол хүртсэн үүнээс таван хүн хууль зүйн шинжлэх ухааны (Sc.D) доктор (Г.Совд, Ж.Амарсанаа, С.Нарангэрэл, Л.Баасан, Ч.Энхбаатар), таван хүн хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D) (Б.Чимид, Б.Уранцэцэг, А.Алтанзул, Д.Сүнжид, Ш.Цогтоо) хамгаалсан, эдүгээ тус тэнхимд нэг шинжлэх ухааны доктор, гурван доктор (Б.Уранцэцэг, А.Алтанзул, Д.Сүнжид) ажиллаж байгаагийн дээр эрдэм, амжилтын буухиаг цаашид үргэлжлүүлэх хувь зохиолтой докторант Р.Мухийт, С.Ганцэцэг, Д.Цолмон, С.Оюунчимэг зэрэг шинэ сэтгэлгээтэй, бүтээлч багш нар зүтгэж байгаа нь энэ авсаархан хамт олны оюуны чадавх ямар өндөр байсан, одоо ч өндөр байгааг гэрчилнэ. Ганц тэнхим ийм байгаа юм чинь бүхэл бүтэн Академийн хувьд ямар дүр зураг харагдах нь ойлгомжтой. Ийм л эрдэмлэг, хүчтэй, оюунлаг хамт олонд багтаж байгаагаараа би бахархдаг.

Цаг хугацаа гэж хурдан юмаа. Арванхоёр жилийн өмнө Академид ирж багшлахад хуулийн салбарт насаараа ажиллаж, хуульч нарыг бэлтгэх үйлсэд үлэмж хувь нэмэр оруулсан, арвин мэдлэгтэй, нөр их дадлага туршлагатай, асар их нэр хүндтэй Совд багш, Чимид багш хоёр надад ямар их түшиг тулгуур болж байсныг үгүйлээд баршгүй, харин одоо амьдралын их сургуулийг нэгэнтээ дүүргэсэн буурал профессор миний бие эрдэм мэдлэгтэй, эрч хүчтэй, чадалтай багш нартайгаа мөр зэрэгцэн хамтран ажиллаж, тэдэнд зааж зөвлөхийн зэрэгцээ тэднээсээ мөн байнга суралцаж байдагтаа сэтгэл хангалуун байдаг билээ. Түүнчлэн надад итгэн хариуцуулсан бакалаврын сургалт амжилттай явагдаж төрийн захиргааны менежментээр мэргэшсэн бакалавруудын эхний төгсөлт энэ жил тохиосон нь бэлэг дэмбэрэлтэй үйл явдал болсон гэж үзэж байна.

Р.ВАНДАНГОМБО

**НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА–ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч,
эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, проффессор**

Аспирантур докторантурын анхны ажилтай болж байлаа

Миний бие 1989 оны 3-р сарын 15-ны хаврын тэр нэг сайхан нартай өдөр НДС-д шилжин ирж ажилласан билээ. Тухайн үед МАХН-ын Төв Хорооны НУИ-ийн судалгааны нэг хэсгийг НДС-ийн судалгааны нэгжтэй нийлүүлэх шийдвэр гарсан болохоор бидний 10 гаруй судлаач, багш ирсэн юм. Гэхдээ өмнө нь ч би НДС-д цөөн цагаар хичээл зааж байсан л даа.

Биднийг Миеэ захирал орлогч Норовсамбуу багшийн хамт өрөөндөө хүлээн авч цай, чихрээр дайлж, сургуулиа товч танилцуулан, бидний цаашид хийх ажлын талаар зөвлөгөө өгч билээ. Түүнээс хойш би энэ «саарал ордондоо» өдгөөг хүртэл 15 дахь жилдээ ажиллаж байна.

Би энэ хугацаанд эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, багш, Социологийн төвийн эрхлэгч, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, аспирантур, докторантурын албаны даргын албыг хашиж ирлээ. Одоо тэнхимийн эрхлэгч хийж байна. Энэ дотроос Социологийн төвийн эрхлэгч хийж байсан үе маань нэлээд содон, бас ч хөгжилтэй явдал тохиолдож байв.

Ер нь энэ төвийн хамт олон маань чадалтай, ажлаа ч хийдэг, амралт заваа зохицуулдаг, олон нийтийн ажилд идэвхтэй оролцдог залуучууд байжээ. Эдний дундаас Д.Зоригт, О.Мөнхбат, С.Цэдэндамба нар доктор болж, Д.Долгорсүрэн АНУ-д докторантурт амжилттай суралцаж байна. Мөн багш, ажилтнуудын дунд явуулдаг гар бөмбөг, теннис, шатар, урлагийн зарим төрөлд социологийн төв түрүүлдэг байв. Би хүртэл шатраар 3 удаа, хос теннисээр 2 удаа сургуулийн аварга болж явав шив дээ.

* Миний эрхэм нөхөр Вандуш (бид ингэж нэрлэдэг юм) минь даанч цаг бусаар биднээсээ салж одсон болохоор урьд нь бичиж, хэвлүүлээгүй байсан дуртгалыг энд оруулав. Вандуш философи, социологи, намын байгуулалт, ёс зүйн чиглэлээр мэргэшин, ном бүтээл туурвин, хичээл зааж, мөн ч ихийг амжуулсан даа. Түүний энгүй сайхан чанарыг бид үргэлж дурсан, хүндэтгэлээ илэрхийлж явдаг. Тэрээр эдүгээ мөн ч гэгээн дурсамжж өгүүлж, хошигнон суух байсан боловч бид түүний тухай түүнээс ч илүү ихийг дурсах цаг бий гэдэгт итгэдэг. (Т.Л)

Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга байхдаа манай Академи аспирантур, докторантурын нэгжтэй болж, анхны 50 хүнийг элсүүлж авснаас одоо зарим нь зэрэг цолоо авч нэлээд нь хамгаалах бэлтгэлээ хангаж байна. Энэ үед орлогч захирал профессор О.Насанбат бидний ажлыг дэмжиж сайхан гар нийлж ажиллаж байсныг дурьдахад аятайхан байна. Одоогийн тэнхимд маань 3 доктор, профессор, 3 докторант ажиллаж сүүлийн 3 жилд 10 гаруй сурах бичиг, нэгэн сэдэвт зохиол, ном товхимол бичиж, Академийн сургалт, судалгааны ажлын нэлээд голыг нугалж явна.

Ингээд өнгөрсөн 15 жилээ эргэн санахад манай сургууль намайг өсөж бойжиход хийгээд миний амьдралд үлэмж дурсамжтай нэгэн сайхан үе юм. Тухайлбал эл хугацаанд миний бие «Ардын боловсролын тэргүүний ажилтан», профессор боллоо. Австрали, Англи, Голланд, Итали, ХБНГУ, Орос, Хятад зэрэг орны төрийн захиргаа болон эрдэм шинжилгээний байгууллагад мэргэжил дээшлүүлэх сургалт, семинарт оролцож, илтгэл, мэдээлэл хэлэлцүүлээ. Мөн «Удирдлагын социологи» (2002 он), «Захиргааны ёс зүй» (2003 он), «Менежерийн ёс зүй» (2004 он) сурах бичиг, гарын авлага, нэлээд тооны өгүүлэл бичиж, хэд хэдэн томоохон судалгаанд оролцож, олон докторант, магистрын ажлыг удирдаж байна.

Н.НАРАНЧИМЭГ

**УА-ийн багш, Нийгмийн удирдлагын сургуулийн захирал,
доктор, профессор**

Архангай аймагт төрж, Цэцэрлэг хотын 10 жилийн сургууль төгссөн, тэр үеийн ЗХУ-ын Уралын их сургуульд 1978-1983 онд суралцан философич мэргэжлийн эзэмшсэн бөгөөд 1983-1987 онд тус сургуулийн лаборатори эмнэлэг болох 1-р эмнэлэгт залуучуудын (ХЗЭ) байгууллагын даргаар ажиллав. Энэ хугацаанд Анагаах ухааны дээд сургуульд философийн хичээл зааж багшлах гараагаа эхэлсэн юм.

1988 оноос Боловсролын хүрээлэнгийн менежментийн секторт эрдэм шинжилгээний ажилтнаар ажиллах хугацаандаа багшийн хөдөлмөр зохион байгуулалт, ЕБС-ийн удирдлагын үйл ажиллагаа, орон нутагт боловсролын байгууллагыг хөгжүүлэх арга зам, ардын сурган хүмүүжүүлэх ухааны өвийн чиглэлээрх судалгаанд багийн гишүүнээр ажиллаж судалгааны арга зүйн үндсийг эзэмшихийн зэрэгцээ 1990-1998 онд Улсын багшийн дээд сургуульд боловсрол судлал, сэтгэл судлалын хичээлүүдийг зааж байлаа.

1995-1997 онд Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институтэд төрийн удирдлагын чиглэлээр суралцаж, эндээ багшлах болсноос гадна 1999 оноос докторантурт суралцан 2002 онд докторын зэрэг хамгаалсан. 28 гарын авлага, сурах бичиг, нэг сэдэвт бүтээл, 46 өгүүлэл бичиж хэвлүүлэн 16 илтгэл хэлэлцүүлж, 20 гаруй судалгааны багт ажилласан юм.

Удирдлагын Академийн отгон тэнхим

Одоогийн Удирдлагын Академийг Төрийн захиргаа Удирдлагын хөгжлийн институт байхад төрийн удирдлагын мэргэжлээр төгсөх үед (1997) болсон сонсогчдын эрдэм шинжилгээний бага хуралд боловсролын шинэчлэлийн сэдвээр тавьсан илтгэл (1-р байр эзэлсэн) намайг энэ сургуульдаа багш болох үүдийг нээсэн юм.

Бага хурлын үеэр институтын дэд захирал О.Насанбат, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Р.Вандангомбо нар надаас хаана ажилладаг

(боловсролын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан байсан), хэдэн жил судалгаа хийсэн талаар лавлаж байсан бөгөөд боловсролын удирдлагын чиглэлээр сургалтын хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаагаа намар нь намайг дуудан танилцуулж, хөтөлбөрийн төсөл боловсруулах санал тавьсан юм.

Боловсролын хүрээлэн татан буугдчихсан, боловсролын яаманд шинээр хяналт шинжилгээ үнэлгээний хэлтэс байгуулагдах, түүнд мэргжилтнээр очихоор хүлээж байсан үе таарсан тул сургалтын хөтөлбөрөө хичээнгүйлэн боловсруулж танилцууллаа. Багшийн дээд сургуульд боловсрол судлалын хичээл зааж, хүрээлэндээ боловсролын удирдлагын секторт ажиллаж байсан туршлага минь хэрэг болж билээ.

Хэд хоногийн дараа Социологийн тэнхимд багш болох боломж байгааг дуулгасан бөгөөд тэр өдрийг би хэзээч мартдаггүй юм.

Ажлын гараагаа 1997 онд Улаанбаатар хотын боловсролын газрын захиалгаар 7 хоногт 2 удаа хичээллэх «гарагийн» сургалт, аймгуудаас элсэлт авч «улирлын» сургалтын суурыг тавьсанаар эхлүүлж байв.

Боловсролын удирдлагын сургалтын хөтөлбөрийн хичээлүүдээс «Боловсролын удирдлага», «Орчин үеийн сургалтын онцлог», «Боловсролын Социологи», «Сурган хүмүүжүүлэх ёс зүй», «Боловсролын философи», «Сургалтын технологийн удирдлага», «Боловсролын стандарт- хяналт», «Боловсролын онолын шинэ хандлагууд», « Хүүхэд судлал», «Сургалтын хөтөлбөр боловсруулах онол, арга зүй» зэрэг хичээлүүдийн хөтөлбөрийг боловсруулж зааж эхэлсэнээс гадна 2000 онд эрүүл мэндийн сургалтын хөтөлбөрийг боловсруулж «Хүн ам менежмент», «Эмнэлэгийн менежмент», «Нийгмийн даатгалын удирдлага» хичээлүүдийн хөтөлбөрийн үндсийг боловсруулж билээ. Хичээлийн хөтөлбөрүүдийг боловсруулах гэж холбогдох байгууллага, эрдэмтэд, багш нартай уулзаж, хэрэгтэй ном бүтээлийг цуглуулахад П.Увш багш бид 2 ихээхэн цаг хугацаа хөдөлмөр зарцуулж байлаа. Харин 2002 онд нийгмийн удирдлагын буюу Удирдлагын Академийн отгон тэнхим байгуулагдсан түүхтэй.

Тэнхимийнхээ багш нартай хамт нийгмийн үйлчилгээг зохион байгуулж, удирдах мэдлэг, чадвар, арга барил эзэмшсэн ажилтанг бэлтгэх зорилго бүхий нийгмийн удирдлагын сургалтын хөтөлбөрийг 2002-2003 оны хичээлийн жилээс шинээр боловсруулан хэрэгжүүлсэн бөгөөд боловсрол, эрүүл мэнд, соёл, хэвлэл мэдээлэл, биеийн тамир, спортын чиглэлээр тус тусдаа ангиуд хичээллэж байлаа. Тэр үеийн төгсөгчдөөс гэхэд Монгол улсын гавъяат багш Т.Лхагваа, Монгол улсын гавъяат эмч Ч.Баатар, Монгол улсын гавъяат жүжигчин Г.Түвшинтөгс, Ц.Эрдэнэбат, Монгол улсын гавъяат дасгалжуулагч Т.Батлав, Д.Баясгалан зэрэг олон алдартанууд төрөн гарсан байна.

2004-2005, 2005-2006, 2006-2007 оны хичээлийн жилүүдэд сургалтын хөтөлбөр шинэчлэгдсэн бөгөөд тэдгээрээс «Нийгмийн салбарын бодлого удирдлага», «Хүн ам, хөгжлийн удирдлага», «Нийгмийн хамгааллын үндэс», «Биеийн тамир, спортын удирдлага», «Хэвлэл мэдээллийн удирдлага», «Төрийн бус байгууллагын удирдлага», «Нийгмийн бодлого», «Гэр бүл судлал», «Орон нутаг дахь боловсролын үйлчилгээ», «Нийгмийн удирдлагын үндэс» хичээлүүдийн хөтөлбөрийн суурийг боловсруулав.

Ийнхүү боловсролын удирдлагын болон нийгмийн салбарын удирдлагын сургалтын хөтөлбөрт тэнхимийн эрхлэгч, сургуулийн захирлаар ажиллах хувь надад тохиосноос гадна Удирдлагын Академийн хамгийн анхны докторантурын сургалтын элсэгч болсон (1999) азтай нэгэн билээ. Манай ангид 23 суралцагч байсны П.Тэгшбүрэн, Б.Хэрлэн, С.Нармандах, Б.Дуламсүрэн, Н.Цолмонтуяа, С.Энхсайхан, Б.Чулуунцэцэг, Н.Нарантуяа, бид есүүлээ академийн багш бөгөөд өнөөдрийн байдлаар 10 эрдэмтэнтэй.

Академид ажилласан он жилүүд миний амьдралын хамгийн «бүтээлч» үе бөгөөд хамгийн гол үнэ цэнэ нь байгууллагын минь хамт олон тэдний дотно сайхан харилцаа, олон зуун шавь нар минь юм.

Д.ГАНБААТАР

**УХИ, ТЗУХИ, УА–ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч,
доктор, профессор**

1984 онд ЗХУ-ын Эндонов хотын Төмөрлөгийн дээд сургуулийг «Гагнуурын технологийн инженер» мэргэжлээр төгсч, 2000 онд «Байгууллагын хөгжлийн удирдлагын асуудал» сэдвээр докторын зэрэг хамгаалсан. Орос, англи хэлтэй. 2005 онд Удирдлагын академийн дэд профессор, 2008 онд профессор цол тус тус хүртсэн. Тэрээр АНУ, Швед, Япон, ХБНГУ, Тайланд, Турк, Казакстан, БНСУ, БНХАУ, Энэтхэгийн их дээд сургууль, институтуудад мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд хамрагдсан болно.

1984-1990 онд Эрчим хүчний нэгдсэн засварын газарт инженер, лабораторийн эрхлэгч, 1991 оноос одоог хүртэл Удирдлагын академид багш, тэнхимийн эрхлэгчийн албыг тасралтгүй хашиж ирсэн.

Профессор Д.Ганбаатар нь Менежментийн хөгжлийн хандлага, Байгууллагын хөгжлийн асуудал, Стратегийн удирдлагын асуудлаар судалгаа хийж, зөвлөгөө өгдөг. Олон улс үндэсний хэмжээний олон тооны төслийн удирдагч, багийн гишүүнээр ажиллаж байсан менежментийн шинжлэх ухааны үндэсний нэр хүндтэй эрдэмтдийн нэг юм.

Миний бие өнөөдрийг хүртэл Удирдлагын академид ажил амьдралаа зориулсан ба дадлагажигч багшаас эхлэн ахлах, дэд профессор, профессор зэрэг ажил албаны шатлалаар ажиллаж байгаадаа сэтгэл хангалуун байдаг. Дөнгөж багшлаж эхэлсэн үеийнхээ дурсамжтай байх болов уу гэсэн нэг тохиолдлыг дурсахыг хүсэж байна.

Ерөнхий менежментийн сэдвээр анхны лекцээ бэлтгэн, 90 минут унших ёстой байтал миний бэлдсэн ар өвөргүй 8 хуудас материалаа 40 минутанд уншаад өөр хэлэх үггүй болсон тул хичээлийн танхимыг орхиод тэнхимдээ иртэл ахмад багш нар яагаад эрт гарч ирсэнийг сонсоод нэг талаас зэмлэнгүй нөгөө талаас шоолонгүй өнгө аястайгаар зөвлөгөө өгсөн нь мартагдашгүй үйл явдал болсон. Үүнээс хойш хэдийнээ 24 жил багшлаж зохих туршлага ур чадварыг ахмад багш нарынхаа дэмжлэгтэйгээр хуримтлуулжээ. Үүнийг менежментийн тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж

байсан доктор, профессор Ц.Адъяа, Л.Лхаашид, П.Цэрэндорж нар надад харамгүй дэмжлэг, зөвлөгөө өгсөнтэй холбон үздэг.

1994 онд Удирдлагын академийн ТЗУХИ нэртэйгээр зохион байгуулагдаж 3 байгууллагын хамт олон нэгдэн нэгэн айл өрх үүдээ нээсэн тэр үед өөр өөр байгууллагын багш нар нэг хамт олон болох гэж тэрүүхэндээ хөөрхөн сэтгэл зүйн саадтай тулгарч байсан. Тухайлбал: ямар нэг нэгдсэн арга хэмжээ болоход нэг мэдэхэд л тус тусдаа бөөгнөрсөн байдаг байсан. 1996 оны багш нарын баяраар хийсэн арга хэмжээ энэ бэрхшээлийг даван туулахад чухал түлхэц болсон. Учир нь бүх багш ажилтнуудын нэрийн эхний үсгээр тус тусад нь ширээ засаж тэнд нь тухайн хүмүүс сууж, илэн далангүй нээлттэй байж бие биенээ ойлголцож байсан билээ.

Энэ бүх хугацаанд багшлах, зөвлөгөө өгөх болон судалгааны олон төсөл хөтөлбөрүүдэд бусад тэнхимийн бүх багш нартай хамтран ажиллаж байсан нь сургуулийнхаа нэр хүндийг өндөрт авч явах хамгийн сайн жишээ гэж үздэг билээ. Тухайлбал: Одоогийн УУС-ийн захирал П.Доржсүрэнтэй хамтран Тасис хөтөлбөрийн хүрээнд МУ-ийн 8 аймагт хийсэн «Стратеги төлөвлөлт» багц сургалт маш амжилттай болсон, сүүлд 2006-2008 онд Шведийн STPU байгууллагатай хамтран орон нутгийн Төрийн захиргааны байгууллагын менежерүүдэд зориулсан «Байгууллагын хөгжил, манлайлал» сургалтанд манай 10 гаруй багш хамтран ажилласан. Захиалгат судалгааны ажлууд дээр нэг адил бусад багш нартай хамтран ажиллаж байсныг ч энд дурдах учиртай.

Академийн дэд захирал Ш.Батсүх, Эдийн засгийн тэнхимийн багш Л.Ариунаа, Д.Сэржамц, П.Оюун-Эрдэнэ, Чулуунчимэг зэрэг багш нартай хамтран ажиллаж харилцан туршлага солилцож байсныг эргэн санахад таатай байдаг.

Удирдлагын академид шинэ системээр докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөл ажиллаж эхлэхэд 2000 оны 2-р сарын 11-нд «Байгууллагын хөгжлийн удирдлагад тулгамдсан асуудал» сэдвээр докторын зэрэг хамгаалж өнөөдрийг хүртэл докторын зэрэг хамгаалсан багш нарынхаа гарааг эхэлсэндээ маш их баяртай байдаг. Миний энэ өчүүхэн амжилтыг зүй ёсоор хуваалцах ёстой хүмүүсийг энд дурсахгүй бол болохгүй.

Магистрын зэрэг хамгаалах ажлын удирдагч доктор, профессор Д.Цэрэндорж, докторын ажлын удирдагч доктор, профессор Я.Шуурав гэсэн эрхэм 2 хүн билээ. Эдгээр багш нар маань одоог хүртэл сургуульдаа багшилж байгаа бөгөөд зөвхөн надаар зогсохгүй олон багш нарын эрдмийн зөвлөгч, зүй ёсны Гүрдаваа Ринбүүчий нар билээ.

Багш хүнд байх ёстой нэг гол ур чадвар нь илтгэх, шинжлэх ухааны ойлголт ухагдахууныг хүмүүст энгийн ойлгомжтой хүргэх нь чухал байдаг. Миний хувьд 2006, 2008 онд UB palace-д «Бизнесийн алтан боломж 20:80-ийн харьцаа» гэсэн лекцийг олон нийтэд зориулан уншсан нь багшлах туршлагатай болоход томоохон нөлөө үзүүлсэн гэж үздэг. Иймээс бидний хойч үеийн багш нар ур чадвараа хөгжүүлэхэд жишээ болгон аваасай гэж бодож явдаг. Түүнчлэн 1994 оноос хойш 20 гаруй жилийн хугацаанд давхардсан тоогоор 100 гаруй байгууллагуудын захиалгаар Хөгжлийн төсөл хөтөлбөр боловсруулахад бусад багш нартай оролцсон нь сургалтыг бодит амьдралтай холбох, байнга өөрчлөгдөж байгаа орчинтой зааж байгаа хичээлээ уялдуулахад дорвитой хувь нэмэр түлхэц болдогийг санаж явах нь зүйтэй болов уу. Үе үеийн олон зуун төгсөгч, менежер, магистир, доктор нарт хичээл орж байсан нь өнөөдөр хаана ч явсан багшаа гэж хүндүүлэх завшаантай мөчүүд олонтоо тохиолдож байгаагаар миний бие өөртөө урам зориг төрүүлж заримдаа омогших сайхан сэтгэгдэл төрүүлдэг. 1996 оноос хойш багцаа тоогоор 150 гаруй магистрантын ажлыг амжилттай удирдаж эдгээр төгсөгчид манай орны бүх аймаг хотод удирдах ажил амжилттай хашиж байнга холбоотой байдагт нь баярлаж явдагаа дурсахад сайхан байна. Удирдлагын академийн сургалтын орчин, сургалтын хөтөлбөр агуулга, цаг үетэйгээ нийцэн тасралтгүй шинэчлэгдэж байгаа нь манай сургууль руу хандах хүмүүсийн урсгалыг огт бууруулахгүй байгаа гэж өөрийн хувьд үздэг. Зах зээлийн жамаар гэж үзвэл бид эрэлт хэрэгцээг хангах чанартай үйлчилгээ үзүүлдэг гэсэн үг болов уу.

Манай сургуулийн гадаадад хамтын ажиллагаатай бусад орны сургуулиудад урт болон богино хугацаагаар мэргэжил дээшлүүлсэн нь багшлах ажлын дөртэй болоход чухал нөлөө үзүүлсэн. Үүнд: АНУ-ын хөгжлийн агентлагийн тусламжтай хэрэглэсэн жишиг бизнесийн удирдлагын хөтөлбөр, Швед улсад 3 удаа зохион байгуулагдсан богино сургалт, Япон улсын Нагаяо хотод хэрэгжсэн зүүн өмнөд Азийн корпорацийн хөтөлбөр.

ХБНГУ-д хамрагдсан «Удирдах эв дүй» сургалтын хөтөлбөр, БНСУ-ын Төрийн захиргааны институтэд зохиогдсон богино сургалтууд, Тайланд бол БНХАУ-д зохиогдсон сургалт зэргийг дурдахыг хүсэж байна.

Манай удирдлагын академийн хамт олон өнөөдөр хэдийн эрийн цээнд хүрч гар нийлсэн эвсэг гэр бүл болжээ. Тус сургуулийн үе үеийн захирлууд хамт олныхоо асуудлыг шийдэхэд гаргасан хичээл зүтгэлээр өөр бусад байгууллагуудаас илүүтэйгээр багш ажилчидаа орон сууцаар бүрэн хангаж чадсан нь маш сайн ололт болсоныг мартахын аргагүй.

*2008 он ХБНГУ, Бонн хот, Удирдах ур дүй сэдэвт сургалт, семинарт
оролцсон Удирдлагын академийн багш нар болон яам агентлагийн
төрийн албан хаагч нарын хамт*

Ахмад багш нарынхаа ажлыг цаашид түүчээлэн авч менежментийн тэнхимийн эрхлэгч гэсэн хүндтэй албан тушаалыг хашиж байх хугацаандаа өөрийн бүх мэдлэг чадварыг сургуулийнхаа нэр хүндийг өндөр өргөж явахтай холбон, хариуцлагаа ямагт санаж ажиллах болохоо төгсгөлд нь хэлэхийг хүсэж байна.

Б.ЭНХБАЙГАЛЬ

УА-ийн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор, эдүгээ Монгол улсын ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, ШУА-ийн Үндэсний хөгжлийн хүрээлэнгийн захирал

Б.Энхбайгаль нь удирдахуйн ухаан, төрийн удирдлага, эдийн засаг, бодлого судлал, системийн онол, шугаман бус динамикийн чиглэлүүдээр боловсрол эзэмшиж мэргэшсэн.

Удирдлагын академид багш, ахлах багш, Удирдахуйн ухааны тэнхимийн эрхлэгч, магистр, докторын зэрэг хамгаалах зөвлөлийн гишүүн, ахлах судлаач, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, Удирдахуйн ухааны хүрээлэнгийн захирлаар ажиллаж байсан. Удирдах ажлын арав гаруй жилийн туршлагатай.

Судалгааны чиглэл нь удирдахуйн практикийн асуудлууд, бодлого судлал, байгууллагын, нийгмийн сэтгэл зүй, эдийн засгийн бодлого, мэдлэгт түшиглэсэн эдийн засаг, инноваци, эдийн засаг нийгмийн амьдрал дахь шугаман бус динамикийг хамардаг. 13 ном, 65 эрдэм шинжилгээний илтгэл өгүүлэл, хориод бодлогын зөвлөмж бичин, 100 гаруй бүтээл туурвисан.

Хөгжлийн хөдөлгүүрийн нэг нь Удирдлагын академи

Удирдлагын академи бол төр, нийгэм, бизнесийн удирдах ажилтныг бэлтгэдэг байгууллага юм. Монгол төрд чадалтай түшээд, эдийн засгаа хөгжүүлэхэд авьяаслаг менежерүүд, нийгмээ хөгжүүлэхэд мөн л энэ чиглэлээр мэргэшсэн авьяаслаг удирдагчид хэрэгтэй. Товчхон хэлбэл улс орны хөгжлийн олон хөдөлгүүрийн нэг нь Удирдлагын академи билээ. Энэ байгууллагын үйлсэд зүтгэж, хөдөлмөрч, хичээнгүй хамт олонтойгоо хамт 2000 оноос эхлэн өдийг хүртэл ажиллаж байгаадаа бахархдаг.

Хүмүүнийг сургаж бэлтгэх гэдэг амаргүй ажил. Ялангуяа сайн удирдагчдыг бэлтгэх нь бүр ч хэцүү, бусад улс орнуудад ч бас хүсэл мөрөөдөл болсон хэвээр байгаа билээ. Бид барууны, эсвэл гадны үзэл онолыг шууд хуулбарлах, сурах бичгийн тогтсон мэдээллээр сургалтын агуулгыг хязгаарлахыг дэмжиж байгаагүй. Өөрийн гэсэн уламжлал, түүх, соёлдоо тулгуурласан, Монголын нийгмийн өнөөгийн хэрэгцээнд илүү

нийцэх тийм л удирдагчдыг бэлтгэх нь үндсэн зорилго байсаар ирсэн юм.

Энэ үйл явцад жинтэй хувь нэмэр оруулж, өөрсдийн туршлага, мэдлэгээрээ үлгэр дууриал болж байсан доктор, профессоруудаас Д.Бямбасүрэн, Г.Лхагвасүрэн, Д.Лхаашид агсан нарыг нэн тэргүүнд дурьдая.

Д.Лхаашид багш маань асар хүнлэг, уужуу ухаантай, бүгдэд тэгш хандаж, эрдэм мэдлэгээсээ харамгүй хуваалцдаг хүн байж билээ. Удирдахуйн ухааны тэнхимийн багш бид ч тэр хүнээс ихийг сурсан. Удирдахуйн монгол арга барилын тухай төсөөлөл, ойлголттой болоход Д.Лхаашид багш маань ихээхэн хувь нэмэр оруулсан гэж бодог. Туурвисан бүтээлүүд нь одоо ч бидний байнгын унших ном болсоор байна.

Миний аав (Ерөнхий сайд асан, доктор, профессор Д.Бямбасүрэн) 1987-оос 1990 онуудад, мөн 1998-аас 2000 онуудад захирлаар ажиллаж, 1999 онд Удирдлагын хөгжлийн институтыг Удирдлагын академи болгон өөрчилсөн юм. Энэ нь тухайн үедээ Монголын төр, нийгэм, хувийн хэвшлийн лидерүүдийг бэлтгэх асуудалд нэн өндөр ач холбогдол өгч, Удирдлагын академийн статусыг өргөсөн хэрэг гэж ойлгодог. Одоо ч гэсэн сайн удирдагчид, лидерүүдийн хэрэгцээ их байсаар байна.

Доктор, профессор Г.Лхагвасүрэн гуай философийн асар өндөр мэдлэгтэй, энгийн, багш нартайгаа их ойр хамтарч ажилладаг хүн байж билээ.

Асуудлыг жижиг гэлгүй судлах, чадвар эзэмшихийн хажуугаар тогтолцоогоо бүхлээр нь олж харах, системтэй сэтгэх чадвар олгоход тухайн үед зөвхөн Удирдлагын академид л байсан Системийн онолын хичээл, Шугаман бус динамикийн шинжилгээ буюу синергетикийн хичээлүүд их хувь нэмрээ оруулсан. Төрт ёсны түүх, Удирдахуйн орчин үеийн онол хандлагууд, Монгол судлал, Хөгжлийн онол үзэл баримтлалууд, Эдийн засгийн загварчлал, Мэдлэг инновацийн менежмент гэхчилэн өөр аль ч их дээд сургуульд байхгүй хичээлүүд олон бий. Өнөөгийн Удирдлагын академийг бий болгоход олон үеийн эрдэмтэд амьдралаа, хөлс хүчээ, сэтгэл, зүтгэлээ зориулсан.

Д.Нарандэлгэр, Я.Шуурав нарын доктор профессорууд ч бас академийг хөгжүүлэх үйлсэд ихээхэн хувь нэмэр оруулан шинэ залуу багш нарыг бэлтгэхэд өнөөг хүртэл анхаарч ажилласаар байна.

Миний бие 2003 онд Удирдахуйн ухааны тэнхимийн эрхлэгчийн ажлыг хүлээн авч 2008 оныг хүртэл ажилласан. Мөн 2003 оноос 2010 оныг хүртэл Эрдмийн зөвлөл, докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж байлаа. Докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлд улсдаа хамгийн их нэр хүндтэй, хүлээн зөвшөөрөгдсөн, шилдэг эрдэмтэдтэй

хамтран долоон жил ажиллаж, олон ч докторыг хамгаалуулсан. Зөвлөл 22 гишүүнтэй байсны хамгийн залуу нь би байсан. Одоо эргээд бодоход шаардлага өндөртэй, судалгааны ажлыг их олон талаас нь шүүн тунгааж хэлэлцдэг, үнэхээр сайн зөвлөл байсан. Тэр зөвлөлөөр зэрэг хамгаалж, одоо ч Удирдлагын академид ажиллаж байгаа докторуудаас дурьдвал Л.Отгонтуяа, М.Мөнхболд нар билээ.

2007 оноос 2009 онуудад Удирдахуйн ухааны хүрээлэнгийн захирал, Академийн эрдмийн зөвлөлийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, Удирдахуйн ухаанаар докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн нарийн бичгийн даргаар ажилласан юм. Удирдахуйн ухааны хүрээлэн нь Удирдлагын академийн судалгаа шинжилгээ, ном сурах бичиг, эрдмийн ажлыг докторантурын сургалт хамгаалалт, магистрын хамгаалалттай хамтад нь хариуцдаг бүрэлдэхүүн сургууль байлаа. 85 докторанттай, 300-гаад магистрын хамгаалалтыг хариуцдаг, сургалт судалгаанд академийн багш нараас гадна Монголын хамгийн шилдэг зуугаад эрдэмтэдтэй хамтран ажилладаг байв. Тухайн үед хамтран ажилласан удирдлагын, хүрээлэнгийн багууд их нийцтэй, зорилго нэгтэй, хичээж ажилладаг байсан.

Миний хамтран ажилласан удирдлагуудаас доктор, профессор Т.Лхагваа захирал их хүнлэг, хүмүүсээ бодож ажилладаг, нээлттэй арга барилтай, Доктор, профессор Ш.Батсүх (дэд захирал) шинэ санаа санаачилгыг дэмждэг, хамт ажилладаг хүмүүстээ урам өгч чаддагаараа ялгардаг байв. Тухайн үед Бизнесийн сургуулийн захирал Я.Шуурав, Төрийн сургуулийн захирал Др.Проф.Д.Цэрэндорж нартай ойр хамтарч ажилласан. Бид хамтдаа олон асуудлыг шийдэхийг хичээж эрмэлзсэн билээ.

Богино хугацааны чадваржуулах сургалтын эхлэлийг тавьж, ном сурах бичиг, эрдмийн бүтээлийг чанаржуулах нь эн тэргүүний ажил байлаа. Ажил амьдралын практикт хангалттай нухлагдчихаад ирдэг, ихэнхдээ удирдах албан тушаал хашдаг сонсогчдод их сургуулийн түвшний биш, практикт тулгуурласан, орчин үеийн, хэрэглэж болохуйц мэдлэг олгохын тулд Удирдлагын академийн хамт олон бүхнээ зориулсаар ирсэн. Тийм ч болохоор манай багш нарын хичээлийн агуулга байнга баяжиж, өөрийн туршлага, эрдэмтний судалгааны үр дүн, үзэл бодлыг агуулдаг, үүгээрээ бусад их дээд сургуулийн цэвэр танин мэдэхүйн сургалтаас агуулга, чанарын хувьд ихээхэн ялгаатай.

Багш нараа хөгжүүлэх, аль болох гадаад дотоодын сургалтад байнга хамруулах, багш судлаачдын залуу халааг бэлтгэж боловсруулах нь тухайн үед тулгамдсан гол асуудлын нэг байлаа. Багшаар ажиллаж байгаа

докторантуудад докторын зэргээ хамгаалах боломж, нөхцлийг бүрдүүлэхэд анхааран ажилласны үрээр докторуудын эгнээ өргөжин тэлсэнд баяртай байдаг.

Эрдэм шинжилгээний бичлэгийн стандартыг олон улсын түвшинд хүргэх нь тухайн үед зорьж хийсэн ажлын маань нэг юм. Судалгааны ажлыг чанаржуулж, оролцоог дэмжин шийдвэр гаргагчдад хэрэгтэй зөвлөмжийг нь бэлтгэн хүргэх, үүний тулд судалгааны үр дүнг бодлогын судалгааны тайлан, зөвлөмжийн хэлбэрт оруулахад бас анхаарч ажилласан билээ. Судалгааны ажлын хамгийн гол үр дүн нь улс орны бодлого, шийдвэрт тусгалаа олох явдал байдаг.

Сургалт нь аль болох судалгаанд суурилсан, судалгааны үр дүнгээр баяждаг байх, зөвлөгөө бусад ажилд энэ нь биеллээ олдог байх нь тухайн үед бид бүгдийн анхаарч зорьсон ажлуудын нэг байсан.

Академик бичлэг, нэг сэдэвт бүтээлийн шаардлагад нийцүүлэн бичиж, сэтгэж сурсан судлаачдыг бодлогын шинжилгээний арга барил, бодлогын судалгааны тайлангийн бичлэгийн хэв маягт дадуулах нь амаргүй ажил аа. Өнөө хэр энэ чадвар аль ч их дээд сургууль, судалгаа шинжилгээний байгууллагуудад дутагдалтай хэвээрээ л байна.

Миний өөрийн ажигласнаар сайтар сонгосон залуусыг Удирдлагын академид багш болгож бэлтгэхэд хамгийн багадаа таван жил, судлаач болгон бэлтгэхэд арваас доошгүй жил шаардагддаг. Судалгаа, бичгийн ажил, багшлах гэдэг хөндлөнгөөс харахад хялбар юм шиг, хүн бүхний шүүмжлэлд өртөх атлаа барагтай аавын хүү, ээжийн охины хийж чадах ажил бишээс гадна удаан хугацааны бэлтгэл, туршлага хэрэгтэй. Цаашид ч хүний нөөцөө бэхжүүлж, хөгжүүлэх, судлаачдын залуу халааг бэлтгэх, судалгааны арга зүй, арга барилыг сайжруулах нь анхаарал татсан, гол асуудлын нэг байсаар байх болно.

Удирдлагын хөгжлийн институт, Төр, нийгмийн судлалын Академи, Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төв гэсэн гурван байгууллагыг нийлүүлж, өнөөгийн Удирдлагын академийн үндэс суурийг тавьсан. Тэр утгаар нь авч үзвэл Удирдлагын академи судалгааны хүчтэй бааз болж, улс орныхоо судалгааны байгууллагуудыг манлайлах боломжтой төдийгүй ийм үүрэгтэй гэдэгт гүнээ итгэнэм.

Зарим хүмүүс зөвхөн төрийн сургууль нь хэрэгтэй, бусад нь хэрэггүй гэж гэнэхнээр бодох нь бий. Хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллагууд, төрийн аль алины нь чиглэлээр судалгаа хийж, сургалтын чанар агуулгыг баяжуулах, нийгэмд болж байгаа процесс үйл явцыг, нийгмийн эрэлт хэрэгцээг мэдэрдэг байх, удирдахуйн, сэтгэл зүйн, эдийн засгийн, хууль эрх зүйн шинжлэх ухааны ололт амжилтаар

судалгаа, сургалтын агуулгыг баяжуулж байж л сайн удирдагчдыг бэлтгэх боломжтой. Зөвхөн ингэж байж л төрийн хүнийг бэлтгэх ажил олон улсын түвшинд дөхөж очно. Хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллагуудын менежмент, хөгжил харьцангуй сул дорой байгаа өнөөгийн нөхцөлд аль алиныг нь бэлтгэх хэрэгцээ шаардлага бол өнөөгийн цаг үеийн захиалга билээ.

Удирдлагын академийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, сургалтын хөтөлбөрийг энэ хэвээр нь хадгалж, харин нутгийн өөрөө удирдах ёс, орон нутгийн удирдах ажилтныг байнга бэлтгэдэг болох хэрэгтэй юм. Төрийн албан хаагчдыг байнга бэлтгэх, сургах албан ёсны зохицуулалт нэн чухал байна. Төрд ажиллаж байгаа хүн ядаж жилдээ хоёр удаа мэдлэгээ шинэчилж, ахиулах нь наад захын шаардлага билээ.

Хүний нөөцөө чадавхижуулах, сонсогчидтойгоо илүү ойр ажиллаж, чадавхижуулах, сургалт судалгааны ажлыг олон улсын шилдэг байгууллагуудын жишигт хүргэх, судалгаа болон бусад ажлынхаа үр дүнг нийгэмд цаг алдалгүйгээр тухай бүрт нь хүргэх, сургалтын орчиноо шинэчилж, баазыг бэхжүүлэх, төгсөгчидөө дахин сургаж хөгжүүлдэг болох зэрэг бодлогын чанартай олон асуудлууд тулгамдсан хэвээр байна.

Өдгөө Монгол Улсад хаана ч байхгүй, тийм чадавх, потенциал, туршлага Удирдлагын академид нэгэнт бүрэлджээ. Цаашид улам хөгжих, Монгол улсынхаа шилдэг удирдагчдыг бэлтгэж, хөгжлийн түүчээ болох зам дардан байх болтугай.

Р.БАДРАЛМАА

**УХИ, ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор, профессор,
сургалтын албаны дарга**

Хэнтий аймгийн Батширээт сумын Эгийн гол эргэ гэдэг газар төрсөн. 1981 онд «Хосе Мартын нэрэмжит 52 дугаар сургууль төгссөн. 2003-2010 онд Удирдлагын Академийн Төрийн удирдлагаар докторын зэрэг хамгаалж, 1999 онд Шинэ Зеланд улсын Вайкатогийн их сургуульд Стратегийн удирдлага болон Хүний нөөцийн удирдлагаар магистрийн зэрэг хамгаалсан, 1987 онд «Политехникийн дээд сургууль»-ийг Барилгын технологич инженерээр төгсч, 1987-1991 «Монгол түнш»ХХК-ний төмөр бетон цехийн дарга, 1991–1992 МҮСАХүрээлэнд залуучуудын хотхоны дарга, 1993 – 2002 Удирдахуйн ухааны тэнхимд багш, 2002 одоог хүртэл Сургалтын

бодлого, зохицуулалтын албаны даргаар ажиллаж байна.

«Удирдлагын Академийн бренд буук» (2011), «Соёл урлагийн менежерт зориулсан удирдахуйн лавлах» (2010), «Багш, ЭША нарын ажлын гүйцэтгэлийг тооцоолох программ», «Хэрэглэгчийн гарын авлага» (2010), «Судалгаа, шинжилгээний ажлын боловсруулалтын стандарт, аргачлал» хамтын бүтээл, (2006), «Төсвийн байгууллагын стратегийн удирдлага» (2005), «Төслийн удирдлага» сурах бичгийн редактор (2004), «Байгууллагын төлөвлөлт» сурах бичгийн редактор, (2011), «Стратегийн удирдлага» (1996) зэрэг олон ном бүтээл туурвисан.

Д.Лхаашид багшийн минь үйлс нь гүн, үгийн утга гүн

Би 1994 онд Удирдлагын академийг төгсөж, Д.Лхаашид багшийнхаа заасан замаар Менежментийн тэнхимд багшаар ажиллах хүндтэй хувь хүртсэн азтай хүн. Энэ он жилүүдэд багшийн минь хийж байсан үйл, хэлж байсан үг бүхэн үргэлж толгойны орой руу орно гэгчээр утга, тайлал нь улам гүн гүнзгий ойлгогдож, бодогдож намайг чиглүүлж явах юм.

Багш минь анх надад -За нөхөр минь 9 сараас эхлээд «Менежмент», «Үйлдвэр үйлчилгээний менежмент»-ийн хичээл заана, энэ зуны 2 сар маш сайн бэлдээрэй. Үүний тулд дараах зүйлийг хийсэн байна шүү гэж

үүрэг өгч байж билээ. Бас болоогүй ээ, үүргээ яаж биелүүлж болох талаар зөвлөлгөө өгсөн. Тэр нь:

1. Тэр үед манай Академи дээр Австрали улсын профессор Чаттержийг гэдэг энэтхэг багш менежментийн маш олон англи номтой, доор нэг давхарын (одоогийн санхүүгийхний) өрөөнд суудаг байлаа. Чаттержийг багшаас ном авч хичээлийн конспектоо бэлд гэлээ. Бас багш өөртөө байсан цорын ганц Үйлдвэр үйлчилгээний удирдлагын англи номоо цөөхөн хоног хэрэглүүлэхээр өгч байсан.
2. Дараагийн даалгавар бол хичээл эхлэхээс өмнө заавал хичээл зааж үзсэн байгаарай гэв.

За тэгээд би гэдэг хүн багш болох гэж байгаа болохоор хичээлээ бэлтгэх гэж Чаттержийг багшаас авсан англи номоо жинхэнэ нухаж эхэлсэндээ, үг бүрийг словариад л, ойлгох гэж оролдсоор тэнхимдээ сууна. Багш маань бас л тэнхимд сууж байдаг байсан. Одоо бодоход амралтынх нь үе байсан байдаг. Лав л 8 сар болтол байсан. Юу болж байна, асуух зүйл байна уу гээд л асууна. Ирээд хийж байгаа юмыг хараад, -Өө энэ чинь ийм учиртай гээд л хэдэн сайхан зүйлийг цэгцтэйхэн хэлээд өгдөг байв. Одоо бодоход миний англи номноос хазгай муруй буулгах гэж оролдож учраа олохгүй төөрч байхад цөөн хэдэн үгээр бүгдийг хэлээд өгдөг байжээ.

8 сар гарсны хойно -За хэдэн хоног гэрээрээ ажилла гэв. Тэгээд удалгүй нэг хүн 8 сарын 6-ний өдөр хичээл заалгах тухай утсаар над руу ярьлаа. Би ч баярлаад «За» л гэлээ. Тэгээд багш луугаа утасдаад хичээл заалгая гэж байна гээд л ярилаа. Тэгтэл багш «Сайн байна, бэлдэж очоод заагаад ирээрэй» гэв, хожуу л ойлгож байгаа юм, багшийн минь шавиа бэлдэхээр хийсэн ажил байсан. Тэгээд Улс төрийн боловсролын академид анхныхаа хичээлийг заасан билээ.

Хичээлийн жил эхэлж, би ч хичээл заах боллоо. Тэр үед манай суралцагчид гэж аав ээж шиг санагдмаар, сүрдмээр том хүмүүс, миний хичээл орох болоход Лхаашид багш маань «За хөө явъя» гээд миний орох анги руу хамт орж, сайхан танилцуулга хийж эхний хэдэн минут хичээлийг минь эхлүүлж өгөөд гараад явлаа, миний айдас ч алга болж хичээлээ заагаад л гараад ирж билээ.

Тэр үед хичээлийн конспект, слайд бэлтгэх, сайжруулах зэргээр тэнхимдээ маш их сууж ажилладаг байсан, тэр нь багш нарынхаа хоорондоо ярьж байгаа зүйлийг сонсох, ярилцах, санаа бодлоо солилцдог сайхан мөчийг мартахын аргагүй ээ.

Би хааяадаа өөрийнхөө сайн бэлдсэн слайдаа багшийн ширээн дээр тавина, энэ ямар болж вэ гэж асуух зориг надад байхгүй, зүгээр л ширээн дээр тавина. Тэгээд харж байтал багш аваад л чангаар «аа энэ чинь гээд

тайлбарлаад өгнө, энэ их дажгүй болсон байна, хэн хийв» гэнэ тэгээд л саарал сейф лүүгээ хийнэ дээ. Эндээс би слайдаа улам бүр илүү ойлгоод авна, дараагийн слайдаа хийх идэвхи төрнө, бас багшдаа нэгийг бэлдэнэ, сейфэнд орох нуу, ширээн дээр үлдэх нүү гээд хардаг байж билээ.

Багш маань аливааг номын хэлнээс илүү гүн утга шингээж, аугаа илэрхийлж хэлдэг байжээ. Тэр үед хэлдэг байсан их гүрний эзлэн түрэмгийлэх бодлого, хүнсэн зэвсэг, хов живийн менежмент гэх зэрэг ойлголтуудыг бодох тусам утга гүн, цар хүрээ өргөн байгааг одоо болтол ухах бодож, ойлгох гэж оролдож л явна даа багш минь. Ийм аугаа багшийн шавь болж, багшийнхаа далбаан дор бойжиж, хүмүүн зонд эрдэм заах, ном бичих гэж оролдсоор сурч л явна.

Хичээлээ зааж дуусаад бөөн баяр тэнхимдээ орж иртэл Жамсран багш маань надаас яасан баяртай байгаа тухай асуулаа. Би ч багш болсон сайхан мэдрэмж төрөөд байна гэтэл Жамсран багш маань «Сайхан байна, би бол өөрийгөө багш болчихлоо гэж одоо болтол бодож чаддаггүй юм» гэж хэлж миний алдаатай үгийг дор нь ойлгуулж билээ. Тэр үед аугаа багш нараасаа энэ мэт маш үнэ цэнэтэй сургамж авч байдаг хосгүй эрдмийн өргөөнд ажиллаж өдий хүрсэндээ эрхэм хүндэт багш таньдаа баярлаж, залбирч байна.

Бас нэг сайхан дурсамж байхын, 2002 онд тэнхимийн эрхлэгч, багш минь чамайг захирал дуудаж байна гэлээ. Академийн захирал дуудна гэдэг их айдас төрүүлнэ шүү дээ, тэр үеийн захирлаар миний эрдэм судлалын удирдагч Ш.Түдэв багш маань ажиллаж байлаа. Яваад орлоо, хоёр захирал хоёулаа сууж байна, миний зүрх дэлсээд, бөөн айдастай хүн. Тэгтэл захирлууд намайг «наашаа суу» гээд дуудсан асуудалдаа орлоо, тэр нь намайг Сургалтын албаны даргын алба хаших тухай байлаа. Миний санаанд багтахгүй сандрахад -«Гурав хоногийн хугацаа өгье, бодож байгаад хариулаарай» гээд гаргав.

Сонин болсон хүн гайхшраад л дээшээ өрөө рүүгээ очихоор шат өөд гартал шатны аман дээр Лхаашид багш маань -за юу болов гээд санаа зовсон хүн хүлээж байв. Би чанга ч дуугарч чадсангүй, шивнэх маягтай захирлуудын хэлснийг хэллээ. Багш:-Тэгээд чи юу гэв, гэхээр -«Би чадахгүй ш дээ гэтэл гурван өдрийн дараа хариугаа хэл гэж байна» гэлээ. - Аан за, гээд багш маань гарыг минь сугавчлаад л өрөө рүүгээ орж билээ. Мөн ч их түшиг шүү.

Тэгээд гурав хоног ч боллоо, бодох тусам надад дэндүү ахадсан ажил болохыг ойлгож байлаа. Лхаашид багш маань захирал дуудахаас өмнө намайг 208 тоот өрөөнд дагуулж ороод -За хөө чамайг захирал дуудвал юу гэж хэлэх гэж байна гэж асуув. Би ч багшаа би энэ ажлыг хийж чадахгүй

ш дээ тэрнийгээ л хэлнэ дээ гэлээ. Тэгсэн багш маань, «Чамд миний сонгосон хүнийг цаад дээдчүүл чинь тоож байна гэж бодогдохгүй байна уу» гэв. Тэгээд -Өөрөө мэддээ гээд гараад явчихаж билээ.

Удалгүй захирал дуудлаа, би ч итгэл муутай, дараагийн хүн иртэл залгуулж байхаар шийдсэнээ хэлсэн нь миний багшийн хүчтэй үг энэ албан тушаалыг хашиж, Академийнхаа төлөө ажиллах сайхан боломж, их ажил үйлсийг миний өмнө эхлүүлсэн. Надад итгэж байсан багшдаа, үе үеийн захирлууддаа баярлаж явдаг юмаа. Энэ буянтай ажил үйлс миний амьдралыг өнгөтэй өөдтэйгээр хөглөж, надад сурч мэдэн, эрч хүч, урам зоригтой, итгэл зүтгэл гарган ажиллах шид хайрласан.

Сургалтын албаны даргын нэг ажил багш нарын бичиг хэргийн материал авах жагсаалтыг хянаж баталгаажуулах байлаа, гэтэл тэрэн дээр багшийнхаа нэрийг орхисоныг мэдэлгүй касс Солонгоо эгчид шилжүүлчихжээ. Багш бичиг хэргийнхээ мөнгийг авах гээд ирэхэд нэр нь байхгүй, санхүүгийхэн сандарч гараар бичээд мөнгийг өгөөд өнгөрчээ. Тэр үед багш маань «Энэ муу түнтүү чинь яах нь вэ? Дөнгөж дарга болчоод» гэж хэлж байсан гэдэг. Энэ надад том сургамж болсон, багшаасаа өөр хүнийг орхисон бол яанаа л гэж бодогддог. Энэ мэтчилэн багшийн маань хэлж ярьж байсан, байгаа байдал надад үр өгөөж ихтэй сургамж болдог, багштай хүн азтай.

Багшаа хайрлаж, дээдлэж явья.

С.ЗҮЛЬФИКАР

УА-ийн Улс төр судлал, нийгмийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч
доктор, дэд профессор

Мимар Синаны их сургууль (Турк улс), Удирдлагын академийг тус тус дүүргэсэн. 2002, 2005, 2009 онд Кембрижийн их сургууль (Англи)-д зочин судлаач, 2003, 2007 онд Төв Европын Их Сургууль, 2012 онд Флоридагийн их сургуульд мэргэжил дээшлүүлсэн, 2008 онд төрийн захиргааны удирдлагын доктор (PhD)-ын зэрэг хамгаалсан.

1998-2008 онд Удирдлагын академид багш, ахлах багш, 2009-2012 онд Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч, 2012 оноос Удирдлагын академийн Улс төр судлал, нийгмийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж байна.

«Британий төрийн тогтолцоо», «Францын төрийн тогтолцоо» «Гадаад орнуудын төрийн байгуулалт» зэрэг нэг сэдэвт бүтээл, олон арван гарын авлага, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл туурвиж, судалгааны ажил гүйцэтгэж нийтийн хүртээл болгосон.

Удирдлагын академийн 90 жилийн ойн хүрээнд гаргаж байгаа номонд багш нар маань дурдатгал бичих урилга хүлээн авч, миний бие мөн хамрагдсан нь надад эн түрүүнд цаг хугацаа хурдтай өнгөрдөг юм байна гэсэн бодол төрүүлснийг нуух юун. Учир нь 1998 оны 11 сард Турк улсад их сургууль дүүргэж ирээд 23 настай байхдаа Төрийн захиргаа удирдлагын хөгжлийн институт (одоогийн Удирдлагын академи)-д профессор Р. Вандангомбо (Вандууш багш)-ын тэнхимд багш болж байсан үе саяхан мэт санагдсаар байдаг билээ.

Тухайн үеийн дэд захирал профессор О.Насанбат (Насаа багш)-тай уулзаж, өөрийн учир байдлыг танилцуулж, тэрээр намайг социологч мэргэжилтэй тул Вандууш багштай уулзуулж, улмаар багшаар авах тушаалыг маргааш өдөр нь гаргуулж байсан нь миний хувьд ажил амьдралын гараагаа шинээр эхлүүлэх томоохон боломж болж билээ. Товчхондоо Монголын нийгэм, хүн ардын амьдралын талаар хэр тааруухан ойлголттой залуу хүүг ажилд авах, тэр тусмаа шууд багшаар

ажиллуулах шийдвэр гаргаж, итгэл хүлээлгэж, дэмжлэг үзүүлсэн Насаа, Вандууш багш хоёрыг дурсахгүй байж болохгүйнээ. Намайг ажилд авсан хүмүүс гэдэг хандлагаар бус эрдмийн энэ их хамт олны нэг хэсэг болж, өөрийгөө хөгжүүлэн, академийн сургалт, судалгааны ажилд хувь нэмэрээ оруулах боломж олгосон гэдэг утгаар үүнийг онцлон тэмдэглэж байгаа юм.

2001 оны 12 сард тэр үеийн захирал профессор Ш.Түдэв (Тү багш) шийдвэр гарган Удирдлагын академийн Боловсролын удирдлагын хөтөлбөрийг өргөжүүлэн Нийгмийн удирдлагын хөтөлбөр болгон, үүнтэй уялдуулан Нийгмийн удирдлагын сургууль, Нийгмийн удирдлагын тэнхимийг шинээр байгуулсан юм. Тухайн цаг үед нийгмийн удирдлага гэж ямар ойлголт, судлагдахуун бэ? ямар хүрээг хамрах вэ? гэсэн асуулт тавигдаж байсыг тодхон санаж байна. Миний бие шинээр байгуулагдсан Нийгмийн удирдлагын тэнхимд профессор Н.Наранчимэг (Нараа багш)-ийн удирдлагад ажиллах болсон юм. Манай тэнхим нэг талаар бүтэц, бүрэлдэхүүний хувьд шинэ нөгөө талаар цоо шинэ үүрэг хариуцлага хүлээх нь тодорхой байв. Иймд нийгмийн удирдлагын суурь ойлголтууд, холбогдох чиглэлээр судалгаа хийх, төсөл хэрэгжүүлэх, модуль, хичээлийн хөтөлбөр боловсруулах ажилд Нийгмийн удирдлагын сургуулийн захирал профессор П.Увш (Убаши)-тай хамтран тэнхимээрээ ханцуй шамлан орж байлаа. Мэдээж энэ их ажлын маань үр дүн гарсан, гарч байгаа гэдгийг өнөөдөр харж болно. Хөтөлбөр бэхжсэн, тэнхим чадавхжсан дүр зураг бидэнд харагддаг.

Одоо ч тэнхим маань бүрэлдэхүүний хувьд залуухан, эрч хүчтэй, хариуцлагатай хамт олон гэдэг нь надад, бас бидэнд мэдрэгдэж байдаг. Тэнхимийн маань гэрэл шөнө дөл болтол унтралгүй, хамтдаа сууж судалгаа хийх, ном, гарын авлага, сургалтын материал, модуль боловсруулах, хичээлийн хөтөлбөр, багц бэлэн болгох ажлыг тасралтгүй хийж байсны үр дүн бидэнд мэдлэг, туршлага, ажлын арга барил болж үлдсэн юм. Энэ бүгдэд профессор Н. Наранчимэг (Нараа багш), дэд профессор Ч.Эрдэнэчимэг (Чимгээ багш), дэд профессор С.Шагдартовуу (Шаагаа багш), доктор Г.Гантөмөр, ахлах багш Б.Тунгалаг (Тунгаа багш), профессор Г.Чулуунбаатар (Чука багш, Удирдлагын академийн захирал асан), доктор Л.Отгонтуяа (Отгоо багш, манай тэнхимийн эрхлэгч асан), доктор Б.Нарантулга (Тулгаа багш), доктор Э.Ариунаа (Ариунаа багш), ахлах багш Ч.Баатар (Баатар багш), багш М.Баянмөнх (Баянаа багш), Нийгмийн удирдлагын хөтөлбөрийн ажилтан асан Б.Урангоо (Ура), тэнхимийн ажилтан асан Д.Жаргалсайхан (Жагаа), эрдэм шинжилгээний болон тэнхимийн ажилтан М.Бум-Эрдэнэ (Бумаа) нарын хүсэл эрмэлзэл, хүч хөдөлмөр, итгэл сэтгэл, идэвх зүтгэл шингэсэн гэдэгт эргэлзэх зүйлгүй.

Миний хувьд доктор (PhD)-ын зэргийн сургалт, судалгааны ажлаа мөн адил өөрийн академи дээр хийж, профессор Д.Цэдэв (Цэ багш) удирдаж, 2008 онд хамгаалсан. Багш маань тухайн үед АНУ-д Хавай дахь их сургуульд зочин судлаачаар ажиллаж байсан хэдий ч цаг хугацаа, орон зайн шалгуурыг давж болохын тодорхой жишээ болж, миний ажилд тухай бүрт нь санал, зөвлөгөө өгч, дэмжлэг үзүүлж байв. Одоо ч миний судалгааны ажил, ном бүтээлд санал, шүүмж өгч, эрдмийн ажлын дэмжлэг үзүүлсээр байна.

Энэ ялдамд нэгэн зүйлийг мөн дурсахыг хүсч байна. 2007 онд Төрийн удирдлагын тэнхимийн багш доктор Я.Бямбасүрэн (Бямбаа багш) бид хоёр санамсаргүй ярилцаж суугаад багш нарын клуб (Академи Клуб) байгуулах тухай санал гаргаж, үүнийгээ Удирдлагын академийн захирал профессор Т.Лхагва (Лхагваа багш)-д танилцуулсан юм. Лхагваа багш бидний саналыг дэмжиж тусгайлан өрөө гарган өгч, тохижолт хийх зардал шийдэж өгч байв. Академи Клуб-ын өрөө нь хамгийн сайн тохижолттой, хурал, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, судалгааны ажил гүйцэтгэх боломжтой орчин болж чадсан. Энэ өрөөнд ээлжлэн сууж судалгааны ажил хийсэн хүмүүс (С.Зүльфикар, Я.Бямбасүрэн, Л.Болд, Я.Бямбаяр нар) докторын зэргээ амжилттай хамгаалаад байгаа бөгөөд одоо өөр хоёр багш маань тэр өрөөнд докторын судалгааны ажлаа хийж байна.

Удирдлагын академид өөрт нь байгууллагын тодорхой соёл, үнэт зүйл байдаг гэж би хувьдаа боддог. Гэхдээ албан ёсоор журамласан биш харин өмнөх үеийн профессор, багш, хамт олноос өвлөгдсөн эерэг соёл, үнэт зүйл болов уу. Тэр нь тус номын өргөөний төлөө зүрх сэтгэл, хөдөлмөр, оюунаа зориулсан хүмүүст хөгжих, хүлээн зөвшөөрөгдөх, ажил, амьдралаа өөд нь татах боломжийг харамгүй өгч байдаг билээ. Өөрөөр хэлбэл Удирдлагын академийн зорилго, зорилтыг үнэт зүйлээ болгож чадсан хүмүүст удирдлагууд, профессор, багш нар, хамт олон нь сэтгэл харамгүй дэмжлэг үзүүлэх соёл юм.

Энэ мэтчилэн тодорхой хүн, ажил, үйл явдлын талаар дурьдах зүйл их байв ч надаас илүү ихийг дурсаж чадах ахмад, дунд, залуу үеийн бусад профессор, багш, ажилтнууд маань байгаа тул энэ хүрээд өндөрлүүлье. Удирдлагын академийн бүхий л цаг үеийн хөгжилд сэтгэл зүрхээ зориулж, хувь нэмрээ оруулсан, оруулж байгаа миний таних, эчнээ таних хийгээд танихгүй бүхий л хүмүүст хамгийн сайн сайхныг чин сэтгэлийн угаас хүсье.

Д.ЦОЛМОН

НДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн ахлах багш,
Улсын дээд шүүхийн гишүүн

1969 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1977-1987 онд Нийслэлийн 52 дугаар сургууль, 1987-1992 онд МУИС, 1993 онд МУИС-ийн Хууль зүйн дээд сургууль тус тус төгссөн. Эрх зүйч, хууль зүйн ухааны магистр зэрэгтэй.

1992 оноос Удирдлагын академид багш, ахлах багш, 1999-2003 онд Хуульчдыг давтан сургах төвд сургагч багш, 2003-2009 онд Хууль зүйн үндэсний төвийн Иргэний хууль тогтоомжийн секторт секторын эрхлэгч, 1995 оноос Монголын өмгөөлөгчдийн холбооны өмгөөлөгч, гишүүн, 2003 оноос Монголын Үндэсний Худалдаа, Аж Үйлдвэрийн танхимын дэргэдэх Үндэсний арбитрад арбитраар

ажилласан. Хуульч мэргэжлээрээ 21 жил ажиллаж байгаа.

Ажлын минь анхны гарааг эхлүүлсэн Б.Уранцэцэг багшийнхаа хэлснээр Л.Баасан багштай уулзахаар Академийг анх зорьж билээ. Дөнгөж их сургуулиа дүүргэсэн миний хувьд хуучнаар Намын дээд Сургууль гэгдэх гурван давхар саарал байшингийн үүдээр ороход сүрдмээр ч басхүү хүндэтгэл төрүүлэхүйц тийм л орчин анх угтсан цаг саяхан мэт санагдавч даруй 22 жилийг ардаа үдэж, сургууль маань миний ажил, амьдралын салшгүй хэсэг минь болжээ.

Ажилд анх ороход тэнхимийн хурлаар миний халамжлан хүмүүжүүлэгчээр Р.Эрдэнэбаатар багш томилогдож, анхны шавь нар минь намайг «хүүхэд багш» гэж нэрлэдэг байсан гэсэн. Номын сангийн Оюунчимэг эгч надад ингэж хуучилж, «...чамайг номын сангийн карт нээлгэх гээд ороод ирэхэд гайхсан» гэсэн. Тэрээр намайг «ямар оюутан нь хүүхдээ дагуулаад ирсэн юм бол оо?» гэж бодож байсан гэдэг.

Академи маань нэр, бүтэц зохион байгуулалтаа өөрчилж байсан нь цөөнгүй боловч манай Эрх зүйн тэнхим үндсэн бүтцийн бие даасан нэгж байсаар ирсэн бөгөөд төр, бизнес, нийгмийн салбарын удирдах ажилтанд зориулсан эрх зүйн сургалтын өвөрмөц хөтөлбөрийг бий болгох ажилд манай хамт олон хамтдаа зүтгэж, бүтээж ирснийг дурсахад таатай байна.

Эрхзүйн тэнхимийн доктор Шоллерын хамт, 1998 он

Манай улсын нэр хүндтэй ахмад хуульч, эрдэмтэн багш нар болох Г.Совд агсан, Б.Чимид агсан, Л.Баасан, Ж.Амарсанаа, В.Удвал, Б.Уранцэцэг, Ч.Энхбаатар, Ц.Оюунбаатар, Х.Оюунцэцэг, Х.Цогтсайхан, Д.Ганзориг, Ц.Оюунчимэг болон шинэ залуу үеийн хуульч Д.Сүнжид, А.Алтанзул, Р.Мухийт, С.Ганцэцэг, У.Эрдэнэзаяа нартайгаа нэг баг болж ажиллахдаа энэхүү хуульч хамт олноороо миний бие бахархаж явдаг билээ.

Багш нарын баяр

«Хүүхэд багш»-аас «Шилдэг багш» хүртэл миний хөдөлмөр бүтээлийн он жилүүдэд минь зааж зөвлөж, түшиж тулж байсан найз нөхөд, хамт олон, үе үеийн удирдлагууд, сургалтын албаны болон бусад албаны ажилтнууд, эрх зүйн тэнхмийн багш нартаа, бусад тэнхмийн багш, ажилтнууддаа, «ажима» Д.Энхтуяа эгчдээ болон намайг «Цоомоо багшаа» гэж дууддаг үе үеийн бүх шавь нартаа ойн баярын халуун мэндчилгээг дэвшүүлж, санасан бүхэн нь сэтгэлчлэн бүтэж байхын өлзийтэй сайхан ерөөл өргөө!

«Эрдэм номын буян арвижих болтугай»

С.ЖАРГАЛСАЙХАН

НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн ахлах багш

1962 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1980 онд нийслэлийн 10 жилийн 24-р дунд сургууль, 1981 онд МУИС-ийн Эдийн засгийн факультетэд 1-р курст, 1986 онд ЗХУ-ын Ростов хотын их сургууль төгссөн, улс төр, эдийн засгийн ухааны багшийн мэргэжил эзэмшсэн., 1986 оноог одоог хүртэл төрөлх сургуульдаа багшилж байна.

Намын дээд сургуулийн бүтэц бүрэлдэхүүн /1986-1990/

1986 онд Зөвлөлт Холбоот Улсын Дон дахь Ростов хотын Улсын их сургуулийг улс төрийн эдийн засгийн ухааны мэргэжлээр улаан дипломтой төгсөөд Намын төв хорооноос Намын дээд сургуульд ажиллах томилолт авч аав ээжээ баярлуулж байсан минь саяхан мэт санагдана. Анх улс төрийн эдийн засгийн ухааны тэмхимд арга зүйчээр ажилд орж билээ.

Намын дээд сургууль орос хэлний тэнхимийн багш нарыг дагалдан буюу ассистент багшаар авч ажиллуулдаг байсан бол нийгмийн ухааны багш нараа бэлтгэхдээ арга зүйч болгож онолын болон практик дадлагыг эзэмшүүлж байсан нь үр өгөөжтэй зүйл байлаа. Тэнхимийн багш, сонсогчдод арга зүйн зөвлөгөө өгөх, багш болох бэлтгэлийг хангах тусгай төлөвлөгөө гарган ажилладаг байв. Багш нарын лекц, гарын авлагыг эмхтгэх, унших номын жагсаалт гаргах, матрицийн хяналт тавих, хичээл нөхүүлэх, логик даалгавар, баримт бичгийн судалгаа хийлгэх ажил нь багш болох бэлтгэлийг хангахад ихээхэн үр дүнтэй байлаа.

Ажилд орсон эхний жилээс капитализм, социализмын улс төрийн эдийн засгийн ухааны хичээлийг 4 жилийн ангид орж эхний жилд танхимаар 300 цаг зааж төлөвлөгөөгөө давуулан биелүүлсэн ба дараа дараагийн жилүүдэд илүү цаг хийж их мөнгө авч байхдаа багш болсондоо баярлаж байж билээ.

Энэхүү дурсамжаа 1986-1990 оны Намын дээд сургуулийн зохион байгуулалт, бүтэц шилжилт хөдөлгөөний талаар хувийн тэмдэглэл болон архивын материалыг ашиглан бичлээ.

1986-1987 оны хичээлийн жилд Намын дээд сургуулийн үндсэн 17 ангид 48 багш, 8 арга зүйч, 9 лаборант, 80 гүйцэтгэх ажилтан ажиллаж байсан. П.Увш багш Москвад аспирантурт суралцах болж, шинжлэх ухаан коммунизмын тэнхимд П.Доржсүрэн, орос хэлний тэнхимд З.Гулираанз нар шинээр багш болж, Т.Ганцэцэг, Т.Магсар нар орос хэлний тэнхимд ассистентаар багшлах болсон. Намын байгуулалт, ШУКО, орос хэл, удирдлагын тэнхимд ЗХУ-аас уригдан ирсэн 4 багш зөвлөхөөр ажиллаж байв.

1987-1988 онд зохион байгуулалтын бүтцэд өөрчлөлт гараагүй бөгөөд шинээр Д.Мягмар, С.Цанжид, Ш.Наранчимэг, Д.Ганболд, Ц.Баатартогтох, А.Пагма, Б.Нацагдорж, С.Оюун-Энх нар багшаар ажилд орж мөн Р.Эрдэнэбаатар арга зүйчээс багш болж, Д.Пүрэвцэрэн, Философийн тэнхимийн Г.Чулуунбат ШУКО-н тэнхимийн арга зүйчээр ажиллах болсон байна. Нийт 9 багш, 2 арга зүйч нэмэгдсэн. Дийлэнх багш нар дэд эрдэмтэн хүмүүс байсан нь багш нарын бүрэлдэхүүнийг сайжруулж, ахиц гаргажээ. Намын хорооны нарийн бичгийн дарга байсан Д.Цэрэндорж багш Засгийн газрын дэргэдэх Мэргэжил дээшлүүлэх институтын проректороор томилогдон өөр ажилд шилжиж, оронд нь Г.Чагнаадорж намын хорооны дарга болсон. Түүнчлэн намын байгуулалтын тэнхимийн Ц.Баасанжав, Г.Ганболд нар шилжиж, Д.Ган-Өлзий, Д.Алтай нар Москвагийн нийгмийн ухааны академийн аспирантурт суралцах болсон.

1988-1989 онд 58 багш, бусад албан хаагчид нийлээд нийт 165 хүн ажиллаж байсан. Д. Цэдэв Уралын их сургуулийн аспирантурыг дүүргэж багш болсноор дэд эрдэмтдийн тоог нэгээр нэмсэн. Философийн тэнхимд багшаар ажиллаж байсан Ш. Түдэв 1989 оны 5-р сарын 1-нээс МАХН-ын Төв хорооны намын байгуулалтын хэлтэст зөвлөхөөр, улс төрийн эдийн засгийн ухааны тэнхимийн багш Ж. Ядамсүрэн МАХН-ын Төв хорооны хэлтэсийн орлогч эрхлэгчээр дэвшин өөр ажилд шилжсэн.

МАХН-ын төв хорооны нарийн бичгийн дарга нарын зөвлөлгөөний 1989 оны 5 дугаар сарын 31-ний өдрийн 143 дугаар тогтоолын дагуу сургуулийн зохион байгуулалтын бүтцэд нэлээд өөрчлөлт гарсан ба сургуулийн намын байгуулалтын тэнхим, намын ажлын тэргүүн туршлага, аргазүйн төв болон НУИ-ийн намын байгуулалтын хэлтсийг нэгтгэж сургалт эрдэм шинжилгээний ажлын хөтлөн явуулах үүрэг бүхий «Намын байгуулалтын төв» байгуулагдсан. Ингэснээр НУИ-ээс Ш.Жумдаан, С.Гончигсүрэн, Ц.Баасанжав, Р.Вандангомбо, Н.Цолмонтуяа, Ц.Даваасүрэн нар эрдэм шинжилгээний ажилтнаар шилжиж ирсэн. Мөн Ш. Чунаг, С.Шааман нар багш, Б.Эрдэнэчимэг эрдэм шинжилгээний ажилтан болон өөрчлөгдсөн. 1989 оны 7 дугаар сараас ШУКО-ын тэнхимийг философийн тэнхимтэй

нэгтгэж марксист-ленинист философи-ШУСО-ын тэнхим байгуулж уг тэнхимд харъяалагдаж байсан түүхчдийг МАХН-ын түүхийн тэнхимд нэгтгсэн.

Тус хичээлийн жилд Ч.Баатар орлогч захирлаар, Б.Чулуундорж, Ц.Баасанжав, Ц.Аюурзана нар тэнхимийн эрхлэгчээр, И.Төмөрбаатар, С.Берденбек, Ц.Рэнчэнбямба, С.Доржсүрэн нар багшаар, Ч.Цэрэнбүтэд, Ц.Цэдэв нар аргазүйчээр тус тус шинээр томилогдон ажиллах болсон. Багш Н. Баяртсайхан, С.Энхбаатар нар ЗХУКН-ын Төв Хорооны дэргэдэх НУА-ийн аспирантурт суралцах болсон.

Төрийн эрх барих, захиргаа, нам, олон нийт, хэвлэл мэдээллийн байгууллагын удирдах болон улс төрийн ажилтан бэлтгэх, тэдний мэргэжил дээшлүүлэх, улс төр, нийгмийн шинжлэх ухааны чиглэлээр судалгаа шинжилгээ хийх үүрэг бүхий Улс төрийн дээд сургууль БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын дэргэд байгуулсантай холбогдуулан 1990 оны 6 дугаар сарын 15-ны өдрийн Намын Дээд сургуулийн ректорын тушаалаар тус сургуульд ажиллаж байгаа хичээлийн эрхлэгч, төв, тэнхимийн эрхлэгчид, багш, эрдэм шинжилгээний ажилтан, захиргаа, Аж ахуйн ажилтан ажилчдыг 1990 оны 6 дугаар сарын 30-ний өдрөөр тасалбар болгон ажлаас чөлөөллөх тушаал гарсан.

1. Д. Норовсамбуу (проректор)
2. Б.Эрдэнэсүрэн
(хичээлийн эрхлэгч)

Намын түүхийн тэнхим

3. Ж.Болдбаатар
(тэнхимийн эрхлэгч)
4. Б.Дашзэвэг
5. Ү.Нямжав
6. Л. Батбаяр
7. Д.Мягмар
8. С.Тойвгой
9. О.Эрдэнэбаатар
10. П.Доржсүрэн
11. Ц.Ренчинбямба
12. Д.Жанцансамбуу

Философи- ШУСО тэнхим

13. Ц.Гомбосүрэн
(тэнхимийн эрхлэгч)
14. С.Одхүү
15. Д.Цэдэв

16. У.Тунгалаг
17. Ц.Баатартогтох
18. Д.Ганбат
19. Г.Чулуунбат
20. Д.Пүрэвсүрэн

Намын байгуулалтын тэнхим

21. Ц.Баасанжав
(тэнхимийн эрхлэгч)
22. Г.Цэрэндагва (тасгийн эрхлэгч)
23. А.Цанжид (тасгийн эрхлэгч)
24. Ц.Эрдэнэсамбуу
25. Ш.Чунаг
26. Д.Цэенпил
27. Ж.Бямбадорж
28. Н.Төмөрбаатар
29. С. Жаамай
30. Д.Гомбо
31. Б.Гончигсүрэн
32. Ш.Жумдаан
33. Р.Вандангомбо

34. Н.Цолмонтуяа
35. Б.Эрдэнэчимэг
36. Ц.Даваасүрэн
37. Ч.Цэрэнбүтэд
38. Д.Даариймаа

Удирдлагын тэнхим

39. У.Аюурзана (тэнхимийн эрхлэгч)
40. Д.Сэржамц
41. С.Доржсүрэн
42. С.Нацагдорж
43. Д.Мангалжав
44. С.Берденбек
45. Г.Үржиндорж
46. Насанбуян

Улс төрийн эдийн засгийн ухааны тэнхим

47. Ү.Чимэд (тэнхимийн эрхлэгч)
48. Б.Намсрай
49. Х.Батцэнгэл
50. Д.Ганболд
51. С.Жаргалсайхан

Орос хэлний тэнхим

52. Л.Цэрэнчунт
53. О.Адъяа
54. Ж.Сүхээ
55. Ч.Пагважав
56. Ж.Солонго
57. Ц.Ганболормаа
58. З.Гулиранз
59. Т.Ганцэцэг
60. Ц.Магсар
61. Д.Оюунцэцэг
62. Н.Балжинням
63. Т.Дулмаа
64. С.Оюун-Энх
65. Ш.Наранчимэг
66. Б.Туяа
67. Л.Цэвэлмаа

Сургалтын бусад ажилтан

68. Ц.Галтхүү
69. Б.Гэрэлмаа
70. О.Нацаг
71. С.Тоожав
72. Б.Цэвэлмаа
73. Н.Мөнгөнчимэг
74. С.Дуламсүрэн
75. З.Балжмаа
76. Д.Сэржмядаг
77. Ж.Санжаажав
78. С.Очирпүрэв
79. Ц.Сандагсүрэн

Номын сан

80. Р.Гомбосүрэн (эрхлэгч)
81. Л.Нэргүй
82. Б.Ёлка
83. Б.Оюунчимэг
84. С.Мөнгөн
85. С.Эрдэнэчимэг

Санхүү, Аж ахуй

86. Б.Ёндонжамц
87. Б.Намхайдагва
88. Х.Баатарням
89. Ц.Дамдинсүрэн
90. Ц.Ганчимэг
91. Н.Бумбадай
92. Б.Бурмаа

Бичиг хэрэг

93. Л.Баянжаргал
94. Брудоровская
95. Ч.Оюунхүү
96. Б.Лхам
97. Ч.Мажигсүрэн

Сантехник

98. Д.Бямбасүрэн
99. Б.Батсайхан
100. Б.Эрхэмбиш
101. Дэмчиг

102. Л.Цэрэндорж
103. Д.Дашбазар
104. С.Дамдинжав
105. Г.Жаргалсайхан
106. Лхамсүрэн

Аж ахуй

107. Далхжав
108. Д.Шаравжамц
109. Д.Нандин
110. Д.Дэмбэрэлдүнжир

Хичээлийн байрны хэсэгт

111. Ж.Цагаан
112. Л.Очирсүх
113. Н.Дэлгэрмөнх
114. С.Аюуш
115. Д.Чимгээ
116. Ц.Цолмон
117. К.Шура
118. Н.Бадмаанямбуу
119. П.Сайнбаяр
120. Д.Загдхорлоо
121. Б.Чимэд
122. Ш.Нэргүй
123. Г.Цэрмаа
124. Н.Лхагвасүрэн
125. Н.Жаргал

126. Г.Энхтуяа
127. С.Уранчимэг
128. Б.Саранцэцэг
129. Т.Цэцгээ
130. А.Баярмаа
131. Л.Наранчимэг
132. Да. Эрдэнэчимэг
133. Х.Саруултуяа
134. Б.Нямхүү
135. Ц.Нэргүй

Оюутан байр

136. Д.Бумцэнд
137. Н.Балжинням
138. Х.Ичинхорлоо
139. Д.Түмэнжаргал
140. О.Балжир
141. Д.Пагмажав
142. Д.Сосоргармаа
143. З.Ранаажав
144. До.Эрдэнэчимэг
145. Ц.Нарангэрэл
146. Ц.Оргилмаа
147. Д.Шагдаржав
148. Н.Чимгээ
149. М.Пүрэвсүрэн зэрэг хүмүүс бичигджээ.

Ажил амьдралын гаргаагаа эхэлж байсан төрөлх сургуульдаа тасралтгүй 28 жил ажиллаж байна. Намын дээд сургуулиас одоо хүртэл хамт ажиллаж байгаа багш, ажилчид нартаа болон, одоо хамт ажиллаж байгаа багш, ажилчид нартаа ажлын амжилт хүсэж урт наслахыг ерөөе.

Д.СҮНЖИД

ТЗУХИ, УА–ийн багш, доктор, дэд профеесор,
ХЗЯ–ны газрын дарга

1998 оны 10 дугаар сарын 01-нээс эхлэн нийт 18 дахь жилдээ Удирдлагын академийн эрх зүйн тэнхмийн багш, ахлах багш, дэд профессороор ажиллаж байна. Судалгаа болон хичээлийн чиглэл: Хүний эрх, Захиргааны эрх зүй, Захиргааны процессын эрх зүй. Багшлахын зэрэгцээ олон улсын төсөлд дотоодын зөвлөх, төрийн бус байгууллагын удирдах албан тушаалыг хашиж байв. Мөн өмгөөллийн үйл ажиллагааг 13 жил хийсэн. Хууль зүйн яамны газрын даргаар гурав дах жилдээ ажиллаж байна.

Захиргааны эрх зүйн буюу нутгийн удирдлагын сэдвээр 1999 онд МУИС-ийн Хууль зүйн сургуульд, 2002 онд ХБНГУ-ын Мьонхен хотын Людвиг-Максимилианы Их сургуульд магистрын зэрэг тус тус хамгаалсан. 2009 онд хүний эрхийн чиглэлээр буюу Үндсэн хуулийн тэгш эрх, ялгаварлан гадуурхахыг хориглох зарчим сэдвээр хууль зүйн докторын зэрэг ХБНГУ-ын Мьонхен хотын Людвиг-Максимилианы Их сургуульд хамгаалсан.

Хэвлүүлсэн нэг сэдэвт бүтээл хоёрыг, хамтран зохиогчоор оролцсон бүтээл гурав, эрдэм шинжилгээний илтгэл, өгүүлэл англи, герман, монгол хэлээр нийт 30 гаруй байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн нийгмийн хамгааллын тухай хууль, Засаг, захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт, Захиргааны үйл ажиллагааны тухай хууль, Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, Хуулийн тухай хуулийн төслийн ажлын хэсэгт ажилласан.

МЗХ-ны «Тэргүүний залуу алтан медаль» 2005 онд, Хууль зүйн салбарын тэргүүний ажилтан тэмдэгийг 2010 онд, БШУЯ-ы жуух бичигээр 2011 онд тус тус шагнуулсан.

1998 оны 6 сард цоо шинэхэн «будаг нь ханхалсан» эрх зүйч болоод бас ч болоогүй онц төгссөн дипломтой додигор хүн л нагац эгчийн зөвлөснөөр Үндсэн хуулийн цэцэд ажилд орохоор Б.Баасан багштай

уулзлаа. Баасан багш тухайн үедээ Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн байсан юм. Энэ үед Үндсэн хуулийн цэц төрийн ордонд байрладаг байжээ, тэнд орж уулзаж байсан юм. Баасан багш дүнгээрээ гайгүй төгссөн юм байна гээд өөрийн ажиллаж байсан сургуульдаа багш болохыг зөвлөн тухайн үеийн нэрээр Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт рүү явууллаа. Энэ үед эрх зүйн тэнхмийн эрхлэгч нь Ж.Амарсанаа багш байсан юм. Анх тэнхимд ороход Амарсанаа багш байхгүй байсан тул тэнхмийн орлогч эрхлэгч Удвал багштай уулзахад эелдэгээр хүлээж авч ярилцаж байсан даа. Анх ороход коридороор явах «том, том ах эгч» нар энэ сургуульд сурдаг гэхээр тун сүрдмээр санагдаж байж билээ. Тухайн үедээ 21 настай байсан би энэ «том хүмүүс»-т би багшилна гэж үү гэж бодогдсон л доо. Харин сүүлдээ насанд хүрсэн хүмүүст хичээл заагаад удахаар хааяа их, дээд сургуулийн бакалаврын ангийн оюутнуудад хичээл заахаар ямар өөр юм бэ, ямар хүүхдээрээ юм бэ гэж бодогддог юм билээ.

Шигтгээ: Халимаг үстэй, ард нь бас болоогүй ээ, гангарааны сүүл тавьсан, хас тэмдэгтэй бөгж зүүдэг, ихэвчилэн өмд өмсдөг, чихээ гурав цоолсон «нилээн хип хоп стилийн» оюутанаас багш болж хувирахад өмсөх хувцаснаас авахуулаад өөрчлөгдөж аажмаар «багшийн төрхөнд» хувирсан даа.

Шигтгээ: Багш болсон жилээ автобусанд үүргэвчээ үүрсэн явж байсан чинь нэг сонсогч тааралдаад «Сайн байна уу багшаа» гээд мэндлэхэд тэнд байсан хүмүүс эргэж хараад л, энэ багш нь юм байх даа гэж бодож байх шиг санагдаж билээ.

Ж.Амарсанаа багш залуу багш нарыг их дэмжинэ, эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил хийлгэнэ, болоогүй дээ би гэж бодож буй шинэхэн багшийг шууд л илтгэл тавь гэнэ, докторын диссертацийг уншиж дүгнэлт хий гэнэ. Тухайн үедээ сүрддэг байсан ийм даалгаврууд залуу хүмүүсийг зоригжуулж ажлын туршлага өгөхөд чухал байжээ гэж бодож гүнээ талархдаг. Сүүлд Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирлаар ажиллаж байхдаа Амарсанаа багш өөрийнхөө багш нараар (Чимид багш, Баасан багш зэрэг)

Хууль зүйн магистрын
зэргээ хамгаалсан
шинэхэн багш Д.Сүнжид
1999.10.29

хүндэтгэлийн лекц уншуулж дурсгалын үг, зурагтай нь Хуульчдын танхимд өргөмжлөх уламжлал нь өнөөдөр ч үргэлжилж байгаад салбарынханы өмнөөс баяртай байдаг. Амарсанаа багшаас суралцвал зохих зүйлийн нэг нь багш нараа хүндэлдэг байдал гэж ажиглаж өөрөө бас дууриал авахыг он, цагийн явцад битүүхэндээ хичээдэг болоод байгаа.

Дараа нь тэнхмийн эрхлэгч болсон Г.Совд багш товчхондоо «аав» шиг л хүн байсан даа. Залуу хүнийг дэмжинэ, өсөж хөгжихөд туслана, болохгүйг нь зэмлэнэ, болж байгааг нь урамшуулна, алсын хараатай, амьдралын туршлагатай, нөмөр нөөлөгтэй хүн байжээ.

Б.Чимид багш манай тэнхмийн зөвлөх профессор байсан юм. Судалгааны ажлыг чанартай хийлгэх, зөвлөгөө өгөх, түүнийгээ ёжилж илэрхийлэх нь «зангарагтай» багш нарын зан байсан боловуу. Ийм хүмүүсийн хажууд хэлэх үгээ цэгнэж, хийх үйлдлээ бодох шаардлагтай болдог байсан нь нэг төрлийн «хүмүүжил» байсан юм уу даа.

Шигтгээ: Чимид багштай мундаг монгол уламжлалаар мэндэлдэг хүн болоод «Таны лагшин тунгалаг уу» гээд нээх сүрхий асуусан чинь «миний биеийг муу гэж хаанаас сонсоов» гэдэг байгаа. Ийм маягаар «мадлуулдаг» байсан нь манай үеийнхэнд цөөнгүй байхаа.

Загнаж айлгаж биш, ухааруулж ойлгуулдаг хүмүүстэй хамт ажиллаж байж дээ. Академич, гавьяат хуульч, доктор, профессор гэдэг нь илүү албан ёсных, бусад үед багш гэсэн нь илүү хүндэтгэл мөн гэж хувьдаа үздэг тул, багшаа хэмээн дуудуулах нь илүү таатай санагддаг хэмээн бодож, бүх багш нараа албан ёсны цол, зэргээр нь бус багш хэмээх эрхэм алдараар нь бичлээ. Тэнхмийнхээ түүхийг харахад тэнхмийн эрхлэгч байсан Совд багшийн шавь нь Чимид багш, Чимид багшийн шавь нь дараагийн тэнхмийн эрхлэгч нар болох Амарсанаа багш, Энхбаатар багш, Уранцэцэг багш нар байдаг юм. Энэ бүх багш нар салбартаа тэргүүлэгчид болохыг эрх зүйчид, хуульчид андахгүй дээ.

Анх багш болоод «шинэхэн багш болох» явцдаа туршлагаа харамгүй хуваалцаж, дэмждэг байсанд талархах нь зүйн хэрэг. Хүнд юм заана гэдэг амаргүй гэдгийг багш болсон эхний хоёр жилээ л тод ухаарсан даа. Тэр үед танхим дүүрэн өөрийг чинь харах сонжсон, анхаарал тавьсан сонсогчдын дүр зургийг бодох бүр сайн бэлтгэхийг эрмэлзэж өглөөний 4,5 цагт босож ажилдаа бэлтгэдэг байлаа. Улмаар судалгааны ажил хийх, Швейцарь улсад мэргэжил дээшлүүлэх, ХБНГУ-д магистр, докторын зэрэг хамгаалахад дэмжсэн эрх зүйн тэнхим, сургуулийн удирдлагадаа, намайг докторын зэрэг амжилттай хамгааллаа гэж миний өмнөөс баярлаж байсан хамт олондоо талархаж явдаг юмаа.

Тэнхим

1998 оны 10 сарын 01-нд тэнхимийн хамт олны хурлаар намайг багшаар авах эсэхийг хэлэлцэж байлаа. Анх ороход элгэмсэг дотно хүлээж авсан Ж.Амарсанаа багш ҮХЦ-ийн дарга, Ц.Оюунбаатар багш УИХ-ын гишүүн, В.Удвал багш ХЗДХЯ-ны дэд сайд, Д.Цолмон багш одоо Улсын Дээд Шүүхийн шүүгч, Х.Оюунцэцэг багш ЗГХЭГ-ын ХШҮДАГ-ын дарга, Ц.Оюунчимэг багш ГХГЗЗГ-ын хуулийн хэлтсийн дарга хийж байсан болон хийж байгаагаас энэ тэнхимийн багш нар төрийн албан хаагчдын арвин нөөц болдогийг харж болно.

Ороод удаагүй байхад манай тэнхимийнхэн дандаа л дээшилж, өөдөлж төрийн албанд зүтгэдэг хүмүүс, «их ээлтэй» тэнхим гэдэг байж билээ. Тэр үедээ ҮХЦ-ийн гишүүн Баасан багш, одоо ХЭҮК-ын дарга Бямбадорж гээд л хуруу даран энэ тэнхимээс төрөн гарсан хүмүүсийг тоочдог байсан жагсаалт өдгөө ч үргэлжилж байгааг дурьдахад таатай байна.

Эрх зүйн тэнхимийн хамт олон.. Баруун доод талаас Жалан-ажив хуульч, Совд багш, Чимид багш, Оюунбаатар багш, Оюунцэцэг багш, Цолмон багш, Болд багш, Баярмаа багш, баруун дээд талаас Баярсайхан багш, Наранчимэг лаборант, Сүнжид багш (1999.11.25)

Наранчимэг эгчийгээ дурсахгүй байж болохгүй ээ. Анх манай тэнхимийн туслах ажилтан байсан, дараа нь Удирдлагын академийн хүний нөөцийн мэргэжилтэн болсон энэ хүн сайхан сэтгэлтэй, бусдыг боддог, зөөлөн, нухацтай, бүтээлч, ажилсаг, товчхондоо тун сайн хүн байсан даа. Өнөөдөр бидний дунд байхгүй ч дурсгалын цацал өргөх хүн мөн юмаа. Үндсэн хуулийн эрхзүйн хичээл заадаг байсан, нийтэч, шогч Отгонбаяр багшийгаа бас дурсая.

Хамт ажиллаж байсан Болд багш өмгөөлөгчөөр, Эрдэнэ-очир багш ГХЯ-нд гээд бусад хамт ажиллаж байсан багш нар минь салбартаа амжилттай ажиллаж яваа билээ.

Шигтгээ: Дипломын дараах сургалтанд «насанд хүрсэн» сонсогчдод хичээл заахад заримдаа уур хүрэх үедээ хүүхэд шиг загналтай биш үе гарнаа. Тэр үед «ёжлох», «ичээх» хамгийн сайн арга гэж Цолмон багшийн хэлдэг үнэн болохыг туршлагаас ойлгосон доо

Өнөөдөр хамтран ажиллаж буй А.Алтанзул багшийг Түшээ дээд сургуульд багшилдаг байхаас нь таньдаг, хамт МУИС-т магистраа хамгаалсан нэг үе тэнгийнхэн билээ. Мухийт, Ганцэцэг багш нартайгаа хамтран ажиллаж эхлээд 2 жил болжээ. Тэнхмийн туслах ажилтан Энхтуяа эгчийн ажил, амьдрал нь Удирдлагын академитай салшгүй холбоотой, анх орж ирэхэд ажлаа ч гялалзуулдаг «тас тас» инээдэг нь одоо ч хэвээр байна.

Энэ 16 жилийн хугацаанд эрх зүйн тэнхим, ерөнхий эрдмийн тэнхим, эрх зүйн профессорын баг зэргээр нэр нь өөрчлөгдсөн нь утга нь өөрчлөгдөөгүй «эрх зүйт төр»-тэй нийгэмд амьдарч буй бидэнд тэнгэр дор мэндэлж, хууль дор амьдрах нь үнэн бөгөөд энэ үзэл санааг биежүүлэгч нь эрх зүйн тэнхмийн багш нар мөн билээ.

Нэг нэгнийгээ ойлгож хамтарч, хэрэг гарсан үед нэг нэгнийхээ ажил үүргийг авахад бэлэн байдаг сайхан хамт олонтой ажиллаж иржээ.

Шигтгээ: 1999, 2000 онд шинэ жил, багш нарын баярыг тэмдэглэхдээ өөрсдөө хоол, ундаа бэлтгэж сургууль дээрээ баярладаг байж билээ. Хэн ямар хоол сайн хийдгийг тэгэхэд л мэдэж авсан даа.

Өөрөө оюутан байхдаа багш нарыг олон хүүхдийг нэгэн зэрэг ажиж мэддэггүй байх гэж боддогоо «тун ч гэнэн байж» гэдгийг өөрөө багш болоод ухаарсан даа. Багш сонсогчдоо хараад яриаг нь сонсож буй эсэх, ойлгож буй эсэх, анхаарал хандуулж буй эсэхээс авахуулаад «доторхи бодлоос» бусдыг нь л хараад тааварладаг, шинждэг болдог юм билээ.

Багшийн ажлын онцлогоос тэр үү нээлттэй, нийтэч, бас шогч, дотно хамт олон бүрддэг юм байна. Багш нарын бас нэг онцлог нь «зааварлах», «судлах», «ярих» дуртай зан бас хамаарах байхаа. Багш байсан хүмүүсийг хараад байхад системтэй ярьж сурдаг, бас бусдын өмнө зогсож, сонсож буй хүмүүсээ харж, харцаар харилцаж ярьдаг юм байна гэдэг дүгнэлт хийгээд байгаа.

Шигтгээ: Албан бусаар «Гоёо»-гийн фракци, «Анд нөхдийн холбоо» ТББ гэж нэрлэдэг, баяр ёслолоор уулздаг, нэгэндээ тохиолдсон баяртай болон таагүй үйл явдлыг хуваалцдаг бүлгүүд бас байна. Сайхан дуулдаг, сайхан нийлдэг, сайхан дэмждэг, сайхан хүмүүс байдаг юмаа.

Эрх зүйн тэнхмийн хамт олон. 2003 оны багш нарын баяраар. Баруун доод талаас Удвал багш, Чимид багш, Совд багш, Энхбаатар багш, баруун дээд талаас Сарангоо туслах, Оюунцэцэг багш, Уранцэцэг багш, Сүнжид багш, Цолмон багш, Эрдэнэ-Очир багш

Сургалт

16 жилийн өмнө Төрийн захиргааны удирдлагын институт нэртэй байхад 35 мянган төгрөгийн цалинтай ажилд орж байлаа. Энэ хугацаанд Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг болж өнөөдөр ЗГХЭГ-ын дэргэдэх Удирдлагын академи болон өөрчлөгдсөн байна.

Энэ 16 жилийн хугацаанд сургалтын агуулга, хэлбэр их өөрчлөгджээ. Анх слайд гэж зузаан нэвт харагддаг хуудсан дээр принтерээр хүснэгт зэргээ хэвлэж үзүүлдэг, эсвэл тэр фоллий хэмээх гялгар хуудсан дээрээ үзгээр өөрсдөө бичдэг байсан үе улиран одож флаш ашиглан PPT болон бусад хэлбэрээр хичээл үзүүлэх, интернэтээс мэдээлэл шууд татах, аудио болон видео үзүүлэх боломжтой хэмжээнд иржээ. Тэр үед принтер нь хатуу слайд хийхээр гацна, бэлтгэх гэж бөөн юм болдог байж дээ. Гэрт компьютер, принтер байгаагүй үе болохоор ажлын бус цагаар их сууж хичээлээ бэлтгэнэ, шөнө их суудаг байжээ.

Нэг жил сонсогчид олон болоод Б байрны буюу хажуу талын байрны хурлын зааланд сонсогчдыг бөөнөөр нь хичээл заах боловоо. Ар талын эгнээнд сонсогдохгүй учир микрофон барьж хичээлээ зааж байсан юм. 2004 он байсан уу даа, ямар ч байсан микрофон нь залгадаг, кабельтай байсан юм. Тэр микрофон бариад хичээл заахаар дуу дуулах гэж байгаа мэт санагддаг, хажуу тийшээ нэг, хоёр гэж ритмтэй алхаж хичээлээ ярьдаг боллоо хэмээн өөр хоорондоо хошигнодог байж билээ.

2005 оны багш нарын баяраар. Захирал Лхагваагаас шагнал авч байгаа нь

Шавь нар

Магадгүй бусад сургуулиас ялгагдах онцлог нь шавь нарын тархалт хамгийн өргөн хүрээтэй байж болох юмаа. Өмнө Намын дээд сургууль байх үеэс угшилтай төрийн албан хаагчдыг давтан сургадаг төвлөрсөн сургууль хувьдаа төгсөгч олон байх нь ч зүйн хэрэг бизээ. Хувийн, хувьсгалын ажлаар хөдөө орон нутгаар явахад заавал шавь нартайгаа таарна. Зөвхөн хөдөө орон нутаг гэлтгүй бүх л төрийн, хувийн байгууллагуудад Удирдлагын академийн төгсөгч нар их байдаг юмаа. Их, дээд сургуулийнх шиг оюутан биш Удирдлагын академид суралцагч нь «сонсогч» байдаг билээ.

1999 оны бакалаврын хоёрдугаар курсын оюутнууд, захиргааны эрх зүйн тэмцээнд түрүүлсэн багийнхан

Бакалаврын 2 төгсөлт болох 1998, 1999 онд элссэн шавь нар өдгөө өөрсдөө багш болоод багагүй хугацааг өнгөрөөжээ. Анх хуулийн гурван сургуультай АСТ тэмцээн хийж манай сургуулийн шавь нар хоёр жил дараалан түрүүлж байлаа.

Энэ тухай саяхан Бямбаяр багштай ярьж санасан даа. Одоо энэ төгсөгчдөөс сургуульдаа Ц.Энхмандах эхлэн багш болоод даруй 10 жил өнгөрчээ. Энэ төгсөлтөөс сургуульдаа багш болсон нийт дөрвөн багш бий.

Шигтгээ: Намайг анх багш болдог жил өрөөнд нь ороход тухайн үед аж ахуйн дарга байсан, өнөөдрийн Удирдлагын Академийн захирал Баатартогтох багш «чамайг би бакалаврын ангийн оюутан гэж боддог байлаа, том багш байсан юм уу» гэж байж билээ.

«Пүрэв гаригийн анги» гэж байлаа, тэр нь долоо хоногт зөвхөн нэг удаа пүрэв гаригт хичээллэдэг анги л даа. Миний заадаг хичээл Захиргааны эрх зүй учир дандаа төрийн удирдлагын ангийнханд хичээл заана. Хааяа нийгмийн удирдлагын ангийнханд хичээл ордог байсан. Тэр үеийн 1999-2000 он байсан байхаа «Пүрэвийн» хоёр ангийн хооронд Захиргааны эрх зүйн хичээлээр тэмцээн хийж үзэж байлаа. Бүгд байр сууриа олсон төрийн албан хаагчид байсан хэдий ч маш сайн бэлдсэн байсныг нь санадаг, ажлынхаа хажуугаар зав гаргаад бэлдээд идэвхийлэн оролцоод сүүлд нь бүүр хэн нь илүү оноо авах байсан бэ гээд маргалдаад сууж байсан нь тэдэнд бас нэгэн дурсамж болсон боловуу гэж бодож байна.

2002 онд захиргааны мэргэшсэн албан хаагч бэлтгэх сонсогчдын нэг ангийн багш болж байсан түүх бас бий. Тэр нь миний анхны бөгөөд сүүлийн даасан анги болсон. Учир нь бакалаврын сургалт л биш бол багш анги даах тухай ойлголт Удирдлагын академид байдаггүй. Энэ ангийг төгсөгчид ёстой л эх орныхоо өнцөг булан бүрт ажиллаж байдаг юм билээ.

Шигтгээ: 2013 оны зун Ховд, Увс аймгаар томилолтоор явахад очсон сумын Засаг дарга, Тамгын газрын дарга эсвэл эрх зүйн ажилтан нь Удирдлагын академийн төгсөгчид байж билээ. Ховдын Манхан сумын Засаг дарга Гантөмөр хэмээх Удирдлагын академийн 2002 онд энэ төгсөгчийн дипломын ажлыг би удирдаж байсныг дурсан ярьж байлаа. Болоогүй ээ, тэр дипломын ажил нь сайн бичигдсэн хэмээн сургуулийн сонинд бичигдэж байсан гэж байгаа. Гантөмөр дарга нийтэч, наргианч, зочломтгой хүн байх бөгөөд тэнд ажлаар зочлон ирсэн НҮБ-ын Монгол дахь суурин төлөөлөгчийг өмнө өдөр нь хүлээж аваад дайлаад цайлаад, зочлоод бүүр бүжиг хийлгэсэн тухай зочны амнаас сонсож билээ.

Богинохон гэлтгүй Удирдлагын академид суралцах хугацаандаа хоорондоо танилцаж, байнгын холбоотой байдаг ангийнхан, андууд олон байдгийг мэднэ.

Үүнийг нь амьдралынх нь нэг үеийн түүх болон үлдэж чаддаг юм байна гэж хардаг даа.

Я.БЯМБАСҮРЭН

ТЗУХИ, УА–ийн багш, доктор, профессор, Мэргэжил дээшлүүлэх институтын захирал

1966 онд Налайх хотод төрсөн. 1974-1977 онд харьяа Төв аймгийн Эрдэнэ сумын Жанчивлан рашаан сувиллын бага сургууль, 1983 онд Октябрийн районы 40-р дунд сургууль, 1991 онд МУИС-ын ФМФ математикийн анги, 1998 онд ТЗУХИ –ийн бизнес удирдлагын магистр, 2004 онд Күнхээгийн их сургууль эдийн засгийн ухааны мастер, 2010 онд Удирдлагын академийн доктор, 2011 онд Австралийн үндэсний их сургууль, Төрийн бодлогын мастер тус суралцан төгссөн. 1983-1986 онд ШУА-Газарзүй үйлдвэр судлалын хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний туслах ажилтан, 1989-1992

оноос Үндэсний информатикийн төм эрдэм шинжилгээний ажилтан, 1992-1994 онд Төр нийгэм судлалын мэдээллийн төвийн эрхлэгч, 1994-1998 онд Бэб плас ХЭАА захирал, 1999-2012 онд Удирдлагын академийн багш, 2013 оноос Мэргэжил дээшлүүлэх институтын захирлын ажлыг хийж байна.

1992 оны 11 сард Мэдээллийн төвийн эрхлэгчээр ажилд орсон. Тэр үед хамгийн тулгамдсан асуудал иргэдээс авсан санал асуулгын судалгааг шуурхай боловсруулах шаардлагатай байсан. Тухайн үед манай сургууль Монел компьютер дээр 1000 хүний анкетыг боловсруулалт хийхэд 6 сар орчим хугацаа зарцуулдаг байсан. Гэтэл УИХ, Засгийн газар маш шуурхай иргэдийн санаа бодлыг судалж түүнийг бодлого шийдвэрээ тусгах, Засгийн газар хариуцлага тооцох хэрэгцээ шаардлагын улмаас үүрэг болгосон. Социологийн судалгааны өгөгдлийг хурдан боловсруулах, үр дүнг тогтмол танилцуулах үүрэг хариуцлагыг төрөөс даалгасан нь манай мэдээллийн төвийг шинэ программ хангамж боловсруулах амаргүй ажилтай болгосон.

Тухайн үед мэдээллийн төвийн программ зохиогч Ж.Гантулгатай хамтран социологийн судалгааны дан, давхар тооллыг өдөрт нь хийх программ хангамжийг нэг сарын хугацаанд бичиж ашигласнаар Төр, нийгмийн судлалын академи иргэдийн санаа бодлыг түргэн шуурхай

судалж үр дүнг УИХ, холбогдох байгууллагад танилцуулах боломж бүрдсэн юм.

Энэ программ хангамж гарснаар социологийн судалгааны өгөгдөл боловсруулах 6 сарын ажлыг 7 хоногт хийдэг болсон. Энэ программыг Удирдлагын академи 1992 оноос 1996 он хүртэл ашиглаж судалгаа боловсруулж байсан.

Энэ программыг Мэдээллийн төвийн лаборант Ч.Мажигсүрэн, Социологийн судалгааны эрдэм шинжилгээний ажилтан Ц.Төрбилэг нар ашиглан судлаачдад судалгааны өгөгдлийг боловсруулалт хийж өгдөг байсан.

Энэ программ бол одоогийн SPSS программын зарим үйлдлийг гүйцэтгэдэг программ байсан. Тэр үед Удирдлагын академи 7 ш монел компьютер (уян дискээр ажилладаг) 1 ш 286PC хард дисктэй, энэ компьютер дээрээ л бүх судалгаа хийж, боловсруулалтын үр дүнг матриц принтерээр хэвлэж өгдөг байсантай одоогийн техник хэрэгсэл программ хангамжыг харьцуулахад тэнгэр газар шиг ялгаатай болжээ.

Р.ЭРДЭНЭБААТАР

НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн ахлах багш

1978 онд Дархан хотын 1-р 10 жилийг алтан медальтай төгссөн. Шалгалтгүй урилгаар Польш улсын Познань хотын их сургуулийн «Хэрэглээний математик»-ийн ангид 3 жил суралцсан. 1981 онд Польш улсад өрнөсөн Улс төрийн үйл явдлын улмаас Монгол улсын Засгийн газар өөрийнхөө бүх оюутныг эх орондоо татаж авчирсан. Ирээд өөрийн саналаар МУИС-ийн Түүхийн ангид суралцаж 1985 онд Сүхбаатарын цалинтай төгсөөд Намын дээд сургуульд багшаар ирж ажилласан. Энэ үеэс Удирдлагын академид багш, богино сургалтын төвийн эрхлэгчийн албыг хашиж байсан ба одоо Төрийн удирдлагын тэнхимд

ахлах багшаар ажиллаж байна.

Гуч дахь жилийн дурсамж

Удирдлагын академийн 3 давхар саарал байшинд Намын Дээд Сургууль байрлаж байх үед нь багшлах азтай завшаан дөнгөж МУИС төгсөх үед тохиож билээ. 1985 онд Г.Миеэгомбо профессорыг захирал байхад нь НДС-д нэг тушаалаар одоогийн Хүний эрхийн үндэсний комиссын дарга Ж.Бямбадорж, Д.Гомбо, Д.Алтай нарын хамт оюуны ундраа өрнөсөн их гэр бүлд анх хөл тавьж байлаа. Харин Д.Алтай маань арга зүйч багшаар ажиллаж байгаад жинхэнэ багш болсон санагдана. Манай түүхийн тэнхимийн эрхлэгч нь доктор Б.Дашцэвэг байсан бөгөөд доцент Ү.Нямжав багш Д.Батбаяр, Д.Мягмар, С.Тойвгоо гэсэн цомхон бүрэлдэхүүнтэй байсан боловч жил болгон шилдэг тэнхимээр шалгардаг байв. Намайг оюутны ширээнээс энэ хамт олонд нэгдэхэд захирлын тушаалаар доцент Ү.Нямжав гэдэг дээр үед НДС төгсөөд багшаар үлдээд ажиллаж байсан туршлагатай насаар миний аавтай чацуу буянтай ахмад багш халамжлан хүмүүжүүлэгч багшаар ажиллах болж энэ хүний багшлах эрдмийн их далайгаас суралцаж байсныгаа их завшаан гэж бодож явдаг юм.

1990-ээд оноос Монгол оронд ардчилсан хувьсгал гарснаар манай сургууль ч гэсэн өөрчлөгдөх, шинэ тогтолцоонд тохирсон төгсөгчдийг

нийгэмд нийлүүлэх шаардлага тулгарсан. Ингээд НДС-ийг Улс төрийн дээд сургууль болгон өөрчлөж сургалтын төлөвлөгөөг маш богино хугацаанд өөрчилсөн бөгөөд энэ үеэр олон сайхан багш нар маань өөр ажил хайхад хүрч байж билээ. 1992 онд Улсын бага хурлын дэргэдэх Төр нийгэм судлалын академи болгон өөрчлөхөд Я.Долгоржав багш маань МУИС-аас ирж анхны захирал нь болоод сургалт, эрдэм шинжилгээнийг иж бүрэн хослуулсан сургалтын байгууллага болгох зорилттой нэлээд ажлыг амжуулж байсан юм. Улмаар 1994 онд УХИ, Удирдах ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институтыг манайд нэгтгэснээр үндсэндээ одоогийн Удирдлагын академийн суурь тавигдсан гэж үзэж болох талтай.

Хоёр том сургалтын байгууллага нэгдсэн явдал нь багшлах бүрэлдэхүүнийг хүчирхэг болгож тухайн үеийн нийгмийн захиалгыг биелүүлэх боломжтой болсон юм. 1995 онд бид анхны төгсөлтөө хийгээд ажлаа дүгнэхэд Л.Лхаашид багш оны шилдэг судлаач багшаар шалгарч Австралийн Куртиний их сургуулийн Ж.Чаттержи профессорын нэрэмжит өргөмжлөл 100 доллараар шагнуулж байж билээ.

Өнгөрсөн хугацаанд багшаар ажиллаж байхдаа Монголын төрт ёсны уламжлал, Монголын үндэсний аюулгүй байдал, Албан хэрэг хөтлөлт зэрэг хичээлүүдийг санаачлан сургалтын хөтөлбөрт оруулж сургалтын багцуудыг нь бэлтгэж хэвшүүлсэн болно. Одоо ч гэсэн эдгээр хичээлүүдийн эрэлт хэрэгцээ их байгааг хэлэхэд таатай байна.

Өнгөрсөн 30 жилийн түүхийг харж байхад нэлээд хэдэн асуудлыг хэрэгжүүлэх юмсан гэж бодож явдаг юм. Залуу багш нараар бүрэлдэхүүнээ байнга өргөтгөж байх ёстой. Харин залуу багш нарыг ахмад болон хүлээн зөвшөөрөгдсөн салбараа мэддэг багш нарыг дагалдуудж ажиллуулах нь их үр дүнтэй болно. Мөн практикт мэдлэг их шаардсан хичээл заадаг багш нарын аль болохоор орон нутаг, яам тамгын газар томилолтоор ажиллуулах нь их үр дүнтэй байдаг. Миний хувьд улсынхаа 20 аймаг, 200 орчим сумаар явж үзсэн байдаг юм. Миний хамт олон бол Монгол улсын ууган дээд сургуульд багшлаж байгаагаа нэр төрийн хэрэг гэж үзэх ёстой юм.

Манай академийн байгаа газар бол Монголын сүүлийн эзэн хаан Богд гэгээнтний зуны сэрүүн ордон байрладаг Хайстай хүрээний туурь бөгөөд үеийн үед өлзий хишгээ харамгүй хайрладаг ариун дагшин газар бөлгөө.

Т.СОСОРБАРАМ

УА-ийн багш, эдийн засгийн ухааны дэд эрдэмтэн, техникийн шинжлэх ухааны доктор, профессор

Увс аймгийн Хяргас суманд төрсөн. Увс, Хяргас сумын 8-н жилийн дунд сургууль 1961 - 1968 онд, Увс, Баруун-Турууны 10-н жилийн дунд сургууль, 1971-1976 онд МУИС, Математикийн шинжлэх ухааны магистр, 1988-1991 онд ЗХУ/хуучин нэрээр/, ВНИИС /Бүх Холбоотын Стандартчиллын Институт-д/ Эдийн засгийн ухааны дэд эрдэмтэн, боловсролын доктор, 1999-2003 онд ХБНГУ, Берлин Техникийн Их Сургууль, Чанарын шинжлэх ухааны хүрээлэнд, Техникийн шинжлэх ухааны доктор, 1985-1987 онд ЗХУ, КПСС Улс төрийн дээд сургууль, 2008 онд Улаанбаатар Их Сургуулийн, 2011 онд

Удирдлагын Академийн Профессор болсон.

1976-1979 онд Үнэ, Стандартын Улсын Хорооны Стандартчиллын хүрээлэнд Эрдэм шинжилгээний ажилтан, 1979-1984 онд Стандартчиллын секторын эрхлэгч, 1984-1988 онд ЭЗХТЗ /Эдийн Засгийн Харилцан Туслах Зөвлөл/, Стандартчиллын Институт Эксперт, 1988-1991 онд ЭЗХТЗ, Стандартчиллын Институтэд Зөвлөх, группын ахлагч, 1991-1992 онд Стандартчиллын Үндэсний Хүрээлэнд Орлогч захирал, 1992-1996 онд Стандартчилал, Хэмжилзүйн Үндэсний Төвд Орлогч захирал, 1996-1999 онд ШУА, Тэргүүлэгчдийн газар, Техникийн шинжлэх ухааны салбар газар Салбарын эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, 2004-2009 онд Хүрээ, Мэдээлэл, Холбооны Технологийн Дээд Сургууль, Интернет-бизнесийн тэнхим, чанарын удирдлага, маркетинг, бизнесийн удирдлага Тэнхмийн эрхлэгч, сургалтын албаны дарга, 2004 оноос Удирдлагын Академи, профессор багш, Монголын чанарын Холбооны тэргүүн зэрэг ажлууд хийж байна. 16 ном, 100 гаруй илтгэл өгүүлэл бичиж хэвлүүлсэн.

Шагнал: МХЗЭ-ийн Тэргүүний Залуу Алтан медаль, 1981 он, Стандарт, Хэмжилзүйн салбарын тэргүүний ажилтан, 1993 он, Боловсролын тэргүүний ажилтан, 2005 он, Чанар, стандартын онцлох хүн, 2007 он. Шинжлэх ухааны Академийн «Жуух бичиг», 2009 он. Алтан гадас одон, 2011 он, Ойн медалиуд

Миний бие нь Удирдлагын Академид 10 дахь жилдээ багшилж, стандартчиллын салбарт 38 дахь жилдээ ажиллаж байна. Дурсаад хэлэх бичих зүйл багагүй байх юм. МУИС-ийг математикийн багш мэргэжлээр төгссөн, 24 жилийг академик сургалтанд зориулсан, Удирдлагын Академи, Хүрээ МХХТДС, Улаанбаатар Их сургуульд багшлах явцад тохиолдсон сургамжтай бас дурсгалтай зарим зүйлийг дурсан үгүүлье.

Багш болох сонирхолтой болсон нь. МУИС-д сурч байхдаа Монголын нэртэй багш Б.Бор, Т.Арслан, У.Доёд нараар сурган хүмүүжүүлэх ухаан, сэтгэл судлал, математик заах аргыг заалгаж байсандаа бахархаж явдаг. Эдгээр хичээл ихээхэн сонирхолтой байсан учраас давтан уншиж, даалгавар бүрийг нь хийж улирлын болон улсын шалгалтыг онц дүнтэй өгдөг байлаа. 45 хоногийн дадлагын хичээлийг Нийслэлийн 3 дугаар 10-н жилийн дунд сургуульд хийсэн. Тус сургуулийн 8 дугаар ангийг дааж, ахлах ангийн сурагчидад математикийн хичээлийг ангийнхаа оюутнууд, удирдагч багшаа байлцуулан зааж алдаа, оноогоо шүүн ярилцаж байсан нь саяхан юм шиг санагдана. Ерөнхий боловсролын аль ч ангийн тоог бодож, гаргалгааг гаргаж чаддаг байсан ч тодорхой сэдвийг 45 минутын дотор самбарт бичиж ярьж сурагчдад ойлгуулах, асууж ярилцаж бататгах талаар хийх ажлын дараалал, агуулгыг товч тодорхой бичсэн конспект бичиж удирдагч багш У.Доёдоор батлуулах нь тухайн үед илүү ажил, төвөгтэй санагдаж байсан боловч энэ нь багшлах ур ухааныг ойлгуулж, мэдрүүлж байжээ гэдгийг хожим багшийн ажил хийхдээ л ухаарсан юм. Дадлагын ажлаа дуусгаад байх үед Тооцоолон бодох электрон машины программ зохиогчийн курс-дадлагад суралцаар ангийнхаа дөрвөн хүүхдийн хамт Эрхүү хотын Полтехникийн дээд сургуульд явахад 8 дугаар ангийн хүүхдүүд ирчихсэн багшаа сайн яваарай, манайд ирж багшлаарай гэж орилолдож байхад багш болчихсон юм шиг ихээхэн сэтгэл хөдөлж, бахархалтай сайхан байсан нь тод санагдана. Ийнхүү багш нарын болон хүүхдүүийн асаасан нэр хүнд бүхий «Багш» гэсэн зул сэтгэл, зүрхэнд бөхөөгүй харин ч улам дүрэлзэж байсан учраас л багшийн ажилд бие сэтгэлээ зориулж явна.

Стандартчилагч-инженер болсон нь: МУИС төгсөх үед манайд ирж ажиллана уу гэсэн стандартын асуудал эрхэлсэн Үнэ, стандартын улсын хорооны төрийн сүлд бүхий албан бичгийг «Урилга» мэт хүндэтгэлтэйгээр хүлээн авч ажиллахаар очиход тус хорооны дарга Д.Бямбасүрэн хүлээн авч »Математикчийг эдийн засагч, инженер болгоход амар харин эдийн засагч, инженерийг математикч болгоход хэцүү, бараг боломжгүй » гэж хэлж ажилд авч авч байж билээ. Гурван жил ажилласны дараа Стандартчиллын секторын эрхлэгчээр улмаар 8 жилийн дараа удирдах

дээд байгууллагын шийдвэрээр Эдийн засгийн хамтын ажиллагааны олон улсын байгууллага \ЭЗХТЗ-хуучин нэрээр\-ын Стандартчиллын институтэд шинжээчээр 4 жилийн хугацаатайгаар томилогдсон нь олон улсын түвшинд ажиллах стандартчилагч-инженер болох боломж бүрдсэн юм. Уг институт миний ажиллах хугацаа дуусах үед Зөвлөх-группын ахлачаар томилон тушаал дэвшүүлсэн шийдвэр гаргасан нь ажиллах хугацааг шууд сунгасан уг байгууллагын эхний бөгөөд эцсийн онцгой шийдвэр байсан. Энэ бүхэн нь эрхэлсэн ажил, мэргэжилдээ тууштай үнэнчээр зүтгэж явсны үр дүн, сайхан хамт олны дэмжлэг гэж боддог. Ажиллаж байхад өөр байгууллагад удирдах ажилтнаар ажиллах санал хэд хэд ирсэн боловч хүлээн авч байгаагүй бөгөөд харин стандартын байгууллагад албан тушаал голохгүй ажиллана гэж хэлдэг байлаа. Энэ нь ажил, мэргэжилдээ үнэнчээр шунавал амьдралдаа ургац хураана, албан тушаал, алт мөнгөнд шунавал ангалд руу унана гэсэн амьдралын зарчмаа чанд баримталж байсан нь зөв байжээ гэж одоо бодож явдаг. Намайг татдаг, харж ханддаг өндөр албан тушаалтан төдийгүй төрийн албан хаагч энэ үед болон одоо ч гэсэн байхгүй болохоор миний бодолыг өөрчлөх, өөр тийш чангаах хүчин зүйл байсангүйдээ харуусах сэтгэл төрдөггүй.

Шинжлэх ухааны доктор хамгаалсан нь. 2003 онд Берлиний техникийн Их сургуулийн Чанарын шинжлэх ухааны хүрээлэнд 4 жил суралцаж нийт 5 шалгалт өгч «Монгол улсын Чанарын удирдлага» сэдвээр Техникийн (Инженерийн) шинжлэх ухааны докторын зэрэг хамгаалсан нь 1991 онд ЗХУ(хуучин нэрээр)-ын Бүх холбоотын стандартчиллын эрдэм шинжилгээний хүрээлэн (ВНИИС)-д 3 жил суралцаж, нийт 9 шалгалт өгч «Шилжилийн үеийн БНМАУ-ын чанарын удирдлагын тогтолцооны бүтэц, агуулга» сэдвээр хамгаалсан Эдийн засгийн ухааны дэд эрдэмтэн зэргийгээ ахиулсан явдал болсон. Энэ ч миний эрхэм зорилгын нэг байлаа. Ийнхүү суралцсан жил, өгсөн шалгалтын тоо, шинжлэх ухааны хөгжлөөр дэлхийд тэргүүлдэг хоёр ч улсад сурч хамгаалсанаараа мөн энэ салбарыг хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад мэргэжилтнээс дэд даргын албыг хашиж, салбарын «Онцлох хүн»,»Тэргүүний ажилтан» гэсэн өргөмжлөл, тэмдэг авах хүртлээ ажиллаж одоо ч энэ чиглэлийн хуулийн төслийн ажлын хэсгүүдэд орж санал бодолоо илэрхийлж, хамгаалсан сэдвээрээ амьдралд өчүүхэн ч гэсэн бодитой зүйл хийж хувь нэмэрээ оруулж байгаадаа шинжлэх ухааны доктор гэж сэтгэл бардам итгэл дүүрэн боддог.

Бахархах зүйл Удирдлагын Академид бий: Миний өвөөг Ноостын Ядамсүрэн гэдэг Баатар Бэйсийн хошуу буюу одоогийн Увс аймгийн Хяргас сумын иргэн. Өвөөгийн төрсөн дүү нам, төрийн нэрт зүтгэлтэн

Ноостын Элээ гэж байсан бөгөөд манай академи «Нам ба улсын төв сургууль» нэртэй байхад захирлаар 1937-1938 онд ажиллаж байгаад Лхүмбийн хэргээр буудуулжээ. Нагац ах Энхийн Жаргал олон жил манай сургуульд багшилж байгаад 1970-аад онд Ардын Их хурлын тэргүүлэгчдийн газарт хурандаа генерал Ж.Лхагвасүрэнтэй хамт ажиллахаар дэвшиж байсан зэрэг буурал түүхтэй. Энд нэг зүйлийг дурсан санахад намайг Увс аймгийн Хяргас сумын 8-н жилийн дунд сургуулиа төгсөж байхад өвөө, аав хоёр техникумд суралцуулаад нутагтаа ажлуулах талаар үе үе ярьдаг байлаа. Техникумд явах талаар захиралтайгаа уулз гэж ч хэлж байсан. Харин би 10 –н жилийг төгсөнө гэсэн хатуу бодолтой байлаа. 8 дугаар анги төгссөны зун 8 дугаар сар гарч байхад сургуулийн захирал Б.Бадрах манайд ирж Санхүү, эдийн засгийн техникумд явахуу гэж асуухад үгүй гэж хариулж байсан. Аав, захирал хоёр ярьж тохиролцсон зүйл байсныг хожим мэдсэн. Энэ үед ээж минь өвөөгийн чинь бага дүү хотод очиж том хүн болоод буруутсан тиймээс эд нар чамайг хот явуулахаас айгаад байгаа гэж бараг шивнэх шахуу хэлж билээ. Үүний учрыг хожим ойлгож, 37-38 оны хэлмэгдүүлэлт энгийн иргэдийн «сүнс, сүлдийн авсан» асар их хор уршигтай байсаныг мэдэж билээ. Миний хувьд өвөөгийн захирал дүү, нагац ахынхаа алхаж явсан танхим, коридороор явж байна шүү гэж бодохоор хөл хөнгөрч сэтгэл сэргэдэг гэхэд хэтрүүлэг болохгүй.

Заадаг хичээлийн хүрээг өргөжүүлсэн нь. Удирдлагын академид чанарын удирдлагын хичээлийг зөвхөн бизнесийн ангид сонголтоор заана. Жилийн турш 1-2 удаа буюу 50-60 сонсогч суралцана гэсэн үг. Боломж гарвал мэргэшүүлэх төрийн ангид «Удирдахуйн онол, хандлага» хичээл орно. Магистрын ангид өдрийн од шиг орно. Бодвол магистрын ангид доктор бүхэн хичээл заадаггүй өөр шалгуур ч байдаг бололтой. Цагийн нормоо хийх гэж хэн хичээл орооч гэх бол гэж чих тавин суух ч үе байлаа. Мань мэт нь ингэж суухад зарим нь хэд хэдэн багшийн ажил хийчигдэг, 6-8 хичээл заачихдаг чадвартай багш нар ч байлаа. Сүүлийн үед ийм хандлага суларч байгаа бололтой. Чанарын удирдлагын хичээлийг нийгэм, төрийн удирдлагын ангид оруулж өгөөч гэж 2005 оноос хойш олон удаа хурал зөвлөлгөөнд хэлээд удирдлагын нэгэн ч анхааралдаа авалгүй эдүгээ хүрлээ. Чанарын удирдлагын хичээлээр стандарт заах юм гэдэг ч яриа гарсан. Ийм үед ном\эрдэм\ гэдэг «Мэддэгт эрээн цоохор. Мэддэггүйд мэргэн цоохор» болчихоо юу гэж хэлж байсан тохиолдол бий. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр иргэдийн стандартчилал, чанарын удирдлагын боловсролыг дээшлүүлэх шаардлагатайг удаа дараа тавьж, Засгийн газарт санал оруулж байсны хүчинд Монгол Улсын Засгийн газрын

2013 онд стандартчилал, чанарын удирдлага, техникийн зохицуулалтын хичээлийг 2014-2015 оны хичээлийн жилээс эхлэн бүх их дээд сургууль, коллеж, мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвүүдэд заахаар 64 тоот тогтоол гаргалаа. Одоогоор эдгээр хичээлийн хөтөлбөр боловсруулах ажилд оролцож байна. Цаашид аль нэг их дээд сургуульд тэнхим байгуулах бодолтой явна. Орчин үед ийм тэнхимгүй их дээд сургууль бараг байхгүй болж байна. Гадаадын их дээд сургуульд хэрэглэгчийн буюу захиалгаар хичээлийн агуулгыг тогтоосны дараа нь түүнийг заах асуудлыг шийддэг. Гэтэл манайд хүмүүст таалагдах аятайхан нэртэй хичээлийг олж шууд зааж эхэлдэг. Хааяа боломжоосоо хэтэрсэн санаа гарч сонсогчид түүнийгээ хичээл болгож заах гэж зовдог тохиолдол ажиглагддаг. Цөөн нөхөд чөлөөтэй ажилладаг, менежментгүй менежментийн сургууль юм уу гэж үе үе бодогддогийг нуулгүй хэлчихье.

Удирдлагын Академиас ухаарал авсан нь: Академид 10 жил багшлахдаа нэг удаа томилолт авч LOGIDO-д явлаа. Энэ нь 2010 он байлаа. 2 удаа сургуулийн бүтээлч багшаар тэнхимээсээ шалгараад сургуулийн удирдлагын түвшинд унаж байлаа. Заах хичээл олдохгүй, хэт олон магистр удирдаж байна гэж хасуулж зарим жил -2 магистр удирдаж, төлөвлөгөө тасалж цалингаасаа суутгуулах ч үе байлаа. Зузаан ном бичсэн, судалгааны ажил хийхдээ хуулсан нэр авлаа. Номоо зохих журмын дагуу үнэлүүлж цагаа тооцуулах гэж ад үзэгддэг байхад номоо үнэлүүлэхгүйгээр дээд үнэлгээгээр цагаа тооцуулдаг багш ч байдаг байлаа. Мөн аттестатчил гэгчийг явуулж удирдлагын заавраар «зөв хандлага» гэгчийн нэрээр «буруу хандлагыг хэвшүүлсэн» 2-3 удирдах нөхөд намайг «Судалгааны ажил хийх чадваргүй» гэсэн үнэлгээ тавьсаныг үндэслэн сургуулиас хөөх тушаал хүртэл гарч байлаа. Аливаа судалгаа тодорхой онолд үндэслэн хийгдэхгүй бол санаанаас зохиосон үлгэр шиг болдог. Цэг, таслалын цэц мэргэдийн зарим бүтээлийг уншихад ийм бодол төрөх тохиолдол гардаг. 2010 онд «Төрийн албаны стандарт удирдлагын» талаарх судалгааны эхний бүлэгт төрийн тухай болон түүний удирдлагын асуудлыг Монгол Улсын Үндсэн хууль, Н.Лүндэндорж «Төрийн онол» номоос ишлэл хийгээд хуулсан нь (онолын хэсгийг бичих гэрээт ажилтан бичсэн) судалгааг бүхэлд нь хуулсан болгож зарим удирдах нөхөд сүржигнэсэн шүүмж, дүгнэлт хийж байлаа. Ер нь онолыг ишлэл хийж шууд хуулах, агуулгын хуулж найруулан бичиж өөрөө онол гаргасан болгох хоёр «нэмэгдэхүүний байрыг өөрчлөхөд нийлбэр өөрчлөгдөхгүй» гэсэн аксиом гэдгийг судлаач төдийгүй хүн бүр мэднэ. Харин судалгааг хуулна гэдэг ойлголт байдаггүй. Хоёр ч удаа эрдмийн ажил хийж хамгаалахдаа хуулчихсан биш хуулуулчихаа юу гэж бодогддог. Удирдах зарим нөхдийн

ийм ааш араншин гаргасны цаад учир нь нэг хүнийг зохиомлоор муулах нэрээр «төрийн албанд стандарт удирдлагыг хэрэгжүүлэх» төрийн бодлогын эсрэг байсан нь нууц биш. Эрдмийн зөвлөлийн хурлаар энэ судалгаатай хамт онолын алдаатай асуудлыг хэлэлцээд сайшаан гаргаж байлаа. Холбогдох баримтууд одоо хүртэл хувийн архивд байгаа болохоор сонирхсон нь хараарай гэсэндээ үүнийг үгүүлж байна. Энэ бүхэн нь «удирдлагыг аргалах» ухааныг мэддэггүй миний сураагүй, сурахыг хүсдэггүй зангийн буруу байхал даа. Гэвч дарга, цэрэг хэн ч гэсэн эхлээд төрийнхөө хуульд дараа нь ертөнцийн жамд сөхөрдөг болохоор «үнэнчээр явбал үхэр тэргээр туулайг гүйцнэ». «амьддаа бие биенээ хайрлая» гэсэн ардын онч мэргэн үгийг алхам бүрдээ бодож явахад илүүдэхгүй гэдгийг сануулан үгүүлэх нь илүүдэхгүй гэж бодож байна.

Удирдлагын Академийн оюунлаг хамт олон миний бахархал. Миний хувьд ажил хөөцөлдөж төрөл бүрийн байгууллагаадаар орж гарах явдал элбэг байдаг. Бас 2-3 байгууллагад ажиллаж байлаа. Тэдгээрээс академийнхаа хаалгаар ороод ирэхэд сэтгэл сэргэж, нэг л сайхан санагддаг. Энэ нь манай ухаалаг, оюунлаг хамт олны онцлог юм гэж санагддаг. Ялангуяа, Ч.Энхбаатар, Ч.Санжятав, Д.Сэржамц, С.Нармандах гээд найз нартайгаа тааралдвал зуушгүй зуугаас гадна ярьж хөөрөх зүйл дуусахгүйдээ. Үзэл бодол, яриа хөөрөө нилээд нийлдэг, албан тушаал аливаа зүйлийг боддоггүй, нэг нэгнээсээ болгоомжилсон зүйлгүй илэн далангүй чөлөөтэй ярьдаг нь Ч.Энхбаатар, Ч.Санжятав бид гуравдаа. Төрийн байгууллагын хүмүүстэй ярилцахад ихээхэн бэрхшээлтэй, дарганцар хүнтэй ярилцвал өөрөөс нь өөр хүн байхгүй юм шиг томроод эсвэл үг бүрээ үнэлж цэгнээд байхад бусад нь албан тушаал, дарга хоёрыгоо бодоод илэн далангүй яриа хөөрөө хомс байдаг. Манай академийнхан их чадварлаг, салбар салбарын шилдэг мэргэжилтнүүд цугларсан, дор дороо бүтээлээ тууригдсан, ажилссаг, хөдөлгөөн хөгжөөнтэй ховор хамт олон гэж бодож бахархаж явдаг.

Зөв санааг заяа дагана.

В.УДВАЛ

**УТДС, ТЗУХИ, ТНСА, УА-ийн багш, профессор, УИХ-ын гишүүн,
Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн,
Хууль зүй, Дотоод хэргийн дэд сайд**

Өсөж дэвжсэн он жилүүд

Амьдралын минь багагүй хугацааны дурсамжийг тээгч төрөлх сургуулиараа ороход сэтгэлд нэг л ойр төрсөн гэртээ ирж байгаа юм шиг мэдрэмж яах аргагүй төрдгийм. Би Увс аймгийн намын хорооны Улс төр, гэгээрлийн кабинетийн эрхлэгч, лектор байхдаа тэр үеийн намын дээд сургуульд шалгалт өгч тэнцэн 1989 онд элсэн орсон. Оросод хуулийн сургууль төгссөн надад ардчилал, зах зээлийн эдийн засагтай нийгэмд ажиллаж амьдрах чамгүй мэдлэг, мэдээллийг «холдох дургүй» энэ л сургууль минь өгч билээ. Тухайн үедээ баялаг номын сан, бусад сургуульд байгаагүй тохилог

оюутны байр, хичээлийн танхим гээд бидний сурч боловсрох боломжийг бүрдүүлсэн «дажгүй самр» Улаанбаатар хотын урд хэсэгт Туулын эрэгт торойж байдагсан.

Манай ангиар дээд боловсролтой хүмүүс 2 жилээр сурдаг сургалт дуусч, сургууль маань Улс төрийн дээд сургууль болон өөрчлөгдөн зохион байгуулагдсан юм. Бидний сурч байсан үе нийгмийн суурь өөрчлөлтийн эхэн үетэй давхцаж байсан учир бидний үзэл санаанд ч эргэлт гарч, орос хэлээр дамжуулан өөрчлөлт шинэчлэлтийг хүлээн авч, англи хэл үзэж, нийгмийн өөрчлөлтийн хандлагыг өөр өөрийнхөөрөө төсөөлөн урагшлах, хөгжин дэвжих, өөрчлөгдөн шинэчлэгдэх хүсэл эрмэлзлэлтэй залуус сургуулиа төгссөн билээ. Бидний амьдралын зам тал тал тийш салаалж надад сургуульдаа багшаар үлдэх аз «богино хугацаанд» тохиосон юм. Багшаар үлдэж, дадлагажин долоо ч хоноогүй байтал сургууль маань дахин бүтцийн өөрчлөлтөд орж Төр, нийгэм судлалын академи болсноор шинээр багш авах шаардлагагүй болж, би тухайн үеийн Хууль зүйн яамны Хууль судлалын төвд эрдэм шинжилгээний ажилтан болсон. 1992 онд сургуульдаа эргэн ирж багш-ЭША болсноор 2009 оны 1 сарын 1 хүртэл тасралтгүй 20-иод жил сургуультайгаа ажил амьдрал минь холбогдсон билээ. 1998-2005 онд Монгол улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр

ажиллаж байхдаа ч хагас цагаар мэрэгжлийн хичээлээ орж, сургуулийнхаа хамт олонтой амь нэгтэй байснаараа бахархдаг юм.

Сургууль маань багш нарынхаа мэрэгжлийг дээшлүүлж, цаг үеэсээ түрүүлэх боломжийг хангах олон хөтөлбөр хэрэгжүүлж, олон ч багш энэ л сургуулиас өсөж өндийсний нэг нь би. 1994 онд ХБНГУ-д, 1995 онд Шведэд гэхчлэн багш нартайгаа хамт гадагш явж нүд тайлсан, суралцсан он жилүүдийг дурсан санахад таатай байна. Энэ үед Монгол улсад анх удаа Үндсэн хуулийн эрх зүй хичээлийн хөтөлбөрийг академич Ж.Амарсанаагийн удирдлага дор боловсруулж, 1992 оны шинэ Үндсэн хуулийн зарчмуудыг Үндсэн хуулийн эрх зүйн шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зааж эхэлснийг хэн ч үгүйсгэхгүй бизээ.

Сургууль маань төрийн албан хаагчдыг бэлтгэдэг болсноор эрх зүйн мэргэжлийн сургалтын хэрэгцээ шаардлага өсөн нэмэгдэж, эрх зүйн бие даасан тэнхим бий болж, олон сайхан эрдэмтэд, багш нартай хамт ажиллаж, «эрх зүйн мэдлэггүй бол удирдах ажил хийх боломжгүй» гэдэг философиар төрийн жинхэнэ албан хаагчдыг бэлтгэсэн нь одоо ч мянга мянган шавь нарын минь ажиллах боломжийг хангаж байгаа гэдэгт эргэлзэхгүй байна. «Таны ордог Үндсэн хуулийн эрх зүй, Захиргааны эрх зүй, процессийн эрх зүй хичээлүүд хичнээн хэрэг болж байна гэж та бодноо» гэсэн шавь нарын минь урмын үг, хаа ч явсан «Удвал багшаа» гээд уулзах тэдний хүндлэл надад эрч хүч, урам зориг өгдөг юм.

Миний сурч ажиллаж байсан бяцхан дурсамж, сургуулийн минь түүхийн хуудасны нэг л хэсэг, Удирдлагын академийн өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж, хөгжсөний «амьд жишээ» билээ.

Сургуулийнхаа түүхт ойг тохиолдуулан төр түмний түшиг хамт олондоо амжилт бүтээлийн арвин ургацыг билэгдэн бяцхан дурсамжаа өндөрлөө.

С.НАРМАНДАХ

УА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, доктор, профессор

1955 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1977 онд Москва хотод Үйлдвэрчний Эвлэлийн Хөдөлгөөний дээд сургуулийг эдийн засагч мэргэжлээр, 1990 онд Намын дээд сургуулийг улс төр судлаач мэргэжлээр төгссөн. 2002 онд Удирдлагын Академийн докторантур төгсөж, 2003 онд «Монгол Улсад Нутгийн Өөрөө Удирдах ёсыг хөгжүүлэх тулгамдсан асуудлууд» сэдвээр удирдахуйн ухааны докторын /Ph. D/ зэрэг хамгаалсан.

С.Нармандах нь 1977 оноос Үйлдвэрчний Эвлэлийн Төв Зөвлөлд мэргэжилтэн, хэлтсийн дарга, 1990 оноос Савхин эдлэлийн үйлдвэрт намын хорооны дарга, 1992 оноос Хүн амын бодлого, хөдөлмөрийн яаманд мэргэжилтэн, нийгмийн бодлогын хэлтсийн дарга, 1996-2000 онд Чингэлтэй дүүргийн засаг дарга зэрэг төрийн захиргааны байгууллагад 30 шахам жил алба хашсан.

С.Нармандах 2003 оноос Удирдлагын Академийн санхүү аж ахуй албаны дарга, тэнхимийн эрхлэгч, багшаар ажиллаж байсан.

Удирдлагын Академи миний амьдралын 20 шахам жилтэй холбоотой юм. 1990 онд Намын дээд сургуулийн 2 жилийн ангийн сүүлчийн төгсөгч байлаа. 1999 онд Удирдлагын Академийн докторантурын анхны элсэгч байлаа. 2002 онд проф Я.Долгоржав багшаар удирдуулан урьдчилсан хамгаалалтын олон шат дамжлагыг давж, жинхэнэ хамгаалалтанд орох эрх авдаг байсан шинэ зохион байгуулалтаар хамгаалсан докторантуудын эхнийх нь байлаа.

2002 онд Ш.Түдэв захирал төрөлх сургуульдаа ажиллах санал тавьсны дагуу Удирдлагын Академдаа санхүү, аж ахуй албаны даргаар ажиллаж, тэр үед сургууль байгуулагдсаны 80 жилийн ой тохиож, бас л чамгүй ажил болж байж билээ. Тэр мөчийн хөгжилтэй ч гэх үү, хөгтэй ч гэхүү нэгэн явдал, Академийнхаа сүлд дууг зохиох ажлыг Я.Бямбаяр багш /сургалтын албаны дарга байв/ бид хамтран зохион байгуулж, яруу найрагч Ү.Хүрэлбаатар, хөгжмийн зохиолч Н.Болд, дуучин С.Жавхлан нарыг нэг баг болгон ажиллуулахын тулд гуйж ч нэг, хамтран дуулж ч нэг үзэж

билээ. Олон хүний сэтгэл шингэсэн сайхан дуу болж, багш, сонсогчдын маань дуулах дуртай дууны нэг ийнхүү төрсөн түүх өнөө хир сонирхолтой дурсамж үлдээн сэтгэлд хоногшсон билээ. 2004 оноос Академдаа тэнхимийн эрхлэгч, багшаар ажиллаж байна.

Улс орны удирдлагын бүхий л түвшинд ажиллаж буй, ажиллахаар бэлтгэгдэж буй шилдэг боловсон хүчнийг бэлтгэдэг бааз болсон тус сургуультай амьдралынхаа цөөн бус жилийг холбосондоо баярлаж, олон эрдэмтэн багш нарын хамт, тэднийхээ дэмжлэгэнд өөрийнхөө чадах хэмжээнд тус нэмэр болохсон гэж хичээнгүйлэн явна.

Ц.ӨНӨРЖАРГАЛ

УА-ийн багш

Бизнесийн удирдлагын магистр зэрэгтэй. «Төслийн удирдлагын олон улсын хандлага» сэдэвт эрдэм шинжилгээ судалгааны ажил гүйцэтгэдэг. Тус чиглэлээр өөрийн улсад төслийн удирдлагын арга зүйн MNS ISO 21500:2013 үндэсний стандартыг Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр 700 гаруй төслийн мэргэжилтний оролцоотойгоор боловсруулж батлуулсан. Аялал жуулчлалын болон Санхүү, банкны тэргүүний ажилтан, 2011 оны шилдэг залуу судлаач болон бусад шагналуудаар шагнуулсан.

Миний бие 2004 онд удирдлагын академийн бизнесийн удирдлагын сургуульд элсэн орж Д.Ганбаатар, Ч.Энхбаатар, Б.Энхбайгаль, Р.Бадралмаа нарын олон сайхан багш нараар хичээл заалгаж их ч үр дүнтэй сурч байсан. Суралцсан зүйлээ шууд байгууллага дээрээ буулган хэрэгжүүлж тодорхой үр дүн бий болгож байсан нь чухам л эрдмийн их урсгалт мөрний нэгэн салааг өөрийн тариалан руу цутгасан мэт шинэлэг санаачилгын эх булаг болж байсан даа. 2006 онд сургуулиа амжилттай төгсөж тухайн үеийн менежментийн тэнхимийн эрхлэгч Энхбайгаль багш маань хамтран ажиллах санал тавьж, энэхүү саналыг хүлээн авснаар өөрийн гардан байгуулсан «Эм Ай Ю» олон улсын дээд сургуулийн ажлыг хүлээлгэн өгч удирдахуйн ухаан гэгч агуу шинжлэх ухаан руу сэтгэл татагдан орсноос хойш багагүй хугацааг өнгөрүүлээ.

Энэхүү шийдвэр маань ч зөв байсан гэдэгт итгэлтэй байдаг. Энэ сайхан хамт олны эд эс болж хамтарч ажиллахдаа Удирдлагын академи хэмээх төрт ёсны түүхэн байгууллагын нэр хүндийг өндөрт өргөж, бага ч гэсэн хувь нэмэр оруулах юмсан гэж байнга дотроо чин сэтгэлээр сүсэглэж байдаг юм. Энэ дашрамд нэгэн сонирхолтой түүхийг энд дурьдах нь зүйтэй гэж үзлээ.

1998 онд 21 настайдаа «Чоно» корпорацийн аялал жуулчлалын менежерээр ажилд орлоо. Тухайн үед ажлын туршлага бага, мэдлэг нимгэн миний бие их л зүдэргээтэй, арга эвээ олохгүй хүнд цаг үе байжээ. Аз болоход Удирдлагын академийн гавъяат багш Я.Шуурав хэмээх ачтай

хүний менежментийн загвар схемүүдтэй нэгэн номыг олж авсан нь олон ажлыг үр дүнтэй нугалж ард нь гарах арга зүй, мэдлэг ухааныг олгосон билээ. Энэхүү номыг байнга эргүүлж, ноортол нь ашигласнаар аялал жуулчлалын салбарын залуучуудын асуудлыг хариуцах нэр хүндтэй даалгаврыг авч тус салбарт олон арван төсөлт ажлуудыг нэр төртэй хэрэгжүүлснээс гадна дэлхийн боловсролыг Монголд авчрах томоохон төслийг амжилттай хэрэгжүүлсэн юм. 2004 онд Удирдлагын академийн номын сангаар эргэлдэх зуур нэгэн хаягийг олж харсан нь «Бизнесийн удирдлагын сургуулийн захирал Я.Шуурав» гэсэн хаяг бүхий хаалга байлаа. Зүрх гарган орж уулзахад дөлгөөн царайтай, уриалгахан нэгэн байх бөгөөд суухыг урьж нээлттэй сайхан ярилцсан тэр үед «Багшаа таны номыг харж олон жил байгууллага удирдлаа. Одоо үгийг чинь сонсох бодолтой байна» гэж хэлснийг маань багш маань одоо хүртэл дурсдаг. Тэрхүү хаалгаар орсон тэр цаг мөчийг миний бие менежментийн шинжлэх ухааны хаалгыг тогшин хөл тавьсан сайхан мөч байжээ гэж боддог. Энэ цаг үеэс хойш олон сайхан багш нараар хичээл заалгуулж, загнуулж, магтуулж, зөвлүүлж, хамтран ажиллаж байгаа минь хэн хүнд олдошгүй хувь заяа юм даа.

Ч.ОЮУНХҮҮ

НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн Сургалтын менежер

1980 онд 10 жилийн 17-р сургууль, 1981 онд СнЗ-ийн дэргэдэх Бичээчийн курс, 1981-1984 онд Хууль цаазны дунд сургуулийн архив, нарийн бичгийн ангийг тус тус төгссөн. Нөхөр, 3 хүүхэдтэй. Ардын хувьсгалын 80, 90 жилийн ойн медаль, Ардчиллын 20 жилийн ойн медаль, МҮЭ-ийн хүндэт медаль, Алтан гадас одон, ЗГХЭГ-ын жуух бичгээр тус тус шагнагдаж байсан.

1985 онд МХЗЭ-ийн Төв Хорооны харъяа Залуу техникчдийн ордонд бичиг хэргийн эрхлэгчээр ажиллаж байх үед Жавзмаа багш маань нэг өдөр надруу утасдаад «Чи Намын дээд сургуульд бичээчээр очиж ажиллах уу» гэж асуудаг юм байна. Би гайхаад, «Яагаад би тэнд очих гэж» гэж асуутал, «Чи манай Монголын шилдэг тэргүүний дарга нар, сэхээтнүүд суралцдаг, бас тэр хүмүүст хичээл заадаг мундаг том багш нартай ажиллана шүү дээ, ховор аз завшаан шүү» гэдэг юм байна. Тэгээд ээж, аавтайгаа яриад маргааш хэлээрэй гэв. Жавзмаа багш маань Сайд нарын Зөвлөлд архив, бичиг хэргийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан бөгөөд надад хичээл зааж байсан багш минь билээ. Гэртээ хариад ээж, аавдаа хэлтэл «Хүүе, тийм том газар ажилла гэж байгаа бол тэрнээс сайхан юм юу байхав, харин охин минь чи ажлаа сайн хийж, хүний итгэлийг дааж ажилладаг юм шүү» гэж хэлснээр би 1985 оны 11 сард анх НДС-д бичээчээр орж ажилласан билээ. Тэр үед боловсон хүчний эрхлэгч Ёндонжамц гэж хүн намайг дагуулан захирал Г.Миеэгомбо багшийн өрөөнд оруулж танилцуулж байлаа. Захирлын өрөө их том, өөрөө ч сүрдмээр том хүн харагдаад, надаас ямар нэгэн юм асууж, би арай ядан л хариулсан юмдаг. Захирлын өрөөнөөс гарсны дараа Ёндонжамц гуай намайг «Битгий сандар, одоо хоёулаа дэд захирал Норовсамбуу, Намын хорооны дарга Цэрэндорж багш нартай уулзана» гэж хэлээд дагуулж орж танилцуулж байлаа.

Бичээч нарын өрөө одоогийн 102 тоот танхимд байрлаж байсан бөгөөд бичиг хэргийн эрхлэгчээр Балжмаа эгч ажиллаж байсан. Намайг анх тэр өрөөнд ороход үүдний ойролцоо нэг их гоё саатай торгон дээлтэй, нэлээн намжиртай байрын хүүхэн бичгийн цахилгаан машин дээр юм бичингээ нээх гоё дуулсаар сууж байв. Тэр нь одоо Нандинчимэг эгч шүү дээ. Анх

л тэр өрөөнд ороод харсан хүн маань, бас их гүн сэтгэгдэл төрүүлж билээ. Цаахан талд нь Таня, Сэржмядаг эгч, тэгээд Баянжаргал сууж байлаа. Ингээд л би Намын дээд сургуультай ажил, амьдралаа холбосоор өдгөө 30 жилийн босгон дээр иржээ. Энэ хугацаанд олон сайхан захирал, дарга нар болон багш, ажилтан, ажилчидтай мөр зэрэгцэн ажиллаж, баяр, жаргалаа хуваалцаж байсан үеэ эргэн дурсахад сайхан байна.

Тэр үед залуухан, бараг л хүүхдээрээ байж. Ажилд ороод удаагүй нэг өдөр жинсэн өмдтэй ажилдаа иртэл Цэнд багш дуудаж байна гэсэн дуудлага ирэв. Гүйгээд очтол, сургууль дотор, ажлын цагаар жинсэн өмдтэй ирж болохгүй, цаашдаа хувцаслалтандаа анхаараарай гэж хэлэв. Тэрнээс хойш тэр тал дээр алдаа гаргаагүй юм даг. Залуучууд бид дарга нар, багш нар, ахмад настай хүмүүсийн хэлсэн ярьсан үгийг их сонсож, өгсөн үүрэг даалгаврыг нь ягштал биелүүлдэг байсан үе дээ. Гавъяат жүжигчин Туяагийн ээж тэр үед манайд жижүүр хийдэг, ёстой нэг гялалзсан авгай байлаа, үгийн сүлжээ их зохионо, нэг өдөр намайг дуудаад «За чи үгийн сүлжээ зохиогоод надад үзүүлээрэй» гэж үүрэгдэв. Би ч «За» л гэлээ. Хэлсэн хугацаанд нь нэг жижгэвтэр үгийн сүлжээ зохиогоод өгсөн чинь овоо магтаад, дараа нь сэтгүүл дээр хэвлүүлчихсэн байж билээ.

Ц.Нандинцэцэг

Хамт ажиллаж байсан хүмүүсээсээ мөн ч их юм сурсан даа. Ялангуяа би Нандиа эгчийг энд онцлон дурдмаар байна. Бичиг хэргийн эрхлэгч, боловсон хүчний эрхлэгчээр ажиллаж, бидэнд жинхэнэ үлгэр дууриал болж байсан хүн. Ажилдаа мундаг, орос хэлээр бичих гэж ёстой яралзуулна, алдаж, засна гэсэн ойлголт огт байхгүй, гар хуруу нь ч гоё, хараад л баймаар байдаг байсан. Багш нар Нандиа эгчээр орос хэл дээрх материалаа бичүүлэх гэж тэрүүхэн тэндээ арын хаалгадах гэнэ, гэсэн ч Нандиа эгч яг л ирсэн дарааллаар нь хийнэ. Нандиа эгчийг Сүхбаатар жанжины зээ гэнэ гэж дуулаад гэрийнхэндээ «Хамт ажилладаг эгч маань Сүхбаатар жанжины зээ охин гэнээ» гэж ирээд л бараг л өөрөө зээ нь юм шиг гайхуулж ярьж байж билээ. Ажил, амьдрал дээр тохиолдож байсан аливаа асуудалд чин сэтгэлээсээ зөвлөж, зөв гарц хэлж өгдөг байсанд нь Нандиа эгчдээ одоо ч баярлаж явдаг.

Мөн өдий олон жил хамт ажиллаж, зан зангаа авалцсан дотны найзууд Н.Цолмонтуяа, С.Жаргалсайхан, Л.Баянжаргал, Р.Эрдэнэбаатар нартаа ч баярлаж явдагаа энэ завшааныг ашиглан хэлье.

Ингээд сургуулийнхаа 100 жилийн ойг тохиолдуулан үе үеийн захирал, дарга нар, багш, ажилтан, ажилчиддаа ойн баярын мэнд хүргэж, аз жаргал, эрүүл энх, сайн сайхан бүхний дээдийг хүсэн ерөөе.

С.ЭНХСАЙХАН

ТЗУХИ, УА–ийн багш, доктор, дэд профессор

Дорнод аймгийн Халх гол суманд төрсөн. 1984 онд ХААДС-ийг Ойн хүнд машин механизмын инженерийн мэргэжлээр төгссөн.

1987-1990 онуудад Сэлэнгэ аймгийн Дулаан хан сумын МХЗЭ -ийн хороон дарга, 1990-1993 онуудад Сэлэнгэ аймгийн Дулаан хан сумын АДХГЗ-ны дарга, 1984-1987 онуудад Ой модны яамны харьяа засварын үйлдвэрт засварчин, механик, инженерээр тус тус ажилласан. 1995 оноос «Очбилгүүн» ХХК-ны ерөнхий захирал, зөвлөхөөр, мөн Удирдлагын академид багшлаж байна.

Төр, бизнесын 40 гаруй байгууллагад менежментийн зөвлөгөө өгөх, стратеги болон бизнес төлөвлөгөө, төсөл боловсруулах ажилд үндсэн гишүүн, төслийн удирдагчаар ажилласан. Тухайлбал: Хууль зүйн яам, IFO олон улсын байгууллага, Их Тэнгэр цогцолбор, 23-р сургууль, Төмөр замын дэр модны үйлдвэр, Барилга архетиктурын корпораци, Оргил рашаан сувилал, Тесо корпораци гэх мэт.

Удирдлагын академид төрийн бүтээмж, бүтээмжийн удирдлага, чанарын удирдлага хичээлүүдийн хөтөлбөрийг боловсруулан сургалтанд нэвтрүүлсэн.

Багш нар, нөхдөөрөө бахархах нь

Миний бие 1991 онд Сэлэнгэ аймгийн Дулаанхан хорооны захиргаанд ажиллаж байхад залуу дарга нарыг бэлтгэх курст суралцах завшаан тохиосон юм. Удирдлагын хөгжлийн институтын Эрдэнэт дэх салбарт Сэлэнгэ аймгийн залуу удирдагч нар тус байгууллагын үндсийг тавилцаж байсан Ц.Адъяа, Н.Нарантуяа, Л.Энхтайван гээд олон багш нараас анх удаа зах зээлийн эдийн засаг, менежментийн үндсийг сонсноор сурч боловсрох, хөдөлмөрлөх ажил амьдралынхаа 23 жилийг Монголын оюуны нэгэн том төлөөлөл, амжилт бүтээлээр дүүрэн энэ байгууллагатай холбосондоо баяртай байдаг.

Тус институтад 1992 онд Аж үйлдвэрийн ангийн сонсогч болон олон залуучуудтай мөр зэрэгцэн суралцаж байснаас УБ төмөр замын дарга

Г.Сэрээнэндорж, Ерөнхий инженер агсан Н.Сүрэнжав, Энержи ресурс компаний үйлдвэрлэл хариуцсан дэд ерөнхийлөгч Ц.Баасандорж, тус компаний дотоод аудитийн албаны даргаар ажиллаж, тус академид багшилж байсан С.Дуламсүрэн, Санхүү эдийн засгийн дээд сургуулийн багш С.Эрдэнэ, Компьютер менежментийн дээд сургуулийн багш Т.Нарантуяа, Л.Цэрэнчимэд гэх мэт олон нөхөд минь шинэ үеийн менежментийг нэвтрүүлэх ажилд манлайлан оролцсон.

Удирдлагын хөгжлийн институт, Аж үйлдвэрийн анги 1993 он

Мөн 1994 онд тус академийн магистрантурт хамт суралцаж хоёр дах төгсөгчид болох Улсын их хурлын гишүүн, Төсвийн бодлогын байнгын хорооны дарга Ц.Даваасүрэн, Сангийн яамны төсвийн бодлогын газрын дарга асан одоо Оюу толгой компанид ажиллаж буй Б.Батжаргал, Санхүү эдийн засгийн дээд сургуулийн Бизнесийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч Ш.Эрдэнэбуян, сангийн яамны ахлах мэргэжилтэн Д.Соёлоо тус академийн багш Ч.Чулуунцэцэг болон аж үйлдвэрийн ангийн олон нөхөд маань улс орныг зах зээлийн эдийн засагт шилжүүлэх шавыг амжилттай тавилцан төр, нийгэм, бизнесийн салбарт үр бүтээлтэй ажиллаж байгааг Удирдлагын академи, түүний үе үеийн удирдлага, эрдэмтэн судлаачид, багш, ажилчдын нийгэмд оруулж буй үнэтэй хувь нэмэр гэж үзэхээс өөр аргагүй ээ.

Тэр үед багшилж байсан Б.Хөхөөжаргал, С.Энхжаргал, Г.Хүрэлбаатар Д.Цэрэнбат Б.Ариунаа хамт сурч байсан, Р.Гантөмөр, Б.Батхүү, А.Нямаамаа, Д.Заяа нарын улс орондоо ихийг бүтээж буй нь эрхэлж

байгаа ажил үйлсээс нь харагдахын зэрэгцээ өнөөгийн ороо бусгаа цаг үед монгол хүний ёс жудгаа хадгалж яваа нь тэдний нөхөрлөлөөс харагддаг. Үүнийг Монголын менежментийн нэг онцлог гээд энэ мэт олон жишээг дурдаж болно.

Магистр төгсөх гэж байхад тэр үед тус академийн Менежментийн тэнхимийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан профессор, шинжлэх ухааны доктор Д.Лхаашид сэтгэл зүйн багшаар ажил гэхэд нь технократ хүн яаж болох вэ гээд ангийнхаа нэг магистрантыг санал болгоод өөрөө Санхүү, эдийн засгийн дээд сургуульд багшлахаар болсон. Тэр намар нөхөр С.Даваасүрэн маань магистрантурт сурах болж академи дээр иртэл профессор намайг Үйлдвэрлэл үйлчилгээний менежмент хичээл заа, Бүтээмжээр мэргэш гээд шинэ багшийг сонсогч нартай танилцах уулзалт дээр бүтээмж, инженерчлэлээр мэргэшсэн хүн гэж танилцуулахад нь айх, ичихийн зэрэгцээ маш өндөр хариуцлага хүлээлгэж буйг ухамсарласан нь өдгөө ч миний ажилдаа баримтлах үндсэн зарчим болдог.

Тэр үед Д.Лхаашид эрдэмтэн багшийн минь мэргэн үг миний эрдэм судалгааны ажлын чиг шугам байна гэдгийг хэрхэн ухаарах билээ. Хожим нь эрдэм шинжилгээний ажлын өндөр мэдлэг туршлагатай профессор Д.Цэрэндорж багшийнхаа удирдлага дор “Төрийн захиргааны салбарын бүтээмжийн удирдлагыг боловсронгуй болгох нь” сэдвээр докторын зэргээ хамгаалсан. Эрдмийн ажлаа бичиж хамгаалах үедээ намайг төрүүлсэн ээждээ, өдий зэрэгт хүрэх мэдлэг боловсрол, тэвчээр хатуужилтай болгож хүмүүжүүлж монгол ухааны үзүүрээс атгуулсан аавдаа талархан сүслэн залбирч зогслоо.

Багш хүний өндөр мэдлэг, ур чадвартай байхыг дээр дурдсан багш нар болон гавьяат багш Л.Түдэв, профессор Д.Нарандэлгэр зэрэг олон сайхан ахмадуудаасаа суралцаж явнаа. Залуу багшийн хөгтэй явдал юү эс билээ. Ангидаа ахимаг, нилээн буурьтай харагддаг, буурал толгойтой сонсогч дандаа хичээл үймүүлдэг байлаа. Түүнд арга хэмжээ авах санаатай буурал толгойлчоод бусдадаа үлгэр дуурайл болох байтал дандаа хичээл үймүүлээд гэж хэлтэл анги нэр хийтэл инээлдэв. Нэг сонсогч багшаа наадхын чинь толгой хар байгаа биздээ гэдэг юм. Тухайн үед үсээ будуулсан байж. Энэ өдрөөс тухайн сонсогч ч номонд орж би ч багш гэдэг ямар өндөр хариуцлагатай ажил болохыг ухааран алдаа гаргахгүйн төлөө зүтгэсэн.

Монгол улсын гавьяат багш Я.Шуурав профессор шинэ багш гэж гололгүй тоон дагуулан ажиллаж зөвлөх ажлын мэдлэг, ур чадварын дөртэй болгосноор төр, бизнес, нийгмийн олон төсөл, хөтөлбөр, бизнес төлөвлөгөө боловсруулан, олон улсын төсөл хөтөлбөрүүдэд ажиллан, үнэлгээ хийж байна.

Тус байгууллагыг удирдаж байсан үе үеийн удирдлагуудын арга ажиллагааны үр шимийг хүртэн оюун ухаан, ажил хөдөлмөр, амьдрал маань хөгжин дэвжиж байдагт талархаж байдаг.

Нэгэн баг болон олон жил хамтран ажиллаж буй Монголын менежментийн ухааны цөм нь болсон тэнхимийн хамт олноороо бахарахдаг.

Доктор, профессор Д.Цэрэндорж багш Монголын менежментийн мэргэжлийн байгууллагыг тэргүүлж, Доктор, Дэд профессор Б.Энхбайгаль Ерөнхийлөгчийн тамгийн газрын харьяа Үндэсний хөгжлийн хүрээлэнгийн захирал, Доктор, Дэд профессор В.Өлзийбаяр АНУ-д Монгол улсаас НҮБ-ын дэргэд суугаа байнгын төлөөлөгчийн газрын зөвлөх, Доктор Д.Төмөрпүрэв Дархан уул аймгийн Нийгмийн хөгжлийн хэлтсийн дарга зэрэг ажил үүрэг гүйцэтгэж дэлхий нийтэд монголоо төлөөлөхөөс эхлээд улс орны олон салбарт үр бүтээлтэй ажилж өөрсдийн хувь нэмрээ оруулж байна.

Менежментийн тэнхимийн хамт олон, 2004 он

Багш гэдэг хүндтэй бөгөөд хариуцлагатай ажлын үр шим болох олон шавь нар маань улс орны салбар бүрт амжилттай ажиллаж байгаагаар бахархахын ялдамд Монголын буурал байгууллагуудын нэг, мэдлэг оюуны уурхай болсон Удирдлагын академийнхаа түүхт ойд баяр хүргэе.

Л.АРИУНАА

УА-ийн Эдийн засаг, санхүүгийн тэнхмийн эрхлэгч,
дэд профессор, доктор

ЗХУ-ын Уралын Техникийн Их Сургуулийг Цахилгааны инженер мэргэжлээр төгсж, Төрийн Захиргаа Удирдлагын Хөгжлийн Институтэд Бизнесийн удирдлагын магистрын зэрэг хамгаалсан. 2005 онд Шведийн Уппсалагийн Их сургуульд зочин судлаач, 2011 онд Германы Эдийн засгийн судалгааны институт, Потсдамын их сургуульд докторын дараах судалгаа, 2013 онд Япон улсын Квансей Гакуин их сургуульд зочин профессороор ажиллаж түүнчлэн Швед, Герман, Солонгос, Тайланд, Хятад зэрэг орны их дээд сургууль, судалгааны байгууллагуудад мэргэжил дээшлүүлсэн. 2010 онд Герман улсын

Потсдамын Их Сургуульд «Төв ба орон нутгийн төсвийн харилцаа, төвлөрөл сааруулах асуудал» сэдвээр Эдийн засгийн ухааны докторын зэргийг хамгаалсан бөгөөд энэ чиглэлээр үндэсний болон олон улсын түвшинд олон сургалт, судалгаа, зөвлөгөө өгөх ажил хийж байна.

Би 1997 оны 9 сард тус Академийн Эдийн засгийн тэнхимд Макро эдийн засгийн багшаар ажилд орж, 2004 оноос ахлах багш, 2010 оноос тус тэнхмийн эрхлэгчээр ажиллаж байна. Анх багшаар ажилд орж байх үед манай сургууль Төрийн Захиргаа Удирдлагын Хөгжлийн Институт нэртэй байсан юм. Манай Эдийн засгийн тэнхим 40 гаруй жилийн түүхтэй гэж профессор Б.Намсрай багш маань ярьдаг. Харин миний хувьд 18 жил энэ тэнхмийн хамт олонтойгоо ажиллаж байна. Одоо манай тэнхим нийт 13 багш, 2 ажилтантай, манай багш нар ОХУ, Герман, АНУ, Ирланд, Англи, Австрали улсад суралцаж магистр, докторын зэрэг хамгаалсан бөгөөд 6 багш Эдийн засгийн ухааны доктор, 3 багш Удирдахуйн ухааны докторын зэрэгтэй, тэгэхээр манай тэнхмийн 70 хувь нь доктор, профессор багш нар юм. Бид хамтдаа Эдийн засгийн шинжлэх ухааныг хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулж сургалт, судалгааны ажил зохион байгуулах, ном сурах бичиг туурвих зэрэг олон бүтээлч ажил хийж ирлээ.

Шинэхэн багш болж байх үеийн дурсамж их хөгжилтэй санагддаг юм. Төрийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч Н.Болд, Төрийн алба удирдлагын сургуулийн сургалтын албаны дарга Д.Байгаль, Менежментийн тэнхимийн багш В.Өлзийбаяр, Г.Тэгшбүрэн, Социологи сэтгэл зүйн тэнхимийн багш Б.Хэрлэн бид нар нэгэн үед багш болж байсан сайхан найз нар билээ. Н.Болд, Г. Тэгшбүрэн хоёр маань 1-2 жилийн өмнө багш болсон тул В.Өлзийбаяр, Б.Хэрлэн бид гурвыг анхны хичээл заахад нь бэлтгэн дасгалжуулдаг байлаа. Хичээл эхлэх болон завсарлахаас 20-30 минутын өмнө нэг нэгнийхээ хичээл зааж буй ангид очиж дэмжлэг үзүүлнэ, нэгнийхээ хичээлд сууна гээд л...

*Герман улсын Олон улсын байгууллага InWEnt-ын санхүүжилтээр
Удирдлагын Академийн Эдийн засгийн тэнхимийн багш нарын зохион
байгуулсан сургалт семинарт оролцогчид, 2007 он*

Германд докторант байхдаа 2006 -2008 онд Германы Олон улсын байгууллага InWEnt-ын санхүүжилтээр Герман улсын Берлин хотын Чөлөөт Их Сургуулийн Эдийн Засгийн Онолын тэнхим болон Потсдамын Их Сургуулийн Төрийн Санхүүгийн тэнхимтэй хамтран Удирдлагын Академид зааж буй Эдийн засгийн хичээлийн хөтөлбөр сайжруулах төслийг санаачлан хэрэгжүүлсэн.

Энэ ажлын хүрээнд Удирдлагын Академийн багш нарт 14 хоногийн сургалт зохион байгуулж «Эдийн засгийн онол, бодлого»-оор мэргэжил дээшлүүлсэн гэрчилгээ олгосон. Герман багш нарын лекцийг англи хэлнээс манай Б.Баясгалан, Бямбасүрэн, Ж.Нарантуяа бид нар орчуулсан. Олон хоногийн сургалт байсан болохоор Герман багш нар маань заримдаа андуурч Германаар ярихад манайхан шууд л орчуулна, эсвэл Герман профессороос асуулт асуухаар өмнөөс нь хариулна гээд л хөгжилтэй

явдлууд байсан хэдий ч бид өөрсдийн хүчээр бүх ажлаа сайхан зохион байгуулж билээ. Энэ төслийн хүрээнд эдийн засгийн бодлогын хичээлд зориулж Герман хэлнээс хоёр сурах бичиг орчуулж хэвлүүлэх ажлыг манай тэнхимийн хамт олон амжилттай хийж гүйцэтгэсэн юм. Энэ ном Монголд зөвхөн Удирдлагын Академид л ашигладаг нийгмийн баримжаатай зах зээлийн эдийн засгийн бодлогын сурах бичиг юм.

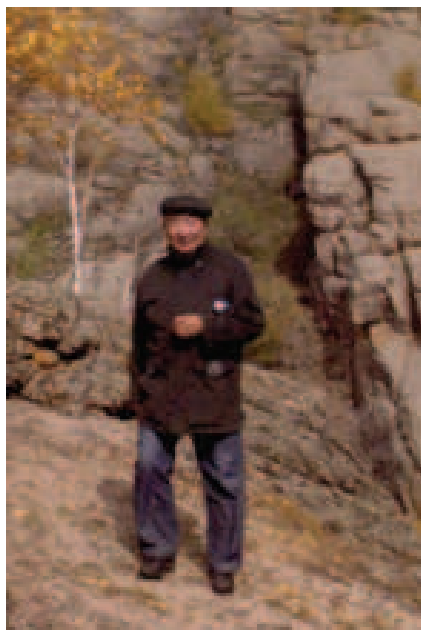

Хятад улсад сургалт аялалаар: Зүүн гар талд дэд профессор Г.Энхбаяр, профессор Б.Намсрай, дэд профессор Л.Ариунаа, профессор М.Мөнхболд, 2008 он

Манай тэнхимийн хамт олон 2010-2011 оны хичээлийн жилд ажлын үр дүнгээрээ шалгарч Академийн Тэргүүний Тэнхим гэрчилгээ гардан авсан. Манай тэнхимийн Эдийн Засгийн Онол, Бодлого хичээлийн сургалтын баг профессор багш Б.Намсрай, М.Мөнхболд, Г.Энхбаяр бид нар 2007-2008 оны хичээлийн жилд Академийн шилдэгээр шалгарч мөнгөн шагнал болон Хятад явах сургалтын аялалаар шагнуулаад, өвөр Монгол багшын орчуулгатай хятад багш нараар хичээл заалгаж улаан дипломтой ирсэн шүү. Энэ бас л сонин дурсамжтай аялал байсан юмдаг. Бид цагаан хэрэм үзээд «Ийм агуу зүйлийг бидний өвөг дээдэс бүтээлгэж дээ» гээд л биширч байсан.

Манай тэнхимийнхэн чөлөөт цагаараа салхинд гардаг уламжлалтай, 2008 онд бид Тэрэлжийн тийшээ нэлээд адал явдалтай аялал хийсэн маань санаанаас гардаггүй. Энэ тухай манай тэнхимийн багш Ш.Оюунцэцэг дурсамжиндаа бичсэн тул энд дэлгэрэнгүй өгүүлсэнгүй ээ. Харин тэр үед Д.Сэржамц багшийн бичсэн шүлгийг энд орууллаа.

АЯЛАЛЫНХАНД ТОХИОЛДСОН АДАЛ ЯВДАЛ

Д.Сэржамц, 2007 он Тэрэлж.

Огторгуйн уудам руу тэмүүлсэн
Онгон сүрлэг Тэрэлжийн уулсын дунд
Онгоцот хайрханы хадан оргил
Огцом сүрлэгээрээ бусдаас онцгой
Хээгүй гэнэхэн бодолтой
Хэдэн багш нар
Оройд нь авиран гарч
Онгод хиймороо сэргээхээр зорилоо
Аялалын багийн менежерийн үүргийг
Авьяас чадвар, эрч хүч нь жагсарсан
Гавшгай хөдөлгөөнөөрөө хошуулагч
Гунгаа багш гүйцэтгэхээр болов.
Мөргөцөг хаданд тулаад мухардах үед
Мөрлөж өргөөд дээш нь гаргана
Аялагчдын урам зоригийг тэтгэж
Америк бохь тарааж идэвхижүүлнэ.
«Амьтаны ертөнц» нэвтрүүлгээр
Анх барааг нь харсан боохойн үүрэнд орж
Араа соёо нь арзайж архирсан
Амьд чонотой арай л учирсангүй

Хадны давчуу үеэр мөлхөж байгаа аялагчдыг
Харлаг тэхийн сүрэгтэй андуурч болохоор байлаа
Харин аялалын багийн ахлагчийг
Халуун орны сармагчинтай андуурч болохоор байлаа
Эрэвгэр хадны шовх оройд авиран гарч
Резээнэн чихрийнхээ дээжийг өргөлөө
Эргэн тойрны үзэмж төгөлдөрийг
Энгүй энэ өндрөөс бишрэн харлаа

МӨНХБААТАРЫН АМАРТҮВШИНД

Аялаад ууланд авирсан минь
Андуурал эндүүрлийн туйл байжээ
Амиа хорлох нөхцөл байдалд
Арай ч орохгүй болов уу гэж сэтгэл түгшинэ
Өндөр ханангийн давчуу жимээр
Өгсөхөөс өөр гарцгүй болох үед
Өвдөгний үе нь өөрийн эрхгүй чичирч
Үнэхээр хүндхэн шалгууртай тулгарлаа.
Баясаа багш ёстой ухаантай
Байдлыг урьдчилан таамаглаад
Бидэнтэй хамт явалгүй үлджээ гэж
Байн байн амандаа үглэх нь сонсогдоно.

ШАДАВЫН ОЮУНЦЭЦЭГТ

Элэгдсэн жинсний өгзөг
Ийм гулгамтгай болохыг
Өдий хүртэл наслахдаа
Эгзэгтэй энэ мөчид мэдлээ
Хажууд ургасан хэдэн торлогноос
Хар хүчээрээ зуурч аваагүй бол
Хойно зогсож байсан
Хөх толгойтой өвгөн зуурч аваагүй бол
Ханан хадны дээгүүр
Хараацай шувуу шиг элэн халин нисэх байлаа
Харин хэрхэн газардахыг
Хувь төөрөг нь мэдэх байлаа

САМДАНГИЙН ДУЛАМСҮРЭНД

Ханан хадны налуу гадаргууд
Хамаг хүчээрээ наалдан суулаа
Хөл алдан гулсахаас болгоомжилсондоо
Хөлс дааварлаж дотор давчдаж байлаа.
Аюул эрсдэлтэй замыг
Амжилттай туулсны дараа
Аминд тулсан яс үед
Бөгсөндөө найдах хэрэгтэй юм байна шүү гэж
Бусдадаа анхааруулж зөвлөлгөө өглөө

ЛХАГВАДОРЖИЙН АРИУНААД

Хорголон хар нүдний харц
Холыг ширтээд нэг л тогнуухан боллоо

Хоёр гарын алгаа хавсраад
Хорин дарь эхэд залбирч гарлаа
Гурван хангай, гучин гурван говийн
Эзэн лус савдагийг урин дуудаж аврал гуйлаа
Ариунаа бүсгүйн уншсан тарины
Адис жанлав оршиж
Балмагдаж сандарсан аялагчдад
Буцаж буух жим олдлоо
Будант өндөр оргилоос
Бууж ирээд баярласандаа
«Бид чадлаа» гэж
Байдаг чадлаараа хашгарлаа.

2007 он, Улаанбаатар хот

Ц.ГУНГААНЯМБУУ

УА-ийн багш, дэд захирал, доктор (Ph.D), профессор

Онцлог бөгөөд бэрхшээлтэй үе байлаа

Манай Академи нь 1991 онд Улсын Бага Хурлын дэргэдэх Төр, Нийгмийн Судлалын Академи нэртэйгээр өөрчлөн байгуулагдах үед миний бие Улсын Бага Хурлын тогтоолоор тус академийн аж ахуй, санхүү эрхэлсэн орлогч захирлаар 1991 оны 11-р сарын 15-нд томилогдон 1994 оны 4-р сарын 15-ыг хүртэл ажилласан билээ.

Энэ нь түүхэн онцлог бөгөөд бэрхшээлтэй үе байлаа. Манай улсын эдийн засгийн хямрал туйлдаа хүрч улсын төсвөөс хөрөнгө оруулалтын санхүүжилтийг үндсэндээ зогсоосон, батлагдсан урсгал төсвийн 70 орчим хувийг чадан ядан санхүүжүүлж байсан төдийгүй, инфляцийн түвшин (1992 онд 325 хувь хүрсэн) асар хурдацтай өсөж байсан юм.

Академийн үйл ажиллагааны чиглэл өөрчлөгдөн төрийн өндөрлөгүүдэд судалгаа шинжилгээний үйлчилгээ үзүүлэх болсноор зарим объект (сонсогчдын байр)-ын ашиглалт багассан тул бусад байгууллага, хүмүүст тэдгээрийг шилжүүлэх буюу хувьчлах асуудлыг дээр дооргүй хөөцөлдөж байсан билээ.

Мөн судлаач эрдэмтэд, ажилтан, албан хаагчдын цалин хөлс худалдан авах чадвар эрс буурч, ирээдүйдээ итгэх хамт олны итгэл буурч, гайхшралын байдалтай байсан санагдаж байна.

Дээрх түүхэн нөхцлүүдийг харгалзан бидний үеийн удирдлагын баг хамт олны нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх бодлого баримтлан ажиллаж байснаа өнөөдөр дурсан санаж байна. Тухайлбал: хамт олны хүч хөдөлмөрөөр олсон төсвийн гадуурх дансны орлогоор ажилтнуудад хадгаламж нээж, цалингийн нэмэлт олгож, туслах аж ахуйн малыг зах зээлийн үнээс хямдаар ажилчдад давуу эрхээр олгож, төсвийн гадуурх сул чөлөөтэй мөнгөн хөрөнгийг хамт олны бизнес эрхлэх ажлыг дэмжихэд зориулж зээлээр олгож байсан нь зөв бодлого болжээ гэж дүгнэдэг.

Нөгөө талаар сонсогчдын дотуур байр (Зүчи) эзгүйрч, бусад байгууллага, хүмүүс авахаар хөөцөлдөж байсан тухайн үед аж ахуйн дотоод тооцоотой, бие даасан статусаар ажиллуулж, улмаар Академийн хөрөнгө оруулалттай компани болгон зохион байгуулсан билээ.

Энэ үед Засгийн газрын 101-р тогтоол гарч, төрийн болон төсвийн ажилтан албан хаагчдыг цалингийн 20 хувьтай тэнцэх хэмжээний өмчтэй болгохоор шийдвэрлэсэн юм. Энэ шийдвэрийг практикт хэрэгжүүлж, ажиллагсдаа үл хөдлөх хөрөнгөтэй болгосон цорын ганц байгууллага нь манай Академи байсан юм. Тус компанид оруулсан цалингийн 20 хувийн хөрөнгө оруулалт (хувьцаа) нь олон зуу дахин өсөж, эзэндээ өгөөжөө өгснийг тус Академийн ажилтан, ажилчид баярлан дурсаж байдаг нь санаанд тодхон байна.

Миний дэд захирлаар ажиллах явцад төр засгийн өндөр албан тушаал хашиж байсан Академийн захирал Я.Долгоржав, дэд захирал С.Нарангэрэл, Ж.Амарсанаа нараас суралцах боломж олдож, бид үзэл бодлын зөрчилдөөнгүй хамтран ажиллаж асуудлыг шийдвэрлэж байсан юм.

Г.ЖАРГАЛ*

УА-ийн багш, дэд профессор

Академийн багш нараа өргөмжлөн дуулья

*Төрт ёсны уламжлалт
Төр жолоодох ухааныг
Түшмэдүүдэд шингээх гэж
Төрсөн бие илээгчид билээ
Урам зоригтойгоор сэтгэж
Улам их амжилтанд тэмүүлсэн
Ухаантанд утга нэмэх гэх
Ур чадвараа хөвчлөгчид билээ
Эдийн шидийг амтлах хүсэлтэй
Энгүй их тоонд бидэрсэн
Эрхэм сонсогчдыг дээдэлсэн
Эрэлхэг дайчид билээ*

*Уян сэтгэлээр уяруулах увидас
Ухаант бэрийн гавшгай нүүдлийг
Уралдуулан хэрэглэх ов мэхийг
Ухаантанд сэтгүүлж, унтайхаад шивнэгсэд билээ
Хийсэн нь баримттай
Хэлсэн нь нотолгоотой
Хийгүй ажиллах увидасыг
Хичээнгүйлэн номлогчид билээ*

*Нараан дээдэлж сараар чимэглэсэн
Нийгмээ бодож бие огоорсон
Хүнлэг ёсыг хөвгүүддээ сургасан
Хүндлэл хайраар бусдыг татагчид билээ
Мэдлэгийг мэдээллээр баяжуулж
Мэргэжлийг мэрийлтээр батжуулж
Тооцоог томьёогоор нухуулж
Түмнийг сүрээр гийгүүлэгчид билээ*

* Г.Жаргал багш Академийнхаа сүр сүлдийг өргөсөн дуулал зохиосныг нийтлэж байна.

Д.ХУЛАН

УА-ийн хэлний тэнхимийн ахлах багш

1994 онд МУИС-ийг төгсч, англи хэлний багш орчуулагчийн мэргэжил эзэмшсэн. 1997 онд МУИС хэл шинжлэлийн магистр, 1979 онд УБИС, орос хэлний багш, орчуулагч болсон. 1999 онд Канадын насанд хүрэгчдийн институт ба тус Академийн хэлний тэнхимийн хамтарсан «Хэл шинжлэл заах аргын сургалт, 2006 онд БНСУ-ын Логоди хот, Төрийн удирдлага сургалтад хамрагдаж байв. 1979-1982 онд ТИС-д англи-орос хэлний багш, 1982-1998 онд АУИС-д англи хэлний багшаар, мөн 1995-1997 «Эмнэлгийн нэр томъёог англи хэл дээр зөв хэрэглэх нь» төсөлд ажиллаж байсан. 1998 оноос Удирдлагын академид

Англи хэлний багшаар ажиллаж байна.

Д.Хулан нь боловсролын салбарт 36 жил тасралтгүй ажиллаж байгаа бөгөөд багшлах хугацаандаа орос, англи хэлний хэд хэдэн гарын авлага бичиж сургалтанд нэвтрүүлсэн. Тэрээр багш нарын эрдэм шинжилгээний хуралд оюутан бэлтгэн оруулсан нь шагналт байрыг эзэлсэн ба өөрөө их, дээд сургуулиудын хооронд болдог багш нарын эрдэм шинжилгээний бага хуралд «Оюутны бие даасан үйл ажиллагаа» сэдвээр илтгэл тавьж шалгарч байсан.

Ахлах багш Д.Хулан нь 2000 онд Монгол улсын гэгээрлийн Яамны «ЖУУХ БИЧИГ», 2004 онд боловсролын тэргүүний ажилтан, Алтан гадас одон, «Хөдөлмөрийн хүндэт медаль»-р тус тус шагнагджээ. Мөн 2009 онд Удирдлагын академийн 85 жилийн ойгоор «Шилдэг багш» болсон.

Би 1998 онд ТЗУХИ хэлний тэнхимд багш болж ирээд 17 дахь хичээлийн жилдээ ажиллаж байна. Тэр үед манай их олон багш нартай дуу шуугиантай хөгжилтэй сайхан хамт олон намайг угаж авч билээ. Тэр үед манай тэнхимийн эрхлэгч Монгол улсын гавьяат багш, доктор профессор П.Увш байлаа. Багш минь бидэнд маш их зүйлийг зааж, сургаж, зөвлөж байсанд би хувьдаа их баярлаж явдаг юм. Манай тэнхимийн багш нар хичээл заахаас гадна эрдэм шинжилгээний ажил хийх арга барилыг

байнга зөвлөж, бидний үзэл бодол, гаргасан саналыг үргэлж дэмжин бид бүхнийг зөв удирдаж, чиглүүлж ажилладаг байсан бөгөөд манай тэнхимийн багш нар амжилтанд хүрсэн билээ. 2010 онд Захиргааны сургууль байгууллагдаад хуучнаар Удирдлагын коллеж, захирлаар нь Монгол улсын гавьяат багш, доктор профессор Т.Лхагваа, доктор, профессор Ч.Энхбаатар болон тус сургуулийн хамт олонтой нэг баг болж ажиллаж байсан цаг хугацаа мартагдашгүй сайхан дурсамж юм. Ингээд олон жил нэг баг болж хамтран ажиллаж байсан, одоо ажиллаж байгаа хэлний тэнхимийн хамт олондоо, тус академийн багш нар, ажилтан, албан хаагчдад үе үеийн сонсогчид оюутнууддаа Удирдлагын академийн 90 жилийн ойн баярын мэнд дэвшүүлж, эрүүл энх, энэ хорвоогийн хамгийн сайн сайхан бүхнийг хүсэж, санасан бүхэн нь сэтгэлчлэн бүтэж байхыг хүсэн ерөөе.

Ш.ОЮУНЦЭЦЭГ

**УА-ийн Санхүү, эдийн засгийн
тэнхимийн ахлах багш**

Удирдлагын Академид суралцаж төгссөн олон багш нарын нэг нь Эдийн засаг, санхүүгийн тэнхимын ахлах багш юм. 1997-98 онд Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт нэртэй байхад инженер мэргэжлээ өөрчилж менежер болохоор шийдэн, бизнесийн удирдлагын менежерийн өдрийн ангид суралцаж, 1998-99 онд бизнесийн удирдлагын магистрт үргэлжлүүлэн суралцаж төгссөн. 2006 оны 7-р сард Ш.Оюунцэцэг нь Австрали улсын Мелбурн хотын «Swinburn University of Technology» их сургуулийн бизнесийн удирдлагын магистр (маркетинг) төгсөж, 10-р сард Удирдлагын Академийн Эдийн засаг санхүүгийн тэнхимд багшаар орсон. Одоо

Удирдлагын Академид 9 дэх жилдээ ажиллаж байна.

Аялалынханд тохиолдсон адал явдлын дурсамж

2007 оны намрын нэгэн налгар дулаахан өдөр Эдийн засаг, санхүүгийн тэнхимынхэн цэвэр агаарт гарч алжаалаа тайлахаар шийдэж, онгон сүрлэг Тэрэлжийн уулсын дунд байрладаг Баттулга багшийн амралт руу тэнхимын эрхлэгч Энхбаяр багшийн удирдлаган дор хөдөлсөн билээ. Зорьсон газартаа очоод таван ханатай гэрт байрлаж, амттай хоолоор дайлуулсаны дараа Жаргалсайхан багш тэргүүтэй хөзрийн хорхойтнууд хөзөр тоглоё гэж уриалахад харин талийгч Гунгаанямбуу багш маань ууланд гарч цэвэр агаар амьсгалах уу гэж санал тавьсан юм. Ингээд бид хоёр багт хуваагдаж зарим нь хөзөр тоглохоор үлдэж, харин Гунгаанямбуу багшийг дагаж Сэржамц, Дуламсүрэн агсан, Ариунаа, Амартүвшин багш нар болон Оюунцэцэг миний бие ууланд авирахаар явцгаасан. Гунгаа багшийг дагасан бидний хэсэг багш нар юу ч бодолгүй, өөрийн эрхгүй багшийг дагаж Тэрэлжийн хамгийн өндөр уул руу авирахаар явсан байсныг хожим бид дурсан ярилцаж билээ

Манлайлагч хүн бусдыг өөрийнхөө араас соронзон мэт дагуулдаг, түүнд итгэсэн хүмүүс түүнийг шууд дагадаг болохыг бид өөрсдийнхөө энэхүү адал явдалт аялалаас мэдэрсэн билээ.

Сэржамц багш амралтнаас буцаж ирсэнийхээ дараахан тэрхүү адал явдалт аялалынхаа талаар шүлэг бичсэн бөгөөд түүнээс иш татвал:

Онгон сүрлэг Тэрэлжийн уулсын дунд

Онгоцот хайрханы хадан оргил

Огцом сүрлэгээрээ бусдаас онцгой

Хээгүй гэнэхэн бодолтой

Хэдэн багш нар

Оройд нь авиран гарч

Онгод хиймороо сэргээхээр зорилоо

Аялалын багийн менежерийн үүргийг

Авьяас чадвар, эрч хүч нь жагсарсан

Гавшгай хөдөлгөөнөөрөө хошуулагч

Гунгаа багш гүйцэтгэхээр болов.

Бидний хэдэн уулчид хамгийн өндөр хадан хавцалт уулын оройд гарахаар өөдөө мацаж, заримдаа Гунгаа багшийн нуруун дээр ээлжлэн гарч, тулж дэмнэсээр замд чонын үүр таарсан ч айж ухрахгүйгээр зориг шулуудан дээш зүтгэсээр байсан юм. Энэ үед бид эргээд буцах боломжгүй, аргагүй байдалд орсон болохоор хүн бүр уулын орой дээр л гарчихвал ар талдаа буух боломжтой налуу байгаа гэж найдаж байсан билээ. Хайрханы оройд хүрсэн түрүүчийн хүмүүс дуугаа хураагаад чимээгүй зогсож байгааг хараад би бага зэрэг гайхаж байсан боловч хайрханы оройд хүрэхэд ердөө тал тал тийшээ ойролцоогоор 2-3 метр тэгш хад, тэгээд түүний эргэн тойронд эгц хадан хавцал харагдахад өөрийн эрхгүй яанаа гэж дотроо дуу алдсан юм. Гэхдээ би ч бас дуугараагүй. Одоо бодоход доороос ирж байгаа багш нарынхаа итгэл найдвар, урамыг хугалахгүй гэж хичээцгээсэн байх. Энэхүү хайрханы талаар сүүлд сонсоход биднийг авирахаас өмнө хоёр залуу уулын оройд гараад бууж чадахгүй бөөн шуугиан тарьж, туслах хүчин дайчилж бууж байсан, бас хайрханы оройг онгоц мөргөөд «Онгоцот хайрхан» нэртэй уул болсон тухай мэдэж авсан юм.

Мөргөцөг хаданд тулаад мухардах үед

Мөрлөж өргөөд дээш нь гаргана

Аялагчдын урам зоригийг тэтгэж

Америк бохь тарааж идэвхижүүлнэ.

«Амьтаны ертөнц» нэвтрүүлгээр

Анх барааг нь харсан боохойн үүрэнд орж

Араа соёо нь арзайж архирсан

Амьд чонотой арай л учирсангүй

Хадны давчуу үеэр мөлхөж байгаа аялагчдыг

Харлаг тэхийн сүрэгтэй андуурч болохоор байлаа

*Харин аялалын багийн ахлагчийг
Халуун орны сармагчинтай андуурч болохоор байлаа
Эрэвгэр хадны шовх оройд авиран гарч
Резээнэн чихрийнхээ дээжийг өргөлөө
Эргэн тойрны үзэмж төгөлдөрийг
Энгүй энэ өндрөөс бишрэн харлаа.*

Хайрханаас яаж буух аргаа олохгүй сандарсан бидний зарим нь маань мэгзэм унших, үглэж бухимдах, дуугаа хураах, тэр ч байтугай онцгой байдлын газрыг дуудъя гэсэн санал хүртэл тавьж байсан. Энэ үед Гунгаа багш уулнаас буух арга зам хайж, уулын эгц хадны босоо ханыг дагаад доошлох үедээ хальтирч, бараг ойролцоогоор 4-5 метр газар доош гулсаж унасан боловч азаар тогтож чадсан юм. Тэгээд бөгсөөрөө аажуухан гулссаар уулнаас буусан. Дараагийн зоригтон бол Дуламсүрэн багш байсан юм. Бас л бөгсөөрөө гулсаж, бага багаар ахисаар бас амжилттай буучихсан.

САМДАНГИЙН ДУЛАМСҮРЭНД

*Ханан хадны налуу гадаргууд
Хамаг хүчээрээ наалдан суулаа
Хөл алдан гулсахаас болгоомжилсондоо
Хөлс дааварлаж дотор давчдаж байлаа.
Аюул эрсдэлтэй замыг
Амжилттай туулсны дараа
Аминд тулсан яс үед
Бөгсөндөө найдах хэрэгтэй юм байна шүү гэж
Бусдадаа анхааруулж зөвлөлгөө өглөө*

Харин дараагийн ээлжинд би буух гэж оролдсон боловч жинсэн өмд гөлгөр хаданд халтираад шантарсан. Би хальтрахдаа хажууд байсан ганц модны мөчрөөс шүүрч авахад Сэржамц багш маань миний нөгөө гарнаас барьж авсан юм. Ингээд тэрхүү замаар доош буух зоригтон олдоогүй. Онцгой байдлыг дуудвал мэдээгээр гарах байхдаа, сургуулийнхаа нэрийг баллах боловчуу гэх зэргээр бидний ярилцаж байсан маань амь нас дээсэн дөрөөн дээр байсан ч нэр хүндээ бодож байсныг одоо бодохоор инээд хүрдэг юм. Тэгээд бид уулнаас буух гарц олохоор тал тал тийшээ ширтэж, нэгэн гуу жалга байхыг олж харсан. Тэнд хүрэхэд бараг ойролцоогоор хоёр метр хаднаас доош үсрэх шаардлага тулгарч бие биенээ түшиж дэмнэсээр үсэрцгээсэн. Энэ үед Сэржамц багшийг үсрэхэд ямар бие сайтай хүн бэ гэж бахархаж байсан шүү. Би л лавдаа Сэрка багшийн насан дээр

ийм өндөр хаднаас үсэрч чадахгүй байх байсандаа гэж өөрийн эрхгүй бодогдсон.

Ариунаа багш хамгийн түрүүнд манлайлаад араас нь миний бие тэгээд Сэржамц багш, Амартүвшин багш гэх мэтээр бүгдээрээ цуварч хадан жалганы дагуу дөрвөн мөчөөрөө тулж, бөгсөөрөө гулгасаар хайрханаас амжилттай бууж чадсан билээ. Харин Сэржжамц багш гэртээ хүрч ирчихээд «Тэр хайрханыг хардаа хамгийн өндөр нь байна шүү дээ» гээд л байн байн шүүрс алдан цагаан архи ууж, шокноос гарах гэж оролдож байсныг тун саяхан болсон мэт тодхон санаж байна. Гунгаанямбуу багш маань маш их зоригтой, гайхалтай манлайлагч хүн байсныг бид үргэлж эргэн дурсдаг билээ.

Б.ХЭРЛЭН

ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор

Доктор Б.Хэрлэн 1989 тэр үеийн ЗХУ-ын Иркутск хотын УБДС-д «Сурган хүмүүжлэгч, сэтгэл судлаач» мэргэжил эзэмшсэн. Удирдлагын академид 1997 онд Бизнесийн удирдлагын магистрын зэрэг, ХБНГУ-ын Потсдамын Их сургуульд 2003 онд Төрийн удирдлагын магистрын зэрэг, 2013 онд Улс төрийн шинжлэх ухааны докторын зэргийг тус тус хамгаалсан.

Шведийн Уппсалагийн их сургуульд 2007 онд, ХБНГУ-ын Потсдамын Их сургуулийн Нутгийн удирдлагын хөгжлийн институтэд 2008 онд зочлон судалгаа хийсэн.

1997-2007 онд Удирдлагын академид багш, ахлах багш, 2007-2008 онд Удирдлагын академийн Зөвлөгөө өгөх төвийн эрхлэгч, 2012 онд ХБНГУ-ын Потсдамын их сургуулийн Байгууллагын хөгжил, Хүний нөөцийн удирдлагын тэнхимд эрдэм шинжилгээний ажилтнаар ажилласан. Эдүгээ Удирдлагын академийн Социологи Сэтгэл зүйн тэнхимд багш.

«Integrating New Values into Mongolian Public Management», «Удирдах эв дүй», «Байгууллагын зан үйл», «Төрийн байгууллага дахь хүний нөөцийн удирдлага», «Өөрчлөлтийн удирдлага» зэрэг ном, нижгээд тооны эрдэм шинжилгээ, судалгааны өгүүлэл бүтээлүүд хэвлүүлсэн.

Аливаа хүний сурч хөгжих, дэгжиж дэвших итгэл сэтгэлийг бадрагч эрдмийн их өргөө бол Удирдлагын академи гэж би боддог.

1990 онд дүү минь надаас «Яагаад манай орон социализмаас ардчилалд шилжиж байгаа юм бэ?» гэж асууж билээ. Тэгэхэд нь байшингийн суурь нь буруу тавигдсан бол хэврэг байдаг шиг манай нийгмийн хөгжлийн суурь болсон тогтолцоо нь буруу байсан юм бол уу гэж хэлж билээ. Тэр үед хүн бүр энэ асуултыг дотроо бодож ардчилсан нийгэмд хэрхэн амьдрах арга ухаанаа олж эзэмшихийг шамдаж байсан юм. Шинэ цагийн мэдлэг боловсролд суралцахаар тэмүүлсэн залуус тэр үеийн Төрийн Захиргаа, Удирдлагын Хөгжлийн Институт (ТЗУХИ) рүү шуудхан зорьдог байсан бөгөөд би ч гэсэн тэдний нэгэн адил энэ сургуулийн үүдийг анх татсан юм.

Ийнхүү 1995 онд намайг ТЗУХИ-ийн Бизнесийн удирдлагын ангид элсэн ороход манай ангид менежментийн үндсийг Р.Бадралмаа, стратегийн удирдлагыг Д.Ганбаатар, үйлдвэрлэлийн менежментийг С.Энхсайхан, иргэний эрх зүйг Т.Цолмон, маркетингийг С.Жаргалсайхан, залуур зүйг Д.Нарандэлгэр, удирдлагын сэтгэлзүйг Т.Алтанцэцэг, Д.Доржжав, ёс зүйг Н.Цолмонтуяа багш нар заадаг байлаа. Багш нарын ярьж байгаа зүйл шинэ содон, хичээлээ явуулах арга цаанаа л өвөрмөц, бахархмаар байдагсан. Нэгэн өдөр Р.Бадралмаа багш намайг менежментийн тэнхимийн эрхлэгч Д.Лхаашид багшийн өрөөнд дагуулан очоод тус сургуульд багш болгох талаар ярилаа. Энэ яриа эрдэмтэн багш нараа хүндлэн биширч явсан миний сэтгэлд оч бадраасан юм. Дараа жил нь магистр хамгаалаад менежментийн тэнхимд «Менежментийн үндэс», «Удирдлагын сэтгэл зүй», «Харилцааны ур чадвар» хичээлүүдийг заах багш болов. Ийнхүү ардчилсан нийгмийг бүтээн босгох төр, хувийн хэвшлийн байгууллагын удирдах албан тушаалтнуудад удирдахуйн эрдмийг түгээх үйл хэрэгт багш нартайгаа мөр зэрэгцэн зүтгэж эхэлсэн билээ.

Удирдахуйн ухаанаар мэргэших их замд хөтөлсөн профессор Д.Лхаашид асан, Р.Бадралмаа багш нартаа, мэдлэг туршлагаасаа харамгүй хуваалцаж ирсэн хамт олондоо, сургаал үгээрээ зөвлөж дэмжсэн МУ-ын гавъяат багш профессор Я.Шуурав, МУ-ын гавъяат багш профессор Д.Цэрэндорж, профессор Ц.Самбаллхүндэв, МУ-ын гавъяат багш профессор Ш.Түдэв, над итгэж хамтран ном бүтээл гаргаж урмаар мялаасан МУ-ын гавъяат багш профессор П.Увш, жинтэй хэдхэн үгээр алдаа оноог ухааруулдаг профессор Т.Лхагваа нартаа би ихэд талархаж явдаг.

Багш болсон эхний жилийн шинэ жилийн баяр дээр профессор Жамсран асан тэнхимийнхээ залуу багш бидэнд хандан бизнесийн удирдлагаар магистр зэрэг хамгаалаад та бүхэн удирдахуйн ухааны олон асуултын хариуг хаанаас олж болохыг мэдэж авлаа. Үзсэн сурсанаа өөрийн чадвар болгон хөгжүүлэх үүрэг та бүхэнд ноогдож байна гэж хэлж билээ. Тэр үед 207 тоот өрөөнд Менежментийн тэнхим байрладаг байлаа. Бүгдээрээ гэр гэрээсээ баяртаа зориулан амттан авч ирэн өрөөний голд том ширээ засаад тойрч суугаад дараалан босч баярын тост өргөж байсан юм. Энэ үгийг би өнөөг хүртэл тод санаж байна. Удирдлагын академид онолын мэдлэгээр зэвсэглэхийг эрмэлзэх сургуулийн сурагчийн, эсвэл оюутны ширээнээс ирсэн залуусаас авахуулаад ажил амьдралын асуудлыг багштай хамтран шийдэхийг хичээсэн төр, бизнесийн байгууллагын шийдвэр гаргах түвшний албан тушаалтнууд ирж сурдаг. Сурах хэрэгцээ,

суралцах арга барил нь эрс ялгаатай сонсогчдод сурч хөгжих, ажил хөдөлмөртөө ахиж дэвжих арга ухааныг зааж сургахын зэрэгцээ тэдэнд зааварлан зөвлөх, дэмжин туслах үүрэг багш бүрт ноогддог. Өөрчлөгдөх хөгжихөд дэм үзүүлэх багш зөвхөн онол практикийн өргөн хүрээний мэдлэгтэй байгаад зогсохгүй өөрөө ямагт сурч хөгжиж учиртайг бидэнд сургаж захижээ гэж би боддог юм.

Удирдлагын академиас сургалтын агуулга арга зүйгээ сайжруулах, багш нараа хөгжүүлэх олон төсөл хөтөлбөрүүдийг олон улсын байгууллагууд, гадаадын их дээд сургуулиудтай хамтарч хэрэгжүүлж байсан үед энд хөдөлмөрийн гараагаа эхлүүлсэндээ би их олзуурхаж явдаг юм. 2000 оны эхэн үеэс ХБНГУ-ын Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын (тэр үед InWent одоо GIZ гэж нэрлэгддэг) тэтгэлгээр Потсдамын Их сургууль дээр төрийн удирдлагын магистрын сургалтад манай олон багш нар суралцсан. Академитай хамтран «Монголын төрийн албан хаагчдыг чадавхижуулах» төсөл хэрэгжүүлж төрийн албан хаагчдыг сурган, академийн олон хичээлийн хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулах, ном гарын авлага бэлдэх, багш нарын заах аргыг хөгжүүлэх олон үр дүнтэй ажлууд хийж билээ. Түүнчлэн Шведийн Төрийн захиргааны институтээс Төрийн албаны зөвлөлтэй хамтран хэрэгжүүлсэн «Суралцагч байгууллагыг хөгжүүлэх манлайлал» төсөлд манай цөөнгүй багш нар хамрагдсан. Багаар сургалт явуулах (team teaching), кейс дасгал дээр ажиллах гээд олон аргуудыг хэрэглэж сурсан. Академийн олон хичээлийн агуулгыг орчин үеийн шинэ онол, арга зүйгээр сэлбэн баяжуулж, сургалтын дэвшилтэт арга хэлбэрүүдийг нэвтрүүлж, удирдахуйн ухааны орчин цагийн хөгжилтэй хөл нийлэн алхахад ихээхэн хувь нэмэр оруулсан гэж би боддог юм. Одоо бидэнд хурааж хуримтлуулсан мэдлэг туршлагаа хэрэглээ болгох асуудал тулгамдаж байна.

Удирдлагын академийг авъяас чадвараа илрүүлж ажил мэргэжилдээ өсч хөгжих, шинэ салбарт хүч сорих мэдлэг оюуныг эзэмшихээр монголын төдийгүй гадны залуусын зорьж ирдэг сургууль, удирдахуйн эрдмийг олон улсын түвшинд түгээн дэлгэрүүлэгч сургууль болно гэдэгт би итгэдэг.

Г.ЧУЛУУНБАТ
НДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн багш

1961 онд Увс аймгийн Улаангом хотод төрсөн. 1969-1979 онд 33-р дунд сургуулийг, 1979-1981 онд ЗХУ-ын Уралын их сургуульд суралцаж байгаад ЗХУ-ын Москвагийн их сургуульд суралцаж «Шинжлэх ухаан коммунизмын онолын багш» мэргэжил эзэмшсэн.

МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит Намын дээд сургуулийн ШУКО тэнхимд арга зүйч, багшаар ажиллаж байсан.

Монгол оронд өрнөсөн ардчилсан их өөрчлөлтөнд Намын дээд Сургуулийн багш нар өөрсдийн хувь нэмрээ оруулж байсан билээ. Хэдийгээр тус сургууль нь МАХН-ын дэргэдэх гэдэг статустай, хатуу хяналтын дор байсан ч багш, сонсогч нараас 90-ээд оны ардчилсан хөдөлгөөнд идэвхтэй оролцож иржээ. Жишээ нь: миний бие Монголын ардчилсан Холбооны болон Монголын Ардчилсан Намын, багш Пүрэвцэрэн Ардчилсан социалист хөдөлгөөний болон Монголын Социал демократ Намын, багш Да.Ганболд, Ц.Баатартогтох нар Шинэ дэвшилт холбооны болон Монголын Үндэсний дэвшлийн Намын үйл ажиллагаанд анхнаас нь оролцож, удирдах байгууллагад нь сонгогдон ажиллаж цоо шинэ улс төрийн тогтолцоог бий болгоход хүчин зүтгэж байв. Мөн үе үед ажиллаж байсан Д.Бямбасүрэн, Т.Лхагваа, Ц.Гомбосүрэн, Ц.Баасанжав, Б.Намсрай, Мягмар, Ц.Рэнцэнбямба нар МАХН-аас тусгаарлан шинээр бий болсон Монголын Сэргэн Мандлын Намыг үүсгэн байгуулалцаж байсан бөлгөө.

Хоёр. Намын Дээд Сургуулийн ШУКО-ын тэнхимд гавъяат багш Зандраабал гэдэг ахмад багш ажилладаг байлаа. Зандраабал багш сонсогчдыг нэг их загнаад байдаггүй хэрнээ их хатуу дүн тавьдаг гэж тэр үеийн сонсогчид ярьдаг байсан. Ялангуяа шалгалтын үеэр энэ нь тод илэрдэг байсан гэж. Сонсогч асуултаа суглаад хариулж байхад Зандраа багш буруу ярьж байсан ч толгойгоо дохиод л, инээгээд сууж байдаг нь тухайн сонсогчийг дэмжиж байгаа мэт харагддаг бөгөөд цаад сонсогч нь буруу хариултаа улам лавшруулан ярьсаар эцэст хангалтгүй дүн тавиулдаг байсан гэдэг.

Гурав. 1990 онд Намын дээд Сургууль эхлээд Улс төрийн дээд сургууль, улмаар Улсын Бага Хурлын дэргэдэх Төр нийгмийн судлалын Академи болон өөрчлөгдөн байгуулагдахад бүх зүйлийг цоо шинээр хийх хэрэг гарч байсан юм. Марксист онолд тулгуурласан сурах бичиг, товхимол ашиглагдахгүй болсон тул хамгийн түрүүнд улс төр судлалын чиглэлээр шинэ сурах бичиг гаргах шаардлага гарч Ц.Гомбосүрэн, А.Цанжид нарын удирдлага дор ТНСА-ийн Улс төрийн судалгааны төвийн багш, судлаачид /П.Доржсүрэн, Д.Ганбат, Г.Чулуунбат, Н.Цолмонтуяа, А.Пагма, С.Шааман зэрэг/ голлон оролцож «Улс төрийн шинжлэх ухааны үндэс» хэмээх номыг 1992 оны 1-р сард хэвлэн гаргасан нь манай оронд улс төрийн шинжлэх ухааны анхны сурах бичиг болсон түүхтэй.

Тухайн үед хэвлэлийн газруудын дийлэнх нь хаагдсан учраас сурах бичгийг хэвлэх газар олдохгүй байсан бөгөөд хаа байсан Хөвсгөл аймагт үйл ажиллагаа нь арай зогсоогүй байсан хэвлэлийн үйлдвэрийг олж тэнд хэвлүүлж байж билээ. Тэгэхэд манай судалгааны төвийн шинэхэн туслах ажилтан Я.Бямбаяр Хөвсгөл рүү явж хэвлэлийн сүүлчийн хяналтыг гүйцэтгэж байсан юм.

С.АЛТАНСУВД

УА-ийн Ерөнхий нягтлан бодогч

Улаанбаатар хотод төрсөн. 1984-1994 онд Сүхбаатар дүүргийн 16 дугаар дунд сургуульд суралцан, 1998 онд Мандах бүртгэл дээд сургуулийг нягтлан бодогч мэргэжлээр бакалаврын зэрэгтэй төгсөж, 2002 онд МУИС-д бизнесийн удирдлагаар магистрын зэрэг хамгаалсан. 2012 оноос Удирдлагын академийн докторантурын ангид элсэн суралцаж байна.

1998-2008 онд Соёл урлагийн их сургуульд нягтлан бодогчоор, 2008-2009 онд БСШУЯ-ны Шинжлэх ухаан, технологийн сангийн ерөнхий нягтлан бодогчоор тус тус ажиллаж байсан бөгөөд 2009 оноос хойш Удирдлагын академийн Ерөнхий нягтлан бодогчоор ажиллаж байна.

Мөн 2001-2003 онд Соёл урлаг судлалын хүрээлэнд ахлах нягтлан бодогчоор хавсран ажиллаж байсан.

С.Алтансувд нь Санхүү банкны тэргүүний ажилтан, хугацаагүй эрхтэй мэргэшсэн нягтлан бодогч юм.

Би анх дээд сургуульд сурч байхдаа «Удирдлагын академи» гэдэг их нэр хүндтэй, хэр баргийн хүн элсэн орж суралцаж чаддаггүй шалгуур өндөртэй сургууль байдаг тухай сонсож, тус академид улсад олон жил үр бүтээлтэй ажилласан, дадлага туршлагатай, хийсэн бүтээсэн зүйлтэй хүмүүсийг цаашид мэргэшүүлэхээр сургадаг юм байна гэсэн ойлголт авч байж билээ. Тухайн үед би өөрийгөө академид ажиллах нь битгий хэл элсэн орж эрдэмтэн багш нарынх нь лекцийг сонсох боломж надад тохионо гэж найдаж байсангүй. Гэхдээ л суралцах их хүслийн цуцал үе үехэн ассаар байсан юм. Нягтлан бодогчийн ажил ачаалал ихтэй, цаг зав гардаггүйгээс академид суралцах хүслээ биелүүлж чадалгүй явсаар 2008 он гэхэд улсад даруй 10 жил ажилласан байлаа.

Гэтэл 2009 оны хавар нэгэн өдөр тутмын сонин дээр «Удирдлагын академид нягтлан бодогч сонгон шалгаруулж авна» гэсэн зар гарсан байхыг хараад «Надад тус академид суралцах зав, боломж гарахгүй ч яагаад би мэргэжлээрээ тэр нэр хүндтэй байгууллагад ажиллаж болохгүй гэж» гэсэн бодол төрж, зориг шулуудан шалгаруулалтанд оролцохоор

материалаа өгсөн юм. Сонгон шалгаруулалт хэд хэдэн үе шаттай явагдаж анх олон өрсөлдөгчид байснаас сүүлийн шатанд хоёр хүн зарласан албан тушаал дээр тунаж үлдсэний нэг нь би байсанд баярлаж, өөртөө ч итгэж чадахгүй байж билээ.

Сонгон шалгаруулах комиссын бүрэлдэхүүнд Академийн дэд захирал, Тамгын хэлтсийн дарга, Хүний нөөцийн мэргэжилтэн болон Санхүү, эдийн засгийн чиглэлээр мэргэшсэн багш нар байсныг дараа нь хамтран ажиллах үедээ мэдсэн юм.

Надад маш том итгэл хүлээлгэн эрдмийн их өргөөний санхүүг барьж ажиллах завшааныг олгож, өнөөг хүртэл хамтран ажиллаж ирсэн захирал удирдлагууд, эрдэмтэн багш нар, ажилтнууддаа талархаж байдгаа илэрхийлье.

Зуун дамжин алдараа дуурсгасан Академийн түүхийг бичилцэж та бүхэнтэйгээ хамтран ажиллаж байгаа би азтай хүн.

Н.СҮХЭЭ

УА-ийн аж ахуйн менежер

1954 онд Баянхонгор аймгийн Хүрээмарал суманд төрсөн. 1971-1974 онд Дорнод аймгийн ХАА-н техникумын Малын эмчийн ангийн улаан дипломтой төгссөн билээ. 1974-1979 онд Төв аймгийн Угтаалын САА-д Малын эмч, 1979-1986 онд сум САА-д малын эмч, 1979-1986 онд сум ХАА-н үйлдвэрчний эвлэлийн зөвлөлийн дарга, 1986-1990 онд Намын дээд сургуулийн үндсэн 4 жилийн ангийг Улс төр судлаач, түүх нийгэм судлалын багш мэргэжлээр, 1996 онд тус сургуулийн магистрийн ангийг тус тус төгссөн. 1990-2000 он хүртэл Төв аймгийн Баянчандмань, Угтаалцайдам суманд төр захиргаа, олон нийтийн байгууллагад ажилласан. 2001-2003 онд Удирдлагын академийн I, II-р байрны зохион байгуулагчаар ажиллаж байгаад гавьяаныхаа амралтанд гарсан.

Энэ сайхан сургуультайгаа 18 жил шахам ажил амьдралаа холбож явсандаа чин сэтгэлээсээ баярлаж, бахархаж, шүтэж явдаг юмдаа. Сургуульдаа ажиллах хугацаандаа хөдөө орон нутгаас ирсэн сонсогчдыг гэр орондоо байгаа юм шиг ая тухтай байлгаж энэ сургуулийн нүүр царай нь сонсогчийн байр байх ёстой гэж сонсогч нэг бүртэй чин сэтгэлээсээ хандаж байрны аятай байдлыг хангах гэж зүтгэж ажилладаг байлаа. Хамт олон маань ч мөн адил зүтгэж нөр их хөдөлмөр шингэж шинээр 278 ортой болж засвар үйлчилгээ хийх, хөнжил гудсаа шинэчилж, хөдлөөгчтэй болж, цонх бүрийг хөшигтэй болгож, сайхан халуун дулаан байр болгож чадсан билээ.

Сонсогчийн I, II байр (одоогийн Захиргааны сургууль II байр байсан) энэ хугацаанд тод санагддаг нэг зүйл бол 278 орны модны чанарын сайжруулах гэж ор болгонд эслэг хавтан хадуулж шөнө, өдөргүй ажиллаж билээ. Шууд тавиулсан бол бүгд цөмөрхий ор байх байсан байхдаа. Хамт ажиллаж байсан нөхөд маань гол нь сэтгэлээсээ ажиллаж байсандаа гэж бодохоор одоо бахархахаас өөр аргагүй байдаг юм.

Энэ сургуульд олон сайхан эрдэмтэн багш нар, ажилтан ажилчид, хичээл зүтгэлтэй ажилдаа үнэнч, шудрага, хүн хүндээ хүнлэг ханддаг

байсан учраас ийнхүү буурал түүхтэй ууган сургууль болж эдүгээ 90 жилтэйгээ золгожээ.

Онцлон хэлэх нэг зүйл бол Монгол орны хөгжил, цэцэглэлтэд манай сургуулийг төгссөн үе үеийн эрдэмтэн, сэхээтэн нар улс орныхоо хөгжил цэцэглэлт, хүн ардынхаа сайн сайхан амьдралын төлөө уриалж, хошуучилж, удирдаж, улс орны хөгжлийн буурал түүх энэ сургуультай минь салшгүй холбоотой гэж бодохоор сургуулиараа бахархахгүй байхын аргагүй билээ. Сургууль минь улам мандан бадрах болтугай.

Н.ЛХАГВАСҮРЭН

НДС, УА–ийн номын санч

1954 онд төрсөн. 1970 онд Налайхын 1-р 10 жилийн сургуулийн 8-р анги төгссөн. 1973 онд Багшийн сургууль, 1983 онд Улс төрийн дээд сургуулийг төгссөн. 1973 онд Сүхбаатарын одонт Намын дээд сургуулийн номын санд, номын санчаар орж ажилсанаар 41 жил боллоо. Шагнал

- Ардын хувьсгалын 70.80.90 жилийн ойн медаль
- 2011 онд хөдөлмөрийн хүндэт медаль
- 2010 онд Монгол улсын соёлын тэргүүний ажилтан цол тэмдэг
- Ардчилалын ахмад зүтгэлтэн цол тэмдэг
- Ардчилалын 20 жилийн ойн медаль
- Монгол улсад номын сан байгуулагдсаны

90 жилийн ойн медаль

Хөгшчүүдийн хайранд өлгийдүүлж залуучуудын хайранд бялуурсан 40 жил минь

Би 41 жилийн ажил амьдралаа НДС одоогийн Удирдлагын академитай холбосон нэгэн юм. 1973 онд Багшийн сургуулийн номын сангийн ангийг төгсөж НДС-ийн номын санд хувиарлагдан ирэхэд Номын сангийн эрхлэгч Пунцаг, Монголын нэрт ном зүйч Т.Гомбосүрэн, ном ангилагч Нэргүй, номын каталогч Цэрэндулам, фондын эрхлэгч Цэвэлмаа, уншлагын заалны эрхлэгч Мөнгөн, Сургуулийн захирал Хурметбек, хичээл эрхэлсэн орлогч захирал Цэдэнжав, аж ахуй эрхэлсэн захирал Цэрэннадмид нар тосон өлгийдөж авсан юм. Энэ хугацаанд би номын сангийн бүх хэсэг нэгжүүдэд ажиллаж сурсан.

Би залуу номын санчиддаа номын санч хүн бол багш нараас илүү мэдлэгтэй, их уншдаг, эрэгцүүлэн боддог, үйлчилгээний соёлтой байнга шинийг сурч, мэдээллийг хамгийн түрүүнд хүмүүст хүргэдэг байх ёстой гэж захидаг.

Одоо номын сангийн эрхлэгчээр Ч.Мөнх-Эрдэнэ, Номын санч мэдээллийн ажилтангаар С.Сумьяа, Б.Байгалмаа, Б.Наран, Н.Оюунцэцэг, Т.Эрхэмтөр, Б.Эрдэнэтуяа нар бүгд хоёр дээд сургууль төгссөн, мэргэжилдээ гаргууд, ёс суртахуунтай эвсэг хамт олны дунд би ном

сэлбэн засагчаар ажиллаж залуучуудаас их зүйлийг сурч байна.

Намайг багшийн сургуульд сурч байхад «Чөлөөт сонголтын» номын сан гэж заадаг байсан Монголд байхгүй гадаадад байдаг гэдэг байлаа. Энэ хэлбэрийн номын сан Монголдоо бий болгохсон гэж би их мөрөөдөж байсан. Мөрөөдлөө залуу номын санчидтайгаа хэрэгжүүлсэндээ бахархалтай байдаг. Өөрийн

номын сангийн байр байршилийг өөрчлөн Монголд анх удаа чөлөөт сонголттой автомажсан номын сан бий болгосон. Бусад их дээд сургуулийн номын сангийнхан, манай номын сангийн туршлагыг судлаж, бид ч жилээс жилд номын сангаа улам боловсронгуй болгон ажиллацгааж байна. 19-н настай анх энэ сургуульдаа ажиллахаар ирэхэд надаас 20-30 насаар ахмад хүмүүс байсан.Одоо би тэднийхээ насыг давж өөрөөсөө 20-30 насаар дүү залуучуудтай ажиллаж байна. Иймээс би өөрийгөө хоёр үеийнхэний хайранд умбасан ховорхон хувь заяатай хүн гэж боддог. Үе үеийнхэний номын санч та бүгдийг минь Номын цагаан буян үргэлжид гийгүүлэх болтугай.

Эргээд бодоход улсын маань түүхэн дэх тэргүүн зэргийн мэдлэгтэй сурган хүмүүжүүлэгчид, номын санчид, ажилчид, найз нөхөд, оюутнууд нар маань тэр үеийнхээрээ нүдэнд минь харагдах юм.

Одоо энэ цаг үед ажиллаж байгаа та бүгд маань таних мэдэх 2-3 хүний тухай бичиж байна.

Аж ахуй эрхэлсэн орлогч захирал Чойжилжав гэж сайхан хүн 1980-аад онд сургуулийн засвараар одоогийн багш нарын танхим, /хуучин уншлагын заал байсан/ сургуулийн 1-2 давхарын коридорыг лакадсан модоор доторлуулсан юм. 3 давхарыг доторлуулах гэхэд нь байшин дотор байшин барилаа, хөрөнгө мөнгө үрлээ гэж шүүмжлээд хийлгээгүй. Үүнээс хойш 30 гаруй жилийн хугацаанд энэ бүгдэд засвар хийгээгүй ёстой насны юм, чанартай хийсэн юм, сэтгэл гаргаж хийслэн юм гэдэг мөнхийн байх юм даа.

Одоо манай сургуулийн захирал Ц.Баатартогтох 1996 онд залуухан аж ахуй эрхэлсэн орлогч захирал байсан юм. Энэ үед зах зээл гээд л ер нь

бидний амьдрал тааруухан байсан үе. Би үйлчлэгч хийдэг байлаа. Цалин ч тааруухан, шөнө нь бууз хийж хөлдөөгөөд өдөр нь цайны цагаар сургууль дээр ирж буузаа зардаг байсансан.

Хувиараа бууз хийлээ, зарлаа, шинжилгээний бичиггүй гээд л хүмүүс хэл ам гаргаж захиралын сонорт хүрчээ. Нэгэн өдөр Баатартогтох захирал өрөөндөө дуудаж байна гэлээ. Би ч гэмтэй хүн айж эмээсээр өрөөнд нь оров. Гэтэл захирал та оюутны 1-р байранд ТҮЦ ажиллуул үүдэнд нь өнгө үзэмжтэй хоол Барсаагаараа (миний хүү) хийлгүүлээрэй. Харин бууз зарахгүй шүү гэдэг байгаа. Загнуулна гэж бодож орсон хүн чинь ийм өөриймсөг үг дуулна гэж бодоогүй. ТҮЦ ажиллуулснаар миний амьдрал ихэд дээшилж гэртээ шинэ зурагт, хөргөгч авч байлаа.

36 айлын орон сууц сургуулийн харъяа, 40 гаруй айл байдаг байсан. Энэ орон сууцыг Баатартогтох захирал хөөцөлдөн хувьчлуулж олон хүнийг орон байртай болгож баярлуулсан даа. Залуу хүн гэхэд хүний төлөө, ажилчдынхаа төлөө санаа тавьж байсан энэ сайхан сэтгэлийн буян, өөрийн өндөр мэдлэг чадвар нь энэ хүнийг одоо манай сургуулийн том захирал болох хувь заяа тохиосон байх гэж ерөөж явдаг даа.

Ерөнхий сайд байсан Д.Бямбасүрэн гуай 2000 оны үед манай захирал байсан. Би оюутны 1-р байранд жижүүр хийдэг байлаа. Байр маань засварт орлоо. Би нэг их шинэ юм санаачилсан хүн оюутны 1-р байрны вестибюлийг 6 өрөө болгох төсөл санаачлаад Д.Бямбасүрэн захиралтай уулзав. Хэд хоноод захирал дуудаж уулзаад туйпуугаар хана хийхэд доошоо 1-р давхар луу сууж, цөмөрч мэдэх юм байна таны санаачилсан зүйлийг хийх боломжгүй гэв.

Би туйпуу болдоггүй юм бол 5-ын банзаар хийж болно шүү дээ гэж хэлээд гарсан. Энэ засвараар яг л миний хэлснээр 5-ын банзаар хана хийж байранд 6 өрөө нэмэгдсэн юм. Одоо 6 өрөөг түрээслүүлснээр жилдээ 10 гаруй сая төгрөгний ашиг олдог болсон доо.

Д.Бямбасүрэн гуай ерөнхий сайд байсан тэр том хүн ажилчин хүний үгийг хүлээн авч ажил хэрэг болгож чадсаныг нь одоо болтол хүндэтгэн биширч явдаг юм. 40 гаруй жилийн хугацаанд 10-аад захиралын нүүр үзэж дээ. Энэ хүмүүс дор бүрнээ л өөр өөрийн удирдах арга барилтай сайхан хүмүүс байлаа. Энэ сургуульд ажиллаж байсан бүх хүмүүст би хайртай. Сургуульдаа хайртай.

Та бүгдийг минь
Дээрээс нь тэнгэр тэтгэж
Дэргэдээс нь уул ус нь түшиж
Дороос нь газар нь ивж, урт наслаарай

С.СУМЪЯА

УА-ийн ахлах номын санч

1957 оны 08 сарын 01-нд Архангай аймгийн Эрдэнэмандал суманд төрсөн. 1975 онд Архангай аймгийн Цэцэрлэг хотын 1-р 10 жилийг төгссөн. Эрдэнэмандал сумын АДХ-ын гүйцэтгэх захиргаа, Намын хороонд Бичиг хэргийн эрхлэгч-бичээч. Цэцэрлэг суманд номын сангийн эрхлэгч, Намын дээд сургуульд номын сангийн эрхлэгч, фондоч, одоо Удирдлагын академид ахлах номын санчаар ажиллаж байна.

Энэ хугацаанд олон сайхан хүмүүстэй учирч хамтран ажилласан билээ. Анх намайг энэ сургуульд тосон авч, ажил амьдралын минь мөр замыг заасан хүн бол тэр үеийн номын сангийн эрхлэгч, МУ-ын номер нэг ном зүйч асан н. Гомбосүрэн гуай минь байлаа. Би энэ аугаа хүний шавь нь болсондоо үргэлж бахархаж, дурсан хүндэлдэг юм.

Орос хэл сурсан нь

Энэ үед манай номын сангийн фондын материалууд бараг 80-90% нь орос хэл дээр байв. Дөнгөж сургууль төгсөөд хөдөө орон нутагт ажиллаж байсан миний хувьд орос хэл сурах асуудал хамгийн том бэрхшээл байлаа. Тэр үеийн оюутнууд орос материалуудыг чөлөөтэй ашиглаж чаддаг, маш чармайлттай, тусч үнэхээр юм сурахыг мэрийсэн хүмүүс байв. Миний бие орос хэлээр багш, оюутнууддаа гологдож хоцрохгүйн тулд орос хэлийг бие дааж сурч эхлэв. Номынхоо ангилалыг цээжлэхийн тулд тавиур бүрийнхээ эхэнд кардонон цаасан дээр гараар бичиж холбоод уяж түүнийгээ цээжлэн байршилаа тогтоож аваад, цаашаа номынхоо гол утгыг мэдэхийн тулд багш, сонсогчдоосоо асууж хувиин толь бичигтэй болж авлаа. Түүнийгээ байнга авч явж цээжлэн, ашигладаг болов. Анхныгаа бодвол овоо ахиц гарлаа. Тэр үед номын санд фондын эрхлэгчээр ажиллаж байсан орос хэлтэй Ёлка гэдэг казак эгч байлаа. Түүнээс байнга асууж, лавлан, зөвлөгөө авсанаар 3 сарын дотор фондын ангиллаа ашиглах түвшинд хүрч билээ. Анх оюутнууд ном асуухаар ойлгодоггүй байсан учир Ёлка эгчийн заасан тавиур руу очоод номоо олохгүй, түүнээсээ ичээд гарч ирж чаддаггүй байв. Сүүлдээ багш, оюутнуудтайгаа дассан ч юмуу, орос хэлийг

овоо гадарладаг болсон юмуу ил гарч үйлчилгээ үзүүлдэг болж үүнээс үүдэн 1 хувийн авъяас 99 хувийн хөдөлмөр гэдэг үгийн утгыг ойлгож билээ.

Гоц мөргөсөн нь

2012 оны 01 сарын 29-нд Багш нарын баярын нэрэмжит шатрын тэмцээнд таван хүн оролцсоноос хүмүүс цаг хугацаандаа ирээгүйгээс шалтгаалан гоц мөргөж 2-р байр эзэлж өргөмжлөл мөнгөн шагналаар шагнуулаж байв.

Төөрсөн нь:

2010 оны 10 сарын 03-нд Солонгос улсад Logodi-ийн сургалтанд хамрагдан буцах өдрөө их дэлгүүр явж дурсгалын зүйлс цуглуулан, мөн тухайн орны хөгжил цэцэглэлтийг сонирхон явсаар товлосон цагаа умартсанаа санан, цуглах газраа яаран иртэл багынхан түрүүлээд буудал руугаа явсан байлаа. Яах учраа олохгүй хэсэг гайхсанаа ямарч байсан манайхан намайг орхиж явахгүй гэдгийг мэдэж байсан ч цагийн дараа Монгол руу буцах онгоц явна гэдгийг гэнэт санаад түгшиж эхлэлээ. Хэрэв манайхан цаг нь тулсан учир эргэж ирж амжихгүй явчихвал би одоо яах вэ гэж маш их сандрав. Гэнэт ярианы толь бичиг цүнхэнд байгааг санаж цаг хүлээгээд ирэхгүй бол таксины жолооч дээр очоод сургуулийнхаа хаягыг хэлээд хүргээд өгөөч гээд гуйя гэж бодон зогсож байтал манай дөрвөн залуу багш хоёр, хоёроороо хэсэг болон их дэлгүүрийн хоёр хаалга руу

Шинэ жил /Нүхтэд/ 2010-2011 он

миний нэрийг дуудсаар гүйн ирж явааг хараад баярын нулимс гарч билээ. Хожим сонсохнээ багийн ахлагч доктор профессор Я.Шуурав багш маань та нар яваад саяын очсон их дэлгүүр дээрээ яваад оч, Сумъяа хашир хүн учир очсон газраасаа холдож явахгүй тэр хавьдаа зогсож байгаа байх гэж залуучуудад менежментийн ухаанаар зөвлөсөн нь маш оновчтой шийдвэр гаргасан байдаг. Ингэж хүний нутагт хоцрох шахав.

Ийнхүү миний амьдралын бүхий цаг үед хамт байж түшиж, тулж ирсэн үе үеийн удирдлагууд болон хамт олондоо чин сэтгэлээсээ баярлан бахархаж, өөрөөсөө шалтгаалах бүхнээр, хөгжил цэцэглэлтэнд нь тус болохыг хичээн зүтгэсээр байна.

Ч.ГАРМАА

УА-ийн эмч

1959 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. 1979 онд Анагаах ухааны дунд сургууль, 2001 онд Идэр дээд сургууль, 2003 онд УАУИС, 2006 онд Удирдлагын академи, 2011 онд УА-ийг магистраар тус тус төгссөн. 1979-1983 онд Сайд нарын 2-р эмнэлэгт эмч, 1983-1988 онд Монгол Чеховын хамтарсан үйлдвэрт эмч, 1988-2000 он хүртэл Цэргийн төв эмнэлэгт эмч, 2000-2007 онд Удирдлагын академид эмч, 2007-2012 онд СОС олон улсын хүүхдийн байгууллагт эмч, зохион байгуулагч, 2012 оноос одоог хүртэл Удирдлагын академид эмчээр ажиллаж байна.

Миний бие Удирдлагын академид эмчээр ажилладаг бөгөөд энэ сайхан эрдэм мэдлэгтэй, авьяаслаг, эвсэг хамт олны дунд ажиллаж, амьдарч байгаадаа бахархалтай явдаг юм. Удирдлагын академи бол миний 2 дахь гэр гэж би боддог. Би 2006 онд Удирдлагын Академийг Нийгмийн удирдлагын мэргэшсэн менежер, 2011 онд Удирдахуйн ухааны магистраар тус тус төгссөн оюутан нь. Миний бие тус байгууллагад ажиллах хугацаандаа «Хөдөлмөрийн маргаан таслах комисс», «Үйлдвэрлэлийн ослыг судлан тогтоох комисс»-т тус тус нарийн бичгийн даргын сонгуульт ажлуудыг хийж байснаас гадна док.проф Л.Лхашид, Б.Чимэд, Р.Вандангомбо гэх мэт олон сайхан эрдэмтэн багш нартай хамт ажиллаж байснаараа бахархаж байдаг. Л.Лхашид багш маань намайг тэнхимд нь ороход хэзээний л 4 мөрт биччихсэн надад хошигнон уншиж өгдөг байж билээ. Манай хамт олон их спортлог хүмүүс бөгөөд жил бүрийн багш нарын баярыг угтаж гар бөмбөг, сагсан бөмбөг, биллиард, дардас, шатар, даамын төрлүүдээр тэмцээн зохион явуулдаг бөгөөд энэ бүх тэмцээнээс алт, мөнгө, хүрэл медалуудийг нь авч байлаа. Манай байгууллага аялалын багтай бөгөөд жил бүр хамт олноороо байгалийн үзэсгэлэнт газруудаар явж эрүүл агаарт, биеэ чийрэгжүүлж, бүтэн жилийн алжаалаа тайлдаг байлаа. Нэгэн удаагийн аялалаар би «Цэцээ гүн» хайрханы оройд гараад уулын уруу буцаж яваад хий гишгээд хөлөө гэмтээгээд явж чадахаа болиод, гэтэл манай багш, ажилчид ээлж ээлжээр

намайг үүрч 7 км гаруй газрыг туулж, дараа нь хот ороод гэмтлийн эмнэлэг дээр намайг аваачиж хөлийг минь шохойдуулж гэрт минь хүргэж өгч билээ. Би ийм л «Нэг нь нийтийнхээ төлөө, нийт нь нэгнийхээ төлөө» гэсэн сэтгэлтэй эвсэг, нийтэч хамт олонтой ажилладаг хүн дээ. Хүнийг хайрлаж энэрч чадаж байна гэдэг бол бидэнд ухаарал, эрч хүч, халуун дотно харьцаа, эв нэгдлийг авчирч чаддаг гэж би ойлгодог. Үнэндээ бидний бие, сэтгэл хайр энэрэл дээр оршин тогтдог тул өвчтөнд энэрэл хайрын сэтгэлээр хандаж чадвал тухайн өвчтөнд сэтгэлийн тайвшрал өгөөд зогсохгүй өвчин ч түргэн амирлахад асар их дэм өгдөг нь үгээр хэлэхийн аргагүй ариун нандин агаад ямар ч үнэ цэнээр үл хэмжигдэх тийм л чухал зүйл юм. Тиймдээ ч миний бие одоог хүртэл ийм сайхан хамт олныхоо эрүүл мэндийн төлөө мэдлэг, ур чадвар, бие сэтгэлээ зориулж явна даа. Эцэст нь байгууллагынхаа нийт хамт олон та нартаа элгээрээ энх амгалан, төрлөөрөө төвшин амгалан, үр хүүхдүүд нь өнө амгалан байж дайраад гарахад далай шиг бялхаж, буцаад орохдоо булаг шиг ундарч, юу санасан есөн цагаан хүсэл нь сэтгэлчилэн бүтэх болтугай гэж ерөөл дэвшүүлье.

Л.БАЯНЖАРГАЛ

УА-ийн Эдийн засгийн тэнхимийн ажилтан

Миний бие Баянжаргал 1962 онд Дундговь аймагт Ламжавын 4-р охин болон төрсөн. 1970-1980 онд арван жилийн 18-р дунд сургуулийг төгссөн. 1981 онд хуучнаар СнЗ-ийн дэргэдэх арван хурууны бичээчийн 6 сарын курс төгсөөд Намын дээд сургуульд хуваарилагдан ирж ажилласан цагаас УА-д ажиллаж байна.

Тэр үед бичээчийн курс төгссөн хүүхдүүдийг яам, тамгын газар хуваарилдаг байв. Тэгээд намайг гэр нь Зайсангийн аманд байдаг болохоор Намын дээд сургуульд хуваарилсан юм. Ингээд миний бие 1981 оны 7 сард Намын

д э э д

сургуульд ирж ажиллах болсон юм. Тэр үеийн захирлаар Г.Миеэгомбо, сургалт эрхэлсэн дэд захирал Д.Норовсамбуу, аж ахуйн захирал Ш.Чойжилжав, намын хороон дарга Д.Цэрэндорж нар ажиллаж байв. Архив, бичиг хэргийн эрхлэгч Гүрсэд гуай намайг дагуулж бүх дарга нартай уулзуулж ийм охин ирсэн гэж танилцуулж байв. Ингээд л би дөнгөж 19 настай охин Намын дээд сургуультай ажил амьдралаа холбосон юм даа.

Бичээч Д.Сэржмядаг, С.Нандинчимэг, Д.Цэндсүрэн, Татьяна, радаторчин Пүрэвээ зэрэг олон сайхан хүмүүстэй хамт ажиллаж байв. 1985 онд Ч.Оюунхүү, Ч.Мажигсүрэн нар бичээчээр ирж ажиллаж байв.

Миний бие үе үеийн олон сайхан захирал, дарга нар болон багш, ажилтан, ажилчидтай хамт ажиллаж

Төр, нийгмийн судлалын академийн Эрхзүйн тэнхимийн багш В.Удвал, н/б Ч.Оюунхүү, бичээч Л.Баянжаргал

байсан үеэ эргэн санахад сайхан байдаг. Ингээд сургуулийнхаа 90 жилийн ойг тохиолдуулан үе үеийн багш, ажилтан, ажилчиддаа сайн сайхан бүхнийг хүсэн ерөөе.

*Л.Баянжаргал Хөдөлмөрийн хүндэт медаль авах үед захирал
Д.Бямбасүрэн, нарийн бичиг Ч.Оюунхүү, лаборант Ч.Мажигсүрэн нар
баяр хүргэж буй нь. 2000 он*

Л.СОЛОНГО

УА-ийн аж ахуйн менежер,
"Зууны ирээдүй" ХХК-ийн ажилтан

Г.Солонго нь 1959 онд Сэлэнгэ аймгийн Сухбаатар хотод төрсөн. 1966-1976 онд Г.Бумцэндийн нэрэмжит 10 жилийн дунд сургуулийг төгссөн. 1978 онд Санхүү эдийн засгийн техникумыг «Хөдөө аж ахуйн нягтлан бодогч», 1986 онд ХААДС-ийг «Хөдөө аж ахуйн нягтлан бодогч, эдийн засагч» мэргэжлээр тус тус төгссөн. Хөдөө аж ахуйн магистр зэрэгтэй. Ажиллах хугацаандаа 1984 онд Москва, Бээжин хотуудад мэргэжил дээшлүүлсэн. 1978-1992 онуудад Сэлэнгэ аймгийн Хөдөө аж ахуйг удирдах газарт байцаагч, нягтлан бодогч бүртгэлийн мэргэжилтэн, ерөнхий нягтлан

бодогчоор, 1992 оноос ХАА-н Даатгал компанийн Сэлэнгэ дахь салбарын захирлаар, 2003 оноос Удирдлагын академид кассын нярав, 2008 оноос «Зууны ирээдүй» ХХК-д зохион байгуулагч менежерээр ажиллаж байна. Г.Солонго нь 1996 онд Хүнс, хөдөө аж ахуйн яамны хүндэт жуух бичиг, 1998 онд Атарчдын алдар 40 жилийн ойн медаль, 1998 онд хөдөлмөрийн хүндэт медаль, 1999 онд ХАА, хүнсний үйлдвэрийн тэргүүний ажилтан цол тэмдэг, 1999 онд Сангийн яамны жуух бичиг, 2000 онд Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын Яамны хүндэт жуух бичиг, 2001 онд Ардын хувьсгалын 80 жилийн ойн медаль, Төрийн өмчин хорооны хүндэт жуух бичиг, Монголын эмэгтэйчүүдийн холбооны хүндэт тэмдэг, 2005 онд Санхүү, банкны тэргүүний ажилтан цол тэмдэг, 2013 онд Алтан гадас одонгоор тус тус шагнагдаж байсан.

Миний бие улсад 36 жил ажиллаж байна. Хөдөө аж ахуйн сургуулийн Нягтлан бодогч эдийн засагч мэргэжилтэй. Хөдөө аж ахуйн системийн байгууллагуудад хяналт шалгалтын нябо, ерөнхий нябо, захирал зэрэг албыг хашиж явсан.

2003 оноос Удирдлагын Академид санхүү, аж ахуйн албанд Кассын нярав, зохион байгуулагч, аж ахуйн менежерээр ажиллаж, энэ хугацаандаа аж ахуйн албаны дарга С.Нармандах, Н.Гантөмөр, ерөнхий

санхүү Ч.Энхтуяа, менежер О.Дондов, тооцооны нябо Б.Нараа аж ахуйн жолооч Ч.Жамбал, аж ахуйн нярав Ц.Хорлоо нартай хамт ажиллаж байсандаа бахархаж явдаг юм. Анх ажилд ороход аж ахуйн албаны дарга С.Нармандах, ерөнхий санхүүч Ч.Энхтуяа нар ажил төрлийн зааварчилга өгч удирдлагын академи гэх том айлын хаалгаар орж ажилласан тэртээ 2003 оны 9-р сарын 19-ны өдөр саяхан мэт санагдаж байна.

Ажиллах хугацаандаа академийн бэлэн ба бэлэн бус мөнгөний гүйлгээг зохистой хэвийн хэмжээнд явуулж санхүүгийн иж бүрэн буюу хэсэгчилсэн шалгалтанд зөрчил дутагдалгүй ажиллаж ирсэн ба мэргэжилдээ эзэн байж үнэнч шударга дайчин шуурхай ажил хэрэгч, чанарыг эрхэмлэн ажиллаж ирсэн. Нэг сардаа дөрвөн удаа банкинд очиж бэлэн ба бэлэн бус мөнгөний гүйлээ хийж сард дөрвөн удаа бэлэнээр гүйлгээг багш ажилчдын цалинг олгож байв.

Касснаас цалингаа авахдаа тооцооны хуудсан дээр нямбай гэгч гарын үсгээ зурж мөнгөний хариулт зэрэг хувийн тооцоондоо нягт нямбай хандаж мөнгөө зөв хадгалж явдаг. Хариулт мөнгөө нямбай гэгч өгч заншсан багш Д.Ганбаатар, Р.Эрдэнэбаатар, М.Амартүвшин, Д.Байгаль, Я.Бямбаяр, Г.Жаргал, Б.Намсрай нар байлаа.

С.ДУЛАМСҮРЭН

НДС, УА-ийн сургалтын ажилтан

1985 оны намар би Сүхбаатарын нэрэмжит «Намын дээд сургууль»-ийн эдийн засгийн тэнхимд туслах ажилтнаар орж билээ. Тэр үед захирлаар Г.Миеэгомбо гуай, сургалт эрхэлсэн проректор Б.Даш-Ёндон гуай, санхүү аж ахуйн эрхэлсэн захирал Чойжилжав, хичээлийн эрхлэгч Б.Эрдэнэсүрэн багш байлаа.

Боловсон хүчнийг шилж сонгон авахдаа бүгдэд нь танилцуулж авахыг зөвшөөрсөн гарын үсэг зурдаг байсан. Зургаан тэнхимтэй, зургаан бичээчтэй цомхон чадварлаг хамт олон байлаа. Манай политэкономын тэнхимийн эрхлэгч доцент Ү.Чимэд, доцент Б.Намсрай, Ж.Ядамсүрэн, Ш.Батцэнгэл, залуу багш С.Энхбаатар, С.Жаргалсайхан нар байлаа. 1988

оны өвөл Даваадоржийн Ганболд гэж ЗХУ-д эрдмийн зэрэг хамгаалсан ёстой будаг нь ханхалсан гэдэг шиг хандидат манай тэнхимд ирж билээ. 1986 оны намар философийн тэнхимд ЗХУ-д сургууль төгссөн Ц.Баатартогтох, Г.Чулуунбат шинэхэн кандидат Д.Цэдэв нар ирсэн болно. Философийн тэнхим манай тэнхимтэй зэрэгцээ байдаг. Чимэд багш, Гомбосүрэн багш хоёр их нөхөрлөн, гэр нь ч ойрхон, хоёул улс төр цаг үе нийгмийн асуудлаар маргана, мэтгэцэнэ, санаа бодлоо хувуулцана. Мөн тэр үед бүх сумдын дарга нар богино сургалтаар ирдэг байлаа. Тэр сургалтанд Дамдин сайд, орлогч нар, газрын дарга нар лекц уншина.

Үүнд: Тухайн салбарын тулгамдаж буй асуудал, ажилд тохиолдож буй бэрхшээл ололт амжилт бүхий мэдээлэл, тоо баримт сэлтийг сум орон нутгийн дарга нарт ярьж таниулдаг байсан. Сонсогч яг нэг цагт цуглаж хичээлд орно. Хичээлээс хоцорч болохгүй бүх зүйлд цаг барьдаг, хичээл тасалсан оюутан лекц, оюутны ирц бүртгэж диспетчерт өгнө. Аав минь намайг маш сайхан газар ажилд охин минь ажил аяандаа бүтэж байдаг газардаа гэж билээ. Хүн бүр хариуцлагатай ажлыг дутуу орхихгүй, заавал гүйцэд хийнэ. Ажлын гүйцэтгэл сайн. Багш нарынхаа лекцийг орос хэл дээр машиндана, хэвлэлийн эх бичнэ, диссертаци, автореферат бичнэ. Аж ахуйн хувьд бэхжиж, шеф нэгдэлтэй, налайхын хажууд ногооны талбайтай, хураасан төмс сонгиноо өвөл зооринд хадгална. Эмийн сантай, цэцэрлэг яслитай, өөрийн гэсэн орон сууцтай байлаа.

Би нэгэн дурдатгал өгүүлээ. 1989-1990 оны сүлд модны наадам сайхан болж өнгөрлөө. Энэ үеэс нийгмийн хүрээнд огцом эргэлт гарч залуус өлсөглөн зарлаж нийгмээ өөрчлөх болов. Түүнд дөнгөж сая кандидат хамгаалсан Д.Ганболд багш идэвхийлэн оролцох болов. 1990 оны гурван сард талбай дээр цуглаан болж байлаа. Захирал, Миеэгомбо , намын хорооны нарын бичгийн дарга Чагнаадорж нар та бүхэн төрийн сургуулийн багш ажилтан тул цуглаанд очиж болохгүй гэж өглөө нь анхааруулж байсан бол үдээс хойш гурван цагийн үед очиж оролцож болно, чөлөөтэй гэж зарлаж байлаа.

Манай сургууль сонсогчийн гурван байртай, хоолны газартай, паз автобустай. Багш нарыг өглөө нь хот тойрон цуглуулж авна. Сансрын тунель дээрээс философийн багш П.Доржсүрэн, орос хэлний багш Д.Солонго бид гурвыг авна. Манай сургууль ажилчидаа их дэмжидэг, төрийн дээд одон медаль шагналыг олон ажилчид хүртсэн. Багш нараас найман хүн гавъяат цол авсан байдаг.

Би энэ сургуульд хонхны дуутай 25 жилийг ардаа үджээ. Энэ хооронд удирдлагаас даалгасан бүх ажлыг хийж явлаа. Багш нар эрдэм чадал төгс, уулзаж явахад асуудлыг бүхий л талаас нь хэлж зөвлөж өгдөг. Тэр нь сэтгэлийн маш их дэм болдог. Сайхан хамт олонтой ажиллаж байснаараа үргэлж л бахархаж явдаг даа.

Л.ШИНЭТУЯА
УА-ийн үйлчлэгч

Улаанбаатар хотод төрсөн. 10 жилийн 21-р дунд сургуулийг дүүргэсэн. 1972-1974 онд «Хөнгөн хүнсний үйлдвэрийн сүлжмэл»-ийн ангид сурч төгсөөд Сүлжмэлийн үйлдвэрт ажиллаж байсан. 2000-2006 онд Удирдлагын академид ажиллаж байгаад тэтгэвэртээ гарсан.

Миний бие нь Удирдлагын академийн оюутны 1-р байранд 2001 оноос 2006 оны хооронд үйлчлэгчээр орж ажиллахад нярав Должин, Батаа, үйлчлэгч нар Хоролсүрэн, Дэлгэрсүрэн, Жамьяанмядаг, Цэрэндаваа, Оюунцэцэг, Наранчимэг, Алтантуяа, Энхтуяа, Баднаанямбуу, Бурмаа, Сүхээ, Шура гэсэн ажилчидтай хамтран нэг гэр бүл юм шиг ажиллаж байсан. Ажилд орсон жилээ хойд талын Сүхбаатрын хөшөөг будаж байлаа. Нярав Мөнхтуяа, Хорлоо, слесарь Цогоо, Жагаа, Ганбат эмч Гармаа зэрэг улсуудтай ажиллаж одоо болтол холбоотой байдаг. 2004 онд оны аварга болж байлаа. 2006 онд тэтгэвэртээ суусан.

Та бүхний минь буян заяа дэлгэрч явах болтугай.

ГАРЧИГ

Дуртгалын удиртгалд	3
Өмнөтгөл	4
ШИНЭ ЦАГИЙН УДИРДАХ АЖИЛТАН БЭЛТГЭХ СУРГУУЛЬ	8
Ц.Хасбаатар	9
Утга зохиолын шүүмжлэгч, орчуулагч Соёлын гавьяат зүтгэлтэн (Эцэг Ц.Цэвэгжавынхаа тухай.)	
Ж.Дүгэрсүрэн	21
Ууган геологич, геологи, минерологийн ухааны анхны доктор	
Хуасай Дугаржав	25
НШХДС-ийн төгсөгч (Өвөрмонгол)	
Ч.Чимид	33
Орчуулагч, зохиолч	
МАХН-ЫН ТӨВ ХОРООНЫ ДЭРГЭДЭХ НАМЫН ШИНЭ ХҮЧНИЙ ДЭЭД СУРГУУЛЬ	51
Н.Ц.Добжаев	52
МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын шинэ хүчний Дээд сургуулийн анхны дэд захирал	
Р.Бадмаараг, Л.Цэндсүрэнгийн тухай	64
НДС-ийн багш, төгсөгч	
МАХН-ЫН ТӨВ ХОРООНЫ ДЭРГЭДЭХ НАМЫН ДЭЭД СУРГУУЛЬ	68
Ж.Батмөнх	69
МАХН-ын Төв хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, БНМАУ-ын АИХ-ын тэргүүлэгчдийн дарга, сайд нарын зөвлөлийн дарга	
Ш.Бира	72
Монгол улсын хөдөлмөрийн баатар, доктор, профессор, нэрт эрдэмтэн, академич	
Ц.Балхаажав	75
Монголын шинжлэх ухаан, боловсрол, улс төрийн нэрт зүтгэлтэн, академич	
Б.Хурметбек	81
Доктор, профессор, НДС-ийн захирал	
Ж.Болдбаатар	86
Намын Дээд сургуулийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, академич	
Ж. Ядамсүрэн	101
Намын дээд сургуулийн багш, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, профессор	

Л.Баасан	114
Намын дээд сургуулийн Төрийн байгуулалтын төвийн эрхлэгч, Монгол улсын гавъяат багш, хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.d), профессор	
Ц.Эрдэнэсамбуу	118
НДС-ийн нийгмийн сэтгэл судлалын багш, доктор, профессор	
С.Тойвгоо	122
НДС-ийн багш, Удирдлагын академийн ахмадын зөвлөлийн дарга, Нийслэлийн хэрэгжүүлэх эрх ашгийг хамгаалах нийгэмлэгийн гүйцэтгэх захирал	
Б.Эрдэнэсүрэн	130
НДС-ийн багш, УИХ-ын гишүүн, доктор, профессор	
Ш.Чунаг	134
НДС-ийн багш, Монгол улсын гавъяат багш	
Ц.Чогдон	142
НДС-ийн багш	
Д.Цэенпэл	148
НДС-ийн багш	
Т.Дулмаа	153
НДС-ийн багш	
Н.Баяртсайхан	157
НДС-ийн багш, УИХ-ын гишүүн, Байнгын хорооны дарга, Сангийн сайд	
Д.Занданшарав	160
НДС-ийн багш, Шинжлэх ухааны Үндэсний Академийн гишүүн, академич, доктор, профессор	
Д.Лувсанцэрэн	163
НДС-ийн багш, доктор профессор	
Р.Рэгзэндорж	166
НДС-ийн багш, доктор, профессор	
С.Одхүү	169
НДС-ийн багш , доктор/Ph/, дэд профессор	
Г.Цэдэндагва	174
НДС-ийн багш , Шинжлэх ухааны доктор, профессор	
Р.Дэрдэв	178
1953 оны төгсөгч, ахмад багш	
Ц.Мягмар	180
НДС-ийн багш, ахмад төгсөгч	

Г.Цэнд	185
НДС-ийн сургалтын ахмад ажилтан	
Ш.Сэд	189
НДС-ийн ерөнхий нягтлан бодогч	
С.Мөнгөн	193
НДС-ийн номын санч	
Д.Дашрэнчин	200
НШХДС, НДС-ийн сургуулийн аж ахуйн дарга	
Б.Оюунчимэг	202
НДС-ийн номын санч	
С.Тооживаа	205
НДС-ийн лаборант	
Ц.Хорлоо	206
НДС-ийн аж ахуйн менежер	
Г.Шоовдор	207
НДС-ийн тогооч	
Ц.Сандагсүрэн	209
НДС-ийн ахмад ажилтан	
Ж.Дорж	213
НДС-ийн тогооч	
С.Баянбулаг	213
НДС-ийн жолооч	
Б.Жадамбаа	215
НДС-ийн жолооч	
Н.Балжинням	216
НДС-ийн жолооч, лаборант	
Б.Бурмаа	220
НДС-ийн сувилагч	
Н.Нарантуяа	222
НДС-ийн үйлчлэгч	
Эрдэнэван Д.Хүрэлбат	224
Д.Банди	232
НДС-ийн жолооч	
ЭДИЙН ЗАСГИЙН ДЭЭД СУРГУУЛЬ	233
Б.Сэрээтэр	234
Академич, ЭЗДС-ийн захирал	
ОРЧИН ҮЕИЙН МАНЛАЙЛАГЧДЫГ БЭЛТГЭХ ТӨВ	238
УИХ-ын дэргэдэх Улс төрийн дээд сургууль	

Улсын Бага хурлын дэргэдэх Төр, нийгмийн судлалын академи	
Г.Миеэгомбо	239
Монгол улсын гавьяат багш, ардын багш, доктор, профессор	
Я.Долгоржав	244
Монгол улсын Гавъяат багш, доктор, профессор	
Ж.Амарсанаа	248
Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн дарга, гавьяат хуульч, академич, ТНСА-ийн проректор	
А.Цанжид	252
Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, доктор, профессор, НДС, УТДС, ТНСА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч	
Л.Энхтайван	256
УХИ, ТЗУХИ-ийн багш, тэнхимийн эрхэлгч, санхүү эдийн засгийн дэд сайд, онц бөгөөд бүрэн эрхт элчин сайд	
Д.Зоригт	264
НДС-ийн багш, Идэр дээд сургуулийн захирал, доктор, профессор	
Ц.Төрбилэг	267
ТНСА, ТЗУХИ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан	
УДИРДЛАГЫН ХӨГЖЛИЙН ИНСТИТУТ	271
Д.Цэрэндорж	272
УХИ-ийн захирал, УА-ийн Төрийн удирдлагын сургуулийн захирал асан, Монголын менежментийн холбооны тэргүүн, доктор, профессор	
Ц.Цолмон	284
Удирдлагын хөгжлийн институтийн захирал, ТЗУХИ-ийн дэд захирал, доктор, профессор, УИХ-ын гишүүн	
Д.Нарандэлгэр	286
УАМДИ, УХИ, ТЗУХИ, УА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, доктор, профессор	
Л.Гүржав	293
Монгол улсын шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, УАМДИ-ийн захирал, доктор, профессор, академич	
Д.Эрдэнэцэцэг	297
УАМДН-ийн ажилтан	
ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ДЭРГЭДЭХ ТӨРИЙН БОДЛОГО, НИЙГМИЙН АСУУДАЛ СУДЛАХ ТӨВ	298
Д.Сэржамц	299
НДС-ийн багш, Төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төвийн захирал, УА-ийн багш, доктор, профессор	

Ц.Гүрбадам	302
УАМДИ, ТБНАСТ, ТЗУХ-ийн багш, доктор, профессор	
ТӨРИЙН ЗАХИРГАА УДИРДЛАГЫН ХӨГЖЛИЙН ИНСТИТУТ	306
Ц.Гомбосүрэн	307
Монгол улсын гавьяат багш, ТЗУХИ-ийн захирал доктор (Sc.D), профессор	
УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ	317
Д.Бямбасүрэн	318
Монгол улсын ерөнхий сайд, Удирдлагын академийн захирал, гавьяат эдийн засагч, доктор, профессор	
Ш.Түдэв	323
Монгол улсын гавьяат багш, Удирдлагын академийн захирал, доктор, профессор	
Т.Лхагваа	331
Монгол улсын гавьяат багш, доктор (Ph.D), профессор	
Г.Чулуунбаатар	336
Удирдлагын академийн захирал, академич, ШУА-ийн философи, социологи, эрхзүйн хүрээлэнгийн захирал	
Ц.Баатартогтох	346
Удирдлагын академийн захирал, доктор, профессор	
М.Мөнхболд	365
Удирдлагын академийн судалгаа, эдийн засаг эрхэлсэн дэд захирал, доктор, профессор	
Я.Шуурав	368
Монгол улсын гавьяат багш, ардын боловсрол, төрийн албаны болон шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан, доктор, профессор, УХИ, ТЗУХИ, УА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, дэд захирал	
Б.Намсрай	378
Монгол улсын гавьяат багш, НДС, ЭЗДС, ТЗУХИ, Уа-ийн багш, доктор, профессор	
П.Увш	387
Монгол улсын Гавьяат багш, доктор, профессор Хойд овогт	
Ч.Энхбаатар	
Удирдлагын академийн удирдахуйн ухааны сургуулийн дэд захирал, Захиргааны сургуулийн захирал, доктор, профессор	
Р.Вандангомбо	390
УА-ийн багш, Социологи, сэтгэл зүйн тэнхмийн эрхлэгч, доктор, профессор	

Н.Наранчимэг	398
УА-ийн багш, Нийгмийн удирдлагын сургуулийн захирал, доктор, (Ph.D), профессор	
Д.Ганбаатар	401
УХИ, ТЗУХИ, УА-ийн багш, тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), профессор	
Б.Энхбайгаль	405
УА-ийн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор, эдүгээ Монгол улсын ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, ШУА-ийн Үндэсний хөгжлийн хүрээлэнгийн захирал	
Р.Бадралмаа	410
УХИ, ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор, профессор, сургалтын албаны дарга	
С.Зүльфикар	414
Улс төр судлал, нийгмийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч доктор, дэд профессор	
Д.Цолмон	417
НДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн ахлах багш, Улсын дээд шүүхийн гишүүн	
С.Жаргалсайхан	420
НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн багш	
Д.Сүнжид	425
ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор, дэд професор, ХЗЯ-ны газрын дарга	
Я.Бямбасүрэн	433
ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор, профессор, мэргэжил дээшлүүлэх институтын захирал	
Р. Эрдэнэбаатар	435
НДС, УТДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн ахлах багш	
Т.Сосорбарам	437
УА-ийн багш, эдийн засгийн ухааны дэд эрдэмтэн (Ph.D), техникийн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор	
В.Удвал	443
УТДС, ТЗУХИ, ТНСА, УА-ийн багш, профессор, хууль зүй дотоод хэргийн дэд сайд	
С.Нармандах	445
УА-ийн багш, доктор (Ph.D), профессор, Төрийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч	
Ц.Өнөржаргал	447
УА-ийн багш	

Ч.Оюунхүү	449
Сургалтын менежер	
С.Энхсайхан	451
ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор (Ph.D), дэд профессор	
Л.Ариунаа	455
УА-ийн Эдийн засаг, санхүүгийн тэнхимийн эрхлэгч, дэд профессор, доктор	
Ц.Гунгаанямбуу	461
УА-ийн багш, дэд захирал, доктор (Ph.D), профессор	
Г.Жаргал	463
УА-ийн багш, дэд профессор	
Д.Хулан	464
УА-ийн хэлний тэнхимийн ахлах багш	
Ш.Оюунцэцэг	466
УА-ийн Санхүү, эдийн засгийн тэнхимийн багш	
Б.Хэрлэн	470
ТЗУХИ, УА-ийн багш, доктор	
Г.Чулуунбат	473
НДС, ТНСА, ТЗУХИ, УА-ийн багш	
С.Алтансүвд	475
УА-ийн Ерөнхий нягтлан бодогч	
Н.Сүхээ	477
УА-ийн аж ахуйн менежер	
Н.Лхагвасүрэн	479
НДС, УА-ийн номын санч	
С.Сумъяа	482
УА-ийн ахлах номын санч	
Ч.Гармаа	485
УА-ийн эмч	
Л.Баянжаргал	487
УА-ийн Эдийн засгийн тэнхимийн ажилтан	
Л.Солонго	489
УА-ийн аж ахуйн менежер, «Зууны ирээдүй» ХХК-ийн ажилтан	
С.Дуламсүрэн	491
НДС, УА-ийн сургалтын ажилтан	
Л.Шинэтуяа	493
УА-ийн үйлчлэгч	